Met bestendig jeukende pen

Jan J. van Herpen

Uitgeverij Flanor

Met bestendig jeukende pen

Met bestendig jeukende pen

Documentair Klein Memoriaal over leven en werk van dr. P.H. Ritter Jr. (1882 – 1962)

Jan J. van Herpen

Uitgeverij Flanor

ISBN 978-90-73202-71-9

Uitgeverij Flanor, Nijmegen, 2009
www.uitgeverijflanor.nl

© Jan J. van Herpen [†]
© Teksten: erven Ritter

Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitzonderingen door de Wet gesteld mag zonder schriftelijke voorafgaande toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie, microfilm, opname, of op enige andere manier, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Koninklijk Besluit van 20 juni 1974, Staatsblad 351, zoals gewijzigd bij het Koninklijk Besluit van 23 augustus 1985, Staatsblad 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, NL – 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.
All rights reserved. Subject to the exceptions provided for by law, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, and/or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, microfilm, recording, or otherwise without the prior written consent of the copyright-holder(s); the same applies to whole or partial adaptations. The publisher retains the sole right to collect from third parties fees payable in respect of copying and/or take legal or other action for this purpose.

Inhoud

Woord vooraf 7

De vader 9
De moeder 14
De vader predikant in Utrecht 18
De vader hoofdredacteur in Amsterdam 28
De jonge Ritter in Amsterdam 31
Reis naar het buitenland 61
De herbegrafenis van Jacques Perk 70
De *Nuntius gymnasiorum* 79
Kennismaking met Lodewijk van Deyssel 82
Een jaar op kamers in Bunnik 87
De vriendschap met Carel Gerretson 91
De vader hoogleraar in Utrecht 93
Ambtenaar in Den Haag 96
De Haagsche Spectator 98
Kleine Prozastukken van Rudolf Atele 114
Op de provinciale griffie in Middelburg 147
Hoofdredacteur van het *Utrechtsch Dagblad* 149
Het falsum 160
Boekbespreker bij de AVRO 166
De domineesvrouw van Blankenheim 178
De radio-omroep controle commissie 191
Een lijdensweg in staties – De Multatuli-prijsvraag 1931-1935 210
Intermezzo – Willem Verwoerd 231
Ontslag bij het *Utrechtsch Dagblad* 234
Ritter als interviewer 248
Ritter en Ter Braak in de etalage van Boucher 256
Een AVRO-prijsvraag 263
Tussen berusting en opstandigheid. Vier jaar Duitse gijzeling 269
65 jaar en feest 288

Ritter en de uitgevers 291
Ritter en S. Vestdijk 296
Rude donatus – afscheid van de AVRO 301
Ritter als miskend romanschrijver 309
De J.H. Donner-prijs en Ritters overlijden 315
Een merkwaardige figuur 318
Het ordenen van het Archief-Ritter 323

Bijlage 1: Bibliografie van P.H. Ritter Jr. 326
Bijlage 2: Ritters bijdragen aan *De XXe Eeuw* (1903-1909) 331
Bijlage 3: Ritters bijdragen aan Europa' (1908-1910) 332
Bijlage 4: Ritters bijdragen aan *De (groene) Amsterdammer* (1908-1940) 333
Bijlage 5: Ritters bijdragen aan *Ons tijdschrift (1911-1914)* 339
Bijlage 5: Ritters bijdragen aan *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* (1918-1934) 340
Bijlage 6: Ritters bijdragen aan *Den gulden winckel (1918-1930)* 343
Bijlage 7: Ritters letterkundige kronieken in het Utrechtsch Dagblad' (1918-1940) 354
Bijlage 8: Ritters bijdragen aan *De stem* 369
Bijlage 9: Ritters boekbesprekingen bij de AVRO (1928-1957) 370
Bijlage 10: Ritters bijdragen aan *Rijnbendes blijmoedig maandblad* (1928-1937) 425
Bijlage 11: Ritters bijdragen aan *De Nederlandsche Bibliographie* (1935-1940) 426
Bijlage 12: Ritters bijdragen aan *Het boek van nu* (1947-1961) 431
Bijlage 13: Ritters bijdragen aan het *Nederlands studieblad* en *Weten* (1951-1953) 436
Bijlage 14: Ritters andere artikelen en lezingen 438
Bijlage 15: Geschriften over Ritter en zijn werk 443
Bijlage 16: De uitgegeven briefwisselingen van Ritter 452
Bijlage 17: Brieven van en aan Ritter in het Letterkundig Museum 454
Bijlage 18: De stem van Ritter in het Historisch Archief van de radio 456
Bijlage 19: Het leven van Pierre Henri Ritter in het kort 458
Bijlage 20: Literatuur 461

Woord vooraf

Lange tijd heb ik dit geschrift de titel *Klein Memoriaal* willen geven. Zo wilde Ritter op het einde van zijn leven zijn Memoires noemen, waarvan slechts een gering aantal bladzijden gereed is gekomen en bewaard is gebleven. Maar *Klein Memoriaal* zou voor een lijvig boek bevreemding wekken. Daarom werd het *Met bestendig jeukende pen* over een man van duizenden teksten, iemand die vrijwel dagelijks een vel papier voor zich neerlegde en pen of potlood ter hand nam. Een schrijfmachine heeft hij nooit leren gebruiken. In de ondertitel is *Klein Memoriaal* wèl opgenomen. Tot mijn verbazing bleek Van Dale het woord schrijfjeuk te te kennen (‘onbedwingbare zucht om te schrijven inz. in het openbaar’) maar in de druk van 1999 is het woord geschrapt. Een ondertitel (me aangereikt door Ronald Breugelmans) had ook kunnen zijn ‘Equestria’ of ‘Riddersporen’. Zo zijn er wel meer grapjes gemaakt. Toen *De Groene Amsterdammer* eens een prijsvraag uitschreef voor nieuwe bloemsoorten ontbrak natuurlijk de Ritterspoor niet. ‘De z.g. Radiolora floribunda bloeit in “vogt”ige omgeving het hele jaar. Blijvend (zowel op de hoogte als op de vlakte), leeft symbiotisch met klaarlennaertsklokje, Simonszegel (Duizendblad) Grote Gorisbloem e.v.a. Kroon hemelsblauw, ijdeltuitvormig tot tweelippig, zelden grijnzend. Stijl langdradig. Stempel rijk aan honing. Als sierbloem geliefd, nooit verwilderd’.

Een van de stellingen bij het proefschrift van Hein-Anton van der Heijden aan de Universiteit van Amsterdam, 1990, luidt: ‘Het verdwijnen van de persoonlijke brief als communicatiemiddel zal het schrijven van biografieën op den duur onmogelijk maken.’ Hij heeft gelijk. Ik heb nog net in hoge mate geprofiteerd van het door mij geordende Archief Ritter in de Utrechtse Universiteits Bibliotheek, waarin zich ± 60.000 brieven en andere stukken bevinden. Zo zal het niet vaak voorkomen dat een biograaf van de door hem beschrevene weet hoeveel overhemden, hemden en onderbroeken hij op een zeker ogenblik bezat. Van Ritter weten we het wel: vier overhemden, drie hemden en drie lange onderbroeken. In 1952 is er een ‘Onderzoek naar de inventaris en de levenswijze van Nederlandse gezinnen’ gedaan, waarin men letterlijk het hemd van het lijf vroeg. Het Gemeentelijk Bureau

voor Statistiek Utrecht zond ook aan Ritter de vragenlijst, die hij invulde maar niet verzond, zodat de lijst er nog is. Op de vraag ‘welk beroep?’ antwoordt hij: ‘journalist, letterkundig medewerker van de A.V.R.O. (omroepvereniging), hoofdredacteur Persbelangen en verschillende periodieken’. Inkomsten: ƒ 10.000 à ƒ 12.000 per jaar. Vloerbedekking in de huiskamer: karpet. Drie kolenkachels. Geen naaimachine, geen wasmachine, geen radiotoestel (wel radiodistributie), wel een stofzuiger. Vier eenpersoonsbedden. Drie costumes benevens één avondkleding, twee paar schoenen. Zijn vrouw heeft een zomer- en een wintermantel en twee japonnen. Aantal boeken: 100 m. Liefhebberijen: geen, ‘mijn tijd is uitsluitend aan mijn arbeid gewijd, een enkele maal een spel schaak’. Liefhebberij van de vrouw: lectuur.

Het onderhavige boek is geen biografie in de zin van een levensbeschrijving van jaar tot jaar. Het heeft een documentair karakter. Het is een themabiografie met capita selecta over leven en werk. Enkele hoofdstukken zijn gebaseerd op eerder gepubliceerde artikelen, waarvan de vindplaats in de Literatuurlijst is opgenomen. Het *Utrechts Dagblad* (aanwezig in het Utrechts Archief) is afgekort tot *UD*, het Archief Ritter tot *AR* en het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum tot *LM*. Achterin dit geschrift staan als bijlagen de lijsten van Ritters vele publikaties, door G.H. ’s-Gravesande al tot 30 november 1947 bijeengebracht in Ritters boek *Vertoog en Ontboezeming* uit 1948. Niet opgenomen zijn Ritters vele hoofdartikelen en gemeenteraadsverslagen in het *UD*. De lange reeks boekbesprekingen voor de AVRO (1928-1957) is opgenomen in mijn *Al wat in boeken steekt*. De Inventaris van het *AR* is in 1988 uitgegeven door de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Utrecht. De bijlagen ‘Ritters andere artikelen en lezingen’ en ‘Geschriften over Ritter en zijn werk’ zijn niet volledig. Ik vind nog steeds nieuwe gegevens. Sommige brieven en geschriften zijn bekort zonder dat weglatingen met [...] zijn aangegeven. Tussen rechte haken [] staan wel mijn toelichtingen.

Ik bedank voor hun hulp: Hans van den Bergh, B. Boogaerdt, Ronald Breugelmans, Jaap den Daas [†], Wim Hilberdink, Koert van der Horst, Hans Houterman, Willem Huberts, Nop Maas, P.M. Manasse, Bruno Meijer, P. Otto, Rut Ritter, Peter de Ruiter en Gé Vaartjes.

Jan J. van Herpen

De vader

De Ritters komen uit Duitsland, de naam zegt het al. Familieonderzoek geeft als verst getraceerde Ritter: Friedrich Ritter, die gehuwd zou zijn geweest met Anna Hartmann. Het echtpaar kreeg twee zoons: Johann Hermann en Johann Heinrich Matthias. De tweede zou geboren zijn ± 1791. Van hem is verder niets bekend.

Johann Hermann Ritter is in Nederland de stamvader. Hij werd op 15 oktober 1764 geboren in Wesel, was blikslager en tinnegieter en begaf zich in 1784 als soldaat naar ons land. Op 4 augustus 1839 kreeg hij ontslag als rustbewaarder bij de Haagse schutterij. Dat is ook het jaar waarin hij overleed. Hij was gehuwd met de Nederlandse Geertruy van Aardenburgh (± 1774-1838). Hun zoons waren:

1. Frederik Willem Ritter (1808-1879), gehuwd met Sara Paters (1810-1868). Zij kregen een zoon: Johannes Hermanus Frederik Ritter (1837-1889) (genie-officier en garnizoenscommandant van Utrecht) die huwde met Agenita Petronella Quakkelaar. Met hun kinderen Hendrik Adrianus (1870-1945) en Adriana Gabrielle (1871-1966) stierf die tak uit.

2. Peter Heinrich (Hendrik) (Pierre Henry) Ritter, geboren op 20 februari 1813 en, volgens een notitie van zijn zoon Pierre Henri (op 8 mei 1893 overgeschreven uit een doopboek van de gemeente Orsoy onder het Duitse Wesel) in Orsoy gedoopt op 18 maart 1813 met als Gevatter (peet) Heinrich Ritter (dus de oom van de dopeling) uit Wesel. In dat document wordt de vader onduidelijk ‘employé de Dou:’ (douane-ambtenaar?) genoemd. Is het echtpaar uit Nederland voor de doop naar Orsoy gereisd?

3. Johannes Ritter (geboren in 1815), gehuwd met Iona Maria Koch (± 1809 - ± 1859). Zij kregen één zoon: Marinus, die eerst huwde met Maria Cornelia Ephraïm (1837-1883) en vervolgens met Annechien Gravendahl (1871-1966). Zoon uit het eerste huwelijk was Johannes Ritter (1876-1938), predikant, die huwde met Jetske ten Hoor (1880-1960), kind: Anna Maria Elisabeth Ritter (1917-?), gehuwd met Ir. Johan Hendrik Ockels (1916-?). Dochter uit het tweede huwelijk was: Maria Antonia Ritter (1891-1968), die huwde met Everardus Johannes Rondeel (1882-1966), maar wier huwelijk kinderloos bleef. Ook die tak is dus uitgestorven.

De zoons 1 en 2 waren beiden met een meisje Paters gehuwd. In de familie gaat het welhaast zeker op waarheid berustende verhaal dat de meisjes zusters waren en dat dus twee broers twee zusters trouwden.

Van de middelste zoon Peter Heinrich (meubelmaker, op 31 juli 1839 gehuwd met Maria Johanna Paters) stamt de Ritter van dit boek af. Peter Heinrich en zijn vrouw (geboren in 1807) vestigden zich in Den Haag. Het ging hem niet voor de wind. Hij had zwaarmoedige buien waaronder zijn gezin leed en moet in 1866 een eind aan zijn leven hebben gemaakt. Er zijn vier kinderen:

1. Pieter Frederik Ritter (1840-1928) (meubelmaker), die huwde met Wilhelmina Catharina Schröder (1842-1927). Ze kregen vier dochters.
2. Maria Geertruida Ritter (1843-1907), die huwde met Albertus Hermanus Heytze (°1838).
3. Johannes Hermanus Ritter (1848-1878), militair.
4. Pierre Henri Ritter (Den Haag 10-06-1851 - Utrecht 21-11-1912), die huwde met Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine Gowthorpe (1856-1918).

In 1864 werd Pierre Henri Ritter, nog geen dertien jaar oud, aangesteld als kwekeling op de Openbare Lagere School (Armenschool) in de Badhuislaan in Den Haag. Van 1866 tot 1873 was hij eerst kwekeling, later hulponderwijzer op een gemeenteschool te Den Haag in de Juffrouw Idastraat.

Er is in het *AR* een brief bewaard van D.P. Regt uit Hurwenen uit 1912: ‘Het was het jaar 1868. Wij studeerden beiden voor onderwijzer. Ik woonde ten huize van den Heer J. Straub, Zuidwal ’s Hage en Uw geachte vader, was naar ik meen, bij eene tante in huis maar ik weet dit niet zeker. In elk geval bezocht ik hem dikwijls op zijne kamer en hij was poëtisch aangelegd, dan maakte hij wel eens gedichten, die hij mij met blijkbare zelfvoldoening voordroeg. Eens toen ik weer bij hem kwam op een Zondagavond keek hij zeer gewichtig en haalde uit een kastje een bundeltje papier. Hij had zijn zakgeld aangewend om een gedichtje “Avondstond” vijftigmaal te laten drukken met het oog, om het aan vrienden en bekenden uit te deelen. Natuurlijk ontving ik ook een presentexemplaar, en... ik ging voor de tafel staan om hem zijn eigen product voor te dragen. Maar... ik gevoelde niet goed den kern der gedachten, ik moest meer slepen met de woorden, meer accent geven, meer vuur toonen etc. Ik geloof niet, zei hij tegen mij, dat ik ooit onderwijzer word. Ik word dominee. En van dien tijd noemde ik hem schertsen-

derwijze: Dominee Ritter! Hij is het geworden ook. Iemand, die ook in zijn later leven getoond heeft, dat 's menschen wil veel vermag.'

In 1869 verklaarde Ritters hoofdonderwijzer: 'Pierre Henri Ritter, kweekeling in de Gemeentetusschenschool in de Jufvrouw Idastraat alhier, heeft een getrouw en vruchtbaar gebruik gemaakt van de Normaallessen. In de school geeft hij zoo door ijver als door het betoon van practischen aanleg de verwachting dat hij een goed onderwijzer worden kan. Zijn gedrag is onberispelijk.' Een maand later ontving hij dan ook na een examen de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer en met ingang van 1 november 1869 werd hij op de school in diezelfde Jufvrouw Idastraat aangesteld tot hulponderwijzer der 5de klasse. Burgemeester Gevers Deynoot tekende het stuk.

Er is van 9 april 1871 een eerste bewaarde door hem geschreven tekst: een grafrede, uitgesproken in Utrecht. Het is onbekend voor wie. Belangrijk is dat een negentienjarige de rede houdt. Mogelijk is het hem gevraagd. Het handschrift is mooi, verfijnd bijna, en intelligent. Het zal zijn verdere leven zo blijven. Er is een snelle geest in te zien.

Intussen was hij in 1870 benoemd tot hulponderwijzer 4de klasse en in 1872 werd het 3de klasse. In 1873 kreeg hij op zijn verzoek eervol ontslag. Dezelfde hoofdonderwijzer gaf hem een getuigschrift mee: 'Pierre Henri Ritter was gedurende 6½ jaar eerst als kweekeling later als hulponderwijzer werkzaam in de Gemeentetusschenschool alhier. Gedurende al dien tijd verdiende hij lof om zijnen ijver en zijne belangstelling in zijn werk. Zijn beschaafde toon en zijn degelijk karakter verzekerden hem van mijne hoogachting. Zedelijkheid en godsdienstige zin bepaalden zijn gedrag en zijne handelingen. Hij verdiende steeds mijne beste wenschen voor zijn toekomstig geluk.'

Aan te nemen is dat het hoofd der school zoveel in de intelligente jongeman, die dominee wil worden, zag, dat hij hem aanraadde te gaan studeren. Het werd het Seminarie der Remonstrantse Broederschap, in 1634 in Amsterdam geopend, in 1873 naar Leiden verplaatst. De deficiëntie in Grieks en Latijn haalde de jonge Ritter in met behulp van onder andere Dr. Rutgers, conrector van het Haags Gymnasium. Toen hij toelatingsexamen deed was hij al 23 jaar. De inschrijving is van 11 november 1874, herhaald in 1875, 1876 en 1877. Van 11 december 1874 is een stuk waarin verklaard wordt dat hij cum laude zijn mathesis-examen heeft afgelegd.

Zonder studiebeurs kon hij de theologiestudie niet betalen. Uit 1875 dateert opnieuw een iudicium van zijn oude hoofd der school: 'Zijn belangstelling en zijn ijver voor zijn werk, waarborgden steeds de beste resultaten

en zijne ambitie voor eigen studie stelde hem in staat tot het afleggen van lofwaardige examens. Zijn edel karakter en zijn zedelijk gedrag maakten hem een onbepaald vertrouwen waardig. De stalen volharding waarmede hij streeft naar het doel, dat hij thans als zijn levensdoel tracht te bereiken, geeft hem, vooral met het oog op de buitengewone bezwaren, die hij daarvoor te overwinnen heeft, aanspraak op onverdeelde hoogachting en de ondergeteekende durft vertrouwen, dat iedere ondersteuning, die aan den Heer Ritter tot het bereiken van zijn doel wordt verleend, door dezen zeer zal worden gewaardeerd en in de toekomst gewenschte vruchten dragen zal.'

Ook van een zekere H.L. Heykoop in Den Haag is er in 1875 een aanbeveling: 'Aangezocht door den Heer Ritter, theol. stud. te Leiden om een woord ter overlegging bij gelegenheid van sollicitatie naar een studiebeurs, aarzelt ondergeteekende geen oogenblik als overtuiging uittespreken dat zulk eene beurs uitstekend besteed zou zijn 1º wijl hij ze zeer noodig heeft; 2º wijl hij er een zeer goed gebruik van zal maken. Gegeven op grond v. eenen dagelijkschen omgang, gedurende bijna *twee* jaren, waar bij de Heer R. zich telkens van meer goede zijden deed kennen, zoowel wat zijn karakter als zijne bekwaamheden aangaat. Vóór alles heeft hij echter *tijd* noodig. Zijn tijd moet hij nu *ver*kopen voor geld. Zoodoende zal hij zijn doel niet goed kunnen bereiken.' Slecht leesbaar is onder de naam Heykoop waarschijnlijk het woord Instituteur. Mogelijk heeft Ritter na zijn ontslag als hulponderwijzer in 1873 bij Heykoop op een Haags instituut les gegeven.

Er is nog een derde aanbeveling uit 1875, van Dr. J. Mulder, die verklaart 'dat de Hr. P.H. Ritter zich onder zijn leiding gedurende twee jaar met goed gevolg op de beoefening van 't grieksch ter voorbereiding voor de akademische lessen heeft toegelijd en dat hij zich gedurende die tijd van de gunstigste zijde heeft doen kennen als iemand van een helder hoofd, lust en geschiktheid voor de studie en van stalen vlijt.'

In 1875 verleenden Curatoren der Hooge School te Leiden Ritter een rijksstudiebeurs van ƒ 200 voor het tijdvak 1 januari tot 31 december 1875. De beurs is vervolgens tussen 1875 en 1880 achtmaal verlengd en bedroeg sinds 1877 ƒ 800.

Van 4 oktober 1875 is het testimonium 'Juvenis Ornatissimus P.H. Ritter scholas Logicas cum fructu audivit'. Op 31 mei 1876 deed hij zijn propaedeuse godgeleerdheid en in september van dat jaar werd hij lid van het Leids Studenten-Corps tot en met 1880.

Hij was een van de eersten, die de uitvoering van een nieuwe wet meemaakten: '1 October 1877 - De Heer Ritter (Pierre Henri) is ingeschreven als Student aan de instelling van Hooger Onderwijs, die, overeenkomstig artt. 104-105 der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad no. 102) volgens besluit

13

der Algemeene Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk, in den loop van het studiejaar 1877-1878 te [op puntjes ingevuld:] Leiden zal worden gevestigd. 's Gravenhage 1 October 1877'. En, ondertekend door R. Fruin: 'Rijksuniversiteit te Leiden Studiejaar 1877-1878. De Rector Magnificus verklaart, dat de Heer Pierre Henri Ritter als Student in de Faculteit der Godgeleerdheid is ingeschreven met het recht om alle lessen te volgen'.

Ritter kreeg een oproep om te loten voor de Haagse schutterij, maar hij ontving de mededeling dat hij mocht komen aantonen dat hij als student in de godgeleerdheid voor vrijstelling in aanmerking kwam.

Zijn kandidaatsbul is van 31 oktober 1879.

Op 24 december 1879 vestigde 'de theol. Candt. Pierre Henri Ritter' zich te Leiden, Langebrug 101. We moeten aannemen dat hij dus vijf jaar lang tussen Den Haag en Leiden gependeld heeft, welhaast zeker onder andere nog per trekschuit.

Hij moet nu zijn aanstaande vrouw Isaline Gowthorpe hebben leren kennen, want op 16 december 1879 zond Prof. Dr. J.G.R. Acquooy zijn 'beste wenschen bij de groote gebeurtenis dezer dagen en breng mijn heilwenschenden groet ook aan Uwe Isaline met al hare fraaien namen'.

Op 9 december 1880 huwde hij in Den Haag met Isaline Gowthorpe.

P.H. Ritter bekende zich tot de Remonstrantse Broederschap blijkens een gezegeld stuk waarin C.P. Tiele, 'theol. Doc. & Prof. en voorzitter van het College van Professoren en curatoren van het Seminarium der Romonstrantsche kerk in Leiden' verklaart dat Ritter, 'theol. Docts.' op 28 juni 1881 tot proponent der Broederschap is bevorderd. Hij kreeg dus het recht om het ambt van predikant uit te oefenen. Op 20 oktober ontving de dominee (hij is dan dertig jaar oud) een brief uit Utrecht: 'Aangenaam is het mij U te mogen mededeelen dat heden namiddag door het Bestuur der Remonstrantsche gemeente een beroep op U is uitgebracht. Hartelijk hopen wij dat het door U aanvaard zal worden.'

Ritter nam het beroep aan. Met ingang van 2 november 1881 was hij predikant van de Remonstrantse Gemeente te Utrecht als opvolger van J.H. Maronier, die naar Rotterdam vertrok. Ritter vestigde zich in de stad en ging wonen Maliebaan 49.

De moeder

De Gowthorpes zouden uit Schotland afkomstig zijn. De oudste die getraceerd kan worden, is Jean François Casimir Gowthorpe, op 15 januari 1805 geboren in Morges (Zwitserland). Zijn vrouw was Hennig (Henny) Paulina Françoise, op 29 maart 1803 geboren in Lausanne (Zwitserland). Hij en zijn vrouw leefden nog in 1871. Ze hadden een dochter en een zoon. De dochter was Maria Gowthorpe (geboren in Den Haag op 9 mei 1834). De zoon was Godard (Godert) Alexander François Gowthorpe (29 januari 1833 - 12 november 1879). Op 17 juli 1847 berichtte de president van de commissie aangesteld tot het afnemen van het examen aan de jongelieden, die verlangden op het Stedelijk Gymnasium in Den Haag onderwezen te worden, aan den Weledelgeboren Heer Gouttorpe dat zijn zoon Godard Alexander François de vereisten bezat om te worden toegelaten.

G.A.F. huwde tweemaal. Op 28 maart 1855 met Maria Cornelia Johanna Boer. Op 3 augustus 1856 werd hun enige dochter Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine geboren. Op 24 juli 1857 gaf de minister van Buitenlandse Zaken D.Th. Gevers d'Endegeest een laissez passer voor België en Frankrijk af aan 'Monsieur G.A.F. Gowthorpe. négociant, natif de la Haye et y demeurant, accompagné de Madame son épouse et d'un enfant en bas age'. Gowthorpe was toen 24 jaar. Hij zal dus geboren zijn in 1823. Hij was onderintendant van koningin-moeder Emma. Op 6 december 1869 vertrok hij naar Baarn. Op 1 juni 1871 werd hij benoemd tot 2de luitenant bij het Corps, gevormd uit de Vereniging tot oefening in den wapenhandel te Soest en Baarn. Op 16 juni 1871 legde hij in handen van Mollerus, burgemeester van Baarn, de eed af.

Zijn vrouw overleed op 16 augustus 1865 (29 jaar oud). Haar broer D. Boer (Grand Basar Royal, D. Boer et Fils, La Haye) en diens vrouw namen Isa in hun huis op. Op 5 augustus 1871 schrijft zij (vijftien jaar oud) uit Den Haag aan 'Lieve beste Pa!!': 'Ik was zeer gelukkig op mijn' verjaardag een brief van u te ontvangen, en ik bedank u wel voor het mooie medaillon dat er bij was het deed mij zeer veel genoegen en als ik het aan heb zal ik altijd aan U denken. Jammer is het dat ik van Grootpa en Grootma ook een

blauw medaillon heb gekregen en het dus daar ik al een blauw hartje heb 3 dubbel is maar dat is niets want het medaillon van Grootpa en Grootma wordt geruild voor een mooi broche in hetzelfde genre. Gij zult zeker gaarne willen weten wat ik gekregen heb en met pleizier zal ik u dat vertellen. Ten eerste heb ik als naar gewoonte van Opa en Opoe [Boer] 5 gulden gekregen. Dan heb ik van Oom & Tante [Boer] een beelderige mooie winterjurk gekregen. Van Henri [Ritter?] een paar mooie, glacé handschoenen. Op mijn verjaardag zijn wij den geheelen dag bij Opa en Opoe geweest. Doe de groeten aan al degenen die ik op Soestdijk ken.'

G.A.F. Gowthorpe huwde voor de tweede maal Alida Anna Maria Maste[r?]ling (overleden op 9 februari 1927, 89 jaar). Ze kregen een zoon, waarschijnlijk in 1877 geboren, die ook Godert Alexander François heette. Vader Gowthorpe overleed op 12 november 1879 in Utrecht (45 jaar oud). De zoon deed op 27 april 1890 zijn Eerste Communie in de Vituskerk te Hilversum. Hij werd op 15 augustus 1903 in Utrecht tot priester gewijd en was van 20 augustus 1903 tot 1919 kapelaan in de Hilversumse Vituskerk en vervolgens in Slagharen, Heino, Hoogland, Elst, IJsselsteijn, Didam en Mijdrecht en van 11 februari 1919 pastoor in Barneveld, waar hij op 12 mei 1954 overleed. In dat jaar schrijft Mr. C.W. Ritter (geboren in 1885) aan executeur pastoor F.C. Cosijnse in Wijhe: 'Met het overlijden van Uw Heerneef, pastoor Gowthorpe te Barneveld, betuig ik U wel mijn deelneming. Van het bestaan van een halfbroeder mijner Moeder heb ik voor het eerst vernomen na het overlijden van mijn Vader, professor dr. P.H. Ritter, in 1912. Het verschil in Geloof had alle contact tusschen mijn ouders en oom Gowthorpe belet. Enkele jaren later heb ik mijn Oom eens in Barneveld bezocht om met hem kennis te maken; ik ontmoette toen ook zijn Moeder nog. Toen ik in 1943 zelf tot het katholieke geloof overging, heb ik opnieuw met mijn Oom daarover gecorrespondeerd. De familie Gowthorpe is met hem, althans hier te lande, uitgestorven en de eenige afstammelingen van grootvader Gowthorpe zijn mijn broer, dr. P.H. Ritter jr., de bekende spreker voor de radio, en ik en onze kinderen. Mijn broer heeft zich echter nimmer voor het bestaan van onzen Oom Gowthorpe geïnteresseerd.'

P.H. Ritter senior gaf bijles aan zonen en dochters uit gegoede families. Een van zijn pupillen was Isaline Gowthorpe. De verstandhouding tussen leermeester en leerling was uitermate goed, beter zelfs dan Isalines vader lief was. Maar zijn verzet tegen een voortgezet contact en een mogelijk huwelijk mocht niet baten. Volgens een romantisch familieverhaal schaakte PH zijn Isaline en wist hij zo het huwelijk door te drijven. De Hoge Raad der Nederlanden heeft, 'op den 8sten September 1876, aan Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine Gowthorpe, wonende te Utrecht, geboren te 's Gra-

venhage op den 3den Augustus 1856 uit het huwelijk van Godert Alexandre François Gowthorpe met nu wijlen Maria Cornelia Johanna Boer, verleend venia aetatis of Brieven van Meerderjarig-verklaring, die, na goedkeuring des Konings, bij besluit van den 16den September 1876, no. 37, van kracht zijn en haar geven al de regten bij de Wet aan Meerderjarigen toegekend, behoudens de bepaling van Art. 478 van het Burgerlijk Wetboek. Eyssel, Procureur bij den Hoogen Raad.' Op 8 september 1876 dus verklaarde de Hoge Raad der Nederlanden volgens de Nederlandse Staatscourant van 1876 nr. 229 Isa (die toen pas twintig jaar was) meerderjarig. Na de dood van haar vader in 1879 (op de Catharijnesingel 46B in Utrecht) en tegen de zin van haar oom Dirk Boer, huwde zij op 9 december 1880 met P.H. Ritter. Van 18 juli 1880 is een brief van Dirk Boer aan 'Mejufvrouw' (welhaast zeker Isa's stiefmoeder): 'Ik haast mij U de wissel te zenden die U noodig hebt, gaarne ontvang ik die later terug, wat Isaline betreft moet ik U mededeelen dat sinds haar engagement veel gebeurd is, haar aanstaande is iemand van een heel lastig humeur, boosaardig en wraakzuchtig, en trotsch, veel is er geschied en behandelingen ons aangedaan zijn redenen ik hem niet meer in mijn huis ontvang, zij is zelfs voor ons niet meer wat zij vroeg er was, en loopt geheel aan zijn leiband. Ik heb haar gesmeekt in haar eigen belang het engagement te verbreken, doch te vergeefsch. Hij heeft haar het schrijven aan U verboden dus daarop moet Gij niet meer rekenen, en is zij eenmaal gehuwd dan moet ik haar bezitting afdragen en kan niets meer voor U doen, de U toegezegde *f* 300 zult Ge dan van hem moeten ontvangen, het is treurig dat zij zoo verblind is, ik zie de toekomst voor haar zeer donker in te meer ik zooveel over zijn karakter vernomen heb. Binnen eenige dagen zal ik U het driemaandelijksche geld zenden, het doet mij genoegen de schulden allen betaald zijn, hetgeen bij al het vroeger betaalde al heel wat bedragen heeft, doch dit ligt er achter, moge de toekomst voor U en Uw kind gelukkig zijn. Ontvangt mijn vriendelijke groeten Uw dienaar D. Boer Jr.'

In 1882 werd Ritters zoon P.H. en in 1885 zoon C.W. geboren. Op 3 augustus 1896 schreef de Haagse notaris L.A. van Dijk aan Ritter in Amsterdam: 'Zoudt U zoo vriendelijk willen zijn te antwoorden op de door Mevrouw de wed. C. Boer aan U gezonden circulaire met betrekking tot de nalatenschap van haren echtgenoot. De heer Jacobson en Mevr. de wed. D. Boer Sr. hebben mij doen weten dat zij met de voorgestelde schikking genoegen nemen.' En op 8 augustus 1896: 'Dezer dagen mocht ik ontvangen uwe verklaring dat u genoegen wilt nemen met de door Mevrouw de wed. C. Boer voorgestelde regeling. Daarin vermeldt U echter alleen uwe vordering wegens geldleening + renten samen *f* 1343,30. Bovendien heeft U van de erfgenamen van den heer C. Boer te vorderen de Som van *f* 714,28½, zijnde 1/6 van het restant kapitaal dat de heer C. Boer, blijkens akte 28 Maart 1878

17

door notaris Wierck gepasseerd, heeft in bewaring genomen en waarvan de heer van der Tak tot 15 Maart 1895 het vruchtgebruik heeft genoten. Tot dat kapitaal zijn mede gerechtigd Mevrouw de wed. D. Boer Sr, de heer Jacobsen, de heer van Hoorn, de heer Galjaard en Mevrouw de wed. D. Boer-Duncan. De drie eerstgenoemden hebben toegestemd, terwijl ik van beide laatsten nog bericht verwacht. Zoudt U mij nog even willen melden of uwe toetreding ook voor dit bedrag mag gelden.'

In 1935 gaf Ritter aan de Verzekeringsmaatschappij Providentia op, dat zijn moeder op 62-jarige leeftijd overleed aan baarmoederkanker.

De vader predikant in Utrecht

De nieuwbenoemde predikant Ritter bedankte het bestuur van de Remonstrantse Gemeente in Utrecht: ‘U beloovende dat ik de plichten van een trouw Herder en Leeraar, zooveel in mijn vermogen is en naar den eisch mijner conscientie zal vervullen en van God biddende, dat Zijn zegen op mijn arbeid in Uw midden niet moge ontbreken, bevele ik mij onder heilbede in Uwe broederlijke welwillendheid aan.’

Zijn benoeming werd bevestigd in een brief van 22 oktober 1881 met een omschrijving van zijn verplichtingen:

‘De Predikant is gehouden te prediken op elken Zondag, op de avond van de goede Vrijdag, op den 1en Kerstdag, op Oudejaarsavond; Het Avond maal wordt gehouden in de avondgodsdienstoefening op den goeden Vrijdag;

Aan den Predikant wordt toegestaan in geval van ongesteldheid en daarenboven 3 malen in het jaar te zijner keuze, de predikbeurt door een ander te doen vervullen ten koste der kerkekas, daarenboven houdt het bestuur aan zich de bevoegdheid 12 beurten in het jaar te doen vervullen door een anderen Predikant;

De Predikant is verplicht minstens eenmaal in het jaar de leden der gemeente in de stad Utrecht of hare naaste omgeving wonende, te bezoeken;

Hij is verplicht wekelijks godsdienstonderwijs te geven, uitgezonderd in de maanden Juli en Augustus, in de paaschweek en in de beide laatste weken des jaars;

Hij houdt zich overigens aan de bepalingen en het huishoudelijk Reglement der gemeente;

Hij zal geene vaste dienstvervulling in een andere gemeente mogen waarnemen, zonder goedkeuring van het bestuur;

Hij geniet boven de Rijkstoelage, die tot nog toe bedragen heeft *ƒ* 1000 een traktement uit de kerkekas van *ƒ* 1500 jaarlijks.

Dominee Ritter moet een goed kanselredenaar geweest zijn met een krachtig ontwikkeld vermogen tot improviseren. Waar hij preekte waren de

kerken vol. In een In Memoriam zal het later heten: ‘hij was een geboren herder der zielen’. Toen zijn zoon in 1935 de roman *Kaïn en Abel* begon met de impressie van een kerkdienst in de Utrechtse Klaaskerk door professor Oosterland, was de beschrijving die hij van de hoogleraar gaf zeker geïnspireerd zijn door herinneringen:

‘Een predicatie van dezen redenaar bij de gratie Gods bracht meestal verrassingen. Er lag een gewijde sensatie in zijn rhetorica, – hij duchtte nimmer toespelingen op gevallen uit zijn herderlijke praktijk. Men wist, dat hij ter dege op de hoogte was van situaties. Toch werd hij nooit al te persoonlijk, hij plaatste de dingen in objectieve verbanden, en hij bleef zich bewegen binnen het vereiste kader ener gematigde orthodoxie. Hij was een zeldzaam vernuft, zijn stichtelijke redevoeringen waren logisch gebouwd en de soberheid zijner beeldspraak gaf aan zijn wonderlijk-oorspronkelijke plastiek een nog heviger bekoring. Alles aan hem was fonkelnieuw, en tòch bewoog hij zich met meesterschap binnen het vereist decorum en de verlangde dogmatiek, en wist hij de resultaten zijner wetenschappelijke studies, die hem met de moderne theologie in aanraking hadden gebracht, in overeenstemming te houden met de geloofsbehoeften ener voorname, conservatieve schare. Oudtestamentisch was hij dikwijls in zijn vormenspraak, op het gewaagde af modernistisch voor de speurzinnige hoorder, die in de theologie bedreven was. Maar uit de schijnbare twijfel rees altijd het vertrouwen. Zijn kunstzinnig temperament, dat naar de synthese drong, overwon de wetenschappelijk-kritische geest, die zich somwijlen boorde door zijn welsprekendheid. Omdat de kunstenaar het in hem ten slotte van den denker overwon, omdat zijn Voorstelling sterker van hem bezit nam dan de analyse, handhaafde hij, eerlijk en te goeder trouw zijn orthodoxie. Maar hij gaf juist, waaraan de Utrechtse aristocratie, orthodox van confessie, maar liberaal in haar politieke neigingen behoefte had, die eigenaardige dispositie, waarbij skeptiek en geloof elkaar verdragen. Dan was er nòg iets uitermate aantrekkelijks in Professor Oosterland: de romantiek, die hij in zijn carrière droeg. Men wist het, hij was een man van simpele afkomst, zijn in duisternis gehulde familie behoorde hoogstens tot de kleine aannemersstand. Toch was Professor Oosterland een man, die zich volmaakt wist te bewegen, een levenskunstenaar, door wie menige geëxalteerde aristocratische vrouw zich met voorliefde deed berispen.’

In 1882 promoveerde Ritter senior tot doctor in de Godgeleerdheid op de dissertatie *De Monadenleer van Leibniz*. Zijn promotor was C.P. Tiele. Tiele werd in 1873 hoogleraar aan het Seminarium der Remonstranten in

Leiden en bezette in 1877 als hoogleraar de toen opgerichte leerstoel in de geschiedenis der godsdiensten aan de Leidse Rijksuniversiteit.

De Ritters vestigden zich in Utrecht op de Maliebaan 49, waar in datzelfde jaar 1882 Pierre Henri en in 1885 Cornelis Wilhelmus geboren werden. ('Cok', die net als Henri ook rechten zal gaan studeren en in 1913 te Utrecht zal promoveren op het proefschrift *Internationale schuldvereffening*. Hij huwde in de Bergkerk in Deventer Johanna (Hans) barones van Boetzelaar. Hij overleed op 3 juni 1982. Zij overleed op 17 mei 1982, 97 jaar oud).

Uit een brief van 18 augustus 1882, waarin Is Hooykaas [?] uit Rotterdam de vader met de geboorte van Pierre Henri feliciteert, mag opgemaakt worden, dat er een eerder kind overleden is of dat er een miskraam was: 'Worde door deze vreugde, door het genot van ongestoorde voorspoed, eene vorige, smartelijke teleurstelling zooveel mogelijk vergoed!'

In Utrecht zal de predikant al gauw tot de notabelen gerekend zijn en vriendschap gesloten hebben met figuren uit de universitaire gemeenschap. Ook kende hij Multatuli. Tweemaal heeft zoon Henri daarover herinneringen opgehaald. Zo schrijft hij in een artikel, waarvan iemand een fotokopie maakte zonder er helaas op te vermelden uit welk blad van welke datum:

Herinneringen aan Multatuli

Multatuli stond aan de aanvang van mijn leven. Mijn vader was zeer met Multatuli bevriend en deze vriendschap heeft het mij altijd onmogelijk gemaakt hem volkomen objectief te lezen en te beoordelen. Steeds plaatste zich de persoonlijke verhouding van deze beide mannen tussen mij en Multatuli's geschriften. In de tafelgesprekken in het ouderlijk huis was dikwijls Mul-tatuli het onderwerp, eveneens in de avondgesprekken, wanneer in de intellectuele kring van die tijd, de jaren 90 der vorige eeuw, de zedelijke reputatie van Multatuli werd aangevochten.

Is het de afgod geweest van velen, die heimelijk opstandige meningen waren toegedaan, de burgerlijke kringen deden iets anders dan zijn ideeën indrinken, zij roddelden over hem onder de schijn van cultuurbelangstelling.

Zijn vele liefden, zijn onregelmatig leven, dat waren prachtige aanleidingen om lucht te geven aan het menselijk verlangen naar kwaadsprekerij, terwijl men zijn intellectuele houding behield. Hier verscheen een interessante figuur ten tonele, een volksvoorlichter. Men kon zo heerlijk problemen opwerpen over het recht en het onrecht van de Kunstenaar, zich in strijd met de maatschappelijke normen te gedragen. Onder het voorwendsel hoog-

gestemde discussiën te voeren, deed men niet anders dan een grote figuur betuttelen.

Deze debatten over het persoonlijk leven van Multatuli ontaardden soms wel in dichterlijke ontboezemingen. Ik herinner mij een vers van de heer F. Smit Kleine, de schrijver van “Haagsche hopjes” en de eerste redacteur van “Den Gulden Winckel”.

Hij schreef het en hij droeg het voor in letterkundige kring. De aanvangswoorden van dit gedicht luidden: “Hij was niet groot”. Deze aanvangswoorden werden in ieder nieuw couplet herhaald. Waarom was hij niet groot?

Omdat hij de huwelijkstrouw zou hebben gebroken? Indien men dit criterium van letterkundige beoordeling consequent gaat toepassen, dan vervalt een belangrijk deel der wereldliteratuur. Mijn vader deed aan dergelijke Multatuli-beschouwingen niet mee. Hij leidde het gesprek steeds af naar een beoordeling van Multatuli’s denkbeelden.

Hij was telkens opnieuw verrast over zijn geest, opgetogen over de raakheid zijner voorstellingen, de bondigheid van zijn stijl. Ik meen altijd in de stijl van mijns vaders geschriften de invloed van Multatuli te herkennen. Het streven naar een exacte formulering, het overrompelende begin, waaruit niettemin een gaaf gedachtengeheel voortkwam, het aforistisch karakter, was aan beide schrijvers gemeen.

Toen ik Multatuli begon te lezen, was dit eigenlijk een herlezen. In vele Ideeën herkende ik uitspraken, die geklonken hadden in de huiskamer. De Saidjah en Adinda of fragmenten uit “Vorstenschool” voor te dragen, het waren opdrachten aan de huisgenoten.

En het Multatuliaanse adagium, “dat de jeugd zich moest oefenen in het bepalen”, het was een der grondslagen van de methode waarmee ik ben opgevoed. Het portret van Multatuli hing aan de wand in de kinderkamer van ons huis aan de Maliebaan in Utrecht, waar ik een jonge knaap was.

Hoewel het een oneindig aantal jaren geleden is, herinner ik mij, als eergisteren, hoe mijn vader bij het stervensbericht van Multatuli [19 februari 1887] ontsteld de trap op kwam stormen, uitroepend: “Het is ongelooflijk, hij is er niet meer!”

Mijn vader was Remonstrants predikant te Utrecht. Hij behoorde dus tot het gilde der vrijzinnige dominees, dat Multatuli bij voorkeur heeft gehaat. Mijn vader was oud-liberaal, conservatief getint, hij ondersteunde in sterke mate de opvattingen van burgerlijk fatsoen, die geheiligd waren in de tijd, waarover dit opstel handelt.

Maar Multatuli had behagen in de omgang met de vertegenwoordiger ener burgerij, die hem tegenstond, mijn vader had behagen in de omgang met de opstandeling. Hier traden twee geesten buiten de maatschappelijke

omgeving, waarin zij waren geklasseerd. Het verkeer was levendig. De beide heren schaakten per correspondentie.

De brieven die zij elkander buiten de mededelingen over de schaakzetten toezonden, waren vol belangstelling voor de wederkerige gezinnen. Ik herinner mij, dat ik in die tijd aan heupgewrichtsontsteking leed. Talrijk en vol bezorgdheid waren Multatuli's informaties naar mijn gezondheidstoestand.

's Zomers gingen wij vaak met de hele familie, naar Nieder Ingelheim, waar Multatuli toen woonde. En daar, op de wandelingen in de omgeving en langs de Rijn moet het geestelijk leven zich hebben ontplooid tussen twee mannen van zeer uiteenlopende maatschappelijke zienswijze en zeer verschillende bestemming. Maar beiden waren vervuld van de geestdrift voor wijsbegeerte.

Op een van de wandeltochten om Nieder Ingelheim heeft mijn vader Multatuli de ontwikkeling laten zien der kennisleer van Kant. Tijdens dit gesprek – de beide vrienden bevonden zich op een hoogte met uitzicht op de Rijn – hield Multatuli mijn vader eensklaps staande. Hij legde de hand op mijns vaders schouder en zei: "Als ik dàt geweten had, had ik alles anders geschreven!". Bewaard gebleven in handschrift is het gedicht van E.G.F.H. Smit Kleine (1845-1931):

Multatuli

On doit des égards aux vivants, on ne doit aux morts la vérité. Voltaire.

Hij is niet groot, al zocht hij 't licht.
Hij toetste niet 't gehalte
Der munten, die hij slaat; 't gewicht,
De kleur bevredigt hem. Het licht
Zoekt hij op – op zijn gestalte.

Hij is niet groot. Hij meent te zijn
Een Génius op aarde,
En – sterk, alléén, – kan hij de pijn
Verdragen niet, en zeer stil zijn
Tot dat de stem bedaarde.

Hij is niet groot, al heeft hij veel,
Oneindig veel ontvangen,
Talent en geest en zelfs een deel

Dier gaav', die, trillend uit de keel
Doet steigren Hooge Zangen.

Hij is niet groot. Zijn hand nooit trok
Een marmer-lijn, die 't leven,
Het rust'ge! – wierp door 't berg-steen-blok.
Hij mint het luiden van de klok;
Dàt roem en geld zal geven!

De daad, die hem den roem aanbracht,
Was hem te groot. Hij droomde
Hoe groot hij bleek! – Dàt brak zijn kracht.
Nù klein te durven schijnen, kracht
Getoond hadd', d'onbeschroomde!

Hij is niet groot. Hij was niet goed
Der vrouwe, die hèm trouwde;
Hij mist de diepte van gemoed,
Die haar nooit loslaat, en omhoedt
Wie 't huis der Liefde bouwde.

Hij is niet groot. Hij was niet goed
Voor kindren, die hij teelde,
Hij stond niet pal voor 't eigen bloed
Tot stervens toe des noods. Geen moed
Had hij, wen 't hem "verveelde"!

Hij is niet groot. Hij zocht zich zelf,
Smalend op andrer snoodheid.
Hetzij zijn hand in diepsten delv'
Of zijn oog dwaal' langs 't star gewelf,
Hij zoekt zijn eigen grootheid.

Hij is niet groot, mijn Vaderland!
Deez' Prins onder uw zonen.
De kroone, die zijn hoofd omspant,
Schijn Konings-kroone nimmer, want
't Zou Hooft en Rembrandt honen.

Toch is geboren Prins hij. Klein
Door zijne schuld. En noode

Geven wij plaats hem aan ’t Festijn
Der Vorsten. Dáár zal Koning zijn
Nooit hij, die veel droeg... bloode.

Ritter overdrijft als hij schrijft: ‘Gingen we vaak naar Nieder Ingelheim’. Hans van den Bergh noteert in *Multatuli Volledig Werk*, deel 23, blz. 630: ‘Anders dan van een bezoek van zes uur op 28 juli 1886 is niets bekend.’ De bedankbrief van Ritter sr. is van 15 augustus 1886. Er blijkt uit dat er wat kledingstukken van de jonge Henri in Nieder Ingelheim zijn achtergebleven.

Brieven waarin Douwes Dekker naar de ziekte van de jonge Ritter informeert zijn niet teruggevonden in het *AR*, wel drie brieven van Douwes Dekker en Mimi aan Ritter senior uit Multatuli’s laatste levensdagen in Nieder-Ingelheim. De heren schaken per post. Mimi schrijft op 29 januari 1887:

Zeer geachte Heer!

D. draagt mij op U te schrijven op Uwen brief daar hij zelf, er niet toe in staat is. Ik wil U dus eerst wat van zyn gezondheid meedeelen. Ge weet dat hy sinds vele vele jaren aan een zenuw-asthma lydt. Dat is dezen winter erger geworden, vooral door een bykomende verkoudheid, en ofschoon de attaques niet heel erg zyn, putten ze hem toch zeer uit, daar hy heel zwak is. die zwakte is ’t ergste van zyn toestand en maakt my soms zeer bezorgd. Hy eet zeer weinig, is tot niets buitengewoons te bewegen, en drinkt geen wyn! hy lacht om het ‘praatje’ zooals hy het noemt van te versterken, en zegt dat als de kwaal genezen is de krachten wel vanzelf terugkomen. - nu ja, maar... Verleden maandag heeft hy een nare hoestbui gehad, en was daarna doodaf. Met morphine hebben we het bezworen en daar morphine ook heel bedarend op zyn asthma werkt heeft hy nu sedert een dag of drie rust. hy slaapt goed en veel (dat is zyn beste medicyn) en komt nu weer een weinig bij. Overigens voelt hy zich niet ziek, alleen zwak, maar is zacht en makkelyk gestemd, hy leest wat, en ’s avonds lees ik hem voor en by het ontbyt studeert hy zyn schaakzetten - weet U wel dat er geen schaakzet in uw brief was? - De briefkaart met een enkele zet is hy altyd nog wel in staat geweest om te schryven, als hy dat my liet doen, was het om de een of ander bykomende reden, niet zoozeer uit onmacht. - Voor eenigen tyd schreef U aan Dek dat Dr. Mansveldt voor zyn asthma genezing had gevonden te Bour...uil [*tekstverlies door perforatiegat = La Bourboule in Frankrijk waar asthmapatiënten heengingen wegens de warme bronnen die arsenicum bevatten*]. Zou U niet by gelegenheid eens willen meedeelen in welke streek dat plaatsje te vinden is?

En uw keel is altyd nog pynlyk! Dat is toch ook heel noodlottig en treurig. Gelukkig dat Mevrouw weer in orde is, en Uw vrees geen werkelijkheid werd. Maar wat ’n kwalen, niet-waar? Wat ’n arme arme menschheid!

En dan spreekt U van Domela N.! Als Dek niet zoo al myn gedachten in beslag nam, zouden ze zekere nergens zooveel zyn als in zyn cel. het is vreeselyk! Want alle beschouwingen daargelaten hy heeft het stuk niet geschreven waarvoor hy veroordeeld is. het is dus doodeenvoudig onrecht. Dek vindt dat Nieuwenhuis zyn zaak slecht verdedigd heeft; niet genoeg doen uitkomen enz. enz. zeker, dat is zoo! maar by alles wat men hèm verwyten kan of wil blyft toch dit, dat ... [*de? tekstverlies door perforatiegat*] rechters een onrechtvaardig vonnis hebben geveld.

Ik wil sluiten. Mag ik myn vriendelyke groeten verzoeken aan Mevrouw en uw beiden het beste wenschen met uw gezondheid. Als Dek verzuimt iets van zichzelf te zeggen, zal ik nu en dan op de kaarten een woordje byvoegen. ik zie wel dat U er belang in stelt.

De tweede brief uit Nieder-Ingelheim is van 11 februari 1887 en bevat eerst het handschrift van Dekker en dan dat van Mimi:

beste kerel, ik kom tot U met ’n verzoek om rangverhooging of althans om toekenning van zekeren “titulairen rang”. Wees zoo goed me te ontdoen van alle heerachtigheid, en me “Dek” te noemen. Dit verzoek richtte ik ook tot onzen besten Scheuer en hy heeft het flink gefiatteerd. Een eergister ontv. brief van hem begint met “beste Dek.”

Heden nacht *voor ’t eerst in ’n heele maand* heb ik goed geslapen en voel ik me wat beter. Vandaar de dapperheid waarmee ik ’n behoorlyk blaadje voor me leg, inplaats van de gebruikelyke briefkaart. Toch weet ik dat ik gauw moe zal zyn, en by ‘t lettertjes zetten voel ik hoe mal zwak

De brief eindigt abrupt. Mimi voegt toe:

18 febr.

Geachte Heer! Alzoo begon D. een brief voor 8 daag. Hy was toen betrekkelyk zeer wel. We hadden toen verschillend bezoek, o.a. ook dokter de Vries uit Amsterdam, die deks toestand volstrekt niet ernstig inzag. Hy was toen zoo opgewekt en levendig - maar nu is ’t geheel anders. en is hy weer heelemaal down. Hy verzocht my U zyn begin van een brief met een kort byschriftje te zenden. Hy is nu doodaf van een lange asthma-bui die nog niet geheel voorby is. - het is afschuwelyk ellendig hem zoo te zien lyden. Was deze Oosten-wind nu slechts voorby. ik denk die moet ook U onaangenaam zyn. Vaarwel, waarde heer!

Een dag later overlijdt Multatuli.

De derde brief (geschreven op papier met een zwarte rouwrand) is van Mimi uit Amsterdam van 13 juli 1887. Hij bevat een licht verwijt:

Sedert eenige weken ben ik nu hier – Nassaukade 86 – en begin ook een weinig op streek te raken – en zie, nu myn gedachten zich weer niet uitsluitend by die treurige verhuiszaken behoeven te bepalen, valt het my op dat ik van U geen enkel antwoord op myn laatsten schryven mocht ontvangen. Mag ik U vragen naar de reden van dit zwygen! Ik weet zeer goed dat ik in myn schryven open ben geweest, waar vele anderen gesloten zouden zyn gebleven; maar het was op een pertinente vraag van U, en dan was openheid in dit geval niet een bewys van achting? Waarlyk ik geloof niet waarheid schuldig te zyn aan iedereen. Hoe ook, want er zou hierover zeer veel te zeggen zyn, U zoudt my zeer verplichten met een enkel woord!

In mei 1951 wijdt het maandblad *Het Boek van Nu*, waarvan Ritter samen met Gerard van Eckeren, G. Stuiveling en P.J.G. Huincks redacteur is, zijn aflevering (‘Multatulinummer’) aan Multatuli. Ritters bijdrage is voor een deel gelijk aan het hierboven geciteerde. Er is echter een merkwaardige toevoeging: als de vader de trap opstormt en uitroept dat Multatuli overleden is, omwindt hij ‘het portret met eikenloof’. Bij het lezen van die mededeling denkt men: hoe komt men in februari aan eikenloof? Maar in een gesprek met Garmt Stuiveling vertelde deze me dat Ritter gezegd had, dat zijn vader crêpepapier om het portret hing. Ritter senior schrijft in het weekblad *Eigen Haard* van 5 maart 1887 een In Memoriam Multatuli.

In 1886 was dominee Ritter genoodzaakt een verlof van acht maanden ‘tot herstel mijner gezondheid’ aan te vragen. En van 6 februari 1891 is een brief waarin hij ontslag als predikant indient:

Gelijk UHEw. niet geheel onbekend is, heb ik sedert jaren te worstelen met een chronisch keellijden, dat mij de volle waarneming der predikantsbetrekking voortdurend moeilijker maakt. Mijn geneesheer zegt mij aan, dat ik binnen weinig jaren het onderwijzen en spreken in het openbaar geheel zal moeten opgeven, indien ik voortga te spreken als tot heden. –

Terwijl ik in deze omstandigheden verkeer komt de aanbieding tot mij van een letterkundige werkkring.

En de plichten jegens mijn gezin, tegenover hetwelk ik niet zou verantwoord zijn, wanneer ik, eenmaal door ongesteldheid tot aftreden gedwongen, hunkeren zou naar een werkkring, als die mij nu wordt aangeboden;

27

en de verzekerdheid dat ik, door nu mijn vaste predikanten-betrekking neder te leggen, zij het dan ook in mindere mate, zal kunnen blijven spreken tot de gemeenten die mij hooren willen;

hebben mij genoopt de mij aangeboden betrekking niet af te wijzen en ontslag te nemen uit mijn ambt als Predikant bij de Gemeente te Utrecht.

Wilt overtuigd zijn dat ik, noode scheidende van een werkkring, die mij lief en dierbaar is, niet zal ophouden liefde te koesteren voor de Broederschap, aan welke ik zoo groote verplichtingen heb, en gelooven, dat ik met gevoelens van hoogachting verblijve

van UHEw. de zeer dw. dr.

P.H. Ritter.

Hij werd hoofdredacteur van het dagblad *Het Nieuws van den Dag* in Amsterdam.

Wij bezitten weinig persoonlijke herinneringen van zijn zoon aan diens jeugd in Utrecht. Er zijn slechts enkele gegevens: hij ging in 1886 naar de ‘Franse’ bewaarschool ‘la Salle d’Asile de l’Eglise Wallone d’Utrecht’, gelegen achter de Pieterskerk (de kerk die in 1656 in gebruik is gegeven aan de Waalse Kerk, die het gebouw nog steeds bezit) en hij heeft er op ‘de school van Laméris’ gezeten op het Schoolplein bij de Schoolstraat, een zijstraat van de Nachtegaalstraat.

Wil men enkele gebeurtenissen in Utrecht uit die jaren tachtig: de schouwburg op het Vreeburg was herbouwd, in 1883 werd de Cricket- en Voetbalvereniging Hercules opgericht evenals de Utrechtse Waterleiding Maatschappij (maar veel inwoners bleven hun pomp nog trouw), op het Domplein werd het standbeeld van graaf Jan van Nassau in tegenwoordigheid van Willem III en koningin Emma onthuld (men mag aannemen, dat Ritter senior erbij aanwezig was), in 1884 begon men in de Vleeshal in de Voorstraat met de aanleg van de telefooncentrale, in 1888 werd de schaakclub Utrecht opgericht, in 1889 overleed de oogheelkundige F.C. Donders en begon de R.K. Studentenvereniging Veritas zijn bestaan en in 1890 overleed Buys Ballot en werd de Utrechtse Studentenroeivereniging Triton opgericht. De op de Maliebaan wonende familie Ritter maakte ook mee dat de gemeente Utrecht het Oudwijkerveld aankocht en er het Wilhelminapark en de Emmalaan aanlegde.

De vader hoofdredacteur in Amsterdam

In 1891 verhuisde de familie Ritter dus naar Amsterdam, waar de vader hoofdredacteur werd van *Het Nieuws van den Dag*. Het dagblad, gevestigd op de Nieuwezijds Voorburgwal, was opgericht in 1870. De eerste hoofdredacteur was de oud-doopsgezinde predikant Simon Gorter (de vader van de dichter), die echter in 1871 al overleed. Zijn opvolger was H. de Veer, ook al een predikant. Toen volgde in 1891 de predikant Ritter. De historicus L.J. Rogier heeft er in 1954 op gewezen dat in het laatste kwart van de negentiende eeuw de journalistiek een vluchthaven werd voor predikanten. Zo werd de predikant J. de Koo in 1877 hoofdredacteur van het weekblad *De Amsterdammer*.

De oplage van *Het Nieuws van den Dag* in 1870 was 5220 en in 1892 37.000 exemplaren. Het blad, dat een landelijke verspreiding had, was populair.

Vader Ritter moet in Amsterdam ook weer vele vrienden en kennissen hebben gemaakt, toen hij opgenomen werd in allerlei, soms eerbiedwaardige gezelschappen. Al in 1890 was hij lid geworden van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In 1891 werd hij lid van de Nederlandse Journalisten Kring en van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. In 1892 was hij (met E. Laurillard als voorzitter) bestuurder van de Hollandse Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. In 1893 lid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en van het Historisch Genootschap. En in 1894 lid van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst. Hij moet veel uithuizig geweest zijn.

Toen in 1898 koningin Wilhelmina ingehuldigd werd liet hij bij *Het Nieuws van den Dag* in twee delen een gedenkboek verschijnen: *Een Halve Eeuw 1848-1898*, waarin vele met zorg uitgekozen medewerkers in 36 hoofdstukken schreven over staat en maatschappij, wetenschap, kunst en godsdienst. Het laatste hoofdstuk ‘De Toekomst’ is van hemzelf. Het eindigt

pessimistisch: ‘Het peinzen over de toekomst kan evenzeer betrachting zijn van een duren plicht als een toegeven aan de zucht tot ijdele bespiegeling. “Hoe lang nog” – zoo vraagt de jongeling, vrij spel latend aan zijne ontluikende phantasie - “hoe lang nog zal de huidige Europeesche beschaving bestaan? Hoe lang nog zullen er tusschen het Uralisch gebergte en den Atlantischen Oceaan kunsten worden beoefend en wetenschappen gekweekt, fabrieken worden gedreven en akkers worden bebouwd, parlementen vergaderen en ministeries aan het bewind komen en weder aftreden? Zullen eenmaal, en zoo ja, wanneer, Londen en Petersburg, Berlijn en Parijs, Amsterdam en Weenen, het lot ondergaan van Babel en Ninive, van Acbatana en Thebe, van Tyrus en Sidon? Indien ja, door welke kracht zal het geschieden?’ Men hoort er de eloquente kanselredenaar in.

Verder schreef Ritter het lange gedicht ‘Het Lied der Provinciën. Welkomstgroet aan het Koninklijk Bruidspaar, uitgesproken door leden der Koninklijke Vereeniging “Het Nederlandsch Tooneel” in den Koninklijken Haagschen Schouwburg, 5 Februari 1901, bij gelegenheid der huwelijksfeesten van H.M. Wilhelmina, Koningin der Nederlanden en Z.H. Hendrik, Hertog van Mecklenburg’. De tekst werd een dag later in *Het Nieuws van den Dag* opgenomen.

Al zijn bijdragen aan de krant heeft hij zorgvuldig in een reek albums geplakt, die zich in het *AR* bevinden. Zijn Paedagogische Fragmenten en zijn Ethische Fragmenten zijn naderhand gebundeld. Ze beleefden zes à zeven drukken en werden vertaald in het Duits, Zweeds, Fins en Deens.

Uit zijn laatste hoofdartikel is deze passage:

‘Groot is de verwantschap tusschen het ambt van redacteur en dat van geestelijke. Beiden hebben te spreken over den mensch met al zijn omstandigheden, zijn zonden en zijn wonden, zijn wel en zijn wee, zijn zwakheid en zijn kracht. En beiden hebben woorden te spreken naar hun beste weten en geweten, woorden van nadenken, woorden met zout besprengd, boven alles woorden uit en tot het hart. Geen van beide mag ooit versagen. In elk geval, geen uitgezonderd, hebben zij den horizon te ontsluiten van onwankelbaar vertrouwen, de gouden poort der licht dragende hope.’

Ook anderen nodigde hij uit in zijn krant te schrijven. Er is in het *AR* een brief bewaard van J.P. Hasebroek (dominee in Heiloo en ‘Jonathan’), gedateerd 19 januari 1892:

Hooggeachte Heer, Het is waarlijk een genoegen iets aan of voor uw Dagblad te doen, – zoo vlug en correct loopt alles van stapel en wordt aan elken wensch van den auteur voldaan. Ontvang mijn dank voor een en ander

30

met de verzekering der meest onderscheiden achting van Uw verplichte J.P. Hasebroek.

En van F. HaverSchmidt (dominee en ‘Piet Paaltjens’) op 6 april 1892:

Het is zeer twijfelachtig, of er in mijn oude paaschpreeken iets te vinden is, dat verdient gedrukt te worden, nog wel in een krant. Ik zal er maar geen onderzoek naar doen. Doch wat ik doen wil, is dit. Dinsdag e.k., of Woensdag (vóór dien tijd kan ik er niet aan denken), de mij ongewone proef te nemen, of ik iets m.i. geschikts bedenken kan. Het resultaat deel ik U dan Donderdag daarop, uiterlijk Vrijdag, mede. Misschien vindt gij dat plan al te onzeker. Want ik mag U niet ontveinzen, dat de proefneming heel goed op niets kon uitloopen. In dat geval raad ik u: schrijf mij dadelijk af en neem een secuurder man den arm. Zoo’n Jo. de Vries, bijv. Dan zijt gij stellig geborgen. Ik zal het u niets kwalijk nemen, als ik afgecommandeerd word. Gij verlost mij daarmee van een benauwd iets, dat ik mij alleen getroost omdat ik U niet graag wat weiger.

Van 1891 tot 1906 zal Ritter hoofdredacteur zijn. Toen nam zijn leven opnieuw een wending. Hij werd hoogleraar in Utrecht. Bewaard gebleven in het *AR* zijn behalve de knipselboeken met zijn hoofdartikelen een herinneringsalbum hem door de leden van de redactie en de vaste medewerkers aangeboden bij zijn vertrek op 13 oktober 1906.

De jonge Ritter in Amsterdam

Toen Max B. Teipe in het *Jaarboek 1963-1964* van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde het Levensbericht van Pierre Henri Ritter schreef [ook te vinden in mijn *Al wat in boeken steekt*], wees hij op Ritters 'eigen levensgeschiedenis in Klein Memoriaal, waarvan twee vel al gezet waren en waaraan Ritter tot enkele maanden voor zijn dood gewerkt heeft. Zowel de dummy, die met de bedrukte vellen was gevuld, als de bladzijden die in handschrift gereed waren, heb ik ondanks de hulp van zijn echtgenote niet kunnen terugvinden. Voor de documentatie van Ritters jeugd zouden zij van grote waarde zijn geweest.'

Het lag dus voor de hand dat ik, toen ik Ritters omvangrijke archief ordende, hoopte het manuscript of die al afgedrukte vellen van wat 'Klein Memoriaal' had moeten gaan heten te vinden [Al in een brief van 12 juli 1948 aan Frans Mijnssen over het opschrijven van memoires gebruikt Ritter het woord Memoriaal].

Het heeft niet zo mogen zijn, op tien blocnotevellen manuscript na, die hier volgen. Ritters handschrift is duidelijk, want hij typte nooit en wist dat hij door zetters makkelijk gelezen moest kunnen worden. Het handschrift is in inkt, op de laatste vijf potloodregels na, die abrupt, midden in een zin, eindigen. Cetera desunt, en daar zullen we ons bij neer moeten leggen. Toch moeten er meer opgeschreven herinneringen geweest zijn, want de enige tien teruggevonden bladen zijn bovenaan gepagineerd van 42 tot en met 50bis. Andere, eerdere, pagineringen ernaast zijn doorgestreept. Bovenaan bladzijde 46 staat zelfs II als hoofdstukaanduiding. De memoires moeten dus uit minstens 51 blocnotevellen bestaan hebben en mogelijk meer. Aan te nemen is dat Ritter in hoofdstuk I zijn Utrechtse jeugdjaren van 1882 tot 1891 beschreef.

Er zijn over de memoires contacten van Ritter met uitgevers geweest. Zomer & Keuning in Wageningen bevestigd op 28 maart 1949 dat Ritter een boek zou schrijven over zijn jeugd van vijf tot vijftien jaar. Men moest rappels sturen op 6 en 30 mei, 7 juni, 1 augustus, 5 september, 1 no-

vember en 13 december 1949. Telkens antwoordde de auteur dat hij druk bezig was.

Op 6 juni 1951 ontving hij van de uitgeverij Hollandia in Baarn een contract met een voorschot van *f* 500. Op 15 augustus 1951 bevestigde Hollandia de ontvangst van een zending kopij, mogelijk van hoofdstuk I. Op 24 oktober 1951 is er zelfs een contract gesloten waarin gestipuleerd werd, dat de kopij op 1 januari 1952 binnen zou zijn, waarschijnlijk omdat Ritter in augustus van dat jaar zeventig jaar zou worden.

In de rubriek 'Schrijvers over hun debuut' in *Het Vaderland* van 30 oktober 1954 [in 1960 gebundeld in *Schrijversdebuten*] schrijft Ritter: 'De opdracht van de redactie was: een levensbiecht in zevenhondervijftig woorden. Ik heb er meer nodig, die ik in een autobiografie, getiteld "Klein Memoriaal" zal laten drukken. Maar hier is dan alvast een voorgerecht.'

Op 9 december 1954 schreef hij aan Carel Gerretson: 'Mij is door [het tijdschrift] "De Nieuwe Stem" gevraagd een gedeelte van mijn memoriaal te publiceeren', maar daarvan is het niet gekomen.

Zijn autobiografie is nooit verschenen. In 1955 schreef Hollandia: 'Hierdoor delen wij U mede, dat wij bij de boekhandels nog weinig weerklank hebben gevonden betr. "Klein Memoriaal", waarom wij huiverig zijn het in deze vorm uit te geven.' Het is duidelijk dat een auteur na zo'n ontmoedigende zin zijn werk terstond staakte. Op een vraag van mij in 1983 aan Hollandia 'Wat Ritter ooit voor Klein Memoriaal aan kopij heeft ingeleverd, is dat er nog?' ontving ik het van weinig begrip getuigende en mij met een kluitje in het riet sturende antwoord: 'Hierbij delen wij u mede dat wij geen kopij van de Heer Ritter jr. voor het boek Klein Memoriaal hebben ontvangen.'

We beschikken dus slechts over tien blocnotevellen manuscript betreffende Ritters Amsterdamse jaren.

Maar er is toch nog iets meer. Toen hij in 1957 75 jaar werd en als boekbespreker van de AVRO afscheid nam, haalde hij in *De Telegraaf* van 17 en 31 augustus en van 14 september drie maal herinneringen op aan zijn Amsterdamse jaren, waarin hij twee gymnasia bezocht: van 1894 af het Stedelijk Gymnasium (nu Barlaeus-gymnasium) op de Weteringschans en van 1901 af het Gereformeerd Gymnasium (nu Woltjer-Gymnasium) op de Keizersgracht. In 1903 deed hij eindexamen. Toen het Woltjer-Gymnasium in 1939 vijftig jaar bestond haalde Ritter er herinneringen aan op in *De Telegraaf* van 25 oktober 1939.

Deze biografie kan dus gedurende één hoofdstuk een autobiografie zijn met een tekst na lezing waarvan de teleurstelling toeneemt dat het bij die schets gebleven is.

Als ik mijn hele leven in één ogenblik samenvat, dan is het mij alsof ik te Amsterdam, maar kort nog knaap ben geweest. Amsterdam draagt het stempel van mijn jongelingstijd. Toch droomde ik er nog even de droom van het kind. Maar ànders dan in de eerste Utrechtse periode. Toen was ik geborgen in de schoot van het ouderlijk huis, nu werd ik geboren als een zelfstandig wezen, dat los van de ouderbinding het leven ervoer. Alles werkte er toe mede, mij mijn eigenheid te doen beseffen, mij aan de wereld bewust te worden en niet meer aan het gezinsnest. Het gesloten gezinsleven was te Amsterdam geëindigd. Wij woonden in een kolossaal patriciërshuis [eerst Vondelstraat 25 en later Vondelstraat 15], met hoge afmetingen, waaraan elke gezelligheid ontbrak. Mijn vader was niet meer om ons heen, maar ergens op een ver kantoor, dat wij niet kenden. En Utrecht beleeft men, in Amsterdam wordt men opgenomen. Ik was een kind van een jaar of tien en reeds vertoonden zich de eerste vlagen van dat heimwee naar de verte, dat de puberteitsjaren kenmerkt. Amsterdam heeft alles in zich, om dat aan te moedigen. Er is daar overal de geheimzinnigheid van het water, er is daar de nabijheid van de zee, de vlucht der meeuwen. Het meest essentiële moment van mijn leven viel in de vroege ochtend, als de eerste schemer door de kieren der gordijnen drong en de mariniers uittrokken. Ik lag in mijn bed en luisterde naar de dunne muziek der pijpers, die melodieën van afscheid bliezen, waarin iets klonk van het gieren van de wind.

De school van Zernike [de Spieghelschool in de Marnixstraat, nu Nieuwe de la Mar Theater op nr. 404, met als hoofd der school C.F.A. Zernike, de vader van de Nobelprijswinnaar Frits Zernike en van de schrijfster Elisabeth Zernike] was een andere school dan de school van Lameris [de vierde School voor Jongens op het Schoolplein in Utrecht]. Dáár zat je met jongens, die je ook t'huis ontmoette, de zoons van de vaders en moeders met wie je ouders verkeerden, zodat het er niet veel anders was t'huis. Hièr was je op school in een vijandelijke wereld. Je moest de plaats in je klas veroveren. De Heer Zernike was een minder gemoedelijk man dan de Heer Lameris. Hij was niet onvriendelijk, maar men gevoelde, overal in de school, zijn straffe hand. Hij was een principieel man, wien de beginselen van het openbaar onderwijs zeer na aan het hart lagen. Ik herinner mij, dat een van de leerlingen, een jongen uit een Protestantse familie, onder de indruk van de verhalen van de tachtigjarige oorlog – hij vereenzelvigde de Spanjaarden met de Roomsen – met een Roomse jongen in gevecht was geraakt. Hij had hem uitgescholden voor alles wat lelijk was en hij had hem zelfs toegevoegd, dat de mis "vervloekte afgoderij" was. Het kwam Zernike ter ore, en hij greep in – onmiddellijk. Wel zelden werd aan een leerling zulk een schrobbering toegediend. Waarbij het Hoofd van de School niet naliet voor de klasse openlijk uiteen te zetten, dat men eerbied moest hebben voor iedere

geloofsovertuiging, waarbij hij wees op de schoonheid en kracht van het Roomse geloof, die ook door andersdenkenden moesten worden erkend. Het geval heeft een diepe indruk op mij gemaakt. Het heeft de basis in mij gelegd voor die verdraagzaamheid, welke een der beginselen van mijn leven is geworden. Maar ik zou gelukkig zijn, indien deze regelen werden gelezen door fanatieke voorvechters van het bizonder onderwijs. Zij kunnen er uit weten, dat het openbaar onderwijs in die oude, liberale tijd, figuren heeft opgeleverd, die het ernstig namen met het waken voor de overtuigingen, die werden beleden in de gezinnen, waaruit de kinderen voortkwamen. Ik wil het goed recht van de Schoolstrijd [de strijd over de vraag of het lager onderwijs een neutraal karakter moest hebben ten aanzien van de feitelijke religieuze differentiatie] geen ogenblik bestrijden. Maar ik moet wel vaststellen, dat vele voortreffelijke, bedachtzame en hoog denkende persoonlijkheden uit het openbaar onderwijs in de hitte van de Schoolstrijd schromelijk zijn miskend.

Tegen de nieuwe geest van ontheiliging, die in de jongere, socialistische openbare onderwijzers vaardig werd, is mijn Vader hevig te keer gegaan. Het religieuze socialisme was in de jaren negentig nog een onbekend begrip. De socialisten van toen, waren diep in het historisch materialisme geworteld. En het valt niet te ontkennen, dat sommige openbare onderwijzers te ver gingen in hun atheïstische propaganda en geestdrijvers werden, die de jeugd wilden meesleuren.

Mijn Vader was lid van de School-commissie geworden. Nog zie ik den Heer de Sauvage Nolting, den Schoolopziener, in de vroege ochtend de stoep van ons huis in de Vondelstraat beklimmen, om mijn Vader af te halen voor het schoolbezoek. Hij was in dit prille uur (half negen) reeds tiré à quatre. Hij glom van verzorgdheid en beminnelijkheid. Zijn reusachtige snorren waren glanzend gepoetst en slank gepunt, zijn jacquet straalde deftigheid uit, zijn gouden lorgnet glinsterde. De tocht, waarover ik U wil vertellen richtte zich naar de school van den Heer A.H. Gerhard [de vrijdenker A.H. Gerhard (1856-1948), in 1882 schoolhoofd in Amsterdam, in 1884 een van de zogenaamde Twaalf Apostelen die de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij oprichtten, van 1913 tot 1929 lid van de Tweede Kamer en van 1916 tot 1935 lid van Gedeputeerde Staten in Noord-Holland. Ritter en hij zullen in 1931-1935 in een jury zitten, die inzendingen voor een Multatuli-prijsvraag moet beoordelen. Zie mijn artikel ‘Een lijdensweg in staties’ in *Over Multatuli* 15/1985] aan de Overtoom, een man met uitstekende hoedanigheden, bekend Kamerlid en drankbestrijder, maar ik ben nu geroepen, U de ergernissen te beschrijven, die hij bij mijn Vader opwekte.

Mijn Vader trad een school-lokaal binnen en vond daar op het bord een lied geschreven, dat de kinderen zingen moesten. Het eerste couplet luidde:

Wij danken U, o God
Voor deze schone morgen.

Het woord “God” was opzettelijk doorgehaald en het woord “dag” was er voor in de plaats gesteld. Mijn Vader ontstak in verbolgenheid, maar de Heer Gerhard liet hem geen gelegenheid daaraan toe te geven. Hij putte zich uit in de uiteenzetting van het aanschouwelijk onderwijs, waaraan op zijn school een aandacht werd gegeven als nergens elders in Nederland. De verschillende lengte-maten waren aan de kop van ieder schoolbord nauwkeurig aangeduid.

“Zeg ’s ventje,” vroeg mijn Vader aan een van de jongens, “wijs eens aan, hoe lang een meter is.” “Ik weet het niet, meneer.” “Nou, zeg me dan maar, als je de punt van een meter hier op de vloer zet, komt hij dan boven het dak uit?” “Een heel eind, meneer.” Toen wendde mijn Vader zich tot den Heer Gerhard: “Zie hier de vruchten van Uw aanschouwelijk onderwijs!” Wij willen den Heer Gerhard niet aansprakelijk stellen voor het onbegrip van een dommen jongen. Maar mijns Vaders wrake was zoet.

De periode van mijn lagere schooltijd te Amsterdam staat mij nog maar vaag voor den geest. Zij is een vervlietend moment geweest in mijn leven. Ik heb er echter een duidelijke herinnering aan, hoe ons bestaan te Amsterdam een geheel ander karakter had, dan dat te Utrecht. Wij waren te Utrecht geheel ingeburgerd in de sfeer van de feodale adel. Deze neemt het veel minder nauw met de filigrane standsonderscheidingen dan een Patriciaat als het Amsterdamse. De feodale adel gaat van het denkbeeld uit: “Ons kan niemand iets doen, wij zijn toch van nature de meerderen.” Bovendien heeft zij een speciale liefhebberij in het intellectueel divertissement, een ander soort genoegen dan dat der jacht, maar dat evenals de jacht behoort tot hun verstrooiïngen. Vandaar dat een professor, een dominé een gaarne gezien en als gelijkwaardig behandelde gast is in hun gezelschappen. Maar het Patriciaat, dat de Amsterdamse grootheid vormt, heeft een volstrekt afgesloten karakter. Het is hoog en ongenaakbaar, het laat geen buitenstaander toe en het minst gaarne een buitenstaander van de naast-aanliggende klasse. Fortuin van omvang was het eerste vereiste van toelaatbaarheid in de hogere Amsterdamse kringen dier dagen; huwelijken waren associaties van bankrekeningen.

Het ouderlijk huis werd niet gedragen door een gemeenschap, zoals te Utrecht het geval was. En hoezeer mijn Vader poogde zijn hoofdartikelen de kanselrede te doen naderen, in het sociale leven is een dominé een andere figuur dan een hoofdredacteur. Belangrijk en singulier is de taak geweest, die mijn Vader als hoofdredacteur van het oude “Nieuws van den Dag” heeft vervuld, maar hij is nooit een Amsterdamse figuur geworden, gelijk hij een

Utrechtse figuur is geweest. Hij nam deel aan het intellectuele leven, het waren vooral de universitaire kringen, waarmee hij betrekkingen onderhield (de Bussy, Bruining behoorden tot zijn vrienden en vooral de predikanten Daubanton [François Daubanton (1825-1893), Waalse gemeente], Laurillard [Eliza Laurillard (1830-1908, letterkundige en predikant (van 1862 tot zijn emeritaat in 1904 in Amsterdam), woonde in de Parkstraat, Ritters vader schreef zijn Levensbericht in het *Jaarboek 1909* van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde] en Perk [M.A. Perk (1834-1916), Waals predikant en vader van Jacques, de Perken waren in 1872 in Amsterdam komen wonen] maar hij *bepaalde* het niet, zoals in Utrecht. Hij heeft nooit van Amsterdam gehouden, zoals zijn zoon, en het typeert zijn onwelwillende gezindheid ten aanzien van de hoofdstad, dat hij in een boek over Rembrandt op een bladzijde waarin de verguizing van dezen meester werd beschreven, de kanttekening maakte: “Zo zijn die vervloekte Amsterdamse kooplieden!” Daarbij kwam, dat hij in zijn vrije uren zich meer en meer terugtrok op zijn studeerkamer. Reeds toen rijpte in hem de gedachte, een groot, wetenschappelijk werk te ondernemen.

Dit alles had zijn invloed op ons leven. Wij vonden te Amsterdam minder steunpunten en moesten die zelfstandig gaan zoeken. Een tegenbeeld van het bestaan in het zonnige huis in de Maliebaan, waar sprookjes verteld werden in kleine vertrekken, geeft het vertoef op de Zondagavonden in “de zaal”, dat is een woongedeelte dat alleen in de Amsterdamse deftige huizen bestond, een reusachtig receptie-vertrek, welks aanzienlijkheid nog uitstak boven het “salon”, een statiekamer die er óók was. In die ontzaglijke ruimte zat het gezin dan onwennig bijeen, ’s winters huiverend bij een gaskachel, die ons onvoldoende verwarmde. Er werden daar geen sprookjes verteld, maar de eerste leringen gegeven. ’s Zomers waren er kinderpartijen in de tuin, waar de poppenkast vertoond werd. Er waren twee tarieven: salontaal of straattaal. Maar de salontaal gaf nog het onvervalst genot van het pittigst Amsterdams jargon.

Arte probus, probitate pius, pietate beatus
[Door ijver deugdzaam, door deugdzaamheid vroom, door vroomheid gelukzalig]

Mijn binnentreden van het gymnasium viel samen met onze verhuizing van Vondelstraat 25 naar Vondelstraat 15. Er moest bezuinigd worden, want het leven in Amsterdam viel niet mee. Zo trok het gezin naar een bovenhuis, dat zich in het kleine park bevond, vlak bij de hoek van de Tesselschadestraat, naast het gebouw Leyerhoven. Wij verdwenen niet geheel uit de aanzienlijke sfeer. Het was een deftig hofje, waar wij kwamen te wonen.

Onze benedenbuurman was de uitgever Wouter Nijhoff, een uitermate waardig man, het prototype van den ouderwetschen uitgever, die mij reeds toen ik een jongen was, de diepe eerbied heeft ingeprent voor deze stand in de samenleving, de eerbied, welke den auteur past. Een ander uitgever heeft die eerbied nog in mij versterkt, dat was de oude Heer Tjeenk Willink [H.D. Tjeenk Willink in Haarlem gaf van Ritters vader *Ethische Fragmenten* uit (artikelen in 1890 en 1891 verschenen in *Het Nieuws van den Dag*) en twee bundels *Verspreide Fragmenten*, na de dood van zijn vader in 1914 door Ritter Jr. uitgezochte, tussen 1891 en 1905 in *Het Nieuws van den Dag* verschenen en door hem ingeleide artikelen. Niet bij Tjeenk Willink maar bij De Erven Loosjes in Haarlem verschenen *Paedagogische Fragmenten*, artikelen in 1886 en 1887 in *Het Nieuws van den Dag*. Ritters vader schreef dus al in de krant voor hij er in 1891 hoofdredacteur van werd], uit Haarlem, die de boeken van mijn vader uitgaf en mijn vader regelmatig bezocht, een geboren Regent, een man van de oude stijl, die in zijn levensvormen immer een zekere verering deed uitkomen voor de geestelijke waarde, welke een schrijver vertegenwoordigt. In die dagen werden de boeken nog niet op de persen *geworpen*, het ontstaan van een boek was een cultus, met vele ceremoniën, waarvan auteur en uitgever de bedienaren waren. De keuze van letter en papiersoort geschiedde in gemeenschappelijk overleg. Mijn vader *groeide* in deze bezigheden en hij was zo gehecht aan dezen Haarlemsen patriciër, dat hij alle aanbiedingen van andere uitgevers afsloeg. H.D. Tjeenk Willink, die in zijn kantoor omringd was door de portretten van zijn schrijvers (en daar waren figuren bij van betekenis – Busken Huet, later Huizinga) was voor mijn Vader de καλοσκαγατηοσ van van de uitgeverij.

Behalve Wouter Nijhoff behoorden tot onze buren, de (toen reeds) oude Heer Spakler, Directeur van de Wester-Suikerraffinaderij [Wijnmans *Historische Gids van Amsterdam* vermeldt: ‘Aan de Lijnbaansgracht achter het stuk Marnixstraat staat een groot pand, dat vrijwel het gehele stuk gracht in beslag neemt; in de vorige eeuw was hierin de suikerraffinaderij De Granaatappel van de firma Spakler en Tetterode gevestigd’], Prof. Kalff [Prof. Dr. G. Kalff (1856-1923), letterkundige en hoogleraar Nederlands in Utrecht en Leiden], de latere Prof. Frantzen en dan, niet te vergeten, Mr. N.J. van Hall [J.N. van Hall (1840-1918), letterkundige en politicus], Redacteur van De Gids [1883-1916] en wethouder van Amsterdam. Al deze figuren, prijkend met hun witte haardossen, wedijverden in waardigheid. Alleen Prof. Frantzen, de bekwame filoloog, aan wien ik de grondslagen dank van mijn kennis en uitspraak der Franse en Duitse talen, maakte een uitzondering. Deze bewegelijke Elzasser met sterke franse sympathieën voelde zich altijd wat benauwd in de Hollandse sfeer. Hij liep snel, met een dansende pas. Op school liet hij zodra hij de klasse binnengekomen was, terstond alle vensters

openen en zwaaide dan met zijn geparfumeerde zakdoek door de ruimte. O, die luchies! riep hij dan uit. Maar hij heeft meer gedaan dan ons Franse en Duitse les te geven. Hij legde de basis voor een algemeen literatuurbegrip, waarvoor allen, die de literatuur als loopbaan kozen, hem hun leven dankbaar zijn en hij verluchtte zijn betogen met zijn tekenstift. Als men de afbeeldingen had kunnen verzamelen, die hij met krijt op het schoolbord gaf, dan zou men daarmee de hele wereldletterkunde kunnen hebben illustreren. Het beste dat hij ons geschonken heeft, is zijn humor, licht-ironisch meestal, soms bijtend, steeds voornaam. Humor te kunnen beleven is de grondvoorwaarde tot een literaire carrière.

Omdat dit kleine levensverhaal zo persoonlijk aan het worden is, moet ik U iets vertellen omtrent de toestand, waarin ik verkeerde tussen mijn twaalfde en zestiende jaar, de jaren waarin ik het Amsterdams Stedelijk Gymnasium bezocht aan de Weteringschans welks kenspreuk boven dit hoofdstuk staat. Ik leefde geheel op mijn fantasie. Voor het domineeskind, dat in zijn prille jeugd gebakerd was in een sfeer van medeleven en welwillendheid, was het een worsteling, zich zelfstandig een weg te zoeken in het volkomen vreemde milieu. Schijnbaar verflauwde de bemoeienis mijns vaders met mij – hij had een drukke betrekking en daarnaast studeerde hij – maar in het wezen der zaak hield de bewaking niet op. Mijn vader kende de leraren en ik had het gevoel dat er op school heimelijk op mij werd gelet. Dit gevoel “onder opzicht te staan” is verderfelijk voor de zelfontplooiïng en mijn verweer bestond niet uit de aanval, maar uit een zich terugtrekken in de eigen veste. Daarbij kwam, dat de nieuwste boeken en tijdschriften in ons huis binnenvielen en ik opeens gegrepen werd door de kunst van de Tachtigers. Ik las hartstochtelijk en in het wilde weg.

’s Middags, na schooltijd, verrichtte ik de urenlange wandelingen door het Vondelpark, met mijne vrienden P.F. van Hoorn (den bekenden schaker) en Koos van den Bergh (een neef van den Amsterdamsen hoogleraar). Wij interpreteerden en analyseerden de nieuwe richting in de literatuur en dweepten behoorlijk. Van Hoorn heeft het tot enige beroemdheid gebracht op een bepaald gebied, maar van den Bergh, die de aanleg had een onzer beste literatoren te worden, werd door een fietsongeval getroffen, dat hem de krenking kostte van zijn geestvermogens. Hij is het geweest, die het eerst de grote liefde in mij wekte voor de literatuur. Nooit zal de herinnering aan dezen fijngevoeligen en scherpzinnigen vriend mij verlaten. Hij was een opwekkend gezelschap, altijd vol van nieuwe plannen en denkbeelden, maar hij leed dikwijls aan een vroegtijdige versombering en aan een zelf-ironie, die zijn leeftijd te boven ging.

Maar wat moest er in die jaren van mij worden, een door ouderlijke ambities overbelast kind, van wien buitengewone dingen verwacht werden,

maar dat verward was in zichzelf? Ik verzuimde mijn plichten als scholier en het kwam voor, dat ik klassen moest verdubbelen. Ik herinner mij de angst, die mij beving als ik slechte rapporten mee naar huis moest brengen. Mijn Vader liep blootshoofds op mij te wachten in de Vondelstraat, terwijl ik omweggetjes nam om het fatale moment uit te stellen. Als dan, aan tafel, de berisping kwam, dan ontwikkelde hij zulk een schitterende welsprekendheid, dat ik geboeid zat te luisteren, alsof het mij niet gold.

Maar ik wil enige mijner leraren laten herleven. Daar is dan allereerst de vriendelijke, wijze en waardige rector Prof. Dr. A.H.G.P. van der Es [A.H.G.P. van der Es, in 1909, 78 jaar oud, overleden. Hij promoveerde in de letteren in 1854, werd in 1855 praeceptor aan het gymnasium in Leeuwarden, in 1861 conrector in Groningen, in 1872 rector in Utrecht, in 1882 rector in Amsterdam. Het weekblad *De Prins* van 21 augustus 1909 meldt: 'In laatstgenoemden werkkring toonde hij een krachtig kampioen te zijn in den wapenhandel der gymnasiasten. Na eenige jaren het rectoraat te hebben bekleed, volgde zijn benoeming tot buitengewoon hoogleeraar in de paedagogiek en in de Grieksche oudheden aan de Amsterdamsche Universiteit, welk ambt hij bij het bereiken van de leeftijdsgrens (1901) neerlegde.'], schrijver van woordenboeken en van een vlotte en zeer lezenswaardige geschiedenis der antieke letterkunde, hoogleraar in de welsprekendheid en de Griekse antiquiteiten, een van die professoren honoris causa, welke tot in onze dagen, terzijde van de eigenlijke leerstof der faculteiten aan zeer verdienstelijken worden toebedeeld. Hij was een grootvaderlijke figuur, een deftige negentiende-eeuwer, met grijze bakkebaardjes, de beminnelijkheid zelve. Hij en mijn Vader waren intieme vrienden en hun wederzijdse aanhankelijkheid ging zo ver, dat hij mijn Vader voorstelde, mij van mijn onachtzaamheid te genezen door een beschamend voorbeeld. De boeken en schriften in mijn schoolkastje vertoonden een ordeloos beeld. Op zekere morgen kom ik op school en vind mijn kastje keurig opgeruimd. De rector zelf had deze ordenende bezigheid verricht. Het mocht niet baten. Evenmin als mijn Vader succes oogstte door mij op een verjaardag een plaatje ten geschenke te geven, dat ik moest ophangen boven mijn schrijftafel en waarop de zinspreuk stond: "Leer elken dag Uw les en leer haar goed!" De behoedzame paedagogiek van mijn opvoeders, die het voorspel was van drastischer methoden, faalde. Waarom? Men ging van de humanistische onderstelling uit, dat het Goede wel in mij leefde, maar dat mijn krachten te zwak waren om het na te streven. Ik moest dus aan mijn plicht herinnerd worden en er toe worden aangemoedigd. Daartoe diende dan de bescherming over de ontluistering van den rector, die het niet beneden zich achtte het werk te verrichten dat een schooljongen had verzuimd en de werking van de herhaling van een spreuk, die als een druppel de onwillige steen zou moeten uithollen. Maar

men begon niet met een analyse van het kind, men sloot niet aan bij zijn persoonlijke belevingen. De werkelijkheid was, dat mijn onachtzaamheid het gevolg was van een innerlijk verzet, dat zich het wapen had gekozen van een uiterlijke onaandoenlijkheid. Ik stoof niet op, maar ik weigerde passief. De wereld met haar plichten bestond niet voor mij. Ik had mijn eigen wereld, die mij geheel vervulde. Het ideaal, schrijver te worden, had mij geheel in beslag genomen en de mannen van ‘80 waren mijn afgoden. T’huis werden mijn geesteshelden veracht en verafschuwd. Ik herinner mij, hoe mijn Vader mij in het bezit vond van Van Deyssels “Kleine Republiek”, en hoe hij toen dat boek voor mijn ogen verbrandde. Het is hier de plaats om de ontbindende invloed te schetsen, die de Beweging van ‘80 gehad heeft op de jeugd van alle mensen van mijn generatie. In de eerste decenniën van haar ontwikkeling heeft zij zich ge-heel verloren in de waarneming, de gevoels-ontleding en gevoels-verheviging. De stemming van den individuelen mens was haar substraat. In “stemmingen” verdampte het leven van hen, die zij wist te bezielen. Eerst in de latere jaren heeft zij, (in figuren als Albert Verwey) haar synthetische krachten gevonden en (in figuren als Henriëtte Roland Holst) haar gemeenschapsbeleving. De jeugd, die de vroege jaren van “De Nieuwe Gids” omringde was fatalistisch en anti-conventioneel. Zij leefde, evenals haar voorgangers, ver van het Behoren [er kan ook Bekoren of Bekeren staan]. Het nieuws, wat ik ontdekte, tegen de leringen van mijn Vader in, was niet een andere opvatting over theologie of politiek – daarover zou openlijk te strijden zijn geweest – maar een geheel nieuwe levenshouding, die niet met argumenten was aan te tasten. De oudere generatie voerde in haar terechtwijzing van de jongere, de strijd tegen een wolk. Plaats nu, tegenover een kind, dat zo overmatig aan zijn *gevoelens* was prijs gegeven, een Vader, bij wien de gehoorzaamheid aan de zedewet het basement van zijn leven was en ge begrijpt het conflict, dat mijn eerste gymnasiumjaren in verwarring heeft gebracht. Mijn ouders hadden het dogma geheel laten vallen, maar de geest van het ouderlijk huis had een volkomen orthodox karakter. Er heerste een nauwgezette gehechtheid aan wat zedelijk was, aan wat de plicht gebood. Maar in mijn jeugdige hersens verwarde ik een zedelijke levensovertuiging met een conventionele levensopvatting en al wat ik, tegen de draad in, las was vervuld van een strijd tegen de conventie.

Maar: mijn leraren. De figuren, die in mijn herinneringen geprent staan zijn Dr. Bollaan, Dr. (later Prof.) J.W. Beck, Dr. Coelingh, de Heer de Jongh, Dr. (later Prof.) Stoett [F.A. Stoett (1863-1936), taalkundige, sinds 1919 hoogleraar in Amsterdam], de heer W. Melgerd en de nieuwe rector Dr. H.P. Meyer.

Dr. Bollaan, leraar in het Grieks en Latijn, was een gezellige, oubollige man. Een allergrappigste figuur, vol van dolle invallen. Zo had hij de

gewoonte in plaats van het over-horen der lessen, een soort tombola in te stellen. De leerlingen moesten zelf verschillende vragen opmaken over de behandelde stof, die dan door ieder op een papiertje geschreven werden. Al die papiertjes gingen in de hoge hoed van Bollaan, die geschud werd, waarna wij er allemaal een velletje konden uitplukken, dat wij moesten beantwoorden. Behalve een grappenmaker was hij een bezield en beeldend vertolker der meesterwerken van de antieke literatuur. Bij hem begrepen wij, dat het doel van de lessen verder reikte dan woordjes leren en grammatica, dat ons in de klassieken een levende schoonheid werd geopenbaard. Soms stroomden de tranen hem over de wangen als hij bij voorbeeld de Niobe-sage voordroeg, uit de Metamorphosen van Ovidius.

Dr. Beck was een heel andere persoonlijkheid. Een klein, opvliegend mannetje, een dwergje bijna, maar hij kon donderen en bliksemen als wij iets niet kenden of begrepen. Hij was streng en exact. Hij schonk ons niets, wij moesten ploeteren. Ik heb mij later dikwijls afgevraagd, of het niet van grote waarde is voor het volgende leven, gedwongen te worden door zulke netwerken van nauwkeurigheid te kruipen, als Dr. Beck voor ons opstelde. Ik heb hem verwenst toen hij mijn leraar was; ik zal hem tot mijn laatste snik dankbaar zijn voor het methodisch werken, dat hij mij heeft geleerd.

Dr Coelingh, de wiskunde-leraar (later directeur ener Hogere Burgerschool) was een uiterst bedaarde en evenwichtige verschijning. Ik kon het niet helpen, dat ik meer begaafdheid voor talen had dan voor wiskunde bezat. Ik was wèl schuldig, toen Homerus mij zo te pakken kreeg, dat ik t'huis 's avonds veel groter stukken zat te vertalen dan waren opgegeven, zodat ik het wiskunde-werk er om verzuimde [In een vraaggesprek dat L.B. van Gravestein met Ritter had in *Den Gulden Winckel* van oktober 1919 zegt Ritter: 'Mijn liefde voor het kleurige, het verhalende, heb ik in eerste aanleg van Homerus, en vooral de Odyssee is mijn eerste groote literaire liefde geweest. Ik kan dit duidelijk illustreeren door het volgende: als gymnasiasten hadden wij een klein clubje, dat speciaal Homerus vertaalde buiten de school om. Vooral werden wij onweerstaanbaar aangetrokken door het verhalende in Homerus, dat wij als een weldaad gevoelden tegenover het woordkunstig-descriptieve van *De Nieuwe Gidas*]. De geduldige Coelingh trachtte mij altijd moed in te spreken: "Je kunt het wel, Ritter, als je maar wilt!" Ik acht een begrip van de wiskunde noodzakelijk voor iederen intellectueel. Maar ik geloof niet, dat de stelling van vele wiskundigen opgaat, dat de literair-begaafde extra aanleg voor wiskunde heeft, omdat er bij wiskunde "fantasie" te pas komt. Dit is inderdaad zo, maar de letterkundige fantasie heeft een geheel ander karakter dan de wiskundige. Ik had aan de stellingen der wiskunde behagen en kon de bewijzen volgen, maar het ontbrak mij aan het talent der toepassing. Ik kon nooit "oplossingen" vinden.

De Heer de Jongh, Duits docent, was een voortreffelijk uitlegger en drilmeester. Wie zijner leerlingen heeft ooit zijn “Adversaris” vergeten, waarin Duitse uitdrukkingen waren verzameld, die bedriegelijk op het Nederlands leken, maar een geheel andere betekenis hadden. Wie bij hem les heeft gehad, spreekt (in tegenstelling tot ontelbare Nederlanders) grammaticaal zuiver Duits.

Dr. Stoett was een starre, onbewegelijke Fries. Ik heb veel last van hem gehad, want hij had de gewoonte, op mijn toekomstig schrijverschap te zinspelen, terwijl de klas, zachte, spottende geluiden zat te maken. Ik heb die ogenblikken verwenst. O, die vervloekte publiciteit, die mij schijnt te vervolgen, van de wieg tot het graf! Ook raakte ik met hem in onmin, toen wij een gedicht van Da Costa uit het hoofd moesten leren. Mijn vriend Van Hoorn en ik hadden het gedicht samen gelezen en geanalyseerd; mijn letterkundeboek wemelde van kritische opmerkingen en spottende figuren. Wij beiden weigerden het gedicht in ons hoofd te stampen. Stoett ontdekte het vol-gekladde boek en nam het in beslag. Van de twee gedachten, die in zo’n geval in den leraar kunnen opkomen: een discussie met leerlingen, die toch blijkbaar meer dan oppervlakkige belangstelling hadden getoond in de literatuur èn de handhaving van het gezag, overwon de gezagsgedachte. Wij hadden het bij Dr. Stoett verkorven. Maar tóch heb ik alle reden, dezen leermeester erkentelijk te zijn. Want hij droeg ons op synoniemen te ontleden en dat was een kostelijke oefening voor de stijl!

De Heer W. Melgerd, leraar in de geschiedenis, is de figuur die van al mijn leraren (en hoogleraren) de grootste indruk op mij heeft gemaakt. Deze rijzige figuur met de lange baard vertegenwoordigde tot in de kleinste onderdelen van zijn verschijning den strakken, negentiende-eeuwsen, School-gezagsdrager. De roep zijner gestrengheid ging aan hem vooraf. Trad hij het schoollokaal binnen, dan moest

Dit zijn Ritters enige in het *AR* teruggevonden Memoires. Ze eindigen midden in een zin.

Maar hij heeft in 1957, toen hij 75 jaar werd en als boekbespreker van de AVRO afscheid nam, drie maal herinneringen aan zijn Amsterdamse jaren geschreven in *De Telegraaf* van 17 en 31 augustus en van 14 september.

17 augustus 1957:

Toen ik in 1890 [1891] als kind van acht jaar in Amsterdam kwam had de stad nog bescheiden afmetingen en een gemoedelijker karakter dan tegenwoordig. Denkt u zich eens in die oude toestand terug. De grachten

waren nog stil en nadenkend en achter de weelderige gevels woonde nog niet een kantoor, maar een patriciërsfamilie.

Het oog werd nog niet verontrust door de zich eindeloos uitstrekkende gordel van geparkeerde auto's, vlak langs het water, die u thans altijd het hart doet vasthouden, dat er een bij de start naar beneden plonst.

Amsterdam-Zuid was een ongeordende wereld van wateren, kleine paden en bruggetjes. Wij gingen er 's zondagsmiddags wandelingen maken met de hele familie en kwamen dan bij de tuintjes uit, een knusse, landelijke wereld, waar men de grote stad aan de horizon kon zien.

Wat Amsterdam stem gaf, dat waren de geluiden. Het geklots van duizenden paardehoeven op klinkers geeft een andere akoestische achtergrond dan het gezoem van electrische leidingen en het geknetter van motoren. Dat paardegetrappel geeft het gevoel of alles aldoor in kalme bewegingen is. Het is ge-luidsbegeleiding, geen geluidsoverweldiging.

De ondertoon van Amsterdam is immer geweest: het pierement. De muziek ervan deunde altijd en overal; zij vertroostte of verweemoedigde van alle hoorbare verten uit, zij doordrong alle voegen der stad met haar melancholie. Nu er straten ver-breed zijn en de autotoeter het eerste woord heeft in heel de wereld, is veel van deze bekoring verloren gegaan.

In een tijd zonder bioscopen heeft het leven van het ge-noegen een plechtiger karakter dan in onze dagen, nu men een bioscoop pakt aan de lopende band. Een bezoek aan Artis, aan circus Carré, het bijwonen van een concert in de tuin van het Paleis voor Volksvlijt [geopend in 1859, afgebrand in 1929], dat waren aparte gebeurtenissen, waarop wij als kinderen vlasten. Tegenwoordig is de levensvreugde niet meer van het wonder van de verwachting vervuld.

Amsterdam heeft het recht zich tot metropolis te moderniseren, maar het gaf met zijn doorbraken, zijn asfalteringen en zijn ontzaglijke gebouwencomplexen de intieme gezelligheid prijs, waardoor de koningin der Nederlandse provinciesteden zich kenmerkte in de negentiende eeuw. De straten waren nog smal (denk aan het oude Vijzelstraatje), maar door die smalheid kwam de wereld der oude architectuur beter tot gelding.

Twee geheel overbodige vaargeulen trachtten het karakter van waterstad, dat onze hoofdstad nog altijd eigen is, te ver-lengen: het Rokin en de Overtoom. Ik geloof, dat men op het Rokin van vroeger, dat de allure had van een smalle gracht, veel gezelliger heeft kunnen winkelen en van de schatten der kunstzaken heeft kunnen genieten dan nu het een raas-maardoor-boulevard geworden is. En wie in Amsterdam jongen geweest is, denkt met heimwee terug aan de Rokin-navigatie: een kleine veerboot, hangend tussen hennepen touwen, die door een pruimende grijsaard werd bediend.

Deze stedelijke navigant ging in de vergetelheid ter ruste nadat hij zijn taak had volbracht.

En eveneens doken die twee andere Amsterdamse figuren onder, die het Amsterdamse leven in de negentiende eeuw hebben bepaald: de kruier in zijn witte jas, die dikwijls in "pothuizen" woonde en die de boodschappen deed voor mevrouw, en de aapjeskoetsier, die tot laat in de avond met het hoofd in de hand op zijn vrachtje zat te wachten in het meest romantische vehikel schier een afgesloofd paard.

Wij missen veel. Wij missen Naatje van den Dam [het in 1855-1856 op de Dam geplaatste Monument ter herinnering aan de volksgeest van 1830-1831, in de wandeling Naatje van de Dam genoemd en in 1914 verwijderd], met wie wij gemeenzaam waren en al gemeenzamer werden sedert het monument zijn zin verloor. Wij missen Schollenburg [Café Maas bij de Schollenbrug, later vervangen door de Berlagebrug, met een stoomcarroussel, een panopticum, poffertjes, oliebollen en nougat en een cirque van vlooien. Zie Paul Arnoldussen: 'Uitspanningen 1850-1967' in *Het Parool* van 18 september 1993] en Schinkelhaven [achter het Vondelpark – een reclameplaat is te vinden in *Leonard de Vries' Amsterdam*] zoals ze vroeger waren, theetuinen voor de vermoeiden van lange wandeltochten en 's avonds priëlen der min, waar wij de eerste kus van onze eerste geliefde genoten. Wij missen het Weesperpoortstation, het prettigste station van de wereld, omdat je zo in het hart van de stad was en zonder enig trappen-geklauter op straat stond, waar je je aan je gevoelens kon overgeven. Ik heb er eens Domela Nieuwenhuis [F. Domela Nieuwenhuis (1846-1919), politicus en anarchist] zien aankomen. Hij stapte uit de trein als een vorst, toegejuicht door een geestdriftige menigte, onder de linkerarm een reusachtig boeket, in de rechterhand zijn brede flambard, waarmee hij zijn getrouwen toewuifde.

Ik heb drie scholen bezocht in Amsterdam: de lagere school, het gymnasium en de universiteit. De lagere school was de Spieghelschool aan de Marnixstraat, die onder leiding stond van C.F.A. Zernike, de vader van de Nobelprijswinnaar. Hij verschijnt in mijn herinnering. Hij was geen gemakkelijk heer. Hij wist van tucht houden. Maar hij was niet alleen streng, hij bezielde de school, hij vervulde haar met zijn persoonlijkheid. Hij gaf zelf aparte lessen in de hogere klassen en die lessen zal ik nooit vergeten. Want deze "man-van-de-rekenboekjes" was tevens een meester van de taal. Hij kweekte het stijlbegrip en waakte, bij de behandeling der opstellen, tegen het achteloos gebruik van steeds dezelfde woorden door de jonge schrijvers. Als ik enige vaardigheid heb gekregen in het stileren, dan dank ik het aan Zernike en aan Dr. F.A. Stoett, die ons op het gymnasium synoniemen liet uiteenrafelen. De hoogste klassen van de Spieghelschool lagen boven in het gebouw en dat was gevaarlijk, want het leidde de aandacht af van de les. De

jongens hadden daar zicht op een boeiend drama. Daar buiten, aan de overkant van de school, was de nieuwe schouwburg [in 1890 was de oude schouwburg op het Leidseplein afgebrand, hij werd tussen 1891 en 1894 herbouwd] aan het ontstaan. Er was een gestamp van heimachines en later een heen-en-weerrijden van karretjes, die stenen aanbrachten. Aan de Leidsekade, daar lagen de stenen voor de nieuwe Tempel der Muzen in grote bergen opgestapeld. De politie moet in de jaren negentig der vorige eeuw wel zeer veel tammer geweest zijn dan tegenwoordig en het verkeer was van een thans onvoorstelbare bedaardheid. Zo konden wij, jongens, nadat wij de school waren uitgestormd, de steenbergen aan de Leidsekade beklimmen en ze uithollen, zodat ze vestingen werden, waaromheen onze gevechten werden geleverd. De ene partij stond dan middenin het steengevaarte, de andere partij moest de bezetting er uit zien te krijgen.

Dit zijn dan enige herinneringen aan mijn knapentijd te Amsterdam. Ik heb er veel meer, maar een courantenschrijver moet woekeren met de ruimte, zoals een radiospreker met de tijd. Daarom voor ditmaal: “basta!”

31 augustus 1957:

De vrije, de onvrije en de vrijende gemeente. Zo heette in de volksmond het complex van gebouwen aan het begin van de Weteringschans, bij het Leidseplein. De Vrije Gemeente [in 1877 opgericht door vrijzinnige lidmaten van de Nederlands-Hervormde Gemeente onder leiding van Ds. P.H. Hugenholtz (1834-1921). Het pand werd in 1879-1880 gebouwd, is in 1965 verkocht en in 1968 Paradiso geworden] was en is, zoals iedere Amsterdammer weet, het gebouw waarin de leden van de uiterst linkse fractie der vrijzinnigheid, die niettemin de religie niet wil prijsgeven, hun samenkomsten houden. Zij kenmerkt zich niet alleen door haar antidogmatische gezindheid, maar ook door haar oecumenische neigingen. Daar strekt de waardering van andersdenkenden zich uit tot over de grenzen van het christendom. Ds. Hugenholtz, een groot man in zijn tijd, liep er wandelend te preken over het ontzaglijk podium.

De buurman van de Vrije Gemeente was en is het Huis van Bewaring. de Onvrije Gemeente. En het gymnasium [in Ritters tijd het Stedelijk Gymnasium, gebouwd in 1864-1865, nu Barlaeus-gymnasium] met de Industrieschool voor Meisjes [de Industrieschool voor vrouwelijke jeugd, gebouwd in 1879-1881] ernaast heette dan de Vrijende Gemeente. De trappen van de Vrije Gemeente waren de plaats waar wij, gymnasiasten, vochten, redeneerden en onze samenzweringen hielden. Ik herinner mij hoe ik daar eens een onstuimige redevoering van de dichter Adama van Scheltema heb gehoord, die toen in een van de hoogste klassen zat. Toen mij later de eer te

beurt viel in dezelfde Vrije Gemeente een woord te spreken te zijner nagedachtenis [C.S. Adama van Scheltema (1877-1924) werd door Ritter op 11 mei 1924 in het *UD* herdacht. Op 18 mei 1924 herdacht men de dichter in het gebouw van de Vrije Gemeente, A.B. Kleerekoper sprak, de acteur Jan Musch droeg voor en Ritter hield een causerie over de dichter en zijn werk [verslag in *Het Volk* van 19 mei 1924] stond het beeld van de gymnasiale orator mij scherp voor de geest.

Aan het gymnasium aan de Weteringschans heb ik veel lief en leed gekend. De leraren behoorden tot de bloem der wetenschap, maar het waren moeilijke en veeleisende heren, hetgeen voor een speelse knaap wel eens onvoldoende rapportcijfers met zich meebracht.

Ik heb er onder twee rectoren gewerkt. Prof. A.H.G.P. van den Es die naast zijn rectorschap een bijvak-hoogleraarschap vervulde aan de universiteit, en Dr. H.P. Meyer, de conrector die hem opvolgde. Prof. Van den Es was een beminnelijke grijsaard. Hij is de man van het Griekse woordenboek en de ontwerper van de gevel [met de spreuk Disciplina vitae scipio, De wetenschap is de staf des levens] van het gymnasiumgebouw. Hij was een humaan pedagoog en had als opvoeder bijzondere methoden. Zo herinner ik mij dat hij buiten de schooluren de kastjes inspecteerde, die zich onder onze lessenaars bevonden. Hij ruimde ze dan op als wij slordig waren en als wij dan de volgende ochtend bespeurden dat de rector zelf bezig was geweest dan kwam een gevoel van diepe beschaamdheid over ons. Zo leerde hij ons orde.

Dr. H.P. Meyer, zijn opvolger, was een geheel andersoortige figuur. Het beginsel, dat bij hem boven alles ging, was: de tucht in zijn school. Als wij bij het naar boven klimmen niet precies de rechterzijde van de trap hielden, dan vielen er zware straffen. Hij had iets Pruisisch over zich. Maar allen, die les van hem hebben gehad, hebben veel geleerd en zijn nauwkeurige werkers geworden.

Soms leidde de strenge sfeer die hij schiep tot verzet. Wij hadden onze gymnasiale pers. Ons blad heette de *Nuntius Gymnasiorum* en daarin heeft iemand die ik nu nóg niet wil noemen omdat ik in mijn jonge jaren een eeuwige geheimhouding heb toegezegd, een vlijmende satire geschreven op alle leraren in de vorm van een homerisch vers. De rector reageerde door de strengste en vernuftigste ondervragingen in te stellen, die ooit op een school werden verricht. Het geheim is niet uitgelekt. Men heeft de dader niet kunnen vinden.

Wij kweekten rupsen en deden ze in een bloempot, die dan gezet werd op het leraarstafeltje, wanneer wij lessen kregen van een leraar met een lange baard. Ge begrijpt de wrede genieting welke over ons kwam, wanneer, nadat de les begonnen was, de diertjes langzaam in het baardwoud naar bo-

ven klommen en de leraar wrevelig naar zijn baard greep. Maar hij heeft zich meesterlijk uit de impasse gered. Bij het grijpen naar zijn baard kreeg hij plotseling een rups te pakken. Hij staakte even zijn les, hief de rups tussen duim en wijsvinger omhoog en stelde in onvervalst Amsterdams de vraag: Wat binne dat voor beessies? Daarop liet hij zijn baard uitkammen door een der mooiste meisjes van de klas. De hilariteit was groot maar de boosaardige toeleg was verijdeld.

Zoals ik al zei, het gymnasium was moeilijk en de eisen waren hoog, maar ik heb vele prettige uren op dit gymnasium beleefd. Vooral ook door de aardige en oorspronkelijke wijze, waarop sommige leraren les gaven. Zo was er onze Latijnse leraar, Dr. J.W. Bollaan. Hij overhoorde de les op de volgende manier. Hij schreef zijn vragen op kleine stukjes papier, die hij dichtvouwde. Er waren ook vragen onder die de leerlingen aan elkaar mochten stellen. Dan gingen alle briefjes in de hoge hoed van de leraar, ze werden geschud en ieder van de jongens en meisjes moest er een paar van die lootjes uittrekken om de daarop voorkomende vraag te beantwoorden. Dit loterijspel kweekte op merkwaardige wijze de leerlust aan. De dorre bezigheid van les-overhoren werd tot een gezellige morgen.

Wanneer ik mij afvraag aan welke leraren van het Stedelijk Gymnasium in Amsterdam uit de periode van 1894 tot 1898 ik het meest voor mijn latere vorming te danken heb, dan zijn het de heer W. Melgerd, Dr. (later Prof.) F.A. Stoett en Dr. (later Prof.) J.J.A.A. Frantzen. Het onderwijs van Melgerd leidde ons niet alleen de historie in, maar het gaf algemene cultuurkennis en cultuurinzicht van de eerste orde. Dr. Frantzen heeft ons een begrip gegeven van de hele wereldliteratuur en Dr. Stoett heeft ons stileervermogen gevormd door zijn lessen in de semantiek.

14 september 1957:

Als ik mijn hele levensgeschiedenis wil schrijven, dan wordt dat een boek. Ik nam er een paar stukjes uit in mijn reeds in dit blad gepubliceerde keuvelingen, waarbij dit artikel zich aansluit. Maar daarna wanneer mijn afscheid van de AVRO achter de rug is ga ik de vrijgekomen tijd benutten om nog eens verder te mijmeren over mijn verleden.

Ik vind het bijzonder prettig over mijn eerste kennismaking met de journalistiek juist in *De Telegraaf* te vertellen. Want het oude *Nieuws van den Dag*, waarvan mijn vader hoofdredacteur was, stond op de plaats, waar nu *De Telegraaf* is gevestigd [N.Z. Voorburgwal. *Het Nieuws van den Dag* is in 1870, *De Telegraaf* in 1893 begonnen] en een van onze bladen draagt nog de titel van het blad dat mijn vader redigeerde. Wij kinderen bezochten onze vader wel eens op het bureau van de krant om hem een boodschap van

thuis over te brengen, want particulieren hadden in die lang vervlogen dagen nog geen telefonische verbindingen. Veelvuldig en hevig waren mijn ervaringen. Ik verwonderde mij over die wereld van door elkaar lopende en met elkaar redenerende heren. Ik had van een “bureau” de voorstelling, dat het een reeks van schrijftafels met daarover strak gebogen mannen zou zijn en had in mijn kinderlijke onnozelheid nog geen begrip van de noodzaak van veel contact tussen de redacteuren onderling voor het maken van een goede krant. Later heb ik dat anders leren inzien [in 1918 werd hij hoofdredacteur van het *UD*]. Wat mij in de neus bleef hangen was het luchtje van de zetterij, wat mij in de oren bleef hangen was het ritme van de persen. Maar niet alleen de atmosfeer van een redactiebureau dreef mij naar het beroep van journalist, ik kreeg ook een tipje te zien van wat er aan de reportage vastzat. Mijn vader kwam wel met vermakelijke verhalen thuis omtrent de jacht op primeurs. Het was een romantische periode, waarin het courantenwezen toen verkeerde. Tegenwoordig is er veel van het avontuurlijke leven van de journalist verloren gegaan en daarmee veel van de muziek in het vak. Wij verkeren in de tijd van voorlichtingsdiensten en persconferenties.

Een van de verhalen die mij ter ore kwamen betreft het destijds actuele probleem van een betere belichting van de Nachtwacht. Niemand wist hoe men die vraag zou oplossen, alleen was het bekend dat Jan Veth, de adviseur van de regering, op de hoogte was. Een van de reporters van *Het Nieuws van den Dag* is toen op het plein voor het Rijksmuseum een paar dagen gaan kamperen. “Ik zal wachten,” zo bezwoer hij zichzelf, “totdat Jan Veth uit het museum komt.” Op een der dagen verschijnt Jan Veth op de drempel van het gebouw. De verslaggever wipt in dezelfde tram. Jan Veth stapt uit aan het Centraal Station, de verslaggever volgt hem na. Jan Veth koopt een kaartje: eersteklas Bussum, de verslaggever ad idem. Hij weet te land te komen in de coupé, waarmee Jan Veth reist en opent een discussie over het openen of gesloten houden der vensters. En vóór Bussum was het geheim er uit: het Rijksmuseum zou een puist krijgen, waarin de Nachtwacht zou worden geplaatst om haar beter te doen belichten. De volgende dag stond het bericht over de zaak, waarnaar heel Nederland vorste, in *Het Nieuws van den Dag* [Ritter vergist zich waarschijnlijk. Het is niet Jan Veth maar Jozef Israëls. In het boek *Honderd Jaar Rijksmuseum 1885-1985* wordt verteld dat architect P.J.H. Cuypers voor de Nachtwacht een aparte zaal ontwierp, maar dat bij de opening van het gebouw het indirecte bovenlicht niet voldeed. Israëls gaf in 1894 een oplossing: de bouw van een nieuw lokaal met ‘staand’ licht, achter de oorspronkelijke zaal. In 1906 vond de opening van die nieuwe Nachtwachtuitbouw plaats. Overigens hangt de Nachwacht tegenwoordig weer in zijn oude zaal].

Hoe de journalistiek mij naar zich toezoog? Niet alleen door wat ik er terzijde van zag, maar ook door de situatie thuis. Wij beschikten over alle couranten, weekbladen en tijdschriften en met gretigheid verdiepte ik mij in de ontwikkeling van de actuele cultuur. Het was in de tijd, waarin Julius Ruttelman Bommeger zijn hekelingen schreef in *De Groene Amsterdammer*, de tijd waarin *De Kroniek* van Tak verscheen [weekblad onder redactie van P.L. Tak, verschenen van 1895 tot 1907] en waarin mijn vader en ik een wedloop hielden om *De Standaard* met de driesterren van Kuyper te bemachtigen en van zijn stoer proza te genieten [het dagblad, in 1872 gesticht door Abraham Kuyper, was tot 1941 het leidende orgaan van de Anti-Revolutionaire Partij. Tot 1920 was Kuyper hoofdredacteur].

Een boeiende tijd, die beginjaren van onze eeuw, periode van het opkomend socialisme, van grote kenteringen in het leven der kunst – de reactie tegen ’80 begon – van een bloei der wijsbegeerte, waarvan Bolland de centrale figuur was (ik heb als student de grote Wibaut aan de voeten van de grote Bolland gezien). Er zijn idealen, waarvoor men in mijn jeugd heeft gestreden, in vervulling gegaan, maar de jonge generatie van nu moet de onstuimige harteklop missen, waarmee wij het leven tegemoet traden. Er is één prikkel verdwenen, die de jongeren van het begin van deze eeuw opwekte: De Verwachting.

Wij jongens namen van terzijde deel aan de vriendschappen van mijn ouders. Ik herinner mij nog enkele figuren van de diners, die in het ouderhuis werden gegeven, want het was toen gewoonte, dat men elkander geregeld ten maaltijd noodde. Ik herinner mij de korte, dikke, altijd bezige gestalte van Jan ten Brink [1834-1901, letterkundige en theoloog, die in 1884 hoogleraar in Leiden werd]. Als hij binnenkwam dan leek hij een poedel, die zojuist een zwemplaats had verlaten: puffend en proestend deed hij zijn intrede en hij sprenkelde veel schuim van geleerdheid om zich heen. Ik herinner mij de edelaardige Ds. Laurillard, beminnelijk mens, met altijd een guitigheidje, een laurillaardigheidje in zijn jaszak. Toen mijn ouders hun koperen bruiloft vierden [1893] trad hij binnen met de woorden: “Dit is nu het enige kopergroen dat geen vergif bevat!” Mijn ouders werden bij de families met wie zij verkeerden teruggenodigd en soms gingen wij mee. Ik heb bij die tegenbezoeken merkwaardige ervaringen beleefd. Zo toen wij bij een Amsterdamse familie genodigd waren, waar de heer Kes [Willem Kes (1856-1934), in 1888 dirigent van het toen opgerichte Concertgebouworkest], de voorganger van Willem Mengelberg aanwezig was. De heer Kes was niet alleen een groot kunstenaar, maar bleek toen hij zich na het dessert aan het klavier plaatste een geweldig pianogymnast. Hij onthaalde ons op allerlei acrobatische verrichtingen. Hij kon met zijn voeten de piano bespelen en met één vinger een machtige sonate met veel accoorden tot haar recht brengen.

Ik eindig met een klein verhaal over mijns vaders bemoeiïngen met de school. Hij was lid van de plaatselijke schoolcommissie en dikwijls zat ’s ochtends een waardig collega met zware, glanzende snorren en een aktentas onder de arm op hem te wachten. Zij gingen dan samen de lagere scholen bezoeken. Mijn vader was dikwijls gebelgd over de atheïstische geest, waarvan indertijd het onderwijs was doortrokken. Op een van de scholen trof hij op het bord een gedicht aan:

Wij danken u, o God
Voor dezen schonen morgen.

Het woord God was doorgestreept en er was het woord Dag voor in de plaats gezet. Mijn vader was woedend en hij wilde zijn ergernis tegen het schoolhoofd luchten. Maar het schoolhoofd liet hem niet aan het woord komen en betoogde uitentreuren van zijn aanschouwelijk onderwijs. In alle klassen was een metermaat aangebracht. Waarop mijn vader aan een van de leerlingen vroeg: ‘Zeg jongen, als wij nu de punt van een meter hier op de grond zetten, waar komt hij dan uit?’ ‘Hoog boven het dak,’ zei de jongen. De slag was mijn vader.

Henri Ritter gaat dus in 1894 als twaalfjarige naar het Gymnasium van Amsterdam, nu het Barlaeus Gymnasium, Weteringschans 29. In het *AR* bevindt zich een brief van rector Van den Es aan zijn vader van 27 juni 1896 over de zoon in de (gedoubleerde?) eerste klas:

Zeer Waarde Heer Ritter, Waarschijnlijk brandt gij van nieuwsgierigheid, hoe het met uw jongen staat. De beslissing berust natuurlijk niet bij mij, maar als ik zijn eindcijfers en de cijfers van het schr. ex. zie, beschouw ik hem als waard om bevorderd te worden. Deze zijn Lat. jaarl. 3 (schr. ex. overal ± 3), Ned. 4, Fr. 3, Gesch. 4, Aardr. 2, Wisk. 3, Nat. Hist. niet ingevuld. De lijst is wel niet fraai, maar toch beter dan wij voor een halfjaar konden verwachten. Ik geloof, dat ik U mag gelukwenschen met dezen uitslag. Maar, nu moet in het 2e jaar ook krachtig gewerkt worden om al hetgeen bestreden, maar nog niet overwonnen is te onderdrukken. Het verheugt mij zeer, dat ik U dit confidentieel kan schrijven.

Na een door hem hieronder beschreven tentamen mag Ritter in 1901 overstappen naar de 5de klas van het Gereformeerd Gymnasium, Keizersgracht 495, waarvoor in de jaren 1929-1932 een nieuw pand gebouwd zou worden op de Keizersgracht 418-424 en dat nu het Woltjer Gymnasium heet.

Ook daarover heeft hij geschreven, ook in *De Telegraaf* en wel op 25 oktober 1939, toen het gymnasium 50 jaar bestond:

Op zijn vijftigste verjaardag verschijnt het Gereformeerd Gymnasium te Amsterdam uitgebreid en gemoderniseerd. Er staat een paleis van een gebouw, wederom aan een van de Amsterdamse grachten, maar op een andere plaats dan waar het oude Keizersgracht-gymnasium was, dat tussen de Leidsestraat en de Spiegelstraat zich bevond.

Men kan niet zeggen, dat men in dat oude gymnasium ruim was behuisd. De lokalen waren klein en de ruimte benepen, en als de concierge kool had gegeten, hing de geur van die maaltijd lang onder de gewelven. Er was geen aula en geen gymnastieklokaal, het was allerminst een practische onderwijsinrichting.

Juist omdat het Gereformeerd gymnasium zich heeft ontwikkeld tot een ruim en prachtig instituut dat zich met de voornaamste gymnasiale instellingen in den lande kan meten, is het zo goed, dat wij ons op dit feest, zijn gouden feest, in het verleden verdiepen. In de tegenstelling ligt een stuk worsteling besloten van het Christelijk onderwijs, die de jongere generatie uitsluitend kent als historie, maar waarvan wij, ouderen, de levende werkelijkheid hebben gezien. De leraren van thans zijn ongetwijfeld bekwaam en toegewijd als hun voorgangers. Maar die voorgangers, onze leraren, dat waren de pioniers, de mannen, die gewerkt en geworsteld hebben met zeer bescheiden salarissen en zeer bescheiden leermiddelen, die hebben geofferd voor hun overtuiging.

De oude Jan. Zo noemden wij wijlen Prof. Dr. J. Woltjer, de stichter van het gymnasium, de rector-professor, zeer oneerbiedig. Maar er waren ogenblikken, waarin wij hem, naar analogie van de “alma mater”, met “almus pater” betitelden. Dat betekent iets, als opgeschoten jongens een bijnaam geven, die een erenaam is. Het betekende, dat de almus pater indrukwekkend was. Hij was gezagsdrager. Hij beheerste de school. Zijn verschijning was voldoende, om een klasse die dartel was, tot stilte te brengen. Zijn kalme verschijning volstond, om de beschaming op te roepen in een leerling die gezondigd had of onnauwkeurig dacht.

Ik heb rector Woltjer nooit driftig gezien. Te zeggen dat hij beminnelijk was, zou onrecht doen aan de statigheid van zijn natuur, die met zijn levensernst overeenkwam. Maar men kreeg eerbied voor deze mens, die zich immer beheerste, men ging genegenheid voor hem voelen, omdat hij rechtvaardig was.

Woltjer, de bitse, de precieze, de grammaticale figuur, hij droeg een element van vertroosting, van bemoediging in zijn wezen, waaruit wij kracht hebben geput. Hoe oneindig reëler is de vertroosting van de mens, die zijn

gevoelsleven bij uitzondering blootgeeft dan die van de mens, die zich baadt in zachtzinnigheid.

Ik zal mijn eindexamen, dat wij in het voormalig gebouw “Eensgezindheid” aan het Spui [Op de hoek van het Spui en de Nieuwezijds Voorburgwal] moesten afleggen, nooit vergeten. Voordat wij naar het Spui gingen, kwam de hoogste klasse samen in het dagelijks lokaal. Daar droeg de rector zijn leerlingen op aan God. Dat gebed, waarin de klank van Woltjers stem verried hoezeer hij ons genegen was, heeft diepe indruk op ons gemaakt. Ook op de niet-gereformeerden.

De vaderlijke zorg van Prof. Woltjer over al wat doceerde en leerde in zijn school, werd vergroot en verzinnebeeld door de omstandigheid, dat zijn woning aan de school grensde. De school met haar zeer bescheiden ruimten, leek wel eens een bijgebouw van dat oude huis met zijn calvinistisch drukke interieur, dat huis waarin de geest verblijf hield, die het alles richtte. Richtte en onderrichtte. Want Prof. Woltjer was tot in alle onderdelen van zijn bestaan pedagoog. Hij zal wel, naar de eis van Dr. Kuyper, anti-revolutionair zijn geweest tot voor zijn wastafel, hij is ook ongetwijfeld pedagoog geweest tot in de intiemste ogenblikken van zijn leven.

Maar een pedagoog die respect afdwong en zelfvertrouwen gaf. Ik herinner mij het tentamen, dat ik moest afleggen om tot de vijfde klasse zijner school te worden toegelaten. Ik beefde als een blad toen ik mij bevond tegenover deze, geleerdheid afstralende, persoonlijkheid. Prof. Woltjer begon mij de eenvoudigste Griekse werkwoordsvormen te vragen. Het was de leerstof van onze lagere klassen. “Dit is uitstekend,” verklaarde hij plechtig. En daarna werden de vragen al moeilijker en moeilijker, en de stukken, die mij ter vertaling werden voorgelegd, waren lang niet mals. Maar die éne volzin: “dit is uitstekend” werkte als een toverwoord. Ik maakte het goed, en ik wist dingen, waarvan ik dacht dat ik ze niet kende. De psychologie dier dagen zwermde nog niet met modetermen als “het overwinnen van een minderwaardigheidscomplex”. Maar Woltjer heeft bij mij het zelfvertrouwen gewekt. Zijn persoonlijke lessen, die als “godsdienstonderwijs” werden betiteld, zijn onvergetelijk. Wij zagen er wel eens tegen op want het waren late uren, des middags van twaalf tot één. Na drie uur zitten was de aandacht niet vers. Wij lazen het Nieuwe Testament in het Grieks en de rector eiste rekenschap van ieder woord. Maar dan, als de tekst vertaald en verklaard was, begon de persoonlijke toelichting van deze voortreffelijke opvoeder. Wij kregen levenslessen, waarin de werkelijkheid van het leven geenszins schroomvallig vermeden werd. Wij werden gewaarschuwd tegen gevaren, die de jonge student maar al te zeer zouden bedreigen, en wij gevoelden een vroom geloof achter zijn strak en nuchter gehouden woord.

Ik heb altijd de indruk gehad, dat de Professor-rector zich tot zijn leraren verhield, meer als een generaal ten aanzien van zijn kapiteins en luitenants, dan als de primus inter pares. Maar er was generlei uniformiteit onder het lerarencorps. Ieder had zijn eigen type, gelijk een goed gymnasium betaamt.

Ik geloof niet dat het onvoegzaam is, nu het alles historie is geworden, het komische geheel achterwege te laten. Vooral ook omdat deze humor tevens de eigenaardige talenten doet uitkomen. waarmee de leraren van het Gereformeerd Gymnasium hun onderwijs levend en boeiend wisten te houden.

Daar was de reusachtige, baardige Bijleveld, die op een moment, waarin een leerling met veel gezwaai van passers en linealen voor het bord een wiskundige stelling poogde te bewijzen, op zijn tenen naar deze jeugdige tovenaar met hulplijnen toeliep, en hem heel zachtjes in het oor fluisterde: “U kent uw les niet.” Daar was, om bij de wiskunde te blijven, de weemoedige Minderaa. Hij dreigde de leerlingen der hoogste klassen altijd met: het commissielid (de voor de wiskunde aangewezen gecommitteerde). Maar dit commissielid kreeg jonge mensen vóor zich, die een goed figuur maakten, zelfs indien zij mathematisch zeer middelmatig waren begaafd. Minderaa, de *geboren* docent, sloofde zich uit voor zijn leerlingen. Daar was “de Bol”, de geschiedenisleraar Postmus, de man van het onvergelijkelijke vertellerstalent. Maar tevens was hij een practisch pedagoog. Want als wij, na afloop van de les naar het fonteintje gingen om onze handen te wassen dan was hij ons voor, en riep luide: “Eerst uw leraar!” Wij hebben het daarna voor altijd onthouden, dat wij in het leven de oudere en meerdere eerbied hebben te bewijzen. Daar was de jonggestorven Philipse [volgens het hierna volgende getuigschrift: H.J. Flipse], de leraar der klassieke talen, de edele geest en het edel gemoed, die ons het Grieks en Latijn zo uitstekend geleerd heeft, dat het een vaste basis werd voor latere taalstudie en taalbeoefening. Daar was de esthetische Lakke, classicus eveneens, de man van het sierlijke gebaar, de man ook, wiens lessen de kiem zijn geweest voor onze algemene ontwikkeling. Daar was J. Martin Müller, die immer een hoge hoed droeg en in een lange geklede jas op school kwam, maar die ons het Frans uitstekend leerde uitspreken. Daar was dr. Merkus, die Duits en Engels doceerde en ons liefde bijbracht voor de literatuur. Zó gevoelig was deze mens, dat ik de tranen langs zijn baard zag biggelen, toen hij eens gedeelten van Dickens’ *Christmas Carol* had voorgedragen.

En daar was de geest van eenheid en toewijding, die alles verbond. Daar was een christelijke gezindheid, die zich richtte op de levenspractijk, op de zedelijke en intellectuele vorming ener jonge generatie.

De Gereformeerden hebben het eerste recht tot feestbetoon bij dit gouden jubileum. Toch geeft misschien het getuigenis van hen, wier erkentelijke gevoelens bij dit feest niet mogen ontbreken, de niet-Gereformeerde leerlingen, aan dit feest een bijzondere kleur. Ik heb het voorrecht tot hen te behoren. Bij iemand, wiens vak het is, te schrijven, vinden de gevoelens terstond uiting in de publiciteit, doch ik ben ervan overtuigd, dat die gevoelens overeenkomen met wat er leeft in het hart van alle vrijzinnige oudleerlingen, wien "het gymnasium van Woltjer" – zo noemen wij het nog steeds – de poorten geopend heeft der universiteit.

Zijn wij, de vrijzinnige leerlingen, overgegaan tot de Gereformeerde levensopvatting? De schrijver van deze regelen is liberaal gebleven en vrijzinnig-religieus. Maar het geschenk dat hij, en anderen met hem, van het Gereformeerd Gymnasium heeft meegekregen, is een begrip van de sfeer, van de ernst, van de hechte overtuiging, die bij het protestants-christelijke volksdeel leeft. Wij zullen het nimmer zoeken in het negatieve, wij zijn doordrongen geworden van de grote kracht van het Calvinisme voor de opbouw van het nationaal karakter.

Het Nederlandse publicisme kenmerkt zich door de goede gewoonte, dat het titels weglaat bij de ondertekening. Maar heden teken ik met mijn academische titel, want die heb ik in de eerste aanleg te danken aan het Gereformeerd Gymnasium van Amsterdam.

Dr. P.H. Ritter Jr.

Ritters vijf opgeschreven herinneringen aan zijn jeugd en jonge jaren in Amsterdam, die ons in staat stellen tot een tamelijk scherp beeld te komen, zijn als volgt samen te vatten:

Hij verhuisde in 1891 als achtjarige van Utrecht naar Amsterdam. Hij dacht met meer genoegen terug aan het gesloten en geborgen gezinsleven in Utrecht (vader predikant) dan aan het ongezellige gezinsleven in Amsterdam (vader hoofdredacteur en veel uithuizig). Hij voelde zich beter thuis op de Utrechtse Lagere School van Lameris dan op de Amsterdamse van Zernike. Hij ging in 1894 naar het Stedelijk Gymnasium op de Weteringschans en kon in 1901 overstappen naar het Gereformeerd Gymnasium op de Keizersgracht. Hj deed negen jaar over een opleiding van zes jaar. In 1903 deed hij als bijna 21-jarige eindexamen. Hij heeft veel aan zijn leraren gehad en was op de middelbare school al gegrepen door de literatuur. Zijn ouders, die deelnamen aan het Amsterdamse culturele leven en er vele vriendschappen in hadden, moeten veeleisend voor de introverte jongen zijn geweest. Het devies van de vader was: confice, maak af!

55

Wat het huiselijk milieu betreft kan nog meegedeeld worden hetgeen Ritter op 30 april 1936 in een overigens niet verzonden brief aan W.L.M.E. van Leeuwen schrijft: ‘In mijn knapentijd vertoefden figuren als Allard Pierson [1831-1896, van 1877 tot 1895 hoogleraar in de kunstgeschiedenis, esthetica en moderne letteren in Amsterdam], Jan ten Brink, Piet Paaltjens, A.S.C. Wallis [schrijfster (1857-1925), dochter van de filosoof C.W. Opzoomer] in mijns Vaders huis. Er is een brief van Multatuli aan mijn Vader, waarin over mij, als kind, gesproken werd.’

En ten slotte zijn in het *AR* nog enkele gelegenheidsteksten van de zoons Henri en Cok bewaard. Van 10 juni 1894 is een versje voor de verjaardag van de vader:

Wij groeten u, o blijde dag,
Gij dag van heil en vreugd,
De dag van onze droomen
Die weer dit jaar mocht komen.
En meer dan een verheugt.

Een jaar met al zijn lief en leed,
Vloog heen, weer onverpoosd.
Gods gunst bleef u omzweven,
Hij spaarde Uw’ nuttig leven
Zoo dierbaar voor Uw’ kroost.
Roll’, menig jaartje zoo nog voort
Bevrijd van leed en smart;
Steeds zien deez’ dag wij tegen,
Deez’ dag van heil en zegen,
Met dankbaarheid in ’t hart.

Uwe U liefhebbende kinderen Henri en Cok.

Een rijmpje, zeker vervaardigd door Henri en dan waarschijnlijk de eersteling van de latere letterkundige. Er is nog zo’n versje, nu zeker door hem vervaardigd en geschreven, met erboven: Ritter, Vondelstraat 9, Amsterdam. Mogelijk schrijft hij het op dat adres.

Twee dagen in het jaar
Zijn tijd van pret en vreugd
Dan schalt een jubeltoon
Wijl ieder zich verheugt

Dan juicht men luid en zingt
Bespeelt men het klavier
Dan brandt men lampions
En tokkelt op de lier.

Ja, dat's een blijde dag
Zoo tweemaal in een jaar
Want dan verjaart er weêr
Een van het oudrenpaar

Den tienden Juni nu
Dien langgewenschten dag
Den dag dien beste vaâr
Door God beleven mag

Wenschen zijn zoons hem toe
Dat, zóó hij weêr verjaart
Hij 't even krachtig doe
Nog lang voor hen gespaard.

Van 12 maart 1896 is een brief van de beide zoons aan hun vader:

Lieve Pa,

Hebt u mijn brief in Winschoten al ontvangen? Nu ben ik bezig een brief naar Groningen te schrijven. Ik slaap iederen nacht in Ma's bed. Als u in Groningen bent dan vindt u daar eenen brief van ons beiden. De Groninger koek heeft Ma ontvangen en vondt het heel aardig van U. Ma zal u ook nog wel schrijven. Wij maken het allemaal goed. Nu, komt de Zondagavond gauw. Gelukkig maar! Een huisgezin zonder hoofd is *géén* huisgezin. Ik hoorde van Henri dat mijnheer Feenstra *véél* erger geworden is. Hij werd van ochtend geopereerd. De twee jongste jongens, Gerrit en Herry zijn bij mijnheer Leendertz. Waar de andere zijn weet Henri dus ik ook niet. Als u thuis komt zal u er wel meer van hooren. Hoe gaat het met u? Ma ontvangt heel veel brieven van u. Is het weer koud in 't verre Noorden? Bij ons is het vrukkelijk weer. Nu, daar ik mijn huiswerk gaan maken moet zal ik mijnen brief maar eindigen, ik noem mij daarom na de groeten van ons allen overgedaan te hebben uw Zoon Cok Ritter Hzn. Vondelstraat 9. P.S. Henri schrijft hier een paar lettertjes onder.

Lieve Vader!

De "paar lettertjes", die Henri hier onder schrijft, zullen weinig nieuws bevatten. Cok heeft al het nieuws, *dat* er is U al geschreven. Het

weer knapt op hier in A. vandaag was het een zomersche dag. Ik verwacht dadelijk Mijnh. *van* Adelberg. Ma is erg in haar schik met uwe brieven (ik zeg het nog eens). Vanochtend heeft Ma erg zitten lachen om “de commis-voyageur”. Er kan niet meer op dit velletje. Vr. gr. van uwen oudsten zoon.

Dan is er ‘Programma’, door beide zoons waarschijnlijk opgevoerd op een oudejaarsavond:

Programma
1. Frisches Leben ... [onleesbaar] Piano solo ... C.W.R.
2. Toespraak ... P.H.R.
3. Le chat du ... [onleesbaar] Vioolsolo ... P.H.R.
4. De dokter en zijn knecht Dialoog ... P.H. & C.W.R.
5. Bourrée Bach Piano Solo ... C.W.R.
6. Voordracht van enkele gedichten ... P.H.R.
... [onleesbaar] Lord Byron
Il était une fois J. Richepin
Enkele Ged. v. P.A. de Genestet
7. Serenade voor Viool en Piano ... P.H. & C.W.R.
8. Besluit van het Jaar.

Hieruit blijkt dat Henri viool en Cok piano speelde. Op 19 mei 1904 deelde Ritter aan Lodewijk van Deyssel mee: ‘Over mijn vioolspel moet ik U, helaas!, het volgende schrijven. Indertijd, in de vierde klasse van ’t gymnasium, noodzaakten moeilijkheden bij de school-studie mij, de praktische muziekbëoefening te staken.’

Toen de ouders op 9 december 1905 vijftien jaar getrouwd waren dichtte Ritter op papier met erop gedrukt: Hotel Rose Wiesbaden (waar het feest mogelijk gevierd is):

Vader en moeder, gij die ons heden in zoo stillen luister verschijnt
Uw kinderen wachten U, schuchter van vreugde om dezen vromen stond.
– Wij zijn uit U, uit Uw meest angstige gebeden moeizaam ontloken
Gij zijt van *ons*, ons die Ge als één verschijnt
Wij kunnen U niet vieren en niet danken.
Gij zijt zoo rijk door zeer verscholen teederheid
Die onbegrepen voor ons leefde
Wij kunnen maar alleen U *zegenen*.
Weest Gij gezegend, blijft in ons midden staan

Waar onze blikken zeer voorzichtig U omgeven
Uw lieve hoofden neigen àl te snel.
Weest gij gezegend en dat de schoone schijn
Van dezen dag, over ons zij in ’s levens duisternis. –

Het merkwaardigste teruggevonden papier is een helaas ongedateerde lijst met negen vragen in het handschrift van de vader die beantwoord zijn in het handschrift van zoon Henri:

Eenvoudig en naar Waarheid te beantwoorden.

1. Wat wilt gij worden? Dichter.
2. Waar woont gij het liefst? Te Amsterdam in het huis mijner ouders.
3. Hoe kent de mensch het onderscheid tusschen goed en kwaad? Zijn geweten geeft het hem aan.
4. Wat vreest gij het meest? Zwaarmoedigheid.
5. Waarom is deugd meer dan rijkdom? Rijkdom is vergankelijk, deugd is onvergankelijk.
6. Wat is het hoogste in de wereld? De poezie.
7. Waarheen reist gij het liefste? Naar [doorgestreept: Italië] hooger.
8. Van welk voorwerp houdt gij het meest? Van mijn moeder.
9. Hoe denkt gij over loon en straf? Zij vloeien beide voort uit de daden van den beloonde of den bestrafte.

In het *AR* bevinden zich:

Ritters cijfers op het laatste rapport 1e klas gymnasium [de cijfers betekenen 5 = zeer goed, 4 = goed, 3 = voldoende, 2 = onvoldoende en 1 = slecht]: Latijn 3, Nederlands 4, Frans 3, Geschiedenis 4, Aardrijkskunde 2, Wiskunde 3, Natuurlijke Historie niet ingevuld.

Zijn eindrapport, klasse IVA, 1900-1901. Zijn ijver was matig, viermaal een 2 en viermaal een 3, zijn gedrag was goed, driemaal een een 3, viermaal een 4 en éenmaal een 5. Het rapport vermeldde niet of hij over ging. Waarschijnlijk niet. Hij moet trouwens al twee keer gedoubleerd hebben. De cijfers voor vorderingen waren nu: Grieks 2+, Latijn 2, Nederlands 2+, Frans 3+, Duits 3, Engels 3, Geschiedenis 2 en Wiskunde 3-.

Getuigschrift volgens artikel 85bis, eerste lid, onder b, van de wet op het Hooger Onderwijs, zooals dat luidt krachtens de wet van 9 Juli 1900

(Stbl. no 113), in verband met het Koninklijk Besluit van 7 Juni 1901 (Stbl. no 143). De leeraren van het Gereformeerd Gymn. te Amsterdam verklaren, dat de leerling Pierre Henri Ritter geboren te Utrecht, met goed gevolg heeft afgelegd het examen, ter verkrijging van een, door voormelde bijzondere school van hooger onderwijs af te geven, getuigschrift van bekwaamheid tot universitaire studiën, en mitsdien bekwaam is tot de studie aan eene Universiteit in de faculteit der Godgeleerdheid enzv. ten bewijze waarvan hem dit getuigschrift wordt uitgereikt. Amsterdam 17 Juni 1903. De leeraren, J. Woltjer, H.J. Flipse, J. Mart. Müller, S [?] Postmus, P.H. Merkus, J. Minderaa. De ondergeteekenden, door den Minister van Binnenlandsche Zaken aangewezen tot gecommitteerden, te wier overstaan voormeld examen moet gehouden worden, verklaren dat alzoo is geschied. Amsterdam 17 Juni 1903.

W.H. v.d. Sande Bakhuyzen, J.H. Gallé, P.H. Schoute. Handteekening van den geëxamineerde: (ne varietur) P.H. Ritter Jr.

Op diezelfde 17de juni 1903 schreef Ritters oude rector van het vorige gymnasium A.H.G.P. van den Es hem de volgende brief:

Bij de goede tijding, die Uw vader mij zoo even zond, Waarde Ritter, kan ik tegenover U niet zwijgen, want ik wil U met een enkel woord met het welslagen van Uw examen gelukwenschen en U verzekeren, hoe ik mij daarin verheug, zoowel ter wille van Uwe Ouders, als om U zelf. Het is een groot ding student te worden; gij hebt ondervonden, dat men daarvoor ernstig werken moet; maar nu begint pas het ernstig werken, er is nog veel te doen, dat niet altijd met de bijzondere liefhebberij overeenkomt, maar al die dingen zijn schakels van een groot geheel, zij moeten er alle zijn, anders is er geen verband in ons weten. Ik hoop daarom dat gij dit niet zult versmaden. Er is een doel dat gij najaagt, en ik voorspel U dat ge dit zult bereiken als ge den geregelden studiegang volgt. - Denk maar altijd aan het wijze woord: ανευ ιδροοιοσ ουδεν τοισ αντηροοποισ οι τηεοι εδοσαν. En nu, Jong-Student, vale et ama t.t.

A.H.G.P. van den Es.

Het Griekse citaat luidt vertaald: ‘zonder zweet niets aan de mensen de goden hebben gegeven/geven’, dus: ‘de goden geven de mensen niets zonder hun (= de mensen) fysieke inspanning’. Het citaat is welhaast zeker een bewerking van de regels 289-290 uit Hesiodus’ *Werken en Dagen*. In de vertaling van W. Kassies: ‘Maar op de weg naar voorspoed hebben de eeuwige goden het zweet gelegd’.

Ritter ging in Amsterdam rechten studeren (kandidaatsexamen 28 juni 1905), zette zijn studie voort in Utrecht, waar hij op 8 juli 1909 zijn doctoraalexamen rechten deed en op 14 december 1909 op stellingen promoveerde.

Toen hij er woonde was Amsterdam was een levendige stad. Het aantal inwoners steeg tussen 1870 en 1900 van 275.000 naar 510.000. Geopend waren: Het gebouw van de Vrije Gemeente (nu Paradiso) (1878), de Toneelschool (1881), het Rijksmuseum (1885), 1885: het Barlaeusgymnasium (1885), Carré (1887), het Concertgebouw (1888), het Centraal Station (1889), 1892: het Stedelijk Museum (1892), het Wilhelmina Gasthuis (1893), de nieuwe Stadsschouwburg (1894) en de Koopmansbeurs (1903). Het Spui was in 1882 gedempt en op de hoek Rembrandtplein-Reguliersbreestraat opende in 1894 de eerste Kinetoscoop.

Reis naar het buitenland

In hetzelfde cahier staan tien ontboezemingen over een reis die Henri Ritter in augustus 1898 naar Duitsland maakte. Het is niet mogelijk het itinerarium met data en verblijfplaatsen geheel te reconstrueren. Door ondertekeningen weten we echter wel dat hij zich van 9 t/m 15 augustus in Eisenach en op 17 augustus in Wiesbaden bevond. Met wie hij reisde en of ze op Ritters 16de verjaardag op 16 augustus Henry Dunant in het Zwitserse Heiden bezochten, komt nog aan de orde. Hier volgen eerst Ritters door natuur, ridders en geschiedenis geïnspireerde rijmloze verzen:

Walpurgisnacht

Onder ’t groote witte winterkleed
Slaapt de schoone groene Harz een’ doodschen slaap
Koude, zijde in kristal herscheppend
Deed het watervallenruisch en der beeken lied verstommen
–
Donkre denne, eeuwig groen
Eenzaam voelend zich in al die witheid
Fluistren zacht tot kleine plantjes onder ’t kleed
Die daar sluimrensmoede smachten naar Ostards [?] komst
Heden, als de zonne achter gindsche bergen is verdwenen
Is ’t Walpurgisnacht... en daarna komt de Lentekoningin
–
De avond daalt en in de verte steekt een woeste storm op
Nader komt het bulderloeien
Soms weerklinkend als een schrille angstkreet in de holle stilte
Dan weer als een duivelsschaterlag echoend tegen bergwand
... Nader komt de Heksenschaar Door ’t ver Harz-woud
De Methusalemsche Bergreus op den Bloksberg
Heeft een schittrende ontvangst bereid
Daarna gaat het naar de Heksendans plaats

... Schriller knarst het door het donkereenzaam Harzwoud
Plant en dier krimpt saam van schrik
... Op het Altaar van hun Afgod offeren de Heksen
Daarna dansen zij om 't Heksenvuur welks rossen gloed
Mijlen ver de dorpsbewoners beven laat

Maar... daar komt het zachtblauw schemerlichten van den eersten Lentedag
't Spokenheir verdwijnt in vroege morgenneevlen.

Herinnering (aan Augustus 1898)

Wat is heerlijker dan het samenzijn in schoone natuur; het elkaar opmerkzaam maken op allerlei, het samen bewonderen, het samen genieten?... Oogstmaand van 1898 ge blijft steeds in mijne herinnering!

De Wartburg

Daar sta ik! Daar sta ik boven, op mijn groenen berg. Daar sta ik Reus van 900 jaar hoog boven jullie kleine menschjes. Daar sta ik en beheersch den omtrek. Krijg me er maar eens af!...

't Is of hij den krachtgeest van Luther vertolkt. Doet mij maar in den ban, gij Pausen! Daag mij maar voor Uw Rijksdag en Keurvorsten! Hier sta ik met mijn' bijbel. God helpe mij, ik kan niet anders. Ik herroep niets, ik wijk niet! Ik zal het nieuwe Licht van het Protestantisme over de wereld laten stralen! Ik zal een kerk scheppen, gezuiverd van alle misbruiken!...

Men zou in en bij den Wartburg zoo graag alleen zijn met zijn historische herinneringen! Een Wirtshaus is gebouwd op het buitenplein een automaat staat tegen de eeuwenoude kanteelen. En in de kamer, waar Luther leefde en den bijbel vertaalde, staan namen op de kast en

Gaande naar den Wartburg, vindt men op een rots, het volgende gedicht van Dr. Martin Luther:

Wie schuf doch Gott die Welt so schön!
Drum bet ihn an
Sollt's dir auch noch so schlecht vergehn
Bete! - Er hilft dir dann!

Herinnering

Zij zijn zoet, onze herinneringen, wij voeren ze overal met ons mede.
Wallis.

Eens hoorde ik een heerlijk Lied, een' zachten drang van vreugde... maar het eindigde zoo spoedig... en ik heb bitter geweend...
Toen ben ik gereisd, ver van de plaats waar het Lied geklonken had, over een groote grauwe zee...
En toen ik in het scheepje zat, dat mij wegvoerde, kwam uit de verte een lichtrood vogeltje.
Het zette zich op de rand en zong het Lied... veel schooner... En ik heb het verzorgd, en het is steeds bij mij gebleven als mijn trouwen vriend!

H.R. Eisenach 9.8.'98

Qu'est-ce que la mort?

Peut-être le commencement?
Peut-être la fin?

Wat is de dood?
Misschien de dageraad van een eeuw'gen Lentedag
Misschien de aanvang van een licht zweven van onze zielen, ontdaan van het dierlijke, door de oneindigheid
Misschien het begin van iets groots
Wat is de dood?
Misschien... Eeuwige nacht, na een stormachtig winterdagje
Misschien Het verdwijnen van ons beetje geest en van ons bewust-zijn, mèt het verrotten van ons lichaam
Misschien Het einde van iets kleins

Eisenach 12.8.1898.

Twee mannen woonden naast elkaar. En God had den eene gegeven rijkdom, adel en... genie, en den andere een paar handen. En de eene leefde los en plezierig en ging op de jacht met zijn vrienden en maakte *prachtige* verzen. En de andere werkte hard en voedde 12 kinderen op en verzorgde een' ouden vader en een blinde moeder. En de een werd vertroeteld door mooie vrouwen en bewonderd door elk. En als ieder gewoon mensch toen hij stierf betreurde men het groot genie, dat een onvergankelijk werk had gesticht en men richtte standbeelden en gedenkteekenen voor hem op, en de geschiedboeken vermeldden zijn naam, en jaren na zijn' dood kwamen menschen uit verre streken een pelgrimstocht maken naar het land, waar hij geleefd had.

En toen de ander zag dat zijn kinderen bezorgd waren en zijn ouders een rustigen ouden dag hadden gehad,... stierf hij... en men stopte hem onder de aarde.

Eisenach 12.8.1898.

Isinde

Statig stonden lichtgroene boomen beschaduwd door hun donkergroene makkers
Tegen den glooienden bergwand om den ouden burcht geschaard
Op den burcht woonde een vader met 5 Ridderzonen en één dochter
De oudste zoon had als devies een leeuw in gouden veld
De tweede een' taaien stier, de derde een sluwen panter
De vierde een Rots, de vijfde een bliksemstraal

Isinde had donkerbruine lokken
Golvend als zware watermassa's
Groote helderblauwe oogen
En om de lippen een bekoorlijk zonnelachje

Eens reed de vader 's avonds door een donker woud
Toen hij een lichtglans in de verte ontwaarde
En kort daarop, weerklonk door het woud een bulderstem
Een *Reus* riep: "Wacht U!"... Strijd was ijdel tegen zulk een monster
... De Ridder in zijn zware wapenrusting
Werd als een hondje beetgepakt en meegevoerd
Ver van dat woud naar een plaats waar hooge rotsen
Opeengestapeld een kolossus vormden
Die door geen menschenwezen te bereiken was
Op die kolos was een kolos gebouwd door bovenaardsche machten
Een burcht van Rotsgraniet op Rotsgraniet

De eerste zoon ging uit om zijn vader te verlossen
De Ridder met het fier devies, de Leeuw in 't gouden veld
Hij trad het monster tegen met een overmoed die aan het ongeloofbre grensde
Sloeg om zich met zijn gouden zwaard
Zijn steken waren speldeprikken
En 't lot zijns vaders werd ook 't zijne
Toen ging de tweede Ridder, nooit verwonnen, uit

De taaie stier, die niet geveld kon worden
– De Reus sloeg zelfs geen acht op zijne slagen
De tweede zoon werd als de eerste naar het slot gevoerd
Toen kwam de derde met den sluwen panter
Hij besprong den Reus, kroop tusschen zijne beenen
En over den rug des Reuzen tot zijn nek om hem den keel te smoren
... Doch sluwer dan de panter was de Reus
En ook de derde zoon werd naar het slot gevoerd

Toen kwam de vierde zoon, een Rots, een kerel als een boom
Die den kolossus bijna evenaarde
... De strijd was lang doch op het laatst won toch de Reus
En ook de vierde onderging het Lot des Eersten

Toen kwam de snelle Bliksemstraal
Had hij een slag het Monster toegebracht, ontwijkend den terug-slag...

De Reus was machtiger, de vijfde deelde ’t Lot van zijnen vader en zijn broeders

Toen kwam Isinde tot den Reus
En sloeg haar blauwe oogen éénmaal op
En aan haar voeten viel hij neder
En hij ontsloot den Kerkerdeur met gouden sleutel
En leidde toen de Ridders naar Isinde

Het windje kuste zacht en vreugdevol haar lokken
Het vogelijn zong haar zijn schoonste lied
Het beekje ruischte haar zachtzangrig tegen

Eisenach 15.8.1898.

Een roos bloeide ergens. Iederen dag kwam een witte vlinder haar bezoeken. Eens woedde een vreeselijken storm en de Roos werd van haar stengel gerukt. Toen den volgenden dag de vlinder kwam, miste hij zijn bloeiende roos. En hij hoorde hoe de storm haar vernietigd had. Toen zweefde hij naar een andere Roos op een andere plaats. Hij vertelde haar de dood van haar zuster. En zij juichte, dat de storm over haar niet had gewoed. Zij bloeide voort en werd steeds schooner. Toen verwelkten haar bladeren en zij

viel uit en verrotte... en werd plat-getrapt. Toen vloog de vlinder weer voort en hij vroeg zich af, wie de gelukkigste was geweest.

Eisenach 15.8.1898.

In een dal was het ondragelijk heet. Een jonge man, die er woonde, besteeg een' berg. En de menschen lachten hem uit en riepen: "Zie hij maakt zich nog warmer dan hij al is!"

Maar boven op den berg was een koel woud.

Daar ruisde hoog door de boomen de Wind, voor wien zich alle grashalmpjes ootmoedig bogen.

En hij rustte op het mos in het Woud.

Eisenach 15.8.1898.

Het Lied van den Regen

De Regen ruischte drenkend op het groene Lenteland
Hij zong er mijner phantasie met zijne Mei-stem fluisterzangen toe
Hij zong van 't lichtend zijzacht golvenveld
Dat kleine visscherspinken lieflijk wiegde
En van 't ontwakend morgenland... van rozen in hun paarlig dauwkleed
En van het zweefgestijg van ijle dampen
En van 't geklim van groote nevelspoken langs den groenen bergwand
En van het licht gezweef langs 't blauwe vlak
–
De Regen ruischte drenkend op het groene Lenteland
Hij zong er mijner phantasie met zijne Mei-stem fluisterzagen toe

Wiesbaden 17.8.1898.

Met wie maakte de zestienjarige Ritter de reis?

In de reeks "Nederlandse Rodekruisfiguren" in *Universeel* +, het tijdschrift van het Belgische Rode Kruis in Vlaanderen, schrijft J.H. Rombach over 'Dr. C.F. Haje (1873-1939) en de Dunantbeweging in Nederland'. De geestdriftige maar ook wat dwepende Haje correspondeerde met Henry Dunant (1828-1910). Vele brieven uit de jaren 1896 tot 1908 bevinden zich in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek. Ook Ritters vader was Dunant toegewijd. Hij en Haje kenden elkaar. Toen Dunant in 1898 zeventig jaar

werd gingen Haje en de jonge Henri Ritter hem in het Zwitserse Heiden opzoeken. Tijdens die reis vond de explosie van Ritters uitbundige proza en poëzie plaats. Op 16 augustus 1898, de dag waarop Ritter zestien jaar werd, be-zochten Haje en hij Dunant, al wilde die eigenlijk liever niemand meer ontvangen. Maar hij maakte een uitzondering voor ‘les messieurs hollandais’ en had op 25 mei 1898 al aan Haje geschreven: ‘Le jeune Ritter sera votre lieutenant’. Henri Ritter heeft zelfs een gedicht voor de 70-jarige Dunant gemaakt, ook rijmloos en ondertekend met ‘Overgeschr. Wbden. 17.8.1898'. Of heeft mogelijk een ander het erevers geschreven?

Aan den Stichter van het Roode Kruis op zijn 70sten jaardag

Hulde, hoog gevierde grijsaard
Op deez’ heerlijk schoonen dag
Nu de menschheid weer terugziet
op die tien maal zeven jaren
Van Uw Zielverheffend streven
Om haar schooner iets te schenken
Dan zij ooit ontvangen heeft. –
De uitslag kroonde ’t edel werk
en een Danklied ruischt U tegen. –
’t Is geen schittrende fanfare
die den overwinnaar groet
Op het bloedig veld des oorlogs
neen, het is een reiner hymne. –
... ’t Is de vreugdetraan der Moeder
Die haar zoon weer aan het hart drukt,
die terugkeer uit den strijd
Als zijn wonden zijn geheeld
’t Is de zuchte van verlichting
Uit de borst van den gekwetsten stijgend
Wien het koude doodszweet alreeds parelt op het voorhoofd
’t Is het heilig oogenflikk’ren
Van den jongeling die weet
Dat hij kalm en zacht kan sterven
Daar zijn ringe weer zal keeren
In de handen zijner Liefste
Dit, dit vormt het Ruischend Danklied
Stichter van het Roode Kruis
–
–

Hulde, Hoog Gevierde Grijsaard
Op deez' heerlijk schoone dag.

Zijn moeder vertaalde het gedicht in het Frans. Origineel en vertaling zijn gepubliceerd in *L'Etranger*, orgaan van de Société d'études et des correspondances internationales, 1898, blz. 310 (aanwezig in de Bibliotheek van het Vredespaleis). De vertaling (ook te vinden in Ritters cahier) luidt:

Au Fondateur de la Croix-Rouge, à l'occasion de son 70me anniversaire.

Hommage! vénérable vieillard.
En ce magnifique jour de fête!
Que l'humanité se souvienne
Des dix fois sept années
De vos aspirations élevées,
Vous lui avez donné quelques chose de plus beau
Que tout ce qu'elle a jamais reçu.
Le résultat couronna l'ouvrage,
Et un hymne de recannaissance
S'élève avec un doux murmure vers vous.
Ce n'est pas une fanfare éclatante,
Qui salue le vainqueur
Sur le sanglant champ de bataille.
Non, c'est un hymne plus pur;
C'est la larme de la mère
Qui presse de nouveau son fils sur son coeur,
Ses blessures étant guéries.
C'est le soupir de soulagement.
Sortant de la poitrine du blessé
Qui sent déjà sueur mortelle sur son front;

C'est le regard flamboyant du jeune homme,
Qui sait qu'il peut mourir calme et doucement.
Parce que sa bague retournera
Aux mains de sa bien-aimée;
C'est cela qui forme le cantique d'actions de graces,
Fondateur de la Croix Rouge!

C.F. Haje promoveerde in 1901 aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *De Geheime Correspondentie van Abraham de Wicque-*

fort met den Franschen minister De Lionne. In het voorwoord schrijft hij: ‘En buiten de Universiteit om breng ik een woord van warmen dank aan Dr. P.H. Ritter [Ritter senior] voor de vriendschap, die ik van hem mocht ondervinden, en de belangstelling, waarmede hij steeds mijn werk gadesloeg.’ Zijn negende stelling luidt: ‘Henri Dunant heeft door zijn *Roode Kruis* en zijne andere philantropische stichtingen de menschheid nader gebracht tot het ideaal van den Wereldvrede.’ Haje publiceerde in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1930, blz. 173-187, het artikel ‘Ter herinnering aan Henri Dunant’ en vertelt daarin: ‘In Nederland wijdde onze later zoo bekende schrijver, de toen zeer jeugdige P.H. Ritter Jr., aan Dunant een zijner eerste geschriften.’

In zijn uit 1899 stammend boek *Een gedenkzuil der 19e eeuw: het Roode Kruis* schrijft hij: ‘Den 16den Augustus 1897 heb ik naar *Heiden* een pelgrimstocht gedaan. Eenige uren mocht ik bij DUNANT vertoeven. Toen ik de kamer binnentrad, heette een grijsaard, middelmatig, een weinig gebukt van gestalte, gehuld in een eenvoudigen kamerrok, een kalotje op de sneeuwwitte haren, mij in het fijnste Fransch welkom. Deze figuur was bij den eersten indruk in volmaakte harmonie met het reine, het streng sobere vertrek. Maar wat deed voor haar de geheele omgeving verdwijnen? Was het dat eerwaardig hoofd met den fijnen mond, met die schitterende oogen? Was het dat echt-wellevende, dat onzegbaar aristocratische, dat al hare bewegingen vergezelt? Of was het de eerbied voor den man, die zulke groote en edele werken tot stand bracht? Of was het alles te zamen? Ik wist het niet, maar weldra zijn al mijn lang te voren overpeinsde woorden, mijn zorgvuldig gesponnen tirades spoorloos vergeten; en ik zweeg, ik luisterde en genoot.’

Van 20 oktober 1897 is een brief van Dunant uit Heiden aan Ritter senior:

Très honoré Monsieur,

Je suis bien en retard pour venir Vous remercier de tant d’articles bienveillantes que Vous avez fait paraître dans Votre excellent & estimé journal [*Het Nieuws van den Dag*]. Je suis profondément reconnaissant de Votre bonté et je Vous re-mercie sincèrement de rappeler au public neérlandais cette Oeuvre de la Croix Rouge, qui est mon enfant, & qui est destinée à être encore si utile à tous. Veuillez agréer l’expression de ma très haute considération. J.H. Dunant.

We moeten aannemen dat Haje Dunant zowel in 1897 als in 1898 bezocht, de tweede keer met Henri Ritter, die zijn proza en poëzie dateerde: 9 t/m 15 augustus 1898 Eisenach en 17 augustus 1898 Wiesbaden. Op 16 augustus zullen hij en Haje dus in het Zwitserse Heiden geweest zijn. Wie er echter de atlas bijneemt vraagt zich af of de reis Eisenach-Heiden-Wiesbaden in zo’n kort bestek in 1898 wel gemaakt kan worden.

De herbegrafenis van Jacques Perk

Er is een macaber voorval in het leven van de jonge Henri Ritter geweest dat een grote indruk op hem gemaakt heeft. Als zeventienjarige is hij op 19 februari 1900 betrokken bij de herbegrafenis van de dichter Jacques Perk. Als hij verneemt dat het novembernummer 1931 van *De Nieuwe Gids* geheel gewijd zal worden aan de vijftig jaar eerder gestorven dichter, vraagt Ritter aan redacteur Willem Kloos of mij mag schrijven over 'Jacques Perk's verwanten'. Zijn aanvaard artikel luidt als volgt:

Mijn introductie bij de familie Perk, ongeveer in 1900, droeg een, voor mij pijnlijke bijkomstigheid. Perk's Moeder, die zich toen, jaren na het verscheiden van den lievelingszoon, nog altijd niet vertrouwd had kunnen maken met de gedachte, dat haar kind niet meer in levenden lijve om haar heen was, die in haar verbeeldingsleven dagelijks met hem omging en met hem sprak, vond in den achttienjarigen jongen die ik was, en wiens eenige literaire verdienste daarin bestond, dat hij zijn zakelijker studiën verwaarloosde om dag in dag uit zich in de poëzie van Perk te verdiepen, het beeld van den aan droom en dicht zich verslingerenden jongen man, die haar zoon was geweest, terug. Een kind, met hunkering naar Schoonheid in de ziel, en die ongeveer den leeftijd had van haar eigen jongen toen hij haar voor goed verliet, trad haar tegen. Was het wonder, dat zij, met die vrouwelijke impulsiviteit, en dat moederlijk verlangen, dat alle onderscheid onder den gevoelsstroom deed bedelven, in dat kind een reïncarnatie zag van haar eigen kind? En was ik dan Jacques zelf niet, dan was ik, opgenomen in jonge literaire bewegingen, dan toch een van zijn kornuiten, een die met hem samen den stormloop had ondernomen in de literatuur. Te bedenken, dat Perk, ware hij blijven leven, mijn vader had kunnen zijn, dat gaf mij eigenlijk een ietwat wrang gevoel. Noch persoonlijke vriendschap, noch zelfs een verwijderde samenwerking die tusschen tijdgenooten mogelijk is, gaf mij eenig recht op de overweldigende moederliefde van deze vrouw, voor wie de wereld te klein was, om er al haar goedheid in uit te storten. Bij al de bescheidenheid, die voor mij plicht was, was ik toch, aan den anderen kant, aangewezen op

het medewerken aan een Illusie van een herleefd verleden, tot welks opbouw alle tijdrekenkundige grenzen werden uitgewischt.

Ik heb met de hierboven staande mededeelingen een bizondere bedoeling. Perk's Moeder is er reeds ten deele in gekenschetst. Zij verschijnt ons als de draagster van een verbeeldingsleven, dat alle tastbare werkelijkheid verdringt en de Illusie tastbaar maakt. Het geven van Gestalte aan den Droom, die kenmerkende eigenaardigheid van de dichters, was de kenmerkende eigenaardigheid van de Moeder van Jacques Perk. Een gesprek met haar, was het onttogen worden aan de dagelijksche uitweging van pietluttigheden en belangen, die het "gewone" leven en de "gewone" conversatie zijn. Ik heb haar nooit an-ders gekend dan voortgedreven door die heftige bewogenheid, welke men uiterst zelden aantreft bij een Hollandsche vrouw.

Even bewogen als haar gemoedsleven was haar vernuft. Haar discours was een afwisseling van lyrische opgetogenheid en onvergetelijken humor. Terwijl haar oogen nog glinsterden van de tranen die altijd kwamen wanneer zij sprak over den dierbaren zoon, kon zij opeens de ondeugendste opmerkingen maken, en een loop nemen met al die gewichtigheden, die in het patricisch intellectueel milieu, waarin de Perken verkeerden, te aanschouwen waren. Haar echtgenoot, Ds. M.A. Perk, Waalsch predikant te Amsterdam, is jarenlang voorzitter geweest van de Algemeene Synode der Nederlandsch-Hervormde Kerk, een voorname functie, waarvoor deze uiterst representatieve figuur de aan-gewezen man was, en die als gevolg had een kwistige bestrooiing met decoraties. Al die deftigheid maakte op Mevrouw Perk maar een geringen indruk. Want placht zij niet te zeggen: "Wanneer mijn man naar de audiëntie gaat, met al zijn ridderorden aan, dan is hij net een Paasch-os?"

Dominee Perk, de altijd gemoedelijke en rustige, had een zoo aangeboren besef van zijn waardigheid, dat de spot van zijn echtgenoote er op afstuitte. Hij glimlachte om haar dartelheden, en die glimlach had nooit het karakter van den lach van den boer, die kiespijn heeft.

Het is voor de kennis van het milieu waarin Jacques Perk is opgegroeid misschien van belang, er aan te herinneren, dat dat milieu niet sterk theologisch was geaccentueerd. De "Fransche dominee" miste op zichzelf al het fanatiek en zelfingenomen karakter, dat aan de predikanten falanx, waartegen de "Nieuwe Gids" te velde is getrokken eigen was. Zijn niet Huet en Pierson Fransche dominees geweest? Het behoorde, nog in het begin dezer eeuw, min of meer tot den "goeden toon" om lid der Fransche gemeente te zijn, of in die gemeente ter kerk te gaan. Het auditorium vormde een intellectueele élite. De spanningen, die elders in het kerkelijk leven voorkwamen waren er niet zoo frequent, en die Waalsche gematigdheid, die zich zelfs speende van een al te positieve vrijzinnige geloofsbelijdenis, vond in Ds.

Perk haar meesterlijken vertegenwoordiger. Zijn predikaties, gehouden voor niet over-talrijke gehooren, muntten uit door verzorgdheid van stijl en constructie, en sloegen nimmer over in aanstellerij of galmende rhetoriek, reeds hierom wijl, bij gemis van elk pathos, ook het valsche pathos zich niet kon openbaren. Eerder dan een dominee in den zelf-verzekerden, pedanten zin, dien dat beroep tijdens de wisseling der eeuwen hier te lande droeg, was de Vader van Jacques Perk in de eerste plaats een representatief man, – meer diplomaat dan theoloog, een soort van Protestants nuntius, een man met een zoo natuurlijk "savoir vivre", dat het niemand moeite zou hebben gekost, om "Monseigneur" tot hem te zeggen.

In tegenstelling tot zijne echtgenoote was hij nimmer uitbundig. Gematigdheid en verdraagzaamheid waren zijn levensevangeliën. In het bizonder verdraagzaamheid tegenover zijn Katholieke mede-christenen. Ik heb nimmer een Protestantsche geestelijke gekend, die zoo welwillend en waardeerend zich ten aanzien van de Katholieken bevond als Ds. Perk.

Ik kan de verleiding niet weerstaan, ten einde den Vader van Perk nog wat scherper te teekenen, een paar belangrijke tegenstellingen op te roepen. Krachtens zijn literatorschap maakte Ds. Perk deel uit van een Amsterdamsch letterkundig gezelschap, dat, na het genieten van nuttige en stichtende rede-voeringen, nabroodjes organiseerde, waaraan dan een zekere literaire élite genoodigd werd. De Heer en Mevrouw Lamberts Hurrelbrinck [L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck (1856-1941), letterkundige], de Laurillards, de Perken en mijne ouders behoorden tot de habitués, als ceremoniëele figuur was de oude Perk daar onontbeerlijk. De rechtsgrond voor zijn literaire positie vond hij in een beschaafd en vrij omvangrijk oeuvre, waarvan de reisbeschrijvingen van Wallonië het meest bekend zijn, in verband met het leven van zijn zoon, – een oeuvre, dat thans door velen vergeten is, maar dat niemand ooit heeft aangevochten, omdat het, zooals alles wat Perk senior verrichtte, met bescheidenheid werd voorgedragen. Welk een verschil tusschen de levenshouding van Laurillard, van Jan ten Brink, die vele malen eeregast was in deze conventiekelen, en... die van M.A. Perk. Laurillard, de lange man met den schapekop, bezitter van een nooit aflatend en onvervreemdbaar flegma, de ordelijkste man van zijn tijd, de punctueele organisator van zijn eigen leven, dat zonder feilen was, de deftige droog-komiekeling, wiens anecdotes altijd te flauw waren om er eenigen scherpen levenshumor achter te onderstellen, maar grappig genoeg om er even om te lachen, de man, die telkens scheutjes levenswijsheid ten beste gaf in argeloos zich voordoende aforismen. – Jan ten Brink, die meestal hijgend en puffend een gezelschap binnen kwam, die altijd op artistieke wijze geaffaireerd trachtte te doen, die even vlot Fransch sprak als hij het slecht deed, en die..., wat weinigen weten, al puffend en snuivend en schrijvend, met zijn uitgekreten literatuur den

moeizaam gewonnen kost ophaalde voor een ietwat zorgelijk gezin. – M.A. Perk, daartusschenin, had een voornamer rust en evenwichtigheid, dan Laurillard met al zijn flegma ooit kon bereiken en hij bezat, van nature, de Fransche zwierigheid, die de onrustige ten Brink nastreefde. Perk senior had de aangeboren gemakkelijkheid van den aristocraat, hij behoorde niet tot de diepste geesten zijner dagen, maar pretendeerde ook nimmer zich daaronder te rekenen. Een nobele beminnelijkheid straalde van hem uit, een onuitputtelijke hulpvaardigheid was de schat, dien hij zijn medemenschen had te geven. En zoo was hij, de bescheiden voorname, die zijne vele waardigheden droeg als een plichtsgetrouw ambtsvervuller en niet als een ijdeltuit, toch wel een voorbeeld van gave menschelijkheid.

Hoe weinig hij zich (ondanks zijn belangwekkende studie over “Le ressort wallon et ses rapports avec l’Eglise réformée des Pays-Bas”), “theoloog” voelde, bleek eerst recht duidelijk op zijn ouden dag. Hij scheen, na de aanvaarding van zijn emeritaat [zijn vrouw overleed op 9 april 1900, hij hield zijn afscheidspreek op 9 juni 1900], een nieuwe jeugd te zijn ingegaan. Ik herinner mij hoe hij, reeds hoog bejaard, van het eene eind van de wereld reisde naar het andere, en poosde hij dan even in Holland, dan kreeg men hem te spreken te midden van de opwindende vroolijkheid van een mondain hotel. Hij zat dan tegenover U, een bloem in het knoopsgat, zijn nieuwe levensplannen te openbaren.

In welk verband bevinden zich al deze dingen tot leven en werken van Jacques Perk? Men leert er uit, dat de jonge Perk, in tegenstelling bij voorbeeld met den jongen Allard Pierson, geenszins in een milieu is opgevoed, dat zwaar was van tragiek of doodgedrukt werd door den “ernst des levens”. De oude Perken hebben in den beginne zorgelijke jaren gekend, maar alle piëtisme en alle leerstelligheid was vreemd aan de omgeving van het kind dat, als jonge man zou schrijven over “die liefelijk lacht als hij lijdt” [De laatste regel van ‘Iris’: ‘Doch liefelijk lacht, als hij lijdt!’]. En ik voor mij, schrijf de evenwichtigheid en de zelftucht, die spreken uit Perk’s poëzie mede toe, aan die renaissancistische vreugde, welke er heerschte in het ouderlijk huis, en die de bedaarde, met ernst het leven genietende vader met een ware levenskunst beoefende.

De dartelheid, en het tegelijk diepe en opbruisende gevoel heeft Jacques Perk zonder twijfel van zijn moeder geërfd. Als den dag van gisteren herinner ik mij de eerste ontmoeting tusschen haar en mij. Het was in de ietwat druk gemeubelde woning op den Parkweg te Amsterdam. De eerste aanleiding tot het bezoek was eene klacht van mijn vader geweest aan zijn vriend M.A. Perk, over mijne nalatigheid in andere studiën, ten bate van de literatuur, waaraan ik mij, dronken van het lyrische proza van van Deyssel, met een alles vergetende hartstocht overgaf. Ds. Perk herkende zijn bloed.

Hij kende die vaderlijke zorg. En hij troostte mijn vader niet alleen met de betuiging van zijn kameraadschap, maar hij wilde dien jongen ook wel eens te woord staan, die de verzen van zijn zoon uit het hoofd kende.

Zoo kwam ik dan tegenover den vader van Jacques Perk te zitten, op zijn, in vergelijking tot de overige vertrekken der woning, merkwaardig eenvoudig gemeubeld studeervertrek. En alsof hij den zoon, die jaren geleden [1881] gestorven was, nog gisteren had gesproken, zoo begon hij te vertellen, onopgesmukt, eenvoudig, zonder een zweem van ijdelheid of hoovaardij. “Wij hebben hem misschien te weinig begrepen!” zoo klonk het weemoedig slot-accoord van dit gesprek, dat ik, juist om zijn onopzettelijkheid en sluiken eenvoud, nimmer vergeten zal. Onthutst scheen hij, door den plotseling ontdekten roem van dezen zoon, dien hij, als een goed huisvader, had willen opvoeden voor het maatschappelijk leven, maar die bestemd bleek voor de eeuwigheid, de eeuwigheid van den dood, en de onsterfelijkheid van zijn naam. Zouden *wij* anders staan tegenover onze kinderen, wanneer die kinderen genieën bleken? Ligt het niet in de natuur van het vaderschap, het kind te willen beveiligen, en het weerbaar te maken voor den strijd in de samenleving? Tegen de harde eischen en de schrikkelijke gevaren, die het leven voor den genialen mensch meebrengt, is geen enkel vaderschap opgewassen. Zoodra de Schikgodinnen aan een menschenleven de bestemming hebben gegeven, in den dienst te komen van de Idee, dan valt dat leven in den afgrond van de ellende of in de afgrond van den dood, en geen vaderlijke voorzorg kan meer baten. De uitspraak van Lenau [Nikolaus Lenau (1802-1850), Oostenrijks dichter]:

“Wer die Schönheit angeschaut mit Augen
Ist dem Tode schon anheim gegeben”

leeft onbewust in elken vader van een genialen zoon. De vader zal zich instinctief tegen de openbaring der genialiteit in den zoon verzetten, omdat die genialiteit het groote gevaar oplevert voor een gelukkig bestaan.

Toen M.A. Perk het als een ontsteltenis ervoer, dat hij in dezen al te vroeg door Schoonheidspassie opgeteerden zoon een genie had verwekt, heeft hij de Nagedachteniss van dien zoon in nederigheid gediend. Ik heb nimmer iemand gekend, die, onder den uiterlijken schijn eener naïeve ijdelheid, in wezen *minder* ijdel was, dan Perk’s Vader. Dat hij zich weinig of in het geheel niet op den grooten zoon heeft laten voorstaan, heeft niet alleen tot oorzaak, dat die beroemdheid hem eenigszins onthutste. Zeker, de letterkundige tijdgenooten van M.A. Perk, bij wie hij om voorlichting ging, toen zijn zoon door de “mania” der poëzie bleek aangetast, gaven hem over het algemeen maar weinig uitzicht, dat het “iets worden zou”, volkomen onbevoegd als zij waren om deze nieuwe Schoonheid te beoordeelen; – zoodat de vaart van Jacques Perk naar den roem hem wel verbijsterd moet hebben.

Maar toen die roem eenmaal officieel was vastgesteld, heeft hij nimmer gepoogd er deel aan te hebben.

Ik zou U vertellen van mijn eerste bezoek aan Perk's Moeder, maar moest eerst nog even bij den Vader verwijlen, om U de tegenstelling tusschen Perk's ouders sterk te laten gevoelen. Toen de vader mij over de laatste jaren van den zoon verteld had op zijn kalme manier en mij, die door die gulheid overweldigd werd, handschriften van Jacques Perk die ik nog bezit [helaas niet in het *AR* gevonden], ter beschikking had gesteld, werd ik naar beneden geleid en bij de Moeder binnengebracht. En daar kwam ik – (denkt U eens aan: een jongen van nog geen twintig, voor wien Perk, Kloos, van Deyssel nimmer te genaken half-goden waren) – terstond in den zevenden hemel. Deze vrouw kwam op mij toe, en drukte mij de handen, terwijl tranen haar vriendelijk gezicht overstroomden: "Jij hebt zoo'n groote genegenheid voor mijn lieve Jacques, wat ben ik gelukkig iemand te ontmoeten, die hem begrijpt!" Hoe moest ik mijn geluk, en tegelijkertijd mijn verwarring tot uiting brengen? Ik had toch heelemaal geen recht op deze begroeting. Ja, voor de "Iris" lag ik in aanbidding neer. Maar had ik door eenige publicatie blijk gegeven, dat mijn vereering van Perk diepere gronden had dan een jeugdig enthousiasme? Toen, opeens, begreep ik het: ik was jong. Het was het kind in mij, dat de sereene onschuld van Perk's leven tastbaar scheen te vertegenwoordigen.

En het is het kind in mij geweest, dat mij het weemoedig voorrecht heeft geschonken, tegenwoordig te zijn, bij de overbrenging van Perk's stoffelijk overschot van de oude naar de nieuwe Ooster-Begraafplaats te Amsterdam, op 19 Februari van het jaar 1900. Waarom had men niet Kloos uitgenoodigd? Waarom niet van der Goes? Dat waren toch de boezemvrienden van Jacques geweest, die kwamen toch het meest in aanmerking voor representatie. Neen, zoo heeft Jacques' Moeder geredeneerd, dat waren toen al mannen van zekeren leeftijd. Niet de historie moest aanwezig zijn op dat aangrijpend oogenblik, maar alleen het kind, de jonge man, die den leeftijd had van Jacques toen hij stierf, en die toevallig als een openbaring van de jeugd, in den familiekring der Perken was binnengewandeld.

Ik herinner mij de plechtigheid nog zoo duidelijk alsof zij zooeven ware geschied. Wij gingen met z'n vieren in een oude vigelante de heele groote stad Amsterdam door, wat eindeloos duurde achter het sjokkende paard. De vier mannen, in wier aanwezigheid Jacques Perk voor de tweede maal aan den schoot der aarde zou worden toevertrouwd waren: Perk's Vader, zijn zwager Blancke en diens broer Bernard, en de jonge man, die thans als oudere man deze herinnering te boek stelt. Het was een lange en droevige tocht, van den Parkweg af naar de oude begraafplaats, die zich ongeveer bevond, waar thans het groote gebouw staat van het "Koloniaal Instituut" [Nu

Tropenmuseum, Linnaeusstraat 2A]. Er werd weinig gesproken, de stemming binnen de kleine ruimte der schommelende karos, was gedrukter misschien dan bij een gewone begrafenis. Nu was er niet meer de spanning van een onlangs geleden smart, – er was het gevoel der looden onherroepelijkheid, van eene herinnering die op deze dag van werkelijk contact met de lichamelijkheid, die ééns den geest van Perk gedragen had, zich krampachtig wilde vertastbaren, maar die aldoor verder terug zou wijken, de Eeuwigheid in, naarmate de jaren de indrukken aan den levenden Jacques Perk zouden uitwissen.

De vigelante waarin wij zaten was vol geur van den krans van bloemen, die Perk's Moeder mij had meegegeven en die ik op de baar zou leggen, zoodra het lichaam opnieuw in zijn eng verblijf zou zijn toegedekt. Op de groote, ledige begraafplaats, sinds vele jaren niet meer gebruikt, wachtte ons het begrafenispersoneel, dat ons zwijgend leidde naar het geopend graf. Ineens zag ik het schrikkelijk beeld, dat mij heel mijn leven is bijgebleven. De doodenschrijn gaf zijn geheimen prijs. Een ijl geraamte, in povere weefsels gewonden, tot strengen van verkleurde draden vergaan, lag weerloos onder den open hemel. Alleen de blonde baard was vol en uitgegroeid en golfde nog onbesmet over het tenger skelet. "Die blonde baard!", riep de oude Perk opeens, en hij wendde zich af en steeg ijlings in het rijtuig terug. Een kreet van zoo namelooze smart heb ik sedert nooit meer van eenig sterveling gehoord.

Wij hadden gestaan, met zijn vieren, één ondeelbaar oogenblik dat een eeuwigheid leek, gespannen turend naar Perk's vergankelijkheid, – het regende, – ik stond met mijn grooten krans van witte bloemen, temidden van de onmetelijke leegte. Toen wij weer verder reden, om het stoffelijk overschot te geleiden naar zijn nieuwe woning *wist* ik dat ik dezen gang, ware zijn beteekenis mij vooraf duidelijk geweest, niet had volbracht. En tóch is die merkwaardige dag van mijn leven niet in verschrikking ondergegaan. Toch is het beeld, dat aan mijn veel te jeugdig oog vertoond was, mij niet als een nachtmerrie in mijn droomen komen bezoeken. Was het, omdat de jeugd zóó ver van den dood leeft, dat de gapende wonde die in mijn bewustzijn was geslagen, terstond weer door het welige leven werd geheeld? Of was het, omdat ik, t'huisgekomen, en door Perk's Moeder omhelsd als ware ik zelf haar kind, den *levenden* Jacques Perk zóó zeer in mijn nabijheid voelde, dat ik den dooden vergat? Ik weet niet, waarom de Vader van Perk het op prijs heeft gesteld, zijn herinnering aan den bloeienden zoon aldus te verstoren, door het aanschouwen van datgene, wat zoo heelemaal niets meer met Perk te maken had. Achteraf en in het licht van dezen tijd deze sombere gebeurtenis overdenkend, lijkt het mij uitsluitend voortgekomen te zijn uit een fetichisme, dat vorige generaties koesterden en dat tegenwoordig alleen nog

bij de Angelsaksische volken in zwang is. Het behoeft niet leelijk te zijn, het geschiedde bij Perk's vader in diepen, aangrijpenden ernst. Maar het is een nuttelooze foltering.

De meeste persoonlijke herinneringen aan Jacques Perk zijn tot mij gekomen door mijn contact met Perk's lievelingszuster, Mevrouw Blancke-Perk, te Arcachon, en zijn zwager, den heer J. Blancke.

Mevrouw Blancke-Perk (Perk's zuster Dora), die thans nog in leven is, en na het overlijden van haar echtgenoot te Arcachon (in het Zuid-Westen van Frankrijk, bij Bordeaux) is blijven wonen, moet wel de eerste zijn geweest, die het Ideaal van vrouwelijke Schoonheid en gratie in den jongen Perk heeft gewekt. Haar rijzige gestalte, haar prachtige blonde haar, de bekoorlijkheid van haar bewegingen, brachten haar bij de kritische Franschen de reputatie de schoonste vrouw van heel Arcachon te zijn. Mevrouw Blancke was, toen ik haar aldaar mocht ontmoeten, al een vrouw van middelbare leeftijd. Het is nauwelijks te gissen hoe stralend haar verschijning in de jonge jaren, toen Perk naast haar leefde, moet zijn geweest.

Deze stralende schoonheid was een symbool van haar innerlijk. Al de warmte en gemoedsbewogenheid van de Moeder is overgegaan op de dochter. Gevoelig en geestig is ook Mevrouw Blancke, vol van een overstroomende gulheid, van een liefde voor anderen, die nooit overweegt, en van een gevoel voor de poëzie van het leven, dat noch de ouderdom noch een diepe smart (zij verloor haar man en haar eenige kind) [In 1932 schreef L.S.A.M. von Römer, gouvernementsarts in Bondowoso, aan Ritter: 'Dit maakte op mij den indruk alsof haar dochter als kind zou gestorven zijn: dit is toch minder juist: haar dochter Justine Georgette Caroline Blancke trouwde 7 Juni 1906 te Arcachon met den Amsterdammer Hendrik Christman, uit welk huwelijk voor zoover mij bekend 3 kinderen geboren werden in Buenos Ayres] vermocht breken. De heer Jan Blancke, de zwager van Jacques Perk behoorde tot die overgevoelige menschen, die voortdurend anecdoten en zeemanstermen noodig hebben om de teederheid van hun zieleleven te bemaskeren, en het teekent den heer Blancke, dat Jacques Perk juist met hem zoo buitengewoon veel op had. De kinderlijke vereering, die de Heer Blancke heel zijn leven voor Jacques heeft behouden, te eigenaardiger wijl zijn geest op de realiteit van het leven was ingesteld, behoorde wel tot het diepste innerlijk van dezen braven, nobelen mensch.

Een heelen winter (in 1907) [1 januari tot 1 april] was ik de gast van de Blanckes, toen ik voor herstel van gezondheid te Arcachon vertoefde. En al de avonden van dien winter waren gewijd aan Jacques Perk. Ik leerde hem kennen, zooals Vosmaer hem in de voorrede bij de eerste drukken maar onvolledig beschrijft, als een mensch die, behalve een groot dichter en denker, geplaagd in de weinige jaren van zijn leven, ook wel door die diepe neer-

78

slachtigheden welke alleen maar de besten en innigsten onder ons beproeven, – overigens de oolijkste snaak geweest is, die er ooit in Holland heeft rondgeloopen. Kleine, onnoozel schijnende bizonderheden, maar die, na al die jaren de bekoring hebben gekregen van bloemen, gevouwen binnen de bladen van een lievelingsboek, brachten mij vlak bij den levenden Perk.

Aldus Ritter. De rest van zijn artikel, handelende over de genegenheid van Jacques voor zijn zuster Dora (1860-1945), wordt hier weggelaten. Dora Blancke-Perk schreef in 1931 aan Ritter: ‘Mijn zwager Bernard was tegenwoordig bij de overbrenging van Jacques Perks stoffelijk overschot. Hij nam een tand uit Jacques mond, om aan moeder te geven.’

Handschriften van Jacques Perk zijn dus helaas niet teruggevonden in het *AR*. Wel een gedicht dat Mathilde Thomas, de muze van Perk in Laroche, in het (poëzie)album van Dora schreef. Erboven staat (uiteraard in een andere hand): ‘Henri Ritter Jr., Amsterdam’. Zie mijn artikel ‘Handschrift van Mathilde Thomas teruggevonden’, opgenomen in *Spiegel der Letteren*, 24ste jaargang, blz. 235-238 [‘Mois’ in de vierde strofe dient ‘moi’ te zijn].

De 'Nuntius gymnasiorum'

De *Nuntius Gymnasiorum* was een gymnasiaal tijdschrift dat tussen 1896 en 1903 aanvankelijk tweewekelijks, daarna maandelijks verscheen. H.J. Prakke wijst er in zijn *De Groepskrant der opkomende voorhoede* op 'dat het streven naar een landelijk scholierenorgaan zich nagenoeg gelijktijdig bij gymnasiasten, HBS-ers en Kweekscholieren voordeed (en, voor zover ik heb kunnen nagaan, bij alle drie groeperingen dan voor het eerst): "Nuntius Gymnasiorum" zag als "tweemaandelijksch gymnasiaal tijdschrift" midden 1896 te Kampen het licht. De *Nuntius* verhuisde in (of omstreeks 1900 naar Gouda, in 1903 naar Amsterdam. Zware problemen kent de wereld voor de Gymnasiast en de H.B.S.'er nog niet. Uit alles spreekt, dat deze scholieren op Gymnasium en H.B.S. in hun optreden en in hun belangstelling omhuifd zijn door de status van hun vader en door levensstijl en interessesfeer van het ouderlijk huis.' Namen van redacteuren staan niet in drie bewaarde afleveringen van de *Nuntius*. Wel steeds de naam van de beschermheer Prof. Dr. A.H.G.P. van den Es, de rector van het Stedelijk Gymnasium in Amsterdam. Het adres van het 'Bureau' is Huidenstraat 14 te Amsterdam. De bijdragen worden vrijwel niet met de volledige namen van de inzenders ondertekend.

Henri Ritter schrijft erin en is er redacteur van. Enkele gegevens staan ons ter beschikking:

Als Koos van den Bergh hem op 8 september 1898 schrijft: 'Stuur het krantje met "Grootmoeder"' zal dat welhaast zeker op de *Nuntius* slaan.

In *Ontmoetingen met Schrijvers* (1956) noteert Ritter: 'De eerste letterkundige ontmoeting, die mijn deel werd, was die met L. van Deyssel. Ik zat nog op de gymnasiumbanken en ik had in een gymnasiaal maandblad een kleine schets gepubliceerd. Die kwam in handen van Dr. Aegidius Timmerman, den Haagsen leraar [A.W. Timmerman (1858-1941), van 1892 tot 1921 verbonden aan het Gymnasium Haganum], den vaderlijken vriend, die alle jonge mensen in wie hij talent zag vooruit wilde helpen. Hij schreef mij, dat hij mijn kleine novelle ter inzage had gezonden aan den groten meester. Van Deyssel was in die dagen in het zenith van zijn kracht, hij was de strenge,

onverbiddelijke kritikus, voor wien ieder sidderde.' Van Deyssel antwoordt Timmerman: 'Amice, Het stukje getiteld "Het Ongeluk" is over 't algemeen wel aardig. Het is overigens natuurlijk wat onvoltooid en wat onsamenhangend; maar er zijn enkele zóó goede trekjes in, dat zij, naar mijn inzien, een *zeldzamen aanleg* doen blijken. Laat de auteur maar voorzichtig zijn, want er zijn weinig dingen die, geloof ik, zoo gemakkelijk verloren gaan als een zeldzame aanleg.' Tim zond het judicium van Thijm aan de jonge Pont, medewerker van de *Nuntius*, die het op 1 december 1901 aan Ritter stuurde. Ritter is er uiteraard heel gelukkig mee is. Hij zegt er in *Ontmoetingen met Schrijvers* van: 'het kostbaarste document in mijn archief', waarin het dan ook teruggevonden is in tegenstelling helaas tot de *tekst* van 'Het Ongeluk'. Het verhaaltje leidt tot contacten met Van Deyssel, die van 1903 af schetsen van Ritter gaat publiceren in zijn *De XXe Eeuw*.

In diezelfde brief van 1 december 1901 schrijft Pont (A.J.G. Maclaine Pont, die blijkens de *Nuntius* van 22 juli 1902 in Den Haag het gymnasium voltooid heeft) op papier met als gedrukt briefhoofd 'Nuntius Gymnasiorum 's-Gravenhage' aan Ritter, die hij met de Griekse hoofdletter Phi aanspreekt, de letter waarmee Ritter (PH) in de *Nuntius* zijn bijdragen ondertekent: 'ik hoor van Van Hoorn, dat je weer mee kunt doen met de redactie, wat me veel plezier doet. Zeg, dat 't plan de Nuntius tot ouderen-blad te maken – nou – *misschien* wel goed is. Laat de nieuwe redactie doen wat ze kan, en wil, vooral een uitgever vinden. Iets bedenkelijks is dit: *zou* de Nuntius wel zoveel meer belangstelling vinden als pr. V.d. Es enz. erin schreef? Ik weet niets van hem, maar er is hier iets moeilijks. In 't vak 'de oude talen' is een 'nieuwe richting' – die zullen nu misschien met mekaar gaan vechten in de Nuntius, als de leraren erin willen schrijven. Maar enfin, denk daar maar es over. Ik voor mij zie nog niets goed gebeuren: al zijn 't nóg zulke "knappe" mensen leraren, proff. enz. – wat weten gewoonlijk niet weinigen maar waarom dit of dat mooi is? Wat zullen de gymnasiasten er voor klassieks van krijgen. In elk geval hoop ik dat in dat geval altijd de helft van 't tijdschrift vol zal zijn met jongensopstellen. Dáárvoor jullie dan.' Opmerkelijk is dat Pont de moderne spelling 'zoveel', 'leraren' en 'mensen' gebruikt.

In de brief van Koos van den Bergh van 29 januari 1902 zinspeelt hij op het feit dat 'jelie' redacteur van de Nuntius Gymnasiorum worden en in de brief van 10 april 1902 vindt hij dat er redacteuren voor Berichten, Schaak, Correspondentie, Literatuur en Muziek moeten zijn.

In het nummer van 1 en 20 oktober 1902 van de *Nuntius* staan twee bijdragen van Phi (Ritter): 'Uit een reisboekje' en 'Middag'. Onder het tweede stukje staat: '(fragment uit een later in den Nuntius te verschijnen stuk: Het Partijtje.)'.

81

Ritter gaf in zijn brieven uit 1902 en 1903 aan Lodewijk van Deyssel als zijn naam en adres: R. Athele, Huidenstraat 14, Amsterdam. Huidenstraat 14 is het adres van de Academische Boekhandel Delsman & Nolthenius, die de *Nuntius* toen uitgaf. Op het adres zetelde de redactie van het blad. Rudolf Atele of Athele is een pseudoniem dat Ritter in die jaren gebruikte. Pas in mei 1903 bekende hij aan Van Deyssel dat zijn 'maatschappelijke naam' P.H. Ritter Jr. luidde en dat hij in de Vondelstraat woont. Mogelijk is die brief een indicatie dat de *Nuntius* dan ter ziele is. De jonge redacteur kan zijn tijd ook wel beter gebruiken: in juni 1903 doet hij eindexamen.

En tenslotte bevindt zich in het *AR* een brief van 28 december 1937 aan Dolf van Heusden, vijftien jaar en redacteur van een schoolkrant: 'Ik ben toevallig zelf mijn literaire loopbaan in een schoolkrant begonnen en wij hadden nog al bezwaren te overwinnen van de rector van ons gymnasium.'

Kennismaking met Lodewijk van Deyssel

We zagen al dat Ritter de schets ‘Het Ongeluk’ publiceerde in de *Nuntius Gymnasiorum*, dat Aegidius Timmerman de schets opzond naar Lodewijk van Deyssel en dat die er een lovend en aanmoedigend oordeel over gaf. In zijn *Ontmoetingen met Schrijvers* vertelt Ritter dat hij maanden moest wachten op dat judicium. Dat is niet juist. De zaak speelde zich in vier dagen af. Op 27 november 1901 zond Timmerman de schets aan Van Deyssel, op 28 november antwoordde Van Deyssel al, op 29 november moet Tim de briefkaart naar Pont, redacteur van de *Nuntius Gymnasiorum*, gezonden hebben en op 1 december 1901 stuurde Pont het oordeel van Van Deyssel aan Ritter. In Ponts brief staat weliswaar ‘Wil je die briefkaart niet verliezen, en na “gebruik” zoo gauw mogelijk weer opzenden. Timmerman heeft er me om gevraagd, hij verzamelt zulke dingen.’ Maar natuurlijk behield Ritter, in een euforie gebracht, het stuk. ‘Het kostbaarste document,’ dat, zo zal hij nog op 22 augustus 1950 aan Van Deyssel schrijven, ‘mijn literaire carrière opende.’

In september 1894 was het eerste nummer verschenen van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* onder redactie van Albert Verwey en Lodewijk van Deyssel. In 1902 werd het omgedoopt in *De XXe Eeuw*.

Op 6 juli 1902 vatte Henri Ritter de moed op een nieuw verhaal, ‘De Twist’, te zenden aan degeen die hem een half jaar eerder zo stimuleerde en tegen wie hij zeer opziet. Hij had het pseudoniem Rudolf Atele gekozen, naar droomvisioenen uit zijn jeugd, die hij ‘de mannetjes van Atelia’ noemt. Aan te nemen is dat de uitspraak dan ook Atéle dient te zijn. Hij verzond, zoals we al zagen, de brief met als adres het pand waar de *Nuntius Gymnasiorum* in Amsterdam vervaardigd werd en verschuilde zich mogelijk achter het pseudoniem uit vrees dat zijn vader achter zijn literaire avonturen zou komen.

Van Deyssel antwoordde ditmaal niet terstond op de brief van 6 juli. Op 23 november stuurde Ritter een rappel. Van 18 januari 1903 was Van

Deyssels antwoord, gericht aan den Heer R. Athéle, 14, Huidenstraat, Amsterdam: ‘Uw schets *De Twist* is goed en zal geplaatst worden in de XXe Eeuw. Heeft U reeds meer uitgegeven?’ Thijm legde het verband niet met de brief van Timmerman. Ritter herinnerde er hem aan en zond nog meer werk met het verzoek om ‘Uw Raad, en Oordeel’. In het Lodewijk van Deyssel-Archief bevindt zich de volgende notitie van 19 juni 1903:

Schetsen van Ritter Jr. ‘Het brandende huisje’ is een weinig verward. ‘Appelen gappen’ meer nog. ‘Zonnelied’ eveneens. ‘Lente Avond’ ook niet gerealizeerd. ‘Laatste Avond’ is van een goed soort, goed in die soort, maar zwak. ‘Vonnis’, – minder hoog van beweging, beter geslaagd. ‘Tinus’ ook zwak, maar goed. ‘Uit het Dagboek’ niet goed. ‘Versjes’ niet goed. Van ‘Elisabeth’ is het eerste stukje beter dan het tweede, maar dit is op zich zelf niet iets compleets. De ‘Kleine Stukken’ zijn ook niet goed. Drukken: ‘In de Bergen’, ‘Laatste Avond’, ‘Vonnis’, ‘Tinus’.

Ritter was zo verguld met Van Deyssels briefje dat hij op 17 juli 1903 uit Doorn aan zijn vader schreef: ‘Lieve vader, Omdat ik U, misschien, morgen niet zie, vertel ik U even waar het hart vol van is. van Deyssel schreef mij, dat een mijner bijdragen waarschijnlijk in *September* zal worden geplaatst. Uw zoon Henri.’

‘De Twist’ door P.H. Ritter Jr. is inderdaad geplaatst in *De XXe Eeuw* van september 1903. Het was de ridderslag voor een 21-jarige jongeman, die niets liever wil dan schrijver worden en die zich voor het eerst zag opgenomen in een literair tijdschrift van naam: het begerenswaardige ‘zich gedrukt zien’.

De meester was zelfs bereid de leerling te ontvangen. Op 20 september 1903 vond de ontmoeting plaats in Huize De Bremstruik, Waldeck Pyrmontlaan 8 te Baarn. Ritter vertelt in *Ontmoetingen met Schrijvers*:

Ik ging dus naar Baarn. Het was op een avond [zondagochtend half elf] in de vroege lente [in september, het geheugen is een riskante bron voor memoires] en de schemering vergaarde zich, terwijl ik de vele, eindeloze lanen doorwandelde, die uitlagen tussen het Station en zijn woning, een vriendelijk, in de stilte opgeborgen huis, door de Bazel gebouwd. Dit bezoek was geen overval, het werd voorafgegaan door een voorbereiding, het was als werkten alle omstandigheden mee om de noodzaak der bezinning te versterken.

Dit beïnvloedde mijn innerlijke verwarring. Een spontane ontmoeting zou de verlammende bedeesdheid hebben weggenomen, waarmede ik de klop liet vallen op de deur van het kloosterlijk huis. Van Deyssel ontsloot mij persoonlijk zijn woning. Hij begroette mij vriendelijk, maar met een overmatige hoffelijkheid, die mij beangstigde. Langs het borstbeeld van zijn

vader, dat in het portaal was opgesteld ging hij mij voor, een paar kleine trappen op, naar zijn studeervertrek. De eerste indruk van dit vertrek was die van een volmaakte orde. Er waren kasten met boeken, keurig gerijd, en in de hoek van de kamer was een voorwerp te onderscheiden, dat, in de schemering gezien, geleek op een troon. Toen mijn gastheer het licht aanknipte, bleek het een klamboe te zijn, waarin de meester 's zomers arbeidde, om zijn aandacht tegen storende muskieten te beveiligen. Van Deyssel zonk met een vormelijke traagheid neer in een van de armstoelen en wees mij een andere. Het was een angstwekkende taak een gesprek te beginnen, want de meester zweeg. En ik zat daar, met mijn knieën tegen elkander en had mijn bezoek te rechtvaardigen. Ik stamelde woorden van dankbaarheid over zijn belangstelling in mijn werk en toen maakte hij een conversatie mogelijk, door zijn waardering voor mijn bescheiden geschriften te herhalen. Daarna woog weer de stilte. – Het was alsof ieder woord uit een grote diepte moest worden opgehaald en de discussie voortdurend tevergeefs moest worden afgedwongen. Ik hunkerde intussen naar het ogenblik, waarop ik hem een nieuwe bijdrage zou mogen voorlezen, die brandde in mijn binnenzak.

Opeens ontdekte ik, dat de kans daartoe bij uitstek gunstig was. Dit was de plaats, dit was het uur niet voor het beginnen van een discussie die om een bepaald gegeven heen moet worden opgebouwd en die een pro en een contra eist, maar wel een voor een literaire biecht, een openstellen van mijn kunstbedoelingen, zoals die zich deden gelden in mijn geesteskind. Heel de stilte die om ons heen stond, moedigde mijn verlangen aan. Ik begon te lezen en Van Deyssel luisterde. – Toen ik geëindigd was, reikte ik hem de copie, waarover hij een zeldzaam ivoren vouwbeen legde. Hij verbrak het zwijgen nog niet terstond, hij dacht even na, maar het ijs was gebroken. Want hij begon daarna vlot te reageren op het gelezene en het verraste mij, dat hij onmiddellijk de feilen bloot legde. Het trof mij ook, dat zijn opmerkingen concreet waren, dat hij niet ging uitweiden over de gevoelssfeer, maar over de technische gebreken en verdiensten van mijn werk. Hij veranderde van een stillen peinzer in een actief causeur, toen eenmaal zijn aangeboren nederigheid zich bevrijd had uit de beklemming van de verering, die naar hem uitging van den jongen mens tegenover hem. Hij maakte mij duidelijk wat het doelwit was van de literatuur: een zo concies mogelijk bepalen der werkelijkheid, een afstand doen, vooral in den beginne, van al te ver reikende ideologieën en een voorkeur koesteren voor het gehalte boven driftige veelschrijverij. Toen de vloed der opmerkingen zijn bedachtzaamheid had doorbroken, ging het gesprek over van de literatuur op het leven. Een van zijn uitspraken tijdens deze eerste ontmoeting leeft nog in mijn herinnering. Zij had betrekking op de drie componenten van het onzienlijk bestaan van den mens: de geest, het hart en de ziel. Hij zeide alleen begrip te hebben

voor geest en ziel. De sfeer van het gemoed, van de deugd, was hem onbekend. Dit was een uitspraak van den vroegen Van Deyssel. Uit zijn latere geschriften blijkt, dat hij zich aan het “goede leven” heeft overgegeven en grenzenloos is zijn plichtsgevoel geweest tegenover velen zijner vrienden. Ik heb daaraan de kostbaarste herinneringen. Was er een hiaat in de omgang, was er een verzuim gepleegd, dat als krenking kon gelden, dan herstelde hij de fout op verrassende wijze en op tijdstippen, die men niet had verwacht.

Een dag later zond Ritter een bedankbriefje. Uit een brief van 1 oktober 1903 is op te maken, dat het bezoek hem had aangegrepen. Hij schreef aan Van Deyssel, zich excuserend voor vertraagde inzending van schetsen: ‘Van den avond na mijn bezoek af hield ongesteldheid mij te bed en verhinderde mij in mijn voornemen.’ Op 24 mei 1904 was hij weer ten huize van Thijm.

Een brief uit de herfst van 1906 kwam plotseling uit het Friese Noordwolde. Daar verbleef Ritter bij zijn vriend Frits Reitsma, die er van 1903 tot 1910 predikant was. Reitsma sympathiseerde met het socialisme en was lid van de in 1894 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. In zijn Inleiding tot Ritters boek *Vertoog en Ontboezeming* uit 1948 schrijft Anton van Duinkerken: ‘In de universiteitssteden coquetteerde menigeen met een ietwat dichterlijk salon-socialisme, dat echter terzelfdertijd door de schrandersten werd doorzien en gehoond. Ook Ritter is hier een oogenblik door bekoord. Zijn academievriend, ds F. Reitsma, bracht hem in aanraking met de “Blijde Wereld-groep” van jonge socialistische theologen, en hoewel zijn belangstelling voor het socialisme spoedig taande, bevrijdde ze hem toch van den waan, dat superieur-doende weemoed voldoende zou wezen om door te dringen tot de waren beteekenis van het leven.’ In de zomer van 1907 zou Ritter nog eens in Noordwolde logeren. In 1936 baseerde hij zijn roman *De Goede Herder* op de figuur van Reitsma.

In *De XXe Eeuw* van november 1906 besprak hij de bundel *Dramatische Studies* van Frans Mijnssen (met wie hij toen al veel contact had), een wat langdradig en wijdlopig artikel over twintig bladzijden van een nog onervaren recensent, dat door Van Deyssel weliswaar wordt geaccepteerd, maar waarover hij in een persoonljke aantekening schamper doet, zie *De Markies onzer Letteren, De briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. - Lodewijk van Deyssel*.

Op 31 december 1906 was Ritter opnieuw bij Thijm in Baarn. Aan Frans Mijnssen schreef hij: ‘Vanmiddag een heel erg prettig bezoek bij Thijm gebracht. Wat is er toch veel onwaars in wat er van zijn “pozeeren” gezegd wordt. Het trof mij zoo, vanmiddag dat hij zoo door en door eenvoudig en hartelijk was. Ik had mij ook, waarschijnlijk, heelemaal vergist, ge-

loof ik, in al mijn booze en fantastische koelheidsonderstellingen. Hij was heel vroolijk en zag er zeer goed uit.'

Ritter achtte nu zelfs trouw aan *De XXe Eeuw* geboden. Op 27 november 1907 schreef hij aan Mijnssen: 'Over een eventueele medewerking van P.H. R. Jr. aan de N.G. [*De Nieuwe Gids*], indien hij daarvoor in aanmerking mocht komen (je weet dat een dergelijke erkenning door Kloos, wien ik mij boven allen eerbiedig genegen voel, een mijner liefste wenschen zoû zijn) moet ik je tòch nog eens nader spreken. Ik voel mij voor alles medewerker van de XXe Eeuw, en zoû het *uitsluitend medewerkerschap* aan dit tijdschrift van Van Deyssel, misschien zelfs tegen de vervulling mijner liefste wenschen, niet opgeven.' Per 1 januari 1909 zouden overigens *De XXe Eeuw* en *De Nieuwe Gids* samengaan. Ritter zou in *De Nieuwe Gids* voor het eerst pas in 1916 publiceren.

Op 19 december 1907 schreef hij aan Mijnssen: 'Ik ben bang in ons gesprek over Thijm mijn meening niet heelemaàl juist te hebben weêrgegeven. Waar ik hem zoo dankbaar voor was, de laatste keer, is, dat ik, door het spreken met hem, den blik in het superieure het psychische leven herkreeg, dien zwakkeren, zooals ik, wel eens verliezen. Mocht ik een voorkeur voor de àndere richting hebben uitgesproken, dan blijft toch vooropgesteld wat ik nog voortdurend even sterk in Thijm eer.'

Toch kwam er een kentering. In een tussen 26 februari en 12 maart 1908 geschreven brief aan F.C. Gerretson meldde Ritter: 'Ik geloof anders heelemaal onder Thijm's invloed weg te geraken, ondanks de hernieuwde verklaring van mijn Europa-patroon de Meester, dat ik onder v.D.'s decadenten [oneigenlijke aanduiding van 'epigonen'] behoor.' Johan de Meester en het maandblad *Europa* komen nog aan de orde. Maar in een brief aan Gerretson van 20 mei 1908 schreef hij nog: 'Indien, wat mij betreft, al mijn bidden en wenschen verhoord mag worden, en ik iets voor de komende cultuur mag zijn, dan is 't het leiderschap van v. Deyssel te mijnen opzichte, waaraan ik haast uitsluitend erkentelijk dien te zijn.'

Ritter en Lodewijk van Deyssel zullen elkaar tot op beider hoge leeftijd blijven kennen.

Een jaar op kamers in Bunnik

Op 17 juni 1903 behaalde Ritter in Amsterdam het einddiploma gymnasium-α. Hij ging rechten studeren aan de Universiteit van Amsterdam. Maurits Wagenvoort schreef hem op 14 augustus 1933: ‘Zoo vroeg ik dan wel eens Uw geëerden vader, als ik hem sprak, naar zijn zoon, en eens zei hij mij, dat deze – waarschijnlijk lezer van wat ik in het “N.v.d.D.” schreef, – den wensch te kennen had gegeven om mijn kennis te maken. Hij was dus van plan mij uit te noodigen tot een middagmaal in zijn familiekring. “Maar”, waarschuwde Uw vader mij, “als het gesprek mocht komen op de wenschelijkheid, dat mijn zoon zijn studiën voleindigt door zijn “meesters”titel te behalen, sterk hem dan daarin, want hij voelt er niet veel voor”. (Of zoo iets). Ik beloofde natuurlijk wat Uw vader van mij wenschte, doch voegde er bij, dat m.i. de titel van “meester in de rechten” toch niet absoluut noodzakelijk was om in het leven te slagen. Ik merkte op, dat deze mededeeling niet in goede aarde viel. Verklaarbaar genoeg. Althans van een nadere uitnoodiging om in Uw ouderlijk huis te komen middagmalen is nooit iets gekomen. Zeer waarschijnlijk is U nu wel te vreden aan den wensch van Uw vader te hebben voldaan, ofschoon ik ook thans geloof, dat U zonder dien titel wel de voortreffelijke stylist zou zijn geworden, dien ieder in U erkent.’

Ritter deed op 28 juni 1905 in Amsterdam kandidaats-examen Rechten. Hij vierde, mogelijk als geschenk van zijn ouders, een poosje vakantie in een pension in Nunspeet, vanwaar hij op 14 en 15 juli 1905 twee brieven, ontspannen en zelfs jolig van toon, aan Frans Mijnssen schreef. De eerste begint met de zinnen: ‘Ik heb hier onzegbare schik en nog geen korreltje gewerkt. Ik ben waarachtig bang dat ik voor de literatuur en voor het Nederlandsche volk verloren ga, want er ontvloeit niets aan mijne veder.’ Een derde brief aan Mijnssen is van 16 augustus 1905 en komt uit Hotel Boschlust in Zeist. De volgende reconstructie is aannemelijk: Ritter werd die dag 23 jaar. Hij vierde de verjaardag met zijn ouders en zijn broer Cok in Hotel Boschlust, van waaruit men in Bunnik een pension ging zoeken. Hij zou zijn rechtenstudie namelijk voortzetten in Utrecht. Er zullen twee redenen voor de verhuizing geweest zijn: de 23-jarige zal het ouderlijk huis hebben willen

verlaten en de vader zal al geweten hebben dat zijn kansen op een hoogleraarschap in Utrecht er niet slecht voorstonden – hij werd het in oktober 1906.

Ritter ging op 28 augustus 1905 in het Bunnikse pension wonen. J.K. Lam aldaar deelde mij in 1983 mee dat Ritter 'in de kost' was in het huis van zijn grootvader J.B. Lam in de Dorpsstraat, een woning met linden ervoor, die in 1982 afgebroken werd voor een parkeerterrein. Een in het *AR* bewaarde rekening van schilder J.B. Lam luidt:

'18 Septemb. de kamer opgegeeven om te schilderen en te behangen voor de somma van ƒ 36.00, 34 fol grond [?] Papier ƒ 3.40, de tweede keer te behangen 7 Pond Plakzel ƒ 0.98, Lam en de knecht een dag ƒ 2.60, 7 stoelen en twee tafels gebijt 6 ons bijtkleur ƒ 1.20. 28 October, Lam een dag ƒ 1.60. 7 Novemb. de stoelen en tafels geboend 7 ons geele was ƒ 1.40, Lam en de knecht een dag ƒ 2.80, de Boeke kast gebijt 3 ons bijst kleur ƒ 0.60, 2 ons geele was ƒ 0.40, Lam een in halve dag ƒ 2.40.'

Toen Ritters vriend D. Hoek in 1927 onder het pseudoniem Frank Gericke *Conservatieve Gedichten* uitgaf, kwam daarin het volgende gedicht voor:

NIMIS.

'T werkvolk metst: in dit huis moet Nimis wonen;
Schuurt en schaaft: in dit bed moet Nimis slapen;
Vloert en veegt: op dees baan moet Nimis loopen;
Knipt en keert: in dit kleed moet Nimis blinken;
Speelt en wrijft: van dit bord moet Nimis eten;
Nimis slaaft: van dit geld moet Nimis teren;
Och! wie biedt (zie te zwaar drukt Nimis 't lijden)
Liefde en troost: want van àl dees duizend zorgen
Erft zijn erf, wat hijzelf van duizend erfde.

'Nimis', zo noemde Ritter zich in de beschouwing 'Odyssee door Redenatiën', die nog aan de orde komt, waaraan hij in Bunnik begon en die er mogelijk ook speelde. Zijn vriend Gerretson is daarin Polyvagans (de veelbereisde) en Ritter Nimis (de Mindere). Voor een lezer van Gerickes bundel moet het gedicht onbegrijpelijk zijn.

Er zijn uit Bunnik veelzeggende rekeningen uit 1905 en 1906 als: 'schuifgordijntjes en overgordijnen op koper, rijtuigen naar Utrecht, Zijst en Bunnik, Paard gestalt en 3 Kop Haver, huur van een rijwiel, hondenbelas-

ting, Stichtsch asyl voor dieren, nieuwen naaf in Achterwiel en Drie rijwiel uitwendich schoon gemaak, 1 koperen lampje, 1 kop m/ schotel, 10½ fles spuitwater, 1 zijden hoed, 1 flambard, een Heer koffie drinken en eten, 2 Heeren eten en slapen, Waschgoed, Het Nieuws van den Dag, Het Volk, 6 glazen, enz.'

Van 22 februari 1906 is een brief van zijn moeder: 'Vader en ik zullen met genoegen je vriendelijke invitatie aannemen. Maar, Vader vraagt of hij in rok moet komen, 14 dagen te voren gevraagd en ik heb geen japon mooi genoeg om aan te doen, als men zóó lang tevoren gevraagd word, dient men minstens gedecolleteerd te komen. Wij zullen dus de knoop maar dóórhakken en heel eenvoudig komen. Wat zou je er van zeggen, als ik tracteerde op het toegerecht? Misschien geeft Vader dan wel de wijn. Ik schrijf je nog nader over onze komst naar Bunnik.' Het is mogelijk het etentje waarop Edith Pijper zinspeelde in een brief van 1 februari 1959 aan Ritter: 'En dan beschreef Carel Gerretson een dinertje waarvoor u hem en verschillende jonge schrijvers geinviteerd hadt in Bunnik; het raketten van ideeën en de persoonlijkheid van hen, o.a. Frans Mijnssen en Nico van Suchtelen.'

Nog van 21 september 1906 is een brief uit Bunnik aan Frans Mijnssen. Toen was vader Ritter hoogleraar in de geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metafysica en de zielkunde geworden en verhuisde de familie naar Utrecht, waar ook Henri weer introk. De Bunnikse kamerhuur bedroeg in totaal *f* 60, een bedrag dat blijkens een in het *AR* bewaarde kwitantie betaald is op 1 oktober 1906.

Op 11 december 1908 zakte Ritter voor het doctoraalexamen. Hij kreeg drie maanden uitstel. Op 8 juli 1909 deed hij zijn doctoraalexamen en op 14 december 1909 promoveerde hij op stellingen.

Nog op 4 juli 1940 stuurde een zekere Heinsius (waarschijnlijk een oudstudiegenoot) Ritter een prentbriefkaart met een afbeelding van 'Zeist – De Koelaan naar Bunnik' met deze woorden:

> Rex Bunnicorum!
> Haec via ad territoria vos iit.
> Omnes civiles bunnici boves?
> Supscriptum id demonstrat!
> Sed rex eorum, qui homo sapiens et humanus, id suppositium dementit.
> Filius filii imperatoris et haec femina, quae nuberet.

Heinsius.

[Koning der Bunnikers! Deze weg leidde naar uw grondgebied. Zijn alle burgers van Bunnik koeien? Het bovenstaande toont dat aan. Maar hun koning, wijs en humaan man, weerspreekt het bovenstaande. De zoon van de zoon van de keizer en de vrouw die hij zal huwen].

De vriendschap met Carel Gerretson

Door een merkwaardig toeval ontmoette Ritter Carel Gerretson. In *Ontmoetingen met Schrijvers* vertelt hij:

'Toen ik, omstreeks het jaar 1907 [1905], mij naar de Utrechtse collegebanken begaf om de lessen in wijsbegeerte te volgen van Prof. van der Wyck [Jhr. B.H.C.K. van der Wyck (1836-1925), de voorganger als hoogleraar van Ritter senior] kwam onverwacht een jonge, bleke man met een weelderige krullenkop naast mij zitten, die zich voorstelde als Gerretson. De voorstelling geschiedde haastig, want de beminnelijke hoogleraar, steunend op zijn staf, aan de arm van den pedel, was al in aantocht, men hoorde de stappen al klinken op het plaveisel van de gang. Nadat hij gebogen had naar alle kanten, kondigde de professor aan, dat hij ons zou spreken "over den goddelijken Plato". Ik luisterde minder gespannen dan anders, want ik vond het bevreemdend dat de eigenaardige figuur van Gerretson, na een vluchtige voorstelling, die op de collegebanken ongebruikelijk was, opeens naast mij had plaatsgenomen. Was het zijn bedoeling een nadere kennismaking te zoeken? Ik bestudeerde zijn houding, ik ontdekte dat hij aandachtiger was, meer overgegeven aan de leerstof dan bij collegegangers pleegt voor te komen, dat hij niet meedeed aan het waanzinnig schrijven, waardoor de meeste studenten zichzelf verhinderen door te dringen in het onderwerp, maar kritisch luisterde, het hoofd steunend op zijn arm. Er was tussen ons een intuïtie van komende vriendschap en wij vonden het in de rede liggen, na de beëindiging van het college, met elkaar op te stappen, alsof wij elkander jaren lang hadden gekend. Zo togen wij het grijze, toen nog verstilde Utrecht door en het gesprek bloeide op bij de eerste schrede. De Plato-beschouwingen van onze leermeester gaven gerede aanleiding tot een begin. Gerretson had de Charmides vertaald, hij bleek een Plato-kenner. De ban werd geopend tot de eerste van die onstuimige gedachtenwisselingen, die wij in die tijd van opgang van mijn leven dag in – dag uit met elkander hebben gehouden.'

92

Frederik Carel Gerretson was in 1884 in Rotterdam geboren en anderhalf jaar jonger dan Ritter. Hij kwam na een opleiding aan een handelsschool niet op het kantoor van zijn vader. In mei 1903 was Carel, die zichzelf Latijn en Grieks had geleerd, in huis genomen door Joachim Riemens, predikant in Hoogland. Hij werd aan het begin van de cursus 1904-1905 toehoorder alleen voor Latijn in de zesde klas van het gymnasium in Amersfoort. In december 1904 verhuisde hij naar die stad, waar hij ging inwonen bij een aan het gymnasium verbonden classicus. Blijkens rapporten beheerste Gerretson het Latijn beter dan de meeste van zijn medeleerlingen en waarschijnlijk ook het Grieks, getuige zijn onder het pseudoniem Geerten Gossaert in 1906 verschenen bewerking van Plato's *Charmides*. Tot juli 1905 verbleef Carel Gerretson in Amersfoort. Eindexamen heeft hij er niet gedaan.

In de naamlijst der voor de eerste maal ingeschreven studenten in den cursus 1905-1906 in het Utrechtse *Jaarboek der Rijksuniversiteit 1906-1907* staan P.H. Ritter (23 september 1905, rechtsgeleerdheid) en F.C. Gerretson (29 oktober 1905, letteren en wijsbegeerte) vermeld. Ze ontmoetten elkaar dus op het college van Van der Wyck (Gerretson: 'op wiens Platonische colleges wij wel eens de enige toehoorders waren'). Het werd een vriendschap die een halve eeuw zou duren.

Waar Gerretson na juli 1905 is gaan wonen is niet bekend. Mogelijk in Utrecht. Hij moet zijn vriend in Bunnik menigmaal opgezocht hebben. Vier maal in 1906 komt zijn naam voor in brieven van Ritters moeder aan haar zoon. Op 17 januari: 'Kom je Dinsdag eten met Gerritson?' Op 19 januari: ''t Is heelemaal niet te druk als je Dinsdag komt eten met Gerritson. Schrijf me nog even of Gerritson Dinsdag avond weer weggaat. Hoe alleraardigst van hem je wat voor je kamer te geven, ik ben zeer benieuwd ook hem te leeren kennen.' Op 21 februari: 'Schrijf mij bij tijds of Gerretson nog komt eten' en op 4 september het intrigerende: 'Denk om je hooge hoed bij Gerritson!!'

De vader hoogleraar in Utrecht

De vader zal hoogleraar in Utrecht worden. Zoals vaak bij zo'n benoeming was het een spannende tijd. Op 17 mei 1906 schreef de moeder aan de zoon, dat ze zich 'in deze dagen van afwachten liever niet in Utrecht vertoonen.' Maar dan is tenslotte de kogel door de kerk. De moeder op 13 juni: 'Het heeft gestroomd van visites telegrammen brieven kaartjes.' Op 17 juli: 'Het stuk door de koningin geteekend, is eindelijk gekomen. Nù is Vader Prof.' Hij werd hoogleraar in de geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metafysica en de zielkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Het salaris zal *f* 4000 zijn. De benoeming 'opent mij een arbeidsveld, waarheen mijn hart en ziel uitgaan' schreef hij in een bedankbrief aan de minister. Maar de nieuwe betrekking vroeg wel een materieel offer. 'De jaarlijksche bezoldiging, verbonden aan mijn tegenwoordig ambt, bedraagt tweemaal zooveel als het hoogste, driemaal zooveel als het aanvangshonorarium van een Hoogleeraar'. Hij vroeg of de bezoldiging aanstonds op het maximum kon worden gesteld. Op 5 juli ging de minister (van Binnenlandse Zaken) ermee akkoord. Het werd *f* 6000. De moeder schreef op 10 oktober: 'Hierbij het officiëele bericht van vaders oratie.' De intreerede vond paats op 15 oktober 1906. Onderwerp: 'De Taak der Wijsbegeerte'. Op 8 januari 1907 schreef de moeder aan de zoon: 'Zondag hebben wij 8 visites van de 90 gemaakt.' Het gezin ging wonen op Wilhelminapark 42.

De jonge Ritter is er ziek geweest. In 1907 schreef hij aan Frans Mijnssen: 'De dokter vond weer veel eiwit, maar de hoofdzaak was, Vrijdag, acuut. Ik was òp door de koorts van de laatste dagen. Nu ben ik, door voorzichtigheid, kalm.' In 1908 aan Mijnssen: 'Mij blijft het vrij goed gaan. Wel remplaceeren de zenuwen de nieren, – maar als die laàtste maar stil zijn!' En in 1910: 'Hierbij komt dat ik in den laatsten tijd weêr deerlijk in de put zit met mijne gezondheid. Heb ik mij overspannen? – De oude rugpijnen, hoofdpijnen, slapeloosheid, melancolie – al die bleeke duivelen zijn weêr getrouw op het appel.'

Ritter senior moet een goed hoogleraar geweest zijn, die moeiteloos doceerde en schreef. Uit 1905 is zijn boek *Schets eener critische geschiede-*

nis van het substantiebegrip in de nieuwere wijsbegeerte. Bijzondere waardering ondervond hij door een privatissimum over Kant. Als kanselredenaar bleef hij geliefd. Het is duidelijk dat zo'n eloquente figuur behalve voor preekbeurten ook vaak voor spreekbeurten uitgenodigd werd. In zijn Archief vinden we de teksten van causerieën over Welsprekendheid, Coornhert en Isaac da Costa. Toen in 1953 het Haags Letterkundig Genootschap Oefening Kweekt Kennis Ritter Jr. voor een voordracht uitnodigde, deelde men in een lijstje de titels van de lezingen mee die zijn vader er ooit uitsprak: 1892: Mensenkennis, 1895: Herbert Spencer, 1896: Over Welsprekendheid (waarschijnlijk de bewaarde tekst), 1900: Over Socrates en Over Ibsens Wenn wir Toten erwachen, 1906: Spinoza, 1907: Empedocles, 1910: Dante en de eenheid des levens en 1911: Over de Genestet. Zijn hoogleraarschap duurde echter slechts van 1906 tot 1912. Op 21 november 1912 overleed hij aan leverkanker [Volgens een mededeling van zijn zoon aan de Verzekeringsmaatschappij Providentia op 21 januari 1934]. In het weekblad *De Prins* van 29 november 1913 staat een foto van het 'Monument op het graf van wijlen Prof. Dr. P.H. Ritter te Utrecht, de vorige week plechtig onthuld en overgedragen aan Mevr. de wed. Ritter'. 'Boven aan deze bladzijde plaatsen wij een afbeelding van het Monument op het graf van wijlen Prof. Dr. P.H. Ritter te Utrecht, de vorige week onthuld. Ds. Hoevers, predikant te Rotterdam, hield een indrukwekkende rede, waarin hij de groote verdiensten van Prof. Ritter, schetste. Prof. d'Aulnis de Bourouill droeg het gedenkteeken over; het is een obelisk, rustend op een blok van donkergetinte klinkers; dit blok steunt op een breed voetstuk van rood-bruinen zandsteen, geplaatst op een hardsteenen vloer; de naamplaat bevat eene inscriptie in gulden letters. Architect van het kunstwerk, waarvoor ook de Kon. Familie steun verleend heeft, is de heer M.E. Kuiler.' Het monument bestaat niet meer.

Prof. Dr. P.H. Ritter is uiteraard herdacht in geschriften. Door Anne Smit Kleine-Fastré in *Het Weekblad voor Indië*. Door Van der Wyck in het *UD* van 21 november 1912. Door Van der Wyck in *Eigen Haard*, 1913. Door J. de Louter in het *Utrechtsch Jaarboekje*, 1913. Een artikel 'Prof. Dr. P.H. Ritter' van J.J. van Geuns staat in *Eigen Haard*, 1906.

De theoloog-wijsgeer Prof. Dr. P.H. Ritter 'heeft het vèr gebracht', zoals Van der Wyck in zijn In Memoriam schrijft. 'Een machtig persoon, die èn in het verborgene èn in het openbaar veel heeft gewerkt, velen tot steun is geweest, zich veler dank heeft verworven.' Hij was een self made man die van hulp-onderwijzer tot hoogleraar werd. Een geboren docent. 'Wel-sprekender man heb ik nooit gehoord' (v.d. Wyck). Na zijn dood heeft zijn vrouw enkele honderden uitspraken uit zijn werk bijeengegaard met het doel

95

ze te publiceren. Het is er niet van gekomen. Ze bevinden zich in het *AR*. Een ervan luidt: ‘Wie weet wat hij kan, laat den kostbaren tijd niet verloren gaan, maar vat den arbeid waarvoor hij zich berekend weet, onverwijld aan.’ Hij moet nog vol plannen gezeten hebben toen hij op 21 november 1912 overleed.

Ambtenaar in Den Haag

Op 1 maart 1910 werd Ritter, 27 jaar oud, tijdelijk geplaatst op het Centraal Bureau voor de Statistiek in Den Haag, mogelijk voor het schrijven van twee studies in het *Maandschrift voor het Centraal Bureau voor de Statistiek*, 1910: 'Huishuren, huisvesting, kleinhandelaarsprijzen en lonen in de belangrijkste industriesteden van België' en 1911: 'De Huidige Wetgeving op den Kinderarbeid'.

Op 1 juli 1910 werd hij benoemd tot adjunctcommies op het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel met als jaarsalaris ƒ 1200. Op 1 juli 1911 werd het ƒ 1300, op 1 juli 1912 ƒ 1400, op 1 juli 1913 ƒ 1500 en op 1 april 1914 ƒ 1700. Van 9 maart t/m 30 november 1916 was hij commies op een salaris van ƒ 1800.

Hij woonde eerst Smidswater 27 in Den Haag, vervolgens Weverslaan 23 in Voorburg en tenslotte Tweede Adelheidstraat 168 in Den Haag. Op 2 augustus 1911 trouwde hij in Den Haag met Cornélie Marguérite Landré (1884-1965), onderwijzeres in Utrecht, dochter van Jean Nicolas Landré (1850-1890) en Hendrika Geertruida Wegerif (1857-1942). Van 31 december 1908 is de eerste bewaarde brief van haar: 'Beste Henri.' Ze gingen de volgende dag schaatsen. Van 30 mei 1909 is Ritters eerste bewaarde brief aan Cor. 3 maart 1910: 'Lieve Henri.' Op 8 maart 1910: 'Wat heerlijk dat je nu zeker weet gesalarieerd te worden. Ga nu zoo spoedig mogelijk een gezellige kamer zoeken.' 20 mei 1910: 'Wie verliest nu zijn spoorkaartje als 't geld zoo vreeselijk duur is? Het wordt waarlijk tijd, dat je een vrouw krijgt, die de koorden van de beurs strak houdt.' Er bevinden zich vele brieven van haar in het *AR*.

Ze krijgen drie kinderen: Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine (geboren 22 januari 1912), Pierre Henri (geboren 20 september 1918, naamsverandering in Rutger Pieter Hendrik op 6 november 1937) en Corneille Louis (geboren 15 augustus 1922, overleden 6 april 1994).

In 1911 werd Ritter secretaris van de Commissie tot herziening van het Mijnreglement en in 1912 tweede secretaris van de Mijnraad. Enkele malen verbleef hij in Heerlen. In 1916 verscheen: *De Nederlandsche Mijnwet-*

geving. Wetten, besluiten, beschikkingen, regelingen betreffende het mijnwezen. Verzameld door N.C. Couvée en P.H. Ritter Jr. Toen W.H. Nolens in 1931 overleed, schreef Ritter over hem in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 1931. Nolens was in 1911 voorzitter van de in 1903 opgerichte Mijnraad en Ritter vertelde: 'Toen Dr. Nolens proto-notarius was geworden bij den Heiligen Stoel, vroeg een der niet-Katholieke leden [Ritter?] van den Mijnraad hem schertsenderwijs: "Mijnheer de Voorzitter, ik heb het bericht gelezen van Uw pauselijke benoeming, – ik heb geen verstand van zulke zaken, maar antwoordt U mij eens op den man af: Is dat hoog?" – "Heel hoog," zei Nolens, droogjes, "maar blijft U mij maar Dr. Nolens noemen".'

Op 28 juli 1914 verklaarde Oostenrijk Servië de oorlog. De Eerste Wereldoorlog begon. Ongeveer een miljoen Belgen vluchtte na de Duitse inval van 4 augustus 1914 naar Nederland. Onder hen bevonden zich activisten, van wie de ene groep een zelfstandige staat Vlaanderen wenste en daarbij op Duitse hulp en medewerking rekende en van wie de andere groep handhaving van de Belgische staat wenste, maar dan in federatieve vorm. Ook zij meenden dat doel te kunnen verwezenlijken door betrekkingen met de Duitsers te onderhouden. Er waren tegenstellingen tussen beide groepen. De Vlaamsgezinde Ritter liet zich erin betrekken en dat zou ook na de oorlog doorgaan. 20 oktober 1914 schreef hij aan Gerretson: 'Wij hebben het huis vol Belgische vluchtelingen.'

'De Haagsche Spectator'

Op 19 februari 1910 verscheen er in Den Haag een nieuw tijdschrift: *Artistiek Weekblad voor Schilderkunst en Kunstnijverheid*. De uitgever ervan was Coco Harms Tiepen, zijn adres Korte Molenstraat 21 en van de vierde aflevering af Marconistraat 19. Het blad (onder de signatuur 89 A 12 aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag) heeft met zijn 38 afleveringen tot 5 november 1910 minder dan een jaar bestaan. De samenhang met *De Kroniek* van P.L. Tak, verschenen van 1895 tot 1907, zou pas in het afscheidshoofdartikel duidelijk worden. Coco Harms Tiepen vermeldde zichzelf op de omslag (men kan eigenlijk nauwelijks van een omslag spreken, elke aflevering had maar vier bladzijden) als uitgever en van de veertiende aflevering af als 'Red.-Eig.', hetgeen zijn bemoeienis met het blad aanzienlijk beter weergaf, want hij is een schier bezeten kunstliefhebber, die zijn weekblad voornamelijk zelf volschreef en slechts nu en dan bijdragen van anderen opnam. Inhoudelijk had het *Artistiek Weekblad* weinig allure. Alle artikelen en artikeltjes zijn wat kneuterig van toon. Boven sommige stukjes staat 'Snuffeltjes', 'Opmerkinkjes', 'Bijzonderheidjes', 'Humor', enz. Daar staat tegenover dat de redacteur uitstekend de weg wist in de Haagse, Nederlandse en Europese picturale wereld. Hij kende schilders (vooral Haagse) persoonlijk. Onder de signatuur 1309 C 91 bezit de KB ook: *Willem Maris' Herinneringen, uitgegeven door C. Harms Tiepen te Den Haag in het najaar van 1910*. 'Uitgegeven' betekent hier 'geschreven', want Harms Tiepen gaf niet de door Maris opgeschreven herinneringen uit, maar zijn eigen herinneringen aan bezoeken aan en gesprekken met de schilder of nog liever: hij bundelde wat hij 'voor jaren in weekbladen' schreef.

Harms Tiepen excuseerde zich in de eerste aflevering van het *Artistiek Weekblad* dat het blad onaf in zee ging: 'Nr kwam niet tijdig genoeg klaar'. Maar vervolgens verschenen dan de 38 afleveringen met artikelen over schilders, veel reproducties in zwart-wit van schilderijen, berichten over tentoonstellingen, veilingkalenders, aantekeningen uit dagbladen en verschenen boeken. Van aflevering 30 (10 september 1910) af staat in de kop: 'Red. Eig. Coco Harms Tiepen, secr. der Redactie: Frans Berding'. In aflevering

31 van 17 september 1910 is een artikel ondertekend met de initialen D.Th.J. Dat was de auteur Doede Thiesesz Jaarsma (1878-1959). In dezelfde aflevering verscheen opeens een verhaal dat niets met kunst te maken had: ‘Wat ons hollandsch leger presteert. Op driedaagsche oorlogsmarsch met de grenadiers en jagers’, een verslag van Harms Tiepen dat hij ook schreef voor een aantal Nederlandse kranten. Hij was mogelijk in militaire dienst en had Jaarsma als interim-redacteur gevraagd. In aflevering 36 van 22 oktober 1910 treft weer iets anders: ‘De Ring van de Neveling, een toneel-feestspel over drie dagen en een voor-avond. Het Rijngoud. (Vooravond). Muziekdrama in 4 scènen’. De inhoud van het drama wordt weergegeven en er staat ‘wordt vervolgd’ onder. Het is ook een keer vervolgd, maar nergens wordt de naam van Richard Wagner genoemd. ‘Toneel’ staat er zo, er werd in het tijdschrift naast de gebruikelijke spelling ook modern gespeld: tussen, heerlik, enz. Plotseling werd aflevering 38 van 5 november 1910 de laatste. Dan vernemen we wat we eigenlijk in de eerste aflevering verwacht hadden: de samenhang met *De Kroniek* van Tak. In het hoofdartikel lezen we: ‘Het is thans acht maanden geleden dat wij het Artistiek Weekblad deden verschijnen. Eens, een middag, zoo maar aan een cafétafeltje, werd uit strubbeling tegen het beleid van *de Koo*, den redacteur van De Amsterdammer, opgericht in jeugdige geestdrift: *De Kroniek*. Tak is overleden, en mèt hem is zijn Kroniek gegaan. De oprichting van het Art. Weekbl. was een daad. De vrienden die het acht maanden van verschijnen mocht erlangen. Waarheen onze stemmen gaan wanneer wij straks ons, een nieuw weekblad, op grooter schaal verspreiden? Het Artistiek Weekblad, als zoodanig, heeft seine Schuldigkeit gethan. Dit is het nummer. Maar de schilderkunst-rubriek die het was zal worden voortgezet in *De Nieuwe Kroniek*. Een algemeen weekblad, (onder redactie van een der vroegere medewerkers van den ouden *Kroniek*), [Jaarsma, die er van 15 oktober 1904 tot 31 augustus 1907 veertien bijdragen in publiceerde] die met een staf van medewerkers uit de beste in ons land, we ons voorstellen als de voortzetting in een nieuwen tijd der eerste periode van den ouden Kroniek. Volgende week verschijnt inplaats van ons nummer dus van no 1 *De Nieuwe Kroniek. Wij publiceeren dan onze reeks van medewerkers en vangen de zeer verscheidene artikelen der onderscheiden rubrieken aan*.’ Harms Tiepen.

De taal is morsig maar de bedoeling duidelijk: het *Artistiek Weekblad voor Schilderkunst en Kunstnijverheid* hield op te bestaan en een nieuw blad ging beginnen: *De Nieuwe Kroniek*, een algemeen weekblad. Vergroote uitgaaf van het Artistiek Weekblad. Directeur-Uitgr. C. Harms Tiepen. Redacteur: D.Th. Jaarsma. Er wordt in meegedeeld dat medewerking is toegezegd door o.a. G.J.P.J. Bolland, Johan de Meester, J.A. dèr Mouw, Is. Querido, Mr P.H. Ritter Jr., Frits Hopman, Herman Poort, Frans Netscher en Frans

Bastiaanse en dat sympathiebetuigingen binnenkwamen van H.P. Berlage, P.C. Boutens, Marcellus Emants, Herman Robbers, Eduard Verkade en H.J. Boeken. Zij zullen op voortvarende wijze aangeschreven zijn door Jaarsma. Louis Putman in Amsterdam bezit aflevering 2 van 19 november 1910. Mogelijk zijn er slechts enkele afleveringen geweest, die zich onder de signatuur 636 D 3 in de KB bevonden, maar volgens het fiche in de Centrale Catalogus helaas (want Ritter zou er in aflevering 1 in gepubliceerd hebben) 'verwijderd' zijn, wanneer, waarom en waarheen is niet bekend. In het *AR* bevindt zich een briefkaart van 24 december 1910 van Jaarsma in Den Haag aan Ritter in Den Haag: 'Tot mijn groot leedwezen moet ik U meedeelen, dat ik op heden de redactie van De Nieuwe Kroniek heb neergelegd. De reden hiertoe is het besef, dat ik de verantwoordelijkheid niet op mij mag nemen voor een blad hetwelk, door het optreden van den uitgever, een richting dreigt uit te gaan, waartegen ik van den aanvang af heb gestreden en gewaarschuwd, en waaraan ik mijn naam niet langer mag verbinden. Er wordt overleg gepleegd *in andere richting en met eenige medewerkers* – misschien hoort U weldra nader van mij. – Zie dezer dagen, in 't Handelsblad, mijn verklaring'. Een verklaring van Jaarsma in het *Algemeen Handelsblad* is echter niet te vinden in de periode 20 december 1910 tot 10 januari 1911.

Heeft Ritter de redactie overgenomen? In het *AR* bevindt zich een brief van 6 februari 1911 geschreven door H. Spiekman, die ook al aan *De Kroniek* had meegewerkt met 82 bijdragen van 21 september 1901 tot 24 augustus 1907. Ook hij woonde in Den Haag en schreef: 'Geachte Redactie, Gaarne zag ik het bijgaande artikel in drie vervolgen in "De Nieuwe Kroniek" opgenomen'.

Maar ook *De Nieuwe Kroniek* ging ter ziele. Van 2 maart 1911 is een getypte brief met als gedrukt briefhoofd:

'C. Harms Tiepen - Den Haag. Kantoor: Molenstraat 16, Gebouw Residentiebank, Kamer No. 6'. Boven de brief staat: 'Nieuwe plannen. Onderwerp: Kunst en Kunstleven De Haagsche Spectator Memorandum Biblioth. "Kultuur": Afd. Schilderkunst Deel I. Deel II'. De brief luidt:

Hooggeachte Heer,

Het leek ons dat de bedoeling welke wij voorhadden met "De Nieuwe Kroniek" beter in een maandblad dan in een weekblad verwezenlijkt wordt. Zoo zal dan "De Nieuwe Kroniek" herschapen worden in een maandblad "De Haagsche Spectator". De heer Rudolf Atele [het pseudoniem van Ritter] die vroeger herhaaldelijk publiceerde in de XXe Eeuw en wiens bundel "Verzameld prozawerk" [in 1911 verschijnt van Ritter, ook onder het pseudoniem Rudolf Atele *Kleine Prozastukken*] voor het aanstaand voorjaar is aangekondigd, heeft zich bereid verklaard de redactieleiding op zich te nemen.

Daarnaast zal in de tweede helft van elke maand een omvangrijker maandblad verschijnen, onder hoofdredactie van H. de Boer, maandblad van 32 pagina's tekst, twee kolom, met reproducties, "Kunst en Kunstleven", vergelijkenderwijs te noemen "De Hollandsche Studio". Wij kregen hiervoor medewerking van de beste autoriteiten in ons land. Tweede helft van Maart wordt 't eerste nummer rondgezonden, uitvoerig prospectus gaat binnenkort daaraan vooraf.

Ten derde – we willen een kort weekberichtje voor den verzamelaar, den schilder, handelaar en antiquair. Met de aankondiging van veilingen in het buitenland en binnenland, noteeringen van prijzen na afloop, kort bericht omtrent tentoonstellingen. Het eerste nummer van dit kleine "Memorandum" bereikte U voor enkele dagen.

Onze abonné's ontvangen dus als voortzetting van de Nieuwe Kroniek, maandelijks, "De Haagsche Spectator", 2° Memorandum van Kunstnieuws (elke week), terwijl wij aan hen, die op dit oogenblik abonné zijn (niet wie na het verschijnen van dit rondschrijven abonné wordt), zullen toezenden gedurende het jaar 1911 elke twee maanden een nummer van "Kunst en Kunstleven" [dus niet te noemen De Hollandsche Studio?]. Onder bijbetaling van het halve abonnement (ƒ 3.-) wordt de geheele jaargang toegezonden.

En we zijn bezig met de voorbereiding van een reeks boekjes in den geest van de in Duitschland uitgegeven werkjes, als Die Kunst, Die Literatur, Die Musik, een bibliotheek van minstens zes deeltjes in het jaar onder den naam van "Kultuur". Formaat wordt echter grooter, als van Lafitte's Peintres Illustrés. Prospectus wordt binnenkort rondgezonden.

Onderscheidend, C. Harms Tiepen.

Ritter werd dus redacteur van *De Haagsche Spectator*, een naam die door hem bedacht lijkt te zijn. Hij ging medewerkers polsen. Op 16 februari 1911 schreef hij aan F.C. Gerretson: 'Ik ben pseudoniem Hoofd-Redacteur geworden van een Haagsch blaadje (genre: "de Spectator") [*De Nederlandsche Spectator*, 1856-1908]. Voorloopig honoreert het niet, – maar mag ik misschien zoo onbescheiden zijn, U desniettemin om wat bijdragen te verzoeken? Wellicht hebt ge nog wat ouds in portefeuille. Zoo ja, wil alles wat ge kwijt wilt zijn voor mij bestemmen. Liefst proza, maar het spreekt dat U met Uw, haast door mij hooger gestelde, poezie, mij overmatig gelukkig zoud't maken, vreesde ik niet aan die poezie onrecht te doen, door ze op te nemen in zoo'n groezelige stulp. Mocht ge mij eenigszins spoedig willen verblijden, mijn dankbaarheid zoû onbegrensd zijn.' Gerretson antwoordde op 21 februari: 'Medewerking – artikel – aan ùw blad – (bravo, over uw toenemende... secularisatie zoude ik bijna zeggen, o monnik van het intellect!) zij gaarne toegezegd. Alleen: zend me even eénige nummers ter kennisma-

king – Ge weet ik moet het lettertype kennen waarvoor ik schrijf, èn zeg me: hoe lang? vervolg artikel? En wàt soort onderwerp? Sociaal, litterair etc.?? Dan nog: Kan ik soms helpen met een vaste rubriek op me te nemen... (kosteloos) tot de zaak wat op streek is? Licht me hieromtrent nog wat voor. Inviteer ook Hoek! [Derk Hoek, die onder het pseudoniem Frank Gericke schreef, was een vriend van zowel Ritter als Gerretson] Ik zal hem óók pressen. Hij heeft een en ander in portefeuille.' Ritter op 24 februari aan Gerretson: 'Hoe kan ik U genoeg danken, voor de toezegging van de door mij het meest van alles gëappreciëerde medewerking! – Het blad zal heeten: "De Haagsche Spectator". Vergelijk "De Nederlandsche Spectator". Overigens is het de hoofdzakelijke bedoeling geestig, vernuftig, saillant... zout te zijn. Iets van den ouden tijd in het Holland van lyrische weedom en marginalia. Eer de triviale dan de beschouwende wijze uit. Ge hebt vele oorspronkelijke denkbeelden over kunst, politiek, sociologie, die ge misschien nog niet ver genoeg acht voor een tijdschrift artikel. Wil die geven. Wil geven Uw dagelijksche belangstelling. Uw gesprekken, invallen. Niet uitsluitend literair, niet uitsluitend sociologisch, maar daartusschen. Maar in de eerste plaats, wil ons geven, wat ge hebt. Ge wordt niet gehonoreerd, maar hebt een plaatsje waar ge spreken kunt. Vaste rubriek – gaarne, gaarne. Wat denkt ge erover te schrijven over de cultuur-beteekenis van Rotterdam, over het psychologisch karakter van den Haag? De Commissoriale regeering? Het blad heeft geen kleur, maar streeft naar frischheid. Leven in de brouwerij. Anti-Greshovianisme. Wees er maar eens ondeugend in. Ben ik duidelijk geweest? Wil berichten als nadere inlichtingen noodzakelijk zijn. Het lettertype ontvangt Ge in nevensgaand drukwerk, dat overigens niet veel belangstelling verdient. Spoedig meer.' Ritter op 3 maart aan Gerretson: 'Beseffend zoo lastig te wezen als alleen vliegen in den nazomer en aankomende journalisten kunnen zijn, kom ik je toch vragen: hebt ge niet een korte bijdrage voor mijn eerste nummer dat 20 Maart verschijnt in portefeuille? En hoe denkt Hoek over deze dingen? – Alle vrienden vind ik in den aanvang van mijn blad vereenigd, ik zoude U en U beiden zoo ongaarne missen. Wil lankmoedig zijn en, bij voorbaat den meest hartelijken dank aanvaarden.'

Ritter schreef ook andere vrienden aan. We zullen onder anderen zien: J. Reitsma, Balthazar Verhagen, Reinier van Genderen Stort en mogelijk J.C. Bloem, Jan Greshoff, Frans Mijnssen en F.V. Toussaint van Boelaere. Hij polste ook de auteur Frits Hopman getuige de volgende brief met als briefhoofd: 'Frits Hopman, leeraar H.B.S. met 3 j.c.': Arnhem, 7 Maart 1911, Weledelgeboren Heer, Ik dank U voor Uw schrijven van den 2en en voor Uw uitnoodiging. U zult mij evenwel ten goede houden, dat ik mijn beslissing uitstel, tot ik de lotgevallen van "de Haagsche Spectator" heb gadegeslagen. Ik heb met "de Nieuwe Kroniek" een pijnlijke ervaring gehad,

die mij voor goed van literaire avontuurlijkheden heeft genezen. De “Zomermiddag” kan ik niet afstaan. Ik heb er den heer Harms Tiepen reeds om gevraagd, maar geen antwoord ontvangen. Ook mijn honorarium blijft uit en ik was juist van plan de zaak in de handen van mijn advocaat te geven, toen Uw schrijven kwam. Intusschen wensch ik U alle succes met Uw blad, en teeken met de meeste onderscheiding Uw dienstw. dr. Frits Hopman.

Evenals Jaarsma en Spiekman had ook Hopman in *De Kroniek* gepubliceerd: tien bijdragen van 6 mei 1905 tot 31 augustus 1907.

Op diezelfde 7 maart schreef Ritter aan Gerretson: ‘Uw verheugenisgevende brief [niet bewaard] ontvangen. Hierbij proef lettertype. Wil Hoek hartelijk danken voor zijne goede gave.’ Op 14 maart: ‘Wil mij vergunnen U zeer hartelijk dank te zeggen voor Uw belangrijk, meester-schalksch en met beschamenden spoed mij toegezonden artikel. Wij hebben hier in den Haag voor het krantje het enthousiasme der 18 jarigen. Het kan pittig, gezond-ouderwetsch en gezellig worden. Wilt ge over alle mogelijke en onmogelijke onderwerpen uit Uw geestelijke binnenkamer voor de H.S. schrijven? Ge bereidt U naast den U toegedachten grooten zetel een niet te versmaden klapstoeltje in de geschiedenis. Bovendien komt gij het eerst voor honorarium in aanmerking. Ik kan U moeilijk zeggen hoezeer ik erkentelijk ben voor den steun Uwer medewerking, die ik boven allen waardeer. De proeven komen. H.S. uitgever moet achterna gereden worden!!!!’

Ritters moeder schreef op 22 maart: ‘Wanneer krijgen wij nu je courant, en je boekje?’

Ritter op 23 maart aan Gerretson: ‘Uwe eischen waren ingewilligd, reeds voor ge ze steldet. Alleen: ik weet niet in hoeverre ik overdrukken in dien vorm beschikbaar kan stellen. Zoo neen, dan houd ik toch immer een tiental exemplaren voor U apart. Zoud’t ge kans zien mij voor 10 April het tweede deel van Uw Mormonen te zenden? - Verdere medewerking: meer dan uiterst gaarne. Schrijf over alles waar ge lust in hebt en op de wijze die U bevalt.’ Gerretson op 29 maart aan Ritter: ‘Ondanks mijn verzoek, en Uwe toezegging, is revisie der Mormonen achterwege gebleven tot nog toe. Waaraan mij te houden?’ Ritter op 31 maart: ‘De tweede proef van Uw “Mormonen” is U heden toegezonden. Het is onnoodig, U daarbij mede te deelen, dat dit, ook zonder Uw briefkaart, zoude zijn geschied, daar ik het U heb beloofd. De reden der vertraging is deze: Uw eerste proef was zoo vol correcties, dat het noodig bleek, het artikel geheel opnieuw te zetten. Ik waardeer er Uw buitengewoon gulle, hartelijke en door mij boven alles op prijs gestelde medewerking niet minder om, indien ik U beken dat Uw zeer scherp gestelde briefkaart buiten mij die U voor revisie had ingestaan om, aan de drukkerij die ik als een zeer nauwkeurig opvolgster harer lasten ken, – mij pijnlijk heeft getroffen.’ Gerretson op 1 april: ‘Dear Boy, Is het nu wel goed,

is het nu wel billijk mijn briefkaart zóó op te vatten, als Gij in uw briefje van gisteren gedaan hebt? Is het niet duidelijk dat zelfs de *gedachte*, dat Gij een belofte niet waart nagekomen, mij niet door het hoofd gegaan is, en dat ik enkel aan een, òf nalatig heér der drukkerij òf ongeluk op de post heb gedacht, – waardoor wellicht de op-tijd-verschijning van het 1° nummer zou zijn in gevaar gebracht en aldus mijn kaart alléén als ter uwer *waarschuwing* bedoeld was. Waarlijk, zulke gevoeligheden over rien's behoeven tusschen ons niet voor-te-komen! Het leven is toch reeds zoo moeilijk, laat ons dan oppassen het elkander niet noodeloos nog zwaarder te maken! Het vervolg zal voor den 10en in uw bezit zijn.'

Er ontstaan spanningen tussen Harms Tiepen en Ritter. Op papier met als briefhoofd 'Redactie De Nieuwe Kroniek, 19 Marconistraat, Tel. 9510X, Den Haag' schrijft Harms Tiepen op 4 april wrevelig aan den WeledelGestr. Heer Mr. Ritter Jr.:

Al mijn rechten als uitgever te verliezen, wanneer ik een plan door mij ontworpen, in elkaar gezet en aan U voorgelegd, uitvoer, staat mij al heel weinig aan. U hebt met een zeer groote scherpzinnigheid het contract telkenmale bij herzien een weinig gewijzigd; ik herken er onze oude besprekingen niet uit. Ik vertrek morgen voor eenige dagen uit den Haag, maar hoop nader met U er over te spreken, veel tijd om Uw contract in te zien heb ik niet, maar dit kan ik U vast zeggen: hiermede vereenig ik mij nooit. Mijn adres is: C. Harms Tiepen, Loudelsche weg, Bergen (N.H.)

Inmiddels, Hoogachtend,

C. Harms Tiepen.

Op 10 april excuseerde Ritter zich jegens Gerretson: 'Waarlijk, mijn beste, het was geen overprikkelde gevoeligheid die mij mijn laatste briefje aan U deed schrijven. Ik moet U thans bekennen dat ik door uw scherp gestelde briefkaart (c'est le ton, qui fait la musique) en de bewerkelijkheid Uwer proeve de grootste moeilijkheden met den uitgever en drukker heb overbracht. Ge kunt U dit eenigszins duidelijk maken, indien ge voor den geest stelt, hoezeer er bezuinigd moet worden bij een orgaan, dat zijne medewerkers niet eens kan honoreeren. Extra zetkosten worden in zulke omstandigheden.. wellicht zonder mokken aanvaard voor een medewerker die a priori in den toon van zijn schrijven de drukkerij zijn vertrouwen geeft. De hoffelijkheid jegens een zoo gaarne begroet schrijver en de erkentelijkheid voor zijne medewerking gebood mij het bovenstaande in mijn vorig schrijven in een korte formule samen te trekken. Doch ik stel U voor, ook deze kleine schermutseling weder te besluiten met ons gebruikelijke "Basta", te meer waar de "Haagsche Spectator" mij reeds vóór zijn verschijnen zooveel ver-

drietelijkheden heeft berokkend, dat ik mij er slechts met het besef wat rijker geworden te zijn in levenskennis over troosten kan.' Ritters brief heeft die van Gerretson, ook van 10 april, gekruist: 'Ik kan tot mijn spijt mijn belofte IIe stuk der Mormonen, den 10 te verzenden niet voldoen *éer ik een exemplaar van Ie stuk in handen heb*: daar ik natuurlijk *lang* vergeten ben wat in I staat en dus *nu* niet weet hoe te vervolgen. Voorzie s.v.p. in dezen nood.' Ritter ook weer op die 10de april [het is verrassend te constateren hoe snel de post tussen Den Haag en Brussel, waar Gerretson studeert. gaat]: 'In antwoord op Uw briefkaart meld ik U even, dat het eerste nummer niet voor medio April verschijnt. Zoodra het verschenen *is*, worden U onmiddellijk de, U toegedachte, 5 exemplaren (of meer? Zoo ja, hoeveel wenscht ge?) toegezonden. Het tweede nummer is dan niet voor medio Mei te verwachten, zoodat het, indien ge zoo vriendelijk wilt zijn Uw vervolg voor het tweede nummer af te staan, vroeg genoeg is, indien dit den tienden Mei in mijn bezit komt.' Gerretson op 11 april: 'Mijn beste: Nogmaals en nogmaals een epistel van den weeromstuit! In naam van al Gods lieve heiligen basta! over onzen différence, die geen différence tusschen ons is. Want ik herhaal: ik heb in u het allervolste vertrouwen en ben in alle hoffelijkheid schuldig: maar uwer drukkerij: geen zier, geen lor, geen aas! Vergeef mij: ik kèn de drukkerijen van ouds: met hoffelijkheid komt men niets verder. Bewijs? Nu nog wacht ik vergeefsch op een exemplaar van uw H.S. – (zonder twijfel *ondanks* uw orders) waardoor ik – zie mijn noodkreet van gisteren! eenvoudig mijn belofte van "het vervolg voor den ... [tekstverlies]" niet kan nakomen. Enfin... ik wasch mijne handen: etc! Toussaint [de Vlaamse auteur F.V. Toussaint van Boelaere] heeft dezer dagen een uitnemende novelle [*Landelijk Minnespel. Het verhaal van een dag te lande. Met voorhang en aanhang*, Halle, 1910] gepubliceerd, waarop ik uw aandacht voor de H.S. vestig. Zij is buiten den handel gedrukt: op 70 exemplaren maar T. zal zeker gaarne een exemplaar tot uwe beschikking stellen zoo ge er iets voor wildet schrijven. Kan ik u voor de H.S. ook genoegen doen met eenig vers werk? (in een lichter of zwaarder genre?) Ge hebt het slechts te zeggen?.. Een dingske ingesloten! [niet bewaard] Mag ik over uw opus [*Kleine Prozastukken*] in de H.S. schrijven?'

De eerste aflevering van *De Haagsche Spectator* kwam op 20 april 1911 uit. De voorpagina vermeldde:

'15 April 1911 - Eerste Jaargang. No. 1

De Haagsche Spectator

De uitgave geschiedt bij C. Harms Tiepen te 's-Gravenhage, Molenstraat 15, Gebouw Residentiebank (Kamer 6), aan wien men alle stukken, de Redactie betreffende, franco gelieve in te zenden.

Prijs per jaar ƒ 3.-. Men abonneert zich voor den geheelen Jaargang. Annonces worden berekend tegen ƒ 0.20 per regel. Losse nummers ƒ 0.10 [Wie dus losse nummers koopt betaalt minder dan de helft van een abonnement]. De Haagsche Spectator verschijnt den 15en van iedere maand.'

Daaronder bevat de pagina voor 3/4 advertenties over schrijfmachines, een boekenkast, een broodbakkerij, een melkinrichting, een kunsthandel, een vervenmakerij, een Kunstzaal, Japans en Chinees porselein, een boekhandel en een grammofoonzaak.

De tien volgende (ongepagineerde) bladzijden bevatten de volgende onderdelen:

'Lente', een gedicht van J. Reitsma.

'De Haagsche Spectator', ondertekend met Rudolf Atele (een hoogdravend stuk, dat als hoofdartikel weinig over het programma van het nieuwe tijdschrift meedeelt).

'Een bedenkelijk cultuurverschijnsel: het Beethovenhuis', ondertekend door Balthazar Verhagen (een open brief aan 'Zeer waarde vriend Atele', waarin Verhagen zich fel keert tegen de bouw van een Beethoven-Huis, met kracht aanbevolen door Willem Hutschenruyter. De Vereniging 'Het Beethovenhuis' wil komen tot de bouw in de duinen bij Bloemendaal van een door Berlage ontworpen muziektempel, waarin uitsluitend werken van Beethoven ten gehore zullen worden gebracht. Het Beethovenhuis is nooit gebouwd. In het weekblad *De Prins* van 15 april 1911 staat een afbeelding van het ontwerp van Berlage).

'De kunstschilder Jhr. Lopes Suasso'.

'Onder de Mormonen' (een met `Wordt vervolgd' ondertekend artikel van Gerretson).

'Uit het leven van Honoré Balzac', door Frank Gericke.

De voorlaatste bladzijde bevat een reclame voor Toepoels Modelschool voor harmonische lichaamsontwikkeling en zelfverdediging in Den Haag, verlucht met twee foto's. En de laatste bladzijde vermeldt: 1. De Haagsche Spectator wordt gedrukt ter drukkerij van de N.V. Drukkerij voorh. Henri Berger, Stationsweg 15, 's Hertogenbosch. 2. Een advertentie over de Haagsche Automobiel Maatschappij Delahaye. 3. Een bon met: Te zenden aan C. Harms Tiepen, 15 Molenstraat, Den Haag. Gebouw Residentiebank, Kamer No. 6. Ondergeteekende verzoekt tot wederopzegging geregelde toezending van "De Haagsche Spectator" á ƒ 2.- per jaar.

Ritter zond het tijdschrift op 21 april naar Gerretson: 'Hierbij doe ik U toekomen 2 exemplaren van "de Haagsche Spectator", no. 1, met vriendelijk verzoek, op te willen geven hoeveel exemplaren ge wenscht. Aan Uw verlangens in dezen zal zoo ver als mogelijk is worden voldaan. Gelijk ik U

reeds schreef was de eenige oorzaak van het uitblijven van het periodiek aan Uw adres: dat het blad nog niet verschenen was, het draagt als datum 15 April en kwam den 20sten uit. Den drukker treft hier geen blaam. Gaarne ontving ik met een enkel woord bericht van goede ontvangst dezer kaart en der 2 exempl. H.S. In groote erkentelijkheid voor Uw geestig artikel Mormonen 1, zoû ik U willen vragen: Schikt het U mij het vervolg vóór 5 Mei a.s. toe te zenden? Ook dienaangaande ontving ik gaarne met een enkel woord Uw bericht.' Op 22 april: 'Ge hebt op den kop van den H.S. gezien: "stukken in te zenden aan den Uitgever". Ge zoud't mij, persoonlijk, echter een groot genoegen doen door al Uwe eventueele copie als van ouds toe te zenden aan mij. Ik beschouw het verzoek van den Uitgever als gericht aan de medewerkers die *toezenden*, niet aan hen, die door de Redactie zijn aangezocht, gelijk gij.' Gerretson reageerde in een ongedateerde brief: 'Te Brussel teruggekeerd, vind ik de diverse paparassen, waarmede uwe ijver mij heeft vereerd. Al mijn boos humeur – want, gelijk zeker Bijbelsch personnage waarvan mij den naam ontschiet ben ik "morrende in mijzelven tegen" – opbergende om het, in een expresselijk te vervaardigen Post-scriptum tegen u uit te stooten, meld ik thans, primo, op uw verzoek, dat de post zijn plicht gedaan heeft. Secundo: vergun mij een woord van hartelijke waardeering, van oprechte ingenomenheid met uwen kleinen Chinees [De *Haagsche Spectator* had een geel omslag]. Draagt hij ook de livrei van vader Tak: wat ik bovenal prijs – wat ik zelfs eenigermate bewonder, is het feit dat gij in uw eerste nummer reeds dadelijk zijt geslaagd in het door u gewenschte "cachet" van den jongeling (moge hij genade vinden bij goden en menschen) die reeds oud was, en wedergeboren, toen het "Geslacht" (o beroerdheid) van 80 jong was; die weer jong wordt nu hetzelve "Geslacht" (helder is mijn stijl niet) kindsch wordt.. is. Uw artikel – in 't kort – is voortreffelijk – Het is vooral behagelijk, wat uw werk niet immer was: er is, zonder twijfel, iets van aan, van wat Gij nog onlangs zeidet: "Ik gevoel mij als in een overgangsstadium." Zoudt Gij, zouden wij reeds rijp genoeg worden, om weer te kunnen blijde zijn, en eenvoudig? Want de Spectator (en hij heet dàn Hildebrand, dàn Aagje Betje Wolff, dàn Zebedeus) is – gij hebt het wel goed gezien dit verpersoonlijkt genie van Holland: en ik acht me ontslagen uw artikel nog eens te paraphraseeren om tot een bepaling te komen van wat wij, te zamen zoo dikwijls bespraken. Basta. Het artikel van Balthazar Verhagen is oubollig.. en helder! Voor den oningewijden misschien zelfs helderder dan het uwe, waar, misschien, de verrukkelijke steek tegen de Haagsche poëtenschool (maar, mijn beste, behoor ik niet tot het ras), min of meer, zelfs door de betrokkenen niet zal worden verstaan. Het versje van Reitsma, dat hij me vroeger eens had geschonken, doet, wat den *inhoud* aangaat, zeer goed op de eereplaats: hij is een beminnenswaardig mensch, zooal geen bewonderens-

waardig dichter: en mag, dunkt me, met zulk een wèl en niet zijn gelijkelijk blijde zijn. Waar het nu op aankomt zal zijn: het volhouden van de, aangegeven, bepaalde richting. “Viable” kan in onzen tijd – och, en immer! – alléén een tijdschrift of blad zijn dat par ticulier durft en kan zijn. Geeft dus niet toe, bid ik u, aan de pressie die de uitgever – ik voorspel het u, niet zal nalaten op u, redacteur, uit te oefenen, “om algemeen te zijn”, daar het publiek zulks zou willen. Dit kan een oogenblikje aanvankelijk succès geven: op den duur gaat het echter nooit. Deze algemeenheid wordt immer karakterloosheid en, alors: finis spectatoris! Voorbeeld: De groene amsterdammer, – zaliger nagedachtenis, zoude ik willen zeggen, zoo niet nog de geest van Jan Salie variatie van Jan Radicaal zich in de sterfelijke dépouille van de oude bes voortsleepte. Ik sluit no 2 Mormonen bij dit schrijfsel. Ik zal dit stukje afmaken, hoewel ik niet weet hoe. Vindt Ge het te smakeloos worden, och, vernietig het. Ik zette het op, meenend dat de Spectator een weekblad zoude worden, met geheel andere behoeften! Gij hadt mij dies wel anders inlichtingen mogen geven! Om de zelfde reden, trek ik mijn u gezonden versje terug: het behoort niet onder de gracieuze, ironische artikelen van uwen Spectator thuis. Zou – slotte, – het geen aanbeveling verdienen – om, waar er geen hoofdredacteur vermeld is, tenminste medewerkers te noemen? Mij dunkt dit een ernstig bezwaar tegen het succès: onze tijd aanvaardt geen waren zonder fabrieksmerk... Zuiver practische opmerking! doch overweeg ze. Feit: de drukkerij (de veelgeprezene “zéér accurate” uwe gewaardeerde orders zoo stipt opvolgende, en door u tegenover mij tot 2x toe in bescherming genomen drukkerij) heeft, eenvoudigweg, mijn geheele revisie doen “stikken”. Niet verwaarloosd: neen eenvoudig *niet uitgevoerd*. Hoek, die de correctie gezien heeft, maakte de zelfde opmerking. Zoo heeft zij mij in stede van “ellendig, *de* delicatesse d’esprit” etc laten zeggen *ellendige (,) delicatesse d’esprit* waardoor de zin onzin is. Zoo heeft ze door “helaas” te laten staan (door mij weggeschrapt) haast een tautologie op mijn rekening gebracht. Enz. enz. Ook Hoek heeft zich te beklagen... zonder zijn medeweten heeft men een-voudig *no 1* van zijn stukjes uitgeschakeld. Ook hij was.. ontstemd. *Mij* hindert het *niet* om het *feit*, maar omdat *gij* de drukkerij ondanks haar klaarblijkelijk ongelijk tégen mij in bescherming neemt. Bij herhaling zal ik dan ook voor verdere medewerking bedanken. Uw vriendschap is me te kostbaar dan dat ik ze door drukkers-brutaliteiten zou kunnen doen in gevaar brengen.’

Ritters moeder schreef hem op 28 april: ‘Lous Beyerman kwam gisteren op de koffie. Zij had je courantje met veel genoegen gelezen. Zij herkende dadelijk in het Hoofdartikel je stijl.’

Ritter op 1 mei aan Gerretson: ‘Onze vermakelijke veete over den door mij hardnekkig verdedigden drukker. Het wordt een nieuw motief onzer discoursen. Merkwaardigerwijze wijken wij, die in de groote quaestieën des levens elkander met het grootste gemak gracieuse concessies doen, en de pijnlijkste controversen oplossen als ware het kinderspel, – zoodra er futiliteiten zich voordoen, geen handbreed. Misschien onze, ondanks Amerika, in laatsten aanleg Hollandsche natuur! Ge kent de querellen der twee schippers die beide aan een tegengestelde kant een brug onderdoor willen, waar maar voor één plaats is. – Enfin, ik wil U op één punt toegeven. Ik begrijp dat Ge desdonders zijt over Uw ongecorrigeerde opstel. – Ik moet dat billijken niet alleen, maar zal er den drukker een niet onverdienstelijk standje over maken. Doch.. mijn beste! Er zijn vele handschriften. Er zijn vele onduidelijke handschriften. Maar het *Uwe*!... Och als ge al mijne verzuchtingen zoud’t hebben vernomen bij de ontvangst Uwer zoo hevig begeerde epistelen! Een van de redenen waarom ik mij over mijn sexe verheug, is dat ik bevrijd ben van de foltering Uwer minnebrieven. Daarenboven.. als gij nu eens lief waart geweest en den drukker in Uw eerste briefkaart.. gelijk gij dat zoo meesterlijk verstaat.. een weinig minder hardhandig haddet aangepakt... wellicht had hij dan zijne bokkenpruik aan de kapstok gelaten. - Het zou mij spijten, Uwe voortreffelijke medewerking te moeten derven. Hoeft dit gezegd? – Ik wil echter moeite doen tot aller genoegen Uw kostbare medewerking te behouden. Als gij aan mij persoonlijk Uwe bijdragen zoud’t willen toezenden, dan laat ik ze typen. Ik zend U het getypte exemplaar, dat ge corrigeert. – Gij retourneert het mij. Ik laat het gecorrigeerde ex. typen. Totdat het getyp U bevredigt. Dan gaan wij aan het drukken en kunt ge nog revisie krijgen. Het typen geschiedt door de juffertjes van mijn Departement (niet verklappen!) dus onder mijn toezicht. Uw handschrift is een van *de* problemen dezer eeuw.’

Getypt op 3 mei en ondertekend op 4 mei is het volgende contract op papier met als briefhoofd ‘C. Harms Tiepen Uitgever. ’s-Gravenhage 19 Marconistraat Tel. 9510X.’:

Tusschen de Heeren C. Harms Tiepen en Mr. P.H. Ritter Jr. is het volgende overeengekomen:

1. de Heer Harms Tiepen verbindt zich, zoolang de heer R. Atele optreedt als redacteur van de “Haagsche Spectator” te beginnen bij No. 2 de naam Rudolf Atele in deze qualiteit [in handschrift van Ritter: boven “de Haagsche Spectator”] te vermelden.

2. Partijen verbinden zich minstens eenmaal per week een samenkomst te hebben ter bespreking van de zaken van “de Haagsche Spectator”.

3. Indien een der partijen verhinderd is aan deze samenkomst deel te nemen, is de verhinderde partij verplicht aan de andere partij [toegevoegd door Ritter: voor den eerst vastgestelden datum van samenkomst] een naderen datum van samenkomst voor te stellen. Deze nadere samenkomst moet worden gehouden binnen vier dagen na den eerst afgesproken datum, tenzij de andere partij een anderen datum goedkeurt.

4. De heer Harms Tiepen verbindt zich de prijzen van abonnement en losse nummers zoodanig te wijzigen, dat een abonnement op de H.S. minder kost dan 12 losse nummers. Deze regeling gaat in bij het tweede nummer en wordt aldaar vermeld.

5. Voor den eersten Juni negentienhonderd en elf moeten partijen een schriftelijke overeenkomst betreffende de “Haagsche Spectator” hebben geteekend.

6. Indien de heer Harms Tiepen niet aan zijne verplichtingen voldoet, welke hierboven vermeld zijn, is de heer Ritter van zijne relatie tot de “Haagsche Spectator” ontheven.

7. De heer Ritter is gehouden den heer Harms Tiepen eene schriftelijke kennisgeving toe te zenden in het geval van 6.

Aldus overeengekomen: [in het handschrift van Ritter: te ’s Gravenhage 4 Mei 1911]

P.H. Ritter Jr. C. Harms Tiepen

Er is nog een tweede aflevering van *De Haagsche Spectator* verschenen op 15 mei 1911. Niet meer staat op de voorpagina: ‘De Haagsche Spectator verschijnt den 15en van iedere maand’. Hij zal na deze tweede aflevering ook niet meer verschijnen. Aan het colofon is toegevoegd: Redacteur: Rudolf Atele. De onderdelen zijn nu:

‘De Nachtwake van Venus’, een gedicht van Balthazar Verhagen, dat aanzienlijk afwijkt van de versie in zijn bundel *Nachtwaken* uit 1913.

‘De Schim van Multatuli’, ondertekend met Caspar, mogelijk een pseudoniem van Ritter of van Balthazar Verhagen. (De ik-figuur gaat met de Spectator ‘jonkvrouw Residentie in haar Mei-gewaad’ bekijken. Op het Korte Voorhout verkopen een man en een vrouw de brochure ‘De rechtspleging der Haagsche Tramweg-Maatschappij’ met de zin ‘Hebt gij Multatuli’s Kruissprook wel eens gelezen?’).

‘Scheveningsche Visschers’, ondertekend met de onbekende naam Willem van Oudenaerde, mogelijk ook een pseudoniem. (Het gaat over de winterwerkloosheid van de Scheveningse haringvissers, die het afleggen tegen die van IJmuiden met hun stoomtrawlers).

‘Een Prijskamp voor Tooneelletterkunde’, ondertekend met Melchior, mogelijk opnieuw Ritter of Verhagen. (Melchior looft het plan van de

gemeente Antwerpen om een prijskamp voor toneelletterkunde uit te schrijven, maar doet terecht schamper over de mededeling dat nieuwe toneelspelen welkom, maar treurspelen, drama's, blijspelen en zangspelteksten uitgesloten zijn).

'Henry Bataille, een Inleiding' van Ritters ook in Scheveningen wonende vriend R. van Genderen Stort. (Het artikel looft het toneelwerk van de Franse auteur).

Verder dan twee afleveringen is Ritters *Haagsche Spectator* dus niet gekomen, al weten we dat hij minstens 'Onder de Mormonen II' en een artikel over pornografie van Gerretson en een artikel over spellingvereenvoudiging, dat de Vlaamse auteur F.V. Toussaint van Boelaere hem op 8 juni 1911 zond, nog in portefeuille had. Niet zonder glimlach herlezen we in het 'hoofdartikel' in aflevering 1: 'Indien wellicht ook wij eenmaal dezen Haagschen Spectator hebben ten grave geleid...'. Beide afleveringen bevinden zich onder de signatuur 3019 A5 in de KB.

Van 15 mei 1911 is een brief van A.H. van Engelen uit Schoonhoven aan Ritter: 'Gisteren te Utrecht vernam ik van m'n vriend van Leusden [de schilder Willem van Leusden, 1886-1974] het nieuws van "de Haagsche Spectator" een tijdschrift dat ik van harte toejuich. Terstond wensch ik mij als abonné op te geven. In een tijd als deze waar het dilettantisme z'n verslappende invloed doet gelden, zal het goed doen dit tijdschrift onder de oogen te krijgen om de kracht die er van uitgaat, om de frischheid die je als een zeebries om de ooren waait. Er is behoefte aan zoo'n werk, ik wensch er U van harte geluk meê.' Van Engelen viste achter het net.

Op 24 mei 1911 schreef Harms Tiepen aan Ritter: 'Bijgaand veroorloven wij U de adreslijst, waarvan wij copie genomen hebben, weder toe te zenden.' En op 10 juli 1911 op papier met als briefhoofd: 'C. Harms Tiepen Uitgever Den Haag Kantoor van 9-12 – en van 2-4½ uur – Gebouw Residentiebank Kamer 6, Molenstraat 15 Kantoor gedurende de zomermaanden Marconistraat 19. Telefoon Interc.: Haag 6549' aan Ritter, Badhuisweg 201 in Scheveningen: 'Peccavi... ik hoopte nog Zaterdag iets van U te hooren, maar ik hoorde niets. – Heeft men U niet bij Uw thuiskomst vrijdagavond gezegd, dat er iemand heeft opgebeld en gevraagd of U nog thuis was? – Ik moest dien avond door onverhoedsche omstandigheden, die ik U bij een onderhoud wel zal uitleggen naar Scheveningen en denkende, dat dit tevens dichterbij voor U zou zijn dan de Marconistraat, wilde ik U van huis opbellen – maar ik was Uw telefoonnummer vergeten. Ik ben toen ijlings van huis naar Scheveningen gereden, waar mijn vrouw al was, deze weet Uw telefoonnummer

uit het hoofd en heb ik U van uit een politiepost opgebeld, maar – U was al weg. Eerlijk – indien mij schuld treft, erken ik deze! Onderscheidend, C. Harms Tiepen.'

Maar het blad is na de twee afleveringen van 20 april en 15 mei dus alweer ter ziele. Niettemin volgen hier nog enkele brieven van Gerretson:

Op 4 juni 1911 schreef hij aan Ritter: '[...] u mijn uitnemende erkentelijkheid uit te spreken voor dat laatste nummer van den H.S. Dit geldt *vooral* Verhagens *buitengewone* overzetting – omdichting liever! van het Pervigilium Veneris. Ik kan helaas niet citeeren: Vriend Hoek, die geen exemplaar ontving heeft het mijne medegesleurd voor eenige dagen – maar ik stem ten volle in met zijn verklaring (die, minder dan de mijne door persoonlijke kennismaking met den schrijver gevitiëerd is), dat: zij behoort tot *de* goede vertalingen van klaszieke lyriek, die onze litteratuur heeft aan te wijzen. Vooral de slotregels, met hun prachtige "zwenk" der verzen, is meesterlijk: (ik citeer uit het hoofd) ... "Zou ik, aan den rand van 't graf Al mijn levensdrang uitsnikken" etc. ... Helaas zocht ik onder mijn weinige boeken die ik hier heb, tevergeefs naar het origineel: terwijl ik het niet genoeg uit het hoofd ken, om de vertaling van dichterbij te kunnen beoordeelen. Ik hoop dit nog te doen. Toussaint, onlangs ontmoet, was bijster in zijn nopjes met zeker hoffelijk epistelken dat Gij hem, blijkbaar, hebt geschreven. De goede jongen! Maar *zijn* werkje is dan ook zeer conscientieus gedaan, en een voortreffelijk staal van een niet meer nieuwe, maar immer interessante kunst. Mag ik het "Landelijk Minnespel" te zijner tijd van u terug ontvangen? Inliggend het beloofde artikel over Pornographie etc. Zoo mooi als Melchior, Caspar en Balthazar het doen – zóó pittig frisch en oubollig kan ik het niet – tenminste nu niet. Mijn heil is tot een handvol stof verschrompeld voor het aangezicht des Heeren Zebaoth, en mijn lendenen zijn gelijk varkenscarbonade, waarin de krauwel des keukenmeesters steekt. Bij welke dichterlijke symptomenbeschrijving mijner huidige kwaal ik u uitdaag de technische en moderne naam te zoeken. In goede orde ontving ik het bij u achtergelaten boek van Dr. v.d. Waerdt, dat ik sedert aan een niet malsche kritiek onderwierp. Laat mijn artikel eerst typen zooals afgesproken: en zendt het mij daarna ter correctie en eventueele wijziging. Het is voor *dit* nummer, zooals afgesproken: anders verliest het zijn aktualiteit. De typkosten kunt gij – natuurlijk – van het honorarium aftrekken. Doch laat slechts de halve pagina betypen zoodat ik de andere voor correctie bezigen kan.' Ritter op 7 juni: 'Hartelijk dank voor Uw voortreffelijk artikel en Uw gezellig epistel, welke schrifturen ik zooeven te zamen ontvangen mocht. Ik doe U dezer dagen de getypte copie toekomen. Met het oog op een spoedig verschijnen van No. 3 H.S. mag ik U

wellicht om snelle terugzending verzoeken? Het ontberen eens tweeden nummers door Hoek, is waarschijnlijk aan de zeldzame nonchalance te wijten die den dood van onzen ouden Heer verhaast. Ik zal er morgen met mijn vollen wrevel den uitgever over interpelleeren. de typkosten van Uw artikel zijn voor rekening der courant.'

En tenslotte zij nog meegedeeld dat ook in 1911 bij Harms Tiepen verscheen: *Nieuwe Etsers* I.G.A.H. van der Stok (Aquafortist) door Jan Greshoff.

'Kleine Prozastukken' van Rudolf Atele

Ook in 1911 verscheen Ritters boek *Kleine Prozastukken*. In het *AR* bevinden zich enkele brieven, die een inzicht geven in de drukgeschiedenis van zijn opus 1.

Van 22 november 1910 is een brief van Drukkerij Van Lonkhuyzen in Zeist. Het briefhoofd luidt: Stoomdrukkerij Van Lonkhuyzen Zeist Montaubanstraat 2A Hoek Walkartweg. Inrichting voor kleurendruk. Reclamebureau voor den handel.

M.

Nevensgaand doe ik U toekomen, revisie van 't eerste vel der Odyssee en Prozastukken, benevens nog een gedeelte van de Prozastukken. Vorige week toen ik de proeven van U terugontving, sprak ik juist den heer Boogaerdt, die me meedeelde, het beter was dat het boek in 't voorjaar verscheen, hij had op 't oogenblik geen uitgaven om een aanbiedingsreis mede te doen; alléén voor dit boek een reis te doen, zou te hooge kosten veroorzaken, en hij vermoedde dat het te dicht bij St. Nic. was, om van den Boekhandel bestellingen te verwachten. Voor den verkoop achtte hij beter geschikt, dat het boek tegelijk met de voorjaarsaanbieding meegenomen werd.

Een ongedateerde gedrukte folder van uitgever Meindert Boogaerdt vermeldt:

L.S.

Bij den ondergeteekende zal deze maand verschijnen een bundel: "Kleine Prozastukken", geschreven door Rudolf Atele (P.H. Ritter Jr.)

Deze bundel zal bevatten:

1. Letterkundige schetsen en beschouwingen, vroeger voor het grootste deel verschenen in het tijdschrift: "De XXe Eeuw" en "Europa".

2. Een te voren niet gepubliceerd opstel in dialoogvorm, getiteld: "Een Odyssee door Redenatiën".

115

Ofschoon wie het karakter van den bundel kent, niet zonder aarzeling een ruime aanvraag zal onderstellen bij een uitgebreid publiek, kan toch, bescheiden en erkentelijk, worden medegedeeld dat reeds vele bijdragen der hier aangeboden verzameling de belangstelling mochten deelachtig worden van een kleineren kring van lezers, die niet uitsluitend om “geboeid te worden” kennis nemen van een letterkundig opstel.

Mocht U er iets voor gevoelen, het boekje te bezitten, dan verzoekt ondergeteekende U beleefd, Uw naam en woonplaats wel te willen invullen op aangehecht biljet.

Het formaat is gelijk aan dat van dit prospectus terwijl de prijs is: ingenaaid ƒ 2.50, gebonden in linnen ƒ 3.-, gebonden in leer ƒ 4.-.

De Uitgever:

Meindert Boogaerdt, Junior – Krimpen a/d Lek.

Ritter schreef op de folder (welhaast zeker voor zijn vriend Gerretson): ‘Ik zend je voor de aardigheid, de circulaire van mijn boekje. Zend maar *geen* inteekenbiljet in. Dit wil echter nog *niet* zeggen dat je een exemplaar....! (?)’

Er werd een contract getekend.

Van 25 april 1911 is een brief van Meindert Boogaerdt. Het briefhoofd luidt: ‘Meindert Boogaerdt Jun. Uitgever, Mooie Laantje 2, Zeist. In den Bloeyenden Boomgaerd’. Het adres is doorgestreept en gewijzigd in: Krimpen a/d Lek.

Geachte Heer,

Waarschijnlijk begrijpt u mijn bijvoeging “wanneer de verkoop niet grooter is” niet goed anders kunt u daar toch onmogelijk bezwaar tegen hebben. Wij laten 10 ex. in leer en 10 ex. in linnen binden, van de ex. in leer ontvangt u er 9, dus houd ik 1 ex. in leer en 10 ex. in linnen over. Laten we nu eens aan-nemen dat ik op reis 2 ex. in leer en 15 ex. in linnen verkoop, dan kom ik 1 ex. in leer en 5 ex. in linnen te kort, volgens het contract zonder mijn bijvoeging zou ik die ex. dan niet mogen leveren, dat is niet in uw voordeel en voor mij niet mogelijk, daar ik mijn verplichtingen tegenover mijn klanten (de boekhandel) na moet komen. De oplage wordt daardoor niet grooter, de oplaag blijft 110 ex., die kan ik niet vergrooten, daar dan een geheel nieuwe oplaag gemaakt zou moeten worden, alleen krijgt u dan bovenstaand als voorbeeld genomen in ’t geheel: 84 ingenaaide ex., 11 ex. in leer en 15 ex. in linnen te samen 110 ex. Wanneer wij geen ex. bij behoeven te binden, dus als er 10 ex. in leer en 10 ex. in linnen komen wordt de oplaag

dezelfde nl.: 90 ingenaaide ex., 10 ex. in leer en 10 ex. in linnen te samen 110 ex. De oplaag blijft dus 110 ex. ook al lieten we alle ex. binden. Uit bovenstaand zult u moeten toegeven dat mijn bijvoeging noodzakelijk is. 1 ex. van het contract gaat hierbij, na uw goedkeuring schrap ik op mijn ex. het door u aangebrachte.

Van 6 juni 1911 is een brief van Van Lonkhuyzen:

M.
Voor de gebonden ex. raad ik u het donkere leer, op de achterzijde heb ik een stukje papier geplakt. Voor de linnen ex. dat, waarop ik geschreven heb “dit linnen”. Ik raad U niet nog ander soort zwart leer te nemen. Dit is goed en ik zou niet weten wat ik U anders raden zou. Ik doe hierbij een staaltje rood in, voor het schutblad van de ex. in *leer* gebonden. Voor de in linnen gebonden ex. moet geelachtig bruin schutblad genomen, van de kleur als ingesloten staaltje. Hierbij tevens copie voor den binder en monsters terug. ’t Speet me zeer dat U mij niet thuis trof, doch ik kwam eerst om 12 uur thuis. Hoeveel ex. wenscht U van pag. 117 tot 148 afzonderlijk gebonden? Voor de titel der schetsen zal ik zorgdragen.

Hoe zag Ritters boek eruit? De oplage van 110 exemplaren is zo gering, dat het een geluk mag heten dat er zich nog vijf exemplaren van bevinden in: de Bibliotheek der Gemeente Rotterdam onder de signatuur 1463 D 10, in de Leidse Universiteitsbibliotheek onder de signatuur 1085 E 25, in de Provinciale Bibliotheek van Zeeland onder de signatuur 49492, in de bewaarde boekerij van Frans Mijnssen met de opdracht ‘Voor Frans Mijnssen, Rudolf Atele (Henri Ritter)’ en in de boekerij van Louis Putman met de opdracht ‘Voor mijn Vrouw *Henri* 2 Aug. 1911’ (hun huwelijksdag). Elisabeth Augustin deelt in haar artikel ‘Persoonlijke en onpersoonlijke herinneringen aan dr. P.H. Ritter jr.’ in *Kruispunt*, juni 1983 mee: ‘In het exemplaar van *Kleine Prozastukken* dat mijn man in zijn jonge jaren van Ritter kreeg staat in het keurige handschrift van Ritter met inkt op het schutblad geschreven: Aan Jac. van Looy met eerbiedige Hoogachting Rudolf Atele (P.H. Ritter Jr.)’.

Het titelblad vermeldt:

Kleine Prozastukken
door
Rudolf Atele
Meindert Boogaerdt Jun.

Krimpen a/d Lek – MDMXI [hetgeen MCMXI moet zijn]

Het Voorbericht zegt:

De meeste der hier volgende opstellen zijn indertijd verschenen in de tijdschriften *de XXe Eeuw* (uitgave Scheltema en Holkema's Boekhandel te Amsterdam), later vereenigd met *de Nieuwe Gids* (uitgave Luctor et Emergo, 's Gravenhage) benevens in *Europa* (uitgave Dordrechtsche Drukkerij en Uitgeversmaatschappij), later vereenigd met *Groot-Nederland* (uitgave van Holkema en Warendorff te Amsterdam.)

De opstellen werden gepubliceerd onder verschillende namen, waaronder ook de eigen naam van den schrijver.

Om redenen voor den lezer van geen belang zijn deze prozastukken samengevoegd onder den naam Rudolf Atele.

10 Juni 1911.

De Inhoudsopgave luidt:

Schetsen, p. 1-109
Kleine Prozastukken, p. 117-147
Meneer Serjanszoon, p. 149-161
Odyssee door Redenatiën, p. 5-51.

Dus na bladzijde 161 komen nog weer eens de bladzijden 5-51. Het ongewoon ingewikkelde en merkwaardige drukschema is door Louis Putman geanalyseerd in het tijdschrift *Uitgelezen Boeken* van maart 1985:

De uitgave bevat als geheel 14 katernen van ieder 16 pagina's. De katernen hebben geen signatuur.

Achter het 10e katern is een kwartvel toegevoegd. De eerste 10 katernen + het kwartvel zijn doorgepagineerd vanaf bladcijfer 1 tm 164. Het eerste katern wordt voorafgegaan door een ongepagineerd kwartvel (= 4 pagina's), te weten: de franse titel, het drukkersadres en de titelpagina.

Vanaf de eerste pagina van het elfde katern wordt opnieuw gepagineerd. Deze telling begint met bladcijfer 5 en eindigt met bladcijfer 68.

De veertien katernen zijn doorschoten met 5 losse pagina's welke blijkbaar achteraf zijn toegevoegd, en daardoor niet in de paginering zijn opgenomen.

Ze zijn op de volgende plaatsen ingevoegd: tussen de titelpagina en het eerste katern 2 losse pagina's, waarvan de eerste met het *Voorbericht* van

de schrijver, gedateerd 10 juni 1911 en de tweede met de tussentitel *Schetsen*. De derde ingevoegde pagina bevindt zich tussen de pagina's 116 en 117 met de tussentitel *Kleine Prozastukken*.

De vierde is geplaatst tussen de pagina's 150 en 151 met de tussentitel *Mijnheer Serjanszoon*. De vijfde pagina met de tussentitel *Odyssee door Redenatiën* is geplaatst achter pagina 164 en gaat vooraf aan de eerste pagina van het elfde katern (met bladcijfer 5), welke tot en met pagina 63 de tekst van *Odyssee door Redenatiën* bevat en gedateerd is: november-februari 1909-10.

Uit bovenstaande kan worden afgeleid dat de vooraf in tijdschriften gepubliceerde teksten in de oorspronkelijke chronologische volgorde van publikatie in één drukgang zijn afgedrukt en gepagineerd zijn van 1 tm 164.

De niet vooraf gepubliceerde tekst *Odyssee door Redenatiën* is met een afzonderlijke paginering afgedrukt, beginnende bij pagina 5. Het plan was waarschijnlijk deze tekst afzonderlijk uit te geven. Door de samenvoeging zijn de eerste vier pagina's, bestemd voor titel etc. komen te vervallen.

Achteraf zijn ook de titels die bij de diverse soorten van teksten, zoals zij oorspronkelijk in de tijdschriften waren aangekondigd als tussentitels op losse, niet meegepagineerde pagina's ingevoegd.

Ook de typografische opzet van het boek is opmerkelijk. De tekst van elke schets begint tegenover een blanco linkerpagina, ongeacht of het slot van de vorige schets wel of niet op de rechterbladzijde eindigt. Voor *Odyssee door Redenatiën*, dat ingedeeld is in genummerde hoofdstukjes, geldt voor elk hoofdstukje hetzelfde.

Dit geldt echter niet voor de afdeling *Kleine Prozastukken* (pag. 117 tm 148) en *Mijnheer Serjanszoon* (pag. 151 tm 163) waar de teksten alleen worden onderverdeeld door een nummering in romeinse cijfers.

Los van de gedrukte paginering heeft de uitgave 242 bladzijden.

Aldus de analyse van Louis Putman.

Het boek *Kleine Prozastukken* bestaat dus uit vier delen:

1. Schetsen (korte verhalen), 2. Kleine Prozastukken (wat krampachtig geformuleerde korte beschouwingen), 3. Mijnheer Serjanszoon (een bespreking van het boek *Mijnheer J.B. Serjanszoon* (1908) van Herman Teirlinck) en 4. Odyssee door Redenatiën (een beschouwing in de trant van Plato en *Gesprek op den Drachenfels* van Jacob Geel met als kenmerken: een ik-figuur en een vriend, klassieke namen, een gefingeerde situatie, een alledaagse aanloop, een wat hoogdravende stijl en een diepgaande gedachtenwisseling tijdens een wandeling.

De *Schetsen* zijn:

‘De Twist’ (over een vechtpartij waarin de auteur zich zozeer in de gedachten van een van de jongens verplaatst, dat hij de jongenstaal ook wil weergeven in verkortingen als ‘gaf ‘m ’n douw’, ‘het rook na’ jongensgoed’, ‘’t kon nie’ meer anders’, ‘boomen met ’r takken’ en ‘zullie’ en waarin vrijmoedig woordgebruik zelfs tot ‘godverdomme’ gaat).

Najaar 1902.

Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1903, deel III, blz. 348-366.

‘Gekke Tinus (I. Hoe ze Tinus beetnamen. II. Hoe ’t met Tinus terecht kwam)’.

Najaar 1902.

Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1903, deel III, blz. 348-366.

‘In verboden streken’ (over Monnickendam en Marken, een schets met weer een andere toon en inzettend met ‘Waarde lezer’. Er staan zinnen in als: ‘het rulle stadje, dat voor-de-grap zeventiende eeuwtje speelde’, ‘De haven had iets van een haven uit een speelgoeddoos. Het was er als in een ouden zolderhoek, waar allerlei vergeten stukken worden bewaard’ en ‘Marken lag stil in zee, als een lang schip dat altijd tot vertrekken ge-reed ligt en nooit vertrekt’).

15 november 1903 – 25 maart 1904.

Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1905, deel I (fragment), blz. 117-129.

‘In de bergen’ (een korte impressie van de genegenheid van Hans voor Anita in een Duits plaatsje).

Winter 1902.

Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1905, deel I, blz. 117-129.

‘Het brandende huisje’ (een jongen ziet zijn ouderlijk huis aan de dijk verbranden).

Geen jaar van ontstaan opgegeven.

Niet eerder gepubliceerd.

‘Appelen gappen’ (ook een jongenservaring).

Najaar 1902.

Niet eerder gepubliceerd.

‘Over het water’ (slechts de impressie van een bruidegom die zijn bruid in een schip begroet).
Zomer 1903.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1905, deel III, blz. 327-331.

‘Na het ontwaken (Aan F. Mijnssen)’ (over het vroege ontwaken van een kleine jongen).
Zomer 1903.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1905, deel III, blz. 327-331.

‘Uit een reisboekje’ (mogelijk inderdaad een korte dagboekaantekening over een zeestadje).
Zomer 1903.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1905, deel III, blz. 327-331.

‘Toen de dag zoo vreemd ontlook (Voor G. S.)’ (mogelijk Gerard Seret) (Johan ontwaakt in de kamer van zijn broer en neemt de omgeving in zich op).
Najaar 1905.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1906, deel II, blz. 369-371.

‘Toen zij verlaten was’ (een beschrijving van de zieke Elisabeth, ’s morgens in haar bed, ‘statig in haar eenzaamheid’).
1902.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

‘Laatste avond’ (de vrees van een grootmoeder voor het einde der dagen wegens de komst van de komeet van Halley).
Najaar 1902.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

‘Vonnis’ (de beschrijving van de middeleeuwse sfeer van een terechtstelling met veel beweging van kleurige mensen).
Winter 1902.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

‘In de benarde stad (Voor C.)’ (eenzelfde pleinbeschrijving met een menigte die op de mededeling van een heraut wacht).
Lente 1903.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

‘Toen Karel alleen was’ (de ervaring van Karel op een zomeravond van de stille deftigheid van het huis waar hij in woont).
mei-augustus 1904.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

‘De stille avond (Voor J. Reitsma)’ (de indrukken van Johan die zich op een zondagavond met zijn ouders in de huiskamer bevindt).
Herfst-winter-lente 1905-1906.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, deel I, blz. 183-197.

Niet opgenomen zijn de schetsen ‘In de middag’ (*De XXe Eeuw*, 1905, deel I, blz. 117-129), ‘De dauwige morgen’ (*De XXe Eeuw*,1907, deel I, blz. 183-197), ‘De roos voor moeder’ en ‘Het partijtje’ (beide in *Europa*, 1908, deel III, blz. 7-12.

De *Kleine Prozastukken* zijn:

I, II, III, IV en V.
Winter 1905-1906.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1907, blz. 351-357.

VI. Het nuchtere en het voorname.
Winter 1905-1906.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1908, deel I, blz. 110-114.

VII. Aandacht een verbeelding.
Herfst 1907.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1908, deel I, blz. 110-114.

VIII (Aan C. G. = Carel Gerretson).
Geen jaar van ontstaan opgegeven.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1908, deel IV, blz. 100-103.

IX. De verbeelding die de gracie in ons leven brengt.
Geen jaar van ontstaan opgegeven.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1908, deel IV, blz. 100-103.

X. Verbeelding en schroom.
Geen jaar van ontstaan opgegeven.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1909, deel IV, blz. 100-103.

XI.
Lente 1908.
Oorspronkelijk in *De XXe Eeuw*, 1908, deel IV, blz. 100-103.

XII.
Geen jaar van ontstaan opgegeven.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1908, deel I, blz. 162-164.

XIII. Literatuur, die tot de adagia gekomen is.
Lente 1908.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1908, deel I, blz. 162-164.

XIV.
Lente 1908.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1908, deel I, blz. 162-164.

XV.
Lente 1908.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1908, deel I, blz. 163-164.

XVI. Iets over Proza en Poëzie.
Lente 1908.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1908, deel I, blz. 163-164.

XVII. Over Weidschheid en Monumentaliteit.
September 1909.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1909, deel IV, blz. 125-129.

XVIII. Aandacht en Begeerte.
September 1909.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1909, deel IV, blz. 125-129.

XIX.
September 1909.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1909, deel IV, blz. 125-129.

Niet opgenomen zijn: I. Beschrijvingskunst en hare tegenstelling, II. Kritiek; de absolute en relatieve waarde der richtingen, in *Europa*, 1908, deel I, blz. 33-35.

Mijnheer Serjanszoon
Herfst 1909.
Oorspronkelijk in *Europa*, 1909, deel I, blz. 192-198.

Odyssee door Redenatiën
Niet eerder gepubliceerd.
Eerste zin: ‘Op zekeren vroegen zomerdag, lang voor het aanvangsuur van onze wetenschappelijke discussiën, kwam, onverhoeds, mijn vriend Polyvagans zelf, geen ander, mijne morgensluimering onderbreken.’ Beinvloeding door Plato en Jacob Geel is door het hele verhaal duidelijk. Het beschrevene is mogelijk ook zo gebeurd. In Polyvagans (de veelbereisde) is Gerretson te vermoeden, de ik-figuur Nimis (de mindere) zal Ritter zelf zijn. Plaats van handeling lijkt Bunnik waar Ritter in zijn studententijd woont. Het vroege bezoek overvalt Nimis. Polyvagans excuseert zich, maar deelt mee dat zijn nacht vergald is door lezing van een krantenartikel. Ze ontbijten en gaan in de hoofdstukken II en III diepzinnig keuvelend wandelen. In hoofdstuk IV drinken ze in een herberg koffie, die ze niet blijken te kunnen betalen. Polyvagans moet thuis geld halen. De laatste zin luidt: ‘Toen ik, kort daarna, het pad afdalend dat naar mijn woning leidde, nog even omzag, ontwaardde ik in de duisternis der gang het lokkig hoofd van Polyvagans en het steile der waardin te samen in een vriendelijk discours, waarbij het thans ongetemperd geluid van zilverlingen mij vermoeden deed dat hier geloof, geduld en menschelijkheid op nobele wijze werden beloond.’

Ritter had zijn Odyssee een jaar eerder aan *De Gids* aangeboden (redactie: H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. de Meester, W.L.P.A. Molengraaf en R.P.J. Tutein Nolthenius). Op 18 maart 1910 antwoordde Van Hall hem:

Tot mijn leedwezen moet ik u berichten, dat de Gidsredactie Uw opstel, dat ik zooeven met de verschillende, maar in hoofdzaak overeenstemmende, adviezen uit de circulatie terugontvang, niet ter plaatsing kan aanvaarden.

Een collectief beredeneerd “judicium” van de redactie kan ik u niet voorleggen. Maar misschien interesseert het u, uit de verschillende beoordeelingen de volgende fragmenten te lezen. Ik schrijf ze maar over, *precies* zooals ze geschreven werden, zònder de bestemming, onder uwe oogen te worden gebracht:

“De ernst Uwer bedoelingen ontroert mij meer dan hare duidelijkheid mij licht verschaft” ben ik geneigd met Polyvagans den schrijver van dit kunstig samengesteld mozaiek toe te voegen. Er is aan het traceeren der

slingerpaden in deze redenatiën zeker veel kunst besteed en de zwaarwichtigheid en omslachtigheid waarmede de eenvoudigste dingen worden omschreven en betoogd, geeft soms wel iets vermakelijks aan de Odyssee door dezen volgeling van Van Deyssel te boek gesteld."

"Mij is dezen doolhof van redeneeringen, waarbij men telkens, op arglistige wijze, op een doodloopend pad gebracht wordt, de draad telkens weer ontsnapt en het geheel heeft mij ten slotte ... [onleesbaar] gemaakt."

"Een precieuze verpakking van inferieure waar.. Zulk een stuk is alleen genietbaar bij groote elegantie niet slechts in gedachten-kronkeling maar ook aan schrijfwijze. Aan dit laatste ontbreekt te veel; zie bijv. bl. 11: "O, klein wit huis dat de eenige koffy *bevatte*" enz.

Eén enkel lid der redactie zou er een enkel brok of een paar brokken uit willen nemen; maar ik begrijp dat zoo iets met dit "kundig samengesteld mozaiek-werk" niet gaat. Op die wijs zou de draad nog veel minder kunnen worden vastgehouden.

Moeder Ritter schreef in een brief van 18 november 1911: 'Vanochtend ontving ik het "Pracht Exemplaar" van je boekje.'

Op 23 april 1951 zal Ritter aan Lodewijk van Deyssel schrijven: 'De "Kleine Prozastukken" van Atele heb ik geschreven in een soort hallucinatie, zonder het substraat der mannelijke ondervindingen.'

In *Schrijversdebuten* (1960) schrijft hij: 'Bijna niemand kent dit boek meer, maar mijn merkwaardige ervaring er mee is deze, dat het door literatoren van reputatie beurtelings werd gewaarmerkt als volkomen nietsbeduidend en als het beste dat ik ooit geschreven heb [de mening van Lodewijk van Deyssel]. Het bevat sensitivistische schetsen, waarin de levensangst en het onmetelijk levensgeluk trilt van het kind.'

Een aantal in het algemeen positieve kritieken op *Kleine Prozastukken* is dank zij speurwerk van Louis Putman teruggevonden: Is. Querido in het *Algemeen Handelsblad* van 5 oktober 1911, een ongesigneerde recensie in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 23 oktober 1911, G. van Hulzen in *Het Boek in 1911*, A. Aletrino in *De Nieuwe Gids* van november 1911, Henri van Calker in *Bibliografisch Jaarboek* (1911), H. van Loon in *Den Gulden Winckel* van 15 februari 1912, H[erman] R[obbers] in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* van mei 1912, G.F. Haspels in *Onze Eeuw* van juni 1912 en F. Erens in *De Amsterdammer* van 21 juli 1912.

Is. Querido schrijft zwaarwoordig in de Letterkundige Kroniek van het *Algemeen Handelsblad* van 5 oktober 1911:

Een merkwaardig boek; om het decadente verfijnings-element, en om het in scherpe geestes-aandacht-gespitste van dit *bespiegelend*-ziende intellect.

Rudolf Atele is zeer onder den invloed van den Adriaantjes-stijl. In zijn Kleine Proza-stukken schrijft hij b.v. De stille avond:

"Het was of, onder het denken, zooeven opeens veel tijd voorbij was gegaan. Vader zat nog altijd in zijn krant te lezen, het nuchtere witte vel krampachtig tusschen zijn handen, – nuchter en door-de-weeksch, de harde zwarte letters onvermoeid in 't avondlicht.

Vaders mond was toegenepen, en overal op zijn ernstig, neêr-hangend gelaat waren lijntjes en plooien in gedrongen, als waren dit nu voor altijd Vaders trekken, die door geen glimlach konden worden uitgewischt. Waar tuurden Vaders oogen? Wat zat hij stil en star. Las hij nu, in de krant? Het was of Vader maar op één plaats staarde, als waren zijn oogen daarbinnen, verglaasd. Wat is dit nu Vader, vader die zoo streng was? Hij zat er zoo zwak en verwezen achter z'n deftige, glanzende jas.

Vader scheen straks net als vroeger, een man die stoer en strak zich op hield in de kracht van 't leven, – maar was 't verbeelding dat er een zweem van oud-zijn in hem lag, dat er iets weggegevens, waarvan hij zelf niets wist, in die werktuigelijk kordate trekken lag? Zijn schedel leek zoo fijn, zoo broos, en er was angst dat het wit hoofd zou zinken als het te lang werd bestaard."

Als dit proza niet tot verborgen of bedekt leven heeft een soort van allerfijnste observatie-innigheid, dan vraagt men zich af: waarvoor werd het geschreven? Is het de bedoeling een soort suggestie op ons brein te oefenen, en het simpel-stille, van de zinnetjes, te doen doorgaan voor subliemen eenvoud? – Neen, zóó gelezen ervaart ge iets van mystificatie, van een soort bedrog dat u zeer kregelig stemt. Maar vindt ge in dit proza echter wezenlijke kenmerken van den fijnen waarnemingsstaat waarin de geest zich bevindt, als hij klaar-ziend is, en strak-gespannen van beheerschte ontroering, dan krijgen deze simpele schijn notitietjes een zachte, mijmerende innigheid van de ziel mée, die ze heffen boven het kunstmatige eenvoudigheids-geknutsel.

En dit lijkt mij meer dan eens het geval met dit geschrift. Ontwijfelbaar, het analytisch-psychische, soms helderziend-starre en strakke van een medium-woord, is in dit werk geïnspireerd op de Adriaantjes. Het is lang niet zoo stijl-zuiver en scherp-belicht. Maar den gevoelsstaat van den waarnemer, die de waarneming opheft tot een soort van visioenair leven, ontdekt ge telkenmale. Lees bijv. eens den laatsten zin van het citaat: "Zijn schedel

leek zoo fijn, zoo broos, en er was angst dat het wit hoofd zou zinken als het te lang werd bestaard."

Zie hier de observatie van het vaderhoofd, onmiddellijk verbonden aan een visie die even snel overgaat in een angst-gewaarwording. Van Deyssel zou zeggen, een soort van sensatie. Eerst ziet hij den schedel, *a.* De waarneming. – Dan ziet hij den schedel "zoo fijn en broos". De verinnigde waarneming, die niet meer alleen den *man* met den schedel, maar nog eerder den *vader* met den schedel treft. *b.* De waarneming met 't subjectieve gevoel voor het voorwerp, verbonden. – Dan ziet hij het "witte hoofd". In verband met den voorafgaanden zin, "dat er een zweem van oud zijn in hem *lag*" ("lag", zegt de schrijver leelijk, stel je voor een "zweem" die "ligt", Q.), is vooral de, in de waarneming gemengde kind-ontroering te voelen. – Het *witte* hoofd, belicht in den lampenschijn, en dan de *angst* dat het zou "zinken als het te lang bestaard werd", – c. Waarneming geheel tot psychisch voelen verworden, de werkelijkheid verdringend om een subjectieve gevoelsgesteldheid vrij te doen uitleven. Ge ziet dat dit zeer eenvoudige zinnetje door een zeer saamgestelde hoeveelheid geestelijke werkingen is geschapen en neergezet.

Dit geestelijke waarnemen en telkens de waarneming verwisselen met gewaarwordingen door de waarneming ontstaan, is een kenmerkelijk stijl-element in de Adriaantjes geweest, en ook precies zoo in dit werk. – Soms ergert u heftiglijk de schijn gewichtigheid van dit proza, de pose, de indrukken-versnippering, het sterke en tergende gebrek aan stijl-synthese, en ook iets blazerigs in de beeldspraak die zonderling mal uit den strakken detaillerings-toon van het afgepaste, saamgevoegde en woord-blokjes-achtige ingelegde geheel, valt. Maar ge wordt toch weer tevreden gesteld door de innigheid en fijnheid van vele observaties in gemengder gevoels- en waarnemings-staat geschreven.

Geheel Adriaantjes is:

Zij was zoo kalm en stil, er scheen een aldoor eendere mildheid in haar starend gezicht, – maar moeder, moeder, – zag ze dan niet even op om te lachen dat hij gerust kon zijn? – Dáár waren de koesterende haartjes aan haar slapen, die waren van Moeder, en die wáren er nog. Zoo zou hij blijven kijken, zoo zou hij moeder vasthouden in dit oogenblik; het was of dit een laatste oogenblik was, waarin hij moeder zoo kon zien. Kijk moeders hoofd wordt kleiner, wordt kleiner, het lieve kleine gezicht, en het blijft gebogen, hij kan de oogen niet zien. Kijk moeders haar, daar in de verte, in het meewarig licht. Wordt moeder dan nù al grijs?"

Toch lijkt mij dit geen plagiaat. Er is onmiddellijk in ieder geschrijf een natuur-techniek en een knutselig-nagebootste, te herkennen, die wroet en werkt, plooit, buigt en saâm-perst, en toch geen twee zinnen van eigen leven

uit kan brengen. In den stijl van Atele is een zekere hoeveelheid natuur-techniek aanwezig, die wijst op persoonlijk kunnen. Dit zou ik eerst heel duidelijk kunnen maken met zeer nauwkeurige vergelijkingen en kenschetsing van stijl-details, tusschen Adriaantjes en deze Proza-stukjes.

Zeker, deze gevoels-uitbeelding, deze waarnemings-staat, deze verinnerlijking van realiteit is decadent; ze mist synthetische rhythmiek. Ze mist het saamgrijpings-vermogen van details tot geheel. Ze laat het gebeuren, met stukjes en beetjes voorbijgaan, dan dit, dan dat belichtend. – En toch, als het beeldend-verhalende wordt los-gelaten en de schrijver uit zich in den aphoristischen vorm, dan is er wèl synthese, een saam- en omvatting van zeer wijd-uiteenliggende gedachten-punten. – Zeer zuiver zijn deze dingen gedacht.

"De aandacht laat zich niet herinneren; zij, die de hechtheid in allen arbeid vormt, zij is zoo vluchtig, dat al wie uit haar ban ontwaakt, haar heeft verjaagd. Zij is, zooals de liefste over den rustenden geliefde, die is gevlucht als hij zijn oogleden tot openen beweegt, – zoo is zij over ons gebogen, de Innige, die voor iedere nadering schroomt."

"Wie de aandacht aantast, heft haar op. Als gij beseft dat gij aandachtig zijt, is uw aandachtig-zijn verdwenen."

De veelzijdige gevoeligheid en fijnheid van den bespiegelaar is te voelen, in de psychologische doortasting en speuring van zijn overpeinzingen. In dit bijvoorbeeld.

"Is onze vijand zwak en verslagen door eene omstandigheid buiten onzen wil, – dan voelen wij ons verwonnen, onmachtig onder zwijgend geuiten hoon."

En ook over "het nuchtere en voorname" staan er zuivere dingen uitgezegd.

"Nuchterheid is negatief, is louter gebrek aan bezieldheid, werkt louter als reactie tegen bezieling. Geestdrift is het eenige levensbevorderende sentiment, en de nuchtere geest bevordert alleen het leven, in zooverre hij den hartstocht voor het onwaarachtige aantast. Het voorname is verzet tegen een afstand-doen van de persoonlijkheid. Zoo hebben het voorname en het nuchtere gemeen een sceptische houding tegenover het bezield worden, het voorname omdat in de bezieling de persoonlijkheid wordt weggegeven, het nuchtere omdat zijn wezen de bezieling ontkent.

De tegenstelling tusschen het voorname en het nuchtere ten opzichte der bezieling ligt in den aard der bezonnenheid, die beide kenmerkt. Het voorname is eene, uit de bezieling bereikte, het nuchtere eene, door de bezieling verlatene, bezonnenheid. Voornaamheid is verstolde bezieling, zoo, als de on-deraardsche versteeningen uit het sappig gewas zijn verstard. Maar het

voorname kan zich, door deze verwantschap, versteken in het mom der nuchterheid, wanneer het zich tegen overdreven opgetogenheid verzet."

Deze beschouwingswijze heeft een rustige afwikkeling van de kerngedachte. Het is inderdaad aardig, boeiend, zuiver en tegelijk zeer scherpzinnig, zonder nabootsende Hegeliaansche woord-omduikelarij. Het is op eigen geest en nadenken zelf veroverde gedachten-innerlijkheid. En het mist niet de teedere nuancen van het kunstaarswoord. De hardheid van de enkele intellectueele taal is er om weggedoezeld. Het is de peinzer die door den mond van den verfijnd-gevoelige spreekt. En toch zijn deze onderscheidingen zeer fijn, zeer gradueel en zeer strak gedacht. Maar ze zijn losgewikkeld uit het waas van den innerlijken droom. Ook gedachten-uiting, heeft een taal-tintspel.

De groote bekoorlijkheid van alle philosophie is, dat ze boeit, niet slechts door een afgetrokken gedachte- en begripsscherpte die slechts verlokking heeft voor den dorsten academie-geest. maar door een zekere levensstuwing. De darteling en deining van den geest, den persoon van den denker, mag er nooit in ontbreken, of hij moet er zichzelf totaal buiten plaatsen. Het laatste is een onmogelijkheid. Ik neem het gewillig op mij aan te toonen dat Nietzsche, de meest subjectieve wijsgeer, die allicht ooit geleefd heeft, en Spinoza, de meest objectieve die er ooit geleefd heeft, – dat beiden niets dan hun *persoonlijkheid* hebben gegeven, en in zekeren zin, gelijksoortigen arbeid verrichtten, al is hun leer, hun beginsel ook volkomen elkaar tegengesteld. De strengst-mathematisch-opgestelde wijsheidsleer hangt af van subjectieve grond-bepalingen. Men geeft dus altijd op eenerlei wijze in wijsbegeerte zijn persoonlijkheid tusschen en door al het objectieve heen. Hoe boeiender deze is, hoe boeiender ook haar gewrochten. Het succes van Schopenhauer: het lèven, flonkeren en lichten van zijn stijl. Er zijn die meenen dat de ernst en wetenschappelijkheid en objectieve diepzinnigheid van de gedachte dan te loor gaan;... apenkool.

Ook in den denkstijl van Atele is dat boeiende. Het is nog iets heel anders dan het zoetige, bedwelmend-odeurige van Maeterlinck's wijsgeerigheid; dan de salon-mystiek, de Ruysbroeckse kluizenaars-gedachte, verdwaald in het quartier Mont-Martre. Het is een dialectisch betoog-fijnheid, geheel van eigen innerlijk leven doorsapt, en dat geeft het bekorende aan dit bespiegelende werk. En als bewijs dat in dezen staat van leven hem de synthese niet vreemd is, geef ik u dit slot-citaat van Atele:

"De verbeelding die de gracie in ons leven brengt."

Evenals de verbeelding door hare eigenschappen de kernen onzer persoonlijkheid, gemoed en geest, te zamen bindt, zoo brengt haar wezen, haar godsdienstig karakter, in ons leven die gracie, welke ons aan ranke, op den wind bewogen bloemen verwant doet zijn.

De raakheid is het innerlijk van geloof en verbeelding, de rankheid der verwachting, die van buiten ter schooner gezien wordt, naar mate aldaar de vergeefschheid der verwachting onvermijdelijker wordt beseft. De gracie is in geloof en verbeelding, daar beiden niet om het geloof of de verbeelding, maar om het gelooven of verbeelden bestaan. En aldus is beider karakter, wijl alleen datgene zuiver om een modus leven kan, dat waant te leven om eene essentie. Het is de waan in waarheid herscheppen, wat in geloof en verbeelding geschiedt, waardoor zij beiden de waarheid hebben in zichzelf. Zoo zijn zij beiden argeloos, als het immer befloerste kinderoog. Zoo zijn zij beiden overtogen met de argeloosheid, die de volmaking is der naïveteit. Want de naïveteit is niets dan een onbewust schouwen in ons zelve, waarbij wij de in ons ontluikende verwachtingen met onze schuchterheid beveiligen, en onderwijl zóó open zijn voor de wereld als de aandachtige die in het voorwerp zijner beschouwingen is verloren.

Het leven kan alleen tot schoonheid worden, als zijn smart wordt beseft. En nu vindt ons de verbeeldingen als wanhopigen, want zij vangt niet met ons aan, daar vreugd-in-de-toekomst van de jeugd is realiteit. De verbeelding vindt een oneindige doelloosheid in onze wanhoop. En het is deze die met de doelloosheid samenstemt, in het leven der verbeelding aanwezig, welke schijnbaar om de essentie, in werkelijkheid om den modus bestaat.

De verbeelding, de argelooze, de van zich zelve onbewuste, zij heeft het vermogen de groeikracht in ons leven te houden, het met waan te bezielen, waardoor wij leven om het leven, achtend te leven om een verren troost."

Men zie uit den fijnzinnigen, levendigen betoogtrant de waarheid van mijn woord bevestigd, dat diepzinnige en ingewikkelde gedachten-dingen ook *boeiend* en beeldrijk-gevoelig kunnen worden gezegd, zonder offering der abstracte begripsscherpte.

Is. Querido.

Een ongesigneerde lakoniekere kritiek in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 23 oktober 1911 luidt:

"Velen in onze overbeschaafde cultuur verlangen naar buiten. Zij achten de veelsoortige schoonheid onzer huidige literatuur in kassen gekweekt, zij geven voor, de zelfbeschouwing en de beschouwing in het algemeen moede te zijn, zij haten de detailleering, versmaden in critiek de nauwkeurige analyse, en verkiezen in het leven zelf ietwat robuuste naiviteit boven nauwkeurigheid en teederheid van sentiment."

Aldus de heer Atele in zijn beschouwing "over Weischheid en Monumentaliteit". Het is niet noodig zijn, welsprekend, betoog over "den edelen

aard onzer verfijnde beschaving" tot het einde toe te lezen, om te weten, dat deze auteur niet tot bovengenoemde "velen" behoort: hij toont zich noch robuust, noch naief, maar deze, "tot aan het steriele grenzende, bizonderheid" gebrachte geest heeft ons onder het lezen van zijn kleine prozastukken herhaaldelijk getroffen, door de kristal-klare zuiverheid, waarmee hij, dikwijls ongemeene, gedachten tot uiting heeft weten te brengen.

Aan zijn weinig spontane bezonnenheid dankt de heer Atele een helder inzicht in de geestelijke gesteldheid van zijn eigen tijd. Ofschoon zijn oordeel over litteraire aangelegenheden herhaaldelijk van het onze afwijkt, hebben we zijn philosophisch-aesthetisch proza met grote belangstelling gevolgd.

In *Het Boek in 1911* schrijft G. van Hulzen in 'Over nieuwe Boeken en Schrijvers':

Om van het algemeen oordeel zekerder te zijn, zoo kan het onder deze omstandigheden raadzaam wezen, eenig werk onder een anderen naam uit te geven, wijl de blik bij den beoordeelaar dan onbevangener is, ook zelfs nog als ondanks den schuilnaam de ware naam zich raden laat. Kan dit b.v. de reden zijn, dat RUDOLF ATTELE [sic], zijn bundel "Kleine Prozastukken", aldus liet verschijnen? Men zou 't kunnen gissen uit het voorwoord dat de schrijver eraan toevoegt.

Een beginnend auteur is deze Rudolf Attele, zeker niet. Uit elk zinsvak, uit elken zin blijkt al een fijn intellekt, dat zich precies weet uit te drukken en die weet wat hij wil. Of hij bereikt? In veel wel, niet in alles. De fout ligt misschien hier, dat de onderwerpen niet altijd van groot belang zijn voor hen die lezen. Maar dit kan evengoed aan den lezer liggen. Van ragfijne onderscheiding is b.v. het opstel: over weidschheid en monumentaliteit, waarin de schrijver uiteenzet, dat niet altijd het groote grootsch is, dat ook het kleine, het fijne, zijn rechten heeft. Nu dit wisten we ongetwijfeld allang, iets bepaald nieuws wordt hier niet beweerd, maar kwaad kan het niet, en zeker niet, zooals deze schrijver het doet, nog eens te herhalen, dat het roepen naar groot, gróót werk in de kunst, een vage beteekenis heeft. Immers in het kleine kan met ook groot zijn; 't hangt enkel hiervan af of men volledig bereikt.

A. Aletrino in *De Nieuwe Gids* van november 1911:

Ik zal mij, bij de bespreking van "Kleine Prozastukken" beperken tot de "Schetsen" en het onderdeel "Kleine prozastukken" in engeren zin, evenals de "Odyssee door Redenatiën", ter beoordeeling aan anderen overlaten, die zich niet alleen meer tot dat soort werk voelen aangetrokken, maar die er

ook meer verstand van hebben als ik. Misschien. waarschijnlijk, of liever zeker, is het een bewijs voor een gebrek in mijn denkvermogen, dat ik nooit het geduld heb dergelijk geredeneer tot het einde te volgen, in mij op te nemen en er over na te peinzen en wanneer ik zulke evolutiën op de slappe koord des rede-neerens ontmoet en voor me zie, is mijn eerste gedachte altijd, dat de schrijver wel gelijk zal hebben en dat het – wanneer hij het mis heeft – er nog zoo erg niet op aankomt.

Wat nu de "Schetsen" betreft (waarin de invloed van v. Deyssel niet te miskennen is), is men verplicht te erkennen, dan dat het uiterst conscientieus, lang en herhaald-overpeinsd werk is, waarvan geen woord is neergeschreven, voordat de schrijver nauwkeurig heeft nagegaan of dat, wat hij wilde gebruiken en gebruikt wel het precieze is en dat hij er geen ander voor in de plaats kon en mocht zetten. Iedere zin is, om zoo te zeggen, fijn gecise-leerd, sober, zonder één woord te weinig of te veel. Jammer is het, dat somtijds de duidelijkheid aan die soberheid is opgeofferd en dat het daardoor voor den lezer moeilijk wordt, mee te voelen, mee te zien, mee te denken wat de schrijver bedoeld heeft te willen laten voelen, te willen laten zien en te willen tot nadenken geven. Door die, ik zou haast zeggen precieuze, nauwkeurigheid, doordat zoo duidelijk blijkt, dat de schrijver niet maar spontaan heeft neergeschreven, wat hij wilde zeggen, maar dat hij op ieder woord, op iederen zin moeite heeft moeten doen, is er iets kouds, iets zielloos in zijn werk gekomen. Dat is de voornaamste aanmerking, die ik op het boek heb.

Daarnaast staat de fout, dat de lezer al de moeite, al het zwoegen en het werken, dat de schrijver op zijn boek heeft besteed, heel goed voelt. Een ieder weet, dat – al lijkt het zoo gemakkelijk – er op ieder kunstwerk veel meer en veel harder moeite wordt gedaan, dat er veel meer ziele-leven aan besteed wordt, dan een leek of een ander wel zou meenen. Maar het is juist een van de verdiensten van een werk, dat deze moeite niet blijkt, dat het den schijn heeft, alsof het werk zoo maar, spontaan, uit één stuk is ontstaan en is neergeschreven. Hier nu, ziet men – onder het lezen – den schrijver langzaam en met taai geduld voortpeuteren, zou ik haast zeggen, en staat er na iedere schets over verwonderd, niet alleen, maar voelt een zekere teleurstelling, dat het resultaat van al dat werken niet anders is dan het onbelangrijke, waarop zijn werk neerkomt. Want zelfs de vier beste schetsen, "De twist" (met het vreemde, bijna onbegrijpelijke einde), "Toen de dag zoo vreemd ontlook", "Laatste avond" en "Toen Karel alleen was" (tevens de beste van de vier), geven na lezing en herlezing dat gevoel van teleurstelling, om het weinige en het onvolledige, waarop het uitloopt. Men vraagt zich onwillekeurig af, of het resultaat wel al dat moeitevolle en langzame werken beloont. Een belooning vinden in het werk als zoodanig, om het werk zelf, los van alles, zooals het daar ligt, kan men niet, omdat daarvoor de stemming,

waarin het is neergeschreven te weinig voelbaar is niet alleen, maar niet hoog genoeg of misschien met opzet is weg gehouden. En wanneer men de belooning in het belangrijke er van zoekt, uit een literair oogpunt of beschouwd als een nauwkeurig weergegeven psychologisch voelen der personen, dan voelt men zich teleurgesteld, doordat – ten gevolge van de nauwkeurige beschrijving en het precieze te boek stellen der verschillende, zelfs kleinste handelingen – de ziel, het inwendig-voelen dier personen verloren is gegaan en er alleen hun uitwendige is overgebleven. Zelfs in de bovengenoemde vier betere schetsen.

Het is echter duidelijk, dat de schrijver wel degelijk iets te zeggen heeft, iets zeggen wil en dat hij de behoefte heeft te uiten wat er in zijn diepe binnenste leeft, wat hij met zijn lichaams-oogen ziet en verder een dieper met zijn ziel ontleedt, dat dat het hem – om dat goed en zoodanig te doen, dat hij een ander suggereert, wat hij zelf ook voelt – op het oogenblik nog de macht ontbreekt, om dat tot een goed einde te brengen. Men voelt uit zijn werk, dat hij een fijne ziel heeft een dat de visie, die hij op de menschen heeft, een zeer goede en oorspronkelijke is, dat zijn voelen verre van alledaagsch of banaal is. Daarom is het des te meer te bejammeren, dat hij al dezen arbeid niet bewaard heeft als voorbereiding voor en belangrijker en grooter werk. Nu loopt hij kans, dat men hem er van beschuldigt, zijn werk te veel te overschatten. En voor zelf-overschatting is zijn gemoed te fijn aangelegd. Ik heb dan ook alle hoop op later.

Henri van Calker in het *Bibliografisch Jaarboek* (1911):

Indien ik als mijne verwachting uitspreek, dat dit boek betrekkelijk weinig zal worden gelezen, wil ik hiermede geenszins te kennen geven, dat het werk van Rudolf Atele onbeduidend of minderwaardig zou zijn, maar zeg ik dit alleen met het oog op het publiek, dat tegenwoordig zich nog den tijd gunt oom eens iets te lezen. Het hier aangeboden geestesvoedsel is te ongewoon van smaak, dan dat het ’t groote publiek, dat meer houdt van lichte en gemakkelijk-verteerbare spijs, zal kunnen lokken. Men leest liever romans en novelletjes, dan iets waar-bij men zijn geest inspannen moet, om de schoonheid van zulk een werk volkomen te genieten. Is het helaas al een feit, dat verzen slechts tot een zeer beperkten kring doordringen, hoeveel te enger zal de cirkel getrokken moeten worden, voor literatuur als deze grootendeels wijsgeerige bespiegelingen over abstracte begrippen en denkbeelden! Zelfs de schetsjes vooraan in dit boek, waarin althans nog eenige “vertelling” zit, zullen het groote publiek slechts matig interesseeren, wijl deze kunst daaraan voorbijgaat als eene onbegrepen schoonheid. Het groote publiek kàn niets gevoelen voor kunst, al is deze ook nog zoo fijn en nog zoo bijzonder, indien

zij niet rechtstreeks spreekt tot zijn meer grover gevoel en minder gecultiveerden smaak. De ondervinding aller tijden heeft dit bewezen en het is niet te voorzien, dat hierin spoedig verandering komen zal. Het blijft voorloopig nog waar, wat Van Deyssel eens gezegd heeft: “kunst is luxe.”

De enkelingen echter, die door aanleg en studie in de hoogere regionen der kunst verblijven mogen, zullen werk als dit van Rudolf Atele zooveel te oprechter waardeeren. De schetsjes kenmerken zich door fijnheid van gevoel een prachtig observatievermogen. Bovendien zijn ze in zeer eenvoudigen, zoo strak mogelijk gehouden stijl geschreven, en meer dan eens denkt men aan het zoo bijzondere werk, dat van Deyssel in zijn “Adriaantjes” gaf. De tweede soort “Kleine Prozastukken” zijn uitsluitend wijsgeerig en men vindt er onder van treffende schoonheid. Een der mooist is voor mij wel dit: “Hij, die de weemoed kent, zal zijne jammerlijke levensgeschiedenis niet meer met felle zorg zijner gedachten begeleiden. Maar zijn verdriet als een blijvende sluier om zich heen winden, en, stilstaande, alle levensgebeurtenissen langs zich doen voortvlieden, ze aanschouwend door den zachten tranengloed van zijn verdriet. Zoo blijft niet langer het verleden als een toekomst, maar de toekomst wordt als een verleden, en het hopen geschiedt op de wijze van het berusten.

Weemoed beteekent eenheid met het leven. Gij zijt niet langer beschouwer als een droevig kind, indien ge de gebeurtenissen niet meer begeleidt; ge zijt ook zelve een grootheid tusschen de andere dingen der wereld nu ge de bewustheid welke over het leven gaat, hebt verlaten, er is een band tusschen U en het leven, nu de trots van Uw smart in weemoed verging.”

Eindelijk bevat deze bundel nog eene critisch wijsgeerige studie over “Mijnheer Serjanszoon” uit Teirlinck’s roman van dien naam, en eene “Odyssee door redenatiën”, een geestigen dialoog over de hedendaagsche cultuur, tusschen den schrijver en diens vriend Polyvagans.

Rudolf Atele moge geschreven hebben voor weinigen, die weinigen zullen zijn werk waardeeren en hooghouden.

H. van Loon in *Den Gulden Winckel* van 15 februari 1912:

Was het toevallig, dat ik, me tot de bespreking van dit boekje zettend, niet op streek kon komen? Dat mijn pen niet aan de hoogte van de bewondering scheen te willen raken, die het lezen toch in me gewekt had? Meer dan eens moest ik het vel verscheuren, bleef de pen onwillig... Het dient erkend: van binnen was het leeg, was het koud in me gebleven. Ik had me op dezen bundel vertellingen als op een fijnproeversgenot gespitst, me herinnerd, hoe veel bewonderingswarmte verschillende stukjes van denzelfden auteur, toen nog onder zijn eigen naam schrijvend, in mij hadden ge-

stookt... Het boekje wàs een teleurstelling. De erkentenis wordt voor niet meer geboden dan zij is: ziehier mijn zeer subjectieve meening. De uiterste subjectiviteit is bij het oordeelen hier geboden, omdat dit zeer bijzondere, zeer fijne en belangwekkende werk zich onmiddellijk tot onze bijzondere en fijnste persoonlijkheid of sub-jectiviteit richt. Natuurlijk is *iedere* meening over kunst zuiver persoonlijk, maar in de meeste gevallen valt hier om heen te praten, kan men min of meer prijzend de waarde der techniek, de compositie en dergelijke uiterlijkheden bespreken, dingen, waar het innerlijk van den recensent buiten blijft. Anders bij Atele. Deze schetsen zijn als ontsluierde, koel- en scherp-doordringende oogen. Oogen, als moderne teekenaars en schilders wel geven: harde, wreed-levende, strakke pupillen in een verwazend gelaat. Alle aandacht trok de kunstenaar op die oogen samen, ook òns, publiek, dwingend, deze – dit kras en onmiddellik of onverhuld levende – als hoofdzaak te zien. Van die oogen hebben deze korte vertellingen het fascineerende, het spookig-betooverende, het... verdwaasde soms.

Men kan zich met geen frazes van dit boekje afwenden, al zullen enkelen dit doen, al zullen verscheidenen dit begeeren. Want verscheidenen moeten deze vertellingen instinctief vijandig aandoen. Zij zullen er vreemd, zelfs huiverachtig vóór blijven staan.

Laten we trachten, ze rustig in de koortsig-strakke, diepe oogen te schouwen. Ze zijn het waard. We staan hier voor een ongemeene persoonlijkheid, die tevens ongemeen kunstenaar is. Kunstenaar, niet voor de massa. Ik doelde er straks reeds op, van uiterste subjectivitieit sprekend. Een onvervalscht kunstenaar, ongeneigd tot eenige concessie aan... wàt ook. Een, die allerminst de populariteit zoekt, al worden 109 bladzijden door de simpele beschrijving van kinder-, van jongenservaring ingenomen.

Toch blijft gekunsteldheid, gezòchte duisterheid dezen auteur vreemd. Als hij dit toch lijkt...: hij kàn niet anders. Hoe den berk te verwijten, dat zijn stam glad, slank en zilverig is? Het oneenvoudige in de uiting, het *schijnbaar* gezochte van woordenkeus of woordschikking hangt onmiddellijk met het in-nerlijk dezer schetsen, dus met de ziel van den schrijver en met de door die schetsen gewekte ontroering samen. Het is de verwikkelde, de zeer gecompliceerde, de abnormale of decadente – als gij dit woord wilt – persoon van den schrijver, welke hem dezen inhoud in de slechts daarbij passende vormen deed schenken. Zoo innig waren deze vóór de schepping in den kunstenaar vergroeid, dat het onderscheid tusschen beide geheel vervaagt. Wij kunnen deze vreemde ontroeringen alleen in deze vreemde taal denken. Zou iemand, misschien met edel bedoelingen, b.v. om deze vertellingen dichter tot den doorsnee-lezer te brengen, de táál willen vereenvoudigen: hij schond tevens onwillekeurig den inhoud.

Deze dingen zijn verre van nieuw, doch blijkbaar nog niet voldoende herzegd. Hoe zou anders de dichter Adama van Scheltema en pas nog de Berlijnsche landgenoot H. F. Wirth, het misverstand hebben versterkt, dat litteraire kunstenaars, een taal schrijvend welke de massa niet begrijpt, daar opzettelijk duisterheid brachten, om zich zoo doende een houding van half gesluierde hoogheid te geven? Niemand zal tegenspreken dat dit niet vaak gebeurt, of dat een deel van het publiek zich daar weer niet telkens door bedotten laat; maar in de eerste plaats treft het publiek hier eer blaam dan den daardoor in 't zonnetje gezetten duisterling; in de tweede plaats dient generaliseeren hier slechts tot het, niet geheel te goeder trouw, staven van een opgeworpen, algemeene stelling, en, doch dit slechts half bewust, tot het bouwen van een eigen, overheerschend voetstuk.

Met het voor mij liggend boekje zouden beide heeren niet tevreden zijn. Het is de "volkskunst" op haar kop. Het is een tot het uiterste gedreven individualisme. Het is de doorwrochte uiting van een zeer bijzonder, zeer belangwekkend mensch. Het is volstrekt modern, in zoo ver het aandoeningen en indrukken naar de oppervlakte woelt, die voordien, voor dezen ontbindenden tijd nog nooit zoo, zóó fel en zóó diep, zijn gevoeld noch beschreven. Hiermee staan we voor den afgrond, voor de kloof, die het mogelijke van het onmogelijke, het geordende of in-schoonheid-harmonische of kunstvolle van het verbrokkelde, het verdwaasde of ontbondene, het rustige van het rustelooze kortom, scheidt.

Dit is litteratuur van de onrust, zooals de geheele, moderne letterkunde, in welke taal ook, door de onrust beheerscht, zoo niet bezeten wordt. Die hebben de tachtigers hier gebracht: de onrust hunner opstandigheid, hun heftigen afkeer van versleten beeldspraak, van de maatschappelijke een christelijke deugden op papier, van al het burgerlijk-zelfgenoegzame. Deze rusteloozen, zoekenden gingen te vroeg ònder, omdat zij te veel en te sterk ondergingen. Wie denkt hier niet aan Kloos' prachtig-doffe klacht: "Ik ben te veel een mensch geweest..."? De een was te veel, de ander te weinig mensch. Onderzoekingen naar wat hun val verhaast heeft, hebben belang voor den toekomstigen litterair-historicus: ons, tijdgenooten, hebben zij genoeg te genieten gegeven.

Diezelfde onrust heeft Atele. Dezelfde van aard, ànders van gehalte, van uiting. In de jaren tusschen '80 en '90 beleefden de Nederlandsche letteren hun Sturm-und-Drang-periode. Toen borrelde en gistte het als nieuwe wijn in nog ten deele oude zakken. De inhoud scheen althans dat bedekkende, terughoudende element niet te kunnen verdragen. Men verlangde vrijheid, los-bandigheid, nu zóó lang sleurdwang had benauwd. De wijn perste en spoot uit de sponnen. Zóó krachtig, dat tè spoedig al het vocht was ver-

vloeid, de geur was geweken. Als koningen hadden zij de munten hunner talenten onder het verbijsterde volk gestrooid.

Wie nà hen kwamen, waren zuiniger. Zij schonken bij beetjes, waar de voorgangers hadden verkwist. De oude gulheid, de overmoedige hartstocht, de echte scheppingskoorts was weg. Gelukkig, zucht Scheltema. Het zij zoo. In elk geval hebben zij, de fellen, gezaaid: het volgende geslacht plukt de vruchten.

Ook Atele. Hij staat het dichtst bij van Deyssel, eens den stoutsten van allen, maar op dien van Deyssel lijkt Atele geenszins. Zijn wijze, het leven te ontleden, te beschouwen en voor een deel zich daarmee te verzoenen hebben beiden gemeen. Men behoeft, men màg zelfs geen klakkelooze navolging aannemen en toch meenen, dat Atele zonder van Deyssel niet geworden was, wat hij nu blijkt. Ook Atele's levenskijk is uitsluitend op het analyseerende, het ontbindende gericht. Ook deze, uiterst gecompliceerde mensch voelt zich tot het ontwarren van aandoeningen uit het slechts *schijnbaar* eenvoudig kinderleven aangetrokken. Ook hij neigt naar die geheel persoonlijke, voor enkele gelijkgezinden slechts toegankelijke, die het leven ontscheurde, zwèvende gevoelswijsbegeerte; ook hij grijpt, blijkbaar uit afkeer tegen de harde een ruwe werkelijkheid, naar een droomwereld, waar de figuren – meer figuren, speelpoppen, marionetten, dan levende menschen – blijkens de laatste 63 bladzijden, naar 18e eeuwschen trant zich onderhouden met spitsvondige bespiegelingen-in-de-lucht, met hoofsche vormen en, voornamelijk, een angstvallig-stipt vermijden van wat aanstoot kan geven, of onaangename gewaarwordingen wekken kan. Doorliep niet van Deyssel diezelfde ontwikkeling van binnen naar buiten, van bijna den vorm verwaarloozenden inhoud naar een schoone, gladde uiterlijkheid, die het andere, (hare onontbeerlijke keerzij), weer minder acht? Met dit verschil, dat van Deyssel tot die laatste levenshouding is gekomen na verscheiden fazen als portalen te zijn doorgegaan, terwijl de begaafde schrijver, die zich Atele noemt, in dit debuut reeds op jeugdigen leeftijd, doch in het klein, ongeveer een dergelijke ontwikkeling schijnt te hebben doorloopen. Bovendien zijn de uitmuntende stukjes uit de eerste afdeeling, niet minder rijp dan wat ook chronologisch later schijnt te komen, 1902 en 1903 gedateerd. Teeken van ongewone vroegrijpheid dus. Ook hierin zoek ik de oorzaak, die mij de uitdrukking mijner oprechte bewondering moeilijk maakte, waarvan ik beginnend repte. Wij missen... inhoud. Zelfs in die eerste vertellingen. De meeste verhalen van eigenaardig, vaag en schrijnend, niet begrepen, dus slechts half bewust jongensleed, jongenswanhoop soms. Het vervreemd staan temidden van het raadselachtig leven, het vage zoeken, de matte druk. Al het stuurlooze van een tot mijmeren geneigde, ontwakende jongensziel. Prachtig "sujet" niet waar? Belangrijker, immers intenser dan van Deyssel's "Kindleven". Inder-

daad heb ik hier, met gelijke techniek, veel meer van genoten dan van de spottend “Adriaantjes” genoemde taalprentjes. de techniek van Atele is waarlijk verbluffend. Hij is een meester in het, vaak ten onrechte gesmade, vak.

Nu was het gegeven vrij dankbaar. Dankbaar heeft Atele hier de ongekunstelde, de impressionistische grilligheid van jongenstaal aangewend. Maar onmiddellijk blijkt, dat de schrijver daar zelf boven staat. Al schrijft hij niet “hij”, maar “ie”, al hield hij de gedachtensprongen, de onberekenbare gedachtenassociaties, al dit echt en diep-jongensachtige vast: de felle ontroering, die deze schetsen toch bedoelen te wekken, geven ze niet. Met dat al blijven we toch buiten de jongensziel. Wat vooral van Deyssel zoo kras in de Kleine Republiek bereikt heeft: dat de lezer den, wat goren, adem uit de jongensmonden ruikt en den duffe geur van hun kielen, zóó ver brengt Atele hem niet. Deze ging ook trouwens ànders te werk. Beeldde de eerste maar een jongenssamenleving uit, enkel uit genot, om daar schoonheid van te maken: Atele greep dieper. Hij kóós, hij schiftte meer. Hij componeerde, hij zette in een lijst. En dat omlijste drenkte hij in stemming. Om die figuren weefde hij een noodlot, dat, klein, uit die figuren zelf voortkwam, en hen overheerschte. Soms is hij daarin volkomen geslaagd. Dan is het subliem. Subliem is “De Stille Avond” en ook “Toen Karel alleen was”. Het andere is zeer, zeeeer superieur. Daar zien we de verf echter nog te veel. Hindert de inspanning van den schrijver, die, zelf blijkbaar de grens der ontvankelijkheid bereikend, in reactie teruggreep naar het jongensinnerlijk, waarin diezelfde aandoeningen onvoldragen sluimeren, terwijl de uiting, de buitenzij nog zeer eenvoudig is. De ont-wikkeling, die omknakte en haar teveel aan gevoeligheid legde in de beschrijving van jongenswee, dat ons toch niet met de starre wanhoop van een Van Gogh slaat, ofschoon deze bedoeld schijnt...

In alles, ook in het filosofische zoowel als in het causeerend-bespiegelende, is dit boek een uiterste, zooals ook het werk van wijlen de Nerée tot Babberich een uiterste was. Toen ik Atele’s arbeid zoo even met geteekende óógen, enkel oogen, vergeleek, dacht ik niet in de laatste plaats aan dezen verfijnden teekenaar. Het is de hoogste, de boven de kracht ge-groeide, de moeitevol zich naar de zon rekkende, maar weinig sappige, zelfs steriele twijg. Ongroeizaam, ietwat verstorven als deze filosofie, als het zich in ijlten van woordenspel verliezende, behaagzieke leven, hier in een “Odyssee door Redenatiën” geschetst. Een superieur talent, dat welhaast aan zijn eigen verfijning, zijn schuw-trotsche ontledingszucht te gronde dreigt te gaan. Ontleding, die, niet verre van ontbinding staande, een hoofsche, schijnbaar gemeenzame, doch met hoofsche manieren slechts te scherper wèrende geesteshouding tevergeefs zal zoeken te verbergen.

H. van Loon.

138

H[erman] R[obbers] in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* van mei 1912:

Alweer een bundel, alweer fragmentarisch werk, alweer een schrijver die, in bewondering voor de groote "tachtigers", voor Van Deyssel in de eerste plaats – in zeer natuurlijke sympathie tevens voor dien anderen, oudere, fijnen prozaïst, Jacob Geel – geen expressie heeft gevonden die treft door haar originaliteit, haar persoonlijkheid, door iets dat datum stelt. Maar overigens welk een verschil met den, zooeven hier besproken, zoogenaamden roman! Tegenover Timmermans ouderwetsche, romantisch-bohême nonchalance, welk een bijna pijnlijk scrupuleuze zorgvuldigheid - welk eeen zuiver begrip vooral van wat stijl en toon beduiden. Ziehier althans een leerling, die zijn meesters eer aandoet! Hij volgt Van Deyssel na, maar hij heeft hem althans begrepen, het is Van Deyssels géést, dien hij tot den zijnen maakt. Hij schrijft op de wijze van Geel, doch die wijze van schrijven heeft niets onnatuurlijks – wie Geel niet kent zal aan dit werk geen imitatiesmaakje proeven; alles wat daar staat is zonder twijfel echt, is direct uit den geest van den schrijver voortgekomen. En zoo kan men Ateles boekje dan toch eigenlijk wel persoonlijk noemen!

Als compositie, als, op eenigerlei wijze samengevat, een geheel, iets harmonisch, is ook deze bundel stellig niet te aanvaarden. Hij valt uiteen in, minstens, twee gedeelten – als ik zeg twee bedoel ik de verhalende "schetsen" en de redeneerende Prozastukken, kritiek en filosofische dialogen. Wat men desondanks prijzen kan is de zelfkennis die spreekt uit de aangenomen volgorde (tevens, naar ik meen, vrijwel de chronologische). 't Zij dan dat er weinig waardeverschil tusschen de schetsen te onderkennen valt, zij blijken zorgvuldig gerangschikt, men ontdekt harmonische, in innerlijkheid wortelende, overgangen, en de laatste (Toen Karel alleen was, De Stille Avond) zijn wel de belangrijkste. Toch lijkt mij wat daarna volgt: de Kleine Prozastukken en de kritiek op Teirlinck iets beters. En nóg voortreffelijker de Odyssee door Redenatiën, waarmede het boekje sluit. Ik kan niet anders denken of de auteur is zich welbewust geweest van den climax dien hij, deze volgorde vaststellende, in zijn bundel bracht. Hij schijnt er de man niet naar om iets ter wereld onbewust te doen. Veeleer heeft hij zich aangewend het schoonst-mogelijke gebruik te maken van zijn overbewustheid. Hij maakt er kunst mee. De groote verovering, die de heer Rudolf Atele in zich zelf gemaakt heeft, langzaam allicht, gedurende zijn al tamelijk lange schrijversloopbaan – hij is een zeer precieus auteur, die niet dan het kostbaarste van zijn vinding noteert – is deze: hij heeft gemerkt dat hij meer een gevoelig-wijsgeerig redeneerder is dan een uitbeelder of impressie-wekker, en *hij heeft hierin leeren berusten*. Zijn erkenning trouwens van de schoonheid,

gelegen in berusting en weemoed, is volmondig en heeft hem stof gegeven voor een der mooiste bladzijden in zijn boekje. Ik kan niet nalaten het hier over te schrijven. Het is No. XV van de “Kleine Prozastukken”. “Hij, die de weemoed kent, zal zijne jammerlijke levensgeschiedenis niet meer met felle zorg zijner gedachten begeleiden. Maar zijn verdriet als een blijvende sluier om zich heen winden, en, stilstaande, alle levensgebeurtenissen langs zich doen voortvlieden, ze aanschouwend door den zachten tranengloed van zijn verdriet. Zoo blijft niet langer het verleden als een toekomst, maar de toekomst wordt als een verleden, en het hopen geschiedt op de wijze van het berusten.

“Weemoed beteekent eenheid met het leven. Gij zijt niet langer beschouwer, als een droevig kind, indien ge de gebeurtenissen niet meer begeleidt; ge zijt ook zelve een grootheid tusschen de andere dingen der wereld, nu ge de bewustheid welke over het leven gaat, hebt verlaten; er is een band tusschen u en het leven, nu de trots van uw smart in weemoed verging”.

In de eerste zijner schetsen heeft Atele getracht toestanden van de menschelijke ziel te beschrijven – naar het voorbeeld van Van Deyssel op de wijze der sensatie waargenomen – waarin zekere visies ontstaan, zonder dat wij weten hoe, visies die ons als ’t ware slaan met overgroote verwondering en door hun starre droomvreemheid ons denken opheffen. Alle zijn het beschrijvingen van de verbijstering, van acute, tijdelijke, bij een kramp te vergelijken krankzinnigheid, die elk onzer – en de gevoeligsten, fijnst levenden onder ons het allermeest misschien – nu en dan overkomt. In de allereerste dezer schetsen overheerscht zelf de aandacht voor deze bizondere soort levensmomenten zoozeer alle andere functiën in den schrijver – ook het wezen van zulke absolute aandacht wordt verderop in zijn werk met prachtige juistheid gedefiniëerd – dat hij in ’t geheel niet op zijn taal let en slecht schrijft, bijna onnoozel van onbeholpenheid en gansch onwelluidend. Zinnetjes als deze (bl. 7): ‘’t Was zoo echt zomer overal. Voor ’t raam middenop de’ gang wiegelden wat takken, en de geur van de speelplaats was in de heele school. ’t Was anders ’n oude school; de gang beneden, waar ’t geroezemoes van de eerste en tweede was, was donker en oud. Nu was het stil in de school,.... alleen hoorde je soms wat kouwe stappen over de’ steenen vloer, beneden; maar dan was het weer stil”.

Later is dit anders geworden, is hij het slechts schijnbare van de groote belangrijkheid dier verbijsteringsmomenten gaan gevoelen en – in “Toen Karel alleen was” en “De Stille Avond” – gekomen tot het noteeren (binnen-in vasthouden) en beschrijven van momenten, die niets verbijsterend s meer hebben, maar waarin de geest, zeer diep en zeer intens levende, zich daarvan, min of meer plotseling, helder bewust wordt. Het geestelijk wezen

schijnt in zulke momenten binnen in ons, als een zacht stralende zon, diep in onze ziel gelegd.

De *Odyssee door Redenatiën* lijkt mij hierom het hoogste tot nog toe door dezen schrijver bereikt, wijl hij daarin bewijst op een luchtigen, vaak zelfs eenigszins studentikoozen, een zeer geestig-luchtigen toon, te kunnen spreken over dingen die hem vroeger plachten te bezwaren. Dit immers is onze allerschoonste levensoverwinning, luchtig te kunnen denken, en dus spreken, over zware dingen, die wij toch ten volle beseffen.

H.R.

G.F. Haspels in *Onze Eeuw* van juni 1912:

Vooruitgang nu wenschen een verwachten we van Rudolf Atele, die zijn sinds jaren gepubliceerd werk nu voor ’t eerst bijeenbundelt in *Kleine Prozastukken*. We verwachten dien, omdat hier reeds gang aanwezig blijkt; wenschen dien, omdat die gang nog te angstvallig, te omzichtig-berekend, te precieus doet. Precieus toch is hèt woord voor de zestien kleine *schetsen*, waarmede dit bundeltje opent. Hun scherp, fijn lettertje – werden wellicht de matrijzen ervan met koninklijk gebaar vernietigd, een waarborg dat aan dit keurwerk ook naar zijnen vorm verbleve zijn onderscheidenheid voor eeuwig? – de taal, waarin ze zijn gebeiteld, neen dit is te forsch, zijn geciseleerd, is beter; de schilderijtjes en krabbels waarmede de schrijver, als een impressionistisch aquarellist, en verbeten-nauwgezet etser ons zijn verbeeldingen voor oogen stelt, het is alles zuiver gezien, verbazend-knap werk, maar op het kan-tje af te-precieus.

“Hij moest na’ de’ muur, en tegen de’ muur en in de’ muur.. Zoo stonden wij, – stil.. De zon stond als een wiel in de bronzen lucht, die uit den einder omhoog stond... Onze boot werd naar binnen gedauwd.. Gauw tegen de-dijk op, met z’n handen en voeten.. en ’t was net of-t-r nog ’n heeleboel andere rooie jongetjes door ’t dorre gras na’ bove’ wouwe’.. Toen kwam ’r ’n heel oud man de zee langs. Ik vroeg ’m den weg, en toen-ie voor mij stond was ’t of z’n gezicht van dun marmer was in mekaêr gezet, en of de schellen van z’n oogen, rood beloopen, vanzelf zoudeen neervallen, voor mij, op den grond. En onderwijl was ’t ’n oogenblik dat nooit uit was en de zee klokte klok-klok.. Hij probeerde ook, lief te doen, zooals een verlegen ouwe heer tegen een jongetje.. ’R *stonden* dunne witte wolken in de lucht, achter mekaêr, en ’r tusschen, te midden van de verwarde, brokkelige pannendaken – de toren” (b. 22, 38, 40/1, 56, 77, 81/5).

Wie deze citaten, neen, niet leest, maar bekijkt, erkent dat hier een aandachtig arbeider aan het werk is, die heel wat kan, behalve misschien vergeten wat hij kan. Die in aristocratischen afkeer van goedkoop, onecht en-

thusiasme zuivere realiteit wil geven, koel en schoon als wit marmer, maar te weinig weet dat ook realisme academisch kan worden. Die bovendien zich zelf de taak schijnt opgelegd te hebben den strijd tusschen onze schrijf- en spreektaal te beslechten, doch in zijn pijinlijk nauwkeurige pogingen, in zijn bijna peuterige proefnemingen, niet altijd gelukkig is. Want wie begint nu een zin met 'R inplaats van Er, terwijl het fijne verschil, waarom de weggelaten vierden-naamvals "n" soms door een apostrophe en dan door een verbindingsstreepje wordt aangegeven, mij ontgaat. Maar bovenal erkent hij dat deze schrijver, onder zijn gezoek naar juiste spelling en interpunctie, wordt verheugd door teekenachtige vergelijkingen en invallen, die dit werk toch echte kunst doen blijven, zij het te precieuze. Dit blijkt vooral uit den inhoud. Al deze *schetsen* zijn impressionistische kiekjes, meest uit het jongensleven. Ongelooflijk scherp, vaak treffend juist, maar te weinig atmosfeerig, en meest zoo hopeloos fragmentarisch, dat de ongeduldige lezer ten slotte iets gaat mompelen van: kouwe drukte.

Niet zoo licht zal meen dit zeggen van de negentien korte opstellen, door den schrijver, evenals zijn geheele werkje, betiteld *Kleine Prozastukken*, een reeks fijn gestileerde beschouwinkjes, als aandacht, nuchterheid, verbeelding, gevolgd door *Meneer Serjanszoon*, eene in den geest van dit werk zich vermeiende, en in den toon ervan vriendelijk geschreven waardeering van Teirlinck's kranig verhaal, en ten slotte door een *Odyssee door Redenatiën*, een morgenontmoeting en wandeling van twee vrienden, die zich te buiten gaan aan hoffelijke dialogen. Want, hoewel ook dit alles niet behoort tot wat men noemt lichte lectuur, valt dit gemakkelijker te waardeeren, vooreerst omdat we hier niet vergast worden op proeven van preciese spelling, en omdat we bij de behandeling dezer abstracte onderwerpen vanzelf wat strakker taal verwachten. Wàt we dan echter hier waardeeren, wil ons niet geheel duidelijk worden. Zeker, dit is aristocratische kunst, voornaamgenoeg; toch niet te voornaam, levend boven haar stand? Jawel, dit alles is niet-gewoon; doch alleen in den negatieven zin des woords, of ook in den positieven zin van bovengewoon? Is het oorspronkelijk in den zin van persoonlijk, of slechts in dien van literair-knap? Waarom maakt zijn kunst telkens den indruk van gekunsteldheid, zijn ernst dien van begrippenspel, zijn gedachte dien van intellectualistisch vondstje? Als onze welwillende aandacht zoo vraagt, mist ze dus hier het onvermijdelijke dat kunst onweersprekelijk maakt, mist ze de natuur, het leven zelf, zonder welke ook de hoogste kunst namaak blijft. Trouwens de schrijver weet van dit gevaar. Hij zegt zelf over den kunstenaar:

"Met name in onze huidige cultuur meen ik eene gescheidenheid te hebben waargenomen tusschen Geest en Daad, welke naar mijn vermoeden de centrale oorzaak is der onharmonische gesteldheid waarin deze cultuur

vertoeft.. Subtieler dan voor de menigte begrijpelijk is zijn kunst en gedachte in deze tijden, terwijl het actief leven, zooals dit zich bijvoorbeeld in de politiek vertoont, hol een ontdaan schijnt van wat wezenlijk waarde schenken kan aan de maatschappij". (*Odyssee*, bl. 40).

Ziehier, de schrijver passe dit op zijn kunst toe; subtiel, precies is ze genoeg. Zal ze niet verdrogen en verdorren in gekunsteldheid, ze kome en brenge in aanraking met het volle leven. Dit is de vooruitgang dien we van haar wenschen een verwachten.

De Hofstad van 23 juli 1910:

Tegen het najaar kunnen we tegenzien van *Rudolf Atele* een bundel "Kleine Prozastukken" (Zeist Meindert Boogaeerdt Jun) en een literair-bespiegelende arbeid "Een Odyssee door Redenatiën" (Antwerpen, Uitgave van "Ontwaking".)

F. Erens in *De Amsterdammer* van 21 juli 1912:

Het is een eigenaardige bundel, die verzameling van *Kleine Prozastukken*, zooals de auteur hem noemt. Het is geen gewoon geschrijf. Er ligt in het geschermutsel en geweef van deze volzinnen eene zekere superioriteit, een licht zich over alles heen zetten, somtijds beschenen met een fijn ironischen bijna beminnelijken glimlach. Het is een vluchtig glijden van voorstellingen. De woorden zijn hier werkelijk gevleugeld. Men leest en leest en laat zich omwaaien door de koele zephieren in de ijlende vlucht.

Dit is geen slecht, ook geen middelmatig boek, maar het is er ook geen dat diepe indrukken achterlaat. Indien men moest zoeken naar een werk dat vlug vergeten is, dan is het dit. Toch leide men uit de algemeenheid dezer karakteristiek niet af, dat er niet tegensprekende bizonderheden hier en daar zouden kunnen worden aangetroffen, doch deze liggen zoozeer verscholen en zijn zoozeer bedekt door het vluchtige dons der lichte gedachten, dat Aeolus bij het weg blazen der hooge massa zijn wangen zou kunnen doen springen. In den gang van dit proza ligt iets van den tijd van Geel en Potgieter, maar het bezit niet het zwaarwichtige en de gedwongen structuur van deze belangrijke voorgangers. Ook is er een lichte "anstrich" van dr. Charles van Deventer's ten onzent gelukkig ingevoerd Hellenisme. Ik doel hier voornamelijk op het slotstuk van dezen bundel getiteld: *Odyssee door Redenatiën*.

Alhoewel ik mijn gedrongen voel dit werk van Rudolf Atele met een zekere distinctie te introduceeren in den salon onzer Nederlandsche Letteren, voel ik mij niet geneigd na die introductie mijne gedachten een predelecties langer bij dien introducé te laten vertoeven. Een fijn werk voorzeker! De

arbeid ook van een aristocraat des geestes, maar ik vind hier niet, wat ik zoek en ik vind dat dit alles veel directer had kunnen worden uitgesproken. Het beginsel, dat de taal den mensch is gegeven om zijne gedachte te overdekken is hier dikwijls zeer handig doorgevoerd, moge ook in een salon van diplomaten zeer goed te pas komen, voor den nuchteren litterator en eenvoudigen zoeker der realiteit is het een vogel in de lucht. Niet overal in deze bladzijden steekt de auteur in zijn statiefrac en in het gedeelte, dat nog speciaal *Kleine Prozastukken* heet, spreekt hij categorisch en in gelukkig gevondene aphorismen. Dit zijn dan ook de parelen een de edelsteenen in dezen stroom. Ik zoude ze willen in goud vatten en voor mij leggen ter herhaalde overdenking, niet tot troost of verwarming van de kilte des levens, maar tot glimmende bespiegeling. “De aandacht is een staat van onzen geest, dien wij veroveren noch herinneren kunnen. Zoolang wij de aandacht begeeren, zoolang wij haar willen, verschijnt zij niet. Maar toch stelt zij zich onfeilbaar zeker ten dienste van den mensch, die haar met ijver begeert. Zij wacht ons, indien wij ons oefenen om haar te bereiken, en grijpt ons plotseling, zonder dat wij beseffen wanneer de oefening is voltooid. De gang uit het waken naar den slaap is evenwijdig aan den gang van de ongebreidelde gedachte tot in de aandacht leidt. Wie de aandacht aantast, heft haar op. Als gij beseft, dat gij aandachtig zijt, is uw aandachtig-zijn verdwenen.”

“Nuchterheid is negatief, is louter gebrek aan bezieldheid, werkt louter als reactie tegen bezieling. Geestdrift is het eenig levensbevorderlijk sentiment, en de nuchtere geest bevordert alleen het leven, in zooverre hij den hartstocht voor het onwaarachtige aantast. Het voorname is verzet tegen een afstand-doen van de persoonlijkheid.”

Ook zijn de schetsen, die het eerste gedeelte van het boek vormen van meer dan directe visie: “de Twist” b.v. “Uit een reisboekje” is een staaltje karakteristiek voor Atele’s kunst.

Het is van een grooter eenvoud en de woorden zijn neergevallen op het papier door de zwaartekracht der noodzakelijkheid, licht doch omdat de auteur er zelf niet schijnt op te drukken, een eigenschap die het onbewegelijk voorname van zijn schrijfwijze niet verloochent en toch het diepbewogene bij hem aan den dag brengt, wanneer hij zegt, dat de paerse meisjes hun mondjes trokken in sierlijke plooijen, *alsof ze van binnen liederen zongen*. De cursiveering is van mij.

Atele lijkt mij een auteur waarvan nog veel goeds te verwachten is. Dit boek is eene belofte, maar ook niet meer dan dat. Het bevat de onoogelijke zaadkorrels van uitgestrekte velden. De auteur neme ze in de hand en strooie ze rond over de wijde vlakten van ons land. De richting der kalme zelfbespiegeling is die, waarin hij schijnt te moeten gaan. Daarin is hij het meest zich zelf. Het gewaad van het realisme past voor hem minder, omdat

hij vermag een terrein te betreden, waar nog weinig is gezaaid en dat, al ware er veel gezaaid, met zijn oogst voortdurend voor de hongerigen een steeds welkom voedsel zou opleveren. De zuivere bewegingen der menschelijke ziel blijven altijd interesssant en zijn van alle tijden. Het uiterlijk reëele verandert met den tijd en heden is van geen belang meer, wat het gisteren wel was. Wij hebben tegenwoordig geen tijd meer om stil te staan bij dat wat volkomen uit den tijd is. Wij zijn gedwongen de raderen van ons rijtuig over de scherven van het verleden te laten gaan.

F. Erens.

De debuterende Ritter kon het doen met zulke kritieken en met zo'n aanmoediging.

Op 20 december 1911 schreef uitgever Boogaerdt hem:

Geachte Heer,

Ja, het wordt hoog tijd dat ik u eens kom opzoeken, precies de dag bepalen kan ik nog niet, maar in elk geval ziet u mij vóór nieuwjaar verschijnen en bericht ik u mijn komst tijdig en zoo mogelijk zal ik gaarne nog uw vriendelijke uitnoodiging om ten uwent te lunchen gebruik maken. Aan de volgende personen en periodieken zond ik een recensieex: D.Th. Jaarsma Groningen, Herman Poort Groningen, Gulden Winckel, de Groene, Aletrino, Ons Tijdschrift, Het Vaderland, Onze Eeuw, Nieuwe Rotterd. Crt, Elsevier's Maandschrift, De Beweging, Bibl. Jaarboek 1911, Het Boek in 1911 (v. Hulzen), Het Nieuwsblad v/d Boekhandel en de Koninklijke Bibliotheek. Vraag 2 is dus reeds opgelost. Tot heden zijn verkocht 40 ex w/v 9 in linnen en 4 in leer. Ik bezit geen enkel leer of linnen ex. meer, alleen nog 6 ingenaaide ex. de rest van de ingenaaide exx. is nog in commissie.

Van dichten comt mi cleine bate moet Ritter gedacht en Boogaerdt ondervonden hebben.

In *Uitgelezen Boeken* van januari 1982 publiceert Louis Putman het artikel 'Meindert Boogaerdt Jun. Begin en einde van een uitgever'. Meindert Boogaerdt was in 1860 in Krimpen aan de Lek geboren, waar zijn vader een houthandel had. Zijn moeder is Neeltje Wilhelmina Geyl, een zuster van de vader van de historicus P. Geyl. De jonge Boogaerdt ging naar het christelijk instituut Esmeyer in Rotterdam. Hij werkte aanvankelijk in de boekhandel en begon in 1904 een uitgeverij in Rotterdam. Zijn eerste boek bevatte een serie lezingen van Herman Teirlinck. Zou hij bij Ritter aangedrongen hebben op opnemen van diens studie over *Mijnheer J.B. Serjanszoon*? Boogaerdt bleef Vlaamse auteurs uitgeven en in 1906 F.C. Gerretsons vertaling van Plato's

Charmides. Dirk Coster debuteerde in hetzelfde jaar bij hem met een vertaling van Flauberts *De Legende van H. Juliaan den Herbergzame*. In 1908 kreeg Boogaerdts fonds een meer Nederlands gezicht. Toen debuteerde François Pauwels bij hem met *Gedichten* en in 1909 P.N. van Eyck met *De Getooide Doolhof*, Jan Greshoff met *Aan den Verlaten Vijver* en Herman Poort met *Enkele Verzen*. In 1912 liquideerde Meindert Boogaerdt zijn bedrijf. Zijn verdere leven speelde zich af in Cauderan bij Bordeaux, waar hij in 1942 overleed.

In 1930 deelde de Uitgeverij Leiter-Nypels in Maastricht aan Ritter mee graag iets van hem te willen publiceren. Ritter stelde een herdruk voor van zijn *Kleine Prozastukken* (of alleen de Schetsen eruit?) en vroeg aan D.A.M. Binnendijk of hij er een inleiding voor wilde schrijven, waarin de betekenis van zijn debuut uit 1911 uiteengezet werd. Hij beschouwde zijn boek als ‘een voorlooper van letterkundige methoden, die de jongere generatie van tegenwoordig in onze litteratuur heeft gebracht. Alle impressies zijn gesynthetiseerd in het enkele woord. Bovendien is de poging van deze schetsen, het kosmisch besef telkens te vereenigen met de tijdelijke ervaring, óók een kenmerkende eigenschap van de jongste litteratuur. En tenslotte blijkt uit deze schetsen, dat ik het kind-motief ontdekt heb, zelfs nog voor van Deyssel zijn “Adriaantjes” schreef. U zult bij nauwkeurige lezing ook vinden, dat deze schetsen bijna alle zijn geschreven in de grens-sfeer tusschen leven en dood, die door van Deyssel “sensatie” is genoemd.’ Hij kon Binnendijk namens Leiter-Nypels een honorarium van *f* 100 aanbieden. Binnendijk antwoordde op 2 januari 1931 dat hij ‘voorloopig skeptisch’ tegenover de taak stond. Zou Lodewijk van Deyssel het niet met meer overtuiging doen? In zijn brief van 17 januari was hij niettemin bereid de inleiding te schrijven. Maar ‘is het Uw bedoeling, dat dit voorwoord lovend zij, of is het geen bezwaar dat het voortdurend oriënteerend-critisch blijft. Want hoeveel ik ook ten gunste van Uw prozastukken kan zeggen, naast het zuiver inlichtend en historiëerend karakter der inleiding, – toch wil ik ook even bij enkele eigenaardigheden van Uw stijl stilstaan, die ik minder waardeer.’ Ritter gaf hem ‘vrij spel. Het is mij allerminst te doen om lof te krijgen. Ik ken de gebreken van mijn werk te goed. Het eenige, wat ik pretendeer is, dat er in deze schetsen rudimentair de elementen voorkomen, die later in onze jongste literatuur zijn uitgewerkt. Dat geeft er m.i. de documentaire beteekenis aan en daarmee staat of valt het recht van den herdruk.’ Binnendijk moest meedelen, dat hij ‘elementen, die in de moderne litteratuur zouden zijn uitgewerkt’ niet heeft ontdekt. ‘De schetsen kan ik alleen lezen als uitstekende stalen van impressionistisch proza, zeer sensitief geschreven, en meer dan gewoonlijk in deze soort litteratuur, de omtrekken van de waargenomen verschijnselen bepalend

en vasthoudend. Maar met den besten wil kan ik er geen elementen in aantreffen, die in hedendaagsche poëzie of proza nader tot leven en vorm zijn gegroeid. Het “kosmische”, waarop U zinspeelde, is toch geen wezenlijke factor in dit proza? Althans geen zelfstandige waarde, misschien hoogstens een impressionistisch verwerkte bijkomstigheid, zeker geen expressionistische wijze van waarnemen, wat het in de echte moderne poëzie wel is. En dan nog: laten wij momenteel die “kosmische” rompslomp niet te erg meer accentueeren: er is al te veel op dit verschijnsel geteerd dan dat wij het nu opnieuw als het bijzondere moeten verheerlijken. Verwacht niet, dat ik bijkomstige waarden ten koste van essentieeler kwaliteiten zal “opwerken”.’ Hij had er geen bezwaar tegen van zijn toezegging ontslagen te worden. De zaak sleepte voort. Nog op 20 maart 1933 moest Ritter melden, dat Leiter-Nypels de zaak ‘eindeloos achteloos’ behandelde. Tot een herdruk van *Kleine Prozastukken* is het niet gekomen.

1911, het jaar waarin hij 29 werd, was een belangrijk jaar voor Henri Ritter. Zijn *Haagsche Spectator* en zijn *Kleine Prozastukken* verschenen. En op 2 augustus huwde hij in Den Haag Cornélie Marguérite Landré.

Op de provinciale griffie in Middelburg

Van 1916 tot 1918 was Ritter in Middelburg hoofdcommies, chef van de 3de afdeling, ter Provinciale Griffie van Zeeland. Hij, zijn vrouw en hun dochter Isa gingen wonen op de Noordsingel 67a. In 1917 verdiende hij er *ƒ* 2700 ’s jaars. In dat jaar kwam uit: *Buitenlandsche Paspoorten*. Actueele voorschriften door Mr P.H. Ritter Jr. met medewerking van J. Crucq, Ambtenaar ter Provinciale Griffie in Zeeland.

Het Zeeuwse land inspireerde hem. In 1918 verschenen in vijf afleveringen van *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift* Ritters ‘Zeeuwse Mijmeringen’.

Op de Griffie was ook de vader van de kunsthistoricus A.M. Hammacher (°1897) werkzaam. De families werden bevriend. In Utrecht zal Ritter later als hoofdredacteur van het *UD* de jonge Hammacher stimuleren om in het dagblad te gaan schrijven. In 1919 maakten zij samen een reis door het verminkte België en Frankrijk. Ritter deed er verslag van in *De IJlende Reis*, waarvan in 1920 vijf afleveringen verschenen in *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*, die in 1923 als boek uitkwamen. In Parijs bezochten beide heren de auteur Henri Barbusse.

In 1934 verscheen van Ritter *Het Welkom Schandaal*, een korte roman over een amoureuze escapade, die de gemeentesecretaris van Loftinge (=Middelburg) op een avond en nacht in Schellinghaven (=Vlissingen) maakt en die beroering brengt in de gesloten groep van Loftinges notabelen. Er bevindt zich in het *AR* een brief van M.J. Jonk uit 1935, die het verhaal een sleutelroman acht.

Ritter had ambities. Frans Mijnssen schreef hem op 20 juli 1916: ‘Ik heb je brief eenige dagen laten liggen, omdat ik getracht heb een weg te vinden. Dat is mij echter nog niet gelukt. Ik ken Mr. J. Kalff Jr. wel, doch niet zoo goed om hem te vragen, “of het waar is”. En dan nog, indien ik zekerheid had: *invloed* hebben de Boissevains en hun groep en daarmee sta ik in geen enkele relatie. Is het je er veel aan gelegen te weten te komen of er in-

derdaad daar een Hoofd Redacteur wordt gevraagd, dan zal ik toch zien of ik dàt kan uitvinden.

Schrijf mij nog even.' [Het gaat om het *Algemeen Handelsblad*. Ch. Boissevain (1842-1927) was hoofdredacteur van 1896 tot 1908 en directeur van 1885 tot 1927. Zijn zoon A.G. Boissevain was hoofdredacteur van 1908 tot 1922 (samen met J. Kalff Jr.) en directeur van 1916 tot 1922].

Ritter op 12 augustus 1916 aan Mijnssen: 'Zooals je gelezen zult hebben, is Walch van "Het Vaderland" vertrokken. Ik ben zo stout geweest, te solliciteeren naar zijn opvolgerschap (literaire kritiek, literatuur, tooneeloverzicht). Indien men het mij maken zoude, en ik kon (want er zijn voor den kunstredacteur geen bureauuren, zijne werkzaamheid valt in de avonduren) mijn betrekking aan het Departement (die zeer lauw is) er bij behouden, dan zou dit voor mij niet minder beteekenen, dan het bezit van een tribune, waar ik lang naar verlang, en (wat nu nog niet altijd heelemaal het geval is) een volkomen financieele gerustheid.'

In 1918 werd P.H. Ritter Jr. hoofdredacteur van het *Utrechts Dagblad*.

Hoofdredacteur van het 'Utrechtsch Dagblad'

Ritter werd op 31 augustus 1918 tot hoofdredacteur benoemd van het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*. Hij ging in Utrecht wonen Hugo de Grootstraat 6bis naast het Maliebaanstation (nu Nederlands Spoorwegmuseum). Op 3 september 1920 schreef hij aan Dirk Coster: 'even weg te vluchten uit den wirwar der dagelijksche beslommeringen, die te ondragelijker wordt omdat de woningnood mij misdeelde met een studeerkamer vlak bij een spoorwegemplacement, waardoor het worstelen om de aandacht vaak een marteling is.' Hij kocht in 1923 het huis Adm. van Gentstraat 23 (waar hij 5 juni ging wonen) voor *f* 13.500.-.

De geschiedenis van het *UD* gaat terug tot 1863 toen de Utrechtsche Provinciale en Stads-Courant werd omgedoopt in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*. Hij werd uitgegeven door de firma L.E. Bosch en Zoon aan de Oude Gracht. In 1883 werd de krant ingebracht in de NV Het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, die zijn naam in 1929 veranderde in NV Drukkerij v/h L.E. Bosch en Zn. H.J. Scheffer schrijft in zijn studie *De Dagbladonderneming*: 'De politieke kleur van het *UD* tussen de twee wereldoorlogen kan als rechts-liberaal worden omschreven; de voorkeur van de leidende functionarissen van de krant ging meestentijds uit naar de Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond", die van het merendeel der lezers naar dezelfde partij en naar de Christelijk-Historische Unie. De krant richtte zich tot de middenstand en de bovenlaag van de bewoners van de stad en haar omgeving en werd in journalistieke kring als een van de beste provinciale kranten van Nederland beschouwd. De berichtgeving over de gebeurtenissen in binnen- en buitenland was uitvoerig en ook aan letteren en kunst, alsmede aan economie en financiën, werd veel aandacht besteed. Wat de plaatselijke berichtgeving betreft had het *UD* één concurrent, het Utrechtsch Nieuwsblad, dat zijn lezers vooral onder de arbeiders, de lagere ambtenaren en de kleine middenstand vond.' De krant kende van 1882 af een

middageditie en een klein avondblad. In 1929 werden dat dagelijks een volwaardig ochtend- en avondblad. Toen Ritter (opvolger van W. Graadt van Roggen) als hoofdredacteur aantrad was Arie van der Giessen directeur.

Anton van Duinkerken schrijft in zijn Inleiding tot Ritters boek *Vertoog en Ontboezeming*: 'Voor een journalist, die leiding had te geven, waren de eerste jaren na de wereldoorlog geen dankbaar tijdperk. Laat het waar zijn, dat Ritter zich allengs als bestuurslid der Vereniging van Letterkundigen en van de Nederlandse Journalistenkring een vaste positie in de wereld der publiciteit veroverde, voor de liberale tijdgenoten bleef hij met zijn uitgesproken voorkeur voor de rechterflank van het vaderlandse partijwezen en met zijn altijd ietwat causerende, schijnbaar nooit radicale schrijftoon, een zonderling "enfant terrible", dat men verdroeg op voorwaarde, het geen gelijk te moeten geven. Zijn ideaal van algemene samenwerking der intellectuelen droeg reeds enigermate het karakter van een tendentie naar het corporatieve stelsel; daarenboven beijverde hij zich vlak na de oorlog voor het herstel van contact tussen Fransen en Duitsers. Zoals hij de enige liberale journalist was, die zich duidelijk uitsprak voor de handhaving van het gezantschap bij de Paus van Rome, zo pleitte hij ook voor het aanknopen van diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie. Hij beschouwde het als voortvloeiend uit het liberale beginsel, alom de "wordende geestelijke eenheid" te bevorderen. In een zeer grote verscheidenheid van groepsovertuigingen zag hij de verborgen eenheid van het Nederlandse volk het duidelijkst tot gelding komen; vandaar zijn soms verwarrende bemoeiing om aan allerhande culturele stromingen gelegenheid te bieden tot waarneembaar-wording. Vanzelf werd hij bij herhaling vereenzelvigd met degene, voor wie hij recht meende te mogen of moeten vragen. Gehouden voor Rooms-gezind, voor Bolsjewiek, voor humanitair, maar tegelijk bestreden als nationalist, tuchtunie-man en typisch protestant, vertoonde hij in zijn overvloedige dagblad-arabesken een zo kunstig en veelvormig lijnenspel, dat de muurvaste zoekers naar "de grote lijn", zich telkens weer door zoveel grilligheid bedrogen waanden. Speciaal de partijgangers wisten niet, wat zij aan Ritter hadden, en dit is in hun mond altijd een vonnis, want het partijbegrip is juist zo onbetrouwbaar, omdat het omtrent ieder individu een veel te vergaande zekerheid veronderstelt. Bij dit al zocht Ritter gaarne journalistieke sensatie. De stedelijke raadsoverzichten schreef de hoofdredacteur zelf; aan ieder actueel stadsbelang wijdde hij bovendien een uitgebreid artikel. Ook de kunstbeschouwingen vertrouwde Ritter zelden aan anderen toe. Dat hij, hoewel geen bijzonder polemicus, toch een strijdbaar en uitdagend man kon wezen, bewees hij in zijn kunstbeschouwingen, waarin hij onafhankelijk bleef van de aesthetische mode, maar zich ook met klem kon verzetten tegen de openbare smaak, gelijk hij deed door Willem Pijper te beschermen tegen het aanvankelijk on-

begrip van het Utrechtse publiek.' [Pijper was muziekrecensent van het *UD* en schreef omstreeks 1920 vele felle kritieken tegen Jan van Gilse, van 1917 tot 1922 dirigent van het Utrechts Stedelijk Orchest. Zie Ada van Gilse-Hooijer: *Pijper contra Van Gilse*].

Ritter schreef van 15 september 1918 tot en met 2 oktober 1940 zijn Letterkundige Kroniek in de krant. De rubriek stond wekelijks op de voorpagina van de zaterdag- of zondag-editie, ongesigneerd. Als een ander de Kroniek schreef werd er wèl ondertekend.

Een herhaaldelijk terugkerend antwoord aan inzenders van ongevraagde artikelen was: 'In het UD worden geen gehonoreerde bijdragen opgenomen buiten redactioneel verband, of zij moeten komen van de Vereniging De Locale Pers, secr. A.J. Bothenius Brouwer, Groothertoginnelaan 82, Den Haag.'

Veel van zijn brieven hebben ooit ingezonden stukken begeleid. Ze zijn te vinden in een speciale map in het *AR*. In de al genoemde beschouwing van Anton van Duinkerken zegt deze: '[...] de rubriek der "ingezonden stukken", waarin hij zich zeer levendig kon mengen, werd onder Ritters hoofdredacteurschap een zó levendig bestanddeel van de krant, dat men ook ver buiten Utrecht haar hierom alleen al vaak nasloeg. Men kwam eruit te weten, wat de mensen dachten. Het ingezonden stuk – schreef Ritter in 1930 – is, zorgvuldig afgescheiden van de redactionele verantwoordelijkheid, een vrijplaats voor het individu. Het is de schuilkerk, waarin, evenals in de zeventiende eeuw de belijders der van de staatsgodsdienst afwijkende geloven, de minderheden en enkelingen hun cultus kunnen uitoefenen.' Maar Ritter was ook sterk in het afwijzen, ja zelfs sierlijk afpoeieren van ingezonden stukken. Hij weigerde anonieme stukken te plaatsen, onbenullige stukken gingen retour, soms sloot hij een discussie en nu en dan wees hij af omdat een bepaald onderwerp voor de zoveelste keer aan de vork werd geprikt of al in een andere krant had gestaan. Vaak vroeg hij advies, bijvoorbeeld aan gemeenteinstanties, vòor hij een stuk plaatste en vaak hoefde publicatie dan al niet meer omdat hij de briefschrijver met een antwoord kon helpen of van zijn ongelijk overtuigen. Er is door abonnees wat afgeschreven. Een psychologische studie over het ingezonden stuk zou best mogelijk zijn. Groot was vaak de verontwaardiging van gekwetste, mokkende of teleurgestelde mensen, voor wie soms opschrijven gelijk stond met opluchten. Een citaat uit een brief van Ritter aan Vroon in 1931: 'Onze gewoonte is, open te staan voor ieder, die grieven, bezwaren of klachten heeft, met welker publiceering een algemeen belang gediend wordt, maar wij schrikken toch eenigszins terug van het plaatsen van te scherp gestelde artikelen.'

Het was een drukke baan. Ritter schreef op 4 april 1933 aan Herman Robbers: 'Er wordt meer dan 100% van mijn geeischt op de courant. Ik moet

om den anderen dag een hoofdartikel schrijven, gemeenteraadszittingen bijwonen, raadsoverzichten schrijven, alle ingezonden stukken lezen en behandelen, correspondentie van de redactie behandelen, regelingen treffen, de redactie achterna zitten, de courant overal representeeren en dan ook nog letterkundige kronieken schrijven.'

In de jaren 1910 tot 1940 was *Het Leven* een sensatieweekblad. Het kwam in komkommertijd jaarlijks in grote oplage uit met een Badnummer vol foto's. Een gekwetste Ritter schreef in het *UD* van 1 augustus 1921 'De verploerting van ons leven': 'Het zoo juist verschenen badnummer van het geïllustreerde weekblad "Het Leven" geeft ons aanleiding tot de vraag of ons volk medeplichtig mag blijven aan de vergroving en verploerting, waarmee een gedeelte der geïllustreerde pers ons vergiftigt en haar lezers verschalkt ten bate van haar louter commercieele bedoelingen. Een uitgave als dit badnummer heeft geen enkele, maar ook geen enkele bedoeling, die bij elke lectuur en elk bekijken van illustraties aanwezig moet zijn, om kennen, geestelijk leven, veredeling door beelden van natuur of kunst teweeg te brengen. Wie een dergelijk nummer koopt, verschaft zich niet anders dan verdrijving van verveling. Het dient uitsluitend om den tijd stuk te slaan, het vereischt een minimum van inspanning. "De lichtere pers heeft ook haar rechten, men kan zich niet altijd inspannen," zullen sommigen roepen. Accoord. Maar die lichtere pers heeft ons dan te vermaken op een pittige, gracieuze manier, zooals de Franschen dat kunnen, ze kan ons smakelijk laten lachen of, fijner, laten glimlachen. Maar het badnummer van Het Leven wordt gekenmerkt door een zoo zoutelooze, laag bij de grondsche lafheid, dat wij ons afvragen hoe ons volk zoo vervreemd kan zijn van zijn aloud vermaarden zin voor humor, dat het dergelijke dikke, kwijlerige boert eenige kans geeft op succes. Maar er is erger. De redactie van het Leven heeft nauwkeurig en handig gezorgd voor een sauveeren der uiterlijke eerbaarheid, er is geen dezer photografieën van dames in badtoilet, die vat kunnen geven aan onze justitie, maar niettemin wordt er zoo besmuikt gespeculeerd op sommige instincten van het publiek, komt er zulk een gore geest uit deze bladzijden naar voren, dat wie maar eenigszins het gevoel van werkelijke eerbaarheid heeft behouden, het ding woedend stuk scheurt en de snippers laat meevoeren door den frisschen zeewind, die ze wegblaast door het Ledige. Maar laten we onze zelfbeheersching behouden, en onze lezers, op gevaar van hen onpasselijk te maken, even wat nader brengen tot deze pers-uiting. Het badnummer van het Leven is ingericht in den vorm van een "menu". Eerst komen hors d'oeuvres, dan potage, de soep, dan grosse pièce, de hoofdschotel, dat rôti, wild en gevogelte, daarna friandises, lekker en zoet, en ten slotte fruits sélects, vruchten. Op de eerste pagina worden wij uitgenoodigd tot een smulpartij, een "buitengewoonheid", een zeldzaam "festijn". En welke zijn nu de "gerech-

ten", welke ons bij dezen maaltijd, "het badnummer", worden aangeboden? Op blz. 984 vindt ge een vrouw, aan het strand neerliggend in badcostuum. Er staat het volgende "verheven" gedicht onder

"De zeenimf: een hapje voor de epicuristen
Men vraagt ons 't adres? Als we dàt maar eens wisten."

Tot de friandises, lekker en zoet, behoort als pendant een andere, eenigszins corpulente dame, eveneens in badtoilet en zes meisjes op een soort riviervlot, ad idem. Op blz. 973 vindt ge een schoone, die er wèl kan wezen, o zoo decent in badcostuum, maar, wie deze photo beschouwt in verband met het onschuldig-lijkende onderschrift, ergert zich en vraagt, waarom men ons dan maar niet liever het klassieke zuiver-schoone Naakt biedt. Op de pagina, waarboven la Grosse Pièce, de hoofdschotel, vinden wij het portret van "de mooie vrouw in badcostuum", en de redactie zet in een onderschrift uiteen hoe het zaakje liep, ze vertelt van haar geschenken aan de dames die zich in puurste négligé aan vadsig zomergenietend Nederland hebben te kijk gegeven. Een flesch "Quelques fleurs", en voor den fotograaf een kistje geimporteerde Havana-sigaren. 't Zijn toch fideele lui, daar bij 't Leven, en ze laten de papiertjes rollen! Op blz. 981 wordt een zomerhitteballade gegeven, "Brunetje" zoekt een zoet, stil plekje, dan keek 't meiske speurend om zich heen. "Toen volgden blousje, rok, chemise", en de bekijker volgt ingespannen het détoiletteeren van de Schoone. Toen was ze, hoe poëtisch, "klaar voor het golfjes-spel", en ontmoet ze toevallig een "held in ranke cano", – maar "'t Hermandadje had 't vreemde paar al ras ontdekt", dat in badcostuum elkander omhelst. Schrik niet, o lezer, Uw eerbare gevoelens komen bij die heele besmuikt-sexueele geschiedenis niet in gevaar. Het was heel eerbaar man en vrouw. De redactie van het Leven zorgt werkelijk voor de zeden te midden van al de beslommeringen, welke haar royaliteit die flesschen quelques fleurs een havana-sigaren verdeelt, haar oplegt. Tusschen al dat badgespeel, tusschen al die halfgekleede dames in standen en houdingen, waarvan wij de beoordeeling aan den eerbaren bekijker overlaten, worden geheel onschuldige een aardige kiekjes van kinderen geplaatst. Op pag. 1 paradeert het blad met zijn kuischheid door te laten zien hoe dames door dames worden gephotographeerd. Maar genoeg van deze walgelijke hypocrizie, van deze besmuikte vuilheid, die zich er alleen op kan beroemen aan de formeele bevoegdheden van "Hermandadje" te ontsnappen. In deze dagen van hitte en zinnegezwijmel gaat er een dik log gapen en een bête gegrinnik op uit het ontaard publiek, dat zich met dergelijken kost amuseert. Het Leven schijnt goede zaken te maken. En intusschen voeren tijdschriften, waar ernstige eerlijke kritische mannen en vrouwen in schrijven om hun volk te brengen tot inzicht en cultuur een moeizamen strijd om hun bestaan. In een tijd die vol is van den roep om de erkenning van de persoonlijkheid der

Vrouw, in een tijd die hunkert om vrouwen-intellect, vrouwen-fijnheid, vrouwen-zede en invloed om onze maatschappij te brengen op hooger niveau, wordt aan de vrouw de smadelijke beleediging aangedaan in badcostuum te fungeeren als pièce de résistance van het menu der smulpapen van het Leven, à raison van een flesch Houbigant. Dit badnummer, dames en heeren, komt overal, het wordt bij duizenden verkocht, het slingert op tafel in uw huiskamer, het bederft den gezonden zin den puren levenslust van uw opgeschoten jongens en meisjes. Indien de Nederlandsche pers haar roeping nog kent, dan dient ze mèt ons dergelijke wanstaltige verschijningen te keeren. Wij roepen te hulp de vrijzinnige pers, om met ons op te komen tegen de verstikking der volksontwikkeling, de christelijke pers om dezen vorm van besmuikte eerbaarheidsaanranding te hekelen zooals zij dat verdient, de pers der arbeiders, om onze arbeiders te waarschuwen, dat ze door het koopen van dergelijke dingen niet mee mogen doen aan de bevordering van journalistiek, die uitsluitend staat in dienst van commercieele bedoelingen. Wij roepen ieder die in zijn borst heeft een hoog ideaal, een ernstig beginsel, op zich met ons te keeren tegen de verploerting van ons leven. [Frans Coenen schreef in *De Nieuwe Kroniek* van 13 augustus 1921 over Ritters artikel in het *UD* en Ritter reageerde in hetzelfde tijdschrift van 8 oktober 1921 met weer een nawoord van Frans Coenen. De artikelen zijn opgenomen in *Een geest die iets te zeggen had*, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Frans Coenen (1916-1936).]

Het Leven wachtte tot 1922 en sloeg Ritter toen terug door middel van een 1 aprilgrap in zijn aflevering van 3 april:

Collega Mr. Ritter treffend gehuldigd!

Standbeeld voor den Hoofdredacteur van het “Utrechtsch Prov.- en Sted. Dagblad.”

Op ’t Utrechtsch Vreeburg, een der schoonste marktpleinen van heel ons land, heeft j.l. Zaterdag in ’t zeer vroege ochtenduur de reeds eerder aangekondigde onthulling plaats gevonden van een standbeeld voor den hoofdredacteur van het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, den bekenden journalist Mr. Petronellus Hendrikus Ritter. De gevierde, talentvolle persman heeft aan ditzelfde Vreeburg – kláárblijkelijk lange jaren geleden, – het levenslicht aanschouwd en is er, – naar verluidt: de veste zijner geboorte uit grondbeginsel nimmer verlatende, – opgegroeid tot een journalist van méér dan gewone gaven en erkend cosmopolitische ontwikkeling. Zijn geniale aanleg, zijn moderne, ruime, door geen dogma gekluisterde levensopvatting, de onmiskenbaar lichtelijk Fransche neigingen, zoowel in de keuze zijner onderwerpen, als ook in zijn eleganten stijl, vol frissche fantasie een

sprankelenden humor, stempelden hem tot een publicist, die, vrij van alle vóóroordeel, altijd den mondainen kijk op wereld en menschen zocht en vond, gelijk de-ze sublieme qualiteiten zijner welversneden pen telkens nieuw élan verleenden. Mr. Ritter was 'n journalist van het tegelijkertijd geestige en sjoviale type, wiens jolijtvolle karaktereigenschappen zich met nooit falende bonhommie wisten aan te passen bij zekeren dartelenden en tintelenden schrijversovermoed, zonder dat ooit 'n onvertogen woord zijn blank stylistisch vernuft in ontsierende wijze beïnvloedde. Zij waren het vooral, deze karaktereigenschappen, – waaraan zich immer een onverholen esprit de corps paarde, – die hem aanwezen en voorbeschikt maakten tot redactioneel bedrijfsleider van een blad als het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, door welks kolommen zich onmiskenbaar de pittige geest van het oorspronkelijk intellect staande houdt. Ritter's beeldspraak, volstrekt nieuw en verbluffend treffend, – waarbij mummies zuigelingen geheeten zijn, – voerde dit orgaan op tot ongekenden bloei en het is waarlijk géén compliment pour le besoin de la cause als heden van deze plaats getuigd wordt, hoe Ritter van het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* een wereldorgaan gemaakt heeft, dat zijn paedagogische invloed gelden doet op het perswezen aller landen. De moderne vluchtheuvel tusschen de Zuider- en de Noordzee, – niet ten onrechte 't Sticht geheeten, – is een bevoorrechte plekke gronds genoemd, waarop deze schrandere Hollander een wereldreputatie veroverd, verworven en opgeëischt heeft, wereldreputatie welker hoogtepunt hem nochtans van elke zelfingenomenheid vrij hield. Fijnbesnaard en hoog ontwikkeld man als hij is, gaat hij er niet eens prat op 't volksvermaak, – gelijk hij dit met zijn kinderlijke ziel zoo gaarne volgen mag, het echt Bossche en Brabantsche Carnaval in eere hersteld te hebben; dit feest van den jubel en der maskerade heeft in Ritter altijd een warm voorvechter en eminent pleitbezorger gevonden. Sportman in hart en nieren als hij bij Sanctie geldt, was hem ook het strand-, zee- en badleven boven alles lief, waarom dan zoo menig meisje, der zee ontloken, hem de welverdiende waardeering van den groet uit het zilte water bracht, overtuigd als zij was, dat een man met de principes van dezen Utrechtschen Zedelijkheidsapostel het kuische lichaam der vrouw niet met lastige bedilzucht, laat staan met zwoele fantasien becritiseeren zou. Integendeel, zoo gaarne heeft een zeenimph juist hèm het offer eener amoureuse vereering geboden in reine jeugd onder stralende zon aan het tintelende strand, omdat immers zilte golven, eindeloos aanspoelende... conserveeren. Wat óók wel pekelen heet!

De bouwheer van Mr. Ritter's steenen spiegelbeeld, Prof. Dr. Narciscus, heeft dan ook klaarblijkelijk plastisch zoowel als symboliek getuigenis willen afleggen van den kerngezonden geest, die in dit oerkrachtig lichaam woont. Des menschen hoogste qualiteiten en heiligste eigenschap-

pen vindt men in alle lijnen van de gestalte en in gansch de uitdrukking van het edel gelaat, gelijk het monument dit natuurgetrouw weergeeft, terug, terwijl houding en gebaar herinneren aan die van de helden uit onze roemrijkste geschiedenistijdperken, waarin het rapier van den edelman met vurige letters woorden notuleerde op onvergankelijk perkament, woorden, die vlamden van geestdrift en dropen van bloed gelijk deze Utrechtsche pennehellebaardier telkens weer zijn onvergetelijke schrijfschacht weet te doopen in de onuitwischbare inkt eener ongebreidelde verbeelding.

Twee sprekers hebben op ’t Vreeburg in het vroege morgenuur van den 1sten April het woord gevoerd; vooral de aangrijpende rede van den voorzitter der *Utrechtsche Stedelijke en Provinciale Koek- en Banketbakkersvereeniging*, de uit de ziel gewelde woorden van Bernardus Zoethardt, hebben de aanwezigen diep en zichtbaar ontroerd en deze zag z’n doorwrochte oratie dan ook beantwoord met een eigenmondig uitgesproken toast van Mr. Ritter, waarin de vermaarde journalist voor de hem aangeboden levensgroote roomtaart, door een architecturaal hoogst gelukkig geslaagde schuimluifel gedekt, zijn zoeten, innigsten en meest hartgrondigen dank zei. Uiterst adrem herinnerde de Stichtsche hoofdredacteur zijnerzijds aan den levenshonig: hoe deze in zijn werk zoo onmiskenbaar gebleken materie, waaraan hij door heel zijn fortuinlijke persbestaan heen de opvoedende kracht dankte, feitelijk zijn ziel geworden was, weshalve hij hem hier op de meest toepasselijke wijze in deze banketbakkersomgeving herdacht.

Uit journalistieke kringen waren, met het oog op den bizarren datum en den philistreusen aard dezer zeer opmerkelijke huldiging onder uitzondering van den fotoverslaggever van *Het Leven*, geen vertegenwoordigers verschenen.

In gemoede wenschen wij onzen scheidenden collega, dat het hem vergund moge zijn vanuit zijn nieuwe omgeving als regent van ’t *Utrechtsch Provinciaal- en Stedelijk Oude Vrouwenhuis* met even onbevangen blik het wereldgebeuren te blijven volgen als waarmede hij steeds op zijn huidige standplaats van zijn onverdroten, vermaarde belangstelling wist te doen blijken. Nu de afgetreden hoofdredacteur van het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* het noch als critische indiscretie, noch als sceptische vleitaal zal kunnen uitleggen, zij ’t ons toegestaan ’n enkele even ònwereldsche als karakteristieke bijzonderheid met betrekking tot zijn wijze van schrijven te onthullen, o.i. reeds bij voorbaat gepermitteerd, nadat vrienden en bekenden, die deze persoonlijke, individueele eigenaardigheden niet voor het nageslacht verloren wilden doen gaan, onzen bekenden filmoperateur Mullens verzocht hadden deze aangrijpende momenten uit Ritter’s schrijvers-bedrijf nu voor eeuwig vast te leggen. Z’n persoonlijke bijzonderheden kunnen we dus als ’n actueele, sensationeele, we zouden zeggen vóórbééldige attractie

illustreeren. Deze dienaar van de Koningin der Aarde, het nieuwe beeld, dat wij aan zijn pen dan-ken, was, gelijk Mullens' filmopname hiernaast weergeeft, er niet toe te bewegen zich voor zijn bureau-ministre neer te zetten dan alvorens men een grooten spiegel recht tegenover hem geplaatst had. Rechts terzijde placht hij eenige roomhoorns te leggen (hetgeen naar wij vroeger reeds meldden, op kiesche wijze door de *Utrechtsche Provinciaal en Stedelijke Koekebakkersvereeniging* herdacht is geworden) terwijl vlak voor hem een groote tumbler frambozenlimonade staan moest, waaruit hij door twee rietjes, één van wit en één van rood stroo om beurten slurpte.

Af en toe blikte Ritter van zijn inspannend werk, de zware taak, die hij zich vrijwillig op de schouders gelegd had, óp, peilde zijn gezichtsplastiek naar de diepte zijner trekken in het hem vis-a-vis gestelde kaatsglas. En dàn, naar mate zijn artikel dreunt als een zondvloed van meeslepende – of gelijk anderen zeggen meeslàpende – kracht of wel zijn zacht gestemde essai de gedachten verplaatst naar den zilverstroom, den Ganges, aan welks reine oevers onschuldige kangaroes hun gehemelte plegen te komen laven, drinkt hij zich met triomfantelijke gebaren in den spiegel toe, soms door het vurigroode, soms door het bleu-witte rietje, prevelend daarbij een woord van zelfgoedkeuring en zelf-ingenomenheid.

– "Dàt heb je weer goed gedaan, zóó heb je 't flink gezegd, dat is het ware woord op de ware plaats, dit is een zuiver beeld en dat klinkt als de klok van den Domtoren," waren de meest gebruikelijke termen, waarmee hij z'n ijver onderhield of verzwakkende energie wist aan te vuren tot nieuwe stuwkracht.

Gevraagd naar de reden en de motieven, wááròm Mr. Ritter (noot: om alle misverstand te voorkomen aan het slot nog de waarschuwing den Heer Mr. Ritter Jr. *niet te verwarren* met Ds. Ritter Sr., den man, naar wiens gesproken woord als predikant en geschreven woord als hoofdredacteur van *Het Nieuws van den Dag,* publicist met zeer vooruitstrevende moderne beginselen, heel Nederland altijd met zeer groote belangstelling luisterde) aldus placht te werken, antwoordde de eenvoudigedesharten, dat hij gevoelde hoe 'n absoluut gebrek aan zelfingenomenheid, elk gemis aan tevredenheid-vanziel en een totaal ontbreken van eigenwaan een mise-en-scène als hier met 'n spiegelbeeld hoogelijk van noode had, opdat het in ons land weinig geaccidenteerde terrein der journalistiek, wat hèm tenminste betrof, niet volkomen met het A.P.-gebied gelijk blijve, om niet te gewagen van een daling daar nog zeer vèr beneden!)

Onder een foto van Ritter staat: 'Mr. Petronellus Hendrikus Ritter, hoofdredacteur van het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, die jongstleden Zaterdag dit ambt verwisselde voor dat van regent van het

Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Oudevrouwenhuis daarmede in verband op werkelijk grootsche wijze gehuldigd werd. Wij brengen Ritter's actie tegen de moderne, luchtige kleederdracht onzer hedendaagsche meisjes en vrouwen, waarmede R. zich nooit vereenigde en aanleiding tot onze huldiging werd, hieromtrent in herinnering.'

Onder een zogenaamde foto van het standbeeld staat: 'Treffend heeft de beeldhouwer in Ritter's standbeeld het hooge ideaal van dezen stoeren werker symbolisch weten te doen herleven. Van algemeene bekendheid immers is zijn hartstochtelijk gevoerde strijd tegen de luchtige dracht onzer moderne meisjes en vrouwen geworden, het badpakje, gelijk de meisjes dit op Scheveningen dragen en het costuum, waarmee jonge vrouwen zich in de dagen van het Carnaval vervroolijken, hebben Ritter's verontwaardiging gewekt en zijn hoofdartikelen in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* tegen *Het Leven*, dat deze luchtig gekleede zeenymphen en balmuzen kieken en reproduceeren durfde, schuimden van zedelijkheid en dropen van bloed. Te vergeefs heeft Ritter getracht de heele Nederlandsche pers tegen de meisjes en vrouwen in *Het Leven* in het harnas te jagen. Het standbeeld nu vertoont in het midden den Stichtschen krantenman, zooals lezers en collega's hem na deze zedelijkheidscampagne bloothoofds, barrevoets in zijn hemd hebben laten staan. Rechts daarvan verzinnebeeldt een lief jong meisje in haar zwemcostuum de reinheid van water, vrouw en zeden, terwijl links de muze van het bal in carnavalsdracht dee onschuldige bekoring, die er van haar uit gaat, tot volle recht komen doet. Harmonisch lossen zich de lijnen der drie figuren in elkander op, waarbij de forsche gestalte van Mr. Ritter aangenaam opvalt en daarom alleen reeds haar plaats als pièce de milieu in deze groep opeischt, beiden nevenfiguren, den meer bescheiden flankeerdienst toebedeelend. Als toepasselijke inscriptie siert een latijnsche spreuk "Ne cedas malis", in 't Hollandsch: "Vlucht niet voor het kwade!" den sokkel. Wat, zooals uit de voorstelling blijkt, Mr. Ritter dan ook in de praktijk niet doet, in weerwil van het hemd, het bloote hoofd en de barre voeten.

Onder een foto van een leeg Vreeburg met het monument: 'In het vroege ochtenduur van den 1sten April is op het Vreeburg te Utrecht, ter gelegenheid van Mr. Ritter's ambtswisseling, dit monumentaal standbeeld onthuld. De belangstelling daarbij betoond was, gelijk we op onze snelkiek duidelijk zien, geheel in overeenstemming met de populariteit welke deze voortreffelijke journalist in de kringen van lezers en collega's geniet.'

In *Het Leven* van 17 juli 1922 staat een spotprent van L.J. Jordaan: Don Quichotte van Utrecht. De Ritter van de Droevige Figuur! (Een gehar-

159

naste Don Quichot op een stokpaard met ‘Eer en Deugd’ tegen de windmolens ‘Protest Ver. v. Letterk. tegen censuur Faust-Nathan’ en ‘Het Leven’).

In 1925 ondertekenden de Nederlandse en de Belgische ministers van Buitenlandse Zaken een ontwerpverdrag over betere scheepvaartverbindingen voor Antwerpen over Nederlands grondgebied. Er zou o.a. een breed kanaal komen van Antwerpen naar Moerdijk. Rotterdam als havenstad werd bedreigd. Het *UD* plaatste twee verontwaardigde artikelen van Ir. A.A. Mussert (in dienst van de provinciale waterstaat van Utrecht), die vervolgens de organisator werd van een grote buiten-parlementaire actie en die een Nationaal Comité van Actie oprichtte. In het *UD* werd wat ‘het onaannemelijk tractaat’ ging heten, belicht in vele hoofdartikelen, ingezonden stukken, verslagen en korte berichten. In 1926 besprak de Tweede Kamer het verdrag, dat werd aangenomen met 50 tegen 47 stemmen. Toen moest de Eerste Kamer zich uitspreken. Daarin werd het Tractaat verworpen met 37 tegen 17 stemmen. Minister van Karnebeek trad af. Ritter en zijn *UD* hadden een belangrijke rol gespeeld in de actie tegen het Verdrag.

Het falsum

Was de actie tegen het ‘onaannemelijk tractaat’ een succes, een grote slag trof Ritter toen hij in de *UD*’s van 23 en 28 februari 1929 zogenaamde geheime documenten publiceerde, die hij voor authentiek hield, maar die vervalsingen bleken te zijn. De documenten hadden betrekking op een Frans-Belgisch militair accoord van 1927. Ze stonden op de voorpagina’s van het *UD*. Op 23 februari onder de kop: ‘Een merkwaardig document. Aggressieve bedoelingen van den Belgische Generale Staf tegen Nederland? Het Fransch-Belgisch Militair Verdrag’ en op 28 februari: ‘De beraadslaging van de gezamenlijke Generale Staven van Frankrijk en België in september 1927’. Er zou uit moeten blijken dat bij een hernieuwd conflict met Duitsland ook Nederlands grondgebied bezet zou worden, een schending dus van de Nederlandse neutraliteit. De Belgen ontkenden de echtheid van het stuk. Ritter vond een bondgenoot in zijn vriend Gerretson. Verder was de Rotterdamse zakenman D.G. van Beuningen betrokken bij de kwestie. De in 1918 naar Nederland uitgeweken Vlaming W.L. de Vreese bood in januari 1929 het document aan Van Beuningen aan, die contact opnam met Buitenlandse Zaken. Hij mocht het document voor *f* 6000 kopen en gaf het ter lezing aan de Generale Staf, de minister en de koningin. Op 15 februari ontving Ritter het stuk, volgens Van Beuningen authentiek. Hij publiceerde het en de emoties liepen nationaal en internationaal hoog op. Nog op 5 maart verklaarde eerste minister D.J. de Geer dat hij van de echtheid van het stuk overtuigd was. Maar het document bleek een vervalsing te zijn, vervaardigd door de Belgische journalist en spion Frank Heine, die het in handen gespeeld had van de activist Ward Hermans, die het naar Nederland bracht. Ritter moest tenslotte bekennen dat hij erin gelopen was.

De onverkwikkelijke affaire is te volgen in de *Briefwisseling Gerretson-Geyl*. Geyl op 27 februari: ‘Op het oogenblik al overweegt de schijn dat het stuk valsch is’. Op 4 maart in een niet-verzonden brief: ‘Ritter is een eigenwijze gek’ en op 12 maart: ‘Ritter lijkt nu wel heelemaal de kluts kwijt’, toen het *UD* op 10 maart vasthield aan de echtheid van de stukken. Van Hees in de *Briefwisseling Gerretson-Geyl*: ‘De Nederlandse Journalis-

tenkring had Ritter verzocht om een commissie van bevoegden in te laten stellen om de echtheid van de gepubliceerde documenten vast te laten stellen. Ritter weigerde hierop in te gaan en volhardde in die houding door ook op de vergadering van de Journalistenkring op 24 maart niet te verschijnen. Hij wilde hoogstens komen als men hem niet als gedaagde beschouwde. In een open brief distancieerde hij zich tenslotte geheel van de Journalistenkring en zegde het lidmaatschap op. Vervolgens schreef hij een open brief aan de eerste minister, waarin hij poneerde dat Van Beuningen de aankoop van de stukken behandeld had met medeweten van de regering. De ontkenning van de regering als zou dit onjuist zijn was ten onrechte.'

[In het Archief Gerretson in het Algemeen Rijksarchief bevinden zich vijf stukken over de zaak, die van belang zijn voor voortgezet onderzoek].

Dat Ritter tenslotte het falsum moest erkennen en ook dat hij er ingelopen was, heeft hem lang dwars gezeten. Van zijn kunstredacteur C.A. Schilp vernam ik dat Ritter zelfs een tijd (in Zeist of De Bilt) als het ware onderdook. Dat een zekere verlamming zich van hem meester maakte blijkt ook uit het feit dat er van 16 februari tot en met 16 maart geen Letterkundige Kroniek van hem in het *UD* verscheen. Wèl op 2 maart het hoofdartikel 'Wat ons dreef' over de publicatie, die zoveel stof deed opwaaien.

In het *AR* bevindt zich een brief van hem aan de Journalistenkring van 18 mei 1933 met deze passage: 'Ik heb het betreurd, dat omstandigheden van politieken aard mij langen tijd uit het kringleven hebben gehouden en zou er thans gaarne actiever aan willen deelnemen.'

In het *AR* bevindt zich ook Ritters verslag van een audiëntie, die hij op 23 maart 1931 had bij Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter van de ministerraad sinds augustus 1929. Ritter sprak over 'een zekere miskenning van regeringszijde van de motieven die mij tot de publicatie hebben geleid. Is er een vooringenomenheid van de regering tegenover zijn blad? Ik had toch, na de publicatie van het Brusselse document herhaaldelijk tegenstand ondervonden, bijv. bij de niet-benoeming als lid van de Commissie van Gecommiteerden voor de eindexamens van de Kweekscholen. Verder deelde een uitgever mee, dat hij mij een opdracht die regeringssteun behoefde, niet kon verlenen aangezien een hooggeplaatst ambtenaar zei dat de aanstelling van de publicator van het bekende Brusselse document uitgesloten was. Ik zou u de toedracht van de publicatie graag nauwkeurig meedelen aangezien u zal blijken dat zij geschied was uit een gevoel van plicht en omdat ik meende daarmee mijn land tegen grote gevaren te behoeden. Moet ik nu een odium dragen? Ik word door de onwelwillende gezindheid van de regering bemoeilijkt in het vervullen van mijn beroepsplicht. Mijn carrière is door die

gezindheid afgedamd. Ik heb mij min of meer martelaar gemaakt voor een zaak die ik van levensbelang achtte voor mijn land. Ik zou morgen opnieuw tot publicatie overgaan zelfs nu het document vals is gebleken. Publicatie leek mij zelfs welgevallig aan de regering in landsbelang.'

Ritters aide-mémoire (mogelijk nog dezelfde dag gedicteerd aan zijn secretaris) is zeven bladzijden typoscript lang en nu en dan doorspekt met zinnen als: 'zekere welwillendheid, tekenen van instemming bij Zijne Exc. te bespeuren'. Ruijs antwoordde: 'de zaak heeft zich afgespeeld onder het bewind van de vorige regering. Ik ben niet verantwoordelijk. Ik heb persoonlijk niets tegen u noch uw blad. Dat is mogelijk wel het geval met de uit het vorige kabinet overgenomen heer Beelaerts van Blokland (minister van Buitenlandse Zaken), die door bepaalde persorganen aangevallen is in zijn beleid. Vraagt u toegang tot hem. Maar Ritter antwoordde: 'Het geeft mij volledige bevrediging aan u mijn zaak uiteengezet te hebben. Aan uw appreciatie is mij alles gelegen.' Ruijs: 'Goed, dan hebben wij elkaar begrepen.' Tot slot noteerde Ritter, die blij is zijn hart eens te hebben kunnen luchten: 'De minister informeerde tenslotte belangstellend naar mijn persoonlijke omstandigheden.'

Toch is het een trauma gebleven. In april 1938 schreef hij aan J. Küppers nog eens ('Zéér vertrouwelijk!') over de zaak. Hij heeft er weer eens nauwkeurig over gedacht en komt tot de slotsom 'dat mij jammerlijk onrecht is aangedaan.' 'Intussen werd ik, toen de Heer Marchant minister van Onderwijs was geworden gepolst of ik de verloren regeringsfunctie (gecommiteerde bij eindexamens) wederom wilde vervullen. Ik leidde daaruit af, dat de baan tussen de regering en mij weder geëffend was. Na de overname van de portefeuille door Prof. Slotemaker de Bruine is de uitnodiging opnieuw weggebleven.'

In een andere brief aan Küppers schreef Ritter over 'het onrecht dat ik moest lijden' en 'een bittere zaak'. 'Ik ben er bijna zeker van, dat Dr. Colijn precies op de hoogte is van alles en dat er alle aanleiding bestaat om een onderhoud te bevorderen tussen een invloedrijk man en Dr. Colijn, waarin mijn geval speciaal aan de orde zou moeten gesteld worden. Hoe meer ik erover denk, deste meer word ik ervan overtuigd dat Mr. Fock [D. Fock, oud-minister, van 1929 tot 1933 voor de liberale Vrijheidsbond] de beste bemiddelaar is. Hij heeft generlei aandeel gehad in mijn publicistische lotgevallen, hij is geen Utrechtse figuur, hij is mij zeer genegen, hij is een geroutineerd diplomaat en een man van doorzetten. Bovendien is hij Minister van Staat, dus de Gelijke van Dr. Colijn.'

Onthullend is een brief die Ritter nog op 13 januari 1939 aan F.C. Gerretson schreef maar niet verzond: 'Amice, Ik heb eenmaal een beroep gedaan op je daadwerkelijke medewerking. Ik doe daar thans een tweede

beroep op, dat met het eerste samenhangt. Het eerste beroep was tijdens de documenten-quaestie, het tweede beroep betreft het eindelijk verlost worden van de vernietigende werking, die deze quaestie heeft gehad op mijn carrière. Ik ben het volkomen met je eens, dat ik aanleiding heb tot veel dankbaarheid. Ik mocht tot dusverre zegen ervaren in mijn gezin, en ik heb mij, ook na mijn vertrek van het Utrechtsche Dagblad [1934] oeconomisch in mijn stand weten te handhaven. Niettemin kan ik van een mislukte carrière spreken. Ik ben niet anders dan broodschrijver, terwijl mijne vrienden Hoogleeraar en lid van den Hoogen Raad zijn. Nu is het feit dat ik voor mijn boterham artikelen schrijf en redevoeringen uitspreek, en geen schoenen verkoop of in assuranties doe, fnuikend voor mijn positie in het geestelijk leven van Nederland, en de maatschappelijke attributen die daar mee samenhangen. Ten slotte zal het gemis van officieele erkenning, als ik nog eens een paar jaar ouder word zich ook oeconomisch voor mij doen gevoelen. Als men niet zoo nu en dan eens benoemd wordt in of tot iets, dan mindert op den duur ook de vraag van de opdrachtgevers. Het is toch nog een wonder, dat ik het houd, te midden van de moordende concurrentie van tegenwoordig! Er komt bij, dat door mijn veelvuldige zuiver-journalistieke publiciteit, de vijf werkelijk feillooze en verantwoorde bladzijden, die ik ieder jaar schrijf, niet worden opgemerkt. Indien ik niets anders deed, dan die vijf bladzijden per jaar schrijven, dan zouden ze mij misschien professor hebben gemaakt of de prijs voor Letterkunde hebben gegeven, en zou in ieder geval de jongere generatie, die hard bezig is de lakens uit te deelen, mij hebben erkend. Maar omdat ik mijn brood bij elkaar schrijf, worden die vijf bladzijden niet gezien. Intusschen vervul ik naast mijn literatuur een sociale functie, ben ik mij bewust daadwerkelijk iets voor ons volk te doen, misschien meer dan de Heeren die met enkele verzen of enkele essays (die ik ook schrijf) hun beroemdheid halen, en verder in de café's zitten. De doem, dien ik mij met de documentenquaestie op den hals heb gehaald, heeft mij de duurzame verwijdering gebracht van de Regeering, en het feit van deze verwijdering blijft uitermate voelbaar in mijn maatschappelijke carrière. Tijdens het bewind van het Ministerie de Geer is er in den Ministerraad gezegd: de Heer Ritter kan nooit meer eenige gunst, noch eenige functie van den Staat der Nederlanden verkrijgen. Het is de Heer Donner geweest, die, furieus over zijne mislukte poging mij in den val te laten loopen (het befaamde politie-protocol, waaraan gij deel gehad hebt), dat wachtwoord over mij heeft uitgegeven. Geldt dit na ongeveer 12 jaar nog? Geldt het nog, terwijl de politieke omstandigheden totaal zijn gewijzigd, en ik in het Liberale Weekblad, en op vergaderingen, ex imo pectore de huidige toenadering tot België verdedig? De "Utrechtsche groep" bestaat niet meer. Zij is in tweeën gevallen, een demokratische vleugel (gij, Geyl, ik) en een N.S.B. vleugel (van Vessem-Mus-

sert). Onze groep staat, in deze dingen, thans aan den kant van de Regeering. Moet thans de ongenade gehandhaafd blijven van een Kabinet, dat door verraad aan Colijn aan het bewind is gekomen? Waarom ik mij over deze dingen zoo warm maak? Ik heb zonen. Als ik leef kan ik iets voor ze doen, maar bij mijn huidige conventioneele depreciatie kan ik ze niet in de maatschappij brengen. En eerlijk gezegd, leeft er in mij ook wel een klein-menschelijke ontmoedigdheid, dat ik al mijn vrienden vooruit zie komen, en zelf zooiets ben geworden als de Heer D. Hans (minder, want hij is met eere ex Kringvoorzitter en gedecoreerd) [Doe Hans (1882-1946), van 1920 tot 1937 voorzitter van de Nederlandse Journalisten-Kring]. Ik weet, dat je gezondheid te wenschen overlaat, en dat sociale problemen de prioriteit hebben boven individueele. Dit is ook juist. Maar er zijn tusschen ons historische banden. De historie in menschelijke verhoudingen is van evenveel beteekenis als die van de menschheid. Je bent een vader voor je studenten. Wees eens een broeder voor een ouden vriend. Je hebt Geyl en van Eyk professor gemaakt, Picard en Chantillon hun invloedrijke positie gegeven aan het Vaderland, Hoek binnengeleid in de groote industrie. Kan er niet iets van de grooten invloed gebruikt worden, om van mij iets anders te maken dan een documentenvervalser, weggejaagden hoofdredacteur en broodschrijver? Wat ik dan wil? Niet, dat je naar Colijn gaat en op een gewaardeerde, doch gebruikelijke wijze een lintje voor mij af te bedelen. Maar dat er eens een gesprek plaats heeft tusschen jou en een van je Regeeringsrelaties, waarin je vertelt hoe je over mij denkt, en de vraag stelt, of men een man van verdienste ten prooi mag laten aan een vloek. Ik zend je een nota over de documentenquaestie. Wil die doorlezen en mij je bevindingen schrijven. Bëantwoord deze brief, wanneer je er tijd voor hebt. Ik zit niet te wachten. Maar ik zou gelukkig zijn, indien de nagedachte over een enkelen mensch, dien je waardig hebt bevonden je vriend te zijn, je tot eenig besluit of levensteeken kon brengen. Voor het Einde komt. En hiermede zend ik je dan mijnerzijds mijn heilwenschen voor 1939. Ik hoop, dat je, als Bilderdijk, die ook vol doodsverlangen groote dingen voor zijn volk deed, in dit nieuwe jaar veel zult kunnen doen voor onze volksgemeenschap. Want mannen als gij kunnen niet [cetera desunt].

En zelfs in 1948 schreef Ritter nog aan Prof. J. de Decker over zijn ‘voornemen nog eens een avond bij U belet te vragen om de oude kwestie der documenten te reconstrueren ten behoeve van mijn mémoires.’

Ritter aan Frans Mijnssen 5 juni 1929: ‘Binnen kort zend ik je een overdruk van mijn “Apologie van den Zondebok” [In *De Dietsche Gedachte*, het sinds 1926 verschijnende tijdschrift van de Dietsche Bond, 3de jrg., 1928-1929, blz. 202] een uitvoerige uiteenzetting van de befaamde documentenquaestie. De perfide wijze waarop men mij, die te goeder trouw en met de zuiverste bedoelingen handelde heeft trachten zwart te maken, gaat

alle beschrijving te boven. Zoo berust het heele praatje dat ik het document tendentieus verminkt zou hebben op een leugen! Ik heb er niets aan veranderd, heb uittreksel in geheel zóó gepubliceerd als het mij, trapsgewijze, geleverd is zonder eenig kwaad te vermoeden. En zoo is er meer, dat je in het artikel zult verklaard vinden.’

Boekbespreker bij de AVRO

‘Daar mijn zoon, wiens knutselliefde geen grenzen kent, voor ons (helaas!) een radio heeft gebouwd, die alle rust uit mijn eertijds stille en kalme woning heeft gejaagd, hoor ik dikwijls uw stem uit de “luidspreker” komen.’ (Redacteur *NRC* in 1930 aan Ritter).

De radio in Hilversum begon op 21 juli 1923. Op die avond zond de Nederlandse Seintoestellen Fabriek een optreden van de Larense Jazzband uit. Het experiment was opgezet en uitgevoerd door twee employés van de NSF: W. Vogt en Ir. G.W. White. Uit die oerknal ontstond het huidige ingewikkelde Hilversumse radio- en televisie-universum. Er werd een ontwikkeling in gang gezet, waarvan men in 1923 de ontzaglijke omvang niet had kunnen bevroeden. Toen de NSF ging inzien dat het uitnodigen van musici en sprekers geld kostte, vroeg men ‘luistervinken’ om steun en werd in 1924 de Hilversumse Draadloze Omroep opgericht Uit de HDO is de AVRO voortgekomen.

Voor de HDO hield Ritter op 27 november 1925 zijn eerste radiocauserie: ‘De betekenis van boek en literatuur voor onze tijd’. Hij beschrijft dat debuut geestig in zijn boekje *De Lusten en Lasten der Redeneerkunst*:

‘Een jongeling, die gewoon is het woord te voeren in het openbaar, en, door een bad van vele beproevingen van de toneelkoorts is schoongewassen, treedt binnen in een orde van geheel nieuwe ontroeringen en beproevingen, wanneer hij uitgenodigd wordt te spreken voor de duizenden onzichtbaren. Een radiorede is het doctoraal examen in de redeneerkunst, de meest onverwachte kwellingen en gevaren zijn kinderspel, vergeleken bij de geheimzinnige beproevingen, waarmede de ethergolven het zelfvertrouwen van de redenaar schijnen te omsluipen. Het begin is al ongewoon. Het is een lugubere vergelijking, maar de radiorede verhoudt zich tot de gewone Nutslezing zoals een crematoriumplechtigheid tot een gewone begrafenis. Alle dramatiek en romantiek is binnen de radiokoepel verdwenen, geen recipierende besturen, geen hoge hoeden, geen pandjesjassen, geen gezellig karre-

tje aan de trein, geen voorstelling aan notabelen en hunne dames, geen feestelijke maaltijden in de gezellige familiekring van een der bestuursleden, vooraf. Geen heroïek ook van het sprekerschap, geen stille, platonische verliefdheden in het hart des sprekers, die altijd een schone uitkiest uit het beminnelijk auditorium, waarvan hij zich de ongekende troubadour acht. Niets, niets van dat alles. Men schrijdt als een gewone meneer, over de eindeloze vlakten die de Hilversumse Seintoestellenfabriek omgeven, langs de magere spillebenen van de reusachtige Eiffel-torens, die als Marsmensen het winderig heiligdom bewaken, men voelt zich klein. Klein tegenover de metalen schildwachten, klein tegenover de macht der moderne techniek, klein als men het hokje van de portier passeert, als een arbeider, die daar zijn nummerplaatje in ontvangst komt nemen. Dan duwt men een deurtje open, en men zit weldra in een klein kantoor, met een met groen saai bedekte tafel, onder mat licht, – het zweetkamertje. Er komt een persoonlijkheid die des sprekers angsten moet afleiden en hem vertier bezorgen te midden van zijn eenzame gedachten. Het is een artistieke verschijning, met een geniale krullebol [W. Vogt]. De ambtenaar die de omroepingen dagelijks verricht, en die een doorkneed kenner is van het geheimzinnig instrument, dat het menselijk woord door de ruimte zal dragen en zal doen uitspatten als een kerstvuurwerk aan duizenden huiselijke haarden. Hij is een vrolijk, troostrijk kameraad, hij spreekt u moed in, offreert u een kop thee, maar aldra bespeurt ge, dat hij in het belang der zaak die hij met zulk een zeldzame toewijding dient, zich zal ontpoppen als een ongemakkelijk mu-ziekleraar, of als een even ongemakkelijk fotograaf. Want inderdaad, het experiment van spreken voor de radio vertoont het meeste verwantschap met muziekles krijgen en gefotografeerd worden. Ge treedt binnen in een hele stille kamer, die veel overeenkomst vertoont met een fotografisch atelier, vol van geluidregelende gordijnen, vol met muziekinstrumenten, waarop men zou kunnen spelen en waarbij men zou kunnen poseren. Op een klein houten tafeltje, dat sterk aan een fotografietoestel herinnert, staat de microfoon, een soort blinde, houten pendule met een gleuf, waardoor men een kwartje zou laten glijden voor een der ettelijke liefdadige doelen die tegenwoordig worden nagestreefd, indien men niet wist dat het de poort was, waardoor uw geestdrift zo aanstonds tot uw landgenoten door zal dringen.

Op een fauteuil tegenover het toestel zat, toen ik kwam, mijn voorgangster, een welgedane juffrouw, recepten van Sint-Nicolaasborstplaten te spellen. Men ziet het haar aan, dat ze een meesteres moet zijn in de culinaire kunst. Haar lippen schijnen vastgezogen aan de microfoon – en het lijkt of haar ogen nauwlettend staren in de onzichtbaarheid, om op te letten of haar toehoorderessen geen onsje suiker te veel of te weinig mengen op het als een ABC de wereld in-gespelde preparaat. De omroeper buigt zich naar links en

naar rechts, met onrustige ogen, als een dirigent van astrale muziekkoren. hij tikt de juffrouw op de schouder, ‘het is uw tijd’, – maar de juffrouw weert nog af – het is alles zo smakelijk een zo vlak voor de avond, waarop de maan door de bomen schijnt. Maar dan, eindelijk, na een ‘smakelijk eten’ aan haar onzichtbaar publiek te hebben toegeroepen, staat zij op uit de diepe zetel. Het ogenblik is genaderd waarop de spreker die deze ontboezeming schrijft, zijn radio-eersteling bevend de ruimte in zal stuwen. De spreker legt zijn horloge klaar, – hij weet, het klopt bij de radio alles als een bus. Een minuut over tijd, en de politieberichten, het Amsterdamse Concertgebouw komt in gevaar. Hij neemt zijn horloge uit zijn zak. ‘In Godsnaam legt het niet op het microfoontafeltje,’ roept de omroeper. ‘Dat is een magneet, en het zou worden versplinterd.’

Nu eerst repeteren. De spreker gaat zitten. Brengt moeizaam zijn eerste woorden uit, voor de gesloten microfoon. ‘Luider,’ dicteert de omroeper – ‘uw stem is véél te zacht. En dichter, dichter bij de microfoon. Zo,’ en hij stelt de spreker in postuur, zoals de fotograaf dat ook doet. De spreker buigt angstig nader, hij denkt aan de magneet. Onder, bij zijn voeten, krinkelen allerlei geheimzinnige draden.

Dàn... wip... daar gaat de microfoon open. De omroeper kondigt aan, en de spreker begint. Denk nu niet, goede lezer, dat de man op zijn gemak is. Denk nu niet, dat het feit dat hij zijn mensen niet ziet, hem geruststelt. Wie spreekt voor een zichtbaar publiek heeft contact met zijn mensen, hij leest het af van hun gelaten, of hij vervelend is, dan wel of hij hen pakt. Hij heeft het gebaar, hij heeft de onverhoedse afwisseling, die een geeuw kan doen veranderen in een glimlach. Maar de radioredenaar is aangewezen op zijn eenzame stem. Hij moet bezieling en kracht putten uit zijn onderwerp, hij heeft de re-gie van de voorstelling niet in handen. Terwijl zijn woorden de ruimte in glijden, komt de omroeper, die de geluidssterkte der redevoeringen in een ander vertrek controleert met een papiertje (want als hij de arme orator met het gesproken woord zou bezedenmeesteren, zou heel Nederland de les bijwonen!). ‘Luider’ staat er op. Al maar luider. De radio-Benjamin heeft het gevoel dat misschien op dit ogenblik iemand in Veendam of in Schelluinen uitschakelt. Hij kan niet boeien met zijn blik, met zijn gebaar, met zijn indeling, hij kan niet afbreken, want deze rede is geplaatst in een onbarmhartig kader van de tijd. Maar dan, daarna, nadat de spreker de sensatie is doorgeworsteld, dat men aan alle hoeken, aan de tegenzijde van alle deuren, hem heimelijk staat uit te lachen, dan komt opeens het grote, het wondere, het machtige besef, dat àls hij het goed doet, hij de denkbeelden die hij uit wil strooien, kan verspreiden over heel zijn volk. Dat hij een zaal van onzichtbaren onder zijn gehoor heeft, groter dan een concertzaal. En bij het al luider en gearticuleerde spreken gaat hij op in zijn onderwerp, en verliest zichzelf.

169

Het programma op de avond van die 3de december 1925 luidde:

6.00-6.45: Vooravond-concert door het HDO-orkest o.l.v. Louis Schmidt.

6.45-7.15: Halfuurtje voor de huisvrouw vanwege de R.K. Vak- en Huishoudschool te Hilversum. Spreekster: Mej. N.G.J. van Herson. Onderwerp: Recepten voor St.-Nicolaas.

7.15-7.20: Politiebericht.

7.20-8.00: Letterkundige Lezing. Spreker: dr. P.H. Ritter. Onderwerp: De betekenis van boek en literatuur voor onze tijd.

8.00-8.15: Het Persbureau Vaz Dias.

8.15: Aansluiting van het Concertgebouw te Amsterdam. Uitzending van het abonnementsconcert.

Op 25 september 1927 sprak Ritter nog een tweede keer, nu voor de Nederlandse Omroep-vereniging in Den Haag. Zijn onderwerp was ‘Ons volk en de tucht’.

Het warenhuis De Bijenkorf liet van 17 oktober 1927 tot en met 26 maart 1928 veertien Winteravondlezingen houden onder organisatorische leiding van Herman de Man. De sprekers waren achtereenvolgens Frans Coenen, Jo van Ammers-Küller, D.A.M. Binnendijk, Th. Thijssen, H. Borel, Joh. de Meester Sr., Ritter, Herman de Man, Dirk Coster, Pieter v.d. Meer de Walcheren, Carry van Bruggen, Marie Schmitz, Wies Moens en Dr. L.J. van Holk. Alle lezingen werden eerst in de Amsterdamse Bijenkorf gehouden en een dag later in Hotel De Twee Steden voor De Bijenkorf in Den Haag. We weten dat de eerste zes lezingen ook per radio uitgezonden zijn en wel uit de studio (Pulchri Studio, Lange Voorhout) van de Haagse ‘Nederlandse Omroep-Vereniging’. Ritter sprak op 3 januari 1928. Zijn onderwerp luidde ‘Over de succesboeken der laatste jaren’. Het was tijdens de jaarwende 1927-1928 precies de tijd, dat de Haagse NOV en de Hilversumse ANRO tot een fusie overgingen en AVRO werden. Mr. H. Cohen de Boer, secretaris van de NOV, schreef op 24 januari 1928 op papier met als briefhoofd ‘Nederlandsche Omroep-Vereeniging’ en met er schuin overheen gedrukt ‘A.V.R.O.’ aan Ritter: ‘De kwestie van het kwartiertje boekbespreking is in de dezer dagen gehouden vergadering onzer Commissie [Bestuurscommissie voor den Omroep] besproken. Mijn voorstel vond gelukkig een gunstig onthaal. Intusschen werd besloten, daar het hier een novum geldt, voorloopig te beginnen met een proef voor den tijd van twee maanden. Wat de financieele zijde betreft gaan wij accoord met Uw voorstel om iederen spreker met een bedrag van f 10 te honoreeren, terwijl U zelf een honorarium van *f* 60 per maand zult genieten, voor welk bedrag U zich met de regeling van dit weke-

lijksch kwartiertje zult belasten, en tevens onze vereeniging ook in andere aangelegenheden op literair gebied met Uwe gewaardeerde adviezen zult terzijde staan. Ik zou U tenslotte nog willen verzoeken de sprekers er op te wijzen, dat zij hunne causerie liefst zoo objectief mogelijk inkleeden, waarmede ik bedoel, dat het aanbeveling zal verdienen zoowel scherpe critiek op, als al te veel aanprijzen van het behandelde werk te vermijden.'

Van diezelfde 24ste januari is een brief van de V.P.R.O., ondertekend door E.D. Spelberg, die voor radiowerk contact met Ritter zocht. Er is zelfs nog een brief van de V.P.R.O., weer ondertekend door Spelberg, van 22 januari 1929: 'Hierbij heb ik de eer het bedrag in te sluiten voor 2 telefoongesprekken ten onzen behoeve door U gevoerd deze maand toen wij onderhandelden over Uw optreden voor onzen omroep' – 12 postzegels à *f* 0.07½, 2 postzegels à *f* 0.05.

Op 31 januari 1928 kon Cohen de Boer (nu op papier met als gedrukt briefhoofd 'Algemeene Vereeniging "Radio Omroep"') melden: '[...] hebben wij het genoegen U mede te deelen, dat onze commissie den datum voor het eerste literaire kwartiertje (waarvan wij den tijd voorloopig op 20 min. hebben vast gesteld) heeft bepaald op Donderdag 1 Maart des n.m. van 7.55 tot 8.15. Gaarne zie ik de door U in uitzicht gestelde, voor ons orgaan, de Radiobode, bestemde uiteenzetting van wat wij met deze wekelijksche literaire besprekingen beoogen uiterlijk op Maandag 13 Februari van U tegemoet.'

Maar 'Hilversum' lijkt het programmeren zelf in handen genomen te hebben. Het eerste Boekenkwartiertje staat volgens *De Radiobode* niet op donderdag 1 maart, maar op dinsdag 28 februari 1928. Het werd uitgezonden van 8.05 tot 8.25. De spreker was Ritter, maar welk boek hij aan de orde stelde is niet bekend. Met het volgende (door redacteur W. Vogt of door Ritter geschreven) artikel werd het programma in de *Radiobode* van 24 februari ingeleid:

> Een boekenkwartiertje.
> Regelmatig iedere week.
> Door letterkundigen van naam.

Met ingang van 28 februari zal er regelmatig iedere week ongeveer een kwartier van de tijd die de AVRO beschikbaar heeft, worden opengesteld voor een bespreking van een Nederlands of in het Nederlands vertaald literair boek.

Wat wil het boekenkwartiertje?

Er leeft bij velen belangstelling voor literatuur, maar de moeilijkheid is vaak, om tot een keuze te komen, om over een boek dat pas verschenen is,

eens wat te weten, nog voor men het gelezen heeft. Men wordt tegenwoordig bedolven onder de boeken, en de lawine is zo groot, dat zelfs de couranten zich ten aanzien van vele boeken moeten beperken tot een uiterst beknopte bespreking. Ook geeft een kritiek in een courant meestal beschouwingen van een bepaald persoonlijk inzicht uit. Wij laken dit geenszins in onze dagbladrecensenten – integendeel, wij waarderen het als een verdienste.

De radio wil dan ook de courant hier niet vervangen, maar de luisteraars naar de spreker in het boekenkwartier genieten eigenlijk het voordeel dat aan de weinigen onder ons gegeven is die *vele* couranten lezen. Zij vinden het actuele boek toegelicht door telkens andere sprekers, allen letterkundigen van naam, die telkens weer een andere en nieuwe kijk geven op de boeken die verschenen zijn. Men geraakt op deze wijze, in zijn leunstoel vertoevend, op de hoogte, men hoeft niet uit te zoeken, de radio komt van alles vertellen wat er op literair gebied gebeurt.

De sprekers zullen trachten hun causerieën over de boeken die aan de orde zijn, zo duidelijk en zo boeiend mogelijk in te richten. Niet gewichtig, niet geleerd. Het is mogelijk luchtig en tegelijk diepzinnig te zijn, de kern van een boek aan te toetsen, en toch onderhoudend te blijven. Die mogelijkheid wil de radio benutten. En aldus medewerking verlenen bij de grote culturele taak van de ontwikkeling der volkscultuur. Het machtig geestelijk verkeersmiddel van onze dagen wil zijn macht gebruiken om het goede, in het Nederlands geschreven boek, te brengen tot de Nederlandse lezer en de Nederlandse lezer tot het goede Nederlandse boek.

Met deze enkele woorden leiden wij dan ons boekenkwartier in, dat naar wij hopen beantwoorden zal aan zijn bedoeling.

De eerste causerie wordt gehouden op dinsdag 8.05-8.25 door Dr. P.H. Ritter Jr., de hoofdredacteur van het *Utrechts Dagblad*.

Mogelijk heeft Ritter toen nog niet in Hilversum maar in Den Haag gesproken. Het tweede Boekenkwartiertje op dinsdag 6 maart kwam ook uit Den Haag. Toen besprak W.A. Boldingh-Goemans *Angelino en de lente* van Arthur van Schendel.

Aanvankelijk nodigde Ritter als rubriekleider vele letterkundigen uit en sprak hij zelf weinig. Gasten in die eerste maanden waren o.a. Roel Houwink, Henriëtte Laman Trip-de Beaufort, Annie Salomons, Frans Coenen, Top Naeff, Herman Robbers en Jan Engelman.

Bij Ritters bespreking van *In de Draaikolk* van A.M. de Jong op 4 mei 1928 staat een artikel in *De Radiobode*. ‘Blijkens zeer vele brieven van instemming zijn de luisteraars met het boekenkwartiertje zeer ingenomen. De algemeene klacht was alleen: het is te kort. De commissie meende daar-

om goed te doen, van het boekenkwartiertje met ingang van 4 mei een boekenhalfuurtje te maken. Er zal naar worden gestreefd het zooveel mogelijk op hetzelfde tijdstip te houden, en wel: vrijdagsavonds van 7.15 tot 7.45, dat is zoo ongeveer na den eten, tegen het theeuur.' In hoofdzaak zal actueele literatuur be-handeld worden. En ook poëzie zal aan de orde komen.

Op 17 september 1928 deelde de AVRO Ritter mee, dat van 2 oktober af zijn Boekenhalfuurtje wekelijks op dinsdag van 8.05 tot 8.35 gehouden zal worden. De AVRO wilde liever niet dat hij voor andere omroepen optrad. Van 20 februari 1929 is het telegram: 'Zal prijs stellen op onthouding medewerking aan niet bevriende omroep corporaties als VPRO – Vogt.' Op 1 maart 1929 stond bij de VPRO aangekondigd dat Ritter uit eigen werk zou voordragen. Uit *Karakters* en uit *De Donkere Poort*. Het is niet meer na te gaan of die uitzending doorgegaan is of niet.

Ritter was door de AVRO gemachtigd voor de Boekenhalfuren uit te nodigen wie hij wil. Dat is er de reden van dat zich in het *AR* vele brieven aan en van literatoren bevinden. Hij voerde de administratie thuis. Nogal slordig. Ritter op 20 juli 1932 laconiek aan Henri van Booven: 'Dezer dagen heb ik het beleefd, dat er door een fenomenale vergissing twee sprekers op een dag zouden optreden in mijn rubriek bij de AVRO'. Het was op 31 juli. Herman Robbers en Adolf J.J. Schnaar waren uitgenodigd. Schnaar sprak, omdat *zijn* causerie in de *Radiobode* was aangekondigd. Toen de AVRO Ritter op 5 april 1929 schreef: 'Het doet ons genoegen, dat U zich ook wilt belasten met de afdoening van de briefwisseling en het ontvangen van verzoeken, die op Uw rubriek betrekking hebben' moest hij dan ook al gauw zijn toevlucht nemen tot een secretaris. Is het aantal brieven in het *AR* in 1929 nog 680, dat in 1932 bedraagt 4785.

Ritter heeft zich menigmaal uitgelaten over de wijze waarop hij boeken wenste te recenseren. In 1931 schreef hij aan Henriette Barbe: 'Voor het nieuwe jaar 1931 heb ik de gewoonte aangenomen alle radio-rede's die in mijn rubriek worden uitgesproken persoonlijk te lezen. Er kan dus niets meer door de beugel snappen en ik vertrouw dat in de toekomst geenerlei miskenning van litteraire werken meer zal kunnen voorkomen. Ik ben van meening, dat de Radio-boekbespreking *minder critisch* dan *algemeen inlichtend* dient te zijn.'

Op 17 mei 1932 schreef de AVRO: 'deelen wij U mede, accoord te gaan met Uw reorganisatie-voorstel inzake het boekenhalfuur. De volgende regeling zal dus gelden: De boekbesprekingen zullen in hoofdzaak door Uzelf worden gehouden; op de Algemeen-Programma-dagen [maandag om

de veertien dagen] zult U vooraanstaande litteratoren uitnoodigen het halfuur te verzorgen. Bovendien zult U zoo nu en dan aandacht besteden aan tooneelbe-sprekingen [daar is het niet van gekomen]. Door steeds de *belangrijkste* binnen- en buitenlandsche litteratuur (deze laatste vooral niet te vergeten) te doen behandelen, meenen wij, dat deze rubriek op hoog peil gehandhaafd kan blijven. Tenslotte vestigen wij Uw aandacht er op, dat slechts bij hooge uitzondering afgeweken moet worden van de vroeger door U voorgestelde honorarium-schaal.'

Het Boekenhalfuur was populair. Velen verzochten Ritter om erin te mogen komen spreken, vooral in de jaren 1928-1933. Ritter in 1931 aan J.B. van Amerongen: 'U begrijpt het geheel litterair Nederland komt op deze uren af.' In 1931 aan Van Malsen: 'Geheel litterair Nederland stuift op dit eene halfuur per week af.' In 1931 aan Theun de Vries: 'De aandrang op mijn boekenhalfuur is stormachtig.' In 1932 aan Jan Greshoff: 'De heer Roland Holst berichtte mij, dat hij eenigen tijd geleden wel eens over jouw werk had willen spreken, maar hij meende thans geen aanleiding te vinden om voor de microfoon te komen. Dat is de eerste in lange jaren, die niet als een beer op een honingraat op de microfoon afschiet.'

Vaak pleitte hij bij de programmaleiding voor meer literaire uitzendingen. In 1932 aan Maurits Dekker: 'Ik heb de grootste moeite om zendtijd beschikbaar te krijgen. Men wil gramofoonmuziek en jazzband en met de grootste worsteling krijgt men tusschen die zee van muziek en voetbaluitslagen een half uurtje literatuur geperst. Dit is de eenige oorzaak, waarom U nog niet voor de microfoon bent geroepen.' Het antwoord van Dekker: 'De inhoud van Uw schrijven was een verrassing voor mij. Ik heb werkelijk niet kunnen vermoeden, dat zelfs "insiders" moeten vechten voor het behoud van het druppeltje cultuur, dat de luisterende kudde, naast een oceaan van minderwaardigheid en banaliteit zoo nu en dan krijgt toegediend. Als "modern" mensch heb ik, trots de vele artistieke bezwaren die ik tegen deze cultuurelectrificatie had, het bestaansrecht van de radio erkend, welke erkenning echter niet insluit, dat ik mij neerleggen kan bij het feit dat dit machtige verkeersmiddel volkomen wordt dienstbaar gemaakt gemaakt aan de wenschen en verlangens van Jan den Burger. Is tegen deze vervlakkende ether-functie, tegen deze verpestende revue-, voetbal-, Wien bleibt Wien- en Tauberinvloed, tegen dit kruideniersgeflikflooi dan heelemaal niets te doen? Mij dunkt van wel. Er moeten in ons landje duizenden anders willenden zijn, die de radio een betere taak toewenschen dan zij thans heeft. Het moet m.i. toch mogelijk zijn b.v. één avond per week beschikbaar te krijgen, voor uitzendingen die op een hooger cultureel plan staan. Een commissie van vooraanstaande mannen op wetenschappelijk en artistiek gebied zou hier misschien

iets tot stand kunnen brengen.' Ritter in 1932 aan Mevr. A. Bergsma: 'De oorzaak van dit euvel ligt bij de meerderheid der luisteraars, die aan jazzmuziek en aan gramofoonplaten de voorkeur geven boven het cultureele werk van den omroep.' In 1932 aan Edw. B. Koster: 'Het is voor mij, als leider van een cultureele rubriek een zeer moeilijke strijd te kampen tegen de algemeene vervlakking, die iederen dag erger wordt. Mythologie en andere belangrijke onderwerpen hebben plaats moeten maken voor grammophoonmuziek en verslagen van voetbalwedstrijden.' In 1932 aan Westerouen van Meeteren: 'De directie wil ook mijn rubriek populariseeren evenals andere rubrieken, waar men ka-mermuziek vervangt door "Wien, Wien nur Du allein" en dergelijke klassieke kunstwerken.

Op 13 november 1932 sprak Ritter over 'Letterkundig kannibalisme (de verwarring in onze letterkundige kritiek van tegenwoordig)'. Het is jammer dat de tekst er niet meer is, want het moet een belangrijke beschouwing geweest zijn. Het is in de tijd dat in het tijdschrift *Forum*, jaargang I, de nummers 7-11, E. du Perron felle aanvallen op Dirk Coster deed. Men vindt de aanloop tot de aanvallen in tientallen brieven van de *Briefwisseling* tussen Ter Braak en Du Perron. In maart 1933 zullen de aanvallen gepubliceerd worden in *Uren met Dirk Coster*, ook in Du Perrons *Verzameld Werk*, deel II, blz. 309-391. Een kleine reconstructie van Ritters radiorede 'Letterkundig kannibalisme' is mogelijk. Hij schrijft op 17 november 1932 aan J.L. van Tricht van Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij in Arnhem: 'De lezing van Zondag bevatte als hoofdschotel de critiek op de critiek en in dit geval natuurlijk ook de publicaties van du Perron over Coster als voorbeeld.' Op 21 december 1932 schreef Van Tricht aan Ritter: 'Ingesloten zend ik U met veel dank voor de lezing de tekst van Uw radio-lezing terug. Met groote belangstelling heb ik ervan kennis genomen. Zeker legt U de vinger op een wonde plek. Het gebrek aan goede wil om het ander-van-zich-zelf te verstaan is verbijsterend onder de jongere generatie. Als men bijv. "Forum" leest, kan men zich moeilijk aan de indruk onttrekken, dat de meeste critici, die daarin aan het woord zijn nog niet boven de handhaving door agressiviteit zijn uitgekomen, een gesteldheid die toch meer past bij de puberteit dan bij de volwassen leeftijd. Ueberhaupt heeft men bij velen het gevoel, dat ze in hun psychische groei ergens zijn blijven steken. Wel verschil ik van U van meening dat het noodzakelijk zou zijn, uitsluitend zich tot inlichtingen te beperken; juist ook de verdediging van de literatuur als belangrijke cultuurwaarde maakt m.i. een bewust makende critiek gewenscht. Want alleen de bewuste lezers kunnen de literatuur mee helpen dragen. Deze critiek moet dan echter objectief zijn in die zin dat ze het besproken werk tot zijn volle recht laat komen. Ik meen dat onder de jongeren Anthonie Donker van dit standpunt de beste vertegenwoordiger is. Niet alleen als criticus, maar ook

als redacteur, meer nog dan Victor van Vriesland (die trouwens tot een oudere generatie behoort) die althans als redacteur het ergste kannibalisme in zijn kolommen toelaat. Afgezien van het feit dat het Critisch Bulletin door ons wordt uitgegeven, meen ik dat daarin inderdaad naar een juiste wijze van critische voorlichting wordt gestreefd en dat deze tot op zekere hoogte ook bereikt wordt. Maar dit is een onderwerp dat voorloopig niet uitgepraat is!'

Ritter besprak (tekst in het *LM* op 2 juni 1935 *Het Land van Herkomst* van E. du Perron. Hij schreef op 7 juni 1935 aan Batten (bevriend met Du Perron): 'Ik dank U zeer voor Uw uitvoerige en belangwekkende critiek, waarvan ik met aandacht heb kennis genomen en die mij aan het denken heeft gebracht. Ik zou U gaarne mogen vragen twee dingen te willen overwegen. In de eerste plaats, dat de Radio-boekbespreking eischen stelt van allerlei beperkenden aard, die het niet altijd mogelijk maken, de uitsluitend litteraire critiek tot haar recht te doen komen. Men moet populariseeren en zich onthouden van analyseerende beschouwingen, die voor een integraal-litteraire critiek noodzakelijk zijn. Mijn opmerking over de zedelijke gevaren van sommige lectuur was een reactie op aanmerkingen, die mij zeer veelvuldig uit den kring der luisteraars bereiken. Men verwijt mij vaak dat ik, door het bespreken van ac-tueele moderne boeken indirecte propaganda maak voor boeken, waar z.g. onwelvoeglijke fragmenten in voorkomen. In de tweede plaats moet ik bekennen, dat de geest van du Perron mij zeer weinig ligt. Ik tracht altijd zooveel mogelijk objectief te waardeeren, doch een zekere "incomptabilité d'humeur" tusschen criticus en schrijver dringt zich soms vanzelve door de critiek heen. Ik vind het minder belangrijk dat door al dergelijke omstandigheden een boekbespreking weleens mis tast, dan ik er waarde aan hecht bij de boekbespreking naar een afwisseling tusschen zuiver litteraire en populariseerende beschouwingen te streven. Uw brief heeft mij aanleiding gegeven mijne bestudeering van het werk van du Perron te hervatten, mede aan de hand van Uw aanwijzingen. Mijn rekening houden met bezwaren van dergelijken aard is volstrekt niet alleen een tegemoet komen aan luisteraarswenschen. Het is ook een bepaalde wensch van de zijde van de Censuur. Andere sprekers, die ik in mijne rubriek uitnoodigde, toen een beschikking over ruimer zendtijd mij daartoe meer dan thans in de gelegenheid stelde, en die onverdacht waren ten aanzien van een zuiver aesthetische waardeering van het boek, hebben dezelfde reserves moeten uitspreken als ik. De Censuur redeneert aldus: Ieder is in de gelegenheid radiobesprekingen te hooren, men moet dus rekening houden met zeer jeugdige luisteraars. Het is een dilemma, want ik meen dat het ook tot mijn plicht behoort, mijn auditorium spoedig na hunne verschijning te wijzen op de belangrijke uitingen der moderne literatuur. Ik wil dus geenerlei nieuwe uitgaven uitsluiten van be-

spreking en heb er deze methode op gevonden, om niet genoodzaakt te zijn erover te zwijgen.'

Ritter in een brief in 1932 aan G.H.H. Wijchgel: 'Het is steeds moeilijk voor mij om een boek af te breken omdat ik weet hoe groote inspanning iedere roman aan de(n) auteur gekost heeft.'

Ritter in 1934 aan Krauweel: '[...] of ik de manuscripten nog bezit. Het bleek mij echter, dat ik ze vernietigd heb. Uw brief heeft mij aanleiding gegeven de manuscripten mijner radiolezingen in het vervolg te bewaren, zoodat ik ze bij navraag zal kunnen toezenden aan belangstellende luisteraars.' In 1935 aan uitgever Leopold: 'doch ik bewaar mijn radioreden niet regelmatig. Nu het mij uit Uw brief bekend is, dat U er belang in stelt, zal ik gaarne in het vervolg mijn radiobesprekingen over de bij U uitgegeven boeken bewaren.'

Op 7 juli 1936 besprak Ritter *Avonturiers* van Arthur van Schendel. Hij begon zijn causerie met de woorden: 'Mijn eerste boekbespreking van de nieuwe studio uit, die mij met een ongekende weelde en comfort omgeeft, zal gewijd zijn aan...'

Van 1935 tot 1940 vulde Ritter de Boekenhalfuren vrijwel alleen. Dat beleid herhaalde zich na de oorlog: vrij veel gasten tot 1950 en tot 1958 Ritter op zondagmiddag alleen. Andere radiorubrieken van hem zijn dan: 'Ons Volk in zijn Dichters', 'Wat gaat er om in de wereld?' en 5-minutenbeschouwingen in 'Van vier tot vijf, een radioprogramma in een Notedop', waarin hij van samensteller Emile Kellenaers mocht doen wat hij wilde: spreken over een boek, een tentoonstelling, een reis, of soms aanhaken op een hoorspel.

Op 12 september 1948 begon zijn Boekenhalfuur een minuut te laat. Ritter bleek bij de studiokapper te zijn. Het verhaal gaat, dat hij zijn causerie ingezeept hield.

Op 28 september 1957 nam hij afscheid van de AVRO. Een overzicht van zijn dertig jaar radiowerk met de meer dan 2000 uitzendingen is te vinden in *Al wat in boeken steekt. Dertig jaar radiowerk van dr. P.H. Ritter jr. bij de AVRO*.

Had Ritter aanvankelijk alleen de redactie van de Boekbesprekingen, zijn werk is later uitgebreid met het geven van leiding en advies voor het gesproken woord. In vaste dienst van de AVRO is hij nooit geweest. Hij verdiende bij de AVRO in 1929 ƒ 1.500, in 1930 ƒ 2.400, in 1931 ƒ 2.400, in 1934 ƒ 3.000, in 1935 ƒ 3.000, in 1946 ƒ 3.250, in 1948 ƒ 11.217,90 (waar

ƒ 2.624,76 loonbelasting afging) en in 1950 ƒ 10.567,92. Toen hij op 7 oktober 1940 voor vier jaar door de Duitsers gegijzeld werd, schreef W. Vogt op 14 oktober aan Mevrouw Ritter: ‘De gebruikelijke vergoeding voor het houden van voordrachten gedurende één maand, zal voor zover oktober en november betreft nog per postwissel worden overgemaakt.’ Het was ƒ 250 per maand. Dat bedrag werd ook over december nog uitbetaald. Sedert 1 januari 1941 werd in ons land loonbelasting geheven. In de maanden januari tot en met oktober 1941 ontving Mevrouw Ritter ƒ 233,36 per maand. In november 1941 ging een wachtgeldregeling van De Nederlandse Omroep in: 3 maanden 85%, 56 maanden 70%, 5 jaar 60% en vervolgens 50%.

De AVRO deelde Ritter op 30 maart 1950 mee: ‘Aangezien U niet is opgenomen in de pensioen- of spaarregeling van de Stichting Personeelfonds voor de Radio Omroep in Nederland kunt U niet onder de in het reglement Bijzondere Voorzieningen genoemde rechten en verplichtingen vallen.’ De AVRO meldde op 5 mei 1951, dat zijn pensioenregeling op 1 juli 1951 inging. Voor voortgezette medewerking aan programma’s ontving hij ƒ 50 per Boekenhalfuur en ƒ 30 voor de rubrieken ‘Wat gaat er om in de wereld?’ en ‘Ons Volk in zijn Dichters’. Van 5 juni 1951 is een rectificatie: het pensioen gaat 1 ju*n*i 1951 in. Tot zijn 70ste jaar zal hij jaarlijks ƒ 3.000 ontvangen. In een brief van 20 september 1957 deelde het Bestuur van de AVRO mee zijn pensioen met ingang van 1 oktober van ƒ 3.000 te verhogen tot ƒ 4.000.

Al die dertig jaar is er een hartelijke verhouding geweest tussen Ritter en AVRO-directeur Willem Vogt. Op zijn afscheidsreceptie in de AVRO-studio zal hij over Vogt (die er niet bij was) zeggen: ‘de man, die mij gemaakt, geleid, gesteund en gedragen heeft.’

In het najaar van 1937 heeft Ritter voor de PHOHI (Philips Omroep Holland-Indië) een reeks vraaggesprekken gehad met vertegenwoordigers van stromingen als Vrijmetselaars, Foresters, Odd Fellows, Anthroposofen, Christian Science, Oxford Beweging, Rotary, Soefi Beweging, Soroptimisten, Spiritisten, Theosofen en Woodbrokers.

'De domineesvrouw van Blankenheim'

Op 27 juli 1930 vroeg Menno ter Braak in een brief aan Ritter of hij ook eens mocht spreken in het AVRO-Boekenhalfuur. Hij wilde *Das Leben der Autos* van Ilja Ehrenburg aan de orde stellen. Maar Ritter wees dat voorstel af en verzocht Ter Braak om *De Domineesvrouw van Blankenheim* van Alie van Wijhe-Smeding op 23 november 1930 te bespreken. De schrijfster moet van het plan vernomen hebben en vroeg aan Ritter of zij tijdens die uitzending uit haar werk mocht voorlezen, maar Ritter wees dat idee af. Ze mocht later wel eens voor de AVRO optreden. Op 17 november schreef Ter Braak aan E. du Perron (brief 1 in de *Briefwisseling 1930-1940*): 'Je zending belette mij gelukkig een radiorede te beginnen over het kreng Alie Smeding. Ik moet dat laatste prul van haar in toonbare woorden bespreken, maar ik zal trachten haar toch haar vet te geven.' Du Perron op 18 november: 'Van Bouws hoorde ik van de zware taak die Ritter je op de schouders laadde. Had hij niet iemand anders kunnen bedenken? Het eenige aardige is dat je, al lezende, je kunt voorstellen hoe Alie dicht tegen haar man (den ernstig-levensvreugdigen man met het baardje) aangedrukt je stem in zich opneemt. Dat is een raffinement. Sterkte met je radiotaak.' De volgende dag stuurde de verontruste schrijfster een telegram aan Ritter: 'Terbraak staat zeer afwijzend tegenover het boek was mede in verband met de bedoeling van de Avroboekenuitzending onmiddellijk bereid de bespreking over te dragen stelde echter als voorwaarde dat zijn honorarium [ƒ 40] zou worden uitgekeerd mag ik nu zondag indien het u zelf niet gelegen komt om het boek te bespreken er over spreken en er uit voorlezen?' Van 20 november is (per expresse) een brief van Ritter aan Alie van Wijhe-Smeding. 'Waar blijven wij met de vrijheid en onafhankelijkheid van de litteraire kritiek, indien wij op verzoek van auteurs, later misschien van uitgevers, die vrije kritiek laten beinvloeden, zóó dat door den auteur ongewenschte kritiek wordt geweerd? Ik kan het niet met mijn geweten overeenbrengen en wensch er niet aan mede te werken, nu niet, en nooit niet. Zoolang ik de leiding heb van de litteraire rubriek van de

AVRO zal de boekbespreking zich kenmerken door een strikte onpartijdigheid en objectiviteit. Dat de Heer ter Braak afwijzend staat tegenover Uw boek is een omstandigheid, die toevallig tot Uw kennis kwam, omdat U den Heer ter Braak bezocht. Ik heb daarmede geen rekening te houden. Ik acht den Heer ter Braak competent om Uw boek te bespreken en gaf hem daartoe opdracht zonder eenige beperking. Ik acht het ongeoorloofd, een mijner sprekers een opdracht te ontnemen om eenige andere reden dan dat mij blijkt, dat hetgeen deze zou willen zeggen in strijd is met de belangen van de AVRO of de eischen der radio-censuur. Maar zelfs indien ik slechts het *voornemen* had gehad den Heer ter Braak de opdracht te geven en mij op het standpunt zou bevinden, dat voor de boekbespreking zooveel mogelijk sprekers moeten worden gezocht die aan de besproken boeken sympathiek gezind zijn, dan zou Uw telegram aanleiding zijn geweest Uw verzoek met klem van de hand te wijzen. Een aanbod toch, Uwerzijds, aan den Heer ter Braak, ingeval hij de gevreesde bespreking van Uw boek nalaat, toch het honorarium te garandeeren, komt in strijd zoowel met de beginselen van de AVRO als met de beginselen van mij persoonlijk. De letterkundige kritiek door den aether behoort “onkreukbaar” te zijn.’ Op dezelfde dag schreef hij (ook per expresse) aan Ter Braak: ‘Inliggend doe ik U ter Uwer orienteering afschrift toekomen van een schrijven dat ik heden heb gezonden aan Mevrouw Ali van Wijhe-Smeding. Ik heb gemeend deze aanval op de vrije kritiek in Nederland op duidelijke wijze te moeten afslaan en reken erop, dat U a.s. Zondag het bewuste boek zult bespreken zooals is overeengekomen tusschen ons.’ Op 21 november bevestigde Ter Braak de ontvangst van Ritters brief. Over de geste van mevr. van Wijhe-Smeding wil hij verder niet oordelen. ‘Alleen meende ik, dat het van haar ongepast is geweest, zich tot mij te wenden alsof zulks geschiedde in opdracht van U, zoodat ik daardoor den indruk moest krijgen, dat U haar poging tot beïnvloeding der critiek kondt onderschrijven. Nu ik weet, dat zulks allerminst het geval is, acht ik haar houding toch minstens incorrect, en ik zal haar dit nog even schrijven. Mij persoonlijk heeft dit optreden van de schrijfster versterkt in de opinie, dat ik geen ongelijk heb, haar intieme omgang met God op een stevig minderwaardigheidscomplex te schuiven, al zal ik dat niet in deze termen zeggen. Hoe zou iemand, die werkelijk met God in het reine was, zich in ’s hemelsnaam iets van een radiocritiek aantrekken.’ Ook op 21 november schreef Alie van Wijhe aan Ritter: ‘Ik haast mij U te verzekeren dat het geenszins mijn bedoeling was inbreuk te maken op de onpartijdigheid van de A.V.R.O. Natuurlijk ben ik het volkomen met U eens dat een auteur over het algemeen, geen onwelwillende critiek moet trachten te weren. Ik meende alleen voor “De Domineesvrouw” een uitzondering te mogen maken, omdat dit boek een boodschap van mijzelf is aan de menschen, vooral aan hen die partijdig en vijan-

dig tegenover mij en mijn werk staan. Deze boodschap had ik graag nu reeds zelf overgebracht of door U, die mijn werk steeds met sympathie beschouwd heeft, over te laten brengen. [Ritter besprak haar *Het wazige land* op 31 mei 1925 en haar *De Zondaar* op 29 mei 1927 in het *UD* en liet haar *Tijne van Hilletje* op 25 mei 1928 door Marie Verhoeven-Schmitz voor de AVRO bespreken]. Dat U zich mijn standpunt kon indenken meende ik af te mogen leiden uit de bereidwilligheid waarmede U op ons verzoek inging – zoo mogelijk – "Grillige Schaduwen", aan Menno ter Braak ter bespreking te geven inplaats van "De Domineesvrouw". De heer Ter Braak verklaarde toen mijn man en ik hem bezochten, zich bereid de lezing over te dragen aan een ander, mits zijn honorarium doorging. U en ik hadden reeds bij ons telefonisch gesprek vastgesteld dat deze zaak in geval van overdracht ideëel diende te worden opgevat. En natuurlijk zou ik dan bereid geweest zijn het honorarium te laten vallen. Bij ons bezoek aan U hadden wij de indruk gekregen dat het de bedoeling van het boeken-halfuurtje was, de boeken *niet* te geven aan sprekers van wie men denkt, dat zij antipathiek tegen het boek staan dat zij bespreken moeten. U zei zelf dat ook A.M. de Jong [boekbespreker bij de VARA] het bête noire der jongeren was en dat U hem met "Kromme Lindert" [*De Martelgang van Kromme Lindert* van A.M. de Jong, dat Ritter een dag na Menno ter Braak op maandag 24 november 1930 voor de AVRO bepreken zal] daar niet aan wagen zou. Toen nu de heer Ter Braak verklaarde van de lezing af te willen zien, mits zijn honorarium doorging, zond ik U het telegram, teneinde het resultaat der besprekingen van mijn man en mij met Ter Braak aan U te berichten. Ik hoop, dat met deze uiteenzetting, het ontstane misverstand uit de weg is geruimd, en ik leg er nogmaals de nadruk op dat ik de zaak *alleen ideëel* heb willen opvatten.' Op 21 november 1930 schrijft Ter Braak aan Du Perron: 'Het is te zot, maar zij heeft hier Woensdag [19 november] voor me in het stof gelegen, met kleine Aage erbij, mij smeekend, om de "honderden gezinnen", voor wie het boek bestemd was, te sparen! Ritter is er in gemengd, enfin, de zaak is voor haar toch faliekant uitgedopt. De honderden gezinnen zullen mij Zondag hooren, en, zoo God wil, het boek niet kopen.'

Menno ter Braaks inleidende artikel in de *Radiobode* van 21 november 1930 luidde:

'Het werk van Alie van Wijhe-Smeding is van zeer ongelijke qualiteit. De goede qualiteiten komen ongetwijfeld het duidelijkst uit in haar beste boek "Tijne van Hilletje", terwijl haar ernstigste fout, gemis aan zelfkritiek, zich even duidelijk manifesteert in den roman, die destijds tot levendige gedachtenwisseling aanleiding gaf, "De Zondaar". Helaas beteekent dit nieuwe boek geen aanwinst in haar oeuvre. Het behandelt het leven van een domineesvrouw in het dorp Blankenheim, aan de zijde van een predikant, wiens

tweede echtgenoote zij is. Naar titel, gegeven en stijl zou dit lijvige werk, zooals het voor ons ligt, vertaald kunnen zijn uit een der Scandinavische talen, waaraan wij zooveel idealistische predikantenfiguren te danken hebben. Men mag er zich echter over verwonderen, dat een schrijfster van naam, die toch herhaaldelijk getoond heeft, niet bang te zijn voor de opinie van het publiek, langs dezen weg een idealisme tracht te herwinnen, dat zij b.v. in "De Zondaar" moest laten vallen. Idealisme behoort gebaseerd te zijn op het doorzien, niet op het provinciaal stoffeeren van de werkelijkheid; dat mevr. Wijhe-Smeding zich hieraan in haar laatste boek schuldig maakte, zal men dan ook moeten toeschrijven aan haar gebrek aan zelfkritiek. Over het provincialisme en de rhetoriek, die dit talent bedreigen, zooals zij de Nederlandsche literatuur meermalen bedreigd hebben, hoop ik a.s. Zondag iets meer te kunnen zeggen.'

De tekst van zijn radiocauserie van 23 november 1930 staat niet in zijn *Verzameld Werk*, maar is indertijd wel opgenomen in *De Stem*, 1931. Eerste zin: 'In het algemeen is het aangenamer te spreken over een boek, dat men belangrijk en sympathiek vindt, dan over een boek, dat men, op zichzelf beschouwd, onbelangrijk en antipathiek acht.' Hij heeft het boek 'met groeiende tegenzin uitgelezen en kan het met de beste wil van de wereld aan niemand als belangrijke lectuur aanbevelen' en vindt het 'allerminst een verkwikkelijk tafereel, de ene schrijver door de ander te horen aftuigen.'

Er volgt een nasleep. Op de dag van uitzending schreef Arnold de Vita (uitgever) te Haarlem aan Vogt: 'Het is mij en vele Haarlemschen Luistervinken een *raadsel*, dat U heden op zoo'n onbarmhartige wijze het boek van Alie Smeding door Dr Menno ter Braak voor de microfoon hebt laten afkammen. Wij vinden de handeling van dezen dokter niet alleen laf, omdat de aangevallene zich niet kon verdedigen, maar verder zien wij het nutteloze van zulk een microfoon-critiek in en kunnen we daarvan niet alleen iets leeren, maar hebben we ons geergerd. We kennen Alie Smeding heelemaal niet, weten zelfs niet waar zij woont, dus staan wij er als onpartijdigen tegenover. Daar waar U zeker de meening uwer luistervinken, wat de programmas betreft, op prijs stelt, zouden wij U den raad willen geven niet meer zulk een experiment te nemen. Critiek is goed voor dag- en weekbladen, waarin aangevallenen, als zij dat wenschen, zich kunnen verdedigen, maar zulke critiek moet niet door de microfoon gezegd worden, want zij maakt dan geheel den indruk van een wraakoefening. Overigens beschouwen we de meening van zulk een dokter in de letteren, geenszins als een criterium.' Op 24 november antwoordde Vogt: 'Het boeken-halfuur staat onder leiding van Dr. P.H. Ritter Jr. te Utrecht. Dr. Ritter heeft de vrijheid om de boeken, die hij wil be-

spreken en de sprekers, die hij met de bespreking wil belasten zelf te kiezen. Deze stand van zaken brengt mede, dat een boek dat in het boeken-halfuur wordt behandeld, goede en kwade kansen loopt, wat betreft de aard der bespreking. Wij zijn van meening, dat, indien een boek werkelijk aanleiding geeft tot critiek, het litteraire halfuur niet aan zijn karakter zou beantwoorden, wanneer wij daarin niet de mogelijkheid begrepen van een afkeurend oordeel. Wij staan echter ook op het standpunt, dat, indien een zoodanig afkeurend oordeel op goede gronden kan worden bestreden, wij om der rechtvaardigheidswille, een woordvoerder van de lofsprekende partij, eveneens de gelegenheid moeten gunnen zijn meening te zeggen. Indien U dus van meening zijt, dat de critiek onbillijk is en onwaar, dan willen wij gaarne medewerken aan het arrangeeren van een spreekbeurt voor een voorstander van het boek. Uw verwijt, dat de aangevallene zich niet kan verweren, moeten wij dus terugwijzen.'

Op dezelfde dag schreef Vogt aan Ritter: 'Ik stel U hierbij in handen een brief van den heer Arnold de Vita, alsmede een afschrift van ons antwoord aan hem. Ik vraag mij ook wel af, of het wel verstandig is, een boek zoo tot op het bot af te breken. Wij hebben dat ook wel eens in onze practijk met een ge-heel andere materie, b.v. de beoordeeling van radio-artikelen. Wij huldigen daarbij de stelling, dat, wanneer wij geen goede woorden kunnen schrijven, van hetgeen ter beoordeeling wordt ingezonden, dan zwijgen wij heelemaal. Ik zou gaarne Uw meening hierover eens willen hooren, want dit lijkt mij toch wel een belangrijk punt.

Ritter antwoordde Vogt op 26 november: 'Het algemeen beginsel, dat ten grondslag ligt aan de boekbespreking in het litteraire halfuur is, dat de boekbesprekingen meer een inlichtend dan een critisch karakter dienen te hebben. Ik pleeg de boekbesprekingen zelf ook zoo op te vatten en ik pleeg mijn sprekers in dien geest te instrueeren. Juist was ik van plan een dergelijke instructie ook te geven aan den Heer Ter Braak, toen Mevrouw van Wijhe-Smeding contact met mij zocht en mij trachtte te bewegen, hetzij haar persoonlijk over haar boek te laten spreken, hetzij haar boek door mij persoonlijk te doen behandelen. Toen ik haar daarop mededeelde, dat de bespreking van haar boek reeds aan den Heer Ter Braak was opgedragen, poogde zij met meer aandrang nog, die opdracht gewijzigd te krijgen. Ik heb haar toen geantwoord, dat ik geenerlei beïnvloeding, noch van auteurs, noch van uitgevers kon dulden op de vrije critiek en dat een dergelijke beïnvloeding in lijnrechte strijd was, zoowel met de beginselen van onzen omroep als met de beginselen van mij persoonlijk. In een later tot mij gericht schrijven heeft Mevrouw van Wijhe de juistheid van mijn standpunt erkend. Ik ben ervan overtuigd, en de Heer Ter Braak, dien ik van het geval op de hoogte stelde en die ook persoonlijk een bezoek van Mevrouw van Wijhe ontving, heeft

het mij ook verzekerd, dat het incident geenerlei ongunstigen invloed op de critiek van den Heer Ter Braak heeft gehad. Hij had de lezing al kant en klaar en heeft er niets aan veranderd. Maar nu Mevrouw van Wijhe persoonlijk tusschenbeide kwam om de critiek te haren gunste te beinvloeden, nu meende ik om allen schijn te vermijden dat ik niet ook maar een duimbreed voor dien invloed zou mogen wijken en aan mijn gewone uitnoodiging aan mijne sprekers om zich in hun critiek te matigen achterwege te moeten laten en aan de vrije critiek vrij baan te moeten geven. Ik kan hieraan nog toevoegen, dat ik, nog voor Dr. Ter Braak zijn lezing hield, geheel uit eigen beweging reeds aan Mevrouw van Wijhe-Smeding een spreekbeurt had aangeboden over haar eigen werk in het begin van het volgend jaar. Ik heb er dus naar gestreefd zoowel de onpartijdigheid en critische onafhankelijkheid van onzen omroep hoog te houden als de gevoelens van sympathie voor de AVRO warm te houden door vervulbare wenschen te bevredigen en ook aan de tegenpartij het woord te laten. Wanneer pogingen tot beinvloeding achterwege blijven, zal men van al te hatelijke critiek in mijn rubriek nimmer last hebben, hetzij dan bij hooge uitzondering, zooals indertijd de critiek van Dr. van Holk over Helman's "Mijn Aap Schreit" [op 15 juni 1928 sprak L.J. van Holk over het werk van Albert Helman, de tekst is er niet meer], die U persoonlijk als een van onze beste boekbesprekingen hebt gequalificeerd, en nu deze critiek van Ter Braak. Maar als men maar de geringste poging zou wagen de integriteit van de AVRO die ik de eer heb te dienen en te vertegenwoordigen, en de integriteit van de letterkundige critiek aan te tasten, dan ben ik van een ijzeren onverbiddelijkheid. Ik meen dat het geen aanbeveling verdient een actueel boek, dat eenigszins de aandacht trekt van het publiek onbesproken te laten. Te zwijgen over actueele boeken zou in strijd komen met wenschen, die mij herhaaldelijk uit den kring der luisteraars bereikten. Gaarne vernam ik van U of U het wenschelijk acht, dat ik den Heer de Vita, wiens bezwaren m.i. zullen vervallen wanneer hij op de hoogte is van het vorenstaande, nog persoonlijk schrijf. Ik zou hem dan meteen willen mededeelen, dat de Heer Dr. Menno Ter Braak niet maar zoo een gewone Doctor in de Letteren is, maar een onzer gezaghebbendste jongere critici en kunstenaars, om wiens copy onze uitgevers en tijdschriften vechten, en dat ik van andere zijden uitingen van bewondering ontving over de geincrimineerde lezing, zoodat dus het oordeel van den Heer de Vita niet het algemeen oordeel van de luisteraars weergeeft.'

Op 27 november schreef Ritter aan Ter Braak: 'Bijgaand schrijven ontving ik, aan mij geadresseerd, met het verzoek tot doorzending aan Dr. Ter Braak. Bij vergissing is de couvert te mijnent geopend en zend ik den brief daarom door onder eigen couvert. Uwe critiek, ook al was die op pooten gezet, heeft den Heer A. Bloemink blijkbaar bekoord.'

184

Op 28 november 1930 richtte D. Zijlstra (directeur van Nijgh & Van Ditmar's Uitgeversmaatschappij, Rotterdam, uitgever van *De Domineesvrouw van Blankenheim*) zich tot Ritter: 'Zondag heb ik door de radio gehoord, wat Dr. Menno ter Braak te zeggen heeft over "De Domineesvrouw van Blankenheim". Deze criticus heeft gedurende een half uur gemeend niet anders te moeten doen, dan te herhalen, hoe mislukt hij dit laatste werk van mevrouw van Wijhe vindt. Hiermede is hij van de gebruikelijke weg afgeweken. Voor zoover mij bekend is, was de critiek door de radio tot heden steeds opbouwend en werd een gedeelte van het boek voorgelezen om de luisteraars een indruk te geven. Maar Zondag niets van dat alles. Afbreken en nog eens afbreken en het voorlezen van een regel of tien om deze afbraak nader toe te lichten. Ik heb mij afgevraagd, welk nut een dergelijke bespreking eigenlijk heeft en waarom een boek wordt behandeld, waaraan volgens Dr. ter Braak niets goed is. Zouden de luisteraars er niet meer mee gebaat zijn geweest, indien over dit werk een diep stilzwijgen ware bewaard en dit half uur bestemd zou zijn geweest om een volgens het oordeel van de criticus "goed" boek te bespreken? Ook "De Domineesvrouw van Blankenheim" wordt weer zeer verschillend beoordeeld en nu is mijn bezwaar, dat niemand dit boek meer door de radio kan bespreken, die er wellicht heel anders over denkt. Maar dat alles daargelaten, ik geloof, dat het beter zou zijn besprekingen, zooals de heer ter Braak thans heeft meenen te moeten houden, achterwege te laten. Ik zou gaarne Uw zienswijze in deze vernemen. Een herhaling in de toekomst zou mij hoogst onaangenaam zijn. Een behandeling als deze vind ik bovendien door het feit, dat slechts één beoordeeling door de radio wordt verspreid niet geheel rechtvaardig en berokkent schrijfster, boekhandel en ons onberekenbare schade. Er zijn mij nu reeds verschillende gevallen ter oore gekomen, dat een boekverkooper, die het werk presenteerde, te hooren kreeg: "Van dàt boek moeten we niets hebben, het is door de radio zóó slecht besproken". En nu tenslotte om elk misverstand te voorkomen, wil ik U met nadruk verzekeren, dat het allerminst in mijn bedoeling ligt de criticus het recht te ontzeggen van zijn meening omtrent een boek te doen blijken en dat in geenen deele bedoeld is een verwijt aan Dr. Menno ter Braak. Ik vind alleen deze wijze van behandeling onjuist en voor de luisteraar zonder eenig nut.' Ritter antwoordde op 29 november: 'Het is mijn gewoonte, wanneer er in het boekenhalfuur besprekingen zullen worden gehouden voor den microfoon, mijn sprekers er op indachtig te maken, dat het accent bij dergelijke besprekingen niet op de critische maar op het inlichtend element moet worden gelegd. Ik had dat zonder twijfel ook gedaan tegenover den Heer Dr. Menno Ter Braak, indien Mevrouw van Wijhe-Smeding niet persoonlijk tusschenbeide was gekomen om te trachten, invloed uit te oefenen op de critiek. Ik neem gaarne aan, dat aan die tusschenkomst een onhandige manoeuvre en

geen kwade bedoeling ten grondslag ligt – maar ik moest nu, om allen schijn te vermijden dat ik voor die beinvloeding bezweken zou zijn, aan het beginsel der vrije critiek zijn onbelemmerden loop geven. Intusschen heb ik reeds geheel uit eigen beweging het: "audi et alteram partem" toegepast, door voordat zelfs de Heer Ter Braak nog gesproken had, aan Mevrouw van Wijhe-Smeding een spreekbeurt over haar eigen werk toe te zeggen in het begin van het volgend jaar. U zult na deze inlichtingen het geval wellicht anders beoordeelen en het met mij eens zijn, dat ik in de gegeven omstandigheden geen anderen weg kon bewandelen. Ik doe nu al jaren dit litteraire werk voor de AVRO, zonder dat er ooit een klacht is vernomen. Indien zoowel auteurs als uitgevers zich onthouden van inmenging in mijn rubriek, zal niemand zich over een ontactvolle behandeling hebben te beklagen. U moet goed begrijpen: de afbrekende critiek van Dr. Menno Ter Braak was allerminst een straf voor Mevrouw van Wijhe's tusschenkomst maar na die tusschenkomst zou een brief mijnerzijds aan den Heer Ter Braak beteekend hebben of kunnen uitgelegd zijn als een wijken voor die tusschenkomst. Om U te illustreeren, hoe ik moet vechten voor mijn autonomie tegen misvattingen vooral van de dames-auteurs, kan ik U het volgende staaltje mededeelen. Dezer dagen droeg ik aan een onzer dames-auteurs, die bij mij was aanbevolen, de bespreking van een boek op. Zij had geen lust in dat boek en vroeg, geheel buiten mij om aan een andere dames-auteur het te bespreken, waarop die tweede auteur, als ware het een voldongen feit mij over die (door mij ongewenschte) lezing schreef. Zoo zijn er duizend pogingen tot beinvloeding dagelijks bij mij aan den gang. Ik ben het aan mijne verantwoordelijkheid, zoowel jegens de AVRO als jegens het Nederlandsche volk verplicht, daartegenover een Romeinsch standpunt in te nemen. Dat ik op de bres sta voor de onpartijdigheid en integriteit van de radio-boekbespreking komt mij voor een dienen te zijn van de belangen der uitgevers. Nu ik toch bezig ben aan U te schrijven, moet ik U ook nog bericht geven over den kleinen roman HELOISE, waaraan ik nog steeds voor U bezig ben. Tengevolge van behandeling der Utrechtsche Gemeente-Begrooting, waarbij ik als journalist aanwezig moest zijn, is de voltooiing eenigszins vertraagd, maar ik hoop U het manuscript toch in de eerste maanden van het volgende jaar te kunnen toezenden [het boek is nooit verschenen].

Op diezelfde 29 november 1930 besprak Ritter het boek *De Domineesvrouw van Blankenheim* in het *UD*. De eerste zin luidde: 'Er is om het werk van Alie Smeding altijd veel gerucht geweest.' Verder schreef hij: 'Dr. Menno ter Braak heeft in zijn interessante boekbespreking van Zondag laatstleden, door de radio een vernietigende kritiek doen hooren', 'deze schrijfster is en blijft het kranigste, knapste plastische talent, dat wij in onze

literatuur bezitten', 'iedere volzin is een geniale vondst'. Hij roemde 'haar ongemeene beschrijvingskunst.'

Op 2 december richtte Ritter zich tot Alie van Wijhe-Smeding in Nieuwveen. Hij nodigde haar uit voor de AVRO over haar werk te spreken op 18 januari 1931. Honorarium *f* 50. Zij nam de uitnodiging aan in een brief van 4 december.

Op 5 december schreef Zijlstra aan Ritter: 'Ik begrijp inderdaad, dat U dikwijls met moeilijkheden zult hebben te kampen en indien mevrouw van Wijhe mij van te voren had geraadpleegd, zou ik haar stellig hebben afgeraden naar Dr. ter Braak te gaan. Toch heeft ter Braak het goede spoor verlaten door zuiver het accent op het critische te leggen, zoodat ik gaarne van U de verzekering zou ontvangen, dat hij geen boeken meer van ons door de radio zal bespreken. Laat hij zijn critiek dan maar in De Stem botvieren. Ritter op 9 december aan Zijlstra: 'Het verheugt mij zeer, dat U de moeilijkheden begrijpt. Ik kan mij uit den aard der zaak tegenover geen enkelen auteur, noch uitgever binden tot een bepaalde bezetting van mijn radiorubriek. Echter kan ik U in zooverre geruststellen dat, onafhankelijk van Uw schrijven, de Heer Ter Braak in het eerstvolgende halfjaar, dat ik reeds geheel heb bezet, niet onder radio-sprekers voorkomt. Over het beginsel der radio-boekbespreking hoop ik mondeling nog eens uitvoeriger met U van gedachten te wisselen, wanneer wij elkaar in het begin van het volgend jaar ontmoeten bij de overhandiging van HELOISE.' Aan Alie van Wijhe-Smeding vroeg Ritter op 9 december 'uiterlijk 4 Januari Uwe rede op schrift aan mij in te zenden (met aanduiding van de door U te lezen passage's uit Uw werk) in verband met de radio-censuur.' Toen hij een doorslag van haar lezing ontvangen had schreef hij op 4 januari 1931: 'Ik moet bezwaar maken tegen het uitspreken voor den AVRO-microfoon van alles wat vooraf gaat aan de woorden "en nu, vrienden, wil ik U nog zeggen". Ik kan mij zeer goed begrijpen, dat U door de rede van den Heer Ter Braak verbitterd is, en kan Uwe boutade tegen hem en andere critici op zichzelf billijken, verklaren, en als uiting van Uwe persoonlijkheid waardeeren. Maar het leveren van zulken anti-critiek is in flagranten strijd met het karakter van ons boekenhalfuur. Ik zou er geen bezwaar tegen hebben, indien U eventueel bij het bespreken van het boek van een ander auteur (b.v. van Dr. Ter Braak) zoo fel van leer trekt als U nu doet in het begin van Uw rede. De bevoegdheid, die ik aan den Heer Ter Braak gaf, geef ik aan ieder ander, die(n) ik geschikt acht om voor den microfoon op te treden, dus ook aan U. Maar ik *mag* het boekenhalfuur van de AVRO niet maken tot een vrijplaats voor letterkundige polemieken. Hetgeen ik U heden toestond zou ik morgen moeten toestaan aan ieder, die zich door onze boekbesprekingen verongelijkt gevoelde – ik zou dat tegenover mij Directie en mijn luistervinken niet kunnen verantwoorden. Op zichzelf vormt mijn aan-

vaarding, van Uw voorstel, over Uw eigen werk te spreken, reeds een uitzondering op den regel van mijn rubriek. Het boekenhalfuur bevat uitsluitend besprekingen door bekende Nederlandsche letterkundigen van het werk *van anderen*. Ik heb Uw voorstel, over eigen werk te spreken, aanvaard uit overwegingen van billijkheid tegenover U. Ik wilde U de gelegenheid bieden, tegenover de uitzonderlijk felle critiek van den Heer Ter Braak een synthetische uiteenzetting te geven van Uwe bedoeling met "De Domineesvrouw van Blankenheim", en ik gaf U die gelegenheid geheel spontaan, voor er nog één klacht van een luisteraar over 's Heeren Ter Braaks lezing bij mij was ingekomen. Ik ben dus niet tekort geschoten tegenover U in hetgeen billijkheid en welwillendheid gebood. Maar ik moet U nu dan ook verzoeken, U tot een synthetische uiteenzetting van Uw werk en zijn bedoelingen te beperken. Afgezien van mijn bezwaren komt het mij ook voor, dat Uwe toehoorders veel eerder onbillijkheden, die de Heer Ter Braak jegens U zou hebben begaan, zullen vonnissen, op grond van Uwe zuiver synthetische uiteenzetting, dan wanneer aan die uiteenzetting een zoo snerpende aanval zou voorafgaan. En tenslotte draagt zulk een uiteenzetting ook meer den geest der liefde, waarvan Uwe rede gewaagt en waardoor, naar Uwe meening, Uwe bedoeling zich van de geestesgesteldheid, waarin de Heer Ter Braak leeft, onderscheidt. U zoudt mij dus zeer verplichten door U tot het laatste, door mij hierboven aangegeven gedeelte van Uwe rede te bepalen. U kunt daaraan eventueel nog eenige citaten van Uw werk (die ik dan nog gaarne ter lezing ontvang) toevoegen.' Aan de AVRO schreef Ritter: 'In verband met bezwaren mijnerzijds tegen de rede van Mevrouw van Wijhe Smeding voor 18 Januari, waarvan de Heer Vogt op de hoogte is en waarover ik met Mevrouw van Wijhe-Smeding in correspondentie ben, verzoek ik U vriendelijk, mij zoo spoedig mogelijk een afschrift van haar syllabus te doen toekomen en mijn telefonische goedkeuring af te wachten, alvorens de syllabus in de Radiobode wordt afgedrukt.' Alie van Wijhe zond een nieuwe lezing aan Ritter, waarmee hij akkoord ging. Haar syllabus (inleidend artikel in de *Radiobode*) is in het *AR* bewaard. Er staan vette potloodstrepen van Ritter door en onderaan staat 'Vervalt R' De tekst luidde:

Waarom ik "De Domineesvrouw van Blankenheim" schreef

Als ik zeg dat ik er blij mee ben, dat ik na de lezing van Dr. M. ter Braak over mijn laatst-verschenen boek mag spreken, zeg ik dat niet uit een kinderlijke ijdelheid, ook niet omdat ik daarmee op eenigerlei wijze "propaganda" zou willen maken voor mijn boek, nog minder omdat ik ook maar eenigszins de vrijheid van kritiek in Nederland te kort zou willen doen. Maar dit jongste boek, zou ik wèl graag uit "de laaiende haat waarmee de kritikus het wil verbranden" (Utr. Dagblad. 29 Nov. 1930) wegnemen, om het opnieuw voor U neer te leggen in het warme schijnsel van de liefde. Want in

geen enkel ander boek van mij leeft zoo mijn eigen angst, glanst zoo mijn eigen vreugde! Dit boek is een boodschap van liefde voor U allen. En dáarom verheugt het mij dat ik U a.s. Zondag vertellen mag waarom ik dit boek schreef, maar ook waarom de kritiek over dit boek mij zoo pijnlijk trof. Zijn er werkelijk mannen onder onze kritici die denken, dat de waarde van het leven: het wonder der liefde – de liefde die lijdt en gelukkig is, die zich offert en een open hemelpoort ziet – langs een zuiver-verstandelijke weg te benaderen is? Ik geloof, dat dit alles met het hart te verstaan is. En de harten die dit verstaan, zij kennen de werkelijkheid achter de werkelijkheid. Over dit alles hoop ik Zondag 18 Jan. uitvoeriger te spreken.

Ritter schreef aan Vogt: 'De syllabus van Mevrouw van Wijhe-Smeding kan niet worden opgenomen' en zond een eigen artikel:

In het boekenhalfuur van Zondag 18 Januari zal mevrouw Alie van Wijhe-Smeding voorlezen uit haar werk. Het laatstverschenen boek van mevrouw van Wijhe *De Domineesvrouw van Blankenheim* is een van de actueele boeken, die in de belangstelling staan, omdat het zeer veel strijd bij zijn beoordeelaars heeft opgewekt. Er zijn onder de critici en onder de algemeene le-zers, die het hemelhoog verheffen, er zijn er die er heelemaal niet over te spreken zijn, zooals dr. Menno ter Braak, die het in een radiorede aan een scherpe kritiek onderwierp. De waarheid zal wel in het midden liggen. Maar in ieder geval is een boek, dat zooveel strijd teweegbrengt, interessant en wilden wij gaarne aan het verlangen, dat ons van de zijde van vele luistervinken bereikte, tegemoetkomen, die mevrouw Van Wijhe-Smeding gaarne uit en over haar werk hooren voordragen. Mevrouw Van Wijhe-Smeding schreef ons: "In geen enkel ander boek van mij leeft zoo mijn angst, glanst zoo mijn eigen vreugde als in *De Domineesvrouw van Blankenheim*! Dit boek is een boodschap van liefde voor U allen. Ik geloof dat het alleen met het hart te verstaan is. En de harten die dit verstaan, zij kennen de werkelijkheid achter de werkelijkheid!"

Ook de radiolezing van Alie van Wijhe-Smeding is bewaard. Hij is te vinden in het tijdschrift *Nederland* 1931. In een noot staat: 'Op Zondag 18 Januari sprak Alie van Wijhe-Smeding voor de AVRO-microfoon te Hilversum over haar jongste boek, *De Domineesvrouw van Blankenheim*. Vele duizenden in het land zullen die middag naar het bezielend woord van de bekende en begaafde schrijfster hebben geluisterd en haar woord heeft – wij weten het – velen ontroerd. Na de verschijning van *De Zondaar* was dit haar Boodschap van Liefde, haar Biecht en Verzoening. Het was ons een voldoening de schrijfster bereid te vinden de tekst van haar radiolezing aan *Nederland*

ter publicatie af te staan. – Red.' Zelfs nog een tweede keer richtte Alie van Wijhe-Smeding zich boos tot Menno ter Braak. Schriftelijk nu. 'Als men auteur is...' in de april 1931-aflevering van *Den Gulden Winckel*. In januari 1931 zond de AVRO een aantal brieven van luisteraars naar Ritter met het verzoek ze door te zenden aan de schrijfster.

Eindelijk is toen de storm (in een glas water) gaan liggen. Radioluisteraars hebben er nooit van geweten.

Als motto staat in *De Domineesvrouw van Blankenheim* 'Aan mijn vrienden en aan mijn vijanden' en als naschrift 'Geschreven onder de bescherming Gods, in het groene vlakke land van de Hollandsche polder, tusschen lieden die van goeden wille zijn. Beëindigd op een dag toen de waterlelies wijd-open bloeiden en de witte kimmen tintelden van licht. In de grijze Nieuwveensche pastorie, 1929-'30.'

Toen Ritter Ter Braak uitnodigde voor een nieuwe boekbespreking op 13 september 1931 (het werd *Point counter Point* van Aldous Huxley) schreef Menno ter Braak: 'Ik hoop, dat wij bij de keuze van het te bespreken boek op een minder riskant phaenomeen dan de "Domineesvrouw" kunnen komen. Zoo'n sensationeele lezing is misschien wel eens vermakelijk, maar als regel prefereer ik een boek, waarvoor ik meer sympathie kan hebben.'

Op 18 januari 1932 schreef Ritter aan Johan Koning: 'Ik ben bizonder blij, dat U over Harlekijntje van Mevrouw Alie Smeding spreken wilt. Kunt U het zoo doen, dat de bespreking niet al te afbrekend is?' Johan Koning stelde het boek op 23 mei 1932 voor de AVRO aan de orde (de tekst is er niet meer). Op 4 november 1932 schreef Mevr. J. Spanninga-Posthuma aan Ritter: 'Mag ik nu het boek van Alie v. Wijhe-Smeding dat straks uitkomt bespreken. Het zijn Alie haar *eigen* woorden: zoo jij boeken kunt bespreken, vindt men 't bijna niet. Omdat 'k zoo doorkneed ben in haar werk èn in de problemen die ze opwerpt zal 'k dat boek goed tot z'n recht laten komen.' Ritter antwoordde: 'Het boek van Alie Smedingh zal ook vermoedelijk niet behandeld kunnen worden, daar de censuur nu eenmaal bespreking van erotische kwesties afwijst en U zult het met me eens zijn dat een bespreking, waarin b.v. het woord "sexueel of erotisch" ontbreekt ondoenlijk is.'

In januari 1933 schreef Alie van Wijhe-Smeding zelfs naar Mevrouw Ritter. Ritter antwoordde op 24 januari: 'Ik ben U zeer erkentelijk voor de vriendelijke woorden, die U aan mijn vrouw hebt geschreven. Het spreekt van zelf dat een letterkundige figuur als U eens voor den microfoon geroepen moet worden, doch het is U bekend dat er in den omroep steeds

een reusachtige hinderpaal bestaat nl. de censuur. De Algemeen programmacommissie stelt zich nog altijd op het standpunt, dat zij geen naturalistische boeken voor de radio besproken wenscht te hebben. Ik laat in het midden of Uw werk als zoodanig is te beschouwen, doch de Algemeen programmacommissie zal het wel zoo beschouwen. De mogelijkheid van Uw optreden wil ik gaarne nader onderzoeken en ik zal U dan in de loop van de volgende week hieromtrent berichten.'

Alie van Wijhe-Smeding overleed op 5 juli 1938. Ritter sprak voor de AVRO op 10 juli een In Memoriam uit. De tekst bevindt zich in het *AR*. Ook een brief van Ritter aan ds Van Wijhe van 8 augustus 1938. In het *UD* van 9 juli 1938 schreef hij 'Bij het verscheiden van Alie van Wijhe-Smeding. Een zeer bizondere figuur...' Haar broer F. Smeding schreef haar Levensbericht in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, aan het eind waarvan een bibliografie opgenomen is. Van haarzelf is een 'bibliographisch overzicht' aan het einde van haar bijdrage 'De put der vergetelheid' in het Boekenweekgeschenk 1932.

De radio-omroep controle commissie

De Nederlandse radio heeft van 1930 tot 1941 een censuur gekend (zie Huub Wijfjes: *Radio onder restrictie*). Bij Koninklijk Besluit van 9 mei 1930 werd een Radio-reglement betreffende de radio-omroep contrôle vastgesteld waarin o.a. bepaald wordt, dat alleen door de minister gemachtigde omroeporganisaties mogen uitzenden 'mededeelingen van woord-, toon- of beeldinhoud van ontspannenden, leerzamen, politieken, aesthetischen of religieuzen aard, bestemd voor allen, die deze wenschen te ontvangen'. De omroeporganisaties waren verplicht 'er voor zorg te dragen, dat de inhoud van hetgeen wordt uit-gezonden, niet in strijd is met de veiligheid van de Staat, de openbare orde of de goede zeden'. Ze waren verplicht zich te onderwerpen aan de controle op wat wordt uitgezonden. De 'controle zal worden uitgeoefend door een lichaam, dat zijn werkzaamheden zal uitvoeren volgens richtlijnen, door den Minister, den Radio-raad gehoord, vast te stellen'.

Op 15 mei 1930 kondigde de minister het Zendtijdenbesluit af. De beschikbare tijd op twee zenders werd gelijkelijk verdeeld (ieder 20%) aan de vier omroepverenigingen: op de ene zender de AVRO en de VARA, op de andere de KRO en de NCRV. De resterende tijd was voor de VPRO en enkele kleine omroeporganisaties en voor het zogenaamde 'algemeen programma': op de maandag om de veertien dagen te verzorgen door AVRO en VARA, op de vrijdag door KRO en NCRV. Aan de Algemeen Programma-Commissie (APC), op 10 juni 1930 door de minister uit de Radioraad benoemd, werd opgedragen de programma's van die dagen vooraf te onderzoeken of ze aan de eisen van een algemeen programma voldoen.

Op 3 juli 1930 kwam het Besluit 'houdende vaststelling van regelen ten aanzien van de contrôle op de uitzendingen'. Het Radio-Contrôle-Reglement bepaalde dat er een Radio-Omroep contrôle-commissie (ROCC, ook wel Rococo genoemd) zou komen van vijf leden. Drie controleurs werden aan de commissie toegevoegd 'die belast worden met naar bepaalde uitzendingen te luisteren.' Er zal een preventieve en een repressieve contrôle zijn. 'De preventieve controle bestaat uit het vooraf onderzoeken van de programma's, waarbij overlegging gevraagd kon worden van een schema of van de

tekst der uitzendingen. Indien tegen een programma of een onderdeel daarvan bezwaar bestaat, deelt de Commissie deze bezwaren zoo spoedig aan de betrokken omroep-organisatie mede. Zoolang aan deze bezwaren tot genoegen van de Commissie niet is tegemoetgekomen, mag niet tot uitzending van dat programma of dat gedeelte van het programma worden overgegaan. Ingeval het uitgezondene afwijkt van het toegelaten programma of van hetgeen na overlegging tot geen bezwaar heeft aanleiding gegeven, zonder dat voor deze afwijking nader goedkeuring is verleend, zal de uitzending kunnen worden afgebroken. De repressieve contrôle bestaat uit het luisteren naar de uitzendingen en het eventueel opnemen daarvan op wasrollen. Voor uitzendingen, tegen welke bij de Commissie bezwaar bestaat, zal de omroep-organisatie, die het aangaat, ter verantwoording worden geroepen. De Commissie kan aan den Minister van Waterstaat voorstellen de verantwoordelijke omroep-organisatie voor een bepaalden tijd niet te doen uitzenden. De omroeporganisaties zijn verplicht a. tijdig aan de Radio-Omroep contrôle-commissie de uit te zenden programma's te doen toekomen; b. op verzoek van die Commissie aan haar de woordelijke tekst te doen toekomen van de uitzendingen; c. alle gevraagde inlichtingen te verschaffen omtrent de aard der uitzendingen.' [Er was zelfs een Indië Programma Commissie, waaraan de PHOHI, de N.V. Philips' Omroep Holland Indië zich te houden had]. Alle teksten moesten veertien dagen van te voren ingeleverd worden. Reportage-uitzendingen waren vrijgesteld van het inzenden.

Er zijn in die tien jaren 7250 teksten preventief gecensureerd, waarvan er 398 verboden en 954 gedeeltelijk verboden werden, bij de VARA respectievelijk 287 en 579, bij de AVRO 21 en 59.

Een beroemd geval van bemoeienis van de ROCC met de omroep was de zaak Van der Lubbe. Op 27 februari 1933 brandde in Berlijn het Rijksdaggebouw af. De Nederlandse jonge communist Marinus van der Lubbe werd van aanstichting beschuldigd en op 10 januari 1934 om half 8 geexecuteerd. Om 12.20 uur die dag onderbrak de VARA een muziekprogramma. De omroeper deelde mee, dat Van der Lubbe was terechtgesteld en voegde eraan toe: 'De uitzending wordt nu voor vijf minuten onderbroken.' De ROCC achtte de demonstratie schadelijk voor de relaties met Duitsland en gevaarlijk voor de openbare orde. De commissie stelde aan de minister voor om de VARA op 27 januari de zendtijd te ontnemen. De minister nam het advies over. De AVRO of de NCRV mochten de zendtijd overnemen, maar zagen ervan af.

Op 3 juli 1930 werden tot leden van de ROCC benoemd: Dr. J.Th. de Visser, oud-minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, voorzitter van de Radioraad, voorzitter, Mr. B. Berger, burgemeester van Venlo, lid van de Radioraad, Mr. P. Briët, advocaat en procureur in Leiden, Mr. E. van

Kleffens, werkzaam op het Departement van Buitenlandse Zaken, Mr. W. Werker, lid van de Radioraad en E. Weber, secretaris van de Radioraad, scretaris. Nadat de controleurs waren benoemd (de secretaris trad op als hun hoofd) kon de controle op 20 augustus 1930 beginnen.

Toen Ritter Kees van Bruggen uitnodigde op 12 oktober 1930 te spreken over het boek *Maja* van Joh. van Vorden, schreef hij hem op 30 september ('Kees van Bruggen, Letterkundige, Laren NH' volstond): 'U houde mij ten goede dat ik nog even terugkom op Uw beurt voor den AVRO-microfoon op 12 October. Ik wilde U namelijk nog met den meesten nadruk verzoeken er zorg voor te dragen dat Uw lezing een strikt neutraal karakter draagt en geenerlei aanstoot zou kunnen geven op het gebied van politiek, godsdienst, erotiek en wat dies meer zij. Ik stel dit verzoek uit den aard der zaak wellicht ten overvloede, maar het beest der radiocensuur heeft zulke schrikbarende vormen aangenomen en de positie van de AVRO is dermate kiesch dat U mij mijn verzoek niet ten kwade zult duiden.'

Op 14 november 1930 bepaalt de de APC: 'Teneinde een behoorlijk onderzoek door de Commissie mogelijk te maken, stelt de Commissie thans vast, met verwijzing naar punt 5 van de beschikking van den Minister van 10 Juni 1930 No. 1, dat de tekst van alle te houden redevoeringen en voordrachten moeten worden ingezonden uiterlijk 14 dagen vóór de uitzending. Latere inzending kan ten gevolge hebben, dat op dien grond voor die uitzending geen toestemming kan worden verleend. Met inzending van den tekst in enkelvoud zal genoegen worden genomen, ofschoon de Commissie een 6-voudige inzending ten zeerste op prijs zal stellen.'

Ritter schreef op 24 november 1930 aan de APC: 'Hierbij zend ik U de Radio-rede, die ik D.V. hoop uit te spreken op Maandag 8 December 1930 [over *Prisma*, een bloemlezing uit moderne Ne-derlandse poëzie, samengesteld door D. A. M. Binnendijk]. Het is mogelijk, dat deze rede eenige uren te laat in Uw bezit is. Ik zal mij echter voor het vervolg strikt houden aan de mij door de Directie van de AVRO gegeven nadrukkelijke instructie om ervoor te zorgen, dat mijn radio-rede's voor het Algemeen Programma minstens 14 dagen van te voren in Uw bezit zijn. In den regel houd ik de Radio-rede, die de AVRO voor het Algemeen Programma verzorgt, zelf. Voor geval bij uitzondering een an-der spreker in deze rubriek optreedt zal ik hem met de instructie in kennis stellen en zorgen dat ook die ander zich naar die instructie gedraagt.'

Herman Robbers op 4 december 1930 aan Ritter: 'Goed, ik wil wel op 8 Februari [over *Jakob* van Jac. van Looy], in de hoop dat de contrôlecommissie mij niet opnieuw de stuipen op het lijf jaagt, zooals onlangs [5 oktober 1930] bij mijn Slauerhoff-lezing.' Robbers op 8 december 1930: 'Ik zal zorgen ditmaal minstens een week van te voren mijn rede gereed op

schrift te hebben, voor 't geval de Contrôlecommissie daarom zou vragen. Evenwel, gaat deze onzinnige contrôle door, dan ben ik van plan daartegen in de V.v.L. een beweginkje op touw te zetten. Wij moeten het vrije woord zien te handhaven in Nederland!' Ritter aan Robbers op 8 december: 'Wij moeten eens spreken over de Radio-controle en ik zou je gaarne mogen vragen, de beweging, die je in de Vereeniging van Letterkundigen gaat op touw zetten, nog niet te beginnen voor wij elkaar hebben gesproken.'

Op maandag 22 december 1930 zal Joh. Koning spreken over *De Zoeker* van G. van Nes-Uilkens. De APC maakte bezwaren tegen passages in de tekst. Ritter schreef op 21 december aan Koning: 'Ik kan moeilijk zeggen, hoezeer het mij leed heeft gedaan, dat de Algemeen Programma-Commissie Uw voortreffelijke lezing over De Zoeker van v. Nes-Uilkens heeft afgekeurd. Ik behoef U niet aan te toonen, hoe volkomen onschuldig ik daartegenover sta. Ik koester in U zelfs zooveel vertrouwen, dat ik het ongelezen ter beschikking van de A.P.C. liet stellen. Beoordeeld naar mijn persoonlijke overtuiging is deze essay in geen enkel opzicht stuitend, integendeel verheffend. Wanneer ik mij echter op het volkomen objectieve standpunt der Rijkscensuur plaats, dan kan ik mij dezen gedachtengang voorstellen: op blz. 6 van Uw manuscript komen twee passage's voor, die leerstellig orthodoxe menschen reden tot ergernis kunnen geven. In de eerste plaats de vraag, waarom God den zonde-drang in ons menschen heeft gelegd. "Dat is niet Gods werk geweest, maar het werk van Beelzebub", zal een streng orthodox of katholiek man antwoorden. In de tweede plaats de uitlating, dat "de man, die alle zonden heeft bedreven, even volmaakt is als Jezus". Dat is, voor orthodoxen en Roomschen inderdaad een ergernis-gevende stelling. Misschien heb ik voor dergelijke bezwaren extra goede voelhorens, omdat ik uit een dominé's familie stam, maar ik meen te mogen veronderstellen, dat deze bezwaren zijn gerezen en had er U, hadde ik zelf vooraf van Uw manuscript kennis genomen, op attent gemaakt. Overigens vormen de aangehaalde passage's maar onderstellingen mijnerzijds, – de A.P.C. heeft zich in algemeenere, vagere vormen uitgedrukt. Haar brief is mij alleen maar voorgelezen door de telefoon, ik heb hem nog niet onder de oogen gehad. Het spreekt vanzelf, dat dit incident geenerlei wijziging brengt in mijn waardeering voor U en Uw werk aan onzen omroep en dat ik gaarne onze samenwerking in de radio-rubriek op den ouden voet voortzet. Misschien wilt U (ik richt dit verzoek na dit geheel onverwachte incident tot al mijn sprekers) in het vervolg eerst even Uw copy aan mij toezenden. U kunt er van overtuigd zijn, dat alleen omstandigheden van objectieven aard mij eventueel tot ingrijpen zullen leiden en dat ik, achter de noodzakelijkheid waartoe conventioneele verplichtingen mij dwingen, ten volle het groote respect en de groote waardeering zal laten gelden, dat ik voor U en Uw werk bezit.' In de plaats van Joh.

Koning gaf C.A. Schilp op 22 december 1930 een Toneeloverzicht. Op 23 december 1930 antwoordde Koning aan Ritter: ‘Ik dank u hartelijk voor de aandacht door u aan het geval besteed en vooral voor uw persoonlijk oordeel, dat ik zoo zeer op prijs stel. De beide door u aangegeven bedenkingen zijn inderdaad steekhoudend, van A.P.C. standpunt, maar de vraag rijst of bij zoo’n standpunt alles wat met waarachtige kunst te maken heeft, wel op het menu van de A.P.C. thuis hoort. Merkwaardig, dat de begrippen van *universeel* kunstwerk en *algemeen* programma elkaar niet dekken! Ik moet u bekennen, dat ik mijn ergernis over de geborneerdheid van de A.P.C. nog niet te bo-ven ben, ofschoon uw hartelijke woorden van waardeering voor mijn werk een wèldoende pleister vormen op “de diep geslagen wonde”. Graag verneem ik nog even van u of de tekst van de lezing over “De Zoeker” gewijzigd b.v. zoo als u in het kort aangaf, nog voor een Avro-boekenhalfuurtje te gebruiken is.’ Ritter ging intussen op J.Th. de Visser af. Hij schreef op 23 december 1930 aan Vogt: ‘Vanmorgen heb ik een langdurig onderhoud gehad met Dr. J.Th. de Visser. Dr. de Visser zeide mij, nog voor ik de questie van de weigering der goedkeuring op de lezing van den Heer Koning ter sprake bracht dat hij, en ook zijn collega’s van de censuur-commissies de leiding van onze litteraire rubriek, ook wat de tactische zijde betrof, in uitnemende handen achtten. Toen ik hem daarop mededeelde, dat de lezing door was gegaan naar de Algemeen Programma Commissie zonder dat ik kennis van haar genomen had, zeide Dr. de Visser, dat hij en zijn medeleden dat reeds hadden begrepen, zij hadden het volste vertrouwen in de censuur die reeds van onzentwege wordt toegepast. Wat de censuur der controle-commissie aanging, men vertrouwde mij deze zonder meer toe. Ik merkte op, dat het bestaan van dit vertrouwen niet alleen aan mijn persoonlijk inzicht was te danken, maar dat ik altijd geheel handelde in den geest van de AVRO, wier normen van beoordeeling geheel parallel liepen met die van de censuur en die geheel in den geest werkzaam was waarin de Regeering meende dat deze zaken moesten worden opgevat. Dr. de Visser verklaarde dat hij dit wist, en dat hij, ten overvloede, van den inhoud van dit gesprek mededeeling zou doen aan zijne me-deleden van de Algemeen Programma Commissie. Tenslotte deelde ik nog mijn voornemen mede, in het vervolg geen stuk, onder welke rubriek (AVRO of Algemeen Programma) het mocht vallen, ongelezen te laten uitspreken, ook al gaf de persoon van den spreker (gelijk met den Heer Koning het geval was) mij op grond van vroegere ervaringen aanleiding vertrouwen te stellen. Ik ben intusschen reeds met deze werkwijze begonnen. Ik beschouw niet alleen het uitkiezen en aanwijzen, maar ook het censureeren van de sprekers als te behooren tot mijn taak. Ik meen door mijn bezoek bij Dr. de Visser bereikt te hebben dat, ondanks het incident met de lezing van den Heer Koning, het vertrouwen van de Commissie ongeschokt

en haar gunstig oordeel over de AVRO ongewijzigd is, terwijl mijn nieuwe werkwijze U den waarborg geeft, dat mijn rubriek volkomen veilig staat tegenover de censuur.'

Ritter op 7 januari 1931 aan de APC: 'Inliggend heb ik het genoegen U de Radiorede te doen toekomen, die ik D.V. Maandag 19 Januari hoop uit te spreken. Het boek over Tolstoi [van Henriëtte Roland Holst], waaruit ik citaten zal lezen, gaat U met gelijke post toe. Door ongesteldheid is de toezending van dit manuscript eenige dagen vertraagd.'

Op 1 maart 1931 besprak H. van Malsen het boek *Stadhouder-koning Willem III* van N. Japikse. Hij moest drie woorden schrappen: dat de perfide politieke gedragslijn van Stuart *kenmerkend voor Engeland* is.

Ritter op 4 maart 1931 aan de ROCC: 'Ik deed u gisteren het manuscript mijner radio-rede van 16 Maart a.s. toekomen. Aangezien ik den brief door een ander op de bus liet doen en deze zaak nauw luistert, zoudt u mij een groot genoegen doen door met een enkel woord even te berichten of het manuscript, vergezeld van het boek van Aart van der Leeuw, u heeft bereikt.'

Op 13 maart 1931 richtte Ritter zich tot Herman Poort: 'Dat de Radioraad op een zeer eigenaardige, oppervlakkige manier censureert, ik heb daar een recent voorbeeld van. Henri Borel zal in zijn rede hedenavond het boek van de Schartens aanhalen "Jhr James de Beyll, minister van nuttelooze zaken" en nu mocht Borel de woorden "minister van nuttelooze zaken" niet zeggen, want men meende blijkbaar dat dit een hatelijkheid was op een der bestaande ministers! Men bleek zoo weinig op de hoogte te zijn, dat men "minister van nuttelooze zaken" als titel van een boek, waarin over iets heel anders wordt gehandeld niet begreep! Ik deel je dit in diep vertrouwen mee om je eens een kijkje te geven op de wijze waarop censuur werkt.'

Ritter op 21 maart 1931 aan de ROCC: 'In verband met de Bilderdijk-Herdenking is er plotseling wijziging moeten komen in de bezetting der A.V.R.O.-Boekenhalfuurtjes. Zondag 29 Maart zal n.l. terwille van de actualiteit dier gebeurtenis een Radio-Lezing ingeschoven worden van Prof. Dr. F.C. Gerretson over Bilderdijk, welke inplaats van het door den Heer Johan Koning te houden halfuur komt. Tengevolge van deze plotseling noodige wijziging moge ik u alsnog de rede van Prof. Gerretson doen toekomen. Deze rede zal U Dinsdag a.s. bereiken.'

Op 22 maart 1931 besprak E. d'Oliveira *Succes* van Lion Feuchtwanger. Hij moest improviseren en schreef op 23 maart aan Ritter: 'Dat ik gisteren mijn m.s. niet van de Contrôle-Commissie terug had ontvangen, hebt U intusschen wel vernomen? Ik heb het heelemaal voor de vuist weg gedaan en al het werk was voor niets.' De ROCC schreef een dag later (!) aan de AVRO: 'De Commissie deelt U mede, dat van het "Boekenhalfuur",

des Zondags door Uw vereeniging uitgezonden, in den vervolge de tekst niet meer behoeft te worden ingezonden, waarbij de Commissie vertrouwt, dat deze uitzendingen ook in de toekomst tot geen opmerkingen aanleiding zullen geven, daar anders de eisch tot inzending van den tekst wederom gesteld zou moeten worden.' De AVRO legde de verantwoordelijkheid bij Ritter, die op 28 maart de volgende brief aan de ROCC zond: 'Van de directie der A.V.R.O. vernam ik, dat voortaan inzending der manuscripten voor de lezingen van het litteraire halfuurtje niet meer noodig was. Ik ben de Controle Commissie zeer erkentelijk voor haar bewijs van vertrouwen en zal er ernstig naar streven om de redevoeringen op de Zondagmiddagen in den geest en volgens de bedoelingen der Commissie te doen plaats vinden. Intusschen heb ik reeds eenige sprekers uitgenoodigd hun manuscripten in te zenden; ik meen echter, dat het in de bedoeling der commissie ligt, indien de thans reeds gegeven adviezen niet herroepen worden, zoodat u nog eenige inzendingen zullen bereiken. Bij de nieuwe sprekers zal ik echter zeer gaarne rekening houden met de verleende vrijstelling.'

Op 26 maart schreef Ritter aan Vogt: 'Mij bereikte een schrijven van den heer D'Oliveira waarin deze mij mededeelt, zijn manuscript niet van de Radio Controle Commissie terug te hebben ontvangen; hij heeft zijn rede voor de vuist moeten uitspreken. Zou het u mogelijk zijn, deze zaak te laten onderzoeken, daar ik – hoewel de betr. lezing al voorbij is – toch wel gaarne even aan den heer D'Oliveira eenige opheldering zou willen doen toekomen.'

Ritter op 21 maart 1931 aan de APC: 'Hierbij doe ik u toekomen het manuscript mijner op 30 Maart te houden lezing over Querido's Jordaan [*De Jordaan* van Is. Querido]. Tengevolge van ongesteldheid geschiedt deze inzending tot mijn leedwezen eenige dagen later dan zij moest geschieden. Ik gaf aan Dr. de Visser hiervan kennis, wien ik toezegde, het manuscript nog deze week te verzenden, aan welke toezegging ik hierbij voldoe. Ik hoop, dat u onder de gegeven omstandigheden mij het uitstel zult willen vergeven; ik zal mij beijveren, in het vervolg precies op tijd te wezen.'

Op 23 april 1931 richtte Ritter zich tot Vogt: 'De heer [H.G.] Cannegieter wendde zich op uw advies tot mij, in verband met een evt. te houden lezing over Manon Lescaut [welhaast zeker over het boek van Abbé Prevost]. Er schuilen echter in dit onderwerp zooveel voetangels en klemmen, dat wij, wanneer wij onze terecht verworven reputatie willen handhaven, dat alles wat voor den microphoon gezegd wordt geschikt is voor ieder in de huiskamer, veiliger zouden doen, dit onderwerp niet te behandelen, zelfs wanneer het in zoo bekwame handen is als van den heer Cannegieter. Ik heb den heer C. van het bovenstaande in kennis gesteld, en meld u dit slechts even voor de goede orde.' Vogt antwoordde op 27 april: 'Ik heb met instem-

ming kennis genomen van de wijze, waarop U het voorstel van den heer Cannegieter (Manon Lescaut) hebt afgedaan.'

Ritter op 19 mei 1931 aan J.Th. de Visser: 'Op Maandag a.s. [25 mei] in het uur, waarop de A.V.R.O. het algemeen programma vervult, zal Mevrouw Ina Boudier Bakker een korte herdenkingsrede houden over Johan de Meester [overleden 17 mei] en zal ik daarna enkele korte fragmenten voorlezen uit zijn werk. Indien de Algemeene Programma-Commissie het noodzakelijk oordeelt, vooraf inzage te hebben van hetgeen door Mevrouw Boudier gezegd zal worden en van hetgeen ik zal voorlezen, zal ik natuurlijk gaarne zoo spoedig mogelijk de manuscripten een tekst inzenden. Mocht de commissie dit echter niet eischen, dan verzeker ik u op mijn eerewoord, dat er in dat halfuur niets gezegd zal worden, dat niet door de commissie zou zijn goedgekeurd. Zoudt u mij met een enkel woord, of telephonisch, willen berichten, hoe u in dezen wenscht te beslissen?'

Ritter op 26 mei 1931 opnieuw aan J.Th. de Visser: 'Hierbij zend ik u het manuscript van een lezing, die de heer E. d'Oliveira zich voorstelt te houden op den algemeenen programmadag van 8 Juni [over *Zwerftochten in de Jordaan* van Is. Querido]. Ik ben laat met de inzending, doch er hebben zich in verband met mijn vacantie-regeling plotselinge wijzigingen moeten voordoen in de programma's. Ik heb zelf reeds het manuscript doorgelezen en op pag. 10 het woord "verkrachters" en het woord "sexueele" voor criminalisten geschrapt, zoodat deze woorden niet door den aether in de huiskamers der luisteraars zullen worden gebracht. Misschien wilt u mij voor Zaterdag even uw bericht doen geworden, of de Alg. Progr. Comm. zich met de rede van den heer d'Oliveira kan vereenigen. Ik vertrek nl. Zaterdag voor tien dagen naar het buitenland een zou dat gaarne doen met een gerust hart, dat de zaken, waarvoor ik verantwoordelijk ben, hun geregeld beloop hebben.'

Ritter op 18 juni 1931 per expresse aan de ROCC: 'Aangezien mij indertijd bericht werd, dat ik als leider van het Avro-boekenhalfuur de manuscripten der in mijn rubriek te houden lezingen niet naar uw commissie behoef in te zenden, gevoel ik te scherper mijn verantwoordelijkheid tegenover de censuur. Ik voel mij genoodzaakt, bijgaande lezing [over *Psychologie van de angst* van R.P. van Calcar], die de heer H.B.F. Westerouen van Meeteren aanstaanden Zondagmiddag [21 juni] voor onzen microphoon zal houden, aan uw commissie ter beoordeeling toe te zenden, niet omdat de geheele lezing mij ongeschikt zou voorkomen, maar omdat er bij mij enkele dubia rezen, die mij dezen stap wenschelijk deden voorkomen. Aangezien ik zoojuist van mijn vacantie uit het buitenland terugkeer, ben ik helaas gedwongen uw oordeel op zeer korten termijn in te roepen, waarvoor ik u mijn verontschuldigingen aanbied. Toch lijkt het mij beter, u even te raadplegen, dan het

gevaar te loopen, dat er iets werd uitgezonden, waaromtrent bij mij omtrent een enkel punt twijfel bestaat. Ik heb mij hedenavond reeds telephonisch gewend tot Dr. de Visser en tot u, maar u beiden niet thuis getroffen. Daar Mevr. de Visser mij mededeelde, dat Dr. de V. morgen op reis gaat, ben ik zoo vrij, uw advies in te roepen. – Mocht u mij voor Zondag, evt. telefonisch uw beslissing willen doen toekomen, dan zou ik u zeer erkentelijk zijn. Eventueel zoudt u mij dan misschien kunnen mededeelen, welke zinsneden geschrapt moeten worden.'

Op 15 juli 1931 schreef Ritter aan Herman Robbers: 'Inderdaad is de censuur voor de Zondagmiddagspreekbeurten aan mij overgedragen. Hoewel ik een hevig vijand van de censuur ben, behartig ik deze zaak toch met buitengewoon scrupuleuze nauwkeurigheid. Indien de censuur-commissie een van mijn sprekers zou afsluiten, zou dat fnuikend zijn voor mijn positie aan de A.V.R.O., zoodat ik zelfs de sprekers, die ik het allermeest vertrouw, toch nog om voorafgaande inzage van het manuscript van hun rede verzoek. In het recent verleden ligt nog een geval, waarin men tenslotte bezwaar maakte tegen een uitzending, ofschoon ik persoonlijk geen enkel bezwaar kon vinden. Je begrijpt, dat ik met Argusoogen uitkijk. Niettemin wil ik voor Herman Robbers een uitzondering maken, zoo rotsvast is mijn vertrouwen in hem. Ik doe dit echter met het dringend verzoek, het aan niemand mede te deelen, daar ik tegenover *alle* andere sprekers mijn censureele bevoegdheid handhaaf. Het spreekt vanzelf, dat ik vertrouw, dat je de uiterste voorzichtigheid, niet alleen wat betreft godsdienstige en politieke vraagstukken, die geheel buiten bespreking moeten blijven, maar ook ten aanzien van erotische quaestie's, wilt betrachten.' Herman Robbers op 17 juli 1931 aan Ritter: 'Hoor eens, wij moeten elkaar goed begrijpen. Ik heb volstrekt geen bezwaar je in het vervolg mijn lezingen even ter inzage te zenden. Ik reken er dan van te voren op een zorg b.v. 3 of 4 dagen vóór den lezingdag klaar te zijn. Maar *ditmaal* was dit *onmogelijk*, en je kunt mijn daar niet verantwoordelijk voor stellen, want *ik wist er niets van*, dat jij nu als plaatsvervangende censuur optrad! Zooals ik je al schreef, vandaag (Vrijdag) en morgen moet ik mijn radio-rede over Scharten's boek [*Het Wonder der Liefde* van C. en M. Scharten-Antink] afmaken. Religieuse of politieke kwesties roer ik nooit aan, maar romans plegen de erotische dito's wèl te behandelen en over romans sprekend *kan* men daar niet buiten blijven. Of men levert oppervlakkig prulwerk. Wij spreken toch niet voor kinderen over groote-menschen-boeken! De nieuwe roman der Schartens gaat over een buitenechtelijke liefde, maar er komt volgens mij geen enkel plat of "schokkend" woord in voor, en zoo zal het ook in mijn rede zijn. Woorden als "zwanger" zijn toch zeker niet ongeoorloofd? *Anders* zou ik van alle medewerking af moeten zien. Maar je hebt immers nóóit eenige last gehad met een van mijn vorige spreekbeurten!

Ditmaal *kan* het dus eenvoudig niet anders. En wat je voor het vervolg wenscht, hoor ik nog wel.'

5 augustus 1931 schreef Ritter aan de APC: 'Inliggend doe ik u het manuscript van de rede toekomen, die door den heer Gustav Czopp op Maandag 17 Augustus zal worden gehouden ['Zomerspelen' over openluchtspelen]. De heer Czopp moest deze beurt plotseling van mij overnemen, zoodat hij eerst eenige dagen na den datum, waarop de manuscripten bij u moeten zijn ingeleverd, met deze rede klaar was en ik vraag u dan ook voor deze kleine vertraging beleefd om excuses.'

Toen Ritter Herman de Man voor een radiobeurt uitnodigde (*Alma met de vlassen haren* van Stijn Streuvels op 6 september 1931) moest hij in een brief van 3 september om de tekst rappeleren: 'Nog altijd heb ik het manuscript van uw lezing niet ter inzage ontvangen. Mag ik u er even op attent maken, dat ik deze, mij door de Radio Controle Commissie opgedragen plicht niet mag verwaarloozen, en u daarom verzoeken, het mij alsnog, desnoods per expresse. te doen toekomen? In het ergste geval zoudt u misschien Zondagochtend zelf even, op de doorreis naar Hilversum, ten mijnent kunnen komen; ik heb dan tenminste aan mijn verplichting, kennis te nemen van wat er in mijn rubriek gesproken zal worden, voldaan.' Herman de Man reisde inderdaad langs Ritters huis in Utrecht.

Op 13 september 1931 besprak Menno ter Braak *Point counter point* van Aldous Huxley. Op 25 augustus 1931 schreef hij aan E. du Perron: 'Ritter heeft mijn speech over Huxley op twee plaatsen gecensureerd, n.l. waar het Christendom, Jezus en het Koninkrijk der Hemelen beleedigd worden (door Huxley, niet door mij, maar dat merken de lui van de censuur niet, zooals hij mij schreef, en ze zetten de zaak eenvoudig stop!) De heele passage over Burlap-Coster "mag"; dus erg veel doet het er niet toe. Maar toch een reden, om het stuk eens ongecensureerd in het blad te drukken.' Op de dag van uitzending schreef Ter Braak aan Ritter: 'Tot mijn spijt heb ik mij hedenmiddag nog eenmaal versproken inzake het Christendom; d.w.z. de "erge" passages kwamen te vervallen, maar op één plaats had ik vergeten, de copie te verbeteren, zoodat ik in de haast nog gewag maakte van het "bloedelooze ideaal van het Chr." of zoo iets. Geciteerd naar Huxley, die het bovendien nog weer door iemand anders had laten zeggen. Ik laat U dit even weten, omdat ik U beloofde, deze christelijke klippen te omzeilen. Mocht een of andere heer uit dat andere kamp U er eenig verwijt van maken, dan machtig ik U bij voorbaat, namens den heer ter Braak excuses aan te bieden.'

Ritter op 10 februari 1932 aan de APC: 'Hierbij ingesloten zend ik U het manuscript der door den heer Theun de Vries te houden lezing op den Algemeen Programmadag 29 Februari ["Overzicht over de stand van de dichtkunst van deze tijd"]. Aangezien ik uitsluitend dispensatie heb van de

censuur op Zondagen, en op de lezingen welke ikzelf des Maandags houd, acht ik mij verplicht het U toe te zenden. Zoo mogelijk zou ik het gaarne, in verband met de vlotte afwerking van mijn programma binnenkort terug ontvangen, met de mededeeling of er bij U bezwaar bestaat tegen het uitspreken van deze lezing.'

Op 24 februari 1932 schreef Ritter aan de ROCC: 'De dispensatie van toezending der manuscripten van het AVRO-boekenhalfuur op Zondagmiddag vat ik zoo op, dat ik zelf de binnenkomende redevoeringen op haar toelaatbaarheid beoordeel, doch dat ik bij de minste aanwezigheid van twijfel het manuscript aan Uw oordeel onderwerp. Ten aanzien van het manuscript, dat ik U hierbij toezend bestaat deze twijfel. De rede is bestemd om op 6 Maart te worden uitgesproken [Siegfried van Praag over *De vrouw met de twee gezichten* van François Pauwels]. U zoudt mij zeer verplichten door mij van Uw opvatting kennis te geven, waarnaar ik mij zal gedragen. Mocht het manuscript door eenige coupures voor uitzending geschikt gemaakt kunnen worden, dan verneem ik gaarne eenig bericht. Ik zou het zeer op prijs stellen, indien de romp van de hierbij gezonden redevoering kon worden behouden, aangezien anders een geheel nieuwe beoordeeling zal moeten worden geschreven of een nieuw boek ter bespreking wordt uitgekozen hetgeen praktische moeilijkheden met zich mede zou brengen. Ik zal dus zeer erkentelijk zijn wanneer U mij Uw eventueele bezwaren wilt mededeelen; ik zal zorg dragen dat de spreker er rekening mede houdt. Enkele passages, die ik ongewenscht achtte heb ik zelf reeds geschrapt. Mocht het U schikken mij spoedig bericht te zenden, dan zal ik dat ten zeerste apprecieeren.' De ROCC had geen bezwaar.

Ritter op 2 maart 1932 aan de APC: 'Hierbij ingesloten doe ik U toekomen het manuscript eener lezing te houden door den Heer Herman Poort op Maandag 14 Maart [*Guido Gezelle* van Henriëtte Roland Holst]. Aangezien ik voor het Algemeen Programma geen dispensatie van de censuur heb, zend ik U het manuscript.'

Op 18 maart 1932 liet de ROCC Ritter weten: 'De Radio-Omroep contrôle-commissie deelt U hierbij mede, dat zij op grond van de wettelijke bepalingen geen bezwaar kan maken tegen de uit-zending van de lezing "Komedianten trokken voorbij" [van Johan Fabricius, bespreking door H.G. Cannegieter], op Zondag 20 Maart a.s., indien de potloodschrappingen van U-zelf in acht worden genomen. De Commissie zou het echter op prijs stellen indien de uitzending achterwege bleef, dan wel – zooals door U aan den Secretaris der Commissie werd toegezegd – de gedeelten, die voor godsdienstige personen kwetsend kunnen zijn, vervielen.' In de bewaard gebleven tekst zijn Ritters schrappingen te zien: [een bisschop] die een bizondere aantrekkingskracht op vrouwen uitoefent en wiens bezoek aan het klooster

onder de argelooze nonnen opgewondenheid en verwarring sticht. Hij besluit [een meisje] tot zich te nemen, omdat hij haar te goed voor het klooster acht. Alleen moet zij af en toe zonder zelf te willen in een vreemde schaamte aan de dames denken, die bij den bisschop komen biechten en voor hem borduren en haken. Willen ook zij hem troosten in zijn eenzaamheid? [De bisschop] bemerkt, hoe zijn gevoelens voor 't meisje niet louter van vaderlijken aard zijn. [Zij wil niet weg omdat ze van hem houdt] alleen maar van jou, alleen maar van jou. De boekbespreking door Cannegieter ging niet door, Ritter hield zelf een andere causerie.

Op 24 maart 1932 schreef Ritter per expresse aan E. d'Oliveira: 'De Radioomroepvereenigingen zijn verplicht, alvorens redevoeringen uit te zenden, die redevoeringen 14 dagen tevoren in manuscript toe te zenden aan den Radioraad, en hebben geen bevoegdheid tot uitzending der redevoeringen, wanneer de Radioraad ze niet goedgekeurd heeft. Ten aanzien van de redevoeringen, die worden uitgesproken in mijn boekenhalfuur, heeft de Radioraad met mij een regeling getroffen, dat ik voor de uitzendingen, die niet vallen onder het zoogenaamde "Algemeene Programma", zijn censureele bevoegdheid overneem, doch onder nadrukkelijke voorwaarde, dat ik alle manuscripten, voor zij worden uitgezonden, persoonlijk lees, en ik, indien ik twijfel, de manuscripten alsnog ter inzage aan den Radioraad toezend. Ik heb mij op eerewoord daartoe verbonden. Hieruit vloeit voort, dat ik geen enkele redevoering, die in mijn rubriek valt, mag doorlaten, uitsluitend op de verklaring van den spreker "dat ik met zijn werk niet de minste moeilijkheden zal ondervinden". Ik zou mij, indien ik dat wel deed, schuldig maken aan plichtsverzuim en aan woordbreuk. Ik ben daarom niet bevoegd om van de mij gestelde regel af te wijken, en heb dat tot dusver ook voor de meest onschuldige sprekers nooit gedaan. Zelfs mijn ouden vriend Herman Robbers, die ik reeds meer dan 30 jaren ken, heb ik aan deze bepaling onderworpen. Ik zie mij daarom genoodzaakt U mede te deelen, dat ik uiterlijk Vrijdagavond a.s. het manuscript van Uw lezing van 27 Maart in mijn bezit verwacht en uiterlijk 1 April het manuscript van Uw lezing op 3 April. Indien U ten aanzien hiervan in verzuim blijft, zal ik de uitzending niet doorlaten. Het is mij bekend, dat de directie van de AVRO zeer terecht aan de richtige uitvoering van de regels ons door de censuur gesteld den hand wil houden. Ik stelde hedenmorgen de Programmaleiding van de AVRO met den inhoud van dezen brief in kennis, en doe haar een afschrift toekomen.'

Ritter op 17 juni 1932 aan de APC: 'De Directie van de AVRO stelde mij in kennis van Uw verzoek tot opzending van het manuscript van de door mij op 25 April gehouden lezing [over de roman *Om de Macht* van Ralph Springer]. Gaarne voldoe ik aan Uw verzoek. Ik zou U zeer erkentelijk zijn, wanneer ik het na lezing van U terug ontvangen mocht. Terstond

ben ik het manuscript gaan zoeken, maar het spijt mij zeer U te moeten berichten, dat de twee laatste vellen zoekgeraakt zijn. Het toegezonden deel zal U in staat stellen de inhoud van mijn rede te beoordeelen. In mijn lezing omtrent den roman heb ik angstvallige nauwkeurigheid betracht met het vermijden van passages, die mogelijk aanstoot konden geven aan een politieke partij. Mijn neutrale standpunt heb ik, zooals U blijken zal duidelijk geaccentueerd.'

Op 17 juni 1932 deelde Vogt aan Ritter mee: 'De Algemeen Programma Commissie schreef ons den volgenden brief: "Ten einde zich een juist oordeel te kunnen vormen omtrent de in het Algemeen Programma besproken boeken, verzoekt de Commissie U bij den tekst dezer bespreking tevens steeds een exemplaar van het boek te voegen." Ik vraag mij af: waar gaat dat naar toe? Ons *nopen boeken* te sturen, kan men niet op grond van de gestelde wettelijke bepalingen. Het zou alleen uit welwillendheid-overwegingen kunnen geschieden, maar ik heb geen noemenswaardige reden om welwillend tegenover de Commissie te staan. Bespeur ik bovendien niet een verslapping van het vertrouwen, dat U onder Dr. de Visser terecht genoot en m.i. nog behoort te genieten? Het lijkt mij verstandig, dat U zich eens met de Commissie in verbinding stelt en dat U mij ter zake voor het aannemen van een houding adviseert. Ziet U kans om hun zonder kosten en moeite een exemplaar van het boek te sturen, dan zal ik daar op Uw advies vrede mee hebben, maar ik voel hier een sentiment kiemen bij de Commissie, dat tijdig uitgewied dient te worden. Ik zie met belangstelling Uw zienswijze tegemoet.' En op 21 juni: 'Ik deel U mede, in antwoord op Uw brief van 20 Juni j.l. inzake "het boek" van de Algemeene Programma Commissie, dat ik er den voorkeur aan gegeven heb *dezen* brief te schrijven: "Naar aanleiding van Uw brief dd. 13 Juni j.l. No. 587, deelen wij U mede, tot ons leedwezen niet in staat te zijn aan dat verzoek te voldoen." Wij zullen nu eerst eens zien, wat er gebeurt. Ik houd Uw concept zoolang.' Ritter maakte op 20 juni een conceptantwoord aan de APC, dat echter door de AVRO niet verzonden werd: 'Ik had het genoegen deze zaak met Uwen secretaris te bespreken, in een telefonisch onderhoud, dat ik Zaterdagmiddag met hem mocht hebben. De heer E.P. Weber verzocht mij, U schriftelijk in kennis te stellen met mijne opmerkingen, een verzoek, waaraan ik bij deze gevolg geef. Afgezien van de vraag, of het verzoek van Uwe Commissie getoetst kan worden aan de bestaande reglementaire voorschriften dan wel dat het in het licht der bevoegdheid van de Commissie moet worden beoordeeld, ben ik gaarne bereid tot een vergaande samenwerking, indien dit mogelijk is. Het verzoek van Uwe Commissie brengt echter deze technische moeilijkheid mede, dat het heen en weer zenden van de boeken tusschen den spreker, de Algemeene Programma-Commissie en mij, als leider der letterkundige rubriek, een ui-

terst tijdroovende werkzaamheid is, en er op deze wijze niet steeds de zekerheid bestaat, dat de spreker, op het moment, dat voor zijn rede is bepaald, het boek in zijn bezit heeft, dat daarbij noodig is. Bovendien wordt het op den duur een kostbare geschiedenis, door de vele porti. Ik ben echter bereid, telkenmale, dat een door mij gekozen boek bezwaren zou opleveren, waartegen de Algemeene Programma-Commissie moet gewaarschuwd zijn, daar Uwe Commissie kennis van te geven.'

Op 12 juli 1932 schreef Ritter aan Jan Greshoff, die op zondag 17 juli over *Lijmen* van Willem Elsschot zal spreken: 'Bij je lezing, die je ingesloten weer terug ontvangt heb ik geen aanmerkingen. Op pg 7. staat "twee elementaire levensbeschouwingen". Dit "elementaire" heb ik maar geschrapt, omdat ik meende, dat van Katholieke zijde bezwaar zou worden gemaakt. Dit is, hoop ik, geen bezwaar.'

Ritter op 20 september 1932 aan de APC: 'Door een wijziging in het programma wordt inliggende rede van E. d'Oliveira over "Querelles de famille" [van Georges Duhamel] uitgesproken op Maandag 10 October. Op pg 15 is reeds een korte passage geschrapt.'

Toen Ritter op 21 september Dirk Coster voor een radiobeurt uitnodigde [7 november: over *Carrière* van Robert Neumann] schreef hij: 'De radio-censuur verbiedt erotiek, politiek en godsdienst in lezingen. Zoudt U daarmede rekening willen houden?'

En toen in november 1932 J. Spanninga-Posthuma vroeg Alie van Wijhe-Smedings nieuwste boek te bespreken, antwoordde Ritter haar: 'Het boek zal vermoedelijk niet behandeld kunnen worden, daar de censuur nu eenmaal bespreking van erotische kwesties afwijst en U zult het met me eens zijn dat een bespreking, waarin b.v. het woord "sexueel of erotisch" ontbreekt ondoenlijk is.' Toen Alie van Wijhe-Smeding in januari 1933 aan Mevrouw Ritter vroeg of ze weer eens voor de radio mocht, antwoordde Ritter haar: 'Het is U bekend dat er in den omroep steeds een reusachtige hinderpaal bestaat nl. de censuur. De Algemeen programmacommissie stelt zich nog altijd op het standpunt, dat zij geen naturalistische boeken voor de radio besproken wenscht te hebben. Ik laat geheel in het midden of uw werk als zoodanig is te beschouwen, doch de Algemeen programmacommissie zal het wel zoo beschouwen.'

In januari 1933 wendde de ROCC zich tot de AVRO: 'Bij zijn voordracht over de poëzie van A. van Collem op 2 dezer laschte de heer Jan Th.R. Campert eenige gedeelten in, die niet vooraf aan de Commissie waren meegedeeld. De Commissie verzoekt U terzake eenige inlichting te mogen ontvangen.' Ritter op 11 januari aan de AVRO: 'Het citeeren door den heer Campert van stukken, die buiten de Algemeen Programmacommissie om gingen is buiten mijn voorkennis geschied. Het ligt in mijn voornemen om in

de toekomst bij het uitnoodigen van sprekers de clausule op te nemen, dat men zich bij de redevoering, strikt te houden heeft aan het manuscript, dat aan de Algemeen Programmacommissie ter goedkeuring is ingezonden. Voor de toekomst verdient het misschien aanbeveling in de overeenkomst, die aan de sprekers vanwege het bestuur van de Avro gezonden wordt, een dergelijke zinsnede op te nemen. Ik heb de heer Campert gevraagd om een nadere verklaring, die ik U zoo spoedig mij dit mogelijk is, zal toezenden.'

Ritter op 6 maart 1933 aan de APC: 'De Heer Borel zal Maandagavond in het boekenhalfuur spreken over "Gods Goochelaartjes" van Augusta de Wit. Het is op 13 Maart, waarop de AVRO het Algemeen Programma verzorgt. Oorspronkelijk zou ik-zelf op dien datum spreken, en dit is de reden, dat het manuscript van den heer Borel eenige dagen te laat is ingezonden. Ik zou het bizonder op prijs stellen indien U ondanks deze vertraging het manuscript nog voor 13 Maart zoudt kunnen behandelen, daar het hier een uitzondering betreft.'

Op 10 april 1933 deelde Vogt aan Ritter mee: 'Van de Algemeene Controle Commissie ontvingen wij een schrijven, waaruit wij het volgende aanhalen: "Wij verzoeken U aan de sprekers van het boekenhalfuur de voorwaarde te willen stellen dat zij getypte manuscripten inleveren." Hopende dat U Uw medewerking daaraan wel zult willen verleenen.'

Ritters eigen boeken zijn in de regel ook altijd voor de AVRO-microfoon besproken: 22 juni 1931 *De donkere Poort* door hemzelf, 2 augustus 1931 *Journalistieke geheimen* door M. Mores-co, 14 september 1931 *De donkere Poort* deel II door hemzelf, 8 november 1931 *De vertelster weerspiegeld* door Herman Robbers, 24 januari 1932 *Vertrapten* door Roel Houwink, 27 janu-ari 1935 *Woeker* door Herman de Man, 17 november 1935 *Kaïn en Abel* door Annie Salomons, 7 maart 1937 *De Goede Herder* door Annie Salomons, 18 december 1938 *Vredenhof* door Roel Houwink, 20 augustus 1939 *De Hoorn der Schelde* door Max B. Teipe, 16 mei 1948 *Vertoog en Ontboezeming* door Jan Spierdijk, 28 mei 1950 *Hemeltje-blauw* door Ed Hoornik en 31 augustus 1952 *Sentimentele Aardrijkskunde* door Antoon Coolen. In 1933 verscheen zijn boek *De Drang der zinnen in onzen Tijd*. Uitgever Scheltens & Giltay in Amsterdam kondigde aan (de tekst is ongetwijfeld van de auteur): 'De schrijver toont aan, hoe het leven der instincten, der overprikkelde instincten zich uit wil vieren, door weinig zedelijke weerstanden meer geremd, hoe een bandelooze sexualiteit verwildering schept, hoe de eerbied voor het leven afneemt, hoe de onzekerheid van het bestaan een onverschilligheid kweekt, die niet meer kan worden ingehaald.' In de Inleiding schreef Ritter: 'Het handelt over den drang der zinnen en vindt wellicht hierin zijn rechtvaardigingsgrond, dat het een standpunt kiest tusschen de moderne opvattingen, zooals de Wibaut's ze gaven [F.M. Wibaut

en M. Wibaut-Berdenis van Berlekom: *Wordend Huwelijk* (1932) door Ritter voor de AVRO besproken op 26 juli 1932] over seksuele hervormingen in en buiten het huwelijk], en de conventioneele opvattingen, die zich tegen de moderne huwelijksmoraal verzetten. De kern mijner beschouwingen is echter gelegen in mijne overtuiging, dat het sexueele vraagstuk niet losgemaakt kon worden uit het geheel der levensvraagstukken, die ons op het oogenblik bezig houden. Daarom praatte ik niet mijn heele boek vol over de sexueele quaestie, maar trachtte ik de verbindingen te vinden van dit onderwerp van den dag met algemeene quaesties van allerlei karakter.' Het boek van de Wibauts (waarin zij vrijmoedig schreven over proefhuwelijk en buitenechtelijke relaties) werd door Ritter op 26 juli 1932 voor de AVRO besproken. Hij ging tegen de stellingen van de Wibauts in. De uitzending sloeg in. Men kan waarschijnlijk zeggen dat het de causerie is waarop hij de meeste reacties (ongeveer tien) kreeg. Natuurlijk zou Ritter ook zijn nieuwe boek graag voor de AVRO-microfoon besproken zien. Een betere reclame kon men zich immers niet wensen. Maar de ROCC maakte bezwaar. Op 19 juni 1933 schreef Ritter: 'Indertijd heeft de Radioraad bezwaar gemaakt [brief niet bewaard] tegen de bespreking van mijn boek "De drang der Zinnen in dezen tijd" door Herman Poort. Ik geloof, dat hier een misverstand in het spel is. Men heeft waarschijnlijk uit den titel de gevolgtrekking gemaakt, dat het boek ruimte geeft aan de ontwikkeling van de sexueele of sexualistische beschouwingen, die niet zijn toegelaten, terwijl in tegendeel de strekking van het boek geen andere is, dan het trachten tot eeen synthetische levensbeschouwing te komen in de verwarringen van dezen tijd. Ik zend U hierbij een critiek van de hand van ds. P. de Haas, – een orthodox predikant, – uit het Utrechtsch Predikbeurtenblad. Er kan uit deze critiek opgemaakt worden, dat deze algemeene geachte predikant het boek voor zijn gemeente-leden aanbeveelt. Dat zou niet het geval zijn, wanneer het maar eenigszins aanstoot wekte. Het ligt in mijn bedoeling mijn vriend Goedewaagen [T. Goedewaagen, bij wie Ritter filosofielessen volgde] te verzoeken het boek voor de radio te behandelen. Teneinde door den titel zelfs geen aanstoot te wekken kan deze bespreking worden aan-gekondigd met "Een tijdsbeschouwing", terwijl bovendien de ma-nuscripten van de lezingen van de Maandagavonden nog door de Algemeen Programmacommissie moeten worden goedgekeurd. De bedoeling van dezen brief is, U te vragen of na de hierbij gevoegde toelichting het bezwaar van de Radioraad tegen dit onderwerp gehandhaafd blijft. Gaarne zie ik Uw antwoord met de critiek van U tegemoet. Bij voorbaat ben ik U daarvoor zeer erkentelijk.' Op 4 juli schreef hij aan de ROCC: 'Ik heb mijn uitgevers verzocht U een exemplaar toe te zenden van mijn boek. Zoudt U mij misschien willen berichten of U het reeds hebt ontvangen, en zoo U het reeds mocht hebben gelezen, of U meent, dat er bezwaren tegen kunnen bestaan bij

de Radio-controlecommissie tegen de behandeling van dit boek?' Op 17 juli schreef Ritters secretaris aan de ROCC: 'Namens Dr. Ritter, die op het oogenblik met vacantie is, zend ik U het bijgaande manuscript van een lezing, die Dr. T. Goedewaagen te Utrecht denkt te houden voor de AVRO op een nader te bepalen datum. Reeds eerder werd overeengekomen, dat deze lezing zal worden aangekondigd als "Een tijdsbeschouwing door dr. P.H. Ritter Jr." De bedoeling is, dat U het manuscript doorleest en dr. Ritter bericht zendt of de lezing in dezen vorm Uw goedkeuring kan wegdragen en zoo neen, welke deelen dan eventueel moeten worden omgewerkt.' En de vasthoudende Ritter weer op 11 aan de ROCC: 'Eenigen tijd geleden heb ik U het manuscript doen toekomen van een lezing, die dr. T. Goedewaagen dacht te houden op een nader vast te stellen datum voor het Algemeene Programma, wanneer dit door de AVRO wordt verzorgd. Ik heb U dat manuscript ter inzage gezonden teneinde de zekerheid te verkrijgen, dat Uwe commissie geen bezwaren had – in principe – tegen het behandelen van zulk een onderwerp. Gaarne zou ik van U vernemen, of er reeds een beslissing ten opzichte van deze kwestie is genomen, en zoo neen, dan zou ik het op prijs stellen binnenkort daarover iets van U te vernemen.' Op 27 september antwoordde de ROCC: 'In antwoord op Uw schrijven van 19 Juni moet ik U aanraden een bespreking van Uw boek "De drang der zinnen in dezen tijd" niet op het Algemeen Programma te plaatsen.' Nog volhardde Ritter. Op 18 oktober 1933 schreef hij aan Mr. J. den Daas (programmaleider van de AVRO): 'Zoudt U mij even willen berichten of op het Maandagavond halfuur van 23 dezer dr. T. Goedewaagen kan spreken over: Crisis in ons hedendaagsch cultuurleven. Het betreft een lezing, zooals U die op Maandagavonden zoudt willen laten houden. Het adres van dr. G. is Admiraal van Gentstraat 59, Utrecht, het honorarium zou *f* 40.- bedragen. Ik zou spoedig antwoord van U zeer op prijs stellen.' De AVRO antwoordde op 21 oktober: 'Het spijt ons U te moeten mededeelen, dat wij Dr. Goedewaagen op Maandag 23 dezer niet in de gelegenheid kunnen stellen over: "Crisis in het hedendaagsche Cultuurleven" te houden. Onze disposities voor dien datum waren reeds lang van te voren getroffen.'

Vogt op 28 februari 1934 aan Ritter: 'Van de Radio Omroep Contrôle Commissie ontvingen wij dit schrijven: "De Commissie deelt U hierbij mede, dat op 11 dezer door den heer Dr. P.H. Ritter besproken werd 'Mitja's liefde' [van Iwan Boenin] terwijl het programma vermeldde 'Work of Art' van Sinclair Lewis. De Commissie droeg van deze programmawijziging geen kennis en verzoekt U terzake om eenige inlichting." U gelieve ons hierover in te lichten eventueel een concept-antwoord aan ons in te dienen. Hoe is Uw contact met de Contrôle Commissie overigens; men verkeert hier in de meening, dat U dit zelf behartigt. Ik behoef U wel niet te zeggen, dat wij al-

les wenschen te doen om standjes van de Contrôle Commissie te voorkomen.' Ritter antwoordde op 5 maart: 'In antwoord op Uwen brief van 28 Februari bericht ik U, dat de regeling van mijn contact met de beide censuurcommissies tot dusver aldus was, dat de censuur over hetgeen er in mijn Avro-rubriek voorvalt, aan mij was gedelegeerd, terwijl op mij de verplichting rustte om de manuscripten der lezingen, die door anderen dan ikzelf voor het Algemeen Programma worden gehouden, aan de Algemeene Programmacommissie in te zenden. Ik ben gewoon eventueele wijzigingen in het programma mijner Avro-rubriek tijdig aan den Heer den Daas mede te deelen. Het is mogelijk, dat die mededeeling, tengevolge van ongesteldheid, t.a.v. de bespreking van "Mitja's Liefde" iets te laat is gekomen. Ik heb echter maatregelen genomen, dat in het vervolg, ook bij ongesteldheid, eventueele wijzigingen in mijn programma, die slechts bij hooge uitzondering voorkomen, tijdig ter kennis van de Programmaleiding komen, zoodat voor het vervolg opmerkingen van de Controle-Commissie in ieder geval zijn uitgesloten. De Heer den Daas, met wien ik deze zaken besprak, uitte de wenschelijkheid, dat het contact met den radio-raad altijd uitsluitend via het hoofdkantoor te Amsterdam zou geschieden. Gaarne verneem ik hieromtrent Uwe instructies, hetzij schriftelijk, hetzij door bemiddeling van den Heer den Daas, met wien ik regelmatig contact heb. Heden ontving ik van de Algemeene Programma-commissie de goedkeuring op en lezing van den Heer Urbain v.d. Voorde, die ik onder het algemeen-programma wilde plaatsen [8 april 1934 over het nieuwste Vlaamse proza], maar waarvan de datum nog niet is vastgesteld. De Algemeene Programma-Commissie wenscht mededeeling, wanneer de lezing op het programma wordt geplaatst. Ik zal daaromtrent overleg met den Heer den Daas plegen, die, daarna, tijdig de Algemeene Programma-Commissie kan inlichten. Verder bestaat er tusschen den Radioraad en mij op het oogenblik geen contact.'

Nadat Ritter op zondag 31 december 1939 *Sint Sebastiaan* van S. Vestdijk besproken had vroeg de ROCC om het boek, blijkens een brief van Ritters secretaris van 10 januari 1940: 'Naar aanleiding van Uw verzoek aan de A.V.R.O., zend ik U hierbij, in opdracht van Dr. Ritter, het boek "St. Sebastiaan", door S. Vestdijk.'

Het is een merkwaardige reeks brieven over regeringscensuur in een democratisch Nederland. Ritter voelde zijn verantwoordelijkheid zwaar wegen (hoewel hij tegenover collega's bekende een vijand van censuur te zijn en er soms zelfs schamper over deed) en behartigde de zaak met grote nauwgezetheid. Hij was bevangen en wetvrezend. Willem Vogt was strijdbaarder en minder bang van aard. Hij wist te relativeren, hetgeen nog het beste uit-

209

komt door gebruik van het schitterend gekozen woord ‘standjes van de Controlecommissie’.

Toen in 1940 de Nederlandse omroep onder bevoogding van de Duitsers kwam (De Rundfunkbetreuungsstelle op het Melkpad in Hilversum) hield de censuur niet op maar verhevigde zelfs: de RBS wilde alle teksten zien en keurde ze met een rood stempel goed of af. Na de oorlog is de censuur verdwenen. De huidige Grondwet zegt zelfs in artikel 7: Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisieuitzending.

Een lijdensweg in staties – De Multatuli-prijsvraag 1931-1935

Het begon in mei 1931. In het notulenboek van de Vereniging 'Het Multatuli Museum' noteert secretaris W.A. Groennou uit de bestuursvergadering van 27 mei:

Brief van A. Rünckel te de Bilt, waarin schrijver zegt het te betreuren dat het tegenwoordige geslacht zo weinig belangstelling koestert voor Multatuli, zijn werken en ideeën. Schrijver vraagt of het niet mogelijk en gewenst zou zijn meer de aandacht op Multatuli te vestigen door het uitgeven van een modern uitgevoerd boekje waarin nog niet gepubliceerde stof wordt opgenomen. De Heer Rünckel is bereid met ons bestuur te komen praten om te trachten tot een goed plan te komen. Terugkomend op de brief van de Heer Rünckel, is spreker [de voorzitter J.G. Götze] van oordeel dat onze Vereniging zich helaas niet kan bemoeien met uitgeverij; immers wij missen de kennis en de kunde op dit terrein en mogen tenslotte geen risico dragen. Waar de bedoeling van de Heer Rünckel alleszins te waarderen is, komt het spreker gewenst voor om den Heer R. uit te nodigen eens te komen praten en wel op de e.v. bestuursbijeenkomst van 15 juni.

Aldus geschiedt.

Bestuursvergadering op 15 juni. Aanwezig alle bestuursleden, zomeede de Heer A. Rünckel.

De Heer Rünckel is van mening dat aansluiting moet worden gezocht met de grote massa door de uitgave van een boekje dat de aroma bevat van datgene wat Multatuli heeft geboden. Hij weet echter niet of er een uitgever te vinden is die bereid zal zijn zich met de uitgave daarvan te belasten omdat er kans bestaat van verlies.

De Heer Götze merkt op dat voor een dergelijk geschrift zeker belangstelling zal bestaan, doch hij moet de Heer Rünckel reeds bij voorbaat iedere illusie ontnemen dat het Museum zich met de uitgave zal kunnen belasten. Onze Vereniging heeft het destijds reeds beproefd met de uitgave van *De Wouter-Multatuli-Ziel* (door [C.A.] Ikink) [Amsterdam, 1920], doch die

onderneming heeft geld gekost. Wij hebben nòch geld, nòch tijd, maar nog minder verstand in deze materie. Doch zou de Heer Rünckel niet genegen zijn om het risico op zich te nemen? De uitgave zou kunnen geschieden onder auspiciën van ons Museum. De Heer Rünckel toont zich daartoe in principe niet ongenegen. Er moet echter iemand aangezocht worden die met hart en ziel iets kan samenstellen; Multatuli moet z.i. belicht worden in de geest van onze tijd. Wat denkt men ervan indien er een Commissie benoemd werd? Spreker zal een begroting maken en overwegen of hij het risico van de uitgave op zich kan nemen. De Heer Götze meent dat onze Vereniging ook wel iets kan doen, nl. de kosten van het manuscript ten hare laste te boeken. *Wij* weten dan waar wij aan toe zijn.

De Heer Rünckel oppert het denkbeeld om een prijsvraag uit te schrijven en een Commissie te benoemen waarin een man van gezag en invloed zitting moet nemen. De Heer Götze repliceert dat, wat de Commissie kan, kan het bestuur ook! Waarom niet een bekend persoon aangezocht die een voorwoord schrijft?

De Heer Rünckel denkt dat voor het gekozen manuscript moet worden uitgeloofd: als Iste prijs *f* 100, als IIe prijs *f* 100, terwijl de uitverkorene een aandeel krijgt in de eventueel te maken winst. De andere manuscripten blijven het bezit der Vereeniging en worden in het Museum opgeborgen.

De Heer Götze achte het gewenscht dat de Commissie-leden niet alleen literatoren zijn doch ook personen die bekend zijn met den geest van Multatuli, en overigens geen onbekende zijn op wijsgeerig en maatschappelijk gebied, dus geen uitgesproken ultra-literatoren. In dit verband zou spreker den naam willen noemen van b.v. Ed. Polak [Hij bedoelde waarschijnlijk Leo Polak. Deze werd in 1880 in Steenwijk geboren. Hij doorliep het gymnasium in Zwolle en studeerde vervolgens rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werd er in 1912 privaatdocent in de kennisleer. In 1921 promoveerde hij op het proefschrift *De zin der vergelding*. Zijn privaatdocentschap werd uitgebreid met de metafysica en de ethica. De Rijksuniversiteit van Groningen verleen de hem in 1922 een eredoctoraat in de letteren en wijsbegeerte. Polak werd in 1925 in Leiden benoemd tot bijzonder hoogleraar in de wijsbegeerte van het recht en in 1928 tot gewoon hoogleraar in de logica, de metafysica en de geschiedenis van de wijsbegeerte in Groningen als opvolger van G. Heymans. Eind 1940 werd hij, als Jood, ontslagen. Op 15 februari 1941 werd hij gearresteerd en naar de strafgevangenis te Leeuwarden gebracht. Op 7 mei van dat jaar is hij op transport gesteld naar Duitsland. Hij overleed op 9 december 1941 in Sachsenhausen. Leo Polak was lid van de vrijdenkersvereniging De Dageraad], K. ter Laan [1871-1963, was van 1901 tot 1937 lid van de Tweede Kamer voor de SDAP en de eerste socialistische burgemeester in ons land, namelijk van Zaandam (1914-1937)],

v.d. Berg-Eijzinga [Welhaast zeker mevrouw J. van den Berg Eysinga-Elias, Multatuli-kenner].

De Heer Schutte dringt er op aan dat de Commissie een adviseerende en geen beslissende stem zal hebben, waarmede de vergadering accoord gaat. (...) De Heer Rünckel verlaat de vergadering onder toezegging dat hij een gedetailleerd ontwerp zal samenstellen en opzenden.

Twee dagen later komt hij zijn belofte al na:

Mijne Heeren,

Hierbij ingesloten gelieve U aan te treffen het ontwerp voor een prijsvraag, zooals ik het mij dacht en waarbij rekening is gehouden met de besprekingen in Uw laatste bestuursvergadering. Wanneer deze voorwaarden worden voorgelegd aan de Juryleden en deze worden aanvaard, is het bezwaar ondervangen, dat, een werkje zou kunnen verschijnen, waarmede het bestuur het niet eens zou zijn. Laten die heeren nu maar naar hartelust bekronen het ontwerp dat de meeste letterkundige waarde heeft, het bestuur kan het met deze heeren volmaakt eens zijn en om andere reden toch een ontwerp kiezen voor een uitgave. Wij stooten die letterkundige heeren daarmee niet voor het hoofd. De inzender die niet bekroond wordt en verneemt dat zijn werk toch zal worden uitgegeven, zal dit zeker verheugen vanwege de populariteit die zijn naam zal krijgen.

Rünckel manipuleert. Zijn ontwerp luidt:

PRIJSVRAAG AI

Uitgeschreven door de vereeniging “Het Multatuli-Museum”, secretariaat: Brederodestraat 101, Amsterdam.

(Doorgestreept: Jonge) schrijvers(sters) worden uitgenoodigd een boekwerkje te schrijven in de omvang van plus minus acht vel druks (128 pagina's in lettercorps 10, compres gezet).

Het werkje moet geheel gewijd zijn aan Multatuli als mensch, (toegevoegd: hervormer), als schrijver en als denker. Zijn werken en ideeën moeten daarin uitgebeeld en verklaard worden in de belichting van uit deze moderne tijd. Het werkje moet spreken tot de jongeren, deze nieuwe generatie en hen opwekken de groote beteekenis en invloed van Multatuli op de moderne samenleving te leeren verstaan.

Voor de bekroonde inzending stelt voornoemde vereeniging een bedrag beschikbaar van 200 gulden welk bedrag direct zal worden uitbetaald aan den auteur(trice) na de keuze der jury.

De jury wordt samengesteld uit (doorgestreept: twee) 3 literatoren, een uitgever en het Bestuur van de vereeniging “Het Multatuli-Museum”.

Inzendingen moeten voor l September 1931 aan het secretariaat der vereeniging aanwezig zijn en voorzien van een motto. Het manuscript mag

niet onderteekend zijn en geen enkele aanwijzing bevatten van de naam van den auteur(trice). In een bijgevoegde couvert moet zich een verklaring bevinden van den auteur(trice) waarbij het volle auteursrecht ter publicatie aan de vereeniging wordt afgestaan. Deze verklaring moet worden onderteekend en van een duidelijk adres voorzien. Die couvert moet gesloten zijn en van buiten van het zelfde motto zijn voorzien.

Alle inzendingen, ook de niet bekroonden, blijven het eigendom van de vereeniging en zullen met de naam van den auteur(trice) onder de geldende bepalingen in het Multatuli-Museum permanent worden geëxposeerd. Het bestuur behoudt het recht voor één of meer anderen dan het bekroonde te doen uitgeven.

Het bestuur vestigt er de aandacht op dat deelnemers aan deze prijsvraag in het Multatuli-Museum in het gebouw van de Universiteits Bibliotheek, Singel 421 te Amsterdam, de meest uitgebreide gegevens kunnen vinden voor hun studie. Het gebouw is geopend van.. .tot...

(Hoewel het aanbeveling verdient de namen van de Jury-leden-literatoren in de oproep te noemen laat ik dit gaarne aan Uw bestuur over. Als candidaten zou ik willen noemen A.M. de Jong [1888-1943, auteur en boekbespreker bij de VARA] en Dr. Ritter. Ik meen dat het ook wel goed zal zijn daarin een uitgever op te nemen).

Met de taalkundige opstelling van deze prijsvraag is rekening gehouden met de laatste wijzigingen door minister Terpstra [In 1930 waren er door minister Terpstra vereenvoudigingen in de Nederlandse spelling aangebracht] op de scholen voorgeschreven. Acht u het beter het mannelijk en vrouwelijk daarin te houden dan is het mij goed dit te veranderen.

Wijze van publicatie van de prijsvraag.

De in Al en A2 ontworpen prijsvraag-voorwaarden te plaatsen in de groote en locale dagbladpers, benevens in week- en maandbladen die hiervoor in aanmerking komen. Gaarne ben ik bereid U hiervoor een staatje te geven. Deze voorwaarden doen vergezeld gaan van een vriendelijk schrijven aan de redactie, waarin verzocht wordt voor dit doel de medewerking te willen verlenen. Tevens kan daarbij de belofte worden gedaan de resultaten van die prijsvraag uitvoerig te zullen mededeelen met de naam van den bekroonden inzender. Verder kan aan de A.V.R.O. en V.A.R.A. gevraagd worden om deze prijsvraag in het letterkundig halfuurtje te laten omroepen, in het belang van de cultureele waarde die van dit werkje zal uitgaan.

Dan zal het goed zijn in enkele localen van de vier Universiteiten te Leiden, Utrecht, Groningen en Amsterdam de prijsvraag-voorwaarden te laten aanplakken. Met een vriendelijk verzoek daartoe zal men, hopen wij, geen bezwaar maken. Dit is zeer gewenscht met het oog op literaire studen-

ten en het is niet uitgesloten dat men dit denkbeeld zal willen benutten om het als proefschrift te gebruiken. Dat zou zeer belangrijk kunnen worden.

Rünckel is niet alleen voortvarend te werk gegaan, hij heeft ook alle kanten van de zaak goed overwogen. Secretaris Groennou stuurt het concept aan voorzitter J.G. Götze die op 22 juni 1931 antwoordt:

Het ontwerp prijsvraag heb ik ingezien en kan ik mij met de opzet wel vereenigen. Bij "AI" had ik dit bezwaar: het woord "jonge" zou ik willen weglaten, dus alleen schrijven: Schrijvers(schrijfsters).

Bij de samenstelling der jury, dacht ik beter drie literatoren, een uitgever en het Bestuur. Het Bestuur dacht ik als een éénheid.

Ik ben er voor de namen der jury-leden-literatoren te noemen. Als candidaten zou ik willen noemen A.M. de Jong, Prof. Dr. Mr. Leo Polak en Prof. L.(?)M.(?) Princen [Waarschijnlijk de Amsterdamse hoogleraar J. Prinsen J.Lzn (1866-1935). Hij publiceerde in 1908 *Multatuli en de Romantiek*].

Op 7 juli 1931 komt het bestuur weer bijeen:

Besproken wordt (...) de door den Heer Rünckel samengestelde en ingezonden Prijsvraag. Na ampele bespreking wordt het volgende besloten:

1. de prijsvraag samen te stellen in gangbare spelling.

2. den termijn van inzending niet te bepalen op l September '31 doch uiterlijk op l Maart 1932.

3. Als juryleden te benoemen en aan te schrijven Prof. Leo Polak, A.H. Gerhard [A.H. Gerhard werd in 1858 in Lausanne geboren. Hij werd in 1882 schoolhoofd in Amsterdam, was in 1894 een van de zogenaamde Twaalf Apostelen die de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij oprichtten, was van 1913 tot 1929 lid van de Tweede Kamer en van 1916 tot 1935 lid van Gedeputeerde Staten in Noord-Holland. De vrijdenker Gerhard overleed in 1948] en J. de Gruijter [schrijver van het *Leven en de Werken van Eduard Douwes Dekker (Multatuli)* (2 delen, Amsterdam, 1920], terwijl als reservist achtereenvolgens worden genoemd: Dr. Ritter, A.M. de Jong en Prof. Prinsen.

4. De vergoeding aan den bekroonden inzender te bepalen op *f* 300,- inplaats van *f* 200,-.

5. Het bestuur en bloc, zoomede de Heer Rünckel, uitgever, zitting nemen in de jury-commissie.

6. De woorden "jonge schrijvers" te doen vervangen door het woord "schrijvers".

De Heer Götze zou gaarne zien dat in het uit te geven werk een “Voorwoord”, door een bekend literator, werd opgenomen, hetgeen later onder de oogen zal worden gezien.

De volgende dag, 8 juli, begint secretaris W.A. Groennou aan een correspondentie met de juryleden. Blijmoedig, mogen we aannemen. Hij weet dan echter nog niet dat het 130 brieven, 31 bestuursvergaderingen en precies drie jaren zal gaan duren eer de trage en soms weifelende heren hun huiswerk tenslotte gedaan hebben. Hij nodigt uit: J. de Gruyter in Amersfoort, Prof. Mr. Dr. Leo Polak in Groningen en A.H. Gerhard in Den Haag. Gerhard aanvaardt het jurylidmaatschap. De Gruyter wijst het verzoek wegens ziekte af. Polak is in beginsel bereid maar wil graag nog nader vernemen wie de andere juryleden zijn. Op 25 juli schrijft Rünckel op papier met als briefhoofd “Uitgevers-comp. ‘De Branding’ De Bilt”:

Het verheugd (sic) mij te lezen dat U met mijn voorstellen accoord kan gaan, behoudens enkele wijzigingen en aanvullingen.

Dat ik de uitdrukking stelde “jonge schrijvers” kwam voort uit de wensch, om de figuur Multatuli in het geschrift te zien belicht VAN UIT DIT TIJDPERK. Ik vrees anders dat wij een compositie krijgen, waarbij men het Multatuli-tijdperk zal gaan bespiegelen aan deze tijd en dat toch is de bedoeling niet.

Dr. Ritter en A.M. de Jong gaf ik in overweging omdat deze beide heeren het literair-half-uurtje van de A.V.R.O. en V.A.R.A. verzorgen, hetgeen een groote kans biedt, dat alle berichten betreffende de Prijsvraag, per radio worden gepubliceerd.

In een brief van diezelfde 25ste juli nodigt Groennou Ritter in Utrecht uit zitting in de jury te nemen. Ritter antwoordt net als Polak met de mededeling dat hij er in beginsel veel voor voelt maar graag even wil vernemen wie zijn medejuryleden zullen zijn.

Op 7 september kan een perscommuniqué verzonden worden. Men volgt grotendeels Rünckels tekst. Vier zaken vallen op. Ten eerst het lelijke en overigens ook niet bestaande woord autrice. Ten tweede de niet helemaal behoorlijke bepaling betreffende het afstaan van het auteursrecht (met als gelukje dat de vijf ingezonden manuscripten zich nu nog in het bezit van het Multatuli-Genootschap bevinden). Ten derde de door Rünckel bedachte bepaling dat de Vereniging kan afwijken van de uitslag van de jury en ook een ander dan het bekroonde manuscript kan uitgeven. En ten vierde de permanente expositie van de handschriften, waar niet de hand aan gehouden is, althans niet in het huidige museum, maar wat in een van de vitrines best tij-

delijk eens zou kunnen gebeuren. In elk geval: de auteurs (een 'autrice' was er niet bij) hebben hun manuscript nooit terug ontvangen.

Op 15 september komt het bestuur bijeen. De notulen vermelden dat de jury nu geformeerd is, dat er drie brieven binnengekomen zijn met het verzoek om inlichtingen en dat de secretaris aan 150 dagbladen in Nederland en Nederlands-Oost-Indië het communiqué gezonden heeft.

Begin 1932 moeten langzamerhand de manuscripten binnenkomen. De sluitingsdatum is immers l maart. Op 19 februari zendt Willem Horsman onder het motto ‘Gedenk te denken’ zijn studie in. Vier andere manuscripten volgen. Door een brief van l maart van Heiko W.J. Wijnholds is het duidelijk dat hij een van de inzenders is. Hij vraagt:

Zou u mij willen melden, daar de inzending heden wordt gesloten, hoeveel manuscripten, en onder welke motto’s, zijn binnengekomen, en wanneer de uitslag kan worden verwacht?

Groennou antwoordt op 7 maart:

dat bij ons bestuur tot op heden 5 inzendingen zijn binnengekomen. (.. .) De pakketten bevinden zich nog in den oorspronkelijken staat, en zullen door de jury worden geopend. Voor zoover ik kan nagaan, dragen zij de volgende motto’s:

Ik Multatuli,	afkomstig uit Amsterdam
Aanbevolen,	afkomstig uit Brussel
Gedenk te denken,	afkomstig uit Amsterdam
Manoscritta,	afkomstig uit Diano Marina
Prijsvraag,	afkomstig uit Utrecht.

Na de eerstvolgende bestuursvergadering, (...) zullen de pakketten naar de leden van de jury ter bestudeering worden toegezonden; deze leden wonen resp. in Groningen, Utrecht, De Bilt en Amsterdam, zoodat met het opmaken van een rapport der Jury naar mijn meening nog wel enkele maanden zullen zijn gemoeid. In ieder geval, wordt van onzen kant in deze den meest mogelijken spoed betracht, en U kunt er van verzekerd zijn dat, zoodra de uitslag bekend is, U daarvan onverwijld in kennis zal worden gesteld.

Groennou weet dan nog niet dan door het talmen van de juryleden de zaak zal blijven slepen tot l juli 1934. De notulen van de bestuursvergadering van 11 maart vermelden:

Besloten wordt om aan de 4 jury-leden te schrijven en te vragen wanneer zij meenen den tijd te hebben om de 5 manuscripten door te lezen, opdat de ingekomen inzendingen met de minste vertraging door de handen van de jury kunnen circuleeren.

De volgende dag al richt de secretaris zich tot de vier juryleden met de vraag: Wanneer kunt u tijd vinden de vijf manuscripten door te lezen en

uw oordeel vast te leggen? Na uw antwoord zullen wij de stukken laten circuleren.

In de bestuursvergadering van 22 maart wordt meegedeeld dat voorzitter en secretaris besloten hebben het pakket met de vijf manuscripten rond te sturen en dat elk bestuurslid ze t.z.t. zal doorlezen teneinde waarderingscijfers te geven. Op 16 maart is het pakket al overhandigd aan Ritter die zijn huiswerk slecht doet en op 25 april aan Groennou schrijft:

Ik heb de lectuur van de geschriften over Multatuli nog niet geheel beëindigd, maar ben thans zoo druk aan het werk, dat het mij beter voorkomt de geheele copie aan den heer Gerhard te zenden. Wanneer U den heer Gerhard wilt verzoeken de manuscripten aan den Heer Rünckel te sturen en ze dan vlak voordat de vergadering gehouden wordt wederom naar mij toe te zenden, dan kan ik alsdan mijn oordeel gereed maken. Thans valt mij dat door zeer drukke bezigheden zeer moeilijk. Ik zal heden de manuscripten aan den heer Gerhard doen toekomen.

Op 8 mei vindt de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging plaats. Voorzitter Götze deelt mee dat men op de prijsvraag vijf inzendingen ontvangen heeft:

Indien alles vlot van stapel loopt, hoopt de Jury nog dit jaar met haar betrekkelijk omvangrijk werk klaar te komen. Onmiddellijk na de keuze zal tot het uitgeven van het bekroonde werk worden overgegaan. (...) De voorzitter deelt (...) mee dat het (...) gewenscht is met uitgifte van boeken de noodige voorzichtigheid te betrachten. In dat geval is er van risico voor onze Vereeniging geen sprake, omdat niet zij, doch de Heer A. Rünckel te de Bilt, belast is met de uitgave voor zijn rekening. Mocht t.z.t. een winst geboekt kunnen worden, dan zal onze Vereeniging gaarne stappen doen om te trachten in de event. winst te deelen.

De actieve Rünckel wordt ongeduldig. Hij schrijft op 28 mei dat hij nog steeds de manuscripten niet heeft ontvangen. Als het zo doorgaat wordt het te laat de uitgave nog dit jaar te laten verschijnen. De eerste tekenen van teleurstelling zijn te lezen in de brief die Groennou hem op 30 mei schrijft. Hij vertelt van zijn poging de circulatie vlot te doen verlopen, ‘maar het werk is omvattender dan wij vermoedden’. P. v.d. Berg in Delft stuurt op l juni de eerste ‘komt-er-nog-wat-van?-brief’. Hij vraagt: Is er al een bekroonde inzending en zo ja wanneer en voor welk bedrag kan ik dat werkje krijgen? Groennou antwoordt dat vijf manuscripten onderworpen worden aan het oordeel van de jury die zorgvuldig bezig is. U krijgt bericht zodra het bekroonde werk in druk is verschenen.

Eindelijk laat nu ook Polak iets van zich horen. Hij schrijft op 13 juni dat hij geen tijd kan opgeven voor het doorlezen van de studies. Dat zal juli, augustus en september worden.

In de bestuursvergadering van 14 juni doet Groennou verslag over de circulatie der geschriften. Hij zal Gerhard die nu alles in huis heeft porren. Inmiddels blijkt Gerhard het pakket naar de vlijtiger Rünckel gezonden te hebben want die schrijft op 12 juli dat hij alles doorgewerkt en naar Ritter gezonden heeft. Kunnen we half augustus een vergadering van de jury hebben? Op l oktober schrijft Groennou Ritter die de stukken dan al sinds 11 juli in huis heeft. Ritter antwoordt:

Ik zou het zeer op prijs stellen de manuscripten tot l November a. s. in mijn bezit te mogen houden. Na dien datum liggen ze gereed om afgehaald te worden.

Tijdens de bestuursvergadering van 10 oktober neemt Groennou op zich Polak te verzoeken de geschriften in november door te werken. Hij schrijft Polak op 12 oktober en klaagt in de bestuursvergadering van 24 oktober dat deze niet antwoordt. Prompt op 31 oktober meldt de secretaris Ritter

zoo vrij te zullen zijn om op Donderdag ochtend a. s. circa 11 uur, iemand ten Uwent te zenden teneinde de 5 manuscripten in ontvangst te nemen.

De ongeduldige Wijnholds (een van de inzenders) informeert op 8 november: heeft de jury al vorderingen gemaakt? waarop Groennou jokt: Begin januari komen de juryleden bijeen.

In de bestuursvergadering van 6 januari 1933 wordt een reglement vastgesteld voor de handelwijze na lezing van de manuscripten door de bestuursleden:

1. Ieder bestuurslid zal een kaartje met de volgorde zijner keuze op tafel deponeeren met recht van wijziging.

2. Ieder bestuurslid zal eventueel zijn keuze nader toelichten.

3. Daarna zal bij meerderheid van stemmen de keuze van het bestuur volgens rangnummer bepaald worden.

De manuscripten circuleren nu onder de bestuursleden en worden daarna successievelijk naar Polak gezonden bij wie zich op 24 maart alle stukken bevinden. Op 5 april zendt Groennou de volgende brief aan Gerhard, Polak, Ritter en Rünckel:

De 5 manuscripten met betrekking tot de Multatuli-prijsvraag zijn (...) in ’t bezit van Prof. Mr. Dr. Leo Polak te Groningen, zoodat de betref-

fende geschriften zeer binnenkort de handen van alle juryleden zullen hebben gepasseerd. Het bestuur onzer Vereeniging veroorlooft zich tot U, en trouwens tegelijkertijd tot de andere juryleden te wenden, met de vraag of het U gewenscht voorkomt dat bij de beoordeeling der boekwerken, een bijeenkomst wordt gehouden, dan wel, U er de voorkeur aan geeft om Uw bevinding, dus ook Uwe keuze, in schriftelijke vorm in te dienen. Wij stellen ons voor ons neer te leggen bij de meening van de meerderheid der juryleden, en komen dus op deze "enquête" ten spoedigste terug. Ritter antwoordt op 6 april:

Het komt mij voor, dat het schriftelijk uitbrengen van advies (...) voldoende is. Mocht het besluit van meerderheid der jury hiermede niet overeenkomen, dan leg ik mij natuurlijk bij de andere meening neer.

In de laatste zin van zijn brief daagt een nieuwe vertraging op:

Wanneer Prof. Polak de manuscripten niet meer noodig heeft zou ik het op prijs stellen ze nog even te mogen doorzien.

Rünckel schrijft eveneens op 6 april. Hij stelt voor dat de juryleden een resumé geven van hun beoordelingen en dat naar de secretaris zenden die de résumé's rondstuurt. Dan kan een eindbespreking volgen van de gehele jury. Volgens de notulen van de bestuursvergadering van 12 april is van Gerhard en Polak nog géén bericht ontvangen. De voorzitter stelt voor een aangetekende brief te zenden. De Heer Groennou vindt dat eenigszins hatelijk en stelt voor liever te telefoneeren.

Het bestuur komt op 24 april opnieuw bijeen. Groennou heeft getelefoneerd. Polak deelde mee pas twee van de manuscripten doorgelezen te hebben. Ritter en Gerhard willen de manuscripten nog eens zien maar men zal schrijven: niet mogelijk. Besloten wordt op de eventuele gecombineerde bijeenkomst van jury en bestuur thee te serveren. Op 18 mei zendt de gekwelde Groennou een toch nog hoffelijk rappel aan Polak:

Intusschen vliedt de tijd voort en enkele inzenders (...) worden, zeer terecht, ongeduldig. Het bestuur (...) komt daardoor min of meer in een moeielijk parket te staan. Acht U het, wanneer de tijd tot doorlezen (...) in extenso U ontbreekt, misschien niet wenschelijk om ze verder even vluchtig in te zien? Mogelijk kan een korte blik (...) U alreeds een indruk geven, waardoor U in staat zijt Uw opinie, die wij overigens op hoogen prijs stellen, te bepalen? Wij hopen gaarne dat U Uwe medewerking in deze materie kunt verleenen op zoodanige wijze dat eindelijk eens een uitspraak door de jury kan worden gedaan.

Intussen vindt op 21 mei 1933 de 23ste Algemene Ledenvergadering plaats. Er wordt met geen woord over de prijsvraag gerept. Een dag later schrijft Polak dat hij zeer tot zijn spijt

door overlading met haastwerk nog niet de tijd heeft kunnen vinden de manuscripten voldoende door te nemen. Inderdaad zal ik een en ander wat vluchtiger afwerken en u binnen niet al te lange tijd een en ander meedelen.

Op 28 juli herinnert Groennou hem aan diens brief: Zendt ons de manuscripten s.v.p. uiterlijk 15 augustus terug. Op l augustus komt er een brief met:

deel ik u uit naam van Prof. Polak mede, dat u de manuscripten tussen 15 en 20 Aug. beslist in uw bezit zult hebben. Prof. gaat morgen met vacantie en is dan in de gelegenheid een en ander te lezen.

Het bestuur bespreekt in de vergadering van 28 augustus of de bestuursleden mondeling of schriftelijk zullen stemmen. Met 3 tegen 2 neemt men de beslissing: mondeling. Men stelt zich voor op 17 september met de jury in Krasnapolsky bijeen te komen. Blijkbaar heeft Polak de stukken nu naar Amsterdam gezonden want in de bestuursvergadering van 6 september vindt de stemming plaats. De inzending onder het motto ‘De Waarheidszin’ staat boven aan. Men spreekt af dat de voorzitter als woordvoerder namens het bestuur zal optreden. Rünckel schrijft op 14 september:

Door omstandigheden ben ik plotseling verhinderd Uw bijeenkomst a. s. Zondag bij te wonen. Ik verzoek U daarom genoegen te willen nemen met een schriftelijk oordeel over de ingekomen manuscripten. Mijn oordeel betreffende de letterkundige en propagandistische waarde, dien ik daarbij zoo bescheiden mogelijk te geven, omdat in de Jury mannen zitting hebben die daartoe beter dan ik in staat zijn. Wel wil ik onomwonden mijn oordeel uitspreken over de waarde van de manuscripten als boek, dat zal moeten dienen om vooral de jongeren op te wekken de werken van Multatuli te gaan lezen en te bestuderen. (...) Ik adviseer geen der ingekomen manuscripten in druk te laten verschijnen, terwijl ik meen dat de motto’s Goedheid, Schoonheid en Waarheid en Ontwaakt, gij die slaapt! nog het meest voor bekroning in aanmerking komen.

Op 17 september vindt de jury vergadering plaats. Zonder Ritter en Rünckel en waarschijnlijk ook zonder Polak. Ritter schrijft op 18 september:

Het spijt mij bizonder, dat ik onder den drang van opgestapelde werkzaamheden er niet meer toe kwam U op te bellen. Ik moest gisteren twee lezingen houden, die ik nog bijna geheel had voor te bereiden [Eén ervan was het AVRO-Boekenhalfuur]. Hoewel de vergadering vermoedelijk reeds tot een besluit is gekomen wil ik toch nog even berichten, dat het manuscript, dat ingezonden was onder het motto “Ontwaakt, Gij die slaapt” volgens mijn meening wellicht het beste was. De inzending met het motto “Ge-

denk te denken" (...) is te prijzen om zijn degelijkheid, doch ik geef de voorkeur aan het vorige.

Groennou schrijft hem op 21 september:

Te Uwer orienteering deelen wij U mede dat het meerendeel der juryleden van oordeel was dat het manuscript onder het motto: "Gedenk te denken" het eenige is hetwelk in groote lijnen aan de gestelde eischen van de prijsvraag voldoet en voor uitgave in aanmerking komt. Vooral Prof. Mr. Dr. Leo Polak heeft dit werk hooglijk gewaardeerd en ter publicatie aanbevolen. Het ligt in de bedoeling van de jury om het betr. manuscript opnieuw door de handen van de juryleden te laten passeeren, opdat men gelegenheid hebbe dit nog eens aandachtig door te lezen en aanteekening te houden van de eventueel gewenschte correcties. Mogen wij U dit manuscript bij gelegenheid nog eens ter revisie zenden? Het voornemen bestaat om medio December a. s. weer eens bij elkaar te komen en de mogelijkheid te bespreken tot het al dan niet uitgeven van het betr. werk.

Het bestuur komt op 17 oktober bijeen. De Hart is verontwaardigd over Ritter die op 17 september niet verscheen en ook geen advies zond. In een brief van 28 oktober vraagt de terecht ongeduldige inzender Wijnholds of de uitslag nog steeds niet bekend is. Tijdens de bestuursvergadering van 31 oktober deelt Groennou mee dat Polak nog steeds "Gedenk te denken" in zijn bezit heeft. Men draagt de secretaris op Polak telegrafisch te verzoeken voortgang te maken. Ook op de bestuursvergadering van 11 november wordt vastgesteld dat Polak het manuscript nog steeds in handen heeft maar dat hij op 16 december naar Amsterdam zal komen. Groennou schrijft aan Wijnholds dat de jury op 17 september bijeen was en dat een nieuwe ontmoeting medio december plaats zal vinden. Dan wordt de definitieve keuze gedaan.

Het geduld van de inzenders – wij geven zulks gaarne toe – wordt wel op den proef gesteld, doch men bedenke dat het bepalen van een keuze in deze een consciencieus werk is!

Weer gaat er 6 november een rappel naar Polak: Hebt u "Gedenk te denken" al kunnen herlezen? Er zijn nog vijf juryleden die het vóór medio december onder de ogen hebben te zien. Graag spoedige retourzending. Op 4 december gaat er een telegram naar Polak: *Wachten gaarne spoedig toezending manuscript.*

Blijken zal dat de secretaris het geschrift in Groningen of in Amsterdam heeft afgehaald want op 28 december schrijft hij aan Rünckel, dat de juryleden allen nog eens inzage krijgen van "Gedenk te denken". Groennou zendt het hem toe. Wilt u het aan Ritter zenden? Weer is er een jaar ten einde

zonder dat de prijsvraag tot een goed einde is gebracht. Het Jaarverslag van 1933 meldt:

Prijsvraag.

Het doorlezen der ingekomen 5 manuscripten door de jury-leden, bestaande uit de Heeren A.H. Gerhard, Prof. Mr. Dr. Leo Polak, Dr. P.H. Ritter Jr., A. Rünckel en de 5 bestuursleden onzer Vereeniging, heeft een vertraging ondervonden dermate groot, dat enkele inzenders, zeer terecht, meenden hun ontstemming daarover te moeten kenbaar maken. Immers, op het oogenblik dat de regels uit de pen vloeien, n.l. Maart 1934, zijn de manuscripten rond twee jaar in het bezit der jury en nog steeds is geen definitieve uitspraak gevallen. Het manuscript dat voor eventueele publicatie in aanmerking komt, is voor de tweede maal in omloop, en indien dit als bekroond werk mocht worden aangewezen, dan zal den betrokken inzender verzocht worden zoo mogelijk rekening te willen houden met de aanteekeningen van de jury. Medio Mei 1934 zal de jury beslissen, zoodat het geduld van de inzenders niet lang meer op de proef wordt gesteld.

We nemen aan dat de tekst van de geplaagde Groennou is en gunnen hem zijn pittige uitspraken. De bestuursnotulen van 3 januari 1934 melden dat Polak ziek is en dat het nog wel twee maanden zal duren. De secretaris heeft het bewuste manuscript bij hem afgehaald en naar Rünckel gezonden die het naar Ritter zal sturen, waarna de bestuursleden Beekhoff en De Leeuw er kennis van kunnen nemen. Volgens de notulen van 16 maart talmt Ritter weer. Evenmin als in 1933 wordt er ook op de Ledenvergadering van 15 april 1934 met geen woord over de prijsvraag gerept. Op 23 mei zendt Groennou een brief aan vier juryleden met de vraag: schikt 3 juni voor de slotbespreking? Ritter deelt mee dat hij verhinderd is. Kan het dan op 10 juni in de ochtend, vraagt Groennou op 28 mei,

U kunt er van verzekerd zijn dat, gezien den beperkten en kostbaren tijd der juryleden, de te houden bespreking in telegramstijl zal worden gevoerd.

Uit Savoy Palace Hotel, Gardone, Riviera, schrijft mevrouw H. Polak-Schwarz: Mijn man kan 3 juni niet

maar dat hij de uitgave van het destijds gekozen manuscript zeer goed vindt, daar de voorgestelde wijzigingen het allicht beter, niet slechter zullen maken.

Intussen zou Ritter

gaarne nog even inzage hebben van de manuscripten.

Groennou antwoordt op 5 juni dat in september 1933 het merendeel der juryleden het manuscript onder het motto “Gedenk te denken” voor uitgave aanbeval.

Acht U het (...) niet overbodig om alle vijf manuscripten opnieuw door te lezen? (...) zenden wij U hierbij toe het concept “Gedenk te denken”.

Ritter geeft toe:

Wat de toezending van de 4 andere manuscripten aangaat deze kan wel achterwege blijven.

Nu is het eindelijk zover. Op l juli 1934 komt men ’s ochtends bijeen in hotel Krasnapolsky. Het bestuursnotulenboek meldt:

Aanwezig de Jury leden de heeren Dr. Ritter, A.H. Gerhard en Rünckel benevens de bestuursleden Götze, Groennou, de Hart en Beekhof. De voorzitter de heer Götze (...) deelt mede, dat alle Jury-leden aanwezig zijn behalve Prof. Polak, de laatste is door ziekte verhinderd. (...) Van het bestuur zijn alle leden behalve de heer de Leeuw aanwezig. (...) Hij stelt voor

de besprekingen over het manuscript “Gedenk te denken”te beginnen. Dr. Ritter wil in de eerste plaats een opmerking over de manuscripten in ’t algemeen maken. Spreker stelt zich op ’t standpunt dat een studie over Multatuli moet zijn objectief, klaar en duidelijk, niet zooals wij Multatuli zelf graag zien. Een geschrift zooals b. v. de Gruyter dit gaf stelde spreker zich voor. Het manuscript “Gedenk te denken” voldoet hieraan niet. Spreker wil dit manuscript niet ten volle bekroond zien. Nu staan ons z. i. 2 wegen open:

1e kan men de auteur verzoeken zijn manuscript om te werken. Dit is practisch echter niet mogelijk.

2e kan men dit manuscript een eervolle vermelding geven en hieraan een gratificatie verbinden.

Nog een andere weg zou zijn de inzendtijd te verlengen in de hoop op meerdere inzenders. Spreker echter heeft niet veel hoop op succes gezien zijn ervaring in een andere jury. De voorzitter zegt dat in de beoordeeling der manuscripten de jury vrijwel eenstemmig is. Wat betreft de eervolle vermelding, (...) ook het bestuur zal, gelooft hij, hiermede accoord kunnen gaan. Spreker is van meening dat wij echter het geheele bedrag à *f* 300 moeten beschikbaar stellen. De heer Rünckel is van oordeel dat wij niet verplicht zijn een der manuscripten te bekronen. Dr. Ritter is niet voor de uitgave van een der manuscripten. Geen der ingezondenen voldoet aan de opdracht, nl. zich tot de jeugd te wenden en deze tot Multatuli te brengen. De heer Gerhard acht geen der manuscripten geschikt voor uitgave. Zij zijn alle als wij hun een cijfer zouden geven, aangemerkt als onvoldoende. (...) De opzet der prijsvraag is geweest de jeugd nader tot Multatuli te brengen, Daarvoor is objectiviteit niet de eerste eisch, doch alleen geestdrift voor het gestelde doel. Ook Prof. Polak is van deze meening. Vooral de uitgebreidheid van het ingezondene doet schade, men leest ze niet uit. Het geschrift “Gedenk te

denken”kan zoo niet worden uitgegeven. Is echter van oordeel dat het werk dat bekroond zal worden minstens voor 80% aan de gestelde eischen moet voldoen en dat is met geen der manuscripten het geval. Er is gezegd omwerking is niet mogelijk, spreker is het hier volkomen mee eens. De auteur zal zijn eenmaal gegeven werk niet in een door anderen aangegeven richting kunnen veranderen. (...) Tot een conclusie komende is spreker voor een eervolle vermelding met een gratificatie en vermelding in de pers van het geschrift “Gedenk te denken”. Verder stelt spreker voor in overleg met de auteur en de jury eenige coupures aan te brengen. De voorzitter vraagt of iemand nog een ander geschrift voor een bekroning wil voordragen. Niemand blijkt hiervoor te zijn zoodat tot stemming wordt overgegaan. De voorzitter leest nu eerst nog de brief van Prof. Polak voor waarin deze voorstelt het geschrift “Gedenk te denken” te bekronen. Dit wordt met algemeene stemmen verworpen. Hierna wordt met algemeene stemmen besloten het geschrift “Gedenk te denken” eervol te vermelden en de auteur een gratificatie van *f* 150 toe te kennen. De uitgave zal na eenige coupures in overleg met de auteur aan te brengen, nader onder oogen worden gezien. Hierna zal bij uitgave, en onder beslissing van het bestuur de auteur nog *f* 150 ontvangen. Van een en ander zal een perscommuniqué verschijnen. Hierna worden de brieven met de namen der inzenders geopend.

Na drie jaren is de beslissing eindelijk gevallen. Naar aan te nemen is opgelucht kan secretaris Groennou de volgende dag de brieven verzenden aan de vijf inzenders:

Voor de goede orde brengen wij U, als mede-inzender, ter kennis dat in de prijsvraag, uitgeschreven voor de Vereeniging “Het Multatuli Museum”, op l Juli 1934 een beslissing werd genomen. De jury heeft gemeend geen bekroning te kunnen verlenen, doch slechts een eervolle vermelding. Deze werd toegewezen aan den heer W. Horsman te Amsterdam, auteur van het manuscript getiteld: “Gedenk te denken”. Overeenkomstig de prijsvraagbepalingen, zullen wij zoo vrij zijn Uwe inzending aan de verzameling in ons Museum toe te voegen en danken U ten zeerste voor Uw bijdrage.

Willem Horsman heeft het bericht echter in de krant moeten lezen. De brief van Groennou heeft hem niet bereikt. Hij is verhuisd. Dat deelt de secretaris mee in de bestuursvergadering van 9 juli. Hij zal zo spoedig mogelijk naar het nieuwe adres schrijven. De voorzitter stelt voor Horsmans geschrift uit te geven, een voorstel dat wordt aangenomen. De auteur zal voor een bespreking worden uitgenodigd. De secretaris neemt voorts op zich de juryleden te bedanken. Zijn brieven zijn gelijk aan die aan de auteurs, echter met na “Gedenk te denken” de woorden:

zoomede een bedrag van *f* 150 als erkenning voor zijn werk. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat later, in overleg met den schrijver, en na wijzigingen en aanvullingen van het manuscript, goed te keuren door de jury, tot uitgave wordt overgegaan. In dat geval zal het resteerende bedrag van *f* 150 aan den inzender worden uitgekeerd.

En tenslotte spreekt hij zijn dank uit. In dezelfde bestuursvergadering wordt verder besloten aan de juryleden te vragen voor l augustus hun opmerkingen te zenden over Horsmans inzending

maar in geen geval het manuscript nog eens te laten circuleeren. Op 11 juli schrijft W. Siebenhaar uit Engeland:

Uw brief van 2 juli is mij uit Italië toegezonden. (...) Als ik na mijn 71ste verjaardag nog gelegenheid vind om Holland te bezoeken, hoop ik ook "Het Multatuli Museum" daarbij aan te doen. Al heb ik geen specialen prijs behaald, gevoel ik me toch vereerd dat mijn bijdrage gewaardeerd en bewaard is. Misschien is het u bekend dat ik eenige jaren geleden een Engelsche vertaling van "Max Havelaar" [*Max Havelaar or the Coffee Sales of the Netherlands Trading Company by Multatuli* (1860). Translated from the Dutch by W. Wiebenhaar. With an Introduction by D.H. Lawrence (New York & London, 1927). De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit van deze vertaling een exemplaar met correcties van de auteur] heb uitgegeven, die in Engeland en Amerika zeer gewaardeerd is.

Willem Horsman schrijft op 13 juli uit Santpoort:

Met voldoening nam ik uit de dagbladen kennis van de mij toegedachte "vermelding". Door de quaestie der adreswijziging vermocht ik eerst heden Uw schrijven te ontvangen, waarvoor ik U hartelijk dank zeg. (...) Zeer zeker wil ik medewerken om het manuscript in dier voege te wijzigen, dat de Jury in uitgave wil toestemmen, zonder nochtans mijn meening of stijl daarom geweld te willen aandoen. De "finishing touch" ontbreekt inderdaad aan het in groote haast en bijna zoo geschreven werk. De mij toegezegde belooning, waarvoor ik U bij voorbaat dank zeg, zag ik gaarne per postwissel aan mijn adres te Santpoort toegezonden.

Horsman is opmerkelijk korte tijd aanwezig op de bestuursvergadering van 14 augustus. De notulen gewagen van zijn binnenkomst om 21.15 en zijn vertrek om 21.50. Hij zal zijn manuscript omwerken. Er zal drie, eventueel twee maanden voor nodig zijn. De voorzitter acht inkorten wenselijk en zou het boek graag meer tot de jeugd doen spreken. Op 26 september schrijft Horsman een lange brief. Hij heeft blijkbaar van Groennou de op- en aanmerkingen van de vier juryleden op zijn tekst ontvangen en reageert erop.

Hij zendt zijn nieuwe stukken [aanwezig in het Museum] en besluit zijn brief met:

Geacht Bestuur, de volgende bladzijden zullen voor zich spreken, ik hoop dat ik niet te laat heb ingeleverd of onze plannen het boek eind November in druk te zien te hebben gedwarsboomd. Ik hoop de drukproeven zelf te mogen corrigeeren. Ik stel voor het Boek nog in de oude spelling te laten drukken. Wat dunkt U van den titel? Het motto blijkt nogal ingang te vinden. Zouden we dan daarvan de titel maken en de andere tekst als bijschrift nemen, b.v.b. Gedenk te Denken, Studie over Multatuli en zijn Merk of Mensch en Maatschap door Willem Horsman. Over boekgrootte, kaftkleur, enz. zou ik liefst geraadpleegd willen worden.

Groennou licht op 17 oktober de vier juryleden in:

Den auteur (...) werd medegedeeld dat de mogelijkheid niet is uitgesloten dat te eenigertijd tot uitgave van zijn werk zou worden overgegaan, mits rekening werd gehouden met de door de Jury gemaakte op- en aanmerkingen. De heer Horsman heeft gemeend de gerezen bezwaren zoo niet voor honderd procent, dan toch voor het grootste gedeelte, op te lossen door een geheel nieuw Deel 3 samen te stellen, welk Deel wij V in cyclostyle-vorm met dezelfde post doen geworden. Zoudt U zoo vriendelijk willen zijn dit gecorrigeerde Deel in te zien en daarvan Uw bevinding te willen melden binnen twee weken na dato dezes?

In de bestuursvergadering van 7 november blijkt dat het bezwaarlijk is het aanvullende gedeelte te vergelijken als het origineel er niet bij is. Men besluit de overige juryleden nog eens aan te schrijven. Aan Horsman zal verzocht worden de spelling Marchant [H.P. Marchant (1869-1956), die in 1934 als minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een vereenvoudigde spelling invoerde] te gebruiken, ‘want Multatuli was ook al voor een vereenvoudigde spelling, zie Idee.. ,’ [niet ingevuld. Een aantal Ideën gaan over spelling]. Men zal Ritter vragen het Voorwoord te schrijven. Op 17 november schrijft Groennou aan Polak, Ritter en Rünckel:

Wij nemen de vrijheid onzen brief dato 17 October a. c. in herinnering te brengen en het zal ons aangenaam zijn alsnog Uwe eventueele op- of aanmerkingen op de door den auteur ingezonden wijzigingen te mogen ontvangen. Mochten wij na verloop van een zestal dagen zonder bericht Uwerzijds gebleven zijn, dan nemen wij aan dat U de uitvoering van dit onderdeel overlaat aan de competentie van het bestuur onzer Vereeniging.

Polak antwoordt op 18 november:

Tegelijk met deze retourneer ik u de toegezonden wijzigingen, voorzien van enkele op- en aanmerkingen, die de auteur wellicht ter harte wil nemen zonder dat hij de herkomst behoeft te weten.

Groennou vraagt op 21 december 1934 aan Ritter:

Het behoeft geen betoog dat het uit te geven werk belangrijk aan waarde zou winnen indien het werd voorafgegaan door een voorwoord van een in deze materie bij uitstek kundig literator, weshalve wij de vrijheid nemen ons tot U te wenden met de vraag of U zich bereid kunt verklaren enkele regels aan het boek te wijden.

Waarop Ritter op 29 december antwoordt:

Ik ben in beginsel gaarne bereid om de voorrede voor het boek van den Heer Horsman te schrijven. Ik stel echter als conditie, dat ik het boek nog eens rustig mag overlezen.

Het Jaarverslag over 1934 meldt:

In haar bijeenkomst op Zondag l Juli 1934 heeft de jury als haar oordeel te kennen gegeven, dat geen der 5 ingekomen manuscripten aan de eischen, vervat in de prijsvraagbepalingen, voldoet, en derhalve niet voor bekroning in aanmerking kan komen. Het door den Heer W. Horsman ingezonden werk, getiteld: “Gedenk te denken” verkreeg evenwel een eervolle vermelding en het bestuur onzer Vereeniging, daartoe gemachtigd, neemt ernstig in overweging om laatstgenoemd werk te doen uitgeven wanneer een uitgever daartoe bereid gevonden kan worden.

Het zal aan de leden die dit sobere bericht lazen ontgaan zijn wat er allemaal in die drie jaar gebeurd is en de erin vervatte voorzichtige laatste volzin zullen ze ook voor niet veel meer dan kennisgeving hebben aangenomen. Er gaat een nieuw jaar in. Het begint met een reeks brieven van Horsman. Op 7 januari schrijft hij:

Hierbij bied ik U de herziene slotbewerking aan en de diverse veranderingen over ’t geheele boek. Ik heb met alle wenschen rekening gehouden, daar de opmerkingen m’n instemming hadden. Ik blijf nu verder tot alle medewerking bereid. Moge het boek spoedig verschijnen.

Kan hij nu de tweede helft van zijn honorarium ontvangen? Hij wil lid van de Vereniging worden. Nu komt de zaak in een belangrijk laatste stadium: de onderhandelingen met Rünckel over de uitgave van het manuscript. Op 15 januari zendt Groennou hem de kopij met het verzoek het boekwerk nu te laten zetten. Ritter wil wel een Voorwoord schrijven. Wat wordt de oplage en wat de prijs? En kan het Museum in de winst participeren? Rünckel antwoordt op 29 januari kil en zakelijk. We hebben het project in studie genomen. Het heeft wel een kans om commercieel te slagen als uw Vereniging als officieel uitgever optreedt en daarbij krachtig propaganda voert en een uitgever zich wil belasten het werk in de boekenkast te brengen

in Nederland en Indië. Indien uw bestuur zich in beginsel met dit denkbeeld kan verenigen, zijn wij desgewenst gaarne bereid voor rekening van uw Vereniging de verzorging op ons te nemen, het in de boekhandel te exploiteren en de verzendingen aan particulieren op ons te nemen. Van die brief heeft men waarschijnlijk wel even staan te kijken. Hoe nu? Groennou vraagt hem of hij op de bestuursvergadering van 6 februari wil komen:

De voorzitter releveert een brief van den heer Rünckel (...) en spreekt als zijn meening en die van het bestuur uit dat de heer Rünckel heeft toegezegd de uitgave der prijsvraag te zullen verzorgen. De heer Rünckel stelt zich op het standpunt dat zijn uitgeverij "De Branding" gezien het commercieel resultaat geen uitgever kan zijn der prijsvraag. (...) De heer Rünckel geeft te kennen dat het niet in zijn bedoeling lag al bij voorbaat de uitgave ter hand te nemen. Zijn bedoeling was alleen advies te geven. Naar aanleiding van een en ander worden de desbetreffende notulen voorgelezen. Hieruit blijkt dat de heer Rünckel geen definitieve toezegging heeft gedaan. (...) Brief van de heer Horsman met verzoek de tweede *f* 150 voor prijsvraag te zenden. Secretaris heeft geantwoord: bij uitgave zal dit bedrag uitgekeerd worden. Aan de orde komt uitgave manuscript prijsvraag. Besloten wordt de Wereldbibliotheek hiervoor aan te zoeken.

Het antwoord van de Wereldbibliotheek luidt: Het gehalte van het werk laat een publicatie in ons Fonds niet toe. Op 2 maart schrijft Horsman:

De loop der gebeurtenissen, sinds 1/3/1932, is wel teleurstellend, voor ons allen.

Op 5 april schrijft hij alweer: Hoe is de stand van zaken nu? Kan ik het geld krijgen, ik zit er hopeloos om verlegen.

Op 10 april komt het bestuur weer bijeen. De secretaris brengt verslag uit van Horsmans brieven:

Verzoekt alsnog uitbetaling 150,-. Dit laatste wordt *niet* in overweging genomen.

Op de Algemene Ledenvergadering van 6 mei (de presentielijst bevat slechts tien handtekeningen) wordt over de prijsvraag meegedeeld:

Het is het bestuur tot nog toe niet gelukt een uitgever bereid te vinden tot uitgave van dit werk.

Horsman bluft volhouden. Hij is nu verhuisd naar Huize "De Zonzijde" (!), Ruiterweg 25A, Castricum..Hoe staan de kansen?

Aan hoeveel en welke uitgevers is 't nu aangeboden en wat zei men? Wat heeft dr Ritter bereikt? Kunt U niet per advertentie in De Telegraaf een uitgever vragen? (...) Is er nu niet één Vrijdenker meer, die een uitgever eventueel borg wil staan voor verlies? (...) U merkt, ik ben weer verhuisd, ik

geloof dat een periode van weldoende rust nu voor mij aangebroken. Ik voel mij als een zich richtende halm na den storm.

En op 5 september:

Ik ga een voor ieder *leesbaar* boek herschrijven, vooral voor uitgevers, die ik van mijn kant zal pogen te vinden. Iemand vroeg mij: kan de Heer de Hart met uitgever van Kampen spreken of Scheltens & Giltay?

In de bestuursvergadering van 4 oktober wordt toch nog weer een lijstje van uitgevers gemaakt. Op 14 oktober schrijft Groennou Querido aan, die dezelfde dag nog antwoordt: neen. Voor de zoveelste maal vraagt Horsman op 17 oktober of hij zijn herzieningen terug kan krijgen. Op dezelfde dag richt Groennou zich tot De Arbeiderspers, die aanvankelijk nog vraagt: Kunnen we nader over de bedoeling van de uitgave worden ingelicht? Wil Uw bestuur een garantie op zich nemen? maar die op 30 oktober toch moet meedelen van de uitgave af te zien. In een brief van drie kantjes pleit Horsman op 10 november nog eens voor uitgave maar de bestuursvergadering van 15 november notuleert:

De secretaris heeft den heer Horsman geschreven dat verschillende uitgevers de uitgave niet aan willen. (...) Hierop heeft de heer Horsman geantwoord met een brief vol meditaties met als slot dat hij niets aan z'n werk kon veranderen en ook voorloopig daar geen tijd voor heeft.

Horsman schrijft op 28 november:

U laat toe dat de Uitgevers een tweede Jury vormen. Dat gaat niet aan. Ik memoreer dat nog veel uit m'n vorige brieven mij is onbeantwoord gebleven, maar, soit, nogmaals ik ben er nu beu van. Dit schrijfavontuur acht ik voorbij.

En op 4 december:

Ik heb 'r van afgestapt. Zoo grondig, dat als ik 't later mocht tegenkomen, ik zeggen zal Wie zijt gij! Ik moet werkelijk afscheid nemen van deze ervaring.

En ook het bestuur legt in zijn vergadering van 30 december 1935 het moede hoofd in de schoot:

Deze brief wordt voor kennisgeving aangenomen daar het bestuur gezien de gedane pogingen geen kans op uitgave ziet.

Op de Algemene Ledenvergadering van 21 april 1936 wordt over de mislukte prijsvraag met geen woord meer gerept. Daarmee eindigt een onderneming die 4,5 jaar geduurd heeft, van 27 mei 1931 tot 30 december 1935, en die tenslotte tot niets heeft geleid. Duizenden man-uren zijn gestoken in een vruchteloze zaak. Een idealistisch voornemen heeft tot niets ge-

leid. Waren de vijf manuscripten dan zo matig? Het antwoord moet helaas luiden: ja. Wie wil kan zich daarvan zelfs overtuigen.

1. Het onder motto “Ik Multatuli” ingezonden manuscript van *Jan van Groningen* bestaat uit 756 geschreven kleine velletjes.

2. Het onder motto “Ontwaakt gij die slaapt” ingezonden manuscript van *W. Siebenhaar* bestaat uit 109 vrijwel zonder doorhalingen geschreven bladzijden en is getiteld: “Multatuli, De Groote Rousseau van Holland”.

3. De inzending van *Heiko W.J. Wijnholds* onder het motto “Multatuli in het licht van onzen tijd” is getikt. Niet alle bladzijden zijn genummerd, maar op de laatste staat LX.

4. Ook de inzending van *Jules de Backer* (de Vlaming) onder het motto “De waarheid is een” is getikt, 52 bladzijden. “Ik zal het leven van Multatuli schetsen in breede trekken, ik zal stilhouden aan de schitterende mijlpalen en voor U, Flinke Jeugd, een prachtigen ruiker plukken in den lusthof van den grooten humanist en kunstenaar, dien ik U bewijzen zal, te zijn als de slanke rijzige rozelaar, met felle stekels, en eeuwig bloeiende rozen, die de lucht doorbalsemen!”

5. Tenslotte de inzending van Willem Horsman onder het motto “Gedenk te denken”, het manuscript dat dus niet de prijs maar wel een eervolle vermelding kreeg. Het is vrijwel zonder doorhalingen in vijf cahiers geschreven, 400 bladzijden.

De manuscripten, brieven, notulen van de bestuursvergaderingen en jaarboeken bevinden zich in het Multatuli-Museum. Wat Dr. P.H. Ritter Jr. betreft spiegelt de correspondentie zich in het Museum en in het Archief Ritter in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek: Ritters originele brieven en doorslagen van de antwoordbrieven aan hem in het Museum, Groennou’s originele brieven en doorslagen van de antwoordbrieven aan hem in het Archief Ritter. Een enkel stuk bevindt zich alleen in het Museum of alleen in het Archief Ritter.

Na het gereedkomen van bovenstaand artikel vond ik in het Archief Ritter nog een briefkaart, gedateerd 16 april 1948, van Willem Horsman, Linschotenstraat 69, Haarlem, aan Ritter met onder andere deze zinnen: “Ik schreef ééns in 1934 mede door u eervol vermeld werk over Multatuli. Ik werk het thans om, na 14 jaar, en hoop er een uitgever voor te vinden. U zoudt er nog een voorwoord voor schrijven”. Ritter verwees hem in een brief van 29 april 1948 naar Dr. G. Stuiveling “die de beste Multatuli kenner van Nederland is”.

Intermezzo – Willem Verwoerd

In het *AR* bevindt zich de volgende brief van 17 september 1933 van W. Verwoerd in Eindhoven aan Ritter: ‘Uw lezing hedenmiddag over de Encyclopaedie [‘Hoe oriënteer ik mij? Een belangrijke uitgave op het gebied van encyclopaedie’ over nieuwe drukken van de Winkler Prins Encyclopedie en de Oosthoek Encyclopedie, tekst in het Letterkundig Museum] heeft oude smartelijke gevoelens bij mij wakker geroepen. Ik zag me weer als eenvoudige volksjongen op mijn zolderkamertje staan in den vollen bloei van mijn jeugdig leven, nu 7 jaar geleden, weetgierig en ijverig, hard werkende om kennis te vergaren, kennis, ik voelde het, die ik noodig had om iets te worden in dit veeleischende leven. Hoe treurig was het mij te moede: zonder werk! Juist uit den militairen dienst gekomen, de betrekking weg, geen geld en arme ouders. Niets was er meer voor mij over alleen stond ik, hopeloos alleen. Niet bij de pakken neerzitten, neen werken! weer studeeren, ’t is toch beter dan leegloopen. De lagere school alleen was zoo weinig geweest en meer konden mijn ouders niet betalen. Hoeveel had ik al niet aan kennis gewonnen, uitsluitend door zelfstudie in al die jaren na de lagere school; hoeveel nachten, hoeveel koude winters zonder verwarming had ik al niet op mijn zolderkamertje doorgebracht met mijn trouwe vrienden, mijn boeken, die mij verder moesten helpen, mij helpen iets te worden iets te zijn dat *meer* zou zijn dan een dood nummer in ’t leven. Studeeren zou ik zoolang ik werkloos zou zijn, maar hoe moest ik aan geld komen om boeken te koopen. Mijn ouders hadden het niet, van hen wilde ik niets hebben, aan hen iets vragen nog veel minder en toch moest ik geld hebben: ik moest toch studeeren. Zoo stond ik wanhopig op mijn zolderkamertje bij mijn vertrouwde vrienden, mijn kleine intieme omgeving met die petroleumlamp, die reeds zooveel jaren haar schemerend licht op mijn boeken had geworpen. In mijn boekenkast, mijn troost, stond op de bovenste plank mijn kostbaarste bezit: de Winkler Prins Encyclopaedie. Met hoeveel moeite was die niet bij elkaar gespaard, maar hoeveel blijdschap, hoeveel vreugde, had die mij niet gegeven. Daar stond zij, het eenige van waarde wat ik bezat.

Het moest, er was niets aan te doen. Geld moest ik hebben, dus de Encyclopaedie verkoopen. Ik heb haar verkocht, ze is naar Rotterdam gegaan. Als ik echter denk aan het afscheid: dat kan ik niet meer zeggen. Mijn kostbaarste schat ging weg, mijn lichtster, mijn beste vriend die ik ooit had gehad. Hoe leeg was die bovenste plank in mijn boekenkast, hoe verwijtend blikte mij die leege ruimte aan... en het werd mij te machtig, groote tranen sprongen in mijn oogen, ik heb gehuild over mijn verlies, ik kon het niet dragen; had ik daar nu altijd zoo hard voor gewerkt. Het leven is wreed en hard. De harde levensnoodzaak eischte; er was niet aan te ontkomen. Ik ontving geld, stortte al het ontvangen geld ineens voor schriftelijke lessen en ging aan den arbeid op mijn zolderkamertje. 15 maanden lang ben ik werkloos geweest, 15 maanden lang heb ik op mijn zolderkamertje gezeten, 15 maanden geworsteld met hoop en vrees, dan wanhopig, dan hoopvol. Is de ellende te beschrijven van een energiek jong mensch, die gedwongen is buiten den bedrijfsmolen te blijven staan. Hoeveel malen stond ik niet midden in den nacht aan de rivier in de verte te staren, moe van het denken, moe van het dag in dag uit studeeren, zonder uitkomst te zien. Wat gaat er dan niet in iemand om! Doch altijd veerde ik weer op, kneep mijn vuisten samen, drukte de lippen op elkaar en dacht: “overgeven, nooit!” en weer ging ik terug naar mijn zolderkamertje. Eindelijk kwam er uitkomst. Ik kreeg een betrekking. Het leven kreeg weer kleur, het bloed stroomde sneller, het oog werd open, er was weer perspectief. Mijn nieuwe functie vroeg mij geheel, niet alleen overdag maar ook ’s avonds en dikwijls ’s nachts. De eerste jaren werkte ik 42 uur per week en daarnaast 600 tot 800 overuren per jaar, die niet betaald werden, waar ook geen vergoeding voor gegeven werd. Maar ik had werk en er was perspectief en dat is een der hoofdzaken in het leven.

Dit alles spookt weer door mijn hoofd, na Uw lezing. Een Winkler Prins Encyclopaedie heb ik nog niet. Zij zal er echter nog eens komen. Was de malaise niet gekomen dan zou mijn huiskamer, waarin mijn boekenkast van het zolderkamertje nu staat, reeds met een Winkler Prins verrijkt zijn, dan zou de bovenste plank weer met haar prijken na een afwezigheid van bijna 8 jaar. Nu kan ik zoo’n uitgave nog niet doen, maar spoedig hoop ik in staat te zijn, mij weer een Winkler Prins aan te schaffen op gemakkelijke betalingscondities. Ik heb het nu jaren moeten doen met de kleine “Zoeklicht”, ’t was toch iets en in ieder geval beter dan niets.

Dr Ritter ik zou dit haast willen noemen “de tragedie van een volksjongen en een Winkler Prins Encyclopaedie”. Mijn vrouw en ik zijn U dankbaar voor Uw boekenhalfuur. Altijd kunt U ons bij den luidspreker weten, tijdens Uw boekbesprekingen, wij genieten ervan, ze zijn voor ons een onmisbaar deel van onzen Zondag.

233

Ik had behoefte U een klein gedeelte van mijn gevoelens kenbaar te maken, en U tevens te danken voor de gevoelvolle wijze waarop U steeds de figuren weet te schilderen en uit te beelden. Waarschijnlijk zal het ook U genoegen doen te lezen dat Uw lezingen vruchtbare resultaten afwerpen en bij vele menschen sluimerende gevoelens wakker roepen.

Ik dank U Dr Ritter.

Een volksjongen die gaarne onbekend wil blijven.

Willem Verwoerd

Ontslag bij het 'Utrechtsch Dagblad'

Van 5 januari 1934 is een brief aan Ritter van de Commissarissen der NV Drukkerij v/h L.E. Bosch te Utrecht, uitgever van het *Utrechtsch Dagblad*. De raad van commissarissen bestond uit A.J.S. van Lier (voorzitter, directeur van de Utrechtse Hypotheekbank), zijn broer W.A.P. van Lier (advocaat) en S.J. Pit (advocaat). Zij deelden mee, dat Ritter in de afgelopen jaren herhaaldelijk gewezen was op het feit, dat het in het belang van het *UD* was dat hij zijn nevenwerkzaamheden beperkte en zijn werkkracht meer besteedde aan de algemene leiding der redactie in plaats van aan allerlei zaken, die in geen verband stonden met zijn hoofdredacteurschap. Zijn gebrek aan zorg ten aanzien van de redactie had grote nadelen ten gevolge. 'Niettegenstaande deze aanmerkingen op Uw beleid, zijt U op den eenmaal ingeslagen weg voortgegaan en hebt U niet Uw volle werkkracht gewijd aan de belangen van de courant. Commissarissen hebben hun uitdrukkelijken wensch te kennen gegeven, dat U Uwe werkzaamheden zoudt beperken en ook geen arbeid meer zoudt verrichten voor de A.V.R.O.'

Hij kon met ingang van 1 januari 1934 hoofdredacteur blijven tegen een salaris van *f* 7000 's jaars en de jaarlijkse gratificatie, maar moest dan al zijn nevenwerkzaamheden hebben beëindigd. W. Graadt van Roggen 'zal belast worden met het toezicht op de algemeene leiding der redactie, in dier voege, dat bij verschil van inzicht tusschen U en den heer Graadt van Roggen, U U bij het inzicht van den heer Graadt van Roggen zult hebben neer te leggen. Hoewel Commissarissen inzagen, dat een dergelijk toezicht onder normale omstandigheden in strijd is met het karakter van het hoofdredacteurschap, zijn Commissarissen tot het nemen van deze beslissing uitsluitend geleid door de overweging, dat alleen op deze wijze Uwe maatschappelijke positie grootendeels gehandhaafd zou kunnen blijven, zonder dat de belangen van het Utrechtsch Dagblad verder in gevaar zouden worden gebracht door Uw gebrek aan belangstelling en toewijding voor een belangrijk deel der algemeene redactioneele leiding. Commissarissen hadden bovendien de overtuiging, dat het contact tusschen U en den heer Graadt van Roggen zich in de praktijk dusdanig zou ontwikkelen, dat, ook al stelden Commissarissen

den eisch, dat bij verschil van inzicht tusschen U en den heer Graadt van Roggen, U zich bij de maatregelen van laatstgenoemde zoudt moeten neerleggen, naar buiten het autonoom karakter van het hoofdredacteurschap onaangetast zou kunnen blijven, mits U dan ook Uw volle werkkracht een arbeidstijd uitsluitend aan de belangen van het Utrechtsch Dagblad zoudt geven. Na de mededeeling van het besluit hebt U in de vergadering van 10 November 1933 gezegd de meening van Commissarissen te kunnen billijken en hebt U Uwe erkentelijkheid betuigd met het feit, dat Commissarissen rekening hebben gehouden met Uwe verdiensten voor de courant gedurende Uw 15jarig hoofdredacteurschap. U hebt verder verklaard, dat U het besluit aanvaardbaar achtte, maar toch gaarne eenigen bedenktijd zou wenschen, dat het Besluit voor U finantieele offers zou medebrengen. U hebt daarbij de verzekering gegeven, dat indien het besluit door U aanvaard zou worden, Commissarissen ervan overtuigd zouden kunnen zijn, dat U Uw volle werkkracht aan het Utrechtsch Dagblad zoudt wijden en geen bijwerkzaamheden meer zoudt verrichten. Commissarissen hebben U toen eenigen bedenktijd gegeven en de volgende vergadering bepaald op 29 December 1933 en U hebt de toezegging gedaan vóór 29 December 1933 mede te deelen of U het besluit aanvaardde, waarop U geantwoord hebt bij schrijven d.d. 22 December 1933 dat Uw standpunt vóór de vergadering van 29 December 1933 bekend zou zijn. Aan laatstbedoelde toezegging hebt U niet voldaan, doch op de vergadering van Commissarissen op 29 December 1933 hebt U medegedeeld principieel bezwaar te hebben tegen het contact van den heer Graadt van Roggen met de redactie daar dit het autonoom karakter van het hoofdredacteurschap aantastte. Commissarissen hebben U daarop meedegedeeld, hun besluit niet te kunnen veranderen, daar zij, gezien de wijze waarop U gedurende geruimen tijd en niettegenstaande herhaalde waarschuwingen de belangen der algemeene leiding der redactie veronachtzaamd hebt, het autonoom hoofdredacteurschap zonder verdere waarborgen in Uwe handen niet langer veilig achten. Tenslotte hebt U verzocht Uwe definitieve beslissing nog aan Commissarissen te mogen mededeelen, zoo, dat deze nog in hun bezit was vóór 1 Januari 1934. Commissarissen hebben toen in dit verzoek bewilligd. Den 30sten December hebt U een onderhoud gehad met den Voorzitter van Commissarissen, waarbij U verzocht Uwe beslissing te mogen uitstellen tot gisteren, opdat U daarover nog rustig zoudt kunnen nadenken. Ook aan dit verzoek hebben Commissarissen voldaan. Thans is ook deze tijd verstreken, zonder dat U Uwe beslissing medegedeeld hebt. Dientengevolge bestaat er sedert 1 Januari 1934 geen band meer tusschen onze Vennootschap en U.

Commissarissen zijn desniettegenstaande bereid U een bedrag, gelijkstaande met Uw vóór 1 Januari 1934 genoten salaris over de maanden Januari tot en met April 1934 uit te keeren, benevens Uwe gratificatie uit de

winst en bovendien, onder nader vast te stellen voorwaarden, gedurende vijf jaren, ingaande 1 Mei 1934, een som van ƒ 2.000.- jaarlijks.' De brief is ondertekend door Voorzitter en Secretaris, beiden met de achternaam Van Lier.

Van 3 januari 1934 is een brief van Ritter aan de voorzitter Dr. A.J.S. van Lier: 'Mijn principieel bezwaar tegen elke aantasting van het directief en autonoom karakter van het hoofdredacteurschap heeft zich ook in den mij nader toegestanen bedenktijd niet gewijzigd. De Heeren Commissarissen hebben echter besloten, dat voorloopig geen bepaalde instructie aan den Heer Graadt van Roggen zal worden gegeven, zoodat alleen de praktijk kan uitmaken in hoeverre er inderdaad door den nieuw-getroffen maatregel van dat karakter zal plaats vinden. Aangezien zoodanige aantasting in de gegeven omstandigheden voor mij de eenige aanleiding zoude kunnen zijn tot het vragen van eervol ontslag en die aantasting thans nog niet heeft kunnen blijken, verklaar ik in te gaan op de met 1 Januari 1934 in werking tredende dienstvoorwaarden. worden de maanden Januari, Februari, Maart en April 1934 beschouwd als een proeftijd, waarin voor Directie en Commissarissen zal blijken of de nieuwe regeling aan de gestelde verwachtingen beantwoordt, en voor mij, of zij niet in strijd is met mijn Principieele bezwaren. Tegenover de mij herhaaldelijk van de zijde van HH Commissarissen betoonde welwillendheid meen ik alleen bij duidelijk gebleken tegenstelling tusschen mijne overtuiging en de opdracht welke mij wordt verstrekt, aan de roepstem van mijn overtuiging gehoor te moeten geven. Ook de gehechtheid aan het door mij ruim vijftien jaar geredigeerde blad noopt mij ertoe, mijn eventueele ontslagaanvrage niet te baseeren op een hypothese, maar op duidelijk te constateeren feiten, welke zich onverhoopt zouden kunnen voordoen. Dat ik omtrent een questie van beginsel langere overweging heb noodig gehad en dat ik ook haar formeele zijde scherper heb geformuleerd dan dat bij andere dienstverhoudingen gebruikelijk is, zullen Heeren Commissarissen in den hoofdredacteur, die als eersten plicht heeft, een beginselvol mensch te zijn, weten te waardeeren. Tenslotte meen ik slechts bij uiterste noodzaak de mij toevertrouwde politieke belangen in den steek te kunnen laten. Ook binnen het kader der liberale politiek zijn, met name ten aanzien der internationale verhoudingen van Nederland, verschillende opvattingen mogelijk. Op dat punt bestaat er in het bijzonder een band tusschen mijn persoon en het blad, waarin ik, zonder daarover van Heeren Commissarissen aanmerkingen te hebben vernomen, een bepaald standpunt heb ingenomen. Dat standpunt te blijven verdedigen in het openbaar is voor mij eveneens een plicht der overtuiging. Ik begrijp overigens als de bedoeling van HH Commissarissen, dat ik voortga het blad in nationalen en liberalen zin te redigeeren en de liberale vrijheidstraditie te verdedigen.'

Ritter verzond de brief niet. Hij won eerst nog het advies in van een bevriende advocaat, Mr. N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello, die hem op diezelfde 3de januari schreef zich met het conceptschrijven te kunnen verenigen behoudens één enkele opmerking: 'U zegt: "dan zullen bij de liquidatie mijner positie dezelfde voorwaarden gelden". Dit is te stellig uitgedrukt in verband met het zeer wenschelijke en ook gemaakte voorbehoud aan het einde dier alinea, luidende: "maar ten aanzien van welke uitkeeringsregeling zij nog nader overleg hebben overgelaten". Ik zou daarom in stede van den eersten passus willen lezen: "dan worden Uwerzijds gehandhaafd dezelfde voorwaarden" enz.'

Ook van diezelfde 3de januari is de brief van Ritter aan Dr. A.J.S. van Lier, waarin de wijziging was aangebracht die Kappeyne van de Coppello aanbeval. Die brief is wel verzonden. Van 5 januari is een weer niet verzonden brief van Ritter aan Van Lier. Hij berichtte de goede ontvangst van het schrijven van 5 januari. 'Ik begrijp, dat H.H. Commissarissen een spoedige beslissing op prijs hebben gesteld, maar H.H. Commissarissen zullen hunnerzijds willen begrijpen, dat mijne beslissing over eene aangelegenheid, die mijne verdere levenspositie bepaalt, voor mij uitermate moeilijk en gewichtig was, zoodat mijn late beslissing niet is te beschouwen als een gemis van deferentie, maar uitsluitend als een gevolg van de noodzakelijkheid eener zeer ampele overweging. Ik zou het op prijs stellen de aanhangige quaestie met H.H. Commissarissen te mogen bespreken in eene vergadering, te stellen op den datum, die aan de Heeren convenieert, en tot de formuleering van de publicatie van mijn eervol ontslag in die vergadering over te gaan. Mochten de Heeren daartoe niet bereid zijn, dan stel ik voor, eenvoudig te vermelden, dat ik op 1 Februari eervol ontslag heb aangevraagd en verkregen.'

Wèl verzonden is Ritters brief van 6 januari aan Heren Commissarissen: 'Hiermede bevestig ik de goede ontvangst van Uwen brief van 5 Januari ll., welke mijn brief van 3 Januari 1934 aan Uwen Voorzitter heeft gekruist. Ik stel het op prijs, thans in het midden latende of mijne dienstbetrekking op dit oogenblik werkelijk geëindigd is, U uitvoerig op dien brief te antwoorden. Ik mag vertrouwen, dat U aandacht zult schenken aan het verweer van iemand die ruim vijftien jaren lang Uwe Vennootschap heeft gediend, en dat U, teneinde den lateren beschrijver van de geschiedenis der Vennootschap in de gelegenheid te stellen, zich uit de kennisneming van de uiteenzetting van beide partijen een objectief oordeel te vormen, naast Uwen brief ook mijn uiteenzetting zult willen bewaren in Uwe archieven. Er zijn twee omstandigheden welke mij tot die uiteenzetting nopen. In de eerste plaats is het een heel ongewoon feit, dat een belangrijk functionaris na ruim vijftien jaar dienst, waarin de onderneming en het abonnentental zich voortdurend in gunstige richting is blijven ontwikkelen en het oordeel der courant nog

steeds als gezaghebbend door andere pers-organen wordt erkend, door het Bestuur tot het vragen van een eervol ontslag wordt gedrongen. Dit feit houdt reeds een disqualificatie van mijn persoonlijkheid in. In de tweede plaats wordt die disqualificatie geaccentueerd doordat U in Uw brief eene reeks van ernstige verwijten tot mij richt die, naar mijn oordeel, in een geheel ander licht verschijnen, bij bekendheid met de oorzaken en omstandigheden, welke tot die verwijten aanleiding hebben gegeven.' Hij stelt het op prijs te antwoorden op de grieven en begint met mee te delen dat de ernstige vermaningen pas in december 1932 begonnen, dus ruim veertien jaar na zijn indiensttreding. 'In die veertien jaren heb ik wel eenige aanmerkingen ontvangen, doch de waardeering die daartegenover stond was zoo groot, dat van een ernstig gemis aan overeenstemming geen sprake was. Ik herinner eraan, dat het Bestuur der Vennootschap, toen er op 1 September 1918 een hoofdredacteur moest worden benoemd, zijn keuze heeft laten vallen op een persoon *buiten* de journalistiek, die werd benoemd op grond van zijn schrijverstalenten en de bekendheid van zijn naam in Utrecht. De bedoeling was dus, met het hoofdredacteurschap te bekleeden een schrijvend en representatief man, *niet* een vakjournalist, die zich in de eerste plaats met de details der redactioneele bedrijfsvoering zou hebben te bemoeien. Ik heb daarom in de vele jaren die achter ons liggen mijn arbeid geconcentreerd op de politieke en literaire leiding der courant, waarin ik successen mocht boeken. Ik heb mij afgevraagd, of Commissarissen niet de mogelijkheid hadden kunnen vinden, mijn politieke en literaire leiding te continueeren en de vakkundige journalistieke belangen te beveiligen door het aanstellen van een naast of onder mij werkend vakjournalist van veel ervaring. Ik had gaarne een aanmerkelijke salarisverlaging aanvaard. Thans word ik plotseling gesteld voor het aanvaarden van een supervisie op het hoofdredacteurschap, die voor een journalist die de eer van zijn ambt wil handhaven niet is te aanvaarden, òf het gedwongen zijn tot het aanvragen van eervol ontslag. En dit dilemma is nog scherper gesteld, doordat H.H. Commissarissen in hunne vergadering van 29 December reeds met den Heer Graadt van Roggen tot bindende afspraken zijn gekomen. Ik kom thans tot de questie der nevenwerkzaamheden. Ik vraag mij af, waarom H.H. Commissarissen mij dien eisch stellen op een moment, waarin mijn geheele levenswijze zich op het hooger inkomen heeft gericht, en niet jaren vroeger, toen het opgeven nog niet finantieel van ernstigen aard voor mij zou worden. Een groot deel van mijn neveninkomsten, het A.V.R.O.-salaris, is zelfs wegens een aangegane leening verbonden. Ik heb deze zijde van mijne moeilijkheden niet eerder naar voren gebracht, omdat ze voor mij *pijnlijk* is. Indien ik mijn A.V.R.O.-salaris in pand heb gegeven voor eene leening, die eerst op 1 Augustus 1934 is afgelost, dan acht ik het onbehoorlijk om mijn A.V.R.O.-positie voor 1 Augustus 1934 prijs te geven.

Er bestaat in het strafrecht een onderscheiding tusschen de begrippen opzet en schuld. Indien ik gezondigd heb, dan is het een culpoos en geen doloos delict. Ik heb de mij toevertrouwde belangen naar beste weten gediend, maar ik ben door levensomstandigheden in een kolk gedrongen en heb thans mijn betrekking prijs te geven, niet als een door mij gewilde daad, maar als een gevolg van de tragische logica, die in mijne levensomstandigheden aanwezig is. Ik meen overigens, dat het waarnemen van bijwerkzaamheden in een vak als het mijne, speciaal moet worden beoordeeld. Ik heb door hetgeen ik naast de courant verrichtte, den naam van de courant niet verlaagd, maar verhoogd en ben door mijn bij-functies veel te weten gekomen wat ik in het belang der courant moest weten. Het is daarbij nog de vraag, of de uitsluiting van bijwerkzaamheden voor iemand die een intellectueele functie verricht op zichzelf noodzakelijk is en die bij-werkzaamheden op zichzelf ongeoorloofd zijn. Mag een Hoogleeraar geen wetenschappelijke adviezen geven, geen medische praktijk verrichten? Mag een orchest-dirigent geen muzieklessen geven? In mijn geval worden de bij-werkzaamheden verboden, omdat men alle functies der redactioneele leiding in één hand wil laten en aan het Utrechtsch Dagblad ontbreekt, hetgeen aan eene menigte andere couranten bestaat, en wat ik ook heb gevraagd, een functionaris in de redactie, die den Hoofdredacteur in zijn toezicht op de bedrijfsvoering assisteert. Tenslotte mag ik er op wijzen, dat mijn te veelvuldige afwezigheid als voornaamste oorzaak had, de gebrekkige localiteit waarin ik jarenlang heb vertoefd, en die zelfs in den verbouwingstijd onbewoonbaar was. De courant vertoont in den laatsten tijd, sedert ik in mijn nieuwe kamer dagelijks aanwezig ben, weinig opmerkelijke fouten en een groote verbetering. Die verbetering is ingetreden zonder controle op het Hoofdredacteurschap en zonder opgeven van bijverdiensten. Ik meen dat ik na vijftien jaar van vaak zwaren en vaak succesvollen arbeid, een ander lot had mogen verwachten dan een breuk van mijn carriere, op een oogenblik waarin mijn levensmogelijkheden aanzienlijk zijn verminderd en de tijdsomstandigheden allerongelukkigst zijn. Indien het in de vergadering van Zaterdagmiddag tot een ontslagaanvrage moet komen, zou ik de Heeren dringend willen vragen te overwegen, of de voorwaarden waaronder mijn Hoofdredacteurschap wordt beëindigd niet nog eenigszins kunnen worden verbeterd. Ik moet een geheel nieuw leven opbouwen en heb daarvoor tenminste eenigen tijd finantieele rust noodig. Mochten HH Commissarissen in dit verzoek niet bewilligen, dan zou ik willen vragen of het salaris van Januari, Februari, Maart en April thans terstond ineens kan worden uitgekeerd, teneinde crediteuren die mij op het bericht van mijn ontslag zullen lastig vallen onmiddellijk te bevredigen, en mijn A.V.R.O.-salaris vrij te maken. Verder zou ik willen vragen begin Juni fl. 5.000,- en de rest (fl. 10.000,- vol) gedurende 2 jaren, in maandelijksche termijnen.’

Van 9 januari 1934 is de volgende brief aan Ritter: ‘Commissarissen bevestigen U hierbij, dat U in hunne vergadering van Zaterdag 6 Januari 1934, op Uw verzoek, met ingang van den eersten Februari 1934 eervol ontslag is verleend. Commissarissen kwamen daarbij met U overeen, dat U op 31 Januari 1934 als salaris zal worden uitbetaald 1/12 van ƒ 7.000,- of vijfhonderd drie en tachtig gulden vier en dertig cent, benevens een som, gelijkstaande met het bedrag van vier maanden salaris, berekend naar ƒ 7.000,- ’s jaars, of twee duizend drie honderd drie en dertig gulden en dertig cent; dat U bovendien zal worden uitbetaald, indien de resultaten van het bedrijf over 1933 dit toelaten, zoodra de balans en winst- en verliesrekening zijn vastgesteld, Uwe gewone gratificatie. Verder kwamen commissarissen met U overeen U gedurende vijf jaren, ingaande den eersten Juni 1934, maandelijks, voor het eerst op één Juli 1934, uit te betalen 1/12 van ƒ 2.000,- of een honderd zes en dertig gulden zeven en zestig cent. Daarnaast is met U overeengekomen, dat U, ook na één Februari 1934, Uwe bijdrage voor de “Letterkundige Kroniek” van elk Zaterdagavondblad gelijk voordien, zoudt doorgaan te leveren tegen eene eerst 1 Juni 1934 ingaande vergoeding berekend naar een duizend gulden per jaar, in maandelijksche gelijke termijnen uit te betalen, voor het eerst één Juli 1934. Deze laatste overeenkomst zal echter te allen tijde door enkele opzegging kunnen worden beëindigd. Het aan U verleende eervol ontslag zal deze week door U in het Utrechtsch Dagblad gepubliceerd worden. Over de wijze van publicatie zal door U vooraf overleg gepleegd worden met Commissarissen.’

Ritter ging in een kort briefje van 9 januari akkoord met deze regeling. Op de achterkant van zijn geschreven kopie zien we hem een lijst maken van alle vaste inkomsten in zijn nieuwe status. Het totaal valt mee: ƒ 13.000 ’s jaars.

Hij schreef ‘Een persoonlijk woord tot mijne lezers’. In de drukproef wijzigde Mr. A.J.S. van Lier twee zaken. In de zin: ‘ik heb, met ingang van 1 Maart aan Directie en Commissarissen een eervol ontslag aangevraagd en verkregen’ wordt de datum veranderd in 1 Februari, en de zin ‘En ook daarna hebben Directeur en Commissarissen het uiterste gedaan om mij te behouden en heb ik het uiterste gedaan om te blijven’ moet vervallen. ‘Een persoonlijk woord tot mijne lezers’ staat in het *UD* van 11 januari 1934:

De lezers van het Utrechtsch Dagblad, die mij de eer hebben aangedaan, vijftien jaar lang van den inhoud van het door mij geredigeerde blad kennis te nemen en mijne artikelen te volgen, hebben er recht op, niet uit een kil bericht, maar door een persoonlijk woord mededeeling te krijgen van een

besluit, dat ik genomen heb. Ik heb, met ingang van 1 Februari aan Directie en Commissarissen een eervol ontslag aangevraagd en verkregen, zoodat ik op dien datum mijn functie als Hoofdredacteur van het Utrechtsch Dagblad zal neerleggen.

Welke redenen hebben mij genoopt tot de gewichtige beslissing, het blad te verlaten, dat ik meer dan vijftien jaar heb mogen dienen, en dat mijn liefde had? Ik zal die redenen aan mijn lezerskring ontvouwen.

Een bekend Fransch spreekwoord zegt, dat de journalistiek tot alles leidt, mits men haar eenmaal verlaat. Meer dan andere vakken is de redacteurspositie er eene, die allerlei zijwegen opent. Indien een journalist de opdrachten, die naast zijn eigenlijke beroepswerkzaamheden liggen aanvaardt, dan komt er voor hem een oogenblik, waarin hij heeft te kiezen tusschen de algeheele beschikbaarstelling voor de nieuw gegroeide taak een de algeheele beschikbaarstelling voor de courant, waaraan hij is verbonden. Mijn geachte voorganger, de Heer Graadt van Roggen heeft, toen hij als hoofdredacteur van het Utrechtsch Dagblad bezig was met de oprichting van de Jaarbeurs, voor dezelfde moeilijkheden gestaan, die zich thans bevinden op mijn weg. Hij had te kiezen tusschen het opbouwen van een geheel nieuw levenswerk, de Jaarbeurs, en de voortzetting van zijn hoofdredacteurschap. Ik heb te kiezen tusschen mijn hoofdredacteurschap en mijn vele publicistische werkzaamheden, waarvan mijne functie bij de A.V.R.O. de kern vormt, en waarin voor mij belangrijke perspectieven liggen, die ik niet mag laten wijken, en die een schoone kans bieden, om het beste van mijn aanleg tot ontwikkeling te brengen. De noodzakelijkheid eener keuze was voor mij grooter dan voor den Heer Graadt van Roggen, omdat de ontwikkeling van het moderne dagbladbedrijf in steeds toenemende mate van den hoofdredacteur, naast zijn taak van voorlichting en representatie, eischt: de intensifieering van zijn taak als redactiechef, aan wien het geringste technische detail niet mag ontgaan. De vereeniging van een dergelijke omvangrijke levenstaak en de richtige vervulling van een zoo uitgebreide publicistische werkzaamheid buiten de courant als waartoe de mijne zich heeft ontwikkeld, is voor den sterksten man te zwaar. Er zijn grenzen aan het meest ingespannen arbeidsvermogen.

Waarom koos ik de nieuwe taak, en niet de oude? Ik ben gehecht aan mijn blad, aan mijn lezerskring, aan mijn goede stad Utrecht. Ik heb maandenlang geaarzeld, alvorens ik mij wendde tot het Bestuur mijner Vennootschap. En ook daarna hebben Directie en Commissarissen het uiterste gedaan om mij te behouden, en heb ik het uiterste gedaan om te blijven [de passage is dus toch blijven staan]. Maar ik kwam, ten slotte tot de innerlijke overtuiging, dat er een zekere Hoogere Aanwijzing ligt in den loop der dingen. Ik gevoel, dat er op het oogenblik een periode in de geschiedenis van Utrecht en van mijn blad is afgesloten.

De doeleinden, waarvoor ik als politiek hoofdredacteur heb gestreden, zijn bereikt. Het Belgische gevaar is principieel afgewend, het gevreesde verdrag is verworpen, de Belgophile politiek van het vorige Kabinet is geliquideerd. De concentratie van nationaal-gezinde partijen, waarvoor ik als hoofdredacteur permanent en consequent gepleit heb, ook in de periode toen niemand die concentratie mogelijk achtte, is in het huidige Kabinet verwezenlijkt. In de gemeentepolitiek aanschouwen wij een college, dat de lijn van versobering vertoont, waarop ik in de vroege jaren van mijn hoofdredacteurschap hartstochtelijk heb aangedrongen. Thans komt er een nieuwe Commissaris der Koningin, een nieuwe Burgemeester. Een nieuw hoofdstuk der gewestelijke en stedelijke geschiedenis.

Het is niet geoorloofd een post te verlaten, wanneer er nog een taak moet worden afgemaakt. Wanneer een nieuwe taak moet worden aangevangen, dan kan men het uur geslagen achten, om zijn taak voor een andere te verwisselen.

En welke voordelen heeft die andere taak voor mij? Ik ben er gelukkig om, dat het Utrechtsch Dagblad ook buiten gewest en gemeente wordt gelezen en invloed heeft. Maar als rubriekleider van de A.V.R.O., als spreker en publicist beschikt men over een algemeen-landelijke tribune. Zulk een tribune te mogen bezetten is verleidelijk. Bovendien geeft mij de grootere vrijheid, welke ik door de ontheffing van mijn taak als redactiechef geniet, gelegenheid om mijn waarde als publicist te verhoogen door bezonken studie, waartoe de dagelijksche controleerende werkzaamheden als leider van een courant geen kans biedt.

Ik laat het Utrechtsch Dagblad achter in gunstige omstandigheden. De belangstelling van de lezers is groot en de kring der lezers breidt zich nog steeds uit. Het is aangenaam bij het verlaten van een werkkring te kunnen vaststellen dat de onderneming, waarvan die werkkring een belangrijk onderdeel uitmaakt, zich bevindt in opgaande lijn. Het weemoedige van het afscheid is hierin gelegen, dat men het dagelijksch contact zal verliezen met menschen, op wier omgang men grooten prijs stelt. Ik denk hierbij in de eerste plaats aan de Commissarissen der Vennootschap, wien ik erkentelijk ben voor het in mij zoovele jaren gestelde vertrouwen, aan mijn Directie en mijn redactie. De hartelijke vriendschapsbanden, die er tusschen de Heer [A.] van der Giessen [directeur van 1916-1942] en mij bestaan, zijn onverzwakt gebleven, ondanks de verklaarbare tegenstellingen, die er aan iedere courant tusschen Directie en Hoofdredactie aanwezig zijn. Zij waren aan onze courant tot het kleinst denkbare minimum teruggebracht. En mijn redactie heeft – ik herinner mij een woord van van Deyssel – onder mijn hoofdredacteurschap gewerkt als engelen en als duivelen. De lezers moesten eens achter de schermen kunnen zien met welk een uiterste van toewijding, van inspanning,

mijn staf van medewerkers dag en nacht bezig is, om het blad op peil te houden. Er heeft zich een warme vriendschapsverhouding ontwikkeld tusschen mijne redactie en mij, die na mijn vertrek niet zal worden verbroken.

Maar wanneer er een gevoel van weemoed gemengd is in de gevoelens die mij op het oogenblik vervullen, dan denk ik ook aan vele ingezetenen dezer stad. Ik heb natuurlijk, zooals ieder die aan den weg timmert, mij in de vijftien jaren van mijn hoofdredacteurschap zichtbare en onzichtbare vijanden verworven, maar welk een schat van vriendschap en medewerking staat daar tegenover! De leden van het Bestuur van Gewest en Stad, en hunne ambtenaren, de leden van den Gemeenteraad, ook zij die behoorden tot ver van mij verwijderde partijen, belangrijke figuren uit academischen kring, interessante intellectueelen, zij hebben allen door hun gewaardeerde adviezen, door den geestelijken rijkdom dien hun omgang mij verschafte, mijn werk en mijn leven veraangenaamd en inhoud gegeven. Ook de vele eenvoudigen, die kwamen met kleine vragen en kleine klachten, maar die mijn algemeen-menschelijke inzicht hebben verdiept.

Ik blijf nog enkele weken in functie. Maar ik wilde thans maar ineens alles zeggen wat ik op het hart heb. Ik heb mijn lezers misschien te lang vastgehouden voor een persoonlijke aangelegenheid. Maar de vijf blaadjes copie, waarop dit artikel is geschreven, vormen nog maar een derde deel van het aantal jaren, dat ik in den dienst van het Utrechtsch Dagblad heb doorgebracht, het Utrechtsch Dagblad dat ik zegen en voorspoed toewensch, ook nadat mijn naam zal zijn verdwenen van den kop.

P.H. R. Jr.

De nieuwe hoofdredactie.

Aan bovenstaande mededeeling van onze hoofdredacteur Dr. P.H. Ritter Jr., kunnen wij toevoegen, dat wij den heer W. Graadt van Roggen bereid hebben gevonden, van 1 Februari 1934 af tijdelijk als hoofdredacteur op te treden.

Met ingang van 1 April zal de redactioneele leiding van ons dagblad in handen komen van den heer Prof. Dr. M.C. van Mourik Broekman als hoofdredacteur en van den heer W. Graadt van Roggen.

De directeur.

De twee weken van de jaarwisseling 1933-1934 moeten uitermate cruciaal in Ritters leven geweest zijn. In grote verwarring zal hij voortdurend met zijn gedachten bij de gewichtige zaak geweest zijn. Een brief van 21 februari aan S.J. Pit bevestigt dat: ‘Ongesteldheid verhinderde mij, U eerder te antwoorden op Uw vriendelijken brief, waarvoor ik U hartelijk dank zeg. Het geeft mij bevrediging, dat U elementen van waardeering vond in mijn werk, en ik blijf er U ook steeds erkentelijk voor, dat U aan die waardeering

uiting heeft willen geven op de vergaderingen van Commissarissen, die ik mocht bijwonen. Te meer waarde krijgen deze herinneringen voor mij, omdat ik nog steeds den sleutel niet kan vinden van de oorzaken, die mijn carrière plotseling vernietigden. Het was zooveel makkelijker voor mij, de berusting te verkrijgen, die noodzakelijk is, indien alles mij duidelijk was. Nu komen er telkens weer nieuwe dilemma's. Zoo, dezer dagen, een brief van den Secretaris der Gemeente, die mij over mijn raadsverslagen even bewonderend schreef als Mr. de Boer, wiens oordeel gewogen heeft, bij de vaststelling van mijn vonnis, afwijzend stond. Ik heb deze moeilijkheden ook medegedeeld aan de beide Heeren van Lier, toen zij zoo vriendelijk waren, persoonlijk afscheid van mij te komen nemen. Intusschen ben ik aan H.H. Commissarissen zeer erkentelijk voor de wijze, waarop zij mijne financieele positie wilden regelen. Ook aan U zeg ik voor Uwe gewaardeerde medewerking hartelijk dank.'

In het *UD* van 1 februari 1934 schreef W. Graadt van Roggen:

Ad Interim

In afwachting dat Prof. Dr. M.C. van Mourik Broekman als hoofdredacteur van het Utrechtsch Dagblad zal optreden, hebben Directie en Commissarissen het waarnemend hoofdredacteurschap aan mij toevertrouwd. Met de korte vermelding van het feit, dat ik heden deze taak heb aanvaard, meen ik te kunnen volstaan: het tijdelijk karakter van mijn functie maakt commentaar overbodig.

Een samenloop van omstandigheden maakt den man, die destijds mijn opvolger was, thans tot mijn voorganger. Tusschen toen en nu liggen meer dan vijftien jaren, die aan den redactioneelen leider van het Utrechtsch Dagblad hooge eischen van onmiddellijk inzicht en parate opinie stelden. Dr. Ritter bezag de vraagstukken en gebeurtenissen van dezen fel bewogen tijd naar een eigen wereld- en levensconceptie, welke aan zijn hoofdredacteurschap een zeer persoonlijk karakter hebben verleend. In de mededeeling van het besluit om zijn functie neer te leggen, heeft de heer Ritter zelf de doeleinden aangegeven, die hij als politiek leider heeft nagestreefd. Persoonlijke voldoening mocht daarbij zijn deel zijn. De lezers van het Utrechtsch Dagblad zullen hem dankbaar blijven – ook zij, die zijn enthousiaste voorkeuren niet altijd konden deelen – voor de veelheid en verscheidenheid van onderwerpen en vraagstukken, welke bij hem in zijn hoofdartikelen en in zijn letterkundige kronieken onder hun aandacht heeft gebracht – altijd in een vorm, waarin het nimmer falende talent van den litterator en woordkunstenaar te herkennen viel. De markante figuur van den afgetreden hoofdredacteur zal scherp geteekend in de herinnering van de lezers van het Utrechtsch Dagblad achterblijven. Moge bij den uitbouw van zijn nieuwe taak Dr. Ritter zijn

wenschen in vervulling zien gaan; moge vrijer vlucht zijn hoog verlangen stillen.

Er is een bron waaruit we kunnen opmaken dat Ritter midden (herfst?) 1933 kunstredacteur van het Haagse dagblad *Het Vaderland* had willen worden. Menno ter Braak schrijft op 30 oktober 1933 aan E. du Perron: 'Het Vad. is me nu definitief aangeboden. Ik heb nog speling gevraagd tot Maandag, omdat ik een soort proefbenoeming wil trachten te krijgen, waarvoor ik de hulp van den rector noodig heb. De goede Pannekoek *blaakte* letterlijk van vreugde, dat Scholte van de baan was. Ritter en Top Naeff zijn geketst.' [G.H. 's-Gravesande Pannekoek was corrector en verslaggever bij *Het Vaderland*].

Ritter moet op het einde van 1933 overigens ook contact hebben gehad met de *Nieuwe Arnhemsche Courant*. In het *AR* bevindt zich een brief aan hem van de directeur-hoofdredacteur (Van der Kuil?) gedateerd 21 december 1933: 'In aansluiting bij ons onderhoud deel ik U mede, dat de door mij gevoerde besprekingen met belanghebbenden er toe hebben geleid dat geen wijziging in de redacties van de Arnhemsche en de Nieuwe Arnhemsche Courant zal worden gebracht. Zooals de zaken thans staan bestaat er voor mij volstrekt geen mogelijkheid eenige medewerking Uwerzijds aan deze bladen tot stand te brengen. Het spijt mij dat een en ander zoo is geloopen, het zal wel 1936 worden voor ik gelegenheid krijg deze aangelegenheid onder de oogen te zien.'

In het *AR* bevinden zich ook twee brieven die ons in staat stellen de banden met de AVRO te bekijken. In een brief van 5 december 1933 schreef directeur W. Vogt aan Ritter: 'Ik heb de verschillende denkbeelden en suggesties, die U gemaakt heeft met betrekking tot Uw plaats in de AVRO-figuur overwogen en in mijn kring voor zooveel noodig ter sprake gebracht. Het resultaat van de wenken, die ik kreeg, gevoegd bij mijn eigen inzicht, heeft mij doen besluiten om U mede te deelen, dat ik er de voorkeur aan geef Uw tegenwoordige positie gehandhaafd te zien. Mocht U in deze beslissing een onvoldoende basis zien om Uw tegenwoordige post bij het U.D. te verlaten, dan ben ik bereid om U toe te zeggen Uw vergoeding van diensten op te voeren tot *f* 3000,- 's jaars, waartegenover Uwerzijds een nader in detail te regelen aandeel zou moeten worden aanvaard in de voorbereiding van het programma het gesproken woord betreffend.'

Op 2 januari 1934 schreef Ritter aan Vogt: 'Ik heb nog te antwoorden op Uw vriendelijken en door mij zeer gewaardeerden brief van 5 December j.l. De onderhandelingen met mijn commissarissen hebben hiertoe

geleid, dat ik mij bereid verklaard heb, de politieke en literaire leiding van het Utrechtsch Dagblad te blijven voeren, terwijl de technische leiding in andere handen komt, zoodat ik meer vrij kom voor literair werk. – Een en ander brengt echter een zoodanige salarisvermindering met zich mede, dat de door U in Uw brief van 5 December in uitzicht gestelde opvoering mijner vergoeding noodzakelijk zal zijn. Er komt bij dat de nieuwe regeling een voorloopig karakter draagt, die op 1 Mei definitief kan worden, indien ze beide partijen bevalt, zoodat een verlaten van het U.D. op 1 Mei geenszins is uitgesloten. Gaarne zou ik daarom Uwe gewaardeerde toezegging aanvaarden. De verminderde salarisregeling, die mij het driedubbele ontrooft van de door U toegezegde vergoeding gaat in op 1 Januari, zoodat het mij zeer welkom zou zijn, indien ook de nieuwe regeling bij de A.V.R.O. op 1 Januari inging. – Gaarne zal ik de nader in dé-tail te regelen voorbereidingen in het programma aanvaarden. – Ik heb daaromtrent reeds met den Heer den Daas eenige voorbesprekingen gevoerd, die U waarschijnlijk bekend zullen zijn. Ten spoedigste zal ik mij wederom met den Heer den Daas in verbinding stellen.'

In een brief van 5 januari 1934 schreef Vogt: 'Ik heb er geen bezwaar tegen, dat de nieuwe regeling 1 Januari a.s. in gaat. Voor de bijzonderheden versta ik mij met den heer Den Daas.'

Gerretson schreef over Ritters ontslag op 19 juli 1934 aan Geyl: 'Kijk een Ritter is, zooals je weet, weg als H.R. van het Utrechtsch Dagblad. Volgens zijn eigen zeggen, zou de grondoorzaak zijn, Mussert's dringen: Ritter zou namelijk, onder mijn invloed, te fel stelling tegen den Leider hebben genomen. Dat is niet de heele waarheid, maar er is eenige waarheid in. Men heeft Ritter vervangen door een malle moderne dominee [M.C. van Mourik Broekman], die in Breda als predikant en hier als professor ethiek en verwante artikelen leurde, en die onder hooger toezicht stond van Graadt van Roggen, de oud-hoofdredacteur, Ritter's voorganger, thans Jaarbeurs-secretaris. Dat is subiet mis gegaan, steeds misser, tot de haastige aftocht van H.M.'s innig geliefde gemaal een allermisst, en om de waarheid te zeggen, allermisselijkst artikel uitlokte: zoo in den trant van: we motte de waarheid toch zeggen; we smalen niet, maarr...'

Het ging om het onder de kop 'Z.K.H. Prins Hendrik Overleden' in het *UD* van 3 juli 1934 geplaatste artikel met deze passages: 'Het moge den Prins niet gegeven zijn geweest, krachtens zijn persoonlijkheid en wijze van leven, om eerbied af te dwingen; men begrijpt ook dat het voor hem een moeilijke positie is geweest, om naast een markante figuur als onze Koningin zich een grootsche plaats te verwerven in de harten der menschen. Veel

verwachting en hoop, gekoesterd bij het sluiten van het huwelijk in 1901, is niet in vervulling gegaan. Dit negatieve tot ons leedwezen constateerende, ligt over dit verscheiden een waas van teleurstelling, dat niet opgeheven kan worden al heeft niemand recht tot smaad.'

Het *UD* van 4 juli schreef onder de kop 'Ons hoofdartikel van gisteren' o.a.: 'Als men verstaat wat wij bedoelen dan zal men naar toon en inhoud kunnen beseffen, dat het ons verre lag om te smalen. Wat wij zelf schreven dat niemand recht heeft te smalen, zullen wij toch in de eerste plaats op ons zelf in onze verantwoordelijke taak willen toepassen.'

Gerretson ging verder: 'Enfin, de reactie was foudroyant, vooral op 't gebied van "ze zeggen" – 140 bedankjes in twee dagen naar 't beweren van Lohman, 88 volgens dat van den commissaris Van Lier. En de historische waarheid op 't kerkhof. Resultaat, na een pitoyabel excuus: "ik heb toch niet gesmaald? Ik zei toch: we motte nie smalen...", prompt aftreden des hoofdredacteurs. Ritter gnuift en met hem heel Utrecht. Nu, op het U.D. zit men in zak en asch. Want het weggaan eerst van R., nu van van Mourik Broekman, dreigt de reputatie van het blad geen goed te doen, en 't is lang niet gemakkelijk een plaatsvervanger te vinden. Gisteren had ik, over een geheel ander onderwerp, een onderhoud met den directeur of ik soms iemand wist. Na lang nadenken, en na ook even Picard [mogelijk Ritters toekomstige schoonzoon Mr. Drs. H.W.J. Picard] te hebben genoemd, heb ik dan jou voorgesteld. "Ik weet één man, die volkomen is wat ge moet hebben; en die, als hij wil, de geknipte man is: Geyl." Een lang gesprek kort samengevat: het denkbeeld viel in zeer goede aarde. Hij wilde aanvankelijk dat ik direct stappen zou doen, om namens hem kennismaking te verzoeken; doch meende beter te doen, te wachten tot Graadt van Roggen terug was.'

Gerretson dringt er dan met klem op aan dat Geyl zich kandidaat stelt. Geyl antwoordde op 24 juli 1934, dat er veel in is dat hem machtig aantrekt. Maar hij wil eerst meer zekerheid hebben 'dat er op de andere Utrechtsche positie inderdaad geen kijk is.' Hij bedoelt een door hem begeerd hoogleraarschap. Hij wil ook dat Van der Giessen en Graadt van Roggen 'fel zijn om mij te krijgen.' 'Ik ga niet solliciteeren, maar moet aangezocht worden.' Gerretson schreef op 27 juli 1934: 'Voor 't oogenblik moet *Gij* niets doen. Niet *gij* stelt uw candidatuur of wordt verzocht deze te stellen, maar *ik* heb, buiten uw voorkennis, uw candidatuur bij de directie gesteld. Deze liep warm, maar moet ook commissarissen warm maken. Gij wordt gecenseerd niets te weten tot dus ver. Het eenige wat Gij thans hebt te doen is, gevolg te geven, aan *mijn* verzoek nog een curriculum vitae te zenden; dat ik dan, al dan niet aangevuld, aan V.d.Giessen zal zenden. Doe mij nu het genoegen in deze precies mijn leiding te volgen.'

Geyl reageerde niet. In zijn brief van 3 augustus is Gerretson woedend: '[...] dat ik razend op je ben, en met reden. Ik heb me voor je uitgesloofd en vraag je *alleen* je curriculum. Dat vroeg ik je *weken* geleden; ondanks dringend herhaald verzoek krijg ik het niet!! Het zal me een goede les zijn me nogeens voor mijn vrienden in te spannen.'

Op diezelfde 3de augustus schreef Geyl aan Gerretson: 'Ingesloten brief was op de Bataafsche blijven liggen.' P. van Hees, die de Briefwisseling Gerretson-Geyl annoteerde, vermoedt dat het om het curriculum gaat. Op 30 augustus schreef Gerretson: 'Het is jammer, dat door het uitblijven van de inlichtingen, het ijzer niet heet gesmeed is.'

Van 4 september is een in de Briefwisseling gepubliceerde onvolledige nota die Gerretson voor Van der Giessen schrijft. Maar op 19 oktober 1934 moest hij Geyl berichten: 'Ik moet je iets melden, dat me pijn doet. Niets hoorend van de *U.D.* kwestie, ben ik eens gaan luisteren. En nu: de zaak, die eerst, dat erkende V.d.Giessen, ook bij commissarissen in zoo goede aarde gevallen was is gekelderd... ja raad eens om *welke* reden? Wegens je optreden tegen Colenbrander. – Van Vuuren, Lohman, ik zelf later hebben de geheele zaak geëxpliceerd, - maar Van Lier bleef van meening evenals Graadt van Roggen, dat je toch anders had moeten optreden. Het was ontactvol... en dus zou men, in de toekomst toch altoos last hebben met "conflicten". En daarvoor was men aan het *U.D.* bang...' Geyl had samen met P.N. van Eyck het plagiaat gegispt dat de historicus Colenbrander gepleegd had in een artikel over Willem van Oranje in *De Gids* van 1933.

Terug naar het ontslag van Ritter. Van 6 juli 1934 is een brief van Gerretson aan hem: 'Beste ouwe vriend, "Mij komt de wrake toe, ik zal het vergelden". De wrake over het U door 't U.D. aangedaan onrecht komt wel prompt. Ik ben zelfs paf van het prompte... 500 bedankjes! – En niet alleen hier in den omtrek is men woest, ook in 't politieke den Haag. Ik was gisteren op Koloniën: "Zoo iets zou onder Ritter toch onmogelijk zijn geweest". Kwam jij, als politiek hoofdredacteur maar terug! Ik gaf v.d.Giessen een hint. Hij is zoo ongelukkig...!'

Met ingang van 1 november 1934 werd J.G. Loohuis tot hoofdredacteur benoemd.

Toen Ritter op 7 oktober 1940 door de Duitsers van huis gehaald werd en vier jaar gegijzeld, schreef Mr. A.J.S. van Lier op 8 oktober aan mevrouw Ritter: '[...] ligt in de bedoeling voorloopig voort te gaan met de uitkeering van het bedrag, hetwelk Uw man ter zake gewoon was te ontvangen.' Welhaast zeker het honorarium voor zijn Letterkundige Kroniek.

249

Het ontslag is in Ritters leven nog lang een trauma gebleven. Samen met het falsum zelfs een dubbeltrauma. Uit het trauma van 1934 zijn drie brieven te verklaren. Op 22 juni 1936 schreef hij aan Radier: ‘In antwoord op Uw brief bericht ik U, dat ik U het kiezen van het ambt van journalist ten sterkste moet afraden. Dit beroep geeft aanleiding tot de allergrootste teleurstelling, zoowel voor de aankomende als oudere journalisten. Ik spreek na 15-jarige ervaring, en zou het een groote ramp achten, indien mijn eigen zoon, die ongeveer van Uw leeftijd is, een beroep van journalist zou kiezen.’ Op 16 juli 1936 aan Hauer: ‘Eveneens moet ik U ernstig afraden, uit hoofde van Uw letterkundige belangstelling, de journalistiek te kiezen als levenstaak. Dit beroep heeft voor de meeste menschen die er zich in begaven, hetgeen meestal met veel illusies geschiedt, een bittere teleurstelling gebracht.’ En op 17 december 1948 aan Van Mancius: ‘De letterkunde en de journalistiek als beroep uitgeoefend geven zeer grote teleurstellingen. Persoonlijk betreur ik het altijd, dat ik geen kruidenier ben geworden. Wie letterkundig talent bezit moet kousen gaan verkopen als wijlen Vondel; wie wijsgerig talent heeft moet brillen gaan slijpen als wijlen Spinoza. Het overbruggen van de scheiding tussen broodwerk en literatuur is de oorzaak van duizenden mislukkingen, zowel in de kunst als in het leven.’

Overigens behield Ritter na zijn ontslag een sprankje humor. Hij liet kaartjes drukken met erop: ‘Dr P.H. Ritter Jr Weggejaagd Hoofdredacteur Commissionair in letterkunde en aanverwante zaken’.

In zijn brief van 6 januari 1934 aan de Commissarissen zinspeelde Ritter op een latere beschrijver van de geschiedenis van zijn ontslag bij het *UD*. Die historicus moet zich op grond van bewaarde brieven een objectief oordeel vormen. Dat is de reden dat het ontslag hier zo uitgebreid aan de orde gesteld is.

Ritter als interviewer

‘Interviewers zijn gevaarlijke schepselen, die men eigenlijk niet moest toelaten binnen de poorten zijner woning. Want zij komen achter hun nieuws, zoals een handig dokter komt achter de kwaal. Houdt deze schijnbaar-argeloze snuiters in de gaten!’ (Ritter in het vraaggesprek met Ina Boudier-Bakker, 1935).

‘Kent ge, tussen haakjes, het journalistiek argot voor interviewen: het sarcastische uitmelken?’ (Ritter, geïnterviewd door L.B. van Gravestein in *Den Gulden Winckel*, 1919).

In de jaren 1934-1954 bezocht en interviewde Ritter vele malen Nederlandse auteurs. Ook ondervroeg hij enkele buitenlandse schrijvers. Meer dan vijftig vraaggesprekken zijn teruggevonden. Mogelijk zijn het er nog meer geweest. Vier ervan, namelijk de twee met Lodewijk van Deyssel, die met de toen Duitse schrijver Emil Ludwig en met de Hongaarse auteur Ferenc Kör-mendi, zijn radio-interviews. Alle andere werden opgenomen in *Eigen Haard*, het *UD*, de *Nederlandsche Bibliographie*, het *Nederlands Studieblad* (in 1952 voortgezet als *Weten*), *De Telegraaf* en *Het Boek van Nu*. Zes auteurs werden twee keer door hem ondervraagd: Jo van Ammers-Küller, Antoon Coolen, Anne de Vries, Jan Mens, Lodewijk van Deyssel en Ferenc Körmendi. Zelf is Ritter zeven keer geinterviewd.

Ritter stamt uit de tijd waarin men auteurs vereert, tegen hen opziet en onder hun indruk komt. Krijgt men de gelegenheid met ze te spreken dan is men vaak beschroomd, bewonderend, onderdanig, sentimenteel en/of bevangen. Het is duidelijk in Ritters verslagen te lezen. Hij verbaast zich er bestendig over dat auteurs zulke ‘gewone mensen’ zijn: Antoon Coolen is een prettig, doodgewoon, bescheiden mens, volkomen vrij van aanstellerij, Anne de Vries is een doodgewone jongen en ‘literaire geposeerdheid ligt verder van hem af dan Meppel van Vlissingen’, aan A.M. de Jong zijn alle pose en inbeelding vreemd, hij is pretentieloos en bezit ‘een bij deze demo-

craat niet verwachte zin voor het verfijnd schone', bij mevrouw Boldingh-Goemans bespeurt hij geen aanstellerij, ze heeft een innerlijke bescheidenheid, is eenvoudig en wil geen lettrée zijn, Willem Kloos is eenvoudig, Albert Verwey is eenvoudig, wars van pose en ongekunsteld, Jo van Ammers-Küller is 'helemaal niet interessanterig of aanstellerig' maar een gewone vrouw, J.W.F. Werumeus Buning is een eenvoudig mens, Jan Mens is een eenvoudig, rond man, zonder praatjes en pretenties,

S. Vestdijk 'zit als een doodgewone man met u te praten', heeft 'een verkwikkend gemis aan pose' en een 'volkomen afwezigheid van auteursijdelheid, die tot zijn markantste trekken behoort', bij M. Vasalis vindt hij 'niets van pose, van gewichtigheid', van Theun de Vries meldt hij: 'deze man mist de pose der literatoren, hij is een gewoon, hartelijk mens' en ook Henri Barbusse is zonder de minste pose. Ritter in een brief van 31 december 1906 aan Frans Mijnssen: 'Vanmiddag een heel erg prettig bezoek bij Thijm gebracht. Wat is er toch veel onwaars in wat er van zijn "pozeeren" gezegd wordt. Het trof mij zoo, vanmiddag dat hij zoo door en door eenvoudig en hartelijk was.'

Terugkerende vragen in de interviews zijn die naar lievelingsauteurs, invloeden, plannen, de toekomst in de crisistijd van de jaren dertig (in het gesprek met Albert Verwey komt in één alinea van twaalf regels vier keer het woord toekomst en vijf keer het woord toekomstverwachting voor) en het verschijnsel dat *vertellers* het populairst bij de lezers zijn, zoals Anne de Vries, Ina Boudier-Bakker, Jo van Ammers-Küller, Antoon Coolen, A.M. de Jong, A. den Doolaard, A. Roothaert, Jan Mens en Cor Bruijn. Ritter besprak die auteurs dan ook vaak in krant, tijdschrift en radio.

De vraaggesprekken zijn het tegendeel van wat 'het harde interview' heet. Men kan van die wat onderdanige houding ook kennis nemen bij in het Historisch Archief van de radio te Hilversum bewaarde opnamen uit 1936-1940 van de AVRO-verslaggever Gustav Czopp, die kunstenaars placht op te zoeken als zij kroonjaren bereiken.

Een belangrijk aspect van Ritters vraaggesprekken was het feit dat hij degenen die hij bezocht goed van naam kende en als criticus goed op de hoogte was van hun werk. Omgekeerd wisten zijn gastvrouwen en gastheren wie *hij* was: de gevierde radiospreker. Hij moet dus makkelijk binnengekomen zijn, al vermeldt Dirk Kroon in een bloemlezing met beschouwingen over het werk van Vasalis in een noot: 'Volgens mededeling van de dichteres was dr. P.H. Ritter Jr. "binnengekomen" door zich als patiënt aan te melden' [geciteerd uit het artikel 'Aan haarzelve ontzegd' van Remco Meijer in *Elsevier* van 22 december 1990], een mededeling die ik nauwelijks kan geloven.

Een enkel maal bespeurt men bij Ritter een afgunst op het succes van de ondervraagden. Want hoewel hij als radioman een grote populariteit be-

zat, voelde hij zich als romanschrijver miskend. Ook was er bij hem als rusteloos levende en werkende man soms sprake van jaloezie zoals op Antoon Coolen, die in alle rust in een mooie omgeving schrijven kan.

Al in 1920 gebruikte Ritter de vorm van het vraaggesprek bij een bezoek aan de Franse auteur Henri Barbusse, verschenen in *Eigen Haard*, In 1931 interviewde hij in Den Haag voor de radio een aantal schrijvers die aanwezig waren op het PEN-congres aldaar: Jakob Wassermann, Luc Durtain, Georges Duhamel, Georg Hermann en Herman Robbers. Zulke radiovraaggesprekken moeten toen iets nieuws geweest zijn. Opnamen zijn er niet van bewaard. Er wèrd niet eens opgenomen, alles ging terstond (‘direct’) de lucht in.

Een belangrijke vraag is: hoe schreef hij de vraaggesprekken op? Voor de radio was dat niet nodig, voor een tijdschrift wel. Mogelijk is het primitief begonnen: naar iemand toegaan, goed onthouden wat hij of zij zei en dan thuis het artikel schrijven. Maar hij zal toch al gauw de noodzaak ingezien hebben om potlood en papier mee te nemen en notities te maken. In het vraaggesprek met Anton van Duinkerken kan men lezen over het ‘blok der vraaggesprekken’, aan te nemen is: een blocnote. De methode van tegenwoordig: met een opnameapparaat op stap gaan, heeft Ritter helaas voor zijn tijdschriftartikelen niet gekend, wel voor de twee radiovraaggesprekken met Lodewijk van Deyssel, al is toen het apparaat door een technicus bediend en niet door de technofobe Ritter.

Het in dagblad of periodiek gepubliceerde interview is tot in onze dagen natuurlijk geëvolueerd. Zinnen als ‘zo vroeg ik haar’, ‘antwoordde zij’ en ‘merkte hij glimlachend op’ zijn tegenwoordig verdwenen. Lezen we ze bij Ritter, dan bekruipt ons de lust tot een glimlach. Het lijkt me echter onjuist er achteromkijkend schamper over te doen. Ook niet over trivia als de mededeling dat de vrouw van Antoon Coolen de heerlijkste koffie ter wereld zet. Het ligt allemaal ver achter ons en het is gedateerd, maar het heeft wel curiositeitswaarde. Te gek bijvoorbeeld klinkt nu Ritters opmerking, dat de nu geheel vergeten, maar indertijd veelgelezen Alie van Wijhe-Smeding misschien wel voor de Nobelprijs in aanmerking zou komen, een speculatie die waarschijnlijk van de ijdele schrijfster zelf kwam.

Toch blijven de vraaggesprekken boeiend. We vernemen er merkwaardige (nu nog opmerkelijke) zaken uit. Dat A. den Doolaard het laatste hoofdstuk van *De Bruiloft der Zeven Zigeuners* het eerst af had. Dat Antoon Coolen *Dorp aan de Rivier* in vijf weken schreef en *Peelwerkers* in twaalf dagen. Dat J.J. Slauerhoffs dichtbundel *Een Eerlijk Zeemansgraf* aanvankelijk ‘Een Eerlijk Zeemansgraf generzijds’ zou heten en dat hij *Napoleon op Sint Helena* mooi vond en dweepte met *Ulalume* van E.A. Poe. Dat *Elzelina* in het boek van Jo van Ammers-Küller familie van de schrijfster blijkt te

zijn. Dat *Mustapha* van A.M. de Jong zijn ontstaan te danken heeft aan het zien van twee Afghaanse windhonden aan de poort van de manege in Scheveningen. Dat Cor Bruijn met de gedachte gespeeld heeft zijn trilogie, die met *Vreemde Macht* begon, 'had ik tijd van leven' voort te zetten door de Nederlandse geschiedenis. En waarom Anton van Duinkerken zijn pseudoniem koos: 'Er gaat een legende, dat mijn voorouders in 1794 uit Duinkerken naar Bergen op Zoom gevlucht zouden zijn, wegens het verbergen van een katholiek priester. Ik weet niet, of die legende waarheid bevat, maar ik vond haar zo markant, dat ik mij naar Duinkerken heb vernoemd.'

Niet iedere ondervraagde is altijd tevreden geweest na lezing van Ritters artikelen. J. Huizinga mopperde hevig en wenste zich zozeer van de verantwoordelijkheid voor de inhoud van de tekst ontlast te zien, dat er een rectificatie diende te komen [De tekst staat (helaas zonder de rectificatie) in Joris Abeling: *Interviews uit Nederland*]. Elizabeth Zernike wijzigde veel in een drukproef. Herman de Man was zo ontstemd, dat hij publicatie van het met hem gehouden gesprek zelfs verbood.

Het literaire vraaggesprek is een vorm van journalistiek, die al eerder door twee andere figuren uitstekend beoefend is. De een is E. d'Oliveira met zijn boeken *De Mannen van '80 aan het woord* uit 1909 en *"De Jongere Generatie"* uit 1920. En de ander G.H. 's-Gravesande, die vele auteurs opzocht en ondervroeg om vervolgens de verslagen te publiceren in het tijdschrift *Den Gulden Winckel*. In 1935 bundelde hij een aantal van de vraaggesprekken in *Sprekende Schrijvers, gesprekken met Nederlandse en Vlaamse letterkundigen*. Bij die twee is Ritter te voegen. Al in 1920 had hij in Parijs het vraaggesprek met de toen midden in het nieuws staande Franse auteur Henri Barbusse. Er zou een onderzoek te verrichten zijn naar het journalistieke genre, dat hier aan de orde is. Kort geformuleerd: iemand gaat met een aantal vragen in zijn hoofd of op papier naar een auteur of ander kunstenaar (meestal naar diens huis) voor een vraaggesprek over diens leven en werk, maakt van dat gesprek, van de vragen en de antwoorden, een verslag dat hij publiceert, vaak in een tijdschrift, soms in een boek, met het oogmerk de kunstenaar dichter tot de lezer te brengen.

Lijst van Ritters vraaggesprekken

Met Willem Kloos in het *Utrechtsch Dagblad* van 5 mei 1934.
Met W.L. Boldingh-Goemans in de *Nederlandsche Bibliographie* van februari 1935.
Met H. Marsman in de *Nederlandsche Bibliographie* van maart 1935.
Met Roel Houwink in *De Boekenberg* van april 1935.

Met C.J. Heeck (voorzitter van de Algemeene Nederlandsche Bond van Leesbibliotheekhouders) in *De Boekenberg* van april 1935.
Met Alie van Wijhe-Smeding in de *Nederlandsche Bibliographie* van mei 1935.
Met J.J. Slauerhoff in de *Nederlandsche Bibliographie* van mei 1935.
Met Albert Verwey in de *Nederlandsche Bibliographie* van juni 1935.
Met Ina Boudier-Bakker in de *Nederlandsche Bibliographie* van juli 1935.
Met Reinier van Genderen Stort in de *Nederlandsche Bibliographie* van september 1935.
Met J. Huizinga in de *Nederlandsche Bibliographie* van oktober 1935.
Met Jo van Ammers-Küller in de *Nederlandsche Bibliographie* van november 1935.
Met Antoon Coolen in de *Nederlandsche Bibliographie* van mei 1936.
Met Siegfried van Praag in de *Nederlandsche Bibliographie* van juni 1936.
Met Johan van der Woude in de *Nederlandsche Bibliographie* van september 1936.
Met Anne de Vries in de *Nederlandsche Bibliographie* van maart 1937.
Met Helma Wolf-Catz in de *Nederlandsche Bibliographie* van april 1937.
Met J.W.F. Werumeus Buning in de *Nederlandsche Bibliographie* van mei 1937.
Met Anton van Duinkerken in de *Nederlandsche Bibliographie* van september 1937.
Met A.M. de Jong in de *Nederlandsche Bibliographie* van maart 1938.
Met Jan Mens in *De Telegraaf* van 18 februari 1939.
Met A. den Doolaard in de *Nederlandsche Bibliographie* van mei 1939.
Met A. Roothaert in de *Nederlandsche Bibliographie* van april 1940.
Met Jan Mens in *Nederlandsche Bibliographie* van juli 1940.
Met Anne de Vries in de *Nederlandsche Bibliographie* van juli 1940.
Met Jo van Ammers-Küller in de *Nederlandsche Bibliographie* van oktober 1940.
Met Lodewijk van Deyssel: AVRO-interview op 21 april 1946.
Met S. Vestdijk in *Het Boek van Nu* van oktober 1947.
Met M. Vasalis in *Het Boek van Nu* van november 1947.
Met M.A. Reinalda (commissaris der Koningin in Utrecht en voorzitter van de Rijkscommissie voor papiertoewijzing) in *Het Boek van Nu* van december 1947.
Met Antoon Coolen in *Het Boek van Nu* van maart 1948.
Met Cor Bruijn in *Het Boek van Nu* van november 1948.
Met Theun de Vries in *Het Boek van Nu* van november 1950.
Met Lodewijk van Deyssel: AVRO-interview op 22 maart 1951.
Met Rico Bulthuis in *Het Boek van Nu* van juni 1951.

Met Elisabeth Zernike in *Het Boek van Nu* van augustus 1951.
Met Albert Plesman (president-directeur van de KLM) in het *Nederlands Studieblad* van september 1951.
Met Willem Vogt (directeur van de AVRO) in het *Nederlands Studieblad* van oktober 1951.
Met M.G.J. Minnaert (hoogleraar in de sterrenkunde) in het *Nederlands Studieblad* van november 1951.
Met Chr. Leeflang (voorzitter van de Commissie voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek) in het *Nederlands Studieblad* van februari 1952.
Met F.Q. den Hollander (directeur van de Nederlandse Spoorwegen) in het *Nederlands Studieblad* van maart 1952.
Met Jhr. W. Boreel (directeur van de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer) in het *Nederlands Studieblad* van april 1952.
Met Fred L. Polak (socioloog) in het *Nederlands Studieblad* van juli 1952.
Met H.J. Kruls (generaal) in *Weten* van december 1952.
Met E.J. Slijper (hoogleraar in de algemene dierkunde) in *Weten* van januari 1953.
Met Henriëtte L.T. de Beaufort in *Het Boek van Nu* van juni 1954.

Buitenlanders:
Met Henri Barbusse in *Eigen Haard*, 1920, blz. 35-37.
Met Emil Ludwig: AVRO-interview op 24 oktober 1932.
Met Ferenc Körmendi in *De Telegraaf* van 26 april 1934.
Met Ferenc Körmendi: AVRO-interview op 11 november 1934.
Met Marie Gevers in de *Nederlandsche Bibliographie* van januari 1936.

Voorts heeft Ritter dus tijdens het PEN-congres in Den Haag in 1931 radiovraaggesprekken met Mevrouw K.A. Dawson Scott, Jakob Wassermann, Luc Durtain, Georg Hermann, Georges Duhamel, Dr. Ferrieri en Herman Robbers. Opnamen en teksten zijn niet bewaard maar Ritter schrijft erover in *De Radiobode* van 26 juni 1931.

Vraaggesprekken met Ritter:
L.B. van Gravestein interviewt Ritter in *Den Gulden Winckel* van oktober 1919.
G.H. Pannekoek Jr. (= G.H. 's-Gravesande) interviewt Ritter in *Den Gulden Winckel*, 1925, blz. 195-200.
Lien Ludriks interviewt Ritter in *De Radiobode* van 11 december 1936.
Johan van der Woude interviewt Ritter in het *Groningsch Dagblad* van 27 augustus 1938.

Ritter en Ter Braak in de etalage van Boucher

Op 12 maart 1936 schreef Boekhandel Firma L.J.C. Boucher (gevestigd 1842) op het Noordeinde 39a in Den Haag aan Ritter:

'Voor de boekenweek hebben wij een plan uitgewerkt hetgeen zou kunnen blijken niet zonder uitwerking en beteekenis te zijn voor het litteraire leven in Nederland. Wij hebben hiervoor 2 medewerkers noodig. Onmiddellijk dachten wij aan U en aan Menno ter Braak. De heer ter Braak was enthousiast over het plan. Ik zal het U in korte trekken schetsen: Wij willen een etalage maken waarin de hedendaagsche stroomingen tot uiting komen. Als volgt hopen wij dat, natuurlijk met Uwe medewerking te bereiken. Ter linker en rechterzijde worden als symbool van het imtiemste bezit 2 boekenkasten opgesteld. Deze kasten worden gevuld met ter eener zijde boeken welke U kiest en ter andere zijde met die, welke Dr. ter Braak kiest. In het midden komt het plebeciet [sic] van het publiek aan de hand van de 'Boek van de maand lijsten van de H.P. [*Haagsche Post*]'. Als criterium denken wij te stellen de boeken die iedereen belang kunnen inboezemen die van lezen houdt, dus zuiver litterair en historisch werk. Geen vakliteratuur. De bedoeling is dus een keuze te scheppen van het prototype boekenkast dat een gemiddeld intelligent Nederlander zou kunnen en moeten bezitten. Wij krijgen hier dus waarschijnlijk 3 uiteenloopende types, welke aanleiding zullen geven tot zeer merkwaardige controverses. Indien U met ons mede zoudt willen werken om dit stimuleerende plan tot uitvoering te brengen, dan zou ik dus gaarne zoo spoedig mogelijk een lijst van een 40 tal boeken van U ontvangen. Aan tijd zijn ze niet gebonden. Willem Leevend en Multatuli, Vondel en Reevius, Fabricius en Couperus! Daar wij hier ongevraagd beslag leggen op Uw tijd, zullen wij gaarne van U vernemen welk honorarium U voor Uw medewerking zult willen vastgesteld zien.'

Op 13 maart antwoordde Ritter: 'In antwoord op Uw brief van 12 Maart j.l., deel ik U mede, dat ik zeer gaarne wil medewerken aan de verwezenlijking van Uw idee, betreffende de twee boekenkasten. Mits de heer

Menno ter Braak geen bezwaar tegen mijn medewerking heeft, daar ons beoordeelen der literatuur zoozeer uiteenloopt. Gaarne ontvang ik bericht van U, wanneer U uiterlijk de lijst der 40 boeken wilt ontvangen. Ik zal dan zorgen, dat U ze op tijd heeft. De grootte van het honorarium laat ik geheel aan U over.'

Er moet intussen afgesproken zijn dat men zich zal beperken tot de periode 1880-heden. Boucher schreef op 16 maart:

'Hoogst aangenaam was het mij reeds zoo spoedig Uw toezegging tot medewerking aan het plan te mogen ontvangen. Integendeel met Uw vermoeden en ondanks de uiteenloopende opvattingen, of misschien wel daarom, stelt Dr. ter Braak de samenwerking zeer op prijs. Gaarne zie ik dus van U tegemoet een lijst met een 40tal boekwerken uit de periode 1880 tot heden, bepaald door wat U meent dat in de kast van geen Nederlander ontbreken mag. Mag ik een en ander voor 20 Maart van U ontvangen. Zooals U weet begint de boekenweek 28 Maart a.s. Eenige speling heb ik wel noodig om alle boeken bij elkaar te brengen.'

Ritter beperkte in zijn brief van 19 maart de opdracht nog iets meer: 'Ik zit, nu ik aan de verwezenlijking van Uw plan voor de Boekenweek toe ben, plotseling voor groote moeilijkheden. Wanneer ik mij houd aan de gegevens, die U mij verstrekte, dan heb ik aan een 40-tal boeken veel te weinig! Ik zou dus voorstellen, de boekenkasten, die de heer Ter Braak en ik zullen inrichten, te beperken tot oorspronkelijk Nederlandsch letterkundig werk, in de volstrekte zin van het woord (romans, essays en gedichten), na 1880. In dien de heer Ter Braak en U hiermede instemmen, zal ik U terstond de titels der 40 boeken zenden.'

In het *AR* bevindt zich het klad van de door Ritter ingezonden lijst:

1 Jacques Perk.
2 Verzen, Willem Kloos.
3 Mei Gorter.
4 De kleine Johannes van Eeden.
5 van Deyssel 1e Bundel V.O. [*Verzamelde Opstellen*].
6 Verwey V.O. - waarin Inleiding tot de Beweging.
7 P.L. Tak V.O.
8 van Looy Jaapje.
9 [doorgestreept: Diepenbrock Proza] Frans Erens Dansen en Rhythmen.
10 [doorgestreept: Jan Veth Proza] Berlage Nieuwe Bouwstijl.
11 Arij Prins De Heilige Tocht.
12 Louis Couperus Eline Vere.
13 Frans Coenen Gesch. v. '80.
14 [doorgestreept: Frans Mijnssen Ida Wahl] Onze Literatuur en Onze Evangelie-prediking Haspels.

15 P.C. Boutens [doorgestreept: Verzen] Verzamelde Sonnetten.
16 van Moerkerken De Bevrijders.
17 Johan de Meester Geertje.
18 Ina Boudier Bakker Het Spiegeltje.
19 Top Naeff Voor de poort.
20 Herman Heyermans [doorgestreept: Falkland] Diamantstad.
21 [doorgestreept: Hofker Gedachten en Verbeeldingen]. Marcellus Emants Liefdeleven.
22 Augusta de Wit Orpheus in de Dessa.
23 Fregatschip Johanna Maria van Schendel.
24 J.H. Leopold Verzen.
[tussengevoegd en doorgestreept: van Duinkerken Katholiek Verzet].
25 [doorgestreept: Geerten Gossaert Experimenten] Diepenbrock Proza.
26 H. Roland Holst Nieuwe Geboort.
27 [doorgestreept: P.N. van Eyck Getooide doolhof] Gerard Bruning Nagelaten Werk.
28 [doorgestreept: J.C. Bloem Media Vita] Slauerhoff Schuim en Asch.
29 [doorgestreept: J. Roland Holst De Wilde Kim] Zuid-Zuid West Helman.
30 Aart van der Leeuw De kleine Rudolf.
31 van Oudshoorn [doorgestreept: Zondag] Willem Mertens' Levens-spiegel.
32 Dermouw Brahman.
33 Bolland Zuivere Rede.
34 [doorgestreept: M. Nijhoff Vormen, du Perron Het land van Herkomst] Bint Bordewijk.
35 Carry van Bruggen Eva.
36 [doorgestreept: C.S. Adama van Scheltema Van Zon en Zomer] Huizinga Herfsttij der Middeleeuwen.
37 [doorgestreept: Sprotje M. Scharten Antink] Nieuwe Geluiden (als verzamelbundel der jongere poezie en representatief voor Coster zelf).
38 [doorgestreept: Dirk Coster Marginalia] Carnaval der Burgers Dr. M. Terbraak.
39 Antoon Coolen De Goede Moordenaar.
40 Herman de Man Het wassende Water.

Ritter secretaris zal het lijstje met weglating van de doorstrepingen hebben overgetikt en verzonden, maar Boucher moet op 18 april nog even schrijven: 'Op Uw keuzelijstje, dat U zo welwillend was ons voor de boekenweek te zenden komt als laatste titel voor: A. Verwey, Verzamelde Opstellen: Inleiding t.d. beweging van Tachtig. Dit werk nu kunnen wij in geen catalogus of Verweybibliografie terug vinden, reden waarom wij hierbij de

vrijheid nemen U te verzoeken ons hieromtrent nadere gegevens te willen verstrekken. (Opgave van uitgevers b.v.).'

Ritter antwoordde op 20 april: 'Naar aanleiding van Uwen brief van 18 dezer, bericht ik U, dat er een misverstand heeft plaats gehad. Mijn bedoeling was uit te kiezen het opstel van Verwey, waarmede hij het tijdschrift De Beweging heeft ingeleid. Men heeft er van gemaakt "De Beweging van Tachtig". En dit is niet mijn bedoeling. In het bedoelde opstel geeft Verwey een beginselverklaring omtrent zijn cultuurzin en denkwijze. U vindt het in de "Verzamelde Opstellen van Verwey", die bij Querido zijn uitgegeven. Gaarne zou ik een en ander van U vernemen omtrent het resultaat van het plan, dat door U, met medewerking van Dr. Menno ter Braak en mij, is verwezenlijkt.'

Op 21 april antwoordde Boucher: 'De Etalage had tijdens de boekenweek zeer veel bekijks en menig boek uit "De Kast van Dr Ritter" is er besteld geworden.' Dr. Menno ter Braak heeft nog eens apart in een artikel zijn standpunt ten aanzien van de keuze uiteengezet en verder zijn beide lijsten in een nummer van Het Vaderland afgedrukt geweest. Ik sluit ter Braak's lijst in om kennis van te nemen.'

Dit is de lijst van Menno ter Braak:

1 Multatuli, Complete Werken.
2 [doorgestreept: Albert Helman Zuid-Zuid-West] C. v. Bruggen Prometheus.
3 Willem Kloos, Verzen.
4 Verzamelde Opstellen van L. van Deyssel.
5 Jac. v. Looy, De Wonderlijke Avonturen van Zebedeus.
6 Herman Gorter, Mei.
7 idem, De Groote Dichters.
8 J. A. dèr Mouw, Brahman.
9 A. v. Schendel, Een zwerver verliefd.
10 idem, Herinneringen v.e. Dommen Jongen.
11 idem, Een Hollandsch Drama.
12 Nescio, Dichtertje.
13 Louis Couperus, De Stille Kracht.
14 idem, De Boeken der Kl. Zielen.
15 idem, Van Oude Menschen.
16 W.A. Paap, Vincent Haman.
17 J. Greshoff, Gedichten.
18 Fred. v. Eeden, Van de Koele Meren d. D.
19 Carry van Bruggen, Heleen.
20 J. Huizinga, Hersttij der Middeleeuwen.
21 G. Walschap, Celibaat.

22 M. Roelants, Komen en Gaan.
23 W. Elsschot, Villa des Roses.
24 idem, Lijmen.
25 M. Nijhoff, Vormen.
26 J.C. Bloem, Media Vita.
27 A. Roland Holst, Voorbij de Wegen.
28 Gerard Bruning, Nagelaten Werk.
29 E. du Perron, De Smalle Mens.
30 idem, Het Land van Herkomst.
31 H. Marsman, Paradise Regained.
32 S. Vestdijk, Berijmd Palet.
33 idem, Terug tot Ina Damman.
34 J. Slauerhoff, Saturnus.
35 idem, Het Leven op Aarde.
36 idem, Schuim en Asch.
37 Maurits, Van de Suiker in de Tabak (of andere roman).
38 P.H. Ritter Jr., Kaïn en Abel.
39 A. v. Schendel, De Waterman.
40 F. Bordewijk, Bint.

Acht boeken werden dus door zowel Ritter als Ter Braak gekozen: *Bint* van F. Bordewijk, *Nagelaten Werk* van Gerard Bruning, *Verzamelde Opstellen* van Lodewijk van Deyssel, *Mei* van Herman Gorter, *Herfsttij der Middeleeuwen* van J. Huizinga, *Verzen* van Willem Kloos, *Brahman* van J.A. dèr Mouw en *Schuim en As* van J. Slauerhoff. Ritter koos een boek van Ter Braak en Ter Braak koos een boek van Ritter.

In het *Verzameld Werk* van Menno ter Braak is in deel 4, blz. 615-618, te lezen hoe hij over de Etalage van Boucher dacht. Uit het artikel ‘Het getal veertig’ in *Het Vaderland*:

‘Toen een boekhandelaar hier ter stede mij verzocht hem een opgave te doen toekomen van de beste veertig boeken na 1880, ten einde die gedurende de Boekenweek in zijn etalage te kunnen confontreren met een soortgelijke keuze van de heer Ritter, zeide ik hem in een onbewaakt ogenblik mijn medewerking toe. Ik geloof, dat mijn eerste opwelling was: “ziedaar een goede mop!”, de ernstige lezer houde het mij ten goede. Het a zeggen is in dezen gemakkelijk genoeg, het b zeggen heel wat minder. En nu wil iemand van u het boekenlijstje met de veertig juweeltjes, brutaal opgesteld als een recept voor een win-kelraam. Natuurlijk heeft de boekhandelaar zich op de vermaarde tegenstelling objectief-subjectief geïnspireerd, waarbij de heer Ritter als de objectieve en de andere partij als de subjectieve uit de etalage

moet treden. De subjectieve moet de man voor het venster toeschreeuwen door zijn veertig boeken, dat hij maling heeft aan de Nederlandse literatuurgeschiedenis, dat hij voor de duivel zich niets laat zeggen doorschoolmeesters, dat hij nu eens met een geheel eigene en geheel afwijkende menagerie naar voren komt. Zoiets zal in de opzet hebben gelegen, ongetwijfeld. De subjectieve moet een protest zijn, jawel. En men komt tot welgeteld *twaalf* beste boeken. Meer zijn er niet. Voor deze twaalf boeken, zou men, litterair gesproken, willen sneuvelen. Maar wat heeft men aan deze eerlijke twaalf boeken, als de boekhandelaar er veertig nodig heeft en men dr. Ritter straks tegemoet dient te treden met zulk een grote familie?... Met enige verachting betuurt men zijn tweede lijst van 93. Het is een karakterloos wanproduct. De vervetting door het royale leven puilt er aan alle kanten uit; er zijn zelfs drie romans van betere dames binnengeslopen. Dit werd bijna de objectiviteit! Weg ermee, naar de guillotine! Twee dagen rust. Dan begint men te passen en te meten. *Het zijn er veertig*. Voor de winkel zag ik een dame meer dan tien minuten staan vergelijken: de veertig beste boeken van Ritter, de beste boeken van Ter Braak. Toen ging zij naar binnen en daarna kwam zij naar buiten met een boek, dat zij na rijp beraad had gekocht. Het was *Bartje*, dat op geen van beide lijstjes voorkomt. Zij raadpleegde slechts het lijstje van best verkochte boeken uit de *Haagsche Post*, dat zich open en eerlijk beroept op de objectiviteit van het getal en niets dan dat.'

Het lijstje van de Meest Gevraagde Boeken in februari in de *Haagsche Post* van 14 maart 1936 luidde:

1 Prof. J. Huizinga, In de schaduwen van morgen.
2 M.S. Wytema, Klaar voor onder water.
3 T. Gulbranssen, En eeuwig zingen de bossen.
4 A. de Vries, Bartje.
5 Diet Kramer, De Bikkel.

In het aprilnummer 1936 van de *Nederlandsche Bibliographie* (waarvan hij hoofdredacteur was) schreef Ritter in het artikel 'Na de Boekenweek': 'Intusschen bewijst de eindelooze verscheidenheid, om niet te spreken van anarchie van geestelijke en on-geestelijke perspectieven, welke bij iedere nieuwe collectieve aanbieding te aanschouwen valt, hoe ver wij verwijderd zijn geraakt van de periode, waarin litterair inzicht de paden opende tot het boek, waarin wij niet voor de waar "boek" werden warm gemaakt, maar waarin een algemeene letterkundige belangstelling vanzelf tot lezen leidde. Ook de boekhandel ziet dit wel in, getuige het initiatief van Haagsche boekhandelaren, die door Dr. M. Terbraak en door ondergeteekende een ver-

zameling van 50 moderne letterkundige boeken lieten uitkiezen, die de ontwikkelde Nederlander in zijn boekenkast moet hebben, en het publiek tot een oordeel riepen. Dat is ten minste een poging om wat orde te brengen in de verblindende verscheidenheid.’

Een AVRO-prijsvraag

Op 5 juli 1936 werd de nieuwe AVRO-studio aan de 's-Gravelandseweg in Hilversum feestelijk geopend. De trots was studio I, die behalve als concertzaal ook als schouwburgzaal dienst kon doen. Hij bood plaats aan 500 bezoekers. De ingebruikneming ervan vond in april 1937 plaats met een toneelspel voorafgegaan door een declamatorium. Voor dat declamatorium schreef de AVRO in november 1936 een prijsvraag uit. Iedere Nederlandse dichter kon inzenden, maar vijf dichters werden uitgenodigd om mee te doen: P.C. Boutens, Jan Engelman, M. Nijhoff, Henriette Roland Holst en J.W.F. Werumeus Buning.

In de *Radiobode* van 27 november 1936 vroeg de AVRO onder de kop 'Een taak voor onze dichters' de tekst voor een episch, dramatisch of lyrisch declamatorium voor soli, spreekkoren, eventueel zangkoor en orkest, dat een Nederlands onderwerp van onze tijd behandelde. 'Wij willen de ingebruikneming van studio I als schouwburgje op een enigszins feestelijke wijze vieren. "Die Weihe des Hauses", nietwaar?' In de declamatoriumprijsvraag 'kan iedere Nederlandse dichter meedingen, ook al zijn er enkelen door de AVRO uitgenodigd mee te doen. Het is met uitnodigingen altijd een delicaat geval. Daarom voegen wij aan de vermelding der uitgenodigden toe, dat wij hen weliswaar zonder voorbehoud rangschikken onder de prominente levende dichters, maar ook, dat de uitverkiezing van hun namen niet bedoelt aan te geven, dat naar onze mening de adel van de Nederlandse woordkunstenaars tot hen beperkt blijft. Wat het onderwerp betreft, wij hebben geen beperking willen aangeven. Dichters zijn vrijheid-minnende figuren en iedere dwang is hun een belemmering tot ontplooiing van gaven. Wij hebben ons echter veroorloofd een verlangen, een wens tot uitdrukking te brengen. Zo mogelijk moet het onderwerp blij en krachtig zijn. Het moet zo mogelijk een Nederlands onderwerp van onze tijd zijn. Een waarin de beste eigenschappen van het Nederlandse volk tot uitbeelding worden gebracht. Is het te verwonderen, dat wij dachten aan de droogmaking der Zuiderzee? Een kloek werk, waarin al de taaie eigenschappen van ons volk tot haar recht komen. Een werk des vredes, een werk van bouwen en win-nen en strijden in een wereld,

waarin de machten der vernietiging samenspannen en waarin het oorlogsgerucht gromt.'

Het artikel is niet gesigneerd maar het is zeker van Willem Vogt. Met de aanleg van de Afsluitdijk was in 1927 begonnen. De dichting van het stroomgat vond in tegenwoordigheid van koningin Wilhelmina plaats op 28 mei 1932.

In dezelfde *Radiobode* staan enkele zakelijke gegevens. Omdat het declamatorium met muziek hoogstens veertig minuten mag duren is het wenselijk dat de tekst niet meer dan ongeveer 25 minuten in beslag neemt. In overleg met de auteur en de jury zal een Nederlands componist worden uitgenodigd voor de muziek. Het bekroonde declamatorium zal worden gehonoreerd met *f* 300. Inzendingen van de uitgenodigde dichters worden gehonoreerd met *f* 100. Het opvoeringsrecht van door de jury verder geschikt bevonden vrije inzendingen zal voor latere uitzendingen kunnen worden verkregen.

De jury bestond uit: Anthonie Donker, Anton van Duinkerken, Kommer Kleijn [hoorspelregisseur], Eduard Verkade en Abraham van der Vies [toneelleider]. Voorzitter van de jury was Ritter, secretaris: W. Vogt. Inzendingen moesten uiterlijk 10 januari 1937 binnen zijn.

Door Kommer Kleijn is een brief bewaard, die hij, gedateerd 13 januari 1937, van de AVRO ontving. Men zendt hem twintig manuscripten. Achttien ervan zijn van onbekende auteurs. Maar Mart. Beversluis, Hollelweg 3 in Blaricum zond 'Die Noord en Zuid vereent' in en H. Roland Holst, Zomerzorglaan 27 in Bloemendaal 'Gedroomd gebeuren'.

Op 23 januari kwam de jury bijeen in het AVRO-kantoor te Amsterdam. In de *Radiobode* van 29 januari geeft Vogt een verslag van de vergadering. Anton van Duinkerken was verhinderd. Er bleken nu 23 inzendingen te zijn. De voorzitter van de AVRO, G. de Clercq, installeerde de jury. In zijn rede zei hij o.a.: 'U weet, dat de deelneming vrij was voor iedereen, die zich geroepen voelde mee te dingen. Maar u weet ook, dat wij vijf dichters van gevestigde naam uitnodigden mee te doen, opdat onder de resultaten der prijsvraag in ieder geval werk van een erkend niveau zou worden aangetroffen. U beseft echter ook, dat deze maatregel (mag ik haar oneerbiedig vergelijken met het begrip regenverzekering?) de kansen op de lauwerkrans van de onbekende dichter verkleint. Ik betreur het, dat dr. Boutens de enige onder deze uitverkorenen is, die de uitnodiging niet heeft aanvaard.' Nog niet alle uitgenodigde dichters hebben hun werk ingeleverd. Ritter beantwoordde de installatierede. De opnamen van beide toespraken zijn bewaard in het Historisch Archief. Daardoor zijn we in de gelegenheid het volgende uit de rede van De Clercq nog vollediger te citeren: 'Ik betreur het, dat dr. Boutens de enige onder deze uitverkorenen is, die de uitnodiging niet heeft aanvaard en

dat de vorm waarin hij zijn weigering stak met de hoffelijkheid op gespannen voet stond. Men moet dichters echter veel vergeven want (dr. Boutens heeft het onlangs nog ervaren) men begrijpt hen niet altijd.' De Clercq zinspeelde op de rijmprent 'Aan Prinses Juliana der Nederlanden bij haar huwelijk met Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld', een gedicht van Boutens dat op 7 januari 1937 door de regering aan de Nederlandse jeugd was uitgereikt, maar waarvan de laatste strofe door de regering verworpen was:

> Gelijk de nachtegaal zijn gaai
> Opvoert aan immer heller toon,
> Zal mijn verrukking lichterlaai
> De wieg omzingen van uw zoon,
> Het kind van liefde op Hollands troon!

Mevrouw Roland Holst en Jan Engelman hadden hun werk al ingezonden, dat van Werumeus Buning en Nijhoff werd nog tegemoetgezien. In dezelfde *Radiobode* wordt meegedeeld dat na het declamatorium het toneelspel 'De Vrede' van Aristophanes zal worden opgevoerd.

Op 17 februari 1937 schreef Kommer Kleijn aan Vogt, dat volgens hem alleen voor serieuze beschouwing in aanmerking kwamen: 'Gedroomd gebeuren' van Henriette Roland Holst, 'Die Noord en Zuid vereent' van Martien Beversluis, 'De dijk' van Jan Engelman, 'Holland' van W. Vuyk en 'De westewind' van Geerten Gossaert. 'De dijk' van Engelman is niet bij de twintig manuscripten die hem op 13 januari gezonden zijn, maar Engelman heeft op 14 januari zijn tekst gestuurd (als componist stelde hij Henk Badings of Alexander Voormolen voor, als stem Paul Huf). Merkwaardiger is Gossaerts Westewind. Waar kwam die opeens vandaan waaien? Het was toch allerminst een nieuw gedicht. Het had als 'De zeewind' al in *De Gids* van augustus 1911 gestaan. De volgende veronderstelling is te wagen: Ritter heeft zijn Utrechtse vriend Carel Gerretson ontmoet en hem aangespoord: zou je ook niet meedoen? Gossaert gaf hem het gedicht of Ritter nam het over uit de bundel *Experimenten*. Kommer Kleijn zegt ervan: 'Een inzending, die geheel buiten de voorwaarden valt. Maar leent zich voor een uitvoering of uitzending, doch niet bij deze gelegenheid.' Het zal inderdaad nog tot een uitzending komen.

De *Radiobode* van 19 februari 1937 deelt onder de kop 'De aanstaande poet laureate' mee, dat de jury op 20 februari bijeen zal komen. 'Dichtend Nederland ziet met kloppend hart naar dit literair conclaaf uit. Zullen witte rookwolkjes uit de AVRO-schoorsteen opstijgen en zal het volk op de Keizersgracht dan met een variatie op het eeuwenoude "habemus pa-

pam" (wij hebben een Paus) uitroepen: "habemus poeta" (wij hebben een dichter)?'

In de *Radiobode* van 26 februari wordt meegedeeld dat de jury met algemene stemmen 'De dijk' van Jan Engelman heeft bekroond. Uit 23 inzendingen. Was werk van Nijhoff en Werumeus Buning er dan niet bij? Waarschijnlijk niet. Nijhoff heeft waarschijnlijk nooit iets gestuurd. Werumeus Buning wel. Hij zond 'De Ballade van de merel' in (voor de prijsvraag geschreven?), maar hij was er te laat mee. We zullen nog zien wat er met zijn gedicht gebeurd is. Het juryrapport staat in de *Radiobode* van 19 maart. Na schifting is er van gedachten gewisseld over de vijf inzendingen die Kommer Kleijn al noemde. Men achtte 'Gedroomd gebeuren' van Henriette Roland Holst van grote waarde maar moest het gedicht aan verdere beoordeling onttrekken doordat het zeggen van de tekst het dubbele van de voorgeschreven tijd zou eisen.

Ook de inzending van Geerten Gossaert 'De westewind' moest buiten beoordeling worden gesteld, omdat hij technisch niet aan de vereisten voor de bedoelde uitzending beantwoordde. Lang is er vervolgens gedelibereerd over 'De dijk' van Engelman, 'Die Noord en Zuid vereent' van Beversluis en 'Holland' van Vuyk. Uitgebreid gaat het juryrapport in op de bijdragen van Jan Engelman en Martien Beversluis om tenslotte Engelmans werk te bekronen. Maar we zullen nog zien dat ook het werk van Beversluis tot uitvoering kwam.

Donderdagavond 18 maart sprak in de pauze van het Concertgebouwconcert 'Prof. N. Donkersloot (Anthony Donker) over de prijsvraag voor een AVRO-declamatorium, dat opgevoerd zal worden ter gelegenheid van de ingebruikneming van de groote concert-toneelzaal in de AVRO-studio op 22 April a.s. De be-kroonde dichter is Jan Engelman met 'De dijk', waarbij Bertus van Lier [Zoon van A.J.S. van Lier, die in het hoofdstuk over Ritters ontslag bij het *UD* al ter sprake kwam] de muziek zal componeeren.' Ritter moet Donker hebben ingeleid blijkens een zich in het *AR* bevindende brief met deze zinnen: 'Ik zal echter op 18 Maart in Den Haag een spreekbeurt moeten vervullen voor Eenheid Door Democratie. De programmaleiding der AVRO is zoo vriendelijk geweest mijn korte inleiding op een grammofoon-plaat te laten aanbrengen, zoodat ik dan toch nog mijn Haagsche rede kan houden, evenals mijn korte inleiding tot Uwe beschouwing voor het Nederlandsche publiek.'

Toen kwam het grote feest van de inwijding van studio I. Met eerst het declamatorium 'De Dijk' (tekst: Jan Engelman, muziek: Bertus van Lier), vervolgens een changement-à-vue van concertzaal tot toneelzaal (toegelicht door omroeper Guus Weitzel) en na de pauze 'De Vrede' van Aristophanes, bewerkt door Mannus Franken. Drie keer werd het programma uitgevoerd: op de avonden van 22, 23 en 26 april 1937. Op een van de drie

avonden was ik als 17-jarige aanwezig. Ik wist toen nog niet dat ik binnen de drie jaar bij diezelfde AVRO in dienst zou treden. De bezoekers ontvingen een mooi programmaboekje. ‘De dijk’ werd uitgevoerd door Joanna Diepenbrock, voordracht en het Omroeporkest onder leiding van de componist Bertus van Lier.

Waarschijnlijk is de directe uitzending van ‘De dijk’ op 22 april niet erg gelukt. In de *Radiobode* van 30 april schrijft W. Vogt onder de kop ‘De morgen na het feest’: ‘Het ligt in de bedoeling het gedicht ‘De Dijk’ van Jan Engelman nog eens voor de microfoon te doen voordragen door Kommer Kleijn. Door deze maatregel wordt tegemoetgekomen aan de wens, die geuit is, het gedicht nog eens te horen, gezegd door een mannenstem. Bij alle waardering voor de schone wijze, waarop Joanna Diepenbrock het heeft voorgedragen, bleef er een verlangen, het kloeke, gespierde kunstwerk nu eens uit de mond eens mans te horen. Daar komt nog dit bij: critici hebben er in hun bladen reeds op gewezen, het declamatorium, smeedsel van muziek en het schone woord. heeft iets tweeslachtigs. Moet het accent op de muziek vallen? Is het woord het voornaamste?’

Op 20 mei 1937 werden opgenomen fragmenten van ‘De Vrede’ uitgezonden. Vogt sprak verbindende teksten uit. Op 23 mei droeg Kommer Kleijn het gedicht ‘De Dijk’ zonder de muziek voor. En op 26 juni trad in studio I het Concertgebouworkest onder leiding van Bertus van Lier op. Tussen de Oxford-symfonie van Haydn en de ouverture Le Carnaval Romain van Berlioz in werd ‘De dijk’ weer met muziek uitgevoerd. Declamator was toen Harry van Oss. [*Historie en Kroniek van het Concertgebouw en het Concertgebouworkest* deelt mee, dat Bertus van Lier op 23 mei 1937 voor het eerst optrad als dirigent van het orkest in het Concertgebouw met De Dijk en met als solisten Joanna Diepenbrock en H. van Oss].

Maar ook de inzendingen van Martien Beversluis, J.W.F. Werumeus Buning en Geerten Gossaert zouden hun kans nog krijgen. Op 7 augustus 1939 zonden bij de geboorte van prinses Irene de omroepen een Nationaal Programma uit. De AVRO droeg daaraan bij: ‘De Brug die Noord en Zuid vereent’, episch-lyrisch declamatorium voor soli, spreekkoor, zangkoor en orkest, geïnspireerd door de bouw van de nieuwe brug aan de Moerdijk, door Martien Beversluis. Muziek van Louis Schmidt. Dit werk werd geschreven t.g.v. de AVRO-declamatoriumprijsvraag’. De uitzending is op 10 september 1940 herhaald.

Merkwaardiger is het volgende: In 1937 werd het Comité Maneto gesticht: Manifestatie Nederlandse Toonkunst. Het initiatief kwam van de Nederlandse componisten. Op het eerste Manetoconcert door het Concertgebouworkest in het Concertgebouw werd op 5 juni 1937 o.a. uitgevoerd De

Westenwind van Henk Badings met als soliste Joanna Diepenbrock, declamatie.

Verder stonden de inzendingen van Gossaert en Werumeus Buning in een AVRO-uitzending van 26 juli 1940:

Moderne Nederlandse Muziek
Het Omroeporkest onder leiding van Nico Treep.
Joanna Diepenbrock, declamatie.
1. De Westewind (naar een gedicht van Geerten Gossaert).
Henk Badings. Declamatie: Joanna Diepenbrock.
2. Clarinetconcert, Cor de Groot.
Solist: Jaap van Opstal.
3. De ballade van de Merel, naar een gedicht van J.W.F. Werumeus Buning, Hendrik Andriessen
Declamatie: Joanna Diepenbrock.

[‘De Dijk’ is te vinden in Jan Engelman: *Verzamelde Gedichten* met de mededeling in het Naschrift: ‘een gedicht dat in Februari 1937 werd bekroond door de jury voor de prijsvraag van de Algemene Vereniging Radio-Omroep, met de bedoeling dat het zou dienen als tekst voor een declamatorium’. ‘De Westewind’ is te vinden in Geerten Gossaert: *Experimenten*. ‘Gedroomd Gebeuren’ van Henriette Roland Holst werd in 1937 uitgegeven door Brusse in Rotterdam (in het colofon staat: ‘Geschreven op uitnodiging van de AVRO in januari 1937 voor de prijsvraag voor een declamatorium’). ‘De Ballade van den merel’ staat in J.W.F. Werumeus Buning: *Verzamelde Gedichten*, maar daarin staat *niet* de ‘Feestode t.g.v. het huwelijk van H.K.H. Prinses Juliana der Nederlanden en Z.D.H. Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld’. De tekst van de Feestode staat in de *Radiobode* van 1 januari 1937].

Tussen berusting en opstandigheid. Vier jaar Duitse gijzeling

Op 7 oktober 1940 ’s nachts om 4 uur werd er door de Sicherheitsdienst in de Admiraal van Gentstraat te Utrecht aangebeld. De Duitsers vroegen naar ‘der junge Ritter’. Zoon Rutger werd meegenomen naar de Maliebaan, waar hij tot zijn verbazing ook enkele van zijn hoogleraren aantrof. Er klopte iets niet. Het blijkt dat men zijn vader moest hebben. De naam Ritter Junior had de Duitsers parten gespeeld. Ritter werd met 115 andere bekende Nederlanders als gijzelaar naar het concentratiekamp Buchenwald gebracht. Het was een besluit van Rijkscommissaris Seys-Inquart als represaille ‘tegenover de houding der Nederlandse autoriteiten in Indië jegens de aldaar woonachtige Duitsers’.

Op die 7de oktober kon Ritter op een prentbriefkaart met erop gedrukt ‘Groeten uit Hotel Belvedère Wageningsche Berg’ (poststempel Wageningen) in potlood naar huis schrijven: ‘Lieve menschen, Even een teeken van leven! Wij worden zèèr fatsoenlijk behandeld. De fine fleur van Nederland behoort onder de geinterneerden. Een paar oud-Ministers, Eerste en Tweede Kamerleden, wethouders en burgemeesters van groote gemeenten, de Chef v d Regeerings Persdienst. Ik zal dit moedig dragen. Doen jullie het ook. Een kus en handdruk van Vader. In groote auto-bussen van de N.T.M. vervoerd.’

In het *AR* bevindt zich een gestencild geschrift *Buchenwald Mijn Dagboek* (Den Haag, 1945) van Mr. P.C. Reeringh. Daarin wordt beschreven hoe de gijzelaars afgevoerd werden. Op 9 oktober kwam men in Buchenwald bij Weimar aan. De eerste nacht bracht men met dertig man door op een slaapzaal. In de groep van Kamer 46c bevonden zich behalve Reeringh o.a. Jhr. Mr. M. van der Goes van Naters, lid van de Tweede Kamer, Prof. J.H.W. Verzijl uit Amsterdam, Prof. Jhr. B.C. de Savornin Lohman, lid van de Eerste Kamer, Jhr. W. Röell, H. van Wermeskerken, letterkundige, Mr. S.J.R. de Monchy, burgemeester van Den Haag, *Ritter*, A.J. Lievegoed, chef van de Regeringspersdienst, W. Drees, lid van de Tweede Kamer, Mr. Dr.

L.N. Deckers, oud-minister, A. Constandse, leraar Frans, H.W. Tilanus, lid van de Tweede Kamer en Prof. P. Geyl.

In het *AR* bevindt zich in de map Gijzeling ook de aanzet tot 'Herinneringen' van Ritter: 'Kort nadat wij aangekomen waren, werden we naar een badhuis geleid, om daar te worden onteigend. Wie in een concentratiekamp komt, wordt vóór alles van de wereld vervreemd. We moeten uit ons heerenpak stappen, we moeten uit ons ondergoed stappen, we moeten de trouwring afstaan opdat hij worde genummerd en daarna worden we zelf genummerd, nadat we naakt zijn gemaakt en gesproeid zijn door hangende gieters, die men douches noemt, de doop die voorafgaat aan den Satansdienst. Zij zijn wreed, die eerste oogenblikken en zij zijn symbolisch. Ontluistering. Men komt op een zolder, waar het grove goed op de toonbanken ligt, waarin men zich te steken heeft. En daaroverheen komen de zebra-pakjes, looverdun, afleggers van vorige slachtoffers, die waarschijnlijk al tot asch zijn gemarteld.'

Ritter vertoefde met zijn medegijzelaars bijna een jaar in Buchenwald. Men hield de moed erin door allerlei activiteiten zoals een Buchenwaldse Volksuniversiteit.

Reeringh deelt mee dat Ritter nummer 4647/25 en later 4647/41 was en dat hij op 27 oktober over literatuur sprak en op 27 december *A Christmas Carol* van Dickens behandelde. De violist Jo Juda en de pianist Mr. J.C. Baud (secretaris van prinses Juliana) speelden die middag sonates van Händel.

T. Smit-Hoekstra schreef op 3 januari 1950 uit Zeist: 'Ik las zoëven Uw artikel in ons Nieuwsblad "Kerstmis in Buchenwald".' Op 26 januari 1945 schreef Dr. Peverelli aan Ritter: 'Enkele dagen geleden stootte ik met vreugde op een ex-Buchenwalder en lieten wij vele kennissen de revue passeeren. Mijn gedachten gaan terug: ik zie U, ons vergastend op een boekbespreking: een kapotte bril op Uw neus balanceerend; in Reichs-onderbroek, maar waardig, door de zaal schrijden. Ik zie U geduldig in de rij voor 't appel staan en hoogst ongeduldig, nerveus heen en weer loopen toen Uw eerste zending boeken maar niet wilde komen.'

In de map Gijzeling bevindt zich een anoniem getypt fragmentarisch verslag over Buchenwald en Sint-Michielsgestel, waarin de namen van gijzelaars bewust veranderd zijn. Een lijstje met de codenamen is erbij gevoegd. Zo is Hendriksen Colijn en Jansen Mr. A.B. Roosjen.

Meer dan een jaar later, op 15 november 1941 werd het gezelschap uit Buchenwald per trein naar Nederland vervoerd, naar het grootseminarie Haaren bij Oisterwijk en in mei 1942 naar het kleinseminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel.

271

De kampbrieven van Ritter aan zijn vrouw zijn bewaard gebleven. Daar staan 221 bewaarde brieven van zijn vrouw aan hem tegenover. Hij ondertekent met ‘Nam’, zij met ‘Wrouv’. Zijn vrouw is genoodzaakt de levensverzekering op te souperen. Wat de AVRO betreft schrijft directeur W. Vogt al op 14 oktober 1940 (een week na het begin van de gijzeling) aan mevrouw Ritter: ‘De gebruikelijke vergoeding voor het houden van voordrachten gedurende één maand, zal voor zover October en November betreft nog per postwissel worden overgemaakt.’ Het is ƒ 250 per maand. Het bedrag wordt ook over december uitbetaald. In de maanden januari tot en met oktober 1941 ontving mevrouw Ritter ƒ 233.36. In november 1941 ging een wachtgeldregeling van De Nederlandsche Omroep in: 3 maanden 85%, 56 maanden 70%, 5 jaar 60% en vervolgens 50%. In de map Gijzeling bevindt zich het concept van een brief van zijn vrouw aan de AVRO waarin zij bedankte voor ‘de wijze waarop U zijn wachtgeldregeling hebt verzorgd, en waarop U tot nu toe voor de belangen van zijn gezin hebt gezorgd. Hij betreurt het alleen dat hij U zelf niet terugschrijven kan. Tot nu toe is het hem slechts veroorloofd één brief per maand te schrijven en wel aan zijn vrouw en kinderen.’

Er bevindt zich in het *AR* een onondertekende brief van 22 november 1940: ‘Aan Mevrouw C.M. Ritter-Landré zal door iemand, die liever onbekend wil blijven, maandelijks een bedrag van ƒ 200 worden overgemaakt als geschenk onder de volgende toelichting: 1. de maandelijksche geldzendingen zijn bedoeld als aanvulling van inkomsten, die mevrouw Ritter en haar gezin derven door de deportatie van haar echtgenoot; 2. de schenker zal deze volhouden zoolang zijn eigen middelen dat toelaten en mocht zulks onverhoopt niet meer het geval zijn, daarvan aan de belanghebbende zoo vroeg mogelijk kennis geven; 3. bericht van mevrouw Ritter, dat zij, hetzij door beëindiging van de deportatie van haar echtgenoot, hetzij op andere gronden, de aanvulling van inkomsten niet meer behoeft, zal te zijner tijd op prijs worden gesteld; 4. alle briefwisseling en remise van geld geschiedt door tusschenkomst van de Nederlandsche Middenstandsbank, Utrecht.’

Er is een (waarschijnlijk niet verzonden) brief van Ritter aan zijn zoon Rut uit 1951: ‘Het blijkt, dat ik, nadat ik volkomen gebroodroofd uit het concentratiekamp terug kwam, van een comité een subsidie van ƒ 3000 heb ontvangen door bemiddeling van den Heer Dunlop, Directeur van de Ned. Indische Handelsbank. Dit comité heeft anderen van veel hoger positie en groter financiele draagkracht dan de mijne, bijv. oud Ministers eveneens geholpen. Er stond tegenover, dat er gerekend werd op een schadevergoeding van de Regering, die nooit is gekomen. Het is mogelijk dat Mr. C.W. Ritter [zijn broer] in enig geheim comité heeft gezeten, dat deze zaken regelde hetgeen ik niet weet en nimmer heb verondersteld.’ Verzweeg Ritters

vrouw het tijdens de lange gijzeling voor haar man, al vroeg hij haar herhaaldelijk naar haar financiële toestand?

Uit een brief van Ritter aan zijn secretaris Beijers blijkt dat er ook correspondentie langs niet-officiële weg, dus buiten de Duitsers om, mogelijk was: 'Ik maak mij ongerust. In vele dagen ontving ik geen bericht van mijn vrouw. Zij schrijft anders regelmatig en geeft mij steeds in code-vorm op briefkaartjes bericht van ontvangst van de brieven, die ik haar langs den niet-officieele weg zend. Ook deze briefkaartjes blijven uit. Indien U mij nauwkeurig wilt inlichten, zoudt U mij dan een pakketje moeten sturen (de verdere inhoud kan waardeloos zijn), waarin U een zorgvuldig verborgen brief sluit.'

L. de Jong schrijft in deel 8 van zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* over de Brabantse kampen: 'Voorschrift was dat de brieven die de gijzelaars verzonden en ontvingen, de Duitse censuur passeerden, maar men vond in Haaren spoedig de postbode bereid om brieven de kampen uit, resp. binnen te smokkelen. In Haaren haalde de "legale" post met moeite 80 brieven per dag, terwijl (op een gemiddelde van misschien vier- tot vijfhonderd gijzelaars) soms per dag wel 700 brieven "illegaal" het kamp verlieten.

Zo schreef Ritter op 25 januari 1942 (er staat: 25.1.1946 boven! en er zijn geen alinea's, omdat papier schaars is) aan zijn vrouw: 'Lieve Moeder, Ik zend je langs een ongebruikelijken weg een brief in onze eigen, heerlijke Nederlandsche taal. Geen andere oogen dan de jouwe en de mijne hebben dezen brief gezien. Maak er dus geen zinspeling op in je volgende brief er spreek er, behalve met de jongens, die echter zwijgen moeten als het graf, met niemand over. Ieder woord erover of over het feit, dat je een brief op deze ongebruikelijke wijze ontvangen hebt, zelfs aan den allerbesten vriend of vriendin, kan de grootste gevaren met zich mee brengen. Waarom ik de gevaren van deze zending riskeer? Ik kon het niet langer uithouden. Het schrijven van den gewonen, maandelijkschen brief is in zekeren zin een marteling voor mij. Er zijn *drie* Censuur-Instanties: twee Nederlandsche (aan de Duitschers verantwoordelijk) en een Duitsche. Deze censuur beperkt zich niet tot de beveiliging van den Duitschen staat en de Duitsche weermacht, maar is in feite een volkomen bevoogding van den inhoud der correspondentie. De regelen, waaraan je je houden moet, zijn zoo ingewikkeld, dat je voortdurend ervoor moet zorgen, je vingers niet te branden. Zoo mochten wij nooit een enkel woord schrijven over ons leven in Buchenwald, en wij mogen dat nog niet. Alles, waardoor maar eenigszins getwijfeld wordt aan de volmaaktheid van de Duitschers, is in de correspondentie taboe. Ik begrijp dat niet, want een verstandig mensch is ook geneigd, de goede dingen van de Duitschers te erkennen. Dat goede was, in Buchenwald, dat wij, binnen het

prikkeldraad van onze gevangenschap, een volkomen vrijheid genoten. De Duitschers lieten alles over aan onze eigen organisatie, en wij hebben onderling vrijer van gedachten kunnen wisselen en ons vrijer gevoeld, dan ik onderstel, dat dit in bezet Nederland mogelijk is. Ik verlang hartstochtelijk naar jullie drieën, maar ik ben er van overtuigd dat: nu vrijgelaten worden, zou beteekenen in een zwaardere gevangenschap komen dan waarin ik vertoef. Alleen: zoodra het contact met de buitenwereld aan de orde kwam, voelde je de ijzeren vuist. Ik heb in Buchenwald heel erge dingen gezien, die aan politieke gevangenen (Polen en Joden) werden bedreven, maar ons persoonlijk, heeft men niets lijfstraffelijks aangedaan. Dat de gevangeniskleeding, waarin wij rond moesten loopen, vaak meer op lompen dan op kleeding geleek neem ik de Duitschers niet kwalijk. Men kan zulke dingen in oorlogstijd niet anders verwachten, bij het gebrek aan grondstoffen. Ook niet dat het dienstschoeisel meer dan verschrikkelijk was. Ik heb mij dikwijls gewond aan de puntige keien, voortdurend last met mijn voeten gehad. Er waren leemen wegen, waar je aan vastkleefde. De schoenen sijpelden door, later werden zelfs die schoenen ons afgenomen en kregen wij houten muilen, die uitschoten bij iederen stap dien je deed. Wij mochten in den eersten tijd heelemaal geen kleedingpaketten ontvangen. Je zakdoeken raakten op en de weinige sokken die je had, moest je als zakdoek gebruiken. Tegenover de schoenenellende stond echter, dat de bedden zeer goed wa-ren en de vertrekken ruim. De twee groote gebreken, die er waren in de hygienische verzorging: 1e. dat het drinkwater niet bacteriën vrij was, zoodat je het altijd eerst moest koken, hetgeen vooral op dorstige zomerdagen een groot ongerief was en 2e. de medische dienst. Ik heb den indruk gekregen, dat de Duitsche dokter bijna uitsluitend administratief werk deed. De feitelijke medische verzorging werd overgelaten aan twee vol-maakt onbevoegde communistische gevangenen, een oud metaalbewerker en een oud-journalist. Deze menschen stelden diagnosen, narcotiseerden en opereerden. De diagnose was een zuivere administratieve vaststelling van de kwaal, en de therapie was er dan ook naar. Voor platvoeten kreeg je een zweetbad en voor hart-lijden een lavement. Een van de beide Heeren, die voor dokter speelden, was een ware dictator. Slaagde men erin, hem te flikflooien, dan kreeg men kans op bevrijding wegens medische Lager-Unfähigkeit. Ik vond het niet waardig aan deze dingen mee te doen, maar een der vrijgelaten Nederlanders, liep op den dag van zijn ontslag luidkeels door het kamp te roepen: “ik ben de grootste van alle simulanten!” Het is mij onbegrijpelijk gebleven, hoe zulke, ook politiek voor Duitschland gevaarlijke toestanden met een groote machtsmogelijkheid in handen van communisten, gehandhaafd werden, terwijl bv. een onschuldige mededeeling van mij aan jou in een brief, dat wij een mooi uitzicht in het dal hadden van den berg, waartegen het concentratiekamp lag, onherroepelijk tot

vernietiging van dien brief aanleiding zou hebben gegeven. Of de Heeren van het ziekenhuis (ik bedoel daarmee de communistische gevangenen die door de Duitschers met alle macht waren bekleed) omkoopbaar waren? Ik heb geen bewijzen, maar het is mij wel opgevallen, dat enkele onzer, die over groote vermogens beschikten, plotseling vrijgelaten werden. *Ik* behoor nu eenmaal niet tot de plutokraten, maar tot de habenichts en daarom word ik door eene Mogendheid, die zegt de plutokratie te bestrijden en tegen wier smadelijke behandeling ik in woord en geschrift heb getuigd, nu bijna anderhalf jaar gevangen gehouden. Het erge is, dat de gevangenschap van velen onzer, noch met de Indische affaire, noch zelfs met de Duitsche staatspolitiek iets te maken heeft. Velen onzer zijn slachtoffers van *persoonlijke* rancunes van individueele N.S.B.-leden. Een tandarts onder ons had aan een zijner patiënten het tarief gerekend van de Mij van Tandheelkundee. Een van zijn patiënten, een N.S.B.-er, wilde behandeld worden voor een lager bedrag. De tandarts zeide, dat hij niet kon gaan beneden de tarieven van zijn standsorganisatie. Wacht maar, ik zal je wel krijgen, mannetje riep de N.S.B.-patient uit. De tandarts werd naar Buchenwald gedeporteerd, ofschoon hij nooit iets met politiek te maken had gehad. Hij is op Buchenwald gestorven. Er is onder ons een Haagsche melkboer, die naar Buchenwald gedeporteerd werd, toen bleek dat zijn beide concurrenten (N.S.B.-ers) het niet tegen hem konden volhouden, een paarden koopman, bij wien een N.S.B.-er achterstallige huurschuld had. Is mijn indruk juist, dan is deze interneering voor een deel het loon aan de N.S.B. voor de diensten, die zij aan de Duitschers heeft bewezen. De formule “Gijzelaar voor Indië” maakt een strafproces overbodig. En het is mij tot den huidigen dag duister, hoe de verzameling Indische onderwijzertjes, lagere ambtenaren, veeboeren, melkboeren enz. enz., een “Begrip” zouden vertegenwoordigen tegenover de Ned. Ind. Regeering. De “gros bonnets”, Dekkers, de Monchy e.a. zijn na korten tijd vrijgelaten. Tegenwoordig zijn er weer hooge Heeren bijgekomen, oud-Ministers van de a.r. partij, die eerst om politieke redenen waren opgepikt, maar het wil er alweer niet bij mij in, hoe en waarom een politiek-*gevaarlijke* (dus strafwaardige in den D. zin) opeens gemetamorfoseerd wordt in een gijzelaar. Er zijn dingen geweest, waar ik erg onder heb geleden. In de eerste plaats het gedegradeerd worden als man van bijna 60 jaar, met een bekende positie in den lande, vader van volwassen kinderen en grootvader, tot recruut, kostschooljongen. Dat ik plees heb moeten schoon maken en vloeren dweilen vond ik het ergste niet, ofschoon de heele familie van mede-geïnterneerden elkander uit pure verveling liep te bevitten over de futielste kleinigheden. Maar over het feit, dat je in het publiek je gevoeg moest doen, met z’n veertienen in een lokaal, ben ik nooit heen gekomen, en toen mij, kort na mijn aankomst in Buchenwald m’n trouwring van de vingers werd gerukt en de

portretten van jou en de jongens mij werden afgenomen, kon ik mij niet goed houden. Zoo hebben wij een half jaar geleefd, totdat de Zweedsche Gezant en het Roode Kruis tusschenbeide kwamen en verandering brachten. Het Roode Kruis heeft trouwens op een onovertroffen manier ons leed verzacht. Het zond ons schoenen, dekens, vruchten en wat niet al! Voedsel was noodig, want de voeding was en is nog volkomen onvoldoende, al komt er zoo nu en dan eens een opvleugje, vooral tijdens en na bezoek van een internationale instantie. Wij hebben dat nooit sterk aan den lijve gevoeld, omdat de paketten redding brachten. Zonder die paketten waren wij er vrij beroerd aan toe geweest! Het allerergste heb ik echter gevonden de misleiding. Toen wij pas op B. waren, werd ons officieel meegedeeld, dat wij behalve het Roode Kruis paket ook een privé levensmiddelenpaket in de maand van onze familie mochten ontvangen. Wij mochten dit ook aan onze dames schrijven en ik heb dat ook geschreven in mijn brief aan jou. Maar nadat de brief was goedgekeurd en verzonden, kwam er opeens de regeling, dat het *niet* mocht, zonder dat wij onze dames nader mochten waarschuwen. Het gevolg was, dat er, op volkomen geoorloofde wijze, een stroom privé paketten binnen kwam, die alle in beslag werden genomen. Ook een paketje van jou voor mij, door je liefhebbende handen samengesteld, was erbij. Ik heb me toen ook niet goed kunnen houden, maar ben in tranen van woede en ergernis uitgebarsten. Een dergelijk geval heeft zich nu hier, onlangs voorgedaan. Een paar dagen na onze aankomst hier, werd ons door den Commandant meegedeeld, dat wij twee onzer familieleden mochten ontvangen en drie uur lang met hen mochten spreken zonder toezicht. De treinen en bussen waren al uitgezocht! Plotseling wordt het bezoek afgezwaaid. De Commandant zei, dat het uitgesteld, niet afgesteld werd. Toen het bezoek daarna tòch uitbleef, onttrok de Commandant zich verder aan ieder contact met onze vertegenwoodigers en nu is de zaak geheel op de lange baan geraakt. Ik leg jou en de jongens het zwijgen op over al wat er in dezen brief staat. Het is *niet* mijn bedoeling, de Bezettende Macht in eenig op-zicht te belagen of te schaden. Wat er in het openbaar gezegd moet worden, kan na den vrede worden meegedeeld, niet nu. Maar ik *stikte*, omdat ik jouw, mijn eigen vrouw niets over mijn werkelijk leven kon meedeelen. En die ban is door dezen brief gebroken. Ik zou je nog boekdeelen kunnen schrijven, wij moeten echter wachten. Na deze uiting heb ik weer meer lust en moed, aan de maandelijksche Duitsche brieven te gaan. De situatie hier in Haaren bij Oisterwijk, is aanmerkelijk beter. Wij worden hier veel meer overeenkomstig onze positie behandeld en hebben een beschaafd en dragelijk leven. Alleen de voeding laat alles te wenschen over (waterige soep zonder veel substantie, een paar magere boterhammen en bijna nooit boter). Wij voelen dit echter weinig, door de paketten en gaven van buiten. *N.B.* Antwoord *niet* op dezen brief, maar schrijf mij, ten tee-

ken dat je hem ontvangen hebt, *onmiddellijk* een briefkaart, waarin je meedeelt, dat je met Kees bij onzen neef Vrij in Groningen bent geweest en dat het met zijn studiefonds in orde is. Niets anders! Ik werk hier aan van Effen en Spaansch. Helaas! is het leven hier erg druk en bewegelijk, met allerlei lezingen en uitvoeringen en huishoudelijke gebeurtenissen, waardoor je telkens gestoord wordt. En de teleurstelling over het afgezwaaid bezoek (een gebroken belofte!) is schrijnend. Maar de oorlog loopt snel af. Er zijn er onder ons, die meenen, dat het over drie maanden vrede zal zijn. Houd je vooral taai! Er is, in de toekomst veel te doen. God geve, dat onze jongens niet door arbeidsdienst of conscriptie worden gepakt. Het is mijn dagelijksche angst! Ik kus je innig: Je eigen Nam.'

En op 2 februari 1942 met erboven 'Lees dezen brief aan de jongens voor, en verscheur hem dan: 'Lieve Moeder, Ik doe je dezen brief weer toekomen op een onwettige manier. Hij is wederom niet gecensureerd. Maar ik meen moreel het recht te hebben, tot deze middelen mijn toevlucht te nemen. Ik moet je weer dringend verzoeken (ook aan de jongens) geen letter aan anderen te zeggen, ook niet aan den meest intieme. Vergeet niet, dat dat met mijn leven spelen zou beteekenen. Mijn taak is nauw en stellig bepaald: het leed van deze ballingschap dulden, om daardoor mijn vaderland te dienen. Maar als iemand bijna anderhalf jaar van zijn gezin wordt weggerukt, dan begrijpt ieder die nog iets menschelijks in zijn ziel heeft, dat hij gek wordt, als hij zich niet aan zijn eigen vrouw een enkele maal ontboezemen kan. Als ik wil, kan ik binnen een week weer in jullie midden zijn. Ik behoef niet eens daadwerkelijk tot de N.S.B. over te gaan. Eén brief aan Goedewaagen [in 1940 benoemd tot secretaris-generaal van het departerment van Volksvoorlichting en Kunsten en tot president van de Nederlandse Kultuurkamer] met een aan de N.S.B. sympathiseerende strekking en ik ben eruit. Ik heb de bewijzen in handen van lotgenooten, die door dergelijk soort dingen onmiddellijk vrij gelaten zijn. Maar dat wil ik nooit. Ik zou liever sterven dan den steun van landverraders te zoeken of ontrouw te worden aan vaderland en Koningin.'

Op 19 augustus 1942 (vier dagen nadat vijf gijzelaars zijn geëxecuteerd): 'Er is ons de vermaning gegeven, niet te schrijven over de tragische gebeurtenissen, die zich hier, juist aan den vooravond van mijn verjaardag hebben afgespeeld. Je begrijpt welk een diepe verslagenheid er nog steeds onder ons heerscht. Een tegenzijde is, dat wij een ware broederschap geworden zijn. Ik onderga het samenzijn in deze gemeenschap, waar men alles voor elkaar over heeft en waar een diepe vrede en genegenheid tusschen de menschen heerscht, als een der verhevenste ervaringen van mijn leven. Je kunt over mijn lot volkomen gerust zijn.'

Op 10 juli schreef hij aan F.C. Gerretson: ‘Mijn goede vriend Carolus, Ik was zeer gelukkig met je brief en ik antwoord je erop, door je een kleine schets te geven van ons leven hier en van eenige gemeenschappelijke vrienden. Wij zijn ongebroken en vol goeden moed. Wij, dat is onze gemeenschap, die zich sinds 7 October 1940 in hechtenis bevindt. Wij leven in geloof en vertrouwen in de toekomst, waaraan wij nog deel hopen te hebben. Ik persoonlijk heb weleens mijn vlagen van verbetenheid gehad, maar ik gevoel mij toch in evenwicht. Onder leiding van mijn nieuw gewonnen vriend Pos [H.J. Pos (1898-1955), hoogleraar in de algemene taalwetenschap (1924, VU), hoogleraar fi-losofie (1932, GU)], een schitterende geest en een Stoïcijnsch karakter, heb ik mij met de borst op de studie der wijsbegeerte geworpen. Ik bestudeerde Kants *Kritik der Urteilskraft*, Bergsons *Les deux sources* en Husserls *Phaenomenologie*. Voor mijzelf heb ik geen beduchtheid en ik heb een bijna religieus vertrouwen in de herrijzenis van ons volk. Maar wat mij tot stikkens toe kan benauwen is het lot van mijn gezin. Terecht schrijf je, dat ik trotsch mag zijn op mijn oudsten zoon, Rutger, – ook van den tweeden, Kees, die eerste jaars-medicus is, krijg ik zeer goede berichten. Maar juist omdat het met mijn jongens naar wensch gaat, bëangstigen mij de van buiten komende gevaren, die deze jonge levens bedreigen. – En omtrent mijn dochter Isa, die in Indië is, verkeer ik in volstrekte onzekerheid. – Cor houdt zich dapper en is levenswijs, maar een nijpend verlangen naar de hereeniging spreekt uit al haar brieven. – Wat onze gemeenschappelijke vrienden betreft: Geyl heeft zich in ballingschap als dichter ontpopt [Zijn bundel *Vrijheid!... Sonnetten* kwam in 1945 uit]. Hij is overgevoelig ten aanzien van dit nieuw-ontdekte talent, maar het talent schijnt rëeel te zijn, want van Eyk, Donkersloot en Nijhoff waardeeren deze verzen. Geyl is wat nukkig en opstandig, maar hij toont zich een waar vriend en trouw kameraad en een moedig karakter. Ik heb veel met hem op. Misschien interesseert het je, dat wij hier bezig zijn aan het verzamelen van een selectie uit mijn essayistisch proza. Zij zal *na den oorlog* ter gelegenheid van mijn zestigsten verjaardag verschijnen. – Antoon van Duinkerken leidt haar in, met een karakteristiek van mijn schrijverspersoonlijkheid. Ik was inderdaad zéér gelukkig met je brief en ik ben ontroerd door je blijvende, hartelijke belangstelling voor mij en de mijnen. Als je tijd en lust hebt, herhaal hem dan eens. – Want het zijn de stemmen welke uit de dierbare verte der herinnering komen, die ons hart vertroosten. Ut semper t.t. Henricus.’

In september 1942 zond Ritter aan Gerretson twee sonnetten ‘die ik in de ballingschap geschreven heb’.

Inkeer door het dichterschap

Dichten is binden van het wikkend leven,
Het lied een onverbiddelijk gericht,
De slotsom van ’t veel-ledige gegeven,
Het ééne Schema, ’t laatste aangezicht.

Want al wat wenkte ging allengs verloren,
Totdat het eind-beding zijn eisch gebood:
Herkennen draagt, tot rhythme en rijm verkoren,
Het onweerspreeklijk masker van den dood. –

Het laatst Behooren ijkt het eerste weten:
Het leven gleed van ’t wezen naar den schijn,
En alle wegen zijn vergeefs doormeten.

Dit dwalen eindigt in het oudst refrein,
De ziel heeft zich der laatste taak gekweten
Als zij haar eerst aspekt graveert in ’t rijm. –

Plotinus

De deugd niet aan een plichtenleer geklonken
Ik spiegel ’t Al gelijk een waterwel
En souverein in de eigen pracht verzonken
Volbreng ik d’Ethos van het Zelfbestel.

Geen zede kan aan deze Schoonheid raken
Mijn ziel ontstijgt aan deugds beveiliging.
In nacht van leegte blijft mijn lichtschijn waken.
Wat andren wet werd, bleef mij heiliging.

Al zonde en dool is in mijn weggestorven
Al Leed in ééne ranke vlam verteerd,
Gods eigen eenzaamheid in mij verworven.

Zoo, zinkend in de bronnen van het zijnde
Ben ik tot mijn volheerlijkheid gekeerd,
Omsponnen van den aanvang en het einde.

Ook bevindt zich in de map Gijzeling de lijst van namen van mensen die hem in zijn gijzeling schreven. Men mocht namelijk een onbeperkt aantal brieven ontvangen.

In 1948 schreef Ritter aan Mevrouw van Dam: ‘Ik heb mij gedurende mijn internering druk met Van Effen bezig gehouden en ik had mijn studie over hem geheel voltooid, toen de Duitsers haar kwamen vernietigen.’

En in 1950 aan de uitgeverij De Librije: ‘Ferdinand Huyck heeft voor mij een bijzondere betekenis. Toen ik in het concentratie-kamp was en alle tekenen er op wezen, dat ik gefusilleerd zou worden, heb ik mijzelf in evenwicht gehouden door het bestuderen van “Ferdinand Huyck”.’

We weten verder dat hij als gijzelaar het boek *Das ewige Bildnis* [Van Edith Makeleitis, 1942?] vertaalde.

In 1947 schreef hij aan Mevrouw Jaarsma: ‘In dezelfde tijd zijn er in mijn woning herhaaldelijk door de Duitsers huiszoekingen gepleegd, die mijn geheele archief hebben geplunderd en in de war gebracht.’ Dit geldt niet voor de ordners met bijna 60.000 brieven die ongeschonden bewaard zijn. Ze stonden waarschijnlijk op de zolder. Ritters secretaris schreef in 1947 aan J.W. Vermeulen: `De S.D. [Sicherheitsdienst] van onze vijanden hebben in het huis en vooral op de boekenkamer van Dr. Ritter danig huisgehouden bij de verschillende huiszoekingen na zijn internering.’

Ritter schreef in 1948 aan Victor van Vriesland: ‘Ik heb vele boeken van van Suchtelen bezeten, doch een reeks van huiszoekingen tijdens mijn verblijf in het concentratiekamp Buchenwald, hebben mijn bibliotheek ten zeerste geschonden.’

In Sint-Michielsgestel had Ritter veel contact met S. Vestdijk en Anton van Duinkerken. Hij schrijft erover in *Ontmoetingen met Schrijvers* (1956). Van Vestdijk zegt hij: ‘Hij leek onontroerd en trad de nieuwe ervaring lakoniek tegemoet. Hij onderging de vrijheidsbeperking maar met één bedoeling: zijn werk voort te zetten. Zijn dagen waren strak ingedeeld, om er zo-veel mogelijk tijd uit te halen. Hij schreef altijd, van de vroege ochtend tot de late avond, en hij schreef overal. Een enkele maal liet hij er zich toe verleiden een lezing [De tekst van de lezingenreeks ‘Het schrijven van verzen’ is opgenomen in S. Vestdijk: *Verzamelde Gedichten*] voor ons te houden. Ik heb nooit diepzinniger en verrassender stof horen voordragen en ik heb nooit horen voordragen op een vervelender manier. Hij miste elk contact met zijn gehoor en hij scheen zijn toehoorders grondig te verachten. De zaal liep leeg, maar de fijnproevers bleven, enkele mensen, die gespitst waren op de geniale dingen die hij zei.’ ‘Ook van Duinkerken werkte veel in het interneringskamp. Hij was het die telkens ons ophief uit de troosteloosheid, waarin wij verzonken in die oneindige tijd, toen wij zonder uitzicht wachtten op onze bevrijding.’ Vestdijk schrijft in *De leugen is onze moeder*: ‘Ik vind, dat

over het tutoyeren eens een kleine filosofie geschreven moest worden. Naar mijn ervaring is er geen sprake van, dat de gemeenzame omgangsvorm de prettige verstandhouding altijd ten goede komt. Ik ken gevallen, waarin het "u", wederzijds opgeheven, over een serie van al jovialer "je's", tot zulk een onoverwinlijke haat en minachting voert, dat men van elkaars vulgariteit begint te walgen, als ware men Duitsers, bij wie het "du" en "Sie" ook zoveeel voeten in de aarde kan hebben. Haat men elkaar van het begin af aan, dan kan het tutoyeren tot moord leiden; een toegevoegd schouderklopje drukt een der beide partijen dan vaak de dolk in de hand. Ik herinner mij, dat in Sint Michiels Gestel Dr. P.H. Ritter Jr. mij niet zonder opgetogenheid mededeelde, dat wij beiden vrijwel de enigen waren, die elkaar niet als boerenhufters met "je" aanspraken; daar had hij altijd erge last van gehad; het ging wel vanzelf, dat tutoyeren, maar het was toch niet goed om het te doen, men kon de vormen in acht blijven nemen ook onder de meest penibele en verbroederende omstandigheden. Nu let ik minder op vormen dan hij, maar "je" en "jij" tussen volwassen mannen vind ik toch wel zoiets als samen gaan zwemmen. Zoek naar de complexen! Gij vindt ze!'

Jo Juda schrijft in *Jantje Paganini Häftling 2613 1940-1945*:

'Daar stond hij dan, vlak vòòr ons in het zelfde boevenpak als wij allen. En weer hoorden wij: 'Geachte luisteraars.' Niet de vale gevangenisstrepen van zijn kleding, noch de dagelijkse vernederingen die ook hij moest ondergaan, ook niet de angstige situatie waarin wij ons bevonden, evenmin als het verdriet over de scheiding van vrouw en kinderen, konden verhinderen dat zijn zorgvuldig gekozen woorden minder deftig klonken dan voorheen door de ether, nu hij hier in Buchenwald zijn goed voorbereide lezingen hield. Hij belichaamde een deel van die betere, verloren wereld uit het nu geknechte vaderland en het bleef een zonderlinge gewaarwording dat, terwijl nog niet zolang geleden zijn stem bij menig Nederlander de huiskamer vulde, wij nu het voorrecht genoten de bezitter van die stem in tastbare werkelijkheid enkele meters van ons af te kunnen zien. *Mijnheer Oberon en mevrouw* luidde de titel van het boek, door Van Schendel geschreven, dat Ritter in zijn eerste voordracht besprak, waarschijnlijk omdat het toen net was verschenen. Ritter bleek een merkwaardige figuur te zijn. Aan zijn lot overgelaten was hij zo hulpeloos als een kind. Zo was hij bijna iedere ochtend vergeten, waar hij de vorige avond voor het slapen gaan zijn kleren had neergelegd. Soms ging hij met één sok aan naar bed en zocht de volgende dag waar dat ellendige ding toch wel gebleven mocht zijn. Nog 'en négligé' vroeg hij in alle vroegte aan de anderen, die afwezig en gapend zich om de kraan verdrongen, op zijn gesoigneerde wijze: 'Heeft één van de heren misschien een linkersok gezien?' Weinig lotgenoten spraken elkaar met het woord heren

aan, de meesten noemden elkaar gewoon bij de naam, zonder poespas en wel. In alle kampen, ook in die van gijzelaars was dat de gewoonte. Vandaar dat deze ook wel genoemd werden: de jouw-en-jijzelaarskampen. Het was daar immers totaal onbelangrijk wie en wat iemand in het gewone leven was geweest. De maatschappelijke waarden had-den niet de minste betekenis meer. Men was slechts een nummer, letterlijk en figuurlijk. Mijn nummer 2613 zal ik nooit vergeten. Het was op mijn jasje genaaid, zoals dat bij alle 'Häftlinge' voorkwam. Wat meermalen gebeurde met zijn sok, is Ritter ook eens overkomen met zijn pyamabroek. Een hele dag heeft hij gezocht, slenterde al vragend door alle kamers, werd onredelijk, gaf iedereen de schuld die hem voor de voeten liep, de broek weggemaakt te hebben, irriteerde de mensen en hing ze ellenlang de keel uit. Totdat bij het uitkleden 's avonds iemand, niet eens hijzelf, ontdekte dat Ritter de hele dag het spoorloos verdwenen kledingstuk onder zijn boevenkleren had meegedragen. Luidruchtig en langdurig jouwden de slaapkamergenoten hem uit. 'Nou ja,' zei hij met een wereldwijs lachje, toen hij het mij vertelde, 'daar sta ik boven.' Kameraad Wim Leyds, bestuursambtenaar met de rang van assistent-resident in het voormalig Nederlands-Indië, trok zich het lot van Ritter aan en probeerde hem bij te staan in de dagelijkse dingen, zoals het schoonhouden van zijn kastje, het op tijd aan tafel zijn en meer. Leyds was een beste kerel, die deze onmogelijke taak geduldig volbracht en met groot vertrouwen en idealisme steeds opnieuw hoopte, dat zijn beschermeling op de lange duur zou leren voor zichzelf te zorgen, iets wat nooit is gebeurd.

Zo maakten wij vaak op de kachel een beker met melk of chocolade warm uit het Rode Kruispakket. Iedere mok had een nummer, dat bij één van ons hoorde. Wanneer nu Wim Leyds de mok van onze Dr. P.H. op de kachel had gezet, kwam de laatste na een tijdje kijken hoe het met zijn chocolade of melk stond. Hij herinnerde zich dan ongeveer de plek waar Leyds zijn mok had neergezet, nam hem zonder naar het nummer te kijken en dronk de chocolade. Wel de helft van de keren bleek na enige tijd dat onze verstrooide vriend de inhoud van de verkeerde mok door zijn keelgat naar binnen had laten vloeien. De gevolgen laten zich gemakkelijk raden. Ruzies, scheldpartijen en wanneer men het niet verhinderde, hetgeen gelukkig altijd gebeurde, zouden handtastelijkheden menig geschil beslecht hebben. Pos en hij werden goede vrienden en van hun gesprekken, die op hoog niveau werden gevoerd, heb ik erg genoten. Ook Ritter volgde trouw de filosofiecolleges van Pos en de bijeenkomsten van het enige jaren later opgerichte colloquium sloeg hij nooit over. Het type van de burgerlijke kunstenaar, waarvan Thomas Mann het grote voorbeeld is, vertegenwoordigde hij ten voeten uit en als zodanig huldigde Dr. P.H. de liberale en humanistische idealen van de negentiende en begin twintigste eeuw. Bewondering voor het bijzondere en grote op cul-

tuurgebied, persoonlijke aanbidding die wel eens ‘would-be’ aandeed, waren hem niet vreemd. Ook kon hij in zijn gevoelsuitingen net een beetje teveel overslaan, zodat ik aan de echtheid daarvan twijfelde. Desalniettemin was Ritter nu eenmaal iemand, die onder alle omstandigheden mijn sympathie had, hij mocht doen of zeggen wat hij wilde. Verklaren kan ik dat niet. Sympathie is net als het tegenovergestelde, een mysterie. Van de één accepteer je eigenschappen, je vindt deze soms aantrekkelijk, die je in een ander verfoeit. ’s Avonds, na ons brood verorberd te hebben, converseerden wij vaak over muziek. Mijn geletterde vriend bezat een fijne intuïtie voor de ‘toonkunst’, zoals hij de muziek noemde en kon verrassend rake opmerkingen maken over een componist of een interpretatie. Ook zijn belangstelling voor muziek had Ritter met Thomas Mann gemeen. Verder gaat de vergelijking niet op. Mann was een genie. Ritter een talent met veel zwakke plekken. Zijn sterkste kant was waarschijnlijk zijn literaire kritiek, als zodanig genoot hij dan ook het meest bekendheid. Naast de ‘toonkunst’ en de wijsbegeerte spraken wij verder over letterkundige onderwerpen en natuurlijk over de militaire en politieke situatie van het ogenblik, waarin welhaast iedere discussie van ons in die dagen belandde. Ritter zat op dezelfde verdieping, maar in een andere kamer dan ik. In de smalle, kleine gang daartussen botsten wij soms tegen elkaar aan, wanneer hij op weg was naar mij, of ik naar hem. Mijn deftige vriend behoorde tot de verwoede pijprokers en ook hem had men er indertijd van moeten weerhouden om zijn hele Rode kruispakket voor tabak in te ruilen. Gelukkig bleek hij voor rede vatbaar en ofschoon met veel moeite, konden wij hem ertoe brengen om tenminste boter, melk-poeder, spek en Sanovite zelf te houden. Zolang hij nog een voorraad tabak bezat was Dr. P.H. zo gelukkig met zijn pijp als de Chinese dichter Li Tai Po met de wijn.

Jo Juda geeft een lijstje van de plekken van gijzeling. Aangenomen mag worden dat het ook voor Ritter geldt:
7 oktober 1940-15 november 1941: concentratiekamp Buchenwald;
16 november 1941-mei 1942: groot-seminarie, Haaren;
11 mei 1942-29 oktober 1942: klein-seminarie Beekvliet, Sint-Michielsgestel;
29 oktober 1942-6 september 1944: jongenskostschool de Ruwenberg;
6 september 1944-16 september 1944: concentratiekamp Vught.

Op 17 september 1944 kwam er een einde aan de gijzeling. De Duitsers wilden het kamp voor krijgsgevangenen inrichten en lieten de gijzelaars vrij. Ritter: ‘Wij hadden slechts tien minuten tijd, het kamp te verlaten, en moesten alles in de steek laten. We zijn onverhoeds vrijgelaten, zonder dat de moffen ons gelegenheid hebben gegeven onze bagage mee te nemen. Op

de Ruwenberg beschikte ik over boeken, want de relaties met de groote wetenschappelijke bibliotheken waren vlot. Mijn aanteekeningen en verder materiaal moest ik op den Ruwenberg laten liggen, – er werd ons bij het vertrek geen tijd gegeven iets mee te nemen. Correspondentie heb ik moeten achterlaten.'

Er is een brief van 26 september 1944 uit Utrecht aan zijn secretaris Beijers: 'Ik verneem dat de post in Utrecht en tusschen Utrecht en omliggende gemeenten nog wordt bezorgd, al gaat er meer tijd mee heen dan in normale omstandigheden. Nu ik aldus verzekerd ben van de mogelijkheid van contact tusschen U en mij, is een der eerste dingen die ik doe, na de dagen van verwelkoming in de familie U te berichten, dat ik Zondag voor 8-daag in vrijheid ben gesteld. – Ik ben de eenige vrijgelaten gijzelaar, die zich terstond na zijn bevrijding door de versperringen heen te voet naar zijn woonplaats heeft begeven, zoodat ik mij t'huis, te Utrecht bevind. De andere heeren zijn gestrand in Vucht, en vertoeven nog daar, onder Roode Kruis-bewaking. Het is mij duidelijk, dat U nu alle verkeersmiddelen zijn opgeheven, niet dagelijks meer naar Utrecht kunt komen. – Maar wellicht is het U mogelijk één maal den tocht te voet naar Utrecht heen en weer te ondernemen. Ik heb zeer veel met U te bespreken en voor de toekomst te regelen. – Wij kunnen dat in een paar uur afhandelen, maar het is wel noodzakelijk dat wij zoo spoedig mogelijk eenig persoonlijk contact krijgen. U kunt mij Uwerzijds schriftelijk nog over de post bereiken.'

Op 24 december 1945 schreef hij aan de Heer en Mevrouw Leiten in Heusden: 'Nadat U mij in den herfst van het vorige jaar op zoo buitengewoon milde wijze geholpen heeft om naar Utrecht te komen en mij getroost en verkwikt hebt na mijn langdurig verblijf in concentratiekampen, heb ik, herhaaldelijk getracht U te bereiken. De post zond echter alle brieven als onbestelbaar terug. De oorlogsomstandigheden waren hiervan de oorzaak. Ik vreesde reeds een oogenblik, dat U bij de rampen, die Heusden hebben getroffen, waart omgekomen. [Het laat-gotische stadhuis uit 1588 was door de Duitsers opgeblazen]. Ik vernam echter van den Heer Willemse, dat U Goddank ongedeerd zijt. Ik had reeds lang de mij door U geleende damesfiets moeten terugzenden, doch kort na mijn thuiskomst geraakten wij hier in de hongerperiode. Ik moest, wilde mijn gezin niet van honger omkomen, fouragetochten trachten te ondernemen en heb daarbij van Uw rijwiel gebruik gemaakt, dat daarbij in het ongerede is geraakt. Ik ben bezig een nieuwe damesfiets te verkrijgen. Zoodra de toewijzing in mijn bezit is, hoop ik U een rijwiel toe te zenden en daardoor aan mijn verplichtingen te voldoen. Ook ligt het in mijn bedoeling U, wanneer het jaargetijde wat milder is, persoonlijk te komen bezoeken. Ik gevoelde behoefte U deze dingen voor het einde

van het oude jaar te schrijven, in de hoop, dat mijn brief U ditmaal bereikt. Mijn hart is vol dankbaarheid en ik betreur het in hooge mate, dat ik U, tengevolge van de omstandigheden ongerief bezorgd heb.'

Op die damesfiets slaagde Ritter erin de grote rivieren over te steken. Zijn zoon Rutger vertelt: 'Het was een prachtige dag en ik liep op straat en hoorde mijn naam roepen. En daar kwam mijn vader aan op de fiets. Het was net een spookverschijning.'

Nooteboom schreef op 2 november 1944 aan Ritter: 'Mijn plan om reeds den 17e September te voet op weg te gaan mislukte door arrestatie in Michielsgestel, waar de Ortskommandant ons als verdacht uitziende vreemdelingen niet vertrouwde. Wel waren we spoedig weer vrij, maar de situatie ter plaatse leek zoodanig dat het geraden scheen even de kat uit de legendarische boom te blijven kijken. In den tusschentijd had ik gelegenheid de situatie in den Ruwenberg op te nemen. Bijna alle boeken, die ter verzending gereed lagen heb ik er aangetroffen en voor zoover noodig opnieuw verpakt aan frater Geraldus ter bewaring overhandigd tot er weer normaal postvervoer zal zijn. Deze zijn dus voor het grootste deel niet verzonden. Maar zelfs al ware dat het geval, dan zou je toch niet in staat zijn de meesten ervan op te vragen. Wat voorts je particuliere bezittingen betreft, daar moet je niet te veel van verwachten. Er is zwaar geplunderd en wat er over is ligt in twee zalen bij de fraters voor het uitzoeken door de rechthebbenden in ongelooflijken chaos. Wel trachten de volijverige en goedwillende fraters eenige orde te brengen, maar veel konden zij er niet terecht brengen. Ik raad je aan zoo snel dit mogelijk is naar Gestel te reizen en te zoeken wat er van je bezittingen over is.'

Op 4 januari 1946 schreef een Gestelse frater aan baron Speijart van Woerden: 'Na de vrijlating der geïnterneerden zijn hun boeken door den heer Salvegter [?] en Prof. Prinsen gesorteerd en ingepakt. Bij hun komst op het seminarie hebben de Engelsen vele van deze pakketten en dozen weer geopend, er boeken uitgenomen en hier en daar neergeworpen of aan particulieren uitgedeeld en wat erger is, de bewoners van de omgeving gelegenheid gegeven boeken mee te nemen. Toen in Januari de boeken veiligheidshalve naar Ruwenberg werden gebracht, constateerde prof. Prinsen na de eerste sortering, dat er enkele dozen van Dr. Ritter verdwenen waren. Hij heeft hiervan indertijd de dorpspolitie op de hoogte gesteld, maar helaas zonder resultaat.'

Nog op 8 juni 1948 schreef Ritter aan de rector van De Ruwenberg: 'Wij zijn overhaast vertrokken en ik acht de mogelijkheid niet uitgesloten, dat een mijner boeken, te weten: Windelband, Geschichte der Philosophie, in de verwarring van het ogenblik in Uw bibliotheek terecht is gekomen.' Fra-

ter Geraldus moest hem na lang zoeken helaas in teleurstellende zin antwoorden.

Op 3 januari 1946 antwoordde Ritter aan de uitgeverij Scheltema & Giltay: ‘Ik heb in de afgeloopen maanden geschreven aan mijn gijzelaarsherinneringen, hoewel het boek nog niet voltooid is. Ik vraag mij echter hoe langer hoe meer af of het verstandig is dit boek thans te brengen.’

In 1945 en 1946 hield hij in enkele Volksuniversiteiten drie lezingen over ‘De psychologie van den gijzelaar’:

I. Algemene opmerkingen over de psychologie der dwang-gemeenschap. De verhouding tussen individu en groep. De kwade zijden: het afreageren van ergernissen op elkaar. Ontmoediging en zielsziekte. De goede zijden: solidariteit, opofferingsgezindheid. De tucht en de zelftucht. Religieuze verdieping.

II. De verhouding tot de mede-gevangenen, buiten de gijzelaars-gemeenschap. De verhouding tot de bewakers. De verhouding tot thuis. Brieven en pakketten. Sociologische opmerkingen: het ontstaan en de verdeling der groepen binnen de engere gemeenschap.

III. Beelden uit mijn gijzelaarstijd.

De teksten van de lezingen zijn er niet meer.

Mevrouw Ritter hield in de Admiraal van Gentstraat in Utrecht van 18 juni 1941 tot 15 januari 1942 een oorlogsdagboek bij, bewaard in het *AR*. 472 brieven uit de gijzeling van haar man aan haar bevinden zich in het *AR* en in het Letterkundig Museum (die van 28 april 1943 tot 1944).

Ritters broer Mr. C.W. Ritter haalde in de oorlog een huzarenstukje uit. L. de Jong schrijft in *De Bezetting* (hoofdstuk De Hongerwinter) over geld dat er moet komen voor de Spoorwegstakers, dat Mr. G. van Hall, broer van de oprichter van het Nationaal Steunfonds (de illegale bankier van het verzet), Walraven van Hall, een oplossing vindt: ‘In de Nederlandse Bank te Amsterdam wordt de scepter gezwaaid door een NSB-president, Mr. M.M. Rost van Tonningen, maar de kassier-generaal, Mr. C.W. Ritter, is volkomen betrouwbaar. Hij heeft toegang tot kluizen van de Bank waar schuldbekentenissen liggen waarmee de schatkist miljoenen-bedragen pleegt op te nemen bij de banken. De Persoonsbewijzencentrale, een van de kundigste falsificatiegroepen, maakt valse schuldbekentenissen. In de kluizen van de Bank komen die te liggen in plaats van de echte. Je kunt daar alleen maar met een kaars komen – licht is er immers niet meer en als Rost van Tonningen het ooit in zijn hoofd zou halen, naar die schuldbekentenissen te gaan kijken, zou hij vermoedelijk niet eens merken dat er nagemaakte liggen. De echte gaan naar de Rijkspostspaarbank. Daar voert men de fictie op dat er geld nodig is voor de wachtgeldregeling van door de oorlog stilgelegde bedrijven.

Daar is een Fonds voor, beheerd door de voorzitter van de hoofdgroep industrie, Ir. Den Hollander. Met behulp van die schuldbekentenissen die immers volkomen echt zijn (de nagemaakte liggen maar op één plaats: bij de Nederlandse Bank. Men heeft al die manipulaties na de oorlog natuurlijk meteen weer ongedaan gemaakt) kan Ir. Den Hollander elke week bij vijf banken in Amsterdam twee miljoen gulden opnemen. Al dat geld gaat naar het Nationaal Steunfonds en koeriersters van het NSF fietsen periodiek naar alle delen van het land, soms met een miljoen gulden in hun fietstas. Er is geen cent zoekgeraakt. Mede dank zij de hulp van plaatselijke organisaties waarin mensen van de spoorwegen soms wel, soms niet een rol spelen, krijgt na de aanloopperiode elke spoorwegstaker, behalve af-en-toe voedsel, elke week zijn volle loon plus nog de kerstgratificatie. Uit eigen fondsen fourneren de Spoorwegen achtentwintig miljoen – het NSF zorgt voor vijfendertig miljoen gulden, dat is tweederde van het bedrag dat deze organisatie alleen al met de zeldzaam in-genieuze schuldbekentenissenactie weet vrij te maken. Vrij te maken onder omstandigheden waarbij op dit, als op alle illegale werk, de doodstraf staat.' Zie ook: Herman Speyer: 'De geheime honderdjes van 1944' in de *NRC* van 20 september 1993 en Harry van Seumeren: 'Laat bruin maar trekken' in *de Volkskrant* van 29 april 1995.

Toen Ritter na de oorlog bij de AVRO terugkeerde, schreef hij in de *Radiobode* van 20 juli 1945 (herdrukt in die van 3 februari 1946, hij hervatte zijn boekbesprekingen op 20 januari 1946) Een persoonlijk woord tot mijn luisteraars:

De vriend, dien ik het meest gemist heb in al die jaren van mijn ballingschap, dat is het marmeren blokje. Voor hem, die op gezette tijden zijn woorden door den aether stuwt, wordt de microfoon een levenskameraad, waar hij niet buiten kan. Hij kan niet buiten zijn humeur, want – dames en heeren onzichtbare toehoorders, – de microfoon heeft een humeur. Die kleine, gulle toeter, die als maar wacht op onze woorden, is een nerveuse gezel. Hij is overgevoelig voor geluiden, hij kan er niet tegen dat men hem martelt, met al te daverende klanken, dan wordt hij schor en dan draaien de luisteraars den spreker den nek om. Hij kan er niet tegen dat men zich vergist, want de struikelingen der volzinnen in de studio wordt een duikeling van woorden in de huiskamer en moeder zegt, terwijl ze de thee schenkt: "de spreker is vanmiddag niet op dreef". Hij kan er niet tegen, dat men slecht articuleert, want oma, die een beetje doof is, buigt zich dan over de tafel, en vraagt: "wat zei-die daarnet?" Maar hij kan er ook niet tegen, dat men al te goed articuleert, dan zegt Marietje: "jasses, wat een aanstellerige vent!" Zoo wordt het marmeren blokje de leermeester van den radio-artiest. Het wordt

nog meer: het wordt zijn geweten. Want, zegt het eens eerlijk collega's voor den microfoon, is het U evenals mij niet dikwijls overkomen, dat, als het roode lichtje opging om U te maken dat ge plaats moest maken voor een ander – dat dan het microfoontje U verwijtend aankeek met zijn kleine spleetoog en scheen te zeggen: broeder, het had beter gekund? Het marmeren blokje hoort niet alleen, maar het doet ook zien. Want het is eigenlijk niet waar, dat de toehoorders onzichtbaar zijn. Ze worden zichtbaar, naarmate men vaker met hen verkeert. Ze worden zichtbaar, wanneer men brieven krijgt, met vriendelijke waardeeringen, met aanmerkingen, met critiek. De radio-spreker kent velen, die hij niet kent en velen kennen hem, die hem niet kennen. Wat schept er grooter vriendschap, dan tezamen met iets bezig te zijn, en wij zijn tezamen met hetzelfde bezig, met het boek. Over boeken dan zult ge weder van mij hooren, en gij en ik gaan ons gemeenschappelijk werk weer beginnen, gij door te luisteren en ik door te spreken, in de gemeenschappelijke overtuiging, dat er boeken noodig zijn, dat de herleving van ons volk niet enkel beteekent dat de fabrieken weer gaan draaien en dat de dames van het jammerkacheltje zijn verlost, maar ook dat onze beschaving, onze goede oude Nederlandsche beschaving, waarin niet gemodderd wordt met bloed en bodem, weer ontbloeit. Mijn programma! De oude methode van het boekenhalfuur was: het nieuwe te geven, en daaraan houd ik mij. Ik zal tot U spreken over de literatuur, die in het verborgen werd geschreven, er zijn enkele verzenbundels bij, die ik zag geboren worden in het concentratiekamp. Ik zal tot U spreken over wat er in het buitenlandsche boek zich gedurende de oorlogsjaren openbaarde. En dan ligt er, ondanks de papier-rantsoeneering een considerabel aantal nieuwe uitgaven op bespreking te wachten. Dat ik vol moed weer begon, het komt omdat ik mij gesterkt gevoel door de belangstelling van velen van U in mijn levensomstandigheden gedurende den bezettingstijd. In de concentratie- en interneeringskampen waar ik heb vertoefd, ontving ik brieven en pakjes uit den kring mijner luisteraars en ik kan U niet beschrijven hoe wel dat mij deed, en hoe mijn kameraden en ik genoten hebben van de goede dingen, die gij ons zondt. En nu zal dan de eigenaardige sfeer van het omroepgebouw weer om mij heen zijn; al die muzieklessenaartjes met hun spillebeenen, al die echoënde geluiden, al die gezellige ontmoetingen met collega's in de koffiekamer, die allemaal wachten totdat hun lampjes gaan gloeien. Maar dat de groote lamp weer gaat groeien van een vrijen Nederlandschen omroep, los van de gruwelkamers, die men Koeltoer-Kamers noemde, dat geeft mij wel het meeste genoegen.

Onder de titel 'Ontmoetingen op Beekvliet' schreef hij zijn herinneringen op in het *Gedenkboek Gijzelaarskamp Beekvliet St. Michielsgestel*.

65 jaar en feest

In 1947 werd Ritter 65 jaar. Willem Vogt schreef in de *Radiobode* van 17 augustus 1947:

'Op 16 Augustus viert Dr Ritter zijn 65en verjaardag. Tallooze A.V.R.O.luisteraars, versterkt door luisteraars die bij andere omroepvereenigingen zijn aangesloten en die behooren tot den kring die zich tot luisteren zet, wanneer hij zijn litteraire beschouwingen houdt, zullen zich bij ons willen voegen, wanneer wij opgaan den jarige onze gelukwenschen aan te bieden.

20 jaar lang vervult Dr Ritter nu zijn taak bij den Omroep. Niet onafgebroken, helaas, want de vijand beroofde hem gedurende de jaren der bezetting van zijn vrijheid. Maar tenslotte scheen aan het einde van deze "Donkere Poort" [de titel van een boek van Ritter] voor hem weer: het licht.

Tallooze werken van literatuur heeft Dr Ritter gedurende zijn 20-jarige werkzaamheid voor de microfoon in welverzorgde gesproken essays behandeld.

Onder betrachting van een zorgvuldigheid en zuiverheid van taal en zinsbouw, die aan het meesterschap en de gestrengheid op vormen aan P.C. Hooft herinneren, heeft hij zijn beschouwingen gegeven. De luisteraar naar Dr Ritter's voordrachten voelde zich na afloop op twee wijzen verrijkt.

Hij toonde ons telkens weer nieuwe schoonheden in dien nimmer dorrenden hof der letterkunde, waarin hij de ervaren en wijze gids was, maar hij kleedde zijn oordeel tevens in een kleed, dat ons vaak evenzeer bekoorde als de stof waarop het betrekking had.

Het litteraire essay, de boekbespreking, het wegen van den schrijver, het proeven van de stof, dit alles geeft de jarige met een *onthutsend* gemak en voor oppervlakkige waarnemers doet hij dit in een oogwenk. Het is zijn gave snel en meedoogenloos rechtuit tot de waarde van een voorwerp van litteraire kunst te kunnen doordringen. Veelzijdigheid is het woord dat, wanneer men een keus moet maken uit vele, waarin zijn persoonlijkheid kan

worden gevat, het eerst naar de lippen stijgt. Schrijver, orator, wijsgeer, journalist.

Wanneer hij spreekt bespeurt men den gallischen zwier; als een architect bouwt hij zijn volzinnen en het betoog rijst als een schoon gevormd en wel-geproportionneerd bouwwerk voor U op. De kunst van brieven schrijven, eigenschap van vorige geslachten, die thans bedolven dreigt te geraken en de slordige haast van den mensch, die om de waarde der vormen lacht, is bij hem in ongeschonden vaardigheid bewaard.

Een gesprek, een betoog, verlevendigd en verduidelijkt met het beeldende en voorstellende gebaar der rustig bewegende handen is als schuimende wijn voor den proevenden... Wij wenschen on-zen nestor geluk met zijn 65en verjaardag en wij hopen nog vaak te mogen luisteren naar den Meester van het schoone, het gevoelige, het in het licht van zijn temperament zoo rijk ge-kleurde woord.'

Op 25 oktober vond een feest plaats in Hotel des Pays-Bas in Utrecht. Het was een hoogtepunt in Ritters leven. Hij ontving genegenheid door middel van handdrukken op de receptie en brieven en telegrammen van meer dan tweehonderd vrienden, kennissen en relaties. Na vele jaren ging de lang door hem gekoesterde wens in vervulling: hij werd officier in de Orde van Oranje-Nassau en ontving de ridderorde uit handen van Mr. Vroom, die de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Dr. J.J. Gielen vertegenwoordigde. De minister verleende hem een stipendium. Een huldigingscomité had Lodewijk van Deyssel als erevoorzitter en Anton van Duinkerken als voorzitter. Ritter ontving een portret geschilderd door Waalko Dingemans [Het olieverfschilderij zal naar het Letterkundig Museum gaan]. Jaap Romijn van uitgeverij Bruna bood het eerste voorlopige exemplaar aan van *Vertoog en Ontboezeming*, een bundel werk van Ritter met een Inleiding van Anton van Duinkerken. Namens de oud-collega's van het *UD* overhandigde kunstredacteur C.A. Schilp een beschilderde schaal van Tegelens handwerk. Op de receptie kwamen onder andere figuren uit de gijzelingstijd zo-als minister P. Lieftinck en pater Henri de Greeve. Andere gasten waren Prof. Dr. P. Geyl en Mr. J. den Daas (AVRO). Sprekers aan het banket waren: M.A. Reining, commissaris van de koningin, C. Leeflang namens de Commissie tot Propaganda van het Nederlandse Boek, Willem Vogt namens de AVRO (wiens rede bewaard is in het *AR*, 'Gij zijt een ornament van ons huis'), Garmt Stuiveling, Prof. Dr. F.C. Gerretson (die vrijwel naast Pays Bas woonde), Jac. Bloem, Mr. J.C. van Schagen en Prof. Dr. H.J. Pos.

De menukaart: 'Maaltijd ter gelegenheid van de officiële Herdenking [sic] van de 65e verjaardag van Dr P.H. Ritter Jr. Verschillende Voorgerechten – Asperge Soep – Macaroni met Kerry – Biefstuk van de haas met ver-

schillende groenten Gebakken aardappelen – Vruchtenpudding Maraskijn-saus – Fruit – Koffie.

Ritters bedankje luidde later: L.S. Ik zou het liefst allen, die mijn feest op 25 October tot den heerlijksten dag van mijn leven hebben gemaakt, persoonlijk hebben bedankt. Het kan helaas! niet. Het leven gaat weer door met zijn plichten en beslommeringen en ik wil niet wachten met U te zeggen, dat ge mij geluk hebt gegeven. Daarom gaat deze kleine zendbrief uit. Terwijl ik hem schrijf, zie ik allen voor mij, die tot mij wilden komen met hun bezoek of schriftelijken gelukwens. En iedere indruk herleeft weer in mijn herinnering. Dank, duizendmaal dank aan U, wien deze brief bereikt, voor Uw persoonlijke genegenheid en belangstelling. P.H. Ritter jr.

Ritter en de uitgevers

In het *AR* bevinden zich vele brieven van uitgevers, die natuurlijk graag hun boeken door de populaire en invloedrijke Ritter besproken hoorden bij de AVRO of besproken zagen in krant en tijdschrift. Als er tegenwoordig over Ritter geschreven wordt (en dat gebeurt nog steeds, want hij blijkt een legendarische figuur te zijn), wordt vrijwel altijd schamper meegedeeld dat hij steekpenningen van uitgevers aannam.

Zo schrijft Hans van Straten in *De Omgevallen Boekenkast*: 'Het schijnt dat dr. P.H. Ritter jr., wiens zondagmiddagcauserieën voor de radio zovele luisteraars tot zelfmoord hebben gedreven, toch niet geheel van humor was verstoken. Een debuterend romancier stuurde hem zijn boek met, tussen de bladzijden verstopt, een briefje van vijfentwintig. Die middag kraaide Ritter door de ether: 'Reeds het openslaan van dit boek was mij een wáár genoegen.'

Jan Blokker in *de Volkskrant* van 16 april 1991 over uitgevers in 'De boekenwereld': 'Heel vroeger was het nog eenvoudig: ze plakten een tientje in de flap van het nieuwe boek, en stuurden het naar de AVRO, ter attentie van dr P.H. Ritter jr.'

Vrij Nederland op 6 mei 1995: 'Er gingen geruchten dat hij niet ongenegen was gunsten te aanvaarden voor een mooie gesproken recensie. Reinold Kuipers (ex-uitgever bij Querido) was erbij toen Ritter na een lezing vanuit de zaal recht voor de raap gevraagd werd of hij door uitgevers betaald werd. Rit-ters antwoord, even recht voor de raap, was: "Meneer, eh... mijn bordeel moet toch ook functioneren".'

Na de ordening van zijn enorme archief kan ik meedelen, dat de beschuldigingen onwaar zijn. Smeergeld is hem wel enkele keren aangeboden, maar hij heeft het telkens met verontwaardiging van de hand gewezen. Bovendien leidde ik van 1952 af de afdeling Gesproken Woord van de AVRO, waar dagelijks de vele recensie-exemplaren binnenkwamen. Er zat nooit geld in.

Hier volgen de brieven die over steekpenningen gaan.

De Uitgevers-Maatschap De Combinatie zond Ritter op 30 december 1929 ‘Markovits Rodion Nieuws van het Oostelijk Front’ en schreef: ‘Tevens verzoeken wij U ons omgaand te willen laten weten, welke voorwaarden hier verder aan verbonden zijn.’ Op 24 februari 1932 zond men *Het Woud der Gehangenen* van Liviu Rebreanu: ‘Gaarne zouden wij van U willen vernemen, welke condities hieraan eventueel verbonden zijn.’ Ritter antwoordde op 29 februari: ‘Aan bespreking voor den microfoon zijn geen condities verbonden. Alleen kan ik nog niet dadelijk een beslissing nemen, daar er nog veel voorgaat en ik eerst het boek wil lezen. Ik kan dus slechts de toezegging doen, dat ik Uw verzoek zal overwegen.’

Op 17 december 1930 wees uitgever P.D. Bolle in Rotterdam op *Helena Borissoffna* van Joseph Kessel (de vertaling van *Nuits de Princes*), *Blinde Machten* van Kessel (de vertaling van *Les Rois Aveugles*), de vertaling van *Climats* van André Maurois (er staat Mourois) en van *De Zeeduivel* van Lowell Thomas (de vertaling van *The Sea Devil*). Hij vervolgde: ‘Wij vernemen gaarne, of wij U de in dit schrijven genoemde werken na verschijning mogen toezenden en op welke wijze wij eventueele bespreking voor de microfoon kunnen bevorderen.’ Dezelfde uitgever schreef op 17 april 1931 over een bespreking van *De Zeeduivel*: ‘Overtuigd zijnde, dat zulks U veel tijd zal kosten (en wij begrijpen, dat U reeds tijd te kort komt), maar ook, omdat een en ander onvermijdelijk voor U kosten met zich kan brengen, haasten wij ons U te berichten, dat het ons zeer aangenaam zou zijn U daarvoor schadeloos te stellen, door – wat toch alleszins redelijk zou zijn – de te maken onkosten te mogen vergoeden, terwijl wij voorts zeer gaarne bereid zijn aan onze waar-deering voor Uwe medewerking uiting te geven, wanneer U ons dat op de een of andere wijze zoudt kunnen toestaan, hetzij door ons in staat te stellen U op een door U voor te stellen wijze wederdiensten te bewijzen, dan wel door ons toe te staan U op een andere wijze te beloonen. Wij vertrouwen, dat U ons dit voorstel niet ten kwade duiden zult.’ Ritter antwoordde op 18 april: ‘In antwoord op uw brief van 17 dezer bericht ik u, dat ik den “Zeeduivel” zal lezen en, als het mij voor bespreking aan den microphoon geschikt voorkomt, het gaarne zal behandelen. Uw denkbeeld om voor de bespreking uwerzijds eenige vergoeding te ontvangen, wijs ik met groote beslistheid van de hand. Ik zou daar persoonlijk moreele bezwaren tegen hebben en wensch ook de integriteit, die de A.V.R.O. in zoo hooge mate bezit, stipt te handhaven. Het eenige criterium bij de keuze van een boek voor bespreking in het boekenhalfuur is de geschiktheid daartoe van het boek. Daaruit volgt tevens een volkomen neutraliteit tegenover alle uitgevers. De uitgevers, die goede boeken bezorgen, krijgen een beurt voor den

microphoon, zonder onderscheid.' Ritter liet *De Zeeduivel* van Lowell Thomas op 26 juli 1931 door Johan Koning voor de AVRO bespreken.

Aan W. Vogt schreef hij op 18 april: 'Ik acht het principieel noodzakelijk, u vertrouwelijk in kennis te stellen met alle pogingen, die worden aangewend van de zijde der uitgevers, om op ongeoorloofde wijze hun boeken besproken te krijgen in het litteraire halfuurtje. Tot dusver is dit nog niet voorgekomen, maar de firma Bolle maakt hierop een uitzondering. Ik doe u inliggend het schrijven toekomen, dat ik heden van genoemde firma ontving en voeg tevens het antwoord bij, dat ik haar deed toekomen. Gaarne ontving ik – voor mijn archief – het schrijven van de firma Bolle terug, terwijl u mij wel de ontvangst van de beide, daarbij gaande bescheiden wilt berichten.' Vogt antwoordde op 21 april: 'Ik dank U zeer voor Uw brief van 18 April j.l. betreffende de firma Bolle. Wij stellen Uw houding in deze zeer op prijs en de wijze, waarop U de firma Bolle geantwoord heeft, is uitermate correct.'

Op 5 september 1931 schreef Willem Vogt hem: 'Ik heb er geen bezwaar tegen, dat U "de Donkere Poort" [een boek van Ritter] op 14 september behandelt en het plan van de firma Daamen [de uitgever] om te adverteeren zal de Administratie in het oor knoopen. Ten overvloede voeg ik hier echter aan toe, dat U volkomen onafhankelijk blijft in de keuze der te bespreken werken en dat onzerzijds geen enkel verband gelegd mag worden tusschen de keuze der werken en de bereidwilligheid der uitgevers om te adverteeren.'

Op 22 februari 1932 schreef uitgever Brusse: 'U hebt een paar maanden geleden voor de radio voortreffelijk gesproken over de vertaling van Cabot's boek "Leven" en het zal U wel genoegen doen te hooren, dat de verkoop daardoor onmiskenbaar beinvloed is, in korten tijd zijn onmiddellijk daarop een goede 100 exemplaren van het boek verkocht, dat komt anders niet voor.'

Overigens was het niet Ritter maar Tjebbo Franken, die het boek op 29 november 1931 besprak. Ritter stelde het al aan de orde in het *UD* van 15 februari 1930.

De Leidsche Uitgeversmaatschappij zond op 21 november 1933 *Wij zoeken* van Anna van Gogh-Kaulbach: 'De gebruiken niet kennende achten wij het billijk dat wij u daarvoor een honorarium betalen, waartoe wij na uw lezing gaarne onmiddellijk *f* 25.- op uw postrekening zullen overschrijven.' Ritter antwoordde op 23 november: 'U zult wel begrijpen, dat ik het aanbieden van steekpenningen, zooals U dat doet uitkomen, dermate onwaardig acht, dat ik er met geen woord op zal ingaan.' De uitgever schreef op 24 november geschrokken: 'Het doet ons leed, dat u ons voorstel tot honoreering van een lezing als het aanbieden van steekpenningen heeft opgevat. Uit onzen brief zou u kunnen blijken, dat wij de gebruiken niet kennen en dat wij

van meening waren, dat de honoreering in de practijk van den uitgever behoorde uit te gaan. Uit uw brief wordt het ons duidelijk, dat dit niet het geval is. Wij hechten er aan u de verzekering te geven, dat wij geheel te goeder trouw waren.'

De uitgever Meulenhoff schreef aan Ritter in 1936: 'Mag ik mijn waardeering en erkentelijkheid voor wat u voor het Nederlandsche boek, en indirekt voor mijne boeken doet, ook uiten in een stoffelijk blijk van dank. Door onze vertrouwelijke gesprekken in 1934 weet ik, hoe gering de belooning voor bibliographisch een literair werk is. Mag ik een kleine bijdrage hiernaast plaatsen, met verzoek deze te willen besteden, zooals u aangenaam zal zijn. De giro zal verder den dank van den uitgever overbrengen.' Ritter antwoordde: 'Ik dank U zeer voor Uw zoo sympathieke en bemoedigend schrijven, dat mij weer veel goed deed. Heden morgen werd ik verrast door een zending van F. 100.-, voor literaire medewerking. Ik kan niet vermoeden, waarvoor ik dit heb ver[...richt? ...diend? Tekstverlies]. Ik zou het echter op prijs stellen, indien U mij een inleiding voor een van Uw boeken, of een korte brochure voor Uwe uitgaven liet schrijven, ten einde het honorarium te verdienen.' De uitgever: 'In antwoord op uw schrijven deel ik U gaarne mede, dat ik alleen mijne waardeering heb willen uitspreken in het algemeen, voor de actieve een toegewijde wijze waarmede U voor het Nederlandsche boek opkomt. Ik heb mijne woorden gaarne met een klein stoffelijk bewijs van waardeering willen doen vergezeld gaan. U vraagt of U een inleiding of een brochure voor een mijner uitgaven zou mogen schrijven. Wel, zeer gaarne. Zou ik U dan mogen verzoeken een zeer beknopte brochure te schrijven over de autobiographische roman van Sigrid Undset's jeugd onder de titel b.v. van: De jeugd van een groote schrijfster. Het boek is onlangs verschenen, maar reeds zijn enkele goede recensies in mijn bezit gekomen. Misschien zoudt u in uw korte bespreking eenige dezer recensie kunnen aanhalen? Zond ik u het boek reeds toe voor de radio? Ik zal er anders morgenvroeg het kantoor een exemplaar doen zenden. Mocht u het boek belangrijk genoeg achten voor een half uurtje radio – dan zou misschien de brochure een kort resumé kunnen geven van Uwe be-spreking. De kleine brochure zou ik gaarne willen gebruiken ter verspreiding onder het publiek. Ik zal u dankbaar zijn indien u mij hierin behulpzaam zoudt willen zijn. Mag ik de besprekingen bij gelegenheid terug hebben.' Ritter besprak Sigrid Undsets in 1934 als *Elleve aar* verschenen autobiografie in de vertaling *Elf jaar* voor de AVRO op 26 april 1936 (de tekst is er niet meer) en in de *Nederlandsche Bibliographie* 1936.

De Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij te Amsterdam op 9 oktober 1937 aan Ritter: 'Wij stelden het zeer op prijs van den Heer Bruna te vernemen, dat U bereid bent voor onze nieuwe uitgave H.C. Branner, Speel-

goed een prospectus te schrijven en het voor de radio te bespreken. Gaarne zien wij te tekst voor een prospectus, hetwelk wij met fl. 50.- zouden honoreeren, tegemoet en de datum, waarop U het werk voor de radio denkt te bespreken.' [Niet te vinden is of Ritter het heeft besproken].

In een brief van 8 oktober 1946 aan het Hollandsche Uitgevershuis schreef Ritter: 'De passage in Uw brief betreffende kosten is mij volkomen onduidelijk. Ik bespreek beroepshalve de boeken, die mij ter recensie worden gezonden, dus kan er van eenige onkosten geen sprake zijn.'

Ritter in 1948 aan Mojet: 'De boekbespreker behartigt uitsluitend de belangen van de lezer, die hij heeft voor te lichten omtrent de waarde van het boek. Met belangen van de uitgever heeft hij niets te maken en met belangen van de schrijver evenmin.'

De Uitgeversmaatschappij Pax in Den Haag op 20 oktober 1953: 'Wij zouden het zeer op prijs stellen van U te mogen vernemen, of U genegen bent Gheorghiu's nieuwe boek "De tweede kans" voor de Avro microfoon te bespreken. Indertijd hebt U ons eens persoonlijk medegedeeld dat de daaraan verbonden kosten ƒ 60.- bedragen. Zo dit juist is, zullen wij na accoordbevinding uwerzijds, U omgaand dit bedrag doen toekomen.' Ritter antwoordde op 26 oktober 1953: 'Uw brief heb ik met verontwaardiging gelezen. Het is onmogelijk, dat ik ooit een zinspeling zou hebben gemaakt op honorering van boekbesprekingen voor de microfoon, door uitgevers. Ik zou gaarne van U vernemen, wat U aanleiding geeft tot deze volkomen onjuiste mededeling. Ik ontvang voor mijn boekbesprekingen een honorarium van de A.V.R.O. Het laten betalen van boekbesprekingen door uitgevers zou naar mijn inzien een corrupte daad zijn, waartoe U mij nooit bereid zult vinden, om het verkeerde van de handeling zelf en omdat ik door dergelijke transacties mijn vrijheid als criticus prijs zou geven. Een werk van Gheorghiu is altijd belangwekkend. Ik wil het nieuwe boek bekijken, en indien het mij aantrekt, bespreken, echter slechts onder de nadrukkelijke voorwaarde, dat U Uw aanbieding intrekt, waarvan ik gaarne schriftelijke bevestiging ontving, alvorens ik het boek ter hand neem.' De uitgever antwoordde niet meer.

Tenslotte is er het bericht van de verzending van twee flessen Old Tawny Vintage 1937 door Ad. Donker's Uitgeversmaatschappij in Rotterdam aan Ritter op 20 februari 1953.

Wat Ritter en *zijn* uitgevers betreft: hij was vaak krap bij kas. Hij nam daarom soms teveel hooi op zijn vork, tekende te snel contracten, ontving dan een voorschot, maar treuzelde met het inzenden van zijn manuscript, waarop de uitgevers hem vaak met rappels moesten manen.

Ritter en S. Vestdijk

S. Vestdijk is de auteur van wie Ritter de meeste boeken besprak of liet bespreken. Om een indruk te geven van die frequentie is hier de lange lijst:

AVRO: 30 Januari 1933: *Verzen*. Jan Greshoff spreekt over 'Nieuwe Noord- en Zuidnederlandse poëzie'. Uit Greshoffs inleidend artikel in de *Radiobode*: 'De lyrische oogst van 1932 is niet zoo rijk als die van andere jaren. Toch zijn er nog een aantal belangrijke verschijnselen te signaleeren. Daar is in de eerste plaats het debuut met de bundel "Verzen", van een dichter die reeds uit tijdschriftbijdragen bekend was: Simon Vestdijk, een jong dichter, die met ongewone stelligheid zijn plaats op de eerste rij komt opeischen.'

UD: 1 juni 1935: *De Dood Betrapt*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 4 augustus 1935: Dichtwerk. De titel van de bespreking van Max B. Teipe luidt: 'Beschouwingen over de dichter S. Vestdijk'. (De tekst is er niet meer).

UD: 28 december 1935: *Else Böhler, Duits Dienstmeisje*. Bespreking door Ritter.

UD: 17 oktober 1936: *Meneer Visser's Hellevaart*. Bespreking door Ritter.

UD: 11 december 1937: *Het vijfde zegel*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 12 december 1937: *Het vijfde zegel*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

UD: 28 mei 1938: *Narcissus op vrijersvoeten*. Bespreking door Ritter.

UD: 30 juli en 6 augustus 1938: *Rilke als Barokkunstenaar*.

AVRO: 31 juli 1938: *Narcissus op vrijersvoeten*. Bespreking door Johan van der Woude. (De tekst is er niet meer).

UD: 31 december 1938: *De Nadagen van Pilatus*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 1 januari 1939: *De Nadagen van Pilatus*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

Nederlandsche Bibliographie 1939: *De Nadagen van Pilatus*. Bespreking door Ritter.

UD: 20 mei 1939: ‘Kritisch verlies. Het terugtreden van dr. Vestdijk en van dr. Menno ter Braak’ (over het feit dat Vestdijk zijn kritische werkzaamheden aan de NRC zal opgeven een Menno ter Braak zijn redacteurschap van Het Vaderland). Artikel van Ritter.

UD: 1 juli 1939: *Lier en Lancet*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 31 december 1939: *Sint Sebastiaan*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

AVRO: 2 maart 1947: *De Overnachting* (samen met Jeanne van Schaik-Willing). Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

AVRO: 23 maart 1947: *Stomme getuigen*. Bespreking door Max B. Teipe. (De tekst is er niet meer).

Het Boek van Nu, oktober 1947: Ritter: ‘In gesprek met Simon Vestdijk’.

Het Boek van Nu, oktober 1947: *De Vuuraanbidders*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 9 november 1947: *De Vuuraanbidders*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

AVRO: 15 augustus 1948: *De Redding van Fré Bolderhey*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).

AVRO: 17 september 1948: *Thanatos aan Banden*. Inleiding door Ritter, voordracht door Anny Schuitema. (Ritters tekst is er niet meer).

AVRO: 3 oktober 1948: *De Toekomst der Religie*. Bespreking door Dr. P. Sterkman. (De tekst is er niet meer).

AVRO: 21 november 1948: *Pastorale 1943*. Bespreking door Hans van Haaren. (De tekst is er niet meer).

Op 21 december 1949 schreef J.A. Meijers, medewerker van *De Groene Amsterdammer* aan Ritter (hij stelde een paar boeken voor om voor de AVRO te bespreken): ‘S. Vestdijk, de Kellner en de Levenden; ik moet daarbij wel opmerken dat bespreking van dat werk uitermate critisch zou worden, in verband met de hele figuur Vestdijk.’ Ritter antwoordde: ‘Ik voel er wel voor dat U Vestdijk eens kraakt. Kiest U dus de Kellner en de Levenden, dan geef ik U een datum in Februari.’

AVRO: 5 maart 1950: *De Kellner en de Levenden*. Bespreking door J.A. Meijers. Tekst in *AR*.

AVRO: 28 juli 1950: *Swordplay Wordplay* (samen met A. Roland Holst). Inleiding door Ritter, voordracht door Anny Schuitema. (Ritters tekst is er niet meer).

AVRO: 19 november 1950: *De Koperen Tuin*. Bespreking door Max B. Teipe. Tekst in *AR*.

Het Boek van Nu, maart 1951: *De glanzende kiemcel*. Bespreking door Ritter.

AVRO: 10 juni 1951: *Ivoren Wachters*. Bespreking door Ritter. Tekst in *AR*.
AVRO: 2 september 1951: *De vijf roeiers*. Bespreking door Ritter. Tekst in *AR*.
AVRO: 8 juni 1952: *De Verminkte Apollo*. Bespreking door Ritter. Tekst in *AR*.
Het Boek van Nu, februari 1953: *Op Afbetaling*. Bespreking door Ritter.
AVRO: 16 september 1956: *Keerpunten*. Bespreking door Ritter. Tekst in *AR*.
AVRO: 9 december 1956: *Het glinsterend pantser*. Bespreking door Ritter. (De tekst is er niet meer).
Het Boek van Nu, januari 1957: *Zuiverende Kroniek*. Bespreking door Ritter.
AVRO: 28 juli 1957: *De Beker van de Min*. Bespreking door Ritter. Tekst in het *LM*.
Het Boek van Nu, september 1957; *De Beker van de Min*. Bespreking door Ritter.

Voorts schonk Ritter aandacht aan Vestdijk (medegijzelaar in Sint-Michielsgestel) in zijn *Ontmoetingen met Schrijvers* (1956).

Voor het vraaggesprek in *Het Boek van Nu*, oktober 1947 ('Werkkracht en productiviteit'), heeft Ritter Vestdijk ontmoet in het American Hotel in Amsterdam. Maar hij is ook een keer in Doorn geweest. Vestdijk schrijft hem op '27-'52' (aan te nemen is 27 juli 1952):

Zeer Geachte Heer Ritter,

Het zal mij een genoegen zijn u Donderdag tegen vieren tot vijf uur te ontvangen. De Torenlaan is een enigszins "cryptische" laan, met dien verstande, dat tal van Doornaars u de weg niet zouden kunnen wijzen. Ik zal mijn iténérair dus zoo uitvoerig mogelijk formuleeren.

Het best gaat u met de bus uit Utrecht, aan het beginstation bij het Spoorwegstation. Er zijn daar bussen voor Doorn alleen, voor Rhenen, voor Arnhem. Alle zijn zij bruikbaar. Tenzij u zelf een betere halte weet. Neemt u er een van ongeveer kwart door drieën. Het is dan mogelijk, dat u wat eerder in Doorn bent, maar dan kunt u ook gerust wat eerder bij mij komen. [*Doorgestreept*: Vraagt u, of u in Zeist overstappen moet, óok een mogelijkheid].

In Doorn stapt u uit aan het eindpunt (Postkantoor), en u probeert dan de Oude Woudenbergsche weg te bereiken. Er zijn korte, doch eenigszins raadselachtige wegen; voor u is het beste de breedste wegen te volgen. [*Doorgestreept*: ook al omdat u daar iedereen vragen kunt.] Mijn beschrijving luidt als volgt. Ter hoogte van het postkantoor steekt u over (de bus doet dit vaak uit zichzelf), en volgt de Straatweg, [*Doorgestreept*: eerst]

voorbij de Boekwinkel Ruitenbeek. [*Doorgestreept*: vervolgens langs] Daar stuit u op een vrij breede zijstraat, de Amersfoortsche weg. Die kunt u ingaan, maar er zijn nadeelen. Het wordt daar zoo ingewikkeld, dat de beschrijving beter aan de hand van Bordewijk zou kunnen worden toevertrouwd. Bovendien vind ik het er apert gevaarlijk, niet alleen voor lieden boven de vijftig, maar voor iedereen. Dit gevaar blijft voortduren tot aan de Oude Woudenbergsche weg, en bovendien zult u daar ongetwijfeld uitgeleverd zijn aan informateurs, met al hun omslachtigheid, onopgevoedheid, terminologische onkunde, etc. Neen, u vólgt gewoon de Straatweg, langs een viersprong, die, gevaarlijk als iedere viersprong, althans het voordeel heeft kort te duren. Vooral links houden, want daar heeft u een behoorlijk fietspad, dat men als voetganger nog altijd schijnt te mogen gebruiken. Er is hier ruimte genoeg, ook als het fietspad voor winkeltjes even ophouden zou. De Straatweg heet hier meen ik Leersumsche straat of zoo. U loopt door, steeds links houdend, totdat u aan een zijweg of -laan komt, links af. Dit is de genoemde Oude Woudenbergsche laan, die er wat ongevaarlijker uitziet, doch waar ook de wet der prairiën geldt. U loopt door tot u stuit, waarbij u een iets breedere weg heeft overgestoken: cave *verkeer* van beide kanten, dat ik persoonlijk onaangenamer vind dan dat op de Munt in Amsterdam. Ná deze weg wordt de Oude Woudenburger idyllischer; u wandelt tusschen boomen; tenslotte stuit u op een villa, en daar slaat u links af, nu bevindt zich op de Parklaan. Er is daar altijd wel iemand om te vragen. Vraagt u vooral niet méér, want om de Torenlaan te bereiken zou u ook rechts kunnen afslaan, en er zijn natuurlijk zoo dicht in mijn buurt wel eens lieden die met hun eigen situatie niet op de hoogte zijn. U loopt de Parklaan op gelijk met de nummering, en al spoedig maakt deze laan een zwenking naar rechts. Dit is het groote moment. Ik zal er nog een teekeningetje bij zetten, want wat er nu gaat gebeuren, is, meen ik, de oorzaak, dat de meeste Doornaars de Torenlaan niet kennen. De Parklaan maakt zijn draai en na die gemaakt te hebben blijft zij Parklaan. Ergens moet u een hoekpunt construeeren, en op dat hoekpunt staat een aardige villa, waarvan het grastuintje naar u toegekeerd is. Deze villa nu bevindt zich eveneens op de hoek van de Torenlaan! De Torenlaan is dus een zijlaan van de Parklaan zéér spoedig nadat de Parklaan haar zwenking heeft volbracht. U slaat dan de Torenlaan in, en het eerste huis aan de rechterkant (onmiddellijk volgend dus op het huis op de hoek met het aardige grasveldje) is het mijne. De Torenlaan stijgt hier even, maar dat duurt maar heel kort. Onder deze brief vindt u nog een situatieteekening op apart vel.

Ik hoop, dat u mij deze burlesk uitvoerige beschrijving niet euvel duidt, maar we hebben al zooveel narigheid gehad met bezoekers, die na in-

lichtingen een half uur omliepen, prooi aan Doornaars als zij waren geworden, dat ik het niet korter durf.

Mevrouw A.C.M. Vestdijk-van der Hoeven schreef mij op 14 december 1983: ‘Mijn man vertelde mij dat Ritter ondanks deze beschrijving meer dan een uur in deze buurt had rondgezworven voor hij eindelijk ons huis vond!’

Rude donatus – afscheid van de AVRO

Ritter schreef in 1955 in een (niet-verzonden) brief aan *De Groene Amsterdammer*: ‘In de laatste aflevering van “De Groene” las ik een aanval op mijn radiowerk. Hetgeen noch aan U, noch aan de Heer Ir. C.E. bekend was, is, dat ik op 22 Mei gedurende de radiolezing een plotselinge aanval van ongesteldheid kreeg, waardoor een kortsluiting ontstond waaruit ik mij moest redden.’

Zijn gezondheid ging achteruit. Ik was het die als hoofd Gesproken Woord AVRO in 1957 de toen bijna 75-jarige moest meedelen, dat wij overwogen om zijn medewerking te beëindigen en naar een opvolger uit te zien. Nauwelijks had ik, bevangen en onzeker van zijn reactie, een voorzichtige aanloop genomen of hij had het natuurlijk al door en zei alleen ‘consilium abeundi’.

Maar we hebben op 28 september in het grote restaurant van de AVRO-studio een groots afscheidfeest voor hem georganiseerd. De feestelijke middag werd ingeleid door Jhr. Th. Roëll, voorzitter van de AVRO. Vervolgens sprak W. Drees, minister-president, zijn ‘waarde vriend Ritter, oudste junior in ons land’ toe. ‘Gij wilt nog boeken schrijven. Ik weet niet of daarbij ook het boek zal zijn dat gij ons in Buchenwald in uitzicht hebt gesteld, het boek waarin gij de gezamenlijke kampbelevingen zoudt beschrijven en waarvoor gij ons toen al en titel hebt genoemd, misschien toch nog van een enigszins gewaagd karakter: de titel ‘Driehonderd naakte mannen’ met een herinnering zowel aan de wijze waarop men daar ontvangen werd en ingeleid tot het kampleven als ook aan de collectiviteit van de douches die wij daar ondergingen.’ Jhr. Mr. C.J.A. de Ranitz, burgemeester van Utrecht, overhandigde de zilveren stadsmedaille, waarna J.H. Matla als voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Persbureaus sprak. Mr. F. Bakels repte namens de uitgevers onder hilariteit van de bestellingen op zondagmiddag als Ritter nog maar nauwelijks uitgesproken was. Garmt Stuiveling deelde mee dat Ritter tot erelid van de Vereniging van Letterkundigen was benoemd. De

laatste spreker was Annie Salomons, die haar ‘oudste vriend’ kan melden, dat die morgen het Ritter Instituuut is opgericht ten behoeve van het zuiver gebruik van de Nederlandse taal. Tenslotte sprak Ritter zelf. Hij eindigde met de woorden ‘Maar nu flikkert het lichtje’. Onder de aanwezigen bevonden zich A. Roland Holst, Godfried Bomans, G.H. ’s-Gravesande, Jan Mens, Clare Lennart, Adriaan van der Veen en namens de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Mr. H.S. Schölvink.

Wat Annie Salomons noemde ‘het Ritter Instituut’ is de P.H. Ritter Kring, een vereniging, die zich ten doel stelde: het samenbrengen van vrienden en bewonderaars van dr. Pierre Henri Ritter junior en het levendig houden van de belangstelling voor diens werk; het bevorderen van de taalzuiverheid en het kweken van verantwoorde kritieken op hoog peil, zoals dr. P.H. Ritter tijdens zijn journalistieke en letterkundige loopbaan heeft nagestreefd; het bevorderen van de culturele samenwerking tussen alle delen van het Nederlands taalgebied; het streven naar het behoud van historische waarden. De vereniging trachtte de gestelde doelen te bereiken door het uitloven van een, zo mogelijk jaarlijks uit te reiken, prijs aan degene of degenen, die door woord of geschrift blijk heeft of hebben gegeven van taalzuiverheid. Leden der vereniging konden zijn alle natuurlijke en rechtspersonen, die instemden met het doel. De Kring is niet levensvatbaar gebleken.

Op 29 september 1957 hield Ritter zijn afscheidscauserie ‘Mijn radiowerk gedurende 30 jaren’. Omdat ik vreesde dat hij op de dag na het feest te geëmotioneerd zou zijn, hadden we de causerie al vòor de receptie laten opnemen. Hier volgt de tekst, waarvan de opname bewaard is. Ritter week al sprekende af van het typoscript dat zich in het Letterkundig Museum bevindt.

Luisteraars!

De aanduiding van het beginsel van een methode volgens welke men zijn arbeid verricht, behoort eigenlijk te geschieden niet aan het einde, maar aan het begin van een werkzaamheid.

Toen ik begon met voor de radio te spreken heb ik mijn luisteraars echter nooit enig programma ontvouwd. De gelegenheid om mijn arbeid van drie decenniën samen te vatten en de principes te openbaren die er aan ten grondslag lagen, wordt mij hedenmiddag geschonken. Waarom heb ik mij nooit aan een voorafgaande uiteenzetting van plannen en beginselen gewaagd? Omdat ik bij mijn eerste optreden voor de microfoon [3 december 1925] binnentrad in een wordende wereld. De radio was dertig jaar geleden nog maar in haar eerste opbouw. Toen het technische wonder was ontdekt, kwam de periode van het zoeken naar een inhoud voor de radio-uitzendin-

gen, naar een bestemming. Men moest grepen doen, men moest de openbare belangstelling nog zielkundig ontleden. Men gaf de mensen muziek, men gaf de luisteraars luchtige kost, men liet hen genieten van klassieke literatuur, men bracht die literatuur vooral tot de menigte door voordrachtskunst, meer dan door boekbeschouwingen. Eerst later zijn wij gekomen tot het fijner geleed en rijker geschakeerd programma, dat wij heden ten dage kennen. De ontwikkeling van het radioprogramma is geschied op inductieve wijze, dat wil zeggen dat ervaring en proefneming haar leidden en dat men in den beginne niet beschikte over een uitgewerkt schema van plannen en denkbeelden. Ook ik heb mij, toen mij de behandeling der letterkundige rubriek van de AVRO werd toevertrouwd, laten leiden door een groeiende ervaring. Al spoedig werd het mij duidelijk, dat aan de boekbespreking de eis gesteld moest worden van actieve cultuurpolitiek te zijn.

De cultuurrubrieken van de omroep maken deel uit van het algemeen cultuurprobleem, dat aan de orde is. De taak ener cultuurbeweging is om het niveau van de brede menigte omhoog te brengen. Dit kan alleen geschieden volgens een geleidelijk proces. Een lezer die behagen vindt in een roman van Kurz Mahler [Courths-Mahler] kan niet plotseling gebracht worden tot de waardering van een roman van Van Schendel of van Vestdijk. Maar men kan hem wel begrip geven omtrent een eenvoudig en begrijpelijk verteller als bijvoorbeeld Antoon Coolen. Als hij eenmaal de smaak van eenvoudige, maar goede boeken te pakken heeft, dan kan hij gaandeweg stijgen tot het verstaan van diepzinniger en ingewikkelder literatuur. De radio, in haar algemeenheid, spreekt tot een publiek, dat zeer ongelijk is in scholing, in smaak, in motieven, die tot lezen leiden. De radioboekbespreker moet zich ook tot andere hoorders richten dan de intellectuelen en kunstenaars.

Wat ligt er eigenlijk ten grondslag aan het denkbeeld van het ‘derde programma’ dat door de Engelse BBC is verwezenlijkt? Het derde programma bedoelt een programma te zijn voor een elitepubliek onder de luisteraars. Het merkwaardige van deze instelling is echter, dat waarschijnlijk ten koste van de luisterdichtheid, de bijzonder ontwikkelde luisteraars worden afgescheiden van de rest. Bij deze methode geeft men het fijnzinnig publiek wat het verlangt, maar wat blijft er over van de opvoeding der anderen tot het goede boek? Nederland kent geen ‘derde programma’, dus de bespreker van de in Nederland verschenen boeken heeft zowel de man van het ‘derde programma’ te zijn als van het algemeen programma. Als hij zich echter alleen in analyserende of polemiserende kunstbeschouwingen over boeken van de hoogste kunstwaarde verliest, dan miskent hij de sociale en pedagogische taak, die voor hem gereed ligt. Er is één feit, dat de boekbespreker niet over het hoofd mag zien. Het publiek leest de boeken, die het zelf gekozen heeft. Zeer dikwijls. Het verwacht van de boekbespreker, dat deze hem voorlicht

omtrent de boeken, die gelezen worden. Dit zijn dikwijls middelmatige boeken. Door het middelmatige boek niet volkomen uit te sluiten, kan de spreker een deel van zijn op-voedende taak volbrengen. De criticus, die een andere kijk heeft op een middelmatig boek, dat de lezer behaagt, dan de lezer zèlf, is nu in staat de lezer over het boek te doen nadenken en diens smaak te verbeteren. Dus op grond van de feitelijke ervaring, op grond van de realiteit: de mensen lezen boeken om andere dan literaire redenen, is het middelmatige boek niet uit te sluiten omdat de criticus de mogelijkheid heeft op de fouten van dat middelmatige boek te wijzen, dus zijn opvoedende taak te kunnen verrichten.

Deze opvatting, dat ik mij, behalve met het signaleren van het literair zeer goede boek, ook met middelmatiger boeken heb beziggehouden, heeft mij veel kritiek, weerstand en bespotting bezorgd. Vooral de *Forum*-generatie heeft mij mijn wijze van boekenbehandeling zeer euvel geduid. Ter Braak sprak zelfs van de ‘AVRO-toeter’. Met andere woorden, hij meende ik stond mensen maar wat wijs te maken door de microfoon en ik onthield hen, door mijn zendtijd te verkwisten aan de boeken die de hoogste literaire waarde ontbeerden, het beste wat er te krijgen was. Maar vóór mij stapelden de boeken zich op die zich geenszins op het hoogste niveau bevonden, maar die toch druk werden gelezen. Moest ik de werkelijkheid van het leven naast mij laten liggen en verzuimen mijn luisteraars voor te lichten omtrent datgene, waarmee zij bezig waren? Er is nog steeds een wijde kloof tussen de inzichten en uitspraken van de letterkundige kritiek en de smaak en voorkeur van de lezers. Hoe kan men die kloof overbruggen zonder zich van de toestand en de geestesgesteldheid van de lezers rekenschap te geven? Als men deze realiteiten veronachtzaamt, dan geeft men zijn taak als volksopvoeder prijs. Uit de oude *Radiobode* blijkt dat ik de ontwikkeling der stromingen in de moderne literatuur nauwkeurig heb gevolgd, dat ik ze zelf heb besproken of door anderen heb laten bespreken, maar wie de reeks radiolezingen gevolgd heeft kan erin vinden de ontwikkeling van het moderne schrijven. Ik meen dat ik zelfs enige ontdekkingen heb mogen doen. Ik heb toen niemand nog acht sloeg op deze later beroemd geworden schrijfster in een bespreking van een van haar eerste boeken Ann Blaman een opmerkelijke figuur genoemd en ik zou dit voorbeeld met andere kunnen aanvullen. Maar het dualistische, het tweezijdige karakter der boekbespreking, aandacht te hebben voor het boek dat de mensen lezen, zowel als voor het boek dat men hogelijk prijzen kan, heb ik, welbewust, nimmer willen verlaten. Het misverstand dat aanwezig was tussen de *Forum*-groep en mij lag hierin, dat de *Forum*-groep in zijn hartstochtelijk streven naar niveau-onderkenning en reinigende kritiek, mij verweet, dat ik de niveauverschillen verdoezelde. Deze toeleg is mij nooit eigen geweest. Boeken die aanwijsbaar slecht waren, kwamen nimmer voor

bespreking in aanmerking. Er deed zich slechts voor het waardeverschil tussen boeken van zekere hoedanigheid, een kwestie overigens die in vele opzichten afhankelijk is van persoonlijke inzichten. Maar ik weet zeker dat ik het beste boek niet heb verzuimd.

Ik moet nog een enkel woord spreken over aparte eisen, die aan de radioredenaar worden gesteld. Het is niet uitsluitend de inhoud van het betoog, die een effectvolle radiorede mogelijk maakt, maar hij mislukt indien de stem en de zeggingskracht niet meewerken. Wanneer men regelmatig voor de microfoon ver-schijnt dan komt men geleidelijk tot de uitbeelding van zijn persoonlijkheid. In ieder geval plant men een onveranderende voorstelling in de geest van zijn luisteraars. Men is een vlot spreker of een koddig spreker of een plechtig spreker. Wat is nu de plicht van de redenaar? Zichzelf te zijn en te blijven. Als hij deftig is van nature, dan mag hij zijn deftigheid ook niet verloochenen. Op de eerste plaats geve de radiospreker acht op de kritiek, juist de kritiek die dikwijls ook uit de kring der luisteraars komt, en hij moet trachten zijn fouten te verbeteren. Maar men mag niet zo ver gaan dat men zichzelf verloochent en tot ander genre van spreken overgaat. De spreker, die gezellig plat-Amsterdams praat, mag niet streven naar een verheven Nederlands, ofschoon dat zuiver Nederlands moet zijn, en de spreker, die de deftige domineestoon gebruikt, mag niet verzeilen in plat-Amsterdams. Men moet wel op zijn fouten letten, maar men mag niet zijn wezen veranderen. Toen ik begon met mijn radiocarrière kreeg ik van alle kanten de opmerking, dat ik zo ‘gemaakt’ sprak. Waerde toeheurders. Ik dacht bij mijzelf: er moet een fout zijn in mijn voordracht, waar ligt de oorzaak? En ik liep naar een spraaklerares die mij deed inzien, dat de geaffecteerdheid een gevolg was van een spraakgebrek, dus dat het nu niet zo’n man met slobkousen was die achter de microfoon zat maar dat de man eenvoudig een bepaalde spraakfout moest verbeteren. Wat was het geval? Ik zette mijn mond niet wijd genoeg open bij het uitspreken van de klinkers. Ik heb mij toen naarstig geoefend en de resultaten van mijn oefening toegepast bij mijn spreken voor de microfoon. De klachten verminderden, maar nog steeds sta ik genoteerd als een ietwat deftigdoend redenaar.

Men moet een radiospreker nemen zoals hij is en iedere radiospreker moet zichzelf geven zoals hij is. Men moet de fouten verbeteren die men begaat, maar men moet nooit proberen zijn persoonlijkheid geweld aan te doen ter wille van een gewenst succes. Iedere radiospreker vertegenwoordigt een bepaald type. Dat geeft juist de aardige verscheidenheid aan het hele radioprogramma. Als hij erin slaagt dat type uit te beelden dan zal hij bij een gedeelte van zijn luisteraars bewondering oogsten en sympathie, maar een ander gedeelte zal hem een onuitstaanbare vent vinden, niet omdat zij de man maar het type haten. Ik meen dat professor Stuiveling de aard van mijn

type bijzonder raak heeft gekenschetst in de zojuist verschenen aflevering van het tijdschrift *Het Boek van Nu*. Deze man, zo zei hij, 'schrijft niet zoals hij spreekt, maar spreekt zoals hij schrijft'. Deze eigenaardigheid vindt zijn oorsprong in mijn hartstochtelijke liefde voor de Nederlandse taal. Ik heb hem uit het ouderlijke huis meegebracht. Wanneer aan de maaltijd het tafelgesprek werd gevoerd, dan liet mijn vader ons iedere volzin, die verkeerd was opgebouwd, herstellen. Deze zorg voor de taal is mij tot een tweede natuur geworden, maar ik ben van oordeel dat het zijn nut heeft in deze tijd van algemene taal-vervlakking aan de zinsconstructie en de schakeringen van het woord aandacht te schenken.

Een andere vereiste, die aan de radiospreker moet worden gesteld is de eenvoud en begrijpelijkheid van zegging. De boeken en tijdschriftartikelen die dikwijls wat hun inhoud betreft de hoogste waarde hebben, worden meestentijds vertroebeld door reeksen van uitheemse woorden en door quasi-wetenschappelijk potjes-latijn, dat zij niet kunnen doordringen tot de menigte. Ik heb jarenlang voor deze microfoon een rubriek gehad, die de inhoud van de tijdschriften behandelde. Ik besteedde dikwijls vijf uren aan de vertaling van de in de tijdschriften voorkomende bijdragen in begrijpelijk Nederlands. Met andere woorden: ik trachtte door het wetenschappelijk ratjetoe eraf te nemen en te trachten de kern van de zaak weer te geven in datgene wat ik behandelde de menigte datgene te geven wat in de regel alleen wordt verstaan door de elite. Het resultaat was, dat de eenvoudigste en minst-ontwikkelde luisteraars mij meedeelden dat zij het betoog hadden kunnen volgen en er wat aan hadden gehad.

Ik durf niet te beweren, dat ik mijn ideaal altijd feilloos in praktijk heb gebracht. Ik heb ook fouten gemaakt en de taalzuiveraars zouden heel wat streepjes kunnen zetten in de kopij van mijn radiolezingen. Maar mijn bestendig streven is geweest de taal zo zuiver mogelijk te houden en vreemde insluipsels af te weren. Ik placht, wanneer ik een radiorede voorbereidde, drie woordenboeken naast mij te hebben, een Engels, een Frans en een Duits, teneinde, zodra er een bastaardwoord in mijn opwelde, onmiddellijk te onderzoeken of ik het door een Nederlands woord kon vervangen. Ik neem de kenschetsing van professor Stuiveling over dat ik de man ben die spreekt zoals hij schrijft. Maar deze man heeft dit gedaan met de welbewuste bedoeling te waken tegen taalvervlakking. Wie schrijft, wordt gedwongen tot nauwkeuriger overweging van zijn vormgeving dan wie praat.

De hiervoren gegeven opmerking, dat het mogelijk is, diepzinnige zaken op een eenvoudige en voor velen begrijpelijke manier te zeggen, brengt mij tot een korte beschouwing over de plaats van de boekbespreking in het gehele omroepprogramma. En dat zou ik willen zeggen: men moet geven het verhaal van het boek, men moet een beetje citaat geven en men

moet daarna komen met zijn beschouwing. Dit zijn noodzakelijke elementen en daarom lijkt mij twintig minuten eigenlijk nog iets te kort. In ieder geval moet zeker twintig minuten besteed worden aan de radio-uitzending. Dat is niet alleen mijn persoonlijk oordeel, het is ook het eenstemmig oordeel van mijn collega's. Onze verantwoordelijkheid is zwaar. Zo zwaar dat hij haast niet te dragen valt. Want wat doen wij, de medewerkers voor de cultuurrubrieken? Wij moeten evenwicht brengen in de radio. Er is een algemene neiging om meer ruimte te geven aan de jolige rubrieken, aan de bonte uitzendingen, dan aan cultuurrubrieken. Wij hebben die cultuurrubrieken op onze schouders. En daarom: we kunnen het niet goed genoeg doen. Wanneer men mij gisteren hele prettige dingen heeft gezegd en een heerlijke dag heeft bezorgd dan neem ik dat niet alleen voor mij maar dan denk ik aan mijn vele vrienden die de cultuurrubrieken moeten verzorgen. De dag van gisteren was niet alleen een dag gewijd aan een persoon maar ook een dag gewijd aan een beginsel. Er zijn in mijn werk zwakke plekken, maar ik mag wel vaststellen dat ik altijd van geestdrift vervuld ben geweest en dat ik hoop iets van die geestdrift aan mijn luisteraars te hebben overgedragen.

Ik kan natuurlijk niet zo lang spreken als ik wilde, ofschoon ik de programmaleiding van de AVRO ten zeerste erkentelijk ben voor de surplus dat ik vanmiddag heb gekregen. Maar er komt nog een boekje over mijn 30-jarige microfoonpraktijk [Niet verschenen] en wie belang stelt in deze dingen, kan dat lezen.

Luisteraars, ik zou toch altijd nog, al werd mij meer zendtijd verleend, geen volledige uitzending van mijn denkbeelden kunnen geven, dat eist nog meer tijd. Bij een afscheid, wanneer men zijn leven overziet, is men eerder geneigd zeer kritisch tegenover zichzelf te staan en vooral kennis te nemen van hetgeen onze felste critici in ons hebben gelaakt dan dat men zich op de borst klopt. Maar ik ben er toch van overtuigd, dat achter de dag van gisteren, die mij diep heeft ontroerd, zich geen ophemelarij maar een onmiskenbare werkelijkheid bevindt. Ik kan geen woorden vinden die de gevoelens van dankbaarheid kunnen vertolken voor wat gij, mijn vrienden en luisteraars, mij hebt aangedaan. Gij hebt mij een zo koninklijk geschenk aangeboden als ik nooit eerder in mijn leven ontving. Ik heb een moeilijk leven achter de rug en het was mij nimmer toegestaan mij in het bezit te vinden van de middelen die een schrijver, een cultuurbeoefenaar, nodig heeft om zich bestendig te ontwikkelen. Ik heb eigenlijk nooit een dag vakantie kunnen nemen. Gij hebt mijn levensavond verhelderd.

Ik ben bijzondere dank verschuldigd aan bestuur en directie van de AVRO, die mijn oude dag verzorgden en van wie ik het vertrouwen mocht blijven genieten gedurende heel mijn lange loopbaan. En ik wil niet van de

microfoon verdwijnen, zonder een woord van innige dank aan Willem Vogt, de man die mij ontdekt en gevormd heeft, uit te spreken.

De gevoelens overstelpen mij. Ik heb moeite afscheid te nemen van u, mijn luisteraars, die mij zo na liggen aan het hart. Gij hebt mij bezield en gesterkt. En dat de toekomst voor mij vervuld is van een gulden herfstlicht, dat dank ik ook aan u. Vaart wel!

Clinge Doorenbos rijmde in *De Telegraaf* van 16 augustus 1957:

Dr. P. H. Ritter Junior,
Die ons zo veel gaf en geeft
Van zijn literaire gaven,
Heeft al driekwart eeuw geleefd.
Altijd vol enthousiasme,
Altijd boeiend, int'ressant
Werd hij een figuur, een huisvriend
Voor ons héle vaderland.
Radiospreker, boekbespreker,
Oordeelkundig, vakbekwaam,
Zó werd Ritter onze Ritter
Zonder vrees en zonder blaam.
Onze dank en onze hulde
En een hartelijke wens
Gaan uit naar de literator
En vooral ook naar de mens.
Hoe bleef P.H. Ritter Junior
Steeds zo jeugdig en zo fris?
Doordat hij, par droit d'naissance,
Nog stéédS Ritter Junior is.

Ritter kreeg van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een eregeld: in 1957 ƒ 1.750 en van 1958 tot 1961 ƒ 2.000 jaarlijks.

Delen van de toespraken op de afscheidsreceptie zijn opgenomen in *Al wat in boeken steekt*.

Ritter als miskend romanschrijver

In tegenstelling tot zijn grote populariteit als radiospreker (die hem natuurlijk goed deed) stond de geringe erkenning van Ritters eigen romans. Dat heeft hem (een man met een geldingsdrift, die altijd vol plannen zat) vaak teleurgesteld en gedeprimeerd. Hij voelde zich miskend.

Toen in 1936 de geschiedenis van de Nederlandse literatuur *Drift en Bezinning* van W.L.M.E. van Leeuwen uitkwam moet hij de auteur een brief geschreven hebben waarin hij teleurstelling uitte over het niet voorkomen van zijn naam in het boek. Van Leeuwen antwoordde hem op 29 april 1936. Hij begint met Ritters nieuwe roman *Kaïn en Abel* te loven een vervolgt: 'Laat ik beginnen U te zeggen, dat Uw werk nooit de indruk van dilettantenwerk op me heeft gemaakt! Evenmin zou er reden zijn Uw werk te negeeren, omdat U niet tot een of andere "strooming" behoort.' In eerdere geschriften had hij Ritters naam wel genoemd want hij kende het werk. 'Uw essays over litteratuur, Uw kritisch werk en Uw "land"-beschrijvingen liggen m.i. aan de grenzen der scheppende litteratuur. *Nu* na "Kaïn en Abel", zou ik U graag Uw plaats geven. Ik zoek zelf naar de psychologische verklaring van het feit, dat Brusse, Van Bruggen (Kees), Jeanne Reyneke van St, Jo de Wit mij *wel* voor de geest kwamen bij het louter *noemen* van prozaisten en *U* niet. Ten slotte meen ik, dat de oorzaak gelegen is in het feit, dat Uw vooraanstaande *kritische* positie Uw scheppend werk zoò overschaduwt, dat men (en ik ook!) bij de naam "Ritter" *allereerst* denkt aan: radio en U.D. Ik beken dus, dat 't jammer is, dat ik Uw eigen werk niet even vermeldde. Ik zou dus eenvoudig kunnen zeggen: in een volgende druk (of boek) zal ik Uw naam noemen; maar na "Kaïn en Abel" meen ik liever te moeten zeggen: ik zal Uw werk karakteriseeren bij de eerste de beste gelegenheid die zich voordoet. Ik hoop, U eenigszins met mijn antwoord te hebben bevredigd.'

In het *AR* bevindt zich de volgende brief van Ritter aan Van Leeuwen, gedateerd 30 april 1936, maar er staat boven: *niet verstuurd*. 'Ik dank U voor Uw uitvoerigen brief. Er blijkt uit, dat ik ook thans weer het slachtoffer ben geworden van de omstandigheid dat mijn politiek en sociaal werk mijn werk als literator overschaduwd heeft, terwijl toch de literatuur tot mijn eigenlijkst wezen behoort. Maar is dat bv. ook bij Gossaert niet het geval, wiens "Experimenten" in alle literatuurgeschiedenissen een eereplaats heeft? Indien er gelegenheid was geweest tot eene ontmoeting vóór de publicatie

van Uw boek, dan had ik U kunnen vertellen, hoe nauw ik steeds bij de wording van onze literatuur betrokken ben geweest. In mijn knapentijd vertoefden figuren als Allard Pierson, Jan ten Brink, Piet Paaltjens, A.S.C. Wallis in mijns Vaders huis. Er is een brief van Multatuli aan mijn Vader, waarin hij over mij, als kind gesproken werd [niet in het *AR*]. Op mijn 16e jaar [20] plaatste van Deyssel mijn eerste schets in de XXe Eeuw. Als student was ik betrokken in de actie tot hervorming van de architectuur; ik was opgenomen in een gezelschap dat de nieuwe lijnen in de bouwkunst en, daarmee samenhangend, in de algemeene cultuur wilde trekken. Daar zaten Berlage, de Bazel, Granpré Molière, Frans Coenen, in. Van de menschen van mijn eigen generatie heb ik de meesten niet alleen persoonlijk gekend, maar ik heb op het ontstaan van het werk van menigeen invloed gehad. Wist U, dat de "Experimenten" van Gossaert in samenspreking met mij zijn ontstaan, dat Gossaert zijn "Experimenten" schreef, terzelfdertijd, dat ik mijn "Kleine Prozastukken" concipieerde en dat Gossaert en ik lange nachten over zijn werk hebben beraadslaagd? Er zijn wendingen in zijn poëzie, waarin wijzigingsvoorstellen van mij liggen verwerkelijkt. Een dergelijk soort werk-contact had ik ook met anderen, door U in Uw boek gëaccentueerd. Ook met de jongste generatie had ik ettelijke verbindingen. Van het werk van Houwink bijvoorbeeld (van Elro) bezorgde ik de eerste uitgave, die aan mij is opgedragen [H. van Elro: *Hesperiden* (Amsterdam, 1925) 'Aan Dr. P.H. Ritter']. Nu is het mij niet te doen om kritische *waardeering* van mijn werk. Daarover moet de literaire kritiek precies zeggen wat zij meent. Maar de waarde van mijn talent geheel buiten beschouwing gelaten, meen ik toch, dat een persoon die door de omstandigheden zóó in het wordende leven van onze moderne literatuur is betrokken geworden, in eene literatuurgeschiedenis t'huis hoort. Greshoff heeft in zijn literatuurgeschiedenis [J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*] mijn plaats in de bestrijding der beweging van '80 wel degelijk erkend, maar het boek van een kunstenaar *maakt* de literatuurgeschiedenis niet, een boek van een kunstlievend geleerde en paedagoog wel. Ik ben jarenlang gebukt gegaan onder den last van mijn hoofdredacteurschap, dat een zoo eenzijdig licht wierp op de *politieke* zijde van mijn werk, dat men den schrijver vergat. Verschillende leeraren Ned. verklaarden mij, bv. mijn "Zeeuwsche Mijmeringen" in hun klassen te willen behandelen, maar ik kom in bijna geen bloemlezing voor. Tenslotte, wanneer mijn essays en landbeschrijvingen aan de grens der scheppende literatuur liggen, dan doen dat de Marginalia van Dirk Coster ook!! *Indien U het verzuim herstelt in Uw tweede druk dan is dit incident voor mij gesloten.*' [Toen Ritter in 1947 65 jaar werd schreef Van Leeuwen in het *Hengelosch Dagblad* van 25 oktober een aardig artikel over hem].

Ritter verzond de brief niet. Wel schreef hij op dezelfde dag aan J. Greshoff: ‘Ik ontving zooeven de nieuwste geschiedenis van de Nederlandsche literatuur, van den door jou zoo hooggestelden en geposeerden heer Van Leeuwen. Je kunt misschien begrijpen, dat ik er mij over verwonderd heb, dat hij mij met geen enkel woord heeft genoemd. Men kan over mij denken, zooals men wil, men kan het aanmatiging vinden dat ik zooveel boeken heb geschreven, maar ik vind dat het toch niet aangaat, iemand die 30 jaar lang zijn leven gewijd heeft aan de literatuur, in een boek voor het opkomend geslacht volkomen te negeeren! Het schijnt dat er een opzettelijk doodzwijgen in zekere kringen ten aanzien van mij bestaat. Vroeger was er een zekere hooghartigheid, die mij belette, dit eens ronduit aan iemand te schrijven, maar de herinnering aan ons prettig onderhoud laatst in Brussel, geeft mij de vrijmoedigheid het tegenover jou eens eerlijk uit te spreken. Dit is waarachtig geen ijdelheid, maar men wil toch wel eens een moment in zijn leven worden erkend. Ik zou het prettig vinden je meening hierover eens te hooren.’ Greshoff op 13 mei aan Ritter: ‘Nu ik Kaïn en Abel gelezen heb, vind ik de omissie van Van Leeuwen nog véél schandelijker!’ [Toen Menno ter Braak Van Leeuwens *Drift en Bezinning* op 17 mei 1936 besprak, eindigde hij met ‘En waarom zwijgt Van Leeuwen over het bestaan van een zekere Dr Ritter? Ook als deze niet de schrijver van *Kaïn en Abel* was. zou hij één van de verleidelijkste figuren moeten zijn voor de historicus van een stuk Nederlands letterkundig leven, al was het alleen maar om te ontmantelen.’ [Zie *Verzameld Werk*, deel 6, blz. 144].

Het deed hem veel goed toen in 1948 zijn *Vertoog en Ontboezeming*, verzameld essayistisch proza, verscheen met de inleiding van Anton van Duinkerken, die schier een laudatio was. Ritter aan Ben van Eysselsteijn in 1948: ‘Mijn bedoeling was U hartelijk te danken voor de voortreffelijke critiek, die U in de “Haagsche Post” geschreven heeft over mijn “Vertoog en Ontboezeming”. U heeft mij daar zo buitengewoon gelukkig mede gemaakt. Ik krijg altijd wel een zeker soort succès d’estime, maar mijn werk wordt eigenlijk nooit in beschouwing genomen.

U was de eerste, die dat deed. En ik zal dit niet vergeten.’ En in hetzelfde jaar in een (niet verzonden?) brief aan Greshoff: ‘Ik was onder de indruk van je artikel over mijn boek in de Nieuwe Courant [van 18 september 1948]. Je hebt daar goed werk mee gedaan, want de literaire club in Nederland trekt nog altijd de neus voor mij op. Ik behoor niet tot de kliek en dan is het hier slecht boeren. Ik voel mij zelfs bevangen worden door verlegenheid, wanneer ik in de buurt kom van befaamde literatoren. Je krijgt zo het gevoel als je hen samenziet, dat je voor hen een figuur bent als ten Brink of Smit-Kleyne eenmaal voor van Deyssel. Maar dat iemand als jij, die bevriend is

met de Grote Mogendheden, de moed heeft gehad, mij te waarderen, dat heeft mij waarlijk goed gedaan.'

Overigens moest uitgever Bruna in 1950 aan Ritter schrijven: 'Voor ons is in "Vertoog en ontboezeming" een verlies blijven zitten van ƒ 2900, waarop wij thans ƒ 1400 hebben afgeschreven, zodat het ons boekhoudkundig nog ƒ 1500 kost plus dan het voorschot dat op Uw naam staat ten bedrage van ƒ 900. Wij zullen dan toch wel erg graag het geld terug hebben waarvoor het thans nog te boek staat. Voorts is het niet noodig, dat dit bedrag ineens door U wordt voldaan en misschien kunnen wij daar zelfs een regeling voor treffen. Om tot een oplossing te geraken is een bespreking wellicht nuttig.'

In 1948 verscheen de tweede druk van G. Stuivelings *Een eeuw Nederlandse letteren*. Ritter schrijft hem op 3 september 1948: 'Ik ontving heden Uw "Honderd jaar Literatuur". Ik hoop het boek voor de radio te bespreken [Dat is waarschijnlijk niet gebeurd]. U heeft door deze uitgave natuurlijk ook vijanden gemaakt. Ieder, die zijn dierbaren naam niet in het boek vermeld vindt, wordt in zijn ijdelheid gekwetst en daardoor van een soort ongenoegen vervuld. Ik zou oneerlijk zijn en U zou mij ook niet geloven, wanneer ik U zeide, dat de ijdelheid mij vreemd is. Maar U kan mij wel geloven, wanneer ik U verzeker, dat ik U geenszins met een boos oog aankijk, omdat U mijn dierbaren naam niet vermeldde. Het geval wordt voor mij niet triestig, omdat U mij niet noemde, maar wel ben ik er in mijn zwakke ogenblikken een beetje verdrietig over, dat *men* mij stelselmatig in alle literatuurgeschiedenissen en literaire overzichten verzwijgt. Ik heb toch mijn hele leven in de literatuur gewerkt en al ben ik dan waarschijnlijk niet bij enige school in te delen, – een korte vermelding zou den schrijver ener literatuurgeschiedenis m.i. niet al te euvel worden geduid. Ik zend U heden een exemplaar van mijn "Vertoog en Ontboezeming". Is U van oordeel, dat dit proza niet verdient bij het nageslacht in herinnering gebracht te worden, dan respecteer ik dat oordeel en het weglaten van mijn naam in een nieuwen druk zal mijn waardeering voor Uw boek geenszins verminderen. Mocht U echter, na nog eens van mijn essays kennis te hebben genomen, van mening worden, dat mijn naam in een nieuwen druk enige vermelding verdient, dan zal mij dat zeer verheugen.'

Stuiveling antwoordde op 7 september 1948, dat zijn boek eindigt in 1914. 'Indien ik óok de periode 1920-1940 had beschreven, zou ik U zonder de minste twijfel hebben gesitueerd, in de eerste plaats als essayist.' Hij besprak werk van Ritter voor de VARA. Ritter schreef hem op 10 augustus 1952: 'Ik heb Uw fijn-uitgewogen radio-rede over mijn beide boeken met aan-dacht gehoord. Zij trof mij door haar voornaamheid en objectiviteit.

Geen blinde loftuiting en toch een erkenning, welke te meer waarde kreeg omdat de kritiek haar begeleidde.'

Dirk Coster troostte in 1955: 'Wanneer men 't voorrecht heeft, iedere week nagenoeg een heel volk toe te spreken, dan kan men van een nederlaag moeilijk spreken.'

En tenslotte: in het boek *Schrijversdebuten* (Den Haag, 1960) schreef Ritter: 'Ik heb tot dusver met mijn romans weinig succes beleefd. Ik zonder daarbij "Kaïn en Abel", dat in "Het Vaderland" een zeer gunstige kritiek ontving van Menno ter Braak, "Het Welkom Schandaal", dat een gunstige bespreking uitlokte van du Perron en "Hemeltje Blauw", dat door Greshoff prachtig beoordeeld werd in dit blad [in de *Nieuwe Courant* van 9 september 1950]. Het publiek kent mij als radioman en de Zeeuwse ontboezemer. Mijn eerste boek was "Kleine Prozastukken door Rudolf Atele". Bijna niemand kent dit boek meer, maar mijn merkwaardigste ervaring er mee is deze, dat het door literatoren van reputatie beurtelings werd gewaarmerkt als volkomen nietsbeduidend en als het beste dat ik ooit geschreven heb. Het bevat sensitivistische schetsen, waarin de levensangst en het onmetelijk levensgeluk trilt van het kind. Het lot, dat aan mijn eerste boek te beurt viel, is aan mijn latere boeken beschoren gebleven. De critiek heeft ze als volkomen nietswaardig bestempeld of hemelhoog in de lucht gestoken. Ik beschik over weinig gemiddelde waarderingen. Ik ben niet gevoelig voor ongunstige kritiek. Ik lees haar met een soort sadistisch genoegen en ik vraag mij altijd af: in welke opzichten heeft de man die over mij schrijft gelijk? Maar het heeft mij getroffen, dat er een zekere congruentie is tussen wat er slecht en wat er goed over mij geschreven wordt. Dezelfde eigenschappen, die door sommigen worden verworpen, worden juist door anderen in bizondere mate gewaardeerd. Bij deze grillige curve in de kritieken is het ene hele kunst er lering uit te trekken. Ik vond door de radio het grotere publiek, dat ik door mijn boeken niet heb kunnen bereiken. Het is Herman Robbers, die er mij toe gebracht heeft novellen en romans te schrijven.'

Op 8 december 1950 schreef Uitgeverij De Boekerij in Baarn aan Ritter: 'Dadelijk na Sinterklaas verzonden we een aardige circulaire aan de 1400 (!) Boekhandelaren, waarop we onder de enkele opgenomen romans natuurlijk Hemeltje-Blauw vermeldden. Hedenmorgen kwam de eerste oogst der bestelbiljetten binnen, ongeveer een 30 bestellingen met een in totaal zeer bevredigende oogst. Doch onder de bestelde boeken bevond zich *geen enkel* exemplaart van Hemeltje-Blauw! De kwestie zit veel dieper. Er zijn boeken die geen kans krijgen, omdat het gemakkelijker is zich te gooien op de zgn bestsellers, modeboeken e.d.'

314

Ritter op 21 december 1932 aan W.L. Boldingh-Goemans: ‘Op radio-gebied moge ik eenige bekendheid hebben, maar de letterkundige van mijn generatie wordt verder geheel genegeerd.’

De J.H. Donner-prijs en Ritters overlijden

In 1957 werd door de Nederlandse Boekverkopersbond ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan de vijfjaarlijkse J.H. Donner-prijs ingesteld om de nagedachtenis te eren van J.H. Donner, gedurende vele jaren voorzitter van de bond en tweemaal voorzitter van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. De prijs werd toegekend aan diegene die zich op langdurige en bijzondere wijze verdienstelijk had gemaakt voor het boekenvak in al zijn geledingen. In 1962 ontving P.H. Ritter Jr. de prijs. De jury bestond uit: E. Lefebre, voorzitter van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels (voorzitter), H.W. Blok, voorzitter van de Nederlandse Boekverkopersbond en Rienk Visser, voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond.

Het juryrapport luidt: '[...] voor zijn baanbrekend werk gedurende een lange reeks van jaren bij de radio-omroep als literair adviseur en commentator bij de radio [de naam van de AVRO wordt niet genoemd]. Overwogen dat Dr. Ritter zich tussen de jaren 1928 en 1957 met zijn letterkundige beschouwingen grote verdiensten heeft verworven door voorlichting te geven over boeken op een wijze, die de luisteraars stimuleerde tot lezen en eigen oordeelvorming en tot het zich in het bezit stellen van de door hem besproken boeken. In zijn Boekenhalfuur heeft hij jaar in jaar uit op de zondagmiddagen tienduizenden geboeid doen luisteren naar hetgeen hij te zeggen had over boeken en schrijvers. Talloze publicaties, vaak van nieuwe of weinig bekende auteurs, heeft hij daardoor de kans geboden tot groter bekendheid, wanneer hij meende dat dit nodig en verantwoord was. Aan menige jonge schrijver verleende hij zijn daadwerkelijke steun, velen verschafte hij in persoonlijke gesprekken raad en aanmoediging, daarbij geleid door zijn vriendschappelijke gezindheid en zijn verfijnde smaak en niet in het minst door zijn letterkundige ervaring en kennis. Menig jong talent plaatste hij door zijn radiovoordracht een door zijn persoonlijke stimulans in de directe belangstelling van boekhandel en publiek. Dr. Ritter boeide vooral door zijn

uiterst verzorgde stijl en door zijn voordracht, waarmede hij enthousiasme voor wat hij oprecht waardeerde overbracht op de luisteraars. Hij was de pionier van de radio-boekbespreking in Nederland en nam onder zijn collega's een unieke plaats in door zijn voorbeeld. Op volstrekt eigen wijze heeft hij de waarde van het boek en van het lezen steeds weer naar voren gebracht en aangemoedigd. Op grond van het bovenstaande adviseert de jury de prijs toe te kennen aan Dr. P.H. Ritter Jr., daarmede de waardering tot uitdrukking brengende voor hetgeen door hem op uitzonderlijke wijze voor het boekenbedrijf is tot stand gebracht.'

Bij het uitreiken van de prijs zei Lefebvre nog: 'Zelden heeft één man zo'n beslissende invloed op de keuze van een boek gehad als hij. Het is ons bekend, dat van hem gezegd werd, dat hij geen luisteraars had maar een luistergemeente. Dat hij iedere dinsdag na een zondagse spreekbeurt stapels brieven kreeg en dat hij ze ook alle beantwoordde. Geen tijd en moeite was hem teveel wanneer het erom ging jonge schrijvers te ontvangen en ze op weg te helpen. Een uitgever zei eens: "Ritter als vriend" te hebben betekent omgang met en ingeleid te worden in de rijke wereld van het boek. Hij is een apostel, een getuige van het boek. Hij heeft hard gewerkt en hielp veel jonge schrijvers en aankomende journalisten, niet alleen met raad maar als het moest ook financieel. Het trof mij, toen ik dezer dagen bij hem was om hem deze onderscheiding mee te delen, dat hij, hoewel zo ernstig ziek, toch nog vol plannen was om op allerlei gebied meer plaats in te ruimen voor het boek. Voorbeelden van de zuiverheid waarmede hij woordkunstenaar was en van de briljante stijl die zijn zondagstoespraken kenmerkte. Wij denken hier ook aan zijn vrouw, die hem in heel zijn arbeidzame leven zo terzijde heeft gestaan en waaraan hij zo'n enorme steun heeft gehad. Hoe gaarne zij ook hier [10 april – Berg en Dal bij Nijmegen] tegenwoordig was geweest, toch besliste zij, ook vandaag bij hem te blijven. Zij hebben U gevraagd Drs Teipe [Max B. Teipe] de prijs hier in ontvangst te nemen. U, die de zware taak op U genomen hebt bij de radio zijn opvolger te zijn.'

Drie dagen later, op 13 april 1962, overleed Ritter. Al in 1953 schreef hij aan Ph. Brommet: 'Ik heb in de laatste tijd weinig van mij laten horen. De oorzaak lag in een ernstige ongesteldheid. Ik heb 10 dagen voor Kerstmis een inzinking gehad (de dokter zei dat het een vaatkramp was, gelukkig geen beroerte). Maar de gevolgen waren alleronaangenaamst. Ik was n.l. aan de linkerzijde van mijn lichaam geheel verlamd en kon mij daardoor moeilijk bewegen. U heeft mijn ziekte niet kunnen merken aan de radio, maar ik had nog gramofoonplaten liggen waarmede wij ons hebben geholpen, terwijl ik ziek te bed lag. Thans ben ik goddank herstellende, ofschoon ik nog op krukjes loop.' In 1958 aan G.P. Smis: 'Ik kom zojuist uit het ziekenhuis, waar ik twee en een halve maand vertoefd heb wegens een ernstige

aanval van diabetes. Ik moet thans nog zes weken het bed houden en kan mij niet bewegen.'

Na een kortstondig verblijf in het herstellings- en verplegingsoord Unicum in Houten overleed hij op 13 april 1962. De advertentie luidde: 'Heden overleed tot onze diepe droefheid onze lieve onvergetelijke Man, Vader, Behuwd-, Groot- en Overgrootvader, Dr. Pierre Henri Ritter Jr. in leven letterkundige. Officier in de Orde van Oranje-Nassau, in de ouderdom van 79 jaar. Utrecht: C.M. Ritter-Landré, Ndola (Noord-Rhodesia): I.J.F.M.A. Farrow-Ritter, J. Farrow, Noordwijk: Mr. R.P.H. Ritter, Mr. Y.A. Ritter-Kingma, Zwolle: C.L. Ritter. De begrafenis zal plaatshebben woensdag 18 april op de Tweede Algemene Begraafplaats te Utrecht.'

Men zie voor de In Memoriams de bijlage 'Geschriften over Ritter en zijn werk'.

Het Algemeen Nederlands Verbond afd. 's-Gravenhage en omstreken organiseerde voor leden en begunstigers op 2 mei 1963 in de Rolzaal, Binnenhof 11, Den Haag, een Dr. P.H. Ritter-herdenking. Sprekers waren Drs. Max B. Teipe (die Ritter belichtte als literator, criticus en volksopvoeder), de Vlaming Leo Picard en Ir. H.G.C. Cohen Stuart. De laatste werd echter ziek en Dr. W.A. Veenhoven, voorzitter, las wat van diens aantekeningen voor. Mevr. Ritter sprak een dankwoord uit.

Zijn vrouw overleed op 18 maart 1965. De advertentie luidde:

'Heden is onverwachts van ons heengegaan onze lieve, onvergetelijke Moeder, Behuwd-, Groot- en Overgrootmoeder Cornélie Marguérite Ritter-Landré, weduwe van Dr. Pierre Henri Ritter Jr. in de ouderdom van 80 jaar. Ndola (Zambia) Centraal Afrika: I.J.F.M.A. Farrow-Ritter, J. Farrow, St. Germain en Laye (Frankrijk) Mr. R.P.H. Ritter, Mr. Y.A. Ritter-Kingma, Zwolle: C.L. Ritter, Mej. C. Hermsen (Apeldoorn). De teraardebestelling zal plaatshebben 23 maart op de Tweede Algemene Begraafplaats te Utrecht.'

Een merkwaardige figuur

Dr. P.H. Ritter Jr. was een merkwaardige figuur in de wereld van de letteren en in die van de journalistiek. Het combineren van beide activiteiten kostte hem moeite. In het interview met Antoon Coolen (1936) noemt hij de journalistiek 'dat talenten bedervende vak'. In 1946 schrijft hij aan zijn schoonzoon Picard: 'De journalistiek en literatuur tezamen beoefenen is een netelige zaak. Ik ben een van de mensen, die in de molen zitten en wanneer kan ik er uitspringen, om bezonkener dingen te doen?' In 1948 aan Victor van Vriesland: 'Mensen, die in de Radiogolven zwemmen en in de rest van hun uren worden afgeknaagd door de wormen der journalistiek, gaan het begrip "termijn" grondig haten. Maar ik zal het doen en trachten op tijd te zijn.'

In zijn 'In Memoriam Slauerhoff' in *Groot Nederland* schrijft hij: 'Ik heb mij nimmer ver bevonden van de letterkundige gezelschappen.' Hij heeft in zijn lange leven inderdaad in contact gestaan met vrijwel heel letterkundig Nederland. Een van de weinige uitzonderingen is E. du Perron. Er zijn in het *AR* 260 brieven bekend gewisseld met Herman Robbers, 217 met Frans Mijnssen en 139 met Jan Greshoff, maar er bevindt zich in het archief niet één brief van of aan E. du Perron. Evenmin heeft de redactie van *E. du Perron Brieven* brieven van of aan Ritter kunnen traceren. Wel schrijft Du Perron in 1930 aan N.A. Don-kersloot: 'Want voor dien meneer heb ik één karwatsstriem over, maar die hem zijn smoel zal open halen van het eene oor tot het andere, daar geef ik je mijn hand op.' En in maart 1930 aan Jan Greshoff: 'Die Ritter behoort bepaald tot de vele menschen die ik *niet*, en tot de weinige die ik *bizonderlijk-niet* kan uitstaan. Het is een hypocriet, geloof ik; hij doet zoo mondain-welingelicht en au fond is het een getrapte lul uit den Achterhoek (Utrecht).'

Ritter was een man met van zijn jeugd af een bestendig jeukende pen, gelukkig met het se voir imprimé. Nulla dies sine linea. Een ambitieus man met een bezeten schrijfdrift, steeds vol plannen, getuige ook bewaarde aanzetten tot boeken. Een man met een passie voor de letteren. Een man die een weelderig, statig en barok sierproza schreef in de taal, waarvoor hij een

grote liefde koesterde. Een rusteloos man, voortdurend in de weer, die gelukkig beschikte over een grote werkkracht. Aan Dirk Coster in 1950: ‘De minder drukke jaren komen voor mij nooit. Ik zal tot mijn dood toe als een paard moeten werken.’ Iemand met een grote stilistische begaafdheid, die duizenden keren in zijn leven opnieuw weer een vel papier voor zich neerlegde en potlood of pen ter hand nam. Een man die nooit op een schrijfmachine heeft leren tikken en die nooit een auto heeft leren besturen. In een brief aan Jansen in 1932: ‘Met U haat ik de auto’s, die overal ons natuurschoon en de rust van ons leven verpesten!’

Een man ook die als zijn vader van de filosofie hield. In een brief uit 1935 aan Max Kijzer: ‘Spinoza is de grootste lievelings filosoof van mijn jeugd geweest.’ Aan Mevr. Keuchenius in 1949, als hij een boek van Sartre besproken heeft: ‘Ik ben niet als Sartre existentialist. Ik blijf het bij Kant hou-den.’ Hij promoveerde in 1909 op stellingen in de rechtswetenschappen, maar heeft lang de wens gekoesterd nog in de wijsbegeerte af te studeren en een proefschrift te schrijven. Uit 1939 is een brief van Henriëtte Mooy: ‘Prachtig dat je een dissertatie wilt schrijven.’ In Duitse gijzeling ging hij veel om met Prof. Dr. H.J. Pos (die in 1947 op het verjaarsfeest zei: ‘Hij heeft iets tegen professoren en reageert dat af door je leerling te worden’), die zijn promotor zou worden volgens een brief van Pos uit 1954, waarin zelfs het onderwerp van het proefschrift genoemd wordt: ‘De wijsgerige achtergrond van letterkundige verschijnselen’. Prof. Dr. J.M. Romein schreef in 1953: ‘U te vragen naar het plan dat U mij indertijd eens hebt aangeduid met betrekking tot het doc. ex. wijsbegeerte. Koestert U het nog steeds of is het opgeborgen in de la van tenslotte onuitvoerbare wenselijkheden die bij U evenals bij alle levende mensen wel vol zal zijn? Of heeft soms de ziekte van Pos U van uitvoering weerhouden?’ Pos overleed in 1955. Toen overwoog Ritter om bij de hoogleraar C.A. van Peursen te promoveren op het onderwerp ‘Schopenhauer en Nietzsche kritisch-wijsgerig onderzocht’. Het is er niet meer van gekomen. Op de afscheidsreceptie in 1957 bij de AVRO zei ministerpresident W. Drees nog: ‘Met eerbiedige bewondering heb ik vernomen, dat gij thans voornemens zijt te gaan studeren voor het doctoraal wijsbegeerte.’

Ritter was ook een toeverlaat voor literaire scribenten. Er bevinden zich in het *AR* honderden brieven van mensen die proza of poëzie schreven en naar hem stuurden met het verzoek om een oordeel en de wens om te bemiddelen bij een uitgever. 99% van de manuscripten was slecht of matig. Toch heeft hij (al duurde het soms lang) altijd hoffelijk geantwoord met een kort oordeel, een enkele keer aanmoedigend. Er is door mensen wat geschreven aan gedichten en romans. En elk van hen moet natuurlijk een uitgave in druk voor ogen hebben gestaan. Meestal beginnen de brieven in de toon: het

is niet dan na lange aarzeling dat ik u schrijf. Recordhouders in doorzettende brieven waren Smis en Brommet. J. de Vlieger zond in 1938 een manuscript ter beoordeling. Ritter in zijn antwoord: ‘U vergeeft mijn schoolmeesterachtigheid.’ De Vlieger aan Ritter: ‘Uw schoolmeesterachtigheid is u vergeven, want u schreef aan een schoolmeester.’

Een behulpzaam man ook, die in 1932 aan pastoor P.J. Conijn van de Oud-Katholieke Gemeente schreef: ‘U begrijpt, dat ik, in mijn drukke positie door zeer velen verzocht word, mijn bemiddeling te verleenen tot het verkrijgen van een betrekking. Het is steeds voor mij een bizondere voldoening, wanneer het mij gelukt iemand van dienst te zijn, doch het is U duidelijk, dat in de huidige omstandigheden de aanvragen wellicht verdriedubbeld zijn en de kansen tot plaatsing ongeveer verdwenen.’

Een man met een geaffecteerde stem. Uit een brief van Hetty Seret (1937) aan mevrouw Ritter: ‘Heeft Henri spreeklessen genomen, eenige weken geleden slingerde hij zooveel rollende r’s in de aether, dat je er bang van werd. Sedert dien hoorde ik hem weer gezellig brouwen en kwam tot de conclusie dat het de charme van zijn spreken is.’ In 1948 aan W.J. Visser: ‘Wat U mijn affectatie noemt is geen mooidoenerij, maar de wijze van spreken, zoals mij die van nature eigen is. Ik ben afkomstig uit een Haagse familie en wellicht is het Haagse dialect nog in mijn spreken waarneembaar, gelijk bij vele sprekers, soms zelfs bij Ministers, het Amsterdams dialect. Dit moet men afleren en ik ben er dagelijks enige uren mede bezig, mede onder leiding van een deskundig spraaklerares. Ik moet U mededelen, dat ik in zoverre succes heb, dat verschillende luisteraars, die mij vroeger mijn spreektoon euvel duiden, mij later geschreven hebben, dat zij zich hieraan in de laatste jaren niet meer hebben geergerd. De klachten hierover verminderen en Uw critiek is thans een eenzame reactie. Hetgeen niet wegneemt, dat ik aan Uw opmerkingen ernstig aandacht zal schenken.’

Ritters romans, tot het schrijven waarvan hij door Herman Robbers aangemoedigd werd, hebben het domein der grote blijvende literatuur niet gehaald. Er bevinden zich autobiografische elementen in. Mogelijk mag men zijn kleiner werk, zoals de mijmeringen over de schoonheid van ons land, literair sterker achten. Soms zijn de romans haastig geschreven. Hij was een beter recensent dan romanschrijver.

Zijn financiële administratie was niet best. In 1931 schreef hij aan uitgever Brusse: ‘Misschien zijn kunstenaars niet de beste financiers’. Hij is niet sterk in het op tijd betalen van contributies en krijgt vele aanmaningen. Hij heeft eens gezegd zijn deurwaarder beter te kennen dan zijn vrouw. Krap bij kas, nam hij tegenover zijn uitgevers soms teveel hooi op zijn vork. Hij tekende te snel contracten, ontving dan een voorschot, maar treuzelde met het inzenden van zijn manuscript, waardoor uitgevers hem vaak met rappels

moesten manen. Wat hem als liberaal voor ogen stond was een samenwerking van het liberalisme met de christelijke partijen teneinde te komen tot een nationale eenheid, vaderlandse welvaart en culturele welvaart. Kernwoorden in zijn denken waren: democratie, traditie, eerbied voor levenswaarden, harmonie en verdraagzaamheid. Een man met als levensmotto (net als dat van zijn strenge vader) 'bonus vir semper tiro', 'een wijs mens blijft altijd leerling'.

Hij was een vriend van Vlaanderen, bestuurslid en secretaris van de Dietsche Bond, van afdelingen van het Algemeen Nederlands Verbond en stichter van het Dietsch Studentenverbond. In zijn archief bevinden zich vele brieven van en aan Vlamingen en Vlaamse instellingen.

Een orator didacticus, die velen de weg naar het boek wees. Soms ook een ironicus. In 1948 schreef hij aan mevrouw Vonk, die van een astroloog gehoord heeft dat de Russen in 1954 zouden komen: 'Ik heb Uw brief met belangstelling gelezen. Indien Uw astroloog gelijk heeft, hebben wij dus nog een paar jaar de tijd voor we naar Afrika hoeven te vluchten. Ik mag U er even aan herinneren, dat ik in geen geval enige voorspelling omtrent mijn eigen leven wil. Ik ben daar een principieel tegenstander van en indien U dit op enige wijze zou uitlokken, zou ik dit beschouwen als een verbreking der vriendschap. Dus U weet het goed: Over mij geen enkele occulte voorzegging of pogingen daartoe. Ook geen noemen van mijn geboortedatum aan Uw astroloog.'

Hij moet eens gezegd hebben: 'AVRO's Bonte Dinsdagavond Trein is er voor professoren, doktoren en advocaten, mijn Boekenhalfuur is er voor de man in de straat.'

Men zou wendingen in zijn leven weerspiegeld kunnen zien in zijn handschrift. Tot en met de brief van 26 december 1906 is het verfijnd, geciseleerd, bijna behaagziek, van de brief van 3 januari 1908 af mannelijker en meer rechtop. Een ongedateerde brief uit Noordwolde lijkt een overgang.

A.W.J. Goedegebuure maakte kennis met Ritter na diens thuiskomst in de herfst van 1944 uit Sint Michielsgestel. Er vloeide een vriendschap uit voort die tot Ritters dood duurde. Goedegebuure was zijn 'avondsecretaris'. Hij verzorgde de particuliere correspondentie en hield het boekenbestand bij. Hij werd vriend des huizes en zei: Ritter had een normaal, goed en gelukkig huwelijk, dat naar buiten uit zelden of nooit te voorschijn kwam. Mevrouw Ritter wist haar man op te vangen als het moest, maar hield zich afzijdig als het nodig was.' Goedegebuure: 'Ritter had de geheime wens om nog eens minister van Onderwijs te worden. Waar hij m.i. wel theoretisch bekwaam genoeg voor was, maar een veel te open karakter had om sluwe politici de baas te blijven.' [Uit gesprekken tussen de Heer Goedegebuure en mij].

Uitgever G.A. van Oorschot schreef op 6 februari 1953 aan Ritter: ‘Heden maak ik op Uw girorekening een bedrag over van ƒ 500.-. Ik heb Uw situatie uitvoerig aan van Duinkerken voorgelegd en uit een of ander ondersteuningsfonds, waarover v. Duinkerken het beheer heeft, heeft hij onmiddellijk een bedrag van ƒ 500 voor U beschikbaar gesteld. Het duurt echter enige weken voordat die ƒ 500 kunnen worden betaald en in verband met het feit dat U op korte termijn geld moet hebben, schiet ik deze ƒ 500 alvast voor.’

Tegenover Ritter in de Admiraal van Gentstraat te Utrecht woonde op nr. 12bis mijn oom J.J. van Herpen. Het was een merkwaardige ervaring tijdens het ordenen van het omvangrijke *AR* er opeens twee brieven van hem aan Ritter in te vinden. Op 1 april 1936: ‘Bij deze ben ik zo vrij U er aan te herinneren, dat U de 2e termijn, groot ƒ 120, van mijn nota voor gegeven lessen [bijles, ik meen aan zoon Kees] in 1935 nog niet voldaan hebt. Beleefd verzoek ik U bovengenoemd bedrag op mijn girorekening te storten.’ En op 19 mei: ‘Bij deze ben ik zo vrij U er aan te herinneren... De rest kent U natuurlijk al uit Uw hoofd. En ik weet natuurlijk, dat ik van U prompt een beleefd briefje terug ontvang, waarvan ik de inhoud van te voren ken. ’t Was misschien niet onaardig, deze sport nog een poosje voort te zetten, maar de rol van kruidenier, die op vaste tijden om zijn centjes vraagt, ligt mij niet, en U legt er weinig eer mee in. Daarom, ik verwacht van U thans klare taal. U kunt gerust schrijven: ik betaal over een jaar, maar betáált U dan ook over een jaar. Dan kan ik tenminste zeggen: de Heer Ritter is een man van zijn woord. Desnoods schrijft U: ik betaal niet. Daar zit ook grootheid in, al is ’t dan in negatieve zin. U kunt mij een donderbrief schrijven, dat U een “aanmatiging” als deze brief niet wenst, U kunt deze brief onbeantwoord laten, maar bespaart U mij een briefje als de vorige. Ik voel daarin een beleefde voor-de-gekhouderij. Zeer geachte Heer Ritter, U bent mij nog ƒ 120,- schuldig. Ik zou gaarne van U vernemen, of ik dit geld al of niet zal ontvangen, zo ja, wanneer. In het laatste geval reken ik er op, dat U Uw belofte gestand zult doen.’

Het ordenen van het Archief-Ritter

In 1982 werd ik 62 jaar. Ik had toen 42 jaar bij de AVRO gewerkt. In 1982 kon men voor het eerst 'vervroegd uittreden'. Ik wou dat wel, sine ira et studio. Er kwam een afscheidsreceptie waarop ik aan vrienden en relaties *Al wat in boeken steekt* kon schenken, een boek dat ik geschreven had over Ritter en zijn werk gedurende dertig jaar bij de AVRO. Intussen had ik in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek Koert van der Horst, conservator handschriften, opgezocht met de vraag: 'Ik hoor vaag dat hier een Archief Ritter aanwezig is, is dat zo?' 'Ja,' zei hij. 'Geordend?' vroeg ik. 'Nee,' bekende hij. Ik vroeg of ik soms mijn diensten kon aanbieden. Uit een depot kwam een ordner met brieven uit de eerste tien jaren van deze eeuw. Het werd duidelijk dat Ritter vervolgens van jaar tot jaar ordners gevuld had met correspondentie. Al gauw bleek zijn bewaardrift. Ik vond zelfs huishoudelijke rekeningen en kon zien wat een liter melk in 1912 kostte of het repareren van een fietsband in 1928. Ik wilde aanvankelijk (op advies van Garmt Stuiveling) ordenen op chronologie van de brieven, maar aanvaardde het aanzienlijk betere plan van Van der Horst: mappen maken met erop de naam van de briefschrijver en het aantal brieven van en aan hem. Steeds als ik wekelijks naar de UB kwam, kreeg ik nieuwe ordners, jaar voor jaar, die uit het depot kwamen. De lust bekroop me soms om een keer mee te lopen naar die literaire grot van Ali Baba. Pas na ongeveer een jaar gebeurde het. Toen had ik, denk ik, blijk gegeven van doorzettingsvermogen om de op mij genomen taak af te maken. Toen kon ik ook de schok doorstaan toen ik daar nog enkele meters ordners zag staan, om en om, teneinde ruimte te winnen. Ik zag voor het eerst de geweldige omvang. Ik berekende 100.000 brieven. Het zijn er ± 60.000 geworden. Na een jaar of drie waren alle ordners gedepouilleerd en hadden we honderden mappen. We hebben toen het besluit genomen een grote tweedeling te maken: brieven van en aan personen en brieven van en aan instellingen. De mappen staan nu in lange rijen (dertien strekkende meter) naast elkaar met op hun ruggen de mededelingen over wat erin zit. En tenslotte kwam in 1988 – zes jaar nadat ik aan het karwei begon - uit: *Inven-*

taris van het Archief van Dr. Pierre Henri Ritter Jr. (1882-1962). Ik dichtte in een versje voor Koert van der Horst:

> Zo, nu staat er dertien meter.
> Nu gaat inzien heel wat beter,
> Samen met de inventaris.
> Jammer dat nu alles klaar is.

Een archief dat een kwart eeuw gesluimerd had was weer tot leven gewekt. Een belangrijk archief, dat vooral zijn waarde ontleent aan de duizenden brieven van letterkundigen en andere belangrijke figuren tussen 1907 en 1957. En niet alleen die van hen, maar sinds 1930, toen Ritter een secretaris nam, ook de carbondoorslagen van brieven van hem aan hen. Dat 'heen-en-weer'-karakter van de collectie verhoogt natuurlijk haar belang. Het geeft vooral aan dat Ritter een halve eeuw midden in het Nederlandse literaire leven heeft gestaan. De literaire archeologie heeft me veel genoegen gedaan. Er waren soms ook verrassingen. Soms vond ik onder de I een brief van Ina Boudier-Bakker. Na een tijd bemerkte ik pas dat een slecht leesbare handtekening die van Dirk Coster of Jan Greshoff was. Af en toe kwamen er tabaksrestjes te voorschijn. Paperclips waren verroest. Er was vrij veel tekstverlies door perforatiegaten. Een op een dag nam ik een geordende map weer ter hand, die erg zwaar was: ik had er een presse-papier in laten zitten. Over een eeuw zal waarschijnlijk ook een mooie balpen met inscriptie van me gevonden worden, die ik al werkend kwijt raakte. Ik heb ook de angst gekend van het verkeerd opbergen. In 1965 vond men in Madrid twee dikke banden vol tekeningen en manuscripten van Leonardo da Vinci, die 135 jaar lang als verloren waren beschouwd, maar die alleen maar verkeerd teruggezet waren, in plaats van op Aa.199 en Aa.120 stonden ze op Aa.19 en Aa.20.

Brieven kunnen voor een breed spectrum van wetenschappelijk onderzoek goudmijnen zijn. Voor de neerlandistiek is het Archief Ritter zo'n goudmijn. De toptien zijn: Herman Robbers, 260 brieven heen en weer, Samuel Goudsmit 222, Frans Mijnssen 216, Roel Houwink 180, Dirk Coster 157, Johan Koning 144, Jan Greshoff en Max Teipe 138 en M. Premsela 124. En er zijn ook brieven van Gerrit Achterberg, J.C. Bloem, Reinier van Genderen Stort, P.C. Boutens, Frans Coenen, Antoon Coolen, Lodewijk van Deyssel, F.C. Gerretson, Herman de Man en S. Vestdijk.

In een nis van een huis in het Toscaanse stadje Prato werd in 1870 het archief gevonden van de 14de-eeuwse koopman Francesco di Marco Datini: 150.000 brieven en documenten, in 1957 uitgegeven door Iris Origo in *The Merchant of Prato*. Wij in Utrecht telden weliswaar geen 150.000 brieven, maar dan zo'n 60.000 van een werkzaam man met bestendig jeukende

pen. Op 10 mei 1986 meldde *Het Parool*, dat de sinds 1928 verdwenen fotoverzameling van de Noorse poolonderzoeker Roald Amundsen terecht was. De collectie van 240 foto's was in het bezit van Alma Amundsen. De foto's bleken jarenlang in een doos op zolder gelegen te hebben. Omdat er 'melkpoeder' op stond had Alma hem nooit geopend. Ik heb zo'n doos wel tijdig kunnen openen en kon met Goethe in *Faust*, Zweiter Teil, 5. Akt zeggen:

> Auf strenges Ordnen, raschen Fleisz
> Erfolgt der allerschönste Preis;
> Dasz sich das gröszte Werk vollende,
> Genügt *ein* Geist für tausend Hände.

En met Seneca Brief 82: Otium sine litteris mors est.

Ritter geeft hier en daar de indruk over meer belangwekkende handschriften beschikt te hebben dan in het *AR* gevonden zijn. Hij schrijft over stukken van Jacques Perk maar alleen het manuscript van een gedicht van Mathilde Thomas in het poezie-album van Dora Perk is aanwezig (door mij gepubliceerd in *Spiegel der Letteren*). Hij geeft ook de indruk brieven van Multatuli aan zijn vader te bezitten, maar er is er slechts één (en drie van Mimi Douwes Dekker) gevonden (door mij gepubliceerd in *Over Multatuli*). Hij schreef in 1935 aan uitgever Paris: 'Ik heb het voorrecht dikwijls met Dr. Aeg. Timmerman in correspondentie te zijn geweest', maar in het *AR* bevindt zich alleen de brief die Lodewijk van Deyssel in 1901 aan Timmerman zond met het lovende oordeel over het literaire talent van de jonge Ritter. In 1939 stuurde uitgever Callenbach Ritter twee brieven van Nicolaas Beets terug. Ze zijn in het *AR* niet teruggevonden.

Bijlage 1: Bibliografie van P.H. Ritter Jr.

Stellingen ter verkrijging van den graad van Doctor in de Rechtswetenschap aan de Rijks-Universiteit te Utrecht. (Utrecht, P. den Boer, 1909).

Kleine Prozastukken (onder het pseudoniem Rudolf Atele, Krimpen aan de Lek, Meindert Boogaerdt, 1911).

Lodewijk van Deyssel (Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zn., 1912) (Het boek is opgenomen in de reeks 'Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen. Levensschetsen en portretten') (De tweede, herziene, druk verscheen in 1921 bij de Hollandia-drukkerij in Baarn).

(Samen met J.B. de Klerk) *Verdragen gesloten ter Tweede Vredesconferentie* (1915).

(Samen met G. Seret) *Schoonheidswetgeving* (1915).

(Samen met J.A. Nederbragt) *Beperkingen van drukpersvrijheid* (1916).

(Samen met J. Crucq) *Buitenlandsche paspoorten* (1917).

Een leven van kleur en gratie. Causerie over vrouwenfiguren uit het Fransch gezelschapsleven in vroegere eeuwen (Rotterdam, De Maasstad, 1919).

Zeeuwsche Mijmeringen. Geïllustreerd door Alb. Geudens. (Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1919).

De kunst van het Reizen (Arnhem, Van Loghum Slaterus & Visser, 1920).

Het Land van Wind en Water. Noord-Holland boven het Y. Geïllustreeerd door Alb. Geudens. (Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1921).

De Legende van het Juweel (Amsterdam, Querido, 1922).

Karakters (Amsterdam, Querido, 1923).

De IJlende Reis.Geïllustreerd door Alb. Geudens. (Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1923).

(Samen met N.C. Couvée) *De Nederlandsche Mijnwetgeving* (1924, 2e druk 1928, 3e druk 1941).

Het gracieus avontuur (Amsterdam, Querido, 1924).

Het Huis eener Kunstenares (Amsterdam, Querido, 1925).

De sociale beteekenis van de amusementsliteratuur (Zeist, G.J.A. Ruys Uitgeversmij., 1926).
De Lusten en Lasten der Redeneerkunst (Amsterdam, Querido, 1926).
Een week minister of "de glorierijke dagen der Rapalje-partij" (Utrecht, Bruna, 1926).
Het Verwijt (Edam, De klyne librye, 1926).
De kritische Reis (Amsterdam, Uitgeversmij. Holland, 1928).
De Derde. Een kleine roman (Laren, A.G. Schoonderbeek, 1928).
De Apologie van den misdadiger. Met drie penseelteekeningen van Charles Eyk) (Utrecht, De Gemeenschap, 1930).
Journalistieke Geheimen (Amsterdam, Nederlandsche Keurboekerij, 1930).
Het Gobelijn der dagelijksche vreugden (Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1930).
De Courant, haar opbouw en betekenis (Wageningen, H. Veenman & Zonen, 1931).
Tien jaren Reclame-adviseur (z.p., z.j.=1931) (niet in de handel).
De Donkere Poort. Een boek, behelzende tal van Persoonlijke Herinneringen van vooraanstaande Mannen, Stemmingsbeelden, Indrukken, Beschouwingen, Belangrijke en Onbelangrijke Gebeurtenissen, Verhalen en Anecdoten over Nederland in de jaren 1914-1918 (Den Haag, D.A. Daamen's Uitgeversmij., 1931).
De Vertelster Weerspiegeld. Leven en werken van Ina Boudier-Bakker (Amsterdam, Nederlandsche Keurboekerij, 1931).
Vertrapten (Amsterdam, Andries Blitz, 1931).
De Kruising der Tijden (Zeist, G.J.A. Ruys' Uitgeversmij., 1931).
Momenten (Amsterdam, Nederlandsche Keurboekerij, 1931).
De Kunst van het Schrijven (Leiden, Handelswetenschappelijke Bibliotheek, 1932).
Reiskunst en taalkennis (Den Haag, Instituut Schoevers, 1933).
Examen doen. Een behulpzame hand voor examen-slachtoffers (Den Haag, Maandblad Succes, 1933).
Het Sollicitatiegesprek. Het persoonlijk contact bij de opbouw van een carrière (Den Haag, Maandblad Succes, 1933).
De Drang der zinnen in onzen Tijd (Amsterdam, Scheltens & Giltay, 1933).
Een Vergadering leiden (Den Haag, Maandblad Succes, 1934).
Het Woord voeren (Den Haag, Maandblad Succes, 1934).
Middelburg (Middelburg, D.Y. Alta's Uitg. en courantenbedrijf, 1934).
Over Mussert (Baarn, Hollandia-drukkerij, 1934).
Over Wijnkoop (Baarn, Hollandia-drukkerij, 1934).

De nieuwe spelling. Een universeele enquête (Overdruk uit de Nederlandsche Bibliographie) (Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, 1934).

Woeker. Een roman uit het ambtenaarsleven (Den Haag, D.A. Daamen's Uitgeversmij., 1934).

Het Welkom Schandaal (Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1934).

De Luchtheld (Utrecht, Bruna & Zoon, 1935).

Kaïn en Abel. Roman (Amsterdam, Scheltens & Giltay, 1935).

De Goede Herder. Roman (Amsterdam, Scheltens & Giltay, 1936) [In *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* verscheen in 1928 al 'De Goede Herder. Dramatische schets in twee bedrijven].

Over Joh. de Heer (Baarn, Hollandia-drukkerij, 1936).

Over lezen en schrijven. Fragmenten van Nederlandsche schrijvers, verzameld en naar tijdsorde gerangschikt (Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1936).

(Samen met H.N. ter Veen) *Rondom de Zuiderzee*, fotografie van Karel Kleyn e.a. (1937).

Feest in Hollands Huis (Nijkerk, G.F. Callenbach, 1937).

Wisselend Getij. Veertig jaren Nederlandsch cultuurleven in vogelvlucht (Nijkerk, G.F. Callenbach, 1938).

Vredenhof. Roman (Amsterdam, Scheltens & Giltay, 1938).

De Zwerver met de Tooverfluit. De levensroman van H.Chr. Andersen (Utrecht, W. de Haan, 1938).

Moeder en Kind (verlucht met foto's van Hans Hilberg) (Nijkerk, G.F. Callenbach, 1938).

Een Kapper over een Professor (illustraties en bandversiering van Anton Pieck) (Nijkerk, G.F. Callenbach, 1939).

De Hoorn der Schelde (ingeleid door Albert Kuyle en versierd door Karel Thole) (Utrecht, Het Spectrum, 1939).

(Samen met C.M. Ritter-Landré en H. Peeters) *De ommekeer van Piet Steenders*, een nieuw verhaal van Piet de Smeerpoets, geïllustreerd door Alb. Hahn Jr. (1939).

Van Stamelaar tot Redenaar (Utrecht, Erven J. Bijleveld, 1940).

Wie zijn de drie mannen van de Nederlandse Unie? (Baarn, Hollandia-drukkerij, 1940).

Pater Henri de Greeve (Baarn, Hollandia, 1946).

Vertoog en Ontboezeming. Verzameld essayistisch proza. Ingeleid door Anton van Duinkerken (Utrecht, A.W. Bruna & Zoon, 1948).

Johann Wolfgang Goethe. Wij herdenken Duitslands grootste dichter (Amsterdam, 1949).

(Samen met G.A. Evers) *Honderd jaar Van Huffel's Antiquariaat in Utrecht* (Utrecht, A.J. van Huffel's Antiquariaat, 1949).

Hemeltje-blauw (illustraties van G. Douwe) (Baarn, De Boekerij, 1950).

Sentimentele Aardrijkskunde. Zeeland. Begeleid door Anton Pieck (Den Haag, Zuid-Hollandse Uitgeversmij., 1952).

Over "Deining in Drenthe" (Assen, Van Gorcum & Comp., 1955).

Ontmoetingen met Schrijvers. Figuren der oude en midden-generatie. Geschenk ter gelegenheid van de een en twintigste Boekenweek uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels (Nijmegen, 1956).

De reddende daad (geen plaats, geen jaar).

David Rame: *Om de druiven van de Kaap,* Nederlandse vertaling C.M. Ritter-Landré (1941).

Roland Nitsche: *Waar helden met reuzen strijden,* Skandinavië zoals niemand het kent, voor Nederland bewerkt door C.M. Ritter-Landré.

Ontmoetingen met schrijvers. In het *AR* bevindt zich in Ritters handschrift een toespraak die hij in 1956 in Utrecht hield ('Mijnheer de Burgemeester, Heren wethouders, leden van de Gemeenteraad, Dames en Heren'). Hij zei o.a.:

Mijn boekje is een onderdeel van een tweejarig interludium, tussenspel. De organisatoren van de boekenweek hebben als wijze aanmoedigers van de letterkunde ingezien, dat men aan het talent, dat in de schoot van ons volk verborgen ligt een ogenblik rust moet laten. De novellenwedstrijd heeft in de vele jaren, waarin zijn jury zorgde voor een klein verhaal, dat aan de vrienden van het boek zou worden toebedeeld, enkele meesterwerkjes voortgebracht. Maar meesterwerken verschijnen niet met de regelmaat van de klok en om de komst van nieuwe zeer goede vertellingen uit te lokken heeft de commissie voor de boekenweek een adempauze van twee jaar ingesteld. Voor het Ge-schenk van het volgende jaar is de novellenwedstrijd herleefd. En zo zal het eerstvolgende Geschenk, dat U tegemoet kunt zien weer de vreugde bereiden van de lectuur van een proeve van scheppende kunst. Gedurende het interludium is "Het Geschenk" niet het resultaat geweest van een letterkundige wedkamp, maar werd aan twee schrijvers opgedragen beschouwingen te geven over een onderwerp, dat aan de minnaars van het letterkundige boek belang inboezemt "Ontmoetingen met schrijvers". De auteur, die verleden jaar geroepen werd, was Mevrouw Clare Lennart; dit jaar viel de eervolle opdracht aan mij ten deel. Mevrouw Lennart had het makkelijker dan ik. Op de eerste plaats bezit zij de toverstaf, die alles wat hij aan-

raakt tot een boeiend sprookje maakt, zodat het moeilijk is met haar te wedijveren, op de tweede plaats belichtte zij de jonge generatie naar wier bestaan de grootste nieuwsgierigheid heerst, terwijl ik als aanvullende taak een kenschetsing van de ouderen, waaronder reeds overleden schrijvers, voor ogen zag, en tenslotte, zij heeft voor haar boekje veel moeten reizen en zij heeft over dat reizen verleden jaar zo gezellig verteld, dat die avond ons allemaal, die haar mochten aanhoren, lang in het geheugen zal blijven. *Ik* heb alleen gereisd in het land van mijn herinnering. Waarom heb ik vooral bij de schrijvers van de oudere en van de midden-generatie vertoefd? Omdat ik alleen wilde getuigen over wat ik werkelijk heb beleefd. Er bestaat een legende omtrent een Parijs correspondent van een onzer grote bladen, op het eind van de vorige eeuw. Hij schreef uitstekende Parijse brieven, maar hij had de stad Haarlem, waar hij woonde nooit verlaten. Hij bezat zo veel journalistiek talent dat hij uit de Franse couranten behendig pikte en wat hij vond, zo sappige artikelen wist samen te stellen, dat de lezers er van genoten. Ik heb grote eerbied voor wijlen dezen journalistieken goochelaar, maar ik meende toch, dat men bij de beschrijving van de figuren uit onze literatuur niet op deze wijze te werk moest gaan. Ik streefde naar de weergave van werkelijke belevingen. Maar ik had daarbij met één moeilijkheid te kampen. Een opdracht om “het Geschenk” te schrijven lijkt bedenkelijk op het werk voor de radio. Het overkomt mij ’s Zondags dikwijls, dat ik veel meer copie heb, dan ik in twintig minuten verwerken kan. Dan moet ik gaan schrappen. De kwelduivel bij de samenstelling van mijn “Ontmoetingen met schrijvers” was de beperkte ruimte, zoals mijn kwelduivel bij de radio is mijn beperkte tijd. En wanneer mijn kritici mij vragen, waarom sommige mijner karakteristieken zo uitvoerig zijn en andere te vluchtig, dan antwoord ik: Er heeft veel copie die ik voor het boekje gereed had, moeten sneuvelen. Ik moest, met het oog op de ruimte, verschillende schrijvers die mij dierbaar zijn moeten laten wegvallen en ik heb uit de kenschetsing van anderen veel moeten schrappen. Ik hoop niettemin, dat er in het overgeblevene genoeg ik gebleven om U een half uur te bezorgen, waarin U zich niet verveelt. En nu ga ik het Utrechts accent leggen op mijn bijdrage van deze avond. Ik doe dit op de eerste plaats, door U uit mijn boekje enkele karakteristieken voor te lezen van Utrechtse schrijvers. Eerst Ina Boudier, Engelman en Crone, dan Clare Lennart en Marsman.

Bijlage 2: Ritters bijdragen aan 'De XXe Eeuw' (1903-1909)

(*De XXe Eeuw* verscheen van 1902 tot 1908. De hoofdredacteuren waren: Lodewijk van Deyssel (1902-1908) en Albert Verwey (1902-1905). Zie over Ritters bijdragen de uitgegeven correspondentie met Van Deyssel).

1903, deel III: De Twist; Gekke Tinus (I. Hoe ze Tinus beetnamen. II. Hoe 't met Tinus terechtkwam).
1905, deel I: In verboden streken (fragment); In de bergen; In de middag.
1905, deel III: Over het water; Na het ontwaken (Aan F. Mijnssen); Uit een reisboekje.
1906, deel II: Toen de dag zo vreemd ontlook (Voor G.S. [Gerard Seret?]) (onder het pseudoniem Rudolf Atele).
1906, deel III: Bespreking van *Dramatische Studies* van Frans Mijnssen.
1907, deel I: Toen zij verlaten was; Laatste avond; Vonnis; In de benarde stad (Voor C. [Carel Gerretson?]; Toen Karel alleen was; De dauwige morgen; De stille avond (Voor J. Reitsma).
1907, deel III: Kleine Prozastukken I-V.
1908, deel I: Kleine Proza-stukken: VI. Het nuchtere en het voorname.
1908, deel I: VII. Aandacht en verbeelding.
1908, deel IV: Kleine Proza-stukken: IX. De verbeelding die de gracie in ons leven brengt.
1908, deel IV: Bespreking van Hermann Kutter *Zij moeten* (open brief aan de Christelijke samenleving, uit het Duits vertaald door F. Reitsma).
1908, deel IV: Kleine Prozastukken XI.
1909, deel I: Kleine Prozastukken: X. Verbeelding en schroom.

Bijlage 3: Ritters bijdragen aan 'Europa' (1908-1910)

(*Europa* was een in 1838 opgericht maandblad, dat zich ten doel stelt onderhoudende artikelen te publiceren uit binnen- en buitenland, in het bijzonder Europa, en de belangrijkste verschijnselen in de Nederlandse en Europese letterkunde te signaleren. In 1906 werd Johan de Meester redacteur, die van het familieblad een literair tijdschrift maakte, een koerswijziging die natuurlijk tot verlies van abonnees leidde waardoor het blad in 1910 dan ook ophield te bestaan en opging in een ander literair tijdschrift *Groot Nederland*. Johan de Meester gaf veel jong talent in Nederland en Vlaanderen gelegenheid in *Europa* te publiceren. Zie: Hermina G. Terpstra: *De Jaargangen 1907 en 1908 van het tijdschrift Europa*).

1908, deel I: Aantekeningen: I. Beschrijvingskunst en hare tegenstelling; II. De kritiek; de absolute en relatieve waarde der richtingen.
1908, deel I: Kleine Prozastukken: I (zonder titel); II. Literatuur die tot de adagia gekomen is; III (zonder titel); IV (zonder titel); V. Iets over Proza en Poëzie.
1908, deel III: Schetsen: De Roos voor moeder; Het partijtje.
1908, deel III: Bespreking van *Warhold* [van Adriaan van Oordt].
1909, deel I: Bespreking van *Mijnheer Serjanszoon* [van Herman Teirlinck].
1909, deel II: Bespreking van *De jacht naar geluk* van Pieter van der Meer.
1909, deel IV: Kleine Prozastukken: I. Over weidschheid en monumentaliteit; II. Aandacht en begeerte; III.
1909, deel IV: Bespreking van *Torze*, Tragedie van hartstocht door Anton Wartevelde.
1910, deel II: Bespreking van *Grillige histories* door J. Steynen.

Bijlage 4: Ritters bijdragen aan 'De (groene) Amsterdammer' (1908-1940)

29-03-1908: *Tiende bundel Verzamelde opstellen* van Lodewijk van Deyssel.
06-08-1921: Tucht en volksveredeling.
28-10-1922: Wie plegen verraad aan Nederland?
25-12-1922: Kerstmis in de gevangenis.
26-05-1923: Het feest van het Algemeen Nederlands Verbond
12-01-1924: [Ingezonden stuk erop van secretaris- penningmeester ANV + reactie van R. 19-01-1924: secretaris reageert opnieuw].
27-09-1924: Woorden gesproken tot Lodewijk van Deyssel op zijn zestigste verjaardag.
13-12-1924: Over de opvoering van Euripides' *Bacchanten* te Utrecht (door de Utrechtse Gymnasiastenvereniging).
20-12-1924: Open Brief aan den Heer Johan de Meester.

Op 14 maart 1925 werd de in 1877 opgerichte *De Amsterdammer* omgedoopt in *De Groene Amsterdammer*.

28-03-1925: A.J. de Mare veertig jaar conservator van de Koninklijke Bibliotheek.
02-05-1925: Het Gouden Feest van de Zeeland (= Stoomvaart maatschappij Zeeland).
09-05-1925: Het weekblad in onze journalistiek.
01-08-1925: Keulen en zijn duizendjarig feest.
08-08-1925: Keulen en zijn duizendjarig feest.
12-12-1925: De tradities van mijn stand.
19-12-1925: Beslagen vensters.
26-12-1926: Nog éénmaal: De tradities van mijn stand.
11-09-1926: Mannen over vrouwen. Over W.L. Boldingh-Goemans.
26-03-1927: Tweeërlei purisme.
10-03-1928: Jacob Paludan: *Vogels om de vuurtoren*.

01-06-1928: De radio-omroep als cultuurbrenger.
02-12-1933: Het andere Duitsland.

Een wekelijkse rubriek van Ritter heette ‘Weektrompet van den wijzen olifant’ en begon op 1 januari 1935. Ritter was toen ‘medewerker’. De rubriek is ongesigneerd, maar dat Ritter de auteur ervan is blijkt uit enkele brieven. Op 10 mei 1935 schreef redacteur M. Kann hem: ‘[...] nog even met U te overleggen inzake de Weektrompet. Zoudt U wellicht Koningen e.d. iets meer buiten beschouwing kunnen laten?’ Kann heeft iets gewijzigd ‘van welken taak ik mij naar beste kunnen in Olifanten-stijl kweet.’ En op 27 augustus schreef Ritter aan *De Groene Amsterdammer*: ‘[...] en dit is de reden waarom ik ook deze week alleen de “Olifant” zal schrijven.’

Hij werd lid van de redactie op 31 maart 1935 en stond als zodanig voor het eerst vermeld op 6 april: Hoofdredactie: A.C. Josephus Jitta. Redactie: L.J. Jordaan, M. Kann, Th. Moussault, P.H. Ritter Jr. en N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello.

13-04-1935: Geen Alva terug.
20-04-1935: De nood der Mijnen.
04-05-1935: R[itter?] Brusselse tentoonstelling.
18-05-1935: Bezuiniging op hoger onderwijs.
25-05-1935: Marchant de veel besprokene.
01-06-1935: Bezuiniging op hoger onderwijs. P. Geyl: Geschiedenis van de Nederlandse Stam, deel 2.
08-06-1935: De personae miserabiles van de Hollandse Ll
15-06-1935: Giftige pijlen. De ‘onthullingen’ van Musserts orgaan inzake de Haagse politie-affaire zijn op zijn minst voorbarig.
29-06-1935: Examens, cijfers, hitte.
13-07-1935: De Verlatene.
20-07-1935: In Memoriam Prof. J. Prinsen.
27-07-1935: Charivarius vijfenzestig jaar.
03-08-1935: Schijn en wezen [over de NSB].
07-09-1935: C.M. Ritter-Landré: Een vrouw op de Jaarbeurs.
14-09-1935: Troelstra’s Nalatenschap.
21-09-1935: De Nederlandse ceremonie. Bepeinzing op Prinsjesdag.
28-09-1935: De bokken en de schapen [over de NSB].
12-10-1935: Kinderen en de bioscoop.
28-10-1935: De collectie Lanz in gevaar.

335

Van 4 januari 1936 af ging de ‘Weektrompet van den wijzen olifant’ ‘Kanttekeningen’ heten.

Van 3 februari 1936 is een brief van Ritter aan Josephus Jitta: ‘Het spijt mij, dat U den Heer Kappeyne en mij Vrijdag niet langer kunt ontvangen, al waardeeren wij ten zeerste, dat U ons op een voor U zoo drukken dag nog een half uur af wilt staan. Het is moeilijk, de quaestie, waarover wij U gaarne wilden spreken, op de vergadering van “De Groene” te behandelen, omdat zij juist op ons beider verhouding tot “De Groene” betrekking heeft. Wij hebben beide den indruk van een geringe waardeering onzer verbondenheid aan “De Groene”, en van een incongruentie tusschen sommige onzer politieke gezichtspunten en de richting welke “De Groene” weder uit gaat. Persoonlijk stond ik geenszins aan den kant der redactie in de van Speyck-quaestie. Daarbij komt, dat wij ernstige kritiek hebben op den gang van zaken. Er worden telkens nieuwe medewerkers ingeschoven, en oude, gewaardeerde medewerkers afgedankt. Het verminderde aandeel van den Heer Coenen in de literaire rubriek, en de jongensachtige polemieken tusschen de Heeren Vestdijk en Marsman, die er voor in de plaats zijn gekomen, leken mij geenszins een verbetering van den inhoud. De Heer Kappeyne heeft, gedurende al den tijd, waarin zijn naam boven de courant staat vermeld nog slechts eenmaal gelegenheid gehad, om in “De Groene” te publiceeren. Er ligt voor mij iets onbillijks in, dat de Heer Cappeyne wel zijn naam verleent aan “De Groene”, terwijl hij niet in de gelegenheid wordt gesteld, in “De Groene” van zijne inzichten blijk te geven. Zelf verneem ik, in den laatsten tijd, wanneer ik met een denkbeeld kom, aldoor opnieuw, dat “De Groene” al “stikvol” zit met copie. Dat moedigt niet aan! Ik ben in het afgeloopen jaar voor mijne werkzaamheid aan “De Groene” zeer behoorlijk gehonoreerd, ik erken dat gaarne. Ik ben, daartegenover, bereid, nu de financieele omstandigheden minder gunstig zijn, belangeloos mede te werken. Maar de Heer Kappeyne en ik hebben sterk den indruk, dat er een sfeer van geringere waardeering is gekomen ten onzen opzichte, en dat de redactie in haar collectiviteit te weinig invloed heeft op den gang van zaken. Wij stellen het echter ten zeerste op prijs, alvorens wij tot bepaalde conclusie komen, U te raadplegen, en wij achten een voor-onderhoud met U reeds een eisch van deferentie tegenover Uwe persoonlijkheid en van de groote waardeering, die wij voor Uw werk als hoofdredacteur gevoelen. Wellicht schikt U een andere dag beter, om een en ander rustig te bespreken, tenzij U van oordeel mocht zijn, dat de uittreding van den Heer Kappeyne en mij uit de redactie, een voltooiing genoemd kan worden van een gegroeide situatie. Ik wil hier nog aan toevoegen, dat de bezwaren van den Heer Kappeyne en mij een zuiver zakelijk karakter dragen, en dat deze dingen niet den minsten invloed hebben op de zeer

aangename persoonlijke verhoudingen, waarin wij tot alle Heeren van de Directie en de Redactie ons bevinden. Wij hebben ook niet het minsten bezwaar om openlijk deze zaken met de Heeren Moussault en Kann te bespreken. Alleen lijkt ons dit onderwerp voorloopig niet geschikt om op een wekelijksche redactie-vergadering te behandelen, en loopt onzes inziens de procedure hier over den Hoofdredacteur.'

Een dag later antwoordde Josephus Jitta: 'Ik zou het in hooge mate betreuren, wanneer U en de Heer K.v.d.C. de redactie van de Groene verlieten. Wanneer uwe overwegingen gegrond zijn, zou *ik ook* moeten heengaan. Ik heb nooit eenig bezwaar gehad tegen de opvattingen van den olifant en wél tegen de nieuwe "aanteekeningen". Het was mij volkomen onbekend, dat ooit iets van beide heeren was geweigerd. Dat behoort niet buiten mij om te geschieden. Ik vermoed dat beide heeren ook bijna nooit bezwaar hebben gehad tegen wat ik schreef, althans in dien zin, dat zij geen bezwaar hadden voor de publicatie de verantwoordelijkheid te dragen. Wat verder in de Groene niet deugt, moeten wij zien te verbeteren. Ik vermoed dat ik daarin geheel aan uw zijde sta. Mocht het niet anders kunnen, dan zal ik Vrijdag mijn lunch laten loopen en verwacht ik beide heeren tegen 12 uur bij mij [Flatgebouw Zorgvliet, Alexander Gogelweg 33, Den Haag] op de koffie. Ik acht deze zaak van groot belang en wil er gaarne andere dingen voor laten loopen.'

Josephus Jitta op 19 februari 1936 aan Ritter: 'Ik wilde den Heer Dijkstra vragen Woensdag a.s. de redactievergadering bij te wonen en hem zelfs vragen tot de redactie toe te treden, dan hebben wij meer vat op hem. Ik wilde trouwens die speciale redactievergaderingen geregeld houden bijv. eens in de maand en telkens na afloop van de gewone vergadering, als iemand dat wenscht. Zonder uw tegenbericht neem ik aan, dat U hiermede accoord gaat.'

Op 9 maart 1936 schreef Yge Foppema aan Ritter: 'Ik herinner U nog even aan de nabespreking, die *na* de gewone redactievergadering a.s. Woensdag zal worden gehouden op verzoek van Prof. Jitta.'

21-03-1936: Redactie: A.C. Josephus Jitta, M. Kann, Th. Moussault, P.H. Ritter Jr., N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello en R.H. Dijkstra.

18-04-1936: Frans Coenen zeventig jaar.

Met ingang van 1 januari 1937 wil Ritter uit de redactie treden. Hij schreef op 8 december 1936: 'De ontwikkeling der zaken heeft vanzelf tot dit besluit mijnerzijds geleid. Ik ben langzamerhand verder af komen staan van de richting welke De Groene geleidelijk is uitgegaan, en die ook Prof.

Josephus Jitta heeft genoopt zijn functie als Hoofdredacteur neer te leggen. Ook de Heer Kappeyne zal de Redactie verlaten. Nu het vrijzinnig element verdwijnt, gevoel ik mij als vrijzinnig man, onder de uiterst Linksche leiding, onder de feitelijke leiding van den Heer Dijkstra, niet meer thuis. Trouwens Mr. Kann heeft reeds indertijd het voorstel gedaan, dat ik uit de Redactie zou treden. Ik heb toen, om Prof. Josephus Jitta genoegen te doen, hieraan geen gevolg gegeven. Mijn uittreding beteekent niet, dat ik niet bereid zou zijn in de neutrale zone mijne medewerking te verleenen, wanneer daar Uwerzijds prijs op wordt gesteld. Ik ben voornemens het volgende pers-communique aan het A.N.P. te verstrekken: Met ingang van 1 Januari 1937 zal Dr. P.H. Ritter Jr. uit de Redactie van de Groene Amsterdammer treden. Onder de leiding van den vrijzinnigen Prof. Josehpus Jitta voelde hij zich in die Redactie op zijn plaats. Hij kan zich echter geenszins met de uiterst Linksche richting, die De Groene zal gaan volgen, vereenigen.' Op 9 december schreef *De Groene Amsterdammer* (Theo Moussault) hem: 'Naar aanleiding van Uw expresse brief en ons telefoongesprek, stel ik er grooten prijs op U uitdrukkelijk te verklaren, dat "De Groene" nà het heengaan van Prof. Josephus Jitta, geen anderen politieken koers zal volgen, zoodat er geen sprake kan zijn van een oriënteering naar een uiterst linker zijde. Ik hoop van harte, dat deze verklaring U zal terughouden van Uw plan uit onze redactie te treden; in alle geval verzoek ik U dringend geen onherroepelijk besluit te nemen alvorens wij met elkander gesproken hebben.'

Op 12 december 1936 meldde *De Groene Amsterdammer*, dat Josephus Jitta op 31 december afscheid zal nemen. Hij moest volgens medici absolute rust houden. Hij is bijna negen jaar hoofdredacteur geweest. 'Wij behoeven niet meer terug te komen op het vertelsetje, dat De Groene een anderen koers zou inslaan.' Het jongste geschrift van Josephus Jitta, 'De corporatieve staatsgedachte in Nederland', wordt besproken. Een ongedateerd krantenknipsel (dat ik vond in *De Groene Amsterdammer* van 5 december 1936 bij B. Meijers in Baarn en daar liet zitten) meldde: 'Naar wij vernemen, zal Prof. Mr. A.C. Josephus Jitta, hoofdredacteur van De Groene Amsterdammer, binnenkort dit weekblad verlaten. Naar men ons verder mededeelde, waren er bezwaren in den boezem der redactie gerezen. Het is niet bekend, aan wien thans de politieke leiding van het weekblad zal worden toevertrouwd. Men acht het niet uitgesloten, dat die leiding thans in meer linksche richting zal worden gevoerd.'

2 januari 1937: de redactie: Mr. M. Kann, Th. Moussault, dr. P.H. Ritter Jr., Mr. N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello en Mr. R.H. Dijkstra. Op 6 maart 1937 staat Ritter er niet meer bij.

02-07-1938: Joh. J. Smit, handelaar in diamant.

22-06-1940: De Wetenschap werkt voort I.
29-06-1940: De Wetenschap werkt voort II.
13-07-1940: De Wetenschap werkt voort III.
20-07-1940: Astrologie en astronomie.
27-07-1940: Herlevend muziekleven in Rotterdam.

Uit *De Groene* van 15 juni 1935: ‘De Nederlandse Jury voor de Internationale Romanprijsvraag, waarvoor een prijs van *f* 27.000 is uitgeloofd, is samengesteld uit de volgende drie leden: Dr. P.H. Ritter Jr., Victor van Vriesland en J.W.F. Werumeus Buning. Voorwaarden van deelneming kunnen worden aangevraagd bij H.P. Leopold’s Uitg. Mij. te Den Haag. *De Groene* van 8 augustus 1936: Willem de Geus: *Wilde Vaart* is gekozen.

Bijlage 5: Ritters bijdragen aan 'Ons tijdschrift' (1911-1914)

(1896-1914. Redactie van 1911-1914: F.C. Gerretson)

1911, blz. 720-734: Uitstel van betaling van rekeningen.
1912, blz. 892-893: Verwachting en herinnering.
1913, blz. 873-877: Lof der lijdelijkheid.
1914, blz. 268-279: Gedachten over proza en poëzie.
1914, blz. 468-473: Een syntheticus?

Bijlage 5: Ritters bijdragen aan 'Elsevier's geïllustreerd maandschrift' (1918-1934)

(redactie: Herman Robbers)

1918, deel I: Zeeuwse Mijmeringen. I. Aan de oever der mijmering, II. Middelburg, III. Het sanctuarium, IV. Lange Jan en Malle Betje, V. (geen titel).
1918, deel I: Zeeuwse Mijmeringen. VI. Naar het groot festijn, VII. Veere, VIII. (geen titel).
1918, deel II: Zeeuwse Mijmeringen. IX. De sneeuwbergen van Valkenisse, X. De dag des Heren, XI. Naar Zuid-Beveland, XII. Twee werelden, XIII. Goes, XIV. Het bewegelijke in de rechte stad Goes.
1918, deel II: Zeeuwse Mijmeringen. XV. Het rijk der fata morgana's, XVI. Zierikzee, XVII. De stad der zwierige wimpels en opstrevende torens, XVIII. De polen van Zierikzee, XIX. (geen titel), XX. De onverstoorde luistering, XXI. Avondwandeling.
1918, deel II: Zeeuwse Mijmeringen. XXII. Vlissingen, de wachtster onder de Zeeuwse steden.
1919, deel I: Het land van wind en water (Noord-Holland benoorden het IJ), I. Op weg naar de winderige domeinen, II. In Aeolus' greep, III. Langs dorpen, steden en boomgaarden, IV. Alkmaar, V. Het land van water.
1919, deel I, Het land van wind en water. VI. Tot goed verstand van wat de sentimentele reiziger bezielt, VII. Van verstilde wind en gestolt water, VIII. Edam, de stad van het starend verleden, IX. In het oude huis, X. De zwijgende speeltoren, XI. Door de vreemde, witte nacht.
1919, deel II: Het land van wind en water. XII. De uittocht naar het noorden, XIII. Enkhuizen, XIV. De Dromedaris, XV. Enkhuizen, de stad van

fleur en weelde, XVI. Het stadhuis van Enkhuizen, een hal vol statie en koelte, XVII. Torenmuziek.

1919, deel II: Het land van wind en water. XVIII. Hoorn, de stad van weidse ruimten en blinkend licht, XIX. Aankomst, XX. Romantische visie der Horenaren, XXI. De liefde in Hoorn, XXII. Het Sint Jansgasthuis, XXIII. Andere gebouwen, XXIV. Terugtocht uit het land van wind en water.

1920, deel I: De ijlende reis. I. Proloog van de explicateur, II. De reis door de nacht, III. Lege steden.

1920, deel II: De ijlende reis. IV. Heuvelen en schimmen, V. De maan begint te schijnen, VI. De blinde metropolis.

1920, deel II: De ijlende reis. VII. De tuin der min, VIII. Tussen de rode behangselen, IX. De doop van de dag.

1920, deel II: De ijlende reis. X. Op reis naar het zuiden, het vertrek, volkenkundige prolegomena, XI. De vaart door het licht, XII. Le coeur de la France, XIII. De ijlende reis naar het witte kasteel, XIV. Chambord, XV. Chambord, de slothal, de statietrap, XVI. Hogere vloeren, de lantaarn, de terrassen, XVII. Chambord, de statiezalen van Frans I.

1920, deel II: De ijlende reis, XVIII. De ontvoering, XIX. (geen titel), XX. De droom in de kleine kamer [in 1923 verschijnt *De IJlende Reis* als boek].

1921, deel I: Over de stijl van Dr. A. Kuyper [in 1928 opgenomen in *De Kritische Reis*].

1921, deel I: Bespreking van A. Verwey: *Proza* [in 1928 opgenomen in *De Kritische Reis*].

1922, deel II: De eenzame wachter aan de kust van het ebbend verleden I-VIII (over het Schotse Huis).

1924, deel II: Over de stijl van Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman I-IV [in 1928 opgenomen in *De Kritische Reis*].

1924, deel II: De lusten en lasten der redeneerkunst. I. Over de aard en de bedoeling van dit geschrift, II. Over de aanleidingen der redeneerkunst, III. Over de spreker.

1924, deel II: De lusten en lasten der redeneerkunst. IV. Over de generale staven der redeneerkunst.

1924, deel II: De lusten en lasten der redeneerkunst. V. Over de tempelen der redeneerkunst.

1925, deel I: De lusten en lasten der redeneerkunst. VI. Het publiek, afleidingen en spanningen [in 1926 verschijnt *De Lusten en Lasten der Redeneerkunst* als boek].

1925, deel I: Het huis ener kunstenares [Ina Boudier-Bakker]. I. De intrede, II. Het portaal, III. Door de gangen [in 1925 verschijnt *Het Huis ener Kunstenares* als boek].
1926, deel II: De Ichnaton-opvoering te Utrecht als plastische gebeurtenis [Lustrumspel van het Utrechts Studentencorps].
1927, deel II: Een martelares der dienstbaarheid [over Madame de Staal-de Launay].
1927, deel II: De apologie van de misdadiger [in 1931 opgenomen in het boek *Vertrapten*].
1928, deel II: De goede herder. Dramatische schets in twee bedrijven [Volgens een zich in het *AR* bevindend briefje ontvangt Ritter er een voorschot voor van ƒ 26 en een nabetaling van ƒ 76] [In 1936 verschijnt *De Goede Herder* als roman].
1930, deel I: De luchtheld (fragment), I, II en III [in 1935 verschijnt *De Luchtheld* als boek].
1931, deel II: Nolens, de mens.
1932, deel I: Prof. Mr. J. de Louter.
1932, deel I: Dr. J.Th. de Visser, de levenskunstenaar, I en II.
1934, deel II: Het welkom schandaal, I, II, III en IV.
1934, deel II: Het welkom schandaal, V, VI, VII en VIII.
1934, deel II: Het welkom schandaal, IX, X, XI, XII en XIII [in 1934 verschijnt *Het Welkom Schandaal* als boek].

Bijlage 6: Ritters bijdragen aan 'Den gulden winckel' (1918-1930)

1918: In Memoriam W.O. Swaving.
1919: Bespreking van *De Oude waereld*, deel I. *Koningen* van Isr. Querido.
1919: Bespreking van *Goddelijke verbeeldingen* van Karel Van de Woestijne.
1920: Bespreking van *Zondag* van J. van Oudshoorn.
1920: Bespreking van *Vijf-en-twintig jaar onder de mensen* van M.J. Brusse.
1921: Bespreking van *De Oude waereld* van Isr. Querido en van *Kritiek* van F. Hopman.
1930: In Memoriam Just Havelaar.

Bijlage 7: Ritters letterkundige kronieken in het 'Utrechtsch Dagblad' (1918-1940)

15-09-1918: Inleiding en 'Herman Robbers vijftig jaar'.
06-10-1918: C.S. Adama van Scheltema: *Uit stilte en strijd*.
13-10-1918: D.J. van Doorninck: *Inzichten en uitzichten*.
27-10-1918: Emmy van Lokhorst: *Lenoor Sonnevelt*.
03-11-1918: Anna van Gogh-Kaulbach: *Jet-Lie*.
17-11-1918: *Marialegenden*, verzameld door C. Catharina van de Graft.
08-12-1918: Augusta de Wit: *De wake bij de brug*.
0?-0?-1919: D.Th. Jaarsma: *Bekentenissen*.
0?-0?-1919: Aart van der Leeuw: *St. Veith*, F.W. Brain: *Hoe de waterlelie zegevierde*, Arthur van Schendel: *Pandorra*, Ada Gerlo: *Draadloze dromen* en E. Groenevelt: *Bloemlezing Het Getij*.
21-12-1919: Louis Couperus: *Xerxes*.
18-01-1920: Dirk Coster: *Marginalia*.
25-01-1920: *De bloeiende bongerd*, leerboek over literatuur.
01-02-1920: Johan de Meester zestig jaar.
08-02-1920: Albert Plasschaert: *Het zien van schilderijen*.
15-02-1920: Carry van Bruggen: *Bladen in Helena's dagboek*.
07-03-1920: Over Multatuli.
23-05-1920: Over het nieuwe tijdschrift *De Stem*.
20-06-1920: Karel Wasch: *Judith van Esten's donkere jaren*.
08-08-1920: Dirk Coster over de ontwikkeling der moderne Nederlandse literatuur.
15-08-1920: Marcellus Emants: *Mensen*.
12-09-1920: A. Roland Holst: *Voorbij de wegen*.
26-09-1920: H.G. Cannegieter: *Rusticus urbanus*.
19-11-1920: W.L. Penning tachtig jaar.

21-11-1920: Is. Querido: *De oude waereld. Het land van Zarathustra. Zons opgang*.
09-01-1921: Everard Gewin: *Uit de Réveilkring*.
13-03-1921: Joost Mendes: *Het geslacht der Santeljanos*.
26-03-1921: Madeleine Böhtlinck: *Astrid*.
03-04-1921: Madeleine Böhtlinck: *Astrid* II.
10-04-1921: Heinrich Petermeyer: *Belijdenis der eenzaamheid*.
12-06-1921: Justine Abbing: *Een kunstenaar*.
19-06-1921: P.C. Boutens: *Liederen van Isoude*.
24-07-1921: Peter Aerdt: *De heilige vreugden des levens*.
07-08-1921: Jo van Ammers-Küller: *De zaligmaker*.
28-08-1921: Arthur van Schendel: *Der liefde bloesems*.
04-09-1921: G. Kalff: *Soera Rana (Isaäc Esser)*.
25-09-1921: Dirk Coster in "De Stem" van september. Henry Asselin: *La Hollande dans le monde*.
09-10-1921: Albert Verwey: Tweede bundel *Proza*.
23-10-1921: E. d'Oliveira: *Grenzen*.
20-11-1921: H. Roland Holst: *Het offer*.
27-11-1921: Over de toernee die Mevr. Hörschelmann, een Baltische, door ons land maakt met lezingen over Russische schrijvers.
04-12-1921: Gerard van Eckeren: *De late dorst*.
11-12-1921: Emmy van Lokhorst: *Phils laatste wil*.
18-12-1921: Joost Mendes: *'s Werelds daverende wedloop*.
25-12-1921: De Kerstsfeer in Dickens *Christmas Carol*' [geen Letterkundige Kroniek, maar welhaast zeker van R.].
08-01-1922: Henriëtte Mooy: *Acht dagen*.
22-01-1922: Henriette Roland Holst: *Uit Sowjet-Rusland*.
29-01-1922: Is. Querido: *Morgenland*.
19-02-1922: Karel Wasch: *Arnold Fronde's eerste liefde*.
26-02-1922: Frans Mijnssen vijftig jaar.
05-03-1922: De Dostojevsky-enquête van *De Stem*.
12-03-1922: H. Oort en W. Mackenzie: *Het jaar rond*.
26-03-1922: Arthur van Schendel: *Safya*.
02-04-1922: Van Raalte: *Kinderen em mensen*.
16-04-1922: H.S.S. en J.H. Kuyper: *Herinneringen van de Oude Garde*.
23-04-1922: Albert Verwey: Derde bundel *Proza*.
30-04-1922: Ada Gerlo: *De oude schuld* [en R. komt terug op *Morgenland* van Querido].
07-05-1922: J. van Oudshoorn: *Verhalen*.
14-05-1922: Henriette Roland Holst: *De kinderen*.
28-05-1922: Willem de Mérode: *Het kostbaar bloed*.

04-06-1922: Franz de Backer: *Het dochterken van Rubens*.
11-06-1922: D.Th. Jaarsma: *Het ontwaken*.
02-07-1922: J.G. Danser: *Gedichten*.
16-07-1922: Henri Barbusse: *Hartsgeheimen*.
06-08-1922: Hans Morgenthaler: *In het rijk der Siamezen en Maleiers*.
13-08-1922: Henri van Booven: *Bij vreemde mensen*.
20-08-1922: Herman Robbers: *De Nederlandse literatuur na 1880*.
27-08-1922: Aantekeningen over Huet en zijn kritiek op Bilderdijk.
03-09-1922: Lodewijk van Deyssel: *Verzamelde werken, nieuwe reeks. Kunst en kritiek, eerste en tweede bundel*.
10-09-1922: Justine Abbing: *Het verspeelde leven*.
12-11-1922: Herman Robbers: *Het ontstaan van de roman*.
26-11-1922: Jo van Ammers-Küller: *Het huis der vreugden*.
03-12-1922: A. van Collem: *Liederen der gemeenschap*.
10-12-1922: Gerard van Eckeren: *De wrok van het bloed*.
17-12-1922: Julia Frank: *De sterke*.
24-12-1922: *Kerstvertellingen uit Vlaanderen*, naverteld door André de Ridder.
14-01-1923: Marie Schmitz: *Weifeling*.
21-01-1923: Elisabeth Gehrke: *Ellen, de pop*.
28-01-1923: D. Hans: *Uit zonnige jaren*.
04-02-1923: Notities over Dada.
11-02-1923: Lodewijk van Deyssel: *Multatuli*, tweede druk.
25-02-1923: Arthur van Schendel: *Rose Angélique*.
04-03-1923: Just Havelaar: *Het leven en de kunst*.
11-03-1923: Over een slip of the tongue van de burgemeester van Amsterdam bij de begroeting van de Zweedse koning.
18-03-1923: J.W. de Boer: *Solaes*.
08-04-1923: C.S. Adama van Scheltema: *Kunstenaar en samenleving*.
15-04-1923: Herman Teirlinck: *Zon*, verzamelde beschrijvingen.
06-05-1923: Edward Bok: *Worstelen en zegepraal*.
13-05-1923: G. Kalff: *West-Europese letterkunde*.
10-06-1923: Egb. C. van der Mandele: *Naar het grote licht*.
24-06-1923: Elizabeth Zernike: *Het goede huis*.
01-07-1923: G.H. Pannekoek: *Verzen*.
08-07-1923: A.M. de Jong: *Het evangelie van de haat*.
22-07-1923: Arij Prins: *De heilige tocht*.
29-07-1923: Lodewijk van Deyssel: *Werk der laatste jaren*.
05-08-1923: Lodewijk van Deyssel: *Werk der laatste jaren* II.
12-08-1923: Isr. Querido: *Letterkundig leven*.
19-08-1923: Henriette Roland Holst: *Tussen twee werelden*.

02-09-1923: Wilhelmina 25 jaar koningin [zeer waarschijnlijk van R.].
23-09-1923: Ben van Eysselsteijn: *Om 't hoge licht*.
14-10-1923: Carel Scharten: *Kroniek der Nederlandse letteren*.
21-10-1923: Marcellus Emants overleden.
28-10-1923: J.B. Meerkerk: *Mensen in Nederland*.
11-11-1923: Louis Couperus: *Oostwaarts*.
25-11-1923: Edith Werkendam: *Als lot en leven dobbelen*.
02-12-1923: Ina Boudier-Bakker: *Blijde geboorte*.
09-12-1923: Margot Vos: *De nieuwe lent*.
16-12-1923: Johan de Meester: *Van haar luister beroofd*.
30-12-1923: Herman de Man: *Weideweelde*.
06-01-1924: Karel Wasch: *Eva Maria*.
13-01-1924: Louis Couperus: *Proza*.
10-02-1924: Roel Houwink: *Novellen*.
17-02-1924: Dirk Coster over ons literatuuronderwijs.
24-02-1924: Arthur van Schendel: *Blanke gestalten*.
02-03-1924: August Vermeylen: *Van Gezelle tot Timmermans*.
09-03-1924: Marie Schmitz: *De donkere tocht*,
23-03-1924: Herman Robbers: *Literaire smaak*.
30-03-1924: Herman Robbers: *Op hoge golven*.
06-04-1924: Georges Duhamel: Vertaling van *La Possession du monde*.
13-04-1924: Urbain van de Voorde: *De haard der ziel*.
20-04-1924: J. Prinsen: *Geïllustreerde Nederlandse letterkun- de*.
27-04-1924: C. Easton: *Jaren van crisis*.
04-05-1924: Wouter Hulstijn: *Het boek der doorschijningen*.
11-05-1924: C.S. Adama van Scheltema overleden.
18-05-1924: Hermann Keyserling: *Reisboek van een filosoof*.
25-05-1924: Dichter en leraar [over een brief van C.S. Adama van Scheltema aan F.A. Stoett].
01-06-1924: Herman de Man: *Rijshout en rozen*.
08-06-1924: Frans Coenen over boekrecensies.
15-06-1924: Gerard Brom: *De dominee in de literatuur*.
22-06-1924: D.Th. Jaarsma: *De branding*.
29-06-1924: Margot Vos: *Dienende maagd*.
06-07-1924: Herman Poort over de verhouding tussen de literatuur en het publiek.
13-07-1924: Roger Avermaete: *Een voorbeeldige vrouw*.
27-07-1924: Lothrop Stoddard: *In opstand tegen de beschaving*.
17-08-1924: J. Huizinga: *Erasmus*.
24-08-1924: Lodewijk van Deyssel: *Gedenkschriften*.
31-08-1924: Ph.A. Lansberg: *Proeve ener descriptieve metho- diek*.

07-09-1924: Is. Querido: *Prozakeur*.
14-09-1924: Dirk Coster: *Nieuwe geluiden*.
21-09-1924: Lodewijk van Deyssel zestig jaar.
28-09-1924: C.G.N. de Vooys: *Verzamelde taalkundige opstel- len*.
05-10-1924: De literatuur en het volk.
12-10-1924: Prof. de Louter over Woodrow Wilson.
19-10-1924: Herman Heijermans: *Droomkoninkje*.
26-10-1924: De oratie van Prof. M.J. Granpré Molière in Delft.
02-11-1924: *De Vrije Bladen*.
09-11-1924: S. Bonn: *Jonge Mei*.
23-11-1924: Albert Verwey opvolger van Kalff, Karel Wasch: *Opvoeders* en A.M. de Jong: *Een zwerftocht over zee*.
30-11-1924: Herman Gorter en Augusta de Wit zestig jaar.
07-12-1924: J.W.F. Werumeus Buning: *In Memoriam*.
14-12-1924: Frans Coenen: *Studiën der Tachtiger Beweging*.
21-12-1924: De morgenuren eens konings aan zijns broeders zoon 1766 [een dagboek dat Frederik de Grote geschreven zou hebben, vertaald door Heinrich Petermeyer].
28-12-1924: Joost Mendes: *Het schone gild*.
04-01-1925: D.Th. Jaarsma: *Hoe het bloesemde*.
11-01-1925: Zuster Bertken, nieuwe uitgave van Joh. Snellen.
18-01-1925: Anna van Gogh-Kaulbach: *Vergeef ons onze schuld*.
25-01-1925: Albertine Draaijer-de Haas: *De weduwe*.
01-02-1925: De boutade van Geerten Gossaert [in *Den Gulden Winckel*].
08-02-1925: Albert Kuyle: *Seinen*.
15-02-1925: Johan Theunisz: *Modernste dichters*, II.
22-02-1925: Ina Boudier-Bakker: *De straat*.
01-03-1925: R.N. Roland Holst: *Overpeinzingen van een bramen- zoeker*.
08-03-1925: Hans' Parlementsfilm.
15-03-1925: Is. Querido: *Over literatuur*.
29-03-1925: Marie W. Vos: *Opgang*.
05-04-1925: Heimwee naar de Romantiek [naar aanleiding van een artikel in *Het Haags Maandblad*].
12-04-1925: F. Smit-Kleine tachtig jaar.
19-04-1925: Carry van Bruggen: *Vier jaargetijden*.
26-04-1925: Een merkwaardige rede [door Mr. J. van Schevichaven (Ivans) in Utrecht gehouden].
03-05-1925: Over literaire seizoen [over het reisseizoen].
17-05-1925: Albert Verwey en J.H. Leopold zestig jaar.
31-05-1925: Alie Smeding: *Het wazige land*.
07-06-1925: Aart van der Leeuw: *Vluchtige begroetingen*.

14-06-1925: Brieven van Cd. Busken Huet aan E.J. Potgieter, uitgegeven door Albert Verwey.
21-06-1925: Albert Verwey: *Rondom mijn werk*.
05-07-1925: I.L. Gordon en A.J. Fruen: *Het scheepsjournaal van de Ark*, losbandig bewerkt door Charivarius.
26-07-1925: L.H. Grondijs: *Episoden uit de Russische Revolutiekrijg*.
16-08-1925: Nog iets over sensatieliteratuur.
30-08-1925: Herman van den Bergh: *De spiegel* [in *De Vrije Bladen*].
06-09-1925: Herman van den Bergh II.
13-09-1925: Jacobus van Looy, de schrijver [van R.?].
27-09-1925: Just Havelaar: *De religie der ziel*.
04-10-1925; *De Nieuwe Gids* veertig jaar.
18-10-1925: Ina Boudier-Bakker: *De moeders*.
25-10-1925: J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*.
01-11-1925: J. Greshoff en J. de Vries: *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, II.
08-11-1925: Is. Querido: *Mooie Karel*.
15-11-1925: J.W. de Boer: *Ras (het nachttij der Runia's)*.
06-12-1925: Herman Heijermans: *Vuurvlindertje*.
13-12-1925: Top Naeff: *Voorbijgangers*.
03-01-1926: A.S.C. Wallis de Vries overleden.
10-01-1926: Dirk Coster: *Verzameld proza*.
17-01-1926: Literaire tumulten [over H. Marsman, die in *De Vrije Bladen* 'naar goed vaderlands gebruik, de oudere schrijvers te lijf gaat'].
24-01-1926: A. Werumeus Buning tachtig jaar.
14-02-1926: R. van Genderen Stort: *Kleine Inez*.
21-02-1926: A.M. de Jong: *Het verraad*.
28-02-1926: Jo van Ammers-Küller: *De opstandigen*.
14-03-1926: Henri Bakels: *Spiegelingen*.
21-03-1926: J. van Oudshoorn: *Tobias en de dood*.
28-03-1926: Een essay over het essay [over het artikel 'Opmerkingen over het hedendaagse essay' van Menno ter Braak in *Den Gulden Winckel*].
04-04-1926: Hélène Swarth: *Eenzamen* en *Dagen*.
11-04-1926: Van de nieuwe gemeenschap der mensen. Een gedicht van A. van Collem.
02-05-1926: S. Bonn: *Gewijde liederen*.
09-05-1926: Moderne Franse schrijvers. Edouard Estaunié I, naar het Frans bewerkt door M. Breukink-v.d.Mandele [is zij de schrijfster van het artikel?].

16-05-1926: Edouard Estaunié II.
30-05-1926: Opstellen van H.J. de Bussy, ingeleid door N. Westendorp Boerma.
06-06-1926: Margot Vos: *Vlammende verten*.
13-06-1926: Dirk Coster bekroond [hij kreeg de Prijs voor schone letteren van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde].
04-07-1926: J.C. van Schagen: *Narrenwijsheid*.
11-07-1926: Just Havelaar: *De weg tot de werkelijkheid.*
18-07-1926: Onze polemiek over het Wilhelmus.
25-07-1926: Een nieuwe esthetica op beproefde grondslag (naar aanleiding van een studie uit de verzameling Christelijk-letterkundige studiën van M.J. Leendertse en C. Tazelaar) [over het artikel 'Over kunst en kunstgenot' van J.C. van Dijk].
01-08-1926: Een Jeugdbijbel (bewerkt door A.M. van de Laar-Krafft).
08-08-1926: Hugo Verriest [eerste zin: 'Morgen wordt een gedenkteken onthuld op het graf van Hugo Verriest te Ingoyghem'].
15-08-1926: Leo Rikmenspoel: *Inkeer*.
29-08-1926: J. Greshoff: *De ceder*.
05-09-1926: A.M. de Jong: *Flierefluiters oponthoud*.
12-09-1926: Albertine Draayer-de Haas: *De vlucht*.
19-09-1926: Wolinsky ['in *De Stem* introduceert Dirk Coster een in dit jaar gestorven, in Nederland onbekende Russische essayist A.L. Wolinsky'].
26-09-1926: K.F. Proost: *Moderne vroomheid*.
03-10-1926: A. Roland Holst: *De afspraak*.
10-10-1926: P.C. Boutens: *De sonnetten van Lovïse Labé naast de oorspronkelijke tekst*.
17-10-1926: J.W.F. Werumeus Buning: *Dood en leven*.
24-10-1926: J.H. Leopold: *Verzen II*, G. Dekker: *De invloed van Keats en Shelley in Nederland*.
31-10-1926: Roel Houwink: *Christus' ommegang in het westen*.
07-11-1926: Is. Querido: *Misleide majesteit*.
14-11-1926: C. en M. Scharten-Antink: *Het bekertje van Valentijn en andere vertellingen*.
21-11-1926: Ina Boudier-Bakker: *Dans*.
12-12-1926: J. Huizinga: *Tien studiën*.
09-01-1927: Top Naeff: *Letje*.
23-01-1927: Albert Helman: *Zuid-Zuid-West*.
30-01-1927: *Het werk van Prosper Langendonck*.
06-02-1927: J.G. Wattjes: *Practische wijsbegeerte*.
13-02-1927: Joannes Reddingius: *Egyptische zangen*.

20-02-1927: Pleidooi [R. verdedigt *De Opstandigen* van Jo van Ammers-Küller tegen de aanval van Dr. Oberman in een rede van 16-02].
27-02-1927: K.F. Proost en G. Horreüs de Haas: *Het vrijzinnig protestantisme*.
06-03-1927: Anthonie Donker: *Acheron*.
13-03-1927: Jan Engelman: *Het roosvenster*.
20-03-1927: H. Marsman: Paradise regained.
27-03-1927: Heeft letterkundige kritiek waarde? Over Johan de Meester en over een boek van K.H.E. de Jong over de vraag of letterkundige kritiek waarde heeft].
03-04-1927: Frits Tingen: *Stemmingen en strevingen*.
10-04-1927: Paul de Cassagnac: Les vins de France.
17-04-1927: J. Huizinga: *Amerika levend en denkend*.
24-04-1927: Gerard Bruning: *Nagelaten werk*.
08-05-1927: Hermann Keyserling: *Het boek van het huwelijk*.
15-05-1927: L.J. van Holk: *Bijbelse figuren*.
22-05-1927: L.J. van Holk: *Bijbelse figuren* II.
29-05-1927: Alie Smeding: *De zondaar*.
12-06-1927: A.M. de Jong: *Onnozele kinderen*.
19-06-1927: *Erts*, letterkundige almanak voor het jaar 1927.
03-07-1927: Fannie Hurst: *Appasionata*.
23-07-1927: J.P. Zoomers-Vermeer: *Janna*.
30-07-1927: Karel Wasch: *De loutere bloem*.
06-08-1927: In Memoriam J. Stempels.
03-09-1927: D.Th. Jaarsma: *Karakteristieken*.
10-09-1927: R. Casimir: *Wij en de wereld*.
17-09-1927: H. Marsman: *De anatomische les*.
24-09-1927: Annie Salomons: *Bannelingen*.
01-10-1927: Panait Istrati: *Het leven en sterven van oom Anghel*.
08-10-1927: Over letterkundige kritiek. J.P. Zoomers-Vermeer: *Het molenhuis*.
15-10-1927: J.W.F. Werumeus Buning: *Hemel en aarde*.
22-10-1927: De sport der vraaggesprekken [Over de gewoonte van periodieken ‘om al in Nederland die de pen voert, te gaan ondervragen over de waarde en de toekomst onzer literatuur’].
29-10-1927: A. van Hoogstraten-Schoch: *Gouden teugels*.
05-11-1927: Willem Kloos en Jeanne Reyneke van Stuwe: *Liefdesbrieven*.
19-11-1927: L.J. van Holk: *De kostbare parel*.
26-11-1927: Herman Robbers: *De thuisreis*.
03-12-1927: Herman de Man: *Jan Allemachtig en enkele andere verhalen*.
07-01-1928: H. Laman Trip-de Beaufort: *Onder de zon*.

14-01-1928: Dirk Coster: *De Nederlandse poëzie in honderd verzen*.
21-01-1928: C. de Dood versus Werumeus Buning in het tijdschrift *Nu*.
28-01-1928: Is. Querido: *Simson, de Godgewijde*.
03-02-1928: Het geval met *Nu*.
11-02-1928: Carry van Bruggen: *Eva*.
03-03-1928: A.M. de Jong: *Frank van Wezels roemruchtige jaren*.
10-03-1928: Karel van de Woestijne vijftig jaar en L.A.J. Burgersdijk honderd jaar geleden geboren.
24-03-1928: Siegfried van Praag: *Sam Levita's levensdans*.
07-04-1928: Johan van Vorden: *Alex' vrouwen*.
21-04-1928: Frank Gericke: *Conservatieve gedichten*.
28-04-1928: Albert Helman: *Mijn aap schreit*.
05-05-1928: A.M. de Jong: *In de draaikolk*.
12-05-1928: Frans Bastiaanse zestig jaar.
02-06-1928: Alie Smeding: *Achter het anker*.
09-06-1928: Marie Schmitz: *Moeders*.
16-06-1928: Elisabeth Zernike: *Herman Robbers als romanschrijver* [of schreef EZ dit artikel?].
14-07-1928: Henriette Roland Holst-van der Schalk: *Verworven- heden*.
28-07-1928: Twee nieuwe dichter-figuren: Adolf ter Haghe en Ernest Michel.
11-08-1928: Anton van Duinkerken: *Verdediging van carnaval*.
18-08-1928: Willem ten Berge: *De reiziger*.
25-08-1928: Kees van Bruggen: *De verlaten man*.
01-09-1928: Alexandra Kolontay: *Wassilissa of de man-kameraad*.
03-09-1928: Herman Robbers zestig jaar.
08-09-1928: Ter herdenking van Tolstoi (geboren in 1828).
11-09-1928: Ter herdenking van Tolstoi II.
15-09-1928: François Pauwels: *Ambtsgeheim*.
22-09-1928: J. de Gruyter: *Levend geloof*.
29-09-1928: J. de Gruyter: *Levend geloof* II.
06-10-1928: Dirk Coster: *Dostojewsky*.
13-10-1928: *Holland*, plaatwerk met een inleiding van W.P.F. van Deventer.
27-10-1928: Anthonie Donker: *Grenzen*.
03-11-1928: Jo van Ammers-Küller: *Tantalus*.
10-11-1928: Marie W. Vos: *Rode geraniums*.
24-11-1928: J.J. Slauerhoff: *Eldorado*.
01-12-1928: F.M. Dostojewsky: *De halfvolwassene*.
08-12-1928: Elisabeth Zernike: *Het eerste licht*.
24-12-1928: Ina Boudier-Bakker: *Twee voeten*.
29-12-1928: D.Th. Jaarsma: *Wending*.

05-01-1929: H. Marsman: *De lamp van Diogenes*.
19-01-1929: J.C. van Schagen: *Litanie*.
26-01-1929: P.H. van Moerkerken: *Eros en de nieuwe God*.
02-02-1929: Joost van den Vondel (1587-1679).
09-02-1929: Willem de Mérode: *De verloren zoon*.
23-03-1929: Marie Schmitz: *De open tuin*.
30-03-1929: Joh. Theunisz: *De diepste drift*.
13-04-1929: Pieter van der Meer de Walcheren: *Het witte para- dijs*.
27-04-1929: J. van Oudshoorn: *Pinksteren*.
04-05-1929: Willem Kloos zeventig jaar.
11-05-1929: Stefan Zweig: *Verwirrung und Gefühle*.
18-05-1929: Frans Coenen: *Reizen*.
25-05-1929: Sam Goudsmit: *Jankef's jongste*.
01-06-1929: Frans Hulleman vijftig jaar.
08-06-1929: Albert Kuyle: *De bries*.
15-06-1929: Herman de Man: *Meester Lampelaar*.
22-06-1929: Albert Helman: *Hart zonder land*.
29-06-1929: Rudolf Mengelberg: *Nederland, spiegel ener beschaving*.
06-07-1929: Fré Domisse: *Krankzinnigen*.
13-07-1929: Joost Mendes: *De hoge lichte kim der stilte*.
20-07-1929: F.P. Zoomers-Vermeer: *De verloren droom*.
27-07-1929: G.S. Goemans: *Donauvaart, 2500 m per kano*.
03-08-1929: Ernst Glaeser: *Gewas 1902*.
10-08-1929: Sigurd Hoel: *Zondaars onder de zomerzon*.
17-08-1929: Jan H. Eekhout: *Dodendansen*.
24-08-1929: H. Jurriaan Zoetmulder: *De greep van de tijd*.
31-08-1929: Leonhard Frank: *Karl en Anna*.
07-09-1929: Mien Proost: *Het middelbaar onderwijs en andere gedichten*.
14-09-1929: A.M. de Jong: *Kruisende wegen*.
21-09-1929: J.H. Leopold: *Nabetrachtingen van een concertganger*.
28-09-1929: Eduard Veterman: *De man die geen millioen bezat*.
05-10-1929: Siegfried van Praag: *Tussen goed en kwaad*.
12-10-1929: A.M. Frey: *Ziekendrager aan het westelijk front*.
19-10-1929: Jacob Winkler Prins: *Verzamelde gedichten*.
26-10-1929: Hélène Swarth: *Morgenrood*.
02-11-1929: R. van Genderen Stort: *Hinne Rode*.
09-11-1929: Willem Pijper: *De Quintencirkel*.
16-11-1929: Karel Wasch: *Gedichten*.
23-11-1929: E. d'Oliveira: *Grenzen*.
30-11-1929: H.G. Cannegieter: *Achter de Afsluitdijk*.
07-12-1929: P.H. van Moerkerken: *Jan van den Dom*.

14-12-1929: L. van Deyssel: *Nieuwe kritieken*.
21-12-1929: K.H.R. de Josselin de Jong: *Dissonanten*.
28-12-1929: Tjebbo Franken: *Tussen leven en dood*.
04-01-1930: *Erts*, letterkundig jaarboek 1930.
11-01-1930: François Pauwels: *Tine Kipra's echtscheiding*.
18-01-1930: J. Greshoff: *Over de omgang met boeken*.
15-01-1930: Joost van den Vondel: *De volledige werken* (Ed. Diferee).
01-02-1930: Diet Kramer: *Kleine levens*.
08-02-1930: Ina Boudier-Bakker: *Toverlantaarn*.
15-02-1930: Richard C. Cabot: *Leven*.
22-02-1930: Kees van Bruggen: *De geschiedenis van het huis*.
01-03-1930: Marie van Zeggelen: *De plaetse aan de Veght*.
08-03-1930: Cyriel Buysse en M.L.A. Barnardiston: *Wat wij in Spanje en Marokko zagen*.
15-03-1930: D.A.M. Binnendijk: *Het andere land*.
22-03-1930: Johan Luger en Jo Spier: *Amsterdam zwart op wit*.
29-03-1930: Frederik van Eeden zeventig jaar.
05-04-1930: Gerard Wijdeveld: *Het Vaderland*.
12-04-1930: *Goeden morgen* (bundel schetsen uit *Het Vaderland* en *De Nieuwe Courant*).
19-04-1930: A. van Collem: *God*.
26-04-1930: H. Marsman: *Witte vrouwen* en Lode Zielens: *Het duistere bloed*.
03-05-1930: Vicki Baum: *Mensen in het hotel*.
10-05-1930: A.J. van Dijk en Jan H. de Groot: *Stille opvaart*.
17-05-1930: Stefan Zweig: *Noodlotsuren der mensheid*.
24-05-1930: De Wereldbibliotheek en zijn leider (= Leo Simons).
07-06-1930: Alma de Mea: *Man en vrouw*.
21-06-1930: Bruno Frank: *Politieke novelle*.
28-06-1930: Albert de Vries: *Verwondering*.
05-07-1930: J.J. Slauerhoff: *Saturnus*.
19-07-1930: Theun de Vries: *Westerse nachten*.
02-08-1930: Roel Houwink: *Strofen en andere gedichten*.
09-08-1930: A. Arthur Kuhnert: *Vrouwen in oorlogsland*.
23-08-1930: François Pauwels: *De lachende beklaagde*.
06-09-1930: Jan Engelman: *Sine nomine*.
13-09-1930: G. van Nes-Uilkens: *De zoeker*.
20-09-1930: J.J. Slauerhoff: *Schuim en As*.
27-09-1930: Een tentoonstelling der Nederlandse dichtkunst na 1914 bij Kemink en Zoon's Boekhandel in Utrecht.

04-10-1930: Is volksontwikkeling mogelijk? Naar aanleiding van het boek van D. Bartling.
11-10-1930: P.H. Muller: *Over literatuur*.
18-10-1930: Aart van der Leeuw: *De opdracht*.
25-10-1930: Jo van Ammers-Küller: *Vrouwenkruistocht*.
01-11-1930: Ina Boudier-Bakker: *De klop op de deur*.
08-11-1930: Roel Houwink: *Marceline*.
15-11-1930: Antoon Coolen: *Peelwerkers*.
22-11-1930: A.M. de Jong: *De martelgang van Kromme Lindert* en Eugène van Herpen: *Droomwereld*.
29-11-1930: Alie van Wijhe-Smeding: *De domineesvrouw van Blankenheim*.
06-12-1930: Is. Querido: *Kater Don Juan*.
13-12-1930: Annie Salomons: *Verhalen uit het Verre Oosten* en Is. Querido: *De Jordaan*.
20-12-1930: Eva Raedt-de Canter: *Internaat*.
27-12-1930: Emmy van Lokhorst: *Dromen* en 'Johan Been overleden'.
03-01-1931: Een protest [naar aanleiding van Anthonie Donker over *Hiob* van Joseph Roth in *De Groene Amsterdammer* van 27 december 1930].
10-01-1931: Anthonie Donker: *De draad van Ariadne*.
17-01-1931: Henriëtte Barbe: *Heleen Terwogt*.
24-01-1931: Albert Helman: *Serenitas*.
31-01-1931: Frans Mijnssen: Ida Wahl.
07-02-1931: Dirk Coster: *Schetsboek*.
14-02-1931: Just Havelaar: *Over het kind*.
21-02-1931: [Constant van Wessem:] *Twintig Noord- en Zuid-Nederlandse verhalen*.
28-02-1931: Marianne Philips: *De biecht*.
07-03-1931: J. van Oudshoorn: *In Memoriam*.
14-03-1931: Gabriel Smit: *Voorspel*.
21-03-1931: J. Greshoff: *Over de omgang met boeken*.
28-03-1931: Bilderdijk (1756-1831).
04-04-1931: Een nabetrachting bij Ina Boudier-Bakker: *De klop op de deur*.
11-04-1931: F. van der Goes: *Litteraire herinneringen. Uit de Nieuwe Gids-tijd*.
18-04-1931: Aart van der Leeuw overleden. Augusta de Wit: *De wijdere wereld*.
25-04-1931: Albert Helman: *Overwintering*.
02-05-1931: Erich Maria Remarque: *De weg terug*.
09-05-1931: T. Goedewaagen: *Summa contra metaphysicos*.

16-05-1931: Het seizoen der rederijkers [over de door de Utrechtse rederijkerskamer Nicolaas Beets georganiseerde toneelwedstrijd].
21-05-1931: Het seizoen der rederijkers II.
23-05-1931: Kees van Bruggen: *De droge koetjes of de levensavond buiten*.
30-05-1931: Het seizoen der rederijkers III.
06-06-1931: Cornelis Veth: *Klappertjes*.
13-06-1931: H. Marsman: *Kort geding*.
04-07-1931: *Annalen der kritische filosofie I*, 1931, orgaan van het Genootschap voor Kritische Filosofie.
11-07-1931: Annie Salomons: *Van vrijen tot schreien*.
25-07-1931: Chr. de Graaff: *Alleenspraak*.
01-08-1931: Constant van Wessem: *Lessen in Charleston*.
08-08-1931: J. Greshoff: *Spijkers met koppen*.
15-08-1931: Arthur van Schendel: *Een eiland in de Zuidzee*.
22-08-1931: W.H. van de Pol: *Liturgie*.
29-08-1931: H.Th. Wijdeveld: *Naar een internationale werkgemeenschap*.
05-09-1931: M.J. Brusse: *Herinneringen aan Johan de Meester*.
12-09-1931: François Pauwels: *Morgen*.
19-09-1931: Mr. P.W. de Koning (Volker) overleden.
26-09-1931: Albert Verwey: *Ritme en metrum*.
03-10-1931: Ernst Krauss: *Anna Pavlova, haar leven en haar kunst*.
10-10-1931: De Bibliotheek van Anglia [over een Engelse boekerij in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek]. Jan Engelman: *Parnassus en Empyreum*.
17-10-1931: Manlio Sestito: *Een vrouw heeft geweend*.
24-10-1931: J.C. Bloem: *Media vita*.
31-10-1931: Menno ter Braak: *Hampton Court*.
07-11-1931: H. Laman Trip-de Beaufort: *Parodieën*.
14-11-1931: Mirko Jelusich: *Caesar*.
21-11-1931: *Forum* (maandschrift voor letteren en kunst) [het eerste nummer is verschenen].
28-11-1931: H.G. Cannegieter: *Helden in de dop*.
05-12-1931: Henriette Roland Holst-van der Schalk: *Wij willen niet*.
12-12-1931: Roel Houwink: *Pluk de dag*.
19-12-1931: Anton van Duinkerken: *Het wereldorgel*.
24-12-1931: A. den Doolaard: *De druivenplukkers*.
02-01-1932: Eva Raedt-de Canter: *Geboorte*.
16-01-1932: Jac. van Looy: *Gedichten 1884-1925*.
23-01-1932: François Pauwels: *De vrouw met de twee gezichten*.
30-01-1932: J. Greshoff: *Voetzoekers*.
06-02-1932: Iwan Goll: *Stervend Europa*.

13-02-1932: Theun de Vries: *Rembrandt*.
20-02-1932: Bernard Verhoeven: *De zilveren spiegel*.
27-02-1932: Stefan Zweig: *Die Heilung durch den Geist*.
05-03-1932: Het boek en onze tijd. Frits Hopman overleden.
12-03-1932: Henriette Roland Holst-van der Schalk: *Guido Gezelle*.
19-03-1932: Arthur Stadler: *1914?*.
26-03-1932: K.H. de Raaf en J.J. Goris: *Zeven eeuwen, stromingen en gestalten*.
09-04-1932: Willem van Iependael: *Liederen van de zelfkant*.
16-04-1932: *Radio-Jaarboek 1932*.
30-04-1932: Kees van Bruggen: *Plasland*.
07-05-1932: August Vermeylen zestig jaar. M. Revis: *Zand*.
14-05-1932: Anton van Duinkerken: *Katholiek verzet*.
21-05-1932: Justus Ehrhardt: *Straten zonder einde*.
28-05-1932: Sam. Goudsmit: *Ter bruiloft*.
04-06-1932: Ina Boudier-Bakker: *Het kind in de strijd tussen leugen en vrees*.
11-06-1932: A.J.D. van Oosten: *De wonderlijke weg*.
18-06-1932: Jo van Ammers-Küller: *De appel van Eva*.
25-06-1932: M. Wibaut-Berdenis van Berlekom en F.M. Wibaut: *Wordend huwelijk*.
02-07-1932: B. Stroman: *Stad*.
09-07-1932: Aart van der Leeuw: *Verspreid proza*.
16-07-1932: Jan Greshoff over het literatuur-onderwijs op de middelbare school.
23-07-1932: Eduard Brom: *Bloemlezing* uit zijn gedichten.
30-07-1932: In Memoriam Cyriel Buysse.
06-08-1932: Israël Querido overleden.
13-08-1932: Constant van Wessem: *Gustaaf*.
20-08-1932: J. de Gruyter overleden.
27-08-1932: Herman de Man: *De kleine wereld*.
24-09-1932: Hadewych: *Bloemlezing*, ingeleid door Johanna Snellen.
01-10-1932: Eva Raedt-de Canter: *Huwelijk*.
08-10-1932: Top Naeff: *Offers*.
15-10-1932: Albert Verwey: *De ring van leed en geluk*.
22-10-1932: Anthonie Donker: *Ter zake*.
29-10-1932: D. Hans: *Journalistiek*.
05-11-1932: A. van Collem: *Bloemlezing*, ingeleid door Henriette Roland Holst-van der Schalk.
12-11-1932: C. en M. Scharten-Antink: *Jhr. Mr. James de Beyll, minister van nutteloze zaken*.

19-11-1932: Alie van Wijhe-Smeding: *De naakte waarheid*.
26-11-1932: J.W.F. Werumeus Buning: *Maria Lecina*.
10-12-1932: J.J. Slauerhoff: *Het verboden rijk.*
24-12-1932: Herman de Man: *Maria en haar timmerman*.
07-01-1933: Albert Helman: *Het euvel Gods*.
14-01-1933: Johan Fabricius: *Melodie der verten*.
28-01-1933: C. de Dood: *Kort overzicht van de Nederlandse letterkunde*.
18-02-1933: Sinclair Lewis: *Ann Vickers*.
25-02-1933: Siegfried van Praag: *Cabaret der plaatsvervangers*.
18-03-1933: N. Stufkens: *Geloof*.
25-03-1933: Herman Robbers: *Redding*.
01-04-1933: De waardering van het boek in onze tijd (Boekenweek).
08-04-1933: Jo Spier: *Een boek zonder woorden*.
15-04-1933: De herdenking van Willem van Oranje.
22-04-1933: P. Geyl e.a.: *Wilhelmus van Nassauwe*.
29-04-1933: Boekenweekgeschenk.
06-05-1933: E. du Perron: *Uren met Coster*.
13-05-1933: Constant van Wessem: *De vuistslag*.
20-05-1933: Kees Meyer zeventig jaar.
27-05-1933: J. Onslee: *Het is verboden*.
03-06-1933: Karel de Wind: *Rondom Querido*.
10-06-1933: Mary Dorna: *Wanordelijkheden omtrent een lastig kind*.
17-06-1933: Joannes Reddingius: *Tussen twee werelden*.
24-06-1933: Funnina W. Halle: *De vrouw in Sowjet-Rusland*.
01-07-1933: Annie Salomons: *Het huis in de hitte*.
08-07-1933: Eva Raedt-de Canter: *Bohème*.
15-07-1933: F.M. Huebner: *Aufbruch ins Unbekannte*.
05-08-1933: Edgar Mowrer: *Duitsland zet de klok terug*.
12-08-1933: Edgar Mowrer: *Duitsland zet de klok terug*.
26-08-1933: A. Einstein en S. Freud over de vraag Waarom oorlog?
09-09-1933: Henri Borel en Herman Poort overleden.
16-09-1933: Theun de Vries: *Doctor José droomt vergeefs*.
23-09-1933: A. den Doolaard; *De herberg met het hoefijzer*.
30-09-1933: O. Spengler: *Jahre der Entscheidung*.
07-10-1933: D. Wouters en J. Moorman: *Het straatlied*.
14-10-1933: Jo van Ammers-Küller: *Twaalf interessante vrouwen*.
21-10-1933: Menno ter Braak: *Dr. Dumay verliest*.
28-10-1933: H. Marsman: *De dood van Angèle Degroux*.
04-11-1933: J.W.F. Werumeus Buning: *Et in terra*.
18-11-1933: Alie van Wijhe-Smeding: *De ijzeren greep*.
25-11-1933: Arthur van Schendel: *De waterman*.

02-12-1933: Arthur van Schendel: *De waterman* II.
09-12-1933: Albert Kuyle: *Harten en brood*.
16-12-1933: W.A. Wagener: *Sjanghai*.
23-12-1933: Dé van der Staay: *Miniaturen*.
06-01-1934: Fré Domisse: *Waren wij kinderen?*
13-01-1934: Henri van Booven: *Leven en werk van Louis Couperus*.
20-01-1934: J. Greshoff: *Kent uw dichters*.
27-01-1934: Albert Helman: *Waarom niet?*

[Op 1 februari 1934 verlaat Ritter het *UD* als hoofdredacteur. Zijn Letterkundige rubriek blijft]

03-02-1934: M.H. Székely-Lulofs: *De andere wereld*.
10-02-1934: Willem Elsschot: *Kaas*.
17-02-1934: Nescio: *Dichtertje*, *De uitvreter*, *Titaantjes*.
24-02-1934: J.C.A. Fetter: *Mensbeschouwing en zielzorg*.
03-03-1934: Marie Schmitz: *Als een bloem in de wind*.
10-03-1934: G. van Nes-Uilkens: *Eerwaarde*.
17-03-1934: Albert Einstein: *Mijn kijk op het leven*.
24-03-1934: Carry van Bruggen: *Heleen* (2e druk).
31-03-1934: John Drinkwater: *Abraham Lincoln*.
07-04-1934: Albert Verwey: *Mijn verhouding tot Stefan George*.
14-04-1934: Jef Last: *Partij remise*.
21-04-1934: Johan Fabricius: *Leeuwen hongeren in Napels*.
28-04-1934: Cyriel Verschaeve zestig jaar.
05-05-1934: Bij Willem Kloos.
12-05-1934: Menno ter Braak: *Politicus zonder partij*.
19-05-1934: Aart van der Leeuw: *Die van hun leven vertelden*.
26-05-1934: Ben van Eysselsteijn: *Zeven fantomen*.
02-06-1934: Eva Raedt-de Canter: *Ons Anneke*.
16-06-1934: Willem Elsschot: *Een ontgoocheling*.
23-06-1934: Henriette Roland Holst-van der Schalk: *Tussen tijd en eeuwigheid*.
30-06-1934: Theun de Vries: *Koningssage*, *Eroica* en *Aardgeest*.
07-07-1934: Henriëtte van Eyk en Edouard de Nève: *Aan de lopende band*.
14-07-1934: J. Greshoff: *Gedichten 1907-1934*.
21-07-1934: Walter B. Pitkin: *Het leven begint met veertig*.
28-07-1934: Ben Stroman: *René François Aristide*.
04-08-1934: De figuur van F. Bordewijk.
11-08-1934: Felix Timmermans: *Bij de krabbekoker*.
18-08-1934: Berlage als letterkundig auteur.

25-08-1934: Johan van der Woude: *De faun*.
01-09-1934: Over de kunst van de boekbespreking.
08-09-1934: Ilya Ehrenburg: *Tweede scheppingsdag*.
15-09-1934: De objectieve kritiek. Mijn verweer tegen Menno ter Braak.
22-09-1934: Lodewijk van Deyssel zeventig jaar. Joseph Roth: *Der antichrist*.
29-09-1934: K.H. de Raaf: *Willem Kloos, de mens, de dichter, de kritikus*.
06-10-1934: K.H. IJssel de Schepper-Becker: *De slinger van de tijd*.
13-10-1934: Jeanne van Schaik-Willing: *Sofie Blank*.
20-10-1934: Leo Ott: *Mensen onder schijnwerpers*.
27-10-1934: Gerard Walschap: *Celibaat*.
03-11-1934: Gerard van Eckeren: *De ogen in de spiegel*.
10-11-1934: E. du Perron: *De smalle mens*.
17-11-1934: Samuel Falkland: *Keur uit de beste vertellingen*. Mie Schuddebol: *Jan Klaassen en zijn narrenvolk*.
24-11-1934: Jo van Ammers-Küller: *Heren, knechten, vrouwen*.
01-12-1934: Anthonie Donker: *Gebroken licht*.
08-12-1934: Antoon Coolen: *Dorp aan de rivier*.
15-12-1934: François Pauwels: *De madonna van Juan-les-Pins*.
22-12-1934: J.J. Slauerhoff: *Het leven op aarde*.
29-12-1934: C. en M. Scharten-Antink: *De gave gulden*.
05-01-1935: Albert Kuyle: *Jonas*.
12-01-1935: *De ondergang van de Cornelia* (bewerkt door G. Knuttel).
19-01-1935: Charivarius: *Het einde van Socrates*.
26-01-1935: K.H.R. de Josselin de Jong: *Kinderen en mensen*.
02-02-1935: Emmy van Lokhorst: *De toren van Babel*.
09-02-1935: Gabriël Smit: *Het laatste gezicht*.
16-02-1935: Siegfried van Praag: *Julie de Lespinasse*.
23-02-1935: Dirk Coster: *Het kind in de poëzie*.
02-03-1935: J.K. van Eerbeek: *Stroschippers*.
09-03-1935: De Boekenweek.
16-03-1935: Bredero herdacht.
25-03-1935: Roel Houwink: *Rondom het boek*.
30-03-1935: Bij de aanvang der Boekenweek.
06-04-1935: M. Stiernstedt: *Vier levens*.
13-04-1935: Ina Boudier-Bakker zestig jaar. Arnold Hogenbach: *Piloot Tex*.
20-04-1935: C.J. Kelk: *Variaties op het thema vrouw*.
27-04-1935: F. Bordewijk: *De laatste eer*.
04-05-1935: A. den Doolaard: *Van vrijheid en dood*.
11-05-1935: J. Otten: *Angst, dierbare vriendin*. Albert Verwey: *Het lachende raadsel*.

18-05-1935: Albert Verwey zeventig jaar.
25-05-1935: E. du Perron: *Het land van herkomst*.
01-06-1935: S. Vestdijk: *De dood betrapt*.
08-06-1935: Emil Ludwig: *Gesprekken met Masaryk*.
15-06-1935: Tai Aagen-Moro: *Twéé-Een*.
22-06-1935: Jet Luber: *In het moeras*.
29-06-1935: Elisabeth Augustin: *De uitgestotene*.
06-07-1935: Felix Timmermans: *Boerenpsalm*.
13-07-1935: Menno ter Braak: *Het tweede gezicht*.
20-07-1935: J.H. Leopold: *Verzamelde verzen*.
27-07-1935: Robert Nathan: *En het werd weer lente*.
03-08-1935: Helma Wolf-Catz: *Het gezin*.
10-08-1935: G. Kalff: *Het Dietse dagboek*.
17-08-1935: Lezen, schrijven en rekenen [over de verhouding tussen schrijver, lezer en boek].
24-08-1935: Leo van Breen: *Een reis per leunstoel*.
31-08-1935: Ferdinand Vercnocke: *Zeeland* en *Koning Skjold*.
07-09-1935: Franz Hellens: *La mort dans l'âme*.
14-09-1935: Sterft de psychologische roman uit?
21-09-1935: Lajos Kassák: *Achterbuurt*.
28-09-1935: Jakob Wassermann: *Tagebuch aus dem Winkel*.
05-10-1935: Ina Boudier-Bakker: *Vrouw Jacob*.
12-10-1935: Frans Coenen: *Zondagsrust*.
19-10-1935: Utrecht, Kultureel Centrum.
26-10-1935: J.W.F. Werumeus Buning: *Negen balladen*.
16-11-1935: Aart van der Leeuw: *Vertellingen*.
07-12-1935: Jan Campert: *Wier*.
21-12-1935: Antoon Coolen: *Kerstvertellingen*.
28-12-1935: S. Vestdijk: *Else Böhler, Duits dienstmeisje*.
04-01-1936: Jan Walch: *Kortsluiting*.
11-01-1936: H. Marsman en E. du Perron: *De korte baan*.
07-03-1936: Nico van Suchtelen: *Oorlog*.
04-04-1936: J. Greshoff: *Rebuten*.
02-05-1936: Literatuur en watersport.
23-05-1936: Alfred Neumann: *Neuer Cäsar*.
30-05-1936: J.R. Thorbecke: *Brieven aan zijn verloofde en aan zijn vrouw* [ed. N. Japikse].
06-06-1936: Max B. Teipe en Johan van der Woude: *Dr. Menno ter Braak*.
13-06-1936: Joannes Reddingius: *Arbeid*.

20-06-1936: Gedachten, waar de tentoonstelling [over wat Utrecht in de literatuur betekend heeft en nog betekent] in de Universiteitsbibliotheek toe leidt.
27-06-1936: Joh. W. Schotman: *Naar open water*.
04-07-1936: Jef Last: *Een flirt met de duivel*.
11-07-1936: O. Noordenbos en Truus van Leeuwen: *Erasmus in de spiegel van zijn brieven*.
18-07-1936: Bart de Ligt: *Erasmus begrepen in de geest der Renaissance*. O. Noordenbos en Truus van Leeuwen: *Erasmus in de spiegel van zijn brieven*.
25-07-1936: J.J. Slauerhoff: *Een eerlijk zeemansgraf*.
01-08-1936: Maurice Gilliams: *Elias of het gevecht met de nachtegalen*.
08-08-1936: Alexis Carrel: *De onbekende mens*.
15-08-1936: Hellmuth Langenbucher: *Dichtung der jungen Mannschaft*.
22-08-1936; Vakantie-overpeinzingen van een recensent.
29-08-1936: Ernst Glaeser: *Das Unvergängliche*.
12-09-1936: A.H.M. Romein-Verschoor: *Vrouwenspiegel*.
19-09-1936: A.H.M. Romein-Verschoor: *Vrouwenspiegel*.
26-09-1936: Jeanne van Schaik-Willing: *Nachtvorst*.
03-10-1936: Hélène Swart: *Wijding*. Henriette Roland Holst-van der Schalk: *De stem die roept*.
10-10-1936: E. du Perron: *Blocnote klein formaat*.
17-10-1936: S. Vestdijk: *Meneer Visser's hellevaart*.
24-10-1936: Marianne Philips: *Henri van de overkant*.
31-10-1936: Frans Coenen: *Onpersoonlijke herinneringen*.
07-11-1936: Johan Fabricius: *Flipje*.
14-11-1936: Johan van der Woude: *De vreemdeling*.
21-11-1936: Trygve Gulbranssen: *De weg tot elkander*.
28-11-1936: Het eeuwfeest van *De Gids*.
05-12-1936: Anton van Duinkerken: *Hart van Brabant*. D.A.M. Binnendijk: *Onvoltooid verleden*. Jac. van Hattum: *De pothoofdpplant*. J.J. van Geuns: *Landschappen der ziel*.
12-12-1936: F. Bordewijk: *Rood paleis*.
19-12-1936: Iets over Kerstliteratuur.
02-01-1937: Gerard Walschap: *Een mens van goeden wil*.
09-01-1937: Maurits Dekker: *Oranje en Alva's tyrraniek bewind*.
16-01-1937: N. Stufkens: *De boodschap der Kerk*.
23-01-1937: Henriëtte van Eyk: *De kleine parade*.
30-01-1937: De Rijmprent van P.C. Boutens.
06-02-1937: Alexander Poesjkin honderd jaar geleden overleden.
13-02-1937: N. Stufkens: *Het Evangelie in de jongerenwereld*.

20-02-1937: N. Stufkens: *Geestelijke dampkring*.
27-02-1937: Willem de Geus: *De wilde vaart*.
06-03-1937: Sören Kierkegaard: *De leerstoel van het lijden*.
20-03-1937: Ritters verhaal 'De oude vrouw en de grote beroemdheid'.
27-03-1937: Beb Vuyk: *Duizend eilanden*.
03-04-1937: *Vier tijdvragen*, gesteld door de NCSV en beantwoord door W.J. Aalders, Paul Scholten, N. Stufkens en W.A. Visser 't Hooft.
10-04-1937: J. van Eerbeek: *Beumer en Co.*
17-04-1937: Willem van Schaik en E. Elias: *Tijdgenoten*.
24-04-1937: Aan de vooravond van de Boekenweek.
01-05-1937: J.W.F. Werumeus Buning: *Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet*.
08-05-1937: J.C. Bloem: *De nederlaag*.
15-05-1937: J.C. Wijnaendts Francken: *Aphorismen*.
22-05-1937: L.H. Grondijs: *Spanje*.
29-05-1937: Anton van Duinkerken: *Verscheurde Christenheid*.
05-06-1937: Jan Romein: *Het onvoltooid verleden*.
12-06-1937: J.D. Bierens de Haan: *Geweten van kunst en schoonheid*.
19-06-1937: Menno ter Braak: *Van oude en nieuwe Christenen*.
26-06-1937: Titia van Looy-van Gelder: *Tot het lezen van Jacobus van Looy*.
03-07-1937: Jan Derks: *Journaal van een dode*.
10-07-1937: J.M. Acket: *De verborgen schat van het wijze hart*.
17-07-1937: Dirk Coster: *Inleiding tot de Zuid-Afrikaanse dichtkunst*.
24-07-1937: Lion Feuchtwanger: *Moskau*.
31-07-1937: Hendrik de Vries: *Nergal*. G.H. 's-Gravesande: *Nachtelijke vangst*.
07-08-1937: K. Norel: *Het getij verloopt*.
14-08-1937: Fré Domisse: *Het licht op de drempel*.
21-08-1937: Marcus Lauesen: *Nu wachten wij op een schip*.
28-08-1937: Een fragment uit de *Mahabharata*, vertaald door F.C. Tieskens.
04-09-1937: Anthonie Donker: *Penibel journaal*.
11-09-1937: H. Marsman: *Herman Gorter*.
18-09-1937: Jeanne Reyneke van Stuwe: *De seizoenen der ziel*.
25-09-1937: Arthur Frey: *Der Kampf der Evangelischen Kirche in Deutschland*.
02-10-1937: Lezen, rekenen en schrijven. Ontboezeming naar aanleiding van de boekenstroom, die ons te wachten staat.
09-10-1937: Jan H. Eekhout: *Warden, een koning*.
16-10-1937: A. Roland Holst: *Een winter aan zee*.
23-10-1937: Jan Greshoff: *Gedichten 1907-1936*.

30-10-1937: J.J. Slauerhoff: *De opstand van Guadalajara* [een verkorte versie van deze bespreking verscheen in het novembernummer van de *Nederlandsche Bibliographie*].
06-11-1937: Arthur van Schendel: *De grauwe vogels*.
13-11-1937: Vondel in zijn gezin.
20-11-1937: Willem Elsschot: *Pensioen*.
04-12-1937: Homerus: *Odyssee*, vertaald door P.C. Boutens.
11-12-1937: S. Vestdijk: *Het vijfde zegel*.
18-12-1937: Verhaal van Ritter: 'De Kerstman vertelt'.
24-12-1937: Kerstmis en lectuur.
08-01-1938: Roel Houwink: *Volk bij de weg*.
15-01-1938: G. le Maire: *Grote man in kleine stad*.
22-01-1938: C.J.I. Sluyk: *Ex Libris*, keur uit de werken van J.H. Gunning.
29-01-1938: F. Bordewijk: *De wingerdrank*.
05-02-1938: Rijmprenten bij de geboorte [van prinses Beatrix]. Verzen van M. Nijhoff en Jan Prins.
12-02-1938: Siegfried van Praag: *Een sprookje op aarde*.
19-02-1938: N. Stufkens: *Hedendaagse geestesbeweging*.
26-02-1938: N. Stufkens: *Hedendaagse geestesbeweging*.
05-03-1938: P.J. Meertens en Anne de Vries: *Nederlandse volkskarakters*.
12-03-1938: Herbert Tingsten: *De nationale dictaturen*.
19-03-1938: Top Naeff zestig jaar.
26-03-1938: A.M. de Jong vijftig jaar.
02-04-1938: De Boekenweek.
09-04-1938: Arthur van Schendel: *De zomerreis*.
16-04-1938: A.F. Koenraads: *Meneer Westerbeeks moeilijke jaar*.
23-04-1938: H. Marsman: *Verzameld werk*.
30-04-1938: H. Marsman: *Verzameld werk*.
07-05-1938: J.W.F. Werumeus Buning: *Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet II*.
14-05-1938: H. Marsman: *Verzameld Werk*.
21-05-1938: Odd Hoelaas: *Ook ik ben Amerika*.
28-05-1938: S. Vestdijk: *Narcissus op vrijersvoeten*.
04-06-1938: *Scientia*, handboek voor wetenschap en godsdienst.
11-06-1938: J. Greshoff: *In alle ernst*.
18-06-1938: Overproduktie van literatuur.
25-06-1938: Johannes Tielrooy: *Littérature Hollandaise*.
02-07-1938: J.D. Bierens de Haan: *Het rijk van de geest*.
09-07-1938: In Memoriam Alie van Wijhe-Smeding.
16-07-1938: A. Roland Holst: *Uit zelfbehoud*.
23-07-1938: De Vereniging Oude Literatuur.
30-07-1938: S. Vestdijk: *Rilke als barok-kunstenaar*.

06-08-1938: S. Vestdijk: *Rilke als barok-kunstenaar*.
13-08-1938: *Officiëel Gedenkboek* [bij het jubileum van koningin Wilhelmina].
20-08-1938: Multatuli: *Woutertje Pieterse* (uitgegeven door N.A. Donkersloot).
27-08-1938: Anthonie Donker: *)nvoltooide symfonie*.
03-09-1938: P.W. Scharroo: *Het heden, de toekomst en wij*.
10-09-1938: Ben van Eysselsteijn: *Veertig jaren*.
17-09-1938: W.L.M.E. van Leeuwen: *Dichterschap en werkelijkheid*.
24-09-1938: W.L.M.E. van Leeuwen: *Dichterschap en werkelijkheid*.
01-10-1938: *Scientia*, deel II.
08-10-1938: Eric van der Steen: *Controversen*. Jac. van Hattum: *Frisia non cantat*.
15-10-1938: Jo van Ammers-Küller: *De Getrouwen*.
22-10-1938: Henriëtte van Eyk: *Als de wereld donker is*.
29-10-1938: Nico van Suchtelen: *Bloemlezing*, samengesteld door C.E. van Suchtelen-van der Werff.
05-11-1938: H. Aalbers: *Het mysterie van ons bestaan*.
12-11-1938: H. Aalbers: *Het mysterie van ons bestaan*.
19-11-1938: Jeanne van Schaik-Willing: *Uitgestelde vlucht*.
26-11-1938: Roel Houwink: *Een man van karakter*.
03-12-1938: R. van Genderen Stort: *Het goede leven*. D.Th. Jaarsma: *Mensen aan het meer*.
10-12-1938: Menno ter Braak: *In gesprek met de vorigen*. P.J. Bouman: *Van Renaissance tot Wereldoorlog*.
17-12-1938: Kerstfeest vredesfeest.
24-12-1938: Charles Dickens: *A Christmas Carol*. Anne de Vries: *Blijde lichten*.
31-12-1938: S. Vestdijk: *De nadagen van Pilatus*.
07-01-1939: Albert Verwey: *Oorspronkelijk dichtwerk*.
14-01-1939: Albert Verwey: *Oorspronkelijk dichtwerk*.
21-01-1939: J.A. Rispens: *Richtingen en figuren in de Nederlandse letterkunde na 1880*.
28-01-1939: A. Rinkel: *Het psalter*.
04-02-1939: J.H. van Doorne: *Achter de Waaldijk*.
11-02-1939: Willem Brandt: *Tropen*.
18-02-1939: Peter Holzschuh: *Het dorp op de berg*.
25-02-1939: Jan Mens: *Mensen zonder geld*.
04-03-1939: Schrijverschap en werkelijkheid.
11-03-1939: N. Stufkens: *In de derde*.
18-03-1939: A.C.J. de Vrankrijker: *Vier eeuwen Nederlands Studentenleven*.

25-03-1939: A.C.J. de Vrankrijker: *Vier eeuwen Nederlands Studentenleven*.
01-04-1939: G.A. van Bovene: *Hier is Indië...*
08-04-1939: H. Marsman: *Menno ter Braak.*
15-04-1939: Will Durant: *Van Socrates tot Bergson*.
22-04-1939: Hildebrand: *Camera obscura* [1839].
29-04-1939: Hildebrand: *Camera obscura*.
06-05-1939: Johan van der Woude: *Blauwbaard en Octopus*.
13-05-1939: H. Asder: *Keuze*.
20-05-1939: Kritisch verlies. Het terugtreden van S. Vestdijk [uit de *NRC*] en Menno ter Braak [uit *Het Vaderland*].
27-05-1939: In Memoriam Willem de Mérode.
10-06-1939: P. Geyl: *Oranje en Stuart.*
17-06-1939: Dirk Coster: *Marginalia II*.
21-06-1939: Over Eduard Veterman.
28-06-1939: Ed. Hoornik: *Geboorte*.
01-07-1939: S. Vestdijk: *Lier en lancet*.
05-07-1939: De vakantie als modern levensverschijnsel.
12-07-1939: Vakantie-verlangen.
19-07-1939: Anne de Vries en C. Jetses: *Kinderbijbel*.
26-07-1939: Hellmuth Plessner: *Das Schicksal deutschen Geistes im Ausgang seiner bürgerlichen Epoche.*
02-08-1939: J.H. de Goede Jr.: *Het orkest der overheid*.
09-08-1939: De gevaren van een prijsvraag. Naar aanleiding van de herdenking der *Camera obscura*.
16-08-1939: De Willibrord-tentoonstelling [W. overleden in 739].
23-08-1939: Aldous Huxley: *De wateren werden stil*.
30-08-1939: Het spel met de waarde, euvel van onze tijd.
06-09-1939: M. Scharten-Antink zeventig jaar.
13-09-1939: De oorlog en de vrouw.
23-09-1939: Nico van Suchtelen: *Spiegeltje van Venus*.
27-09-1939: Ina Boudier-Bakker: *Aan de grote weg*.
30-09-1939: Ina Boudier-Bakker: *Aan de grote weg*.
04-10-1939: De psychologie van de schuilkelder.
11-10-1939: J. Edgar Hoover: *Misdaad in Amerika*.
18-10-1939; Ontboezeming over het woord.
25-10-1939: Hélène Swarth tachtig jaar.
01-11-1939: Erik Hazelhoff Roelfzema: *Rendez-vous in San Francisco*.
15-11-1939: De zielskracht van de mens in tijd van gevaar.
22-11-1939: Een apologie van het kleine boek.
29-11-1939: Albert Kuyle: *Harmonica*.
06-12-1939: Een herdruk van Hieronymus van Alphen.

13-12-1939: Afstand nemen, dit is niet meer de stijl van onze tijd.
20-12-1939: Roland Nitsche: *Skandinavië zoals niemand het kent*.
27-12-1939: Persoonlijke herinneringen aan J.S. Brandts Buys.
03-01-1940: Henrik Scholte; *Vita brevis*.
10-01-1940: Cultuur-verzadiging of noodzakelijke naarstigheid? De huidige schrijfwoede.
17-01-1940: Letterkundig werk van jongeren.
24-01-1940: De pratende mens sticht veel kwaad. Kwade trouw.
31-01-1940: *Kalevala* in de vertaling van Jan Eekhout.
07-02-1940: Puerilisme.
14-02-1940: Goethes onsterfelijk adagium. Het eeuwig vrouwelijke trekt ons aan.
28-02-1940: Henriëtte van Eyk: *Michiel, de geschiedenis van een mug*.
06-03-1940: C. Pfeiffer: *Huwelijkstoespraken voor de ambtenaar van de Burgerlijke Stand*.
20-03-1940: P. de Haas: *Sermoenen van de Utrechtse kansels*.
27-03-1940: Gerrit Achterberg: *Eiland der ziel*.
03-04-1940: De strijd om de dekking der mobilisatiekosten in het najaar 1914.
10-04-1940: A.A. van Schelven: *Marnix van St. Aldegonde*.
17-04-1940: A.A. van Schelven: *Marnix van St. Aldegonde*.
24-04-1940: Landverdediging en wat daarmede samenhangt.
01-05-1940: Boris Soevarin: *Stalin en het bolsjewisme* (vertaald door E. du Perron en E. du Perron-de Roos).
08-05-1940: C.G. Jung: *Zielsproblemen van deze tijd*.
29-05-1940: Herman de Man: *Heilig Pietje de Booy*.
05-06-1940: J.H.J. Willems: *J. P. Hasebroek*.
12-06-1940: C.E. van Koetsveld: *Schetsen uit de pastorij te Mastland*.
19-06-1940: Waarom zouden we niet méer lezen?
03-07-1940: Het kind in de literatuur. Een merkwaardige enquête [over een leraar die de vragen liet beantwoorden ‘Wat vind je mooier “Beatrijs” van Boutens of “Hondentrouw” van Tollens en waarom? Tollens won met 17-2].
10-07-1940: Dichter bij de dood. Grote veranderingen in ons innerlijk leven.
17-07-1940: Bolt: *Vernieuwing van opvoeding en onderwijs*.
24-07-1940: Charivarius zeventig jaar.
07-08-1940: A.C.W. Staring honderd jaar geleden overleden.
14-08-1940: A. Loosjes: *Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 1915-1940* [de Vereniging bestond 125 jaar].
28-08-1940: Aspecten van het schrijverschap.
04-09-1940: Aspecten van het schrijverschap.

368

11-09-1940: Het Marsman-nummer van *Criterium*.
18-09-1940: Groei der historische belangstelling.
02-10-1940: C.H. de Jonge: *J. van Scorel*

Op 7 oktober 1940 wordt Ritter gegijzeld door de Duitsers.

Bijlage 8: Ritters bijdragen aan 'De stem'

1922: Antwoord op de Dostojevsky-enquête.
1922: Kleine Prozastukken: I. Het offer als zonde en II. Verbeelding en herinnering.
1924: De gegrendelde doolhof, Repliek aan Mr. Dr. J.H.W.Q. ter Spill.
1925: Antwoord op de Film-enquête.
1926: Heden en toekomst van het boek. Naar aanleiding van de tentoonstellingen van het moderne literaire boek, door Uitgeversbond en Vereniging van Letterkundigen ingericht.
1927: Antwoord op de enquête 'Waar gaan wij heen?'
1930: In Memoriam Just Havelaar.
1936: Weerwoord op H. Marsmans artikel 'Wevers, of de inktvis op moraline gezet, open brief aan Dr. P.H. Ritter Jr.'
1938: De Tafelronde I [aanzet tot een niet verschenen roman of novelle. In het Letterkundig Museum in Den Haag bevinden zich er 51 bladen van].
1938: De Tafelronde II.

Bijlage 9: Ritters boekbesprekingen bij de AVRO (1928-1957)

Meestal staat er een inleidend artikel van de spreker of van Ritter in de *Radiobode*. Het programmablad bevindt zich compleet in het Centrale Documentatiecentrum van de AVRO te Hilversum. 'Van vier tot vijf' is een programma van Emile Kellenaers met een door hem geregisseerd hoorspel, muziek en van Ritter: In kort bestek, een boekbespreking of literaire beschouwing.

28-02-1928: Ritter over ?
06-03-1928: W.A. Bolding-Goemans over *Angelino in de lente* van Arthur van Schendel.
15-03-1928: R. Houwink over *Alex Vrouwen* van Joh. van Vorden.
22-03-1928: Ritter over *De nar in de Maremmen* van C. en M. Scharten-Antink.
27-03-1928: Jhr. Jan Feith over *Waar mens en tijger buren zijn* van L.C. Westenenk.
04-04-1928: H. Laman Trip-de Beaufort over *De Nederlandse poëzie in honderd verzen* van Dirk Coster.
10-04-1928: Gabrielle van Loenen (= Jeanne van Schaik-Willing) over *De avonturen van de muzikant* van Augusta de Wit.
17-04-1928: Annie Salomonson over *Heldensage* van Henriette Roland Holst.
24-04-1928: Frans Hulleman over *Jan Allemachtig* van Herman de Man.
04-05-1928: Ritter over *In de draaikolk* van A.M. de Jong.
11-05-1928: E. d'Oliveira over *Ik en mijn speelman* van Aart van der Leeuw.
18-05-1928: Frans Coenen over *Ontdek Amerika* van Marnix Gijsen.
25-05-1928: Marie Verhoeven-Schmitz over *Tijne van Hilletje* van Alie Smeding.
01-06-1928: Henri Borel over: De legende van Willem van Oranje opnieuw verteld door Paul Truffau.

08-06-1928: C. Catherina v.d. Graft over *Lyriek* verzameld door J. Greshoff en A.F. Mirande.
15-06-1928: L.J. van Holk over het werk van Albert Helman.
22-06-1928: Top van Rhijn-Naeff over *Moeders* van Marie Schmitz.
29-06-1928: Ritter over *Fluisteringen van de avondwind* van Noto Soeroto.
06-07-1928: Herman Robbers over *De schroeflijn* van Karel van de Woestijne. Tekst in het *LM*.
13-07-1928: Jan Engelman over de poëzie van Paul van Ostayen.
20-07-1928: Martien Beversluis over *Het aardse paradijs* van Aart van der Leeuw.
27-07-1928: D. Hans over *Over de krant* van W.N. v.d. Horst.
03-08-1928: Johan Koning over *Zwerver* van Knut Hamsun.
10-08-1928: G.H. 's-Gravesande over de nieuwste poëzie van J. Greshoff.
17-08-1928: R. Houwink over *Verworvenheden* van Henriette Roland Holst-van der Schalk en *Keur uit de gedichten van Henriette Roland Holst* van S.A. Baelde.
24-08-1928: Ritter over *Het evangelie van de haat* van A.M. de Jong.
07-09-1928: Johan de Meester over *De verlaten man* van Kees van Bruggen.
14-09-1928: Albert Kuyle over *Pieter Brueghel* van Felix Timmermans.
21-09-1928: H. Marsman over Herman Gorter naar aanleiding van een herdruk van diens verzen.
28-09-1928: J. de Gruyter over *Zwanenzang* van John Galsworthy.
02-10-1928: G.W. Oberman over *Christus langs de Indische heirweg* van St. Jones.
09-10-1928: Johan Koning over *De kinderen der rijken* van Gerard van Hulzen.
16-10-1928: Jo de Wit over *Het boek van Flip en Jantje* van J.P. Zoomers-Vermeer.
23-10-1928: D.Th. Jaarsma over *Vier pelgrims* van Antoon Thiry.
30-10-1928: Frans Bastiaanse over *Grenzen* van Anthonie Donker.
06-11-1928: Antoon Thiry over *Kristin Lavransdochter* van Sigrid Undset.
13-11-1928: Johan Koning over *Tantalus* van Jo van Ammers- Küller.
20-11-1928: H. Marsman over de nieuwste poëzie van J Slauer hoff.
27-11-1928: Henri Borel over *Het verloren land* van Johan Koning. HB werd ziek. De spreker is C.A. Schilp geworden.
04-12-1928: D.Th. Jaarsma over *Het oproer om Jonker Ernst* van Jakob Wassermann.
11-12-1928: Elisabeth Zernike over *De jeugd van president Schuyler* van Fanny Hurst.
18-12-1928: Ritter over de bundel *Erts*.

01-01-1929: Johanna Snellen over *Twee voeten* van Ina Boudier- Bakker.
08-01-1929: Annie Salomons over *De man-kameraad* van Alexandra Kollontai.
15-01-1929: Ritter over *Wending* van D.Th. Jaarsma.
22-01-1929: R. Houwink over *Heiliging* van J. Anker Larsen.
29-01-1929: Ina Boudier-Bakker over *De lelijke hertogin* van Lion Feuchtwanger. Tekst bij Gé Vaartjes in Boskoop.
05-02-1929: D.Th. Jaarsma over *Levenshonger* van Cora Sandel.
15-02-1929: Ritter over *Eros en de nieuwe God* van P.H. van Moerkerken.
19-02-1929: Jeanne van Schaik-Willing over *De pen op papier* van M. Nijhoff.
26-02-1929: Herman Poort over *De rijkaard* van A.M. de Jong.
05-03-1929: Ina Boudier-Bakker over *De messias* van D.S. Merezjkovski.
10-03-1929: Ritter of A.M. de Jong.
14-03-1929: Mogelijk dat hier A.M. de Jong sprak.
19-03-1929: Ritter over *Het kruis* van Sigrid Undset.
24-03-1929: J.G. de Haas over *De velden rijpen* van Jacob Paludan.
31-03-1929: Ritter over *Het heilig voorhangsel* van M.J.A. de Vrijer.
02-04-1929: D.Th. Jaarsma over *Kinderen van ons volk* van Antoon Coolen.
09-04-1929: H. Marsman over Unamuno's werken.
16-04-1929: Herman Robbers over *Im Westen nichts Neues* van E.M. Remarque. Tekst in het *LM*.
23-04-1929: H. Jordan Jr. over *Mariken van Nimwegen* in de bewerking van Martien Beversluis.
02-05-1929: R. Houwink over *Charlotte's grote reis* van Johan Fabricius.
05-05-1929: Ritter over de zeventigste verjaardag van Willem Kloos.
13-05-1929: Fenna de Meyïer over *De loop der dingen* van Elisa beth Zernike.
21-05-1929: D. Fuldauer over *De tocht van de Krassin* van Valentin Suchanow.
22-05-1929: Ritter over Conan Doyle.
28-05-1929: Max B. Teipe over *Het neveleiland* van Jörgen Falk Rönne.
03-06-1929: Ritter over *Lente* van Sigrid Undset.
13-06-1929: Halbo C. Kool over *Jefke's jongen* van Samuel Goudsmit.
18-06-1929: L.J. van Holk over *Reizen* van Frans Coenen.
25-06-1929: R. Houwink over Een Vondel-uitgave.
02-07-1929: L.H. Grondijs over *De zon der doden* van Iwan Schmelof.
04-07-1929: Jan Engelman over *De bries* van Albert Kuyle en *Hart zonder land* van Albert Helman.
16-07-1929: D.Th. Jaarsma over *Brak water* van Heinrich Hauser.

17-07-1929: Ritter over *Nederland, spiegel ener beschaving* van Rudolf Mengelberg.
23-07-1929: Marie Verhoeven-Schmitz over *Perpetua* van Wilhelm von Scholz.
30-07-1929: Herman Robbers over *De verloren droom* van J.P. Zoomers-Vermeer. Tekst in het *LM*.
03-08-1929: Ritter over *De hoge, lichte kim der stilte* van J. Mendes.
06-08-1929: H. Marsman over *Kruistochten* van Anthonie Donker.
13-08-1929: R. Houwink over *Gewas 1902* van Ernst Glaeser.
20-08-1929: Louis J. van Everdingen: Inleiding tot de hedendaagse Italiaanse letteren.
27-08-1929: Max B. Teipe over *Meester Lampelaar* van Herman de Man. Mogelijk is hier Karel van de Woestijne († 23 augustus) door Frans Bastiaanse herdacht.
01-09-1929: H. Jordan Jr. over *Verzamelde gedichten* van François Pauwels en *Lichtstreep* van Willem de Mérode.
03-09-1929: J.G. de Haas over *De greep van de tijd* van A. Jurriaan Zoetmulder.
10-09-1929: H.G. Cannegieter over Stefan Zweig.
17-09-1929: T. Goedewaagen *Aesthetische ontwikkeling* van A. Pit.
21-09-1929: Ritter: Letterkundig overzicht.
24-09-1929: Marie Schmitz over *Kruisende wegen* van A.M. de Jong.
30-09-1929: Arn. Saalborn over John Galsworthy.
07-10-1929: Andries de Rosa: De oorlogsliteratuur van deze tijd.
14-10-1929: A.J.D. van Oosten: De Protestants-Christelijke literatuur in zijn jongste periode.
21-10-1929: Johan Koning over *Groot wild* van Peter Freuchen.
25-10-1929: Ritter over de zeventigjarigen Hélène Swarth en Cyriel Buysse.
28-10-1929: Maurits de Vries over *Tussen goed en kwaad* van Siegfried van Praag.
04-11-1929: Samuel Goudsmit over *Het ganzenmannetje* van Jakob Wassermann.
10-11-1929: Ritter: Génestet-herdenking (geb. 21 november 1829).
11-11-1929: Herman Robbers over *De brug van San Luis Rey* van Thornton Wilder. Tekst in het *LM*.
18-11-1929: Max B. Teipe over de dissertatie *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)* van N.A. Donkersloot.
24-11-1929: Johan Koning over: Najaarsstromen op onze boeken markt.
25-11-1929: Ritter over *Martje Vroom* van mevr. Goedhart Becker.
02-12-1929: Marie Verhoeven-Schmitz over *Oproer der kinderen* van Arnold Uelitz.

09-12-1929: R. Houwink over de Biografie van Walther Rathenau van graaf Harry Kessler.
16-12-1929: Louis J. van Everdingen: tweede praatje over moderne Italiaanse letterkunde (toneel).
23-12-1929: P.H. van Moerkerken: Een nieuwe Dantevertaling.
30-12-1929: H. Marsman over *De laatste ronde* van A. den Doolaard.
05-01-1930: T. Goedewaagen over *Het boek van liefde en huwelijk* van Franz Blei.
12-01-1930: Herman Robbers over *Het donkere licht* van Antoon Coolen. Tekst in het *LM*.
19-01-1930: Frans Coenen over *Krankzinnigen* van Fré Domisse.
26-01-1930: Ritter over *De Gedenkschriften* van P.J. Troelstra.
27-01-1930: H.J. Jordan Jr. over *De klokken luiden* van C.L. Schleich.
02-02-1930: H. Cramer over *Menschen im Hotel* van Vicki Baum.
09-02-1930: D.A.M. Binnendijk: Nieuw proza van Jac. van Looy.
16-02-1930: Geerten Gossaert (= F.C. Gerretson) over P.C. Boutens die zestig jaar werd.
23-02-1930: P. Valkhoff over *Les Thibault* van Roger Martin du Gard.
02-03-1930: J.J. Slauerhoff: De nieuwste poëzie van A. Roland Holst.
03-03-1930: E. d'Oliveira over *De zaak Mauritius* van Jakob Wassermann.
09-03-1930: Balthazar Verhagen over *De Plaetse aan de Veght* van Marie van Zeggelen.
16-03-1930: Marie van Zeggelen: De figuur van Aart van der Leeuw.
23-03-1930: W.G. de Bas over *Juli '14* van Emil Ludwig.
30-03-1930: Roel Houwink: Frederik van Eeden zeventig jaar.
31-03-1930: Adolf J.J. Schnaar: De Jong-Russische literatuur.
17-04-1930: Herman Poort over *De humor in de moderne Nederlandse literatuur* van Cornelis Veth.
27-04-1930: Ritter: Guido Gezelle herdacht (geb. 1 mei 1830).
05-05-1930: C.J.E. Dinaux: Thomas Mann, de Nobelprijswinnaar 1929.
09-05-1930: C.M. Ritter-Landré: Het dagelijks brood in een uitzending voor de scholen.
11-05-1930: Johan Koning over *Amsterdam zwart op wit* van Joh. Luger en Jo Spier.
16-05-1930: Roel Houwink over *Barbara oder die Frömmigkeit* van Franz Werfel.
18-05-1930: Max B. Teipe: De figuur van Knut Hamsun (of sprak hier E. d'Oliveira?).
25-05-1930: E. d'Oliveira over *Columbus* van Jakob Wassermann. Zie ook 2 november.
29-05-1930: J. Slauerhoff: Het werk van Joh. W. Schotman.

01-06-1930: H. Cramer over *Berlin Alexanderplatz* van Alfred Döblin.
02-06-1930: H. Jordan Jr. over Stefan Zweig.
08-06-1930: Emmy van Lokhorst over *De wijdere wereld* van Augusta de Wit.
15-06-1930: J.R.Th. Campert over *Gestalten in de spiegel* van Willy Corsari.
22-06-1930: Jo van Ammers-Küller: Inleiding tot haar nieuwe boek *Vrouwenkruistocht*.
29-06-1930: G.H. 's-Gravesande over *De vreemde erfenis* van E. van Lidth de Jeude.
06-07-1930: Herman Robbers over *Bonzo, of de eeuw van het kind* van Cornelis Veth. Tekst in het *LM*.
07-07-1930: Ritter over *Het fregatschip Johanna Maria* van Arthur van Schendel.
13-07-1930: Anthonie Donker over *Het carnaval der burgers* van Menno ter Braak.
20-07-1930: C.J. Kelk: Gedichten van E. du Perron.
21-07-1930: Ritter over *Samuel Dodsworth* van Sinclair Lewis.
27-07-1930: D.A.M. Binnendijk over *Schuim en as* van J. Slauerhoff en/of *Witte vrouwen* van H. Marsman. Zie ook 5-10.
04-08-1930: Ritter over *Grootvaders glorie* van H.G. Cannegieter.
10-08-1930: R. Houwink over *Het wijde land*, een bloemlezing uit de moderne Russische letterkunde.
17-08-1930: Ch. Haje over *Het leven van M.A. de Ruyter* van P.J. Blok.
24-08-1930: Louise J. van Everdingen over *Florentijnse verhalen* van Arthur van Schendel.
31-08-1930: J. Fransen over *Scènes de la vie future* van Geor ges Duhamel.
01-09-1930: Ritter over *Vrouwen in oorlogsland* van A.A. Kuhnert.
07-09-1930: Sam Goudsmit over zijn *Jankef Jongste*.
15-09-1930: Ritter over *De klop op de deur* van Ina Boudier- Bakker.
21-09-1930: R.P. Sybesma: Friese letterkunde.
28-09-1930: Jan Engelman: Letterkundige tentoonstellingen (o.a. in Kemink & Zoons boekhandel in Utrecht).
29-09-1930: Ritter over *Vóór vrij?... Contact* van A. Viruly.
05-10-1930: Herman Robbers over *Schuim en as* van J. Slauerhoff. Tekst in het *LM*.
12-10-1930: Kees van Bruggen over *Maja* van Joh. van Vorden.
13-10-1930: Ritter over *Sine Nomine* van Jan Engelman.
19-10-1930: Max B. Teipe over *Nieuwe aarde* van Knut Hamsun.
26-10-1930: Ritter over *Amerika* van Hermann Keyserling.
27-10-1930: Joh. Raatgever over *Artis zwart op wit* van Johan Luger en Jo Spier.

02-11-1930: T. Goedewaagen over *Columbus* van Jakob Wassermann. Zie ook 25 mei.
09-11-1930: Ritter over *Helden der vrijheid* van H. van Waldeyer. R. vertaalde het boek.
10-11-1930: Pol de Mont over zijn *De gouden distel*.
16-11-1930: W.L. Boldingh-Goemans over *Peelwerkers* van Antoon Coolen.
23-11-1930: Menno ter Braak over *De domineesvrouw van Blankenheim* van Alie van Wijhe-Smeding. Tekst in *De Stem*, 1931.
24-11-1930: Ritter over *De martelgang van Kromme Lindert* van A.M. de Jong.
30-11-1930: Johan Koning: Boekenrevue. Hij besprak ± veertig boeken, waaronder *Heleen Terwogt* van Henriëtte Barbe, *De roman van een schilder* van Jan van Lumey en een boek getiteld *Droomwereld*.
07-12-1930: W.L. Boldingh-Goemans over *Twee Amsterdamse joffers* van Marie van Zeggelen.
08-12-1930: Ritter over *Prisma*, een bloemlezing van D.A.M. Binnendijk uit moderne Nederlandse poëzie.
14-12-1930: Geertruida Carelsen: Journalistieke herinneringen.
21-12-1930: Ritter over *De kleine Rudolf* van Aart van der Leeuw.
22-12-1930: Joh. Koning over *De zoeker* van G. van Nes-Uilkens. De tekst werd afgekeurd door de Algemeen Programma-Commissie. C.A. Schilp gaf een Toneeloverzicht.
28-12-1930: Edmond Visser over *De zin van het komische* van J.D. Bierens de Haan.

04-01-1931: Wijnand Frans: Toneel en film.
05-01-1931: Ritter over *Zwerftochten* van Just Havelaar.
11-01-1931: E. d'Oliveira over *Barbara* van Franz Werfel (de vertaling).
18-01-1931: Alie van Wijhe-Smeding: Waarom ik *De domineesvrouw van Blankenheim* schreef. Tekst in *Nederland*, 1931.
19-01-1931: Ritter over *Tolstoi* van Henriette Roland Holst.
25-01-1931: Johan Koning over *De koning der schooiers* van Erling Kristensen.
01-02-1931: T. Goedewaagen over *Fausten en Faunen* van Anthonie Donker.
02-02-1931: Ritter over *Jankef's oude sleutel* van Sam. Goud smit.
03-02-1931: Ina Boudier-Bakker spreekt over en leest voor uit *De klop op de deur*. Inleiding van Ritter.
08-02-1931: Herman Robbers over *Jakob* van Jac. van Looy. Tekst in het *LM*.
16-02-1931: Ritter over *De draad van Ariadne* van Anthonie Donker.

22-02-1931: Roel Houwink over *Internaat* van Eva Raedt-de Canter.
01-03-1931: H. van Malsen over *Stadhouder-koning Willem III* van N. Japikse.
02-03-1931: Ritter: Het kind in de literatuur.
08-03-1931: Sam. Goudsmit over *Moby Dick, de witte walvis* van Herman Melville.
15-03-1931: Henri Borel over *Chopin ou le poète* van Guy de Pourtalès.
16-03-1931: Ritter over *De opdracht* van Aart van der Leeuw.
22-03-1931: E. d'Oliveira over *Succes* van Lion Feuchtwanger.
29-03-1931: Geerten Gossaert (= F.C. Gerretson): Bilderdijk-herdenking († 18 december 1831). Maar mogelijk heeft niet GG maar Ritter gesproken.
30-03-1931: Ritter over *De Jordaan* van Is. Querido.
05-04-1931: Johan Koning over *Brieven zonder antwoord* van E. van Lidth de Jeude.
12-04-1931: Cornelis Veth over *Kinderen en piraten* van R. Hughes.
13-04-1931: Ritter over het *Bloembollenboek* van Tjebbo Franken.
19-04-1931: Ritter over *De geschiedenis van San Michele* van Axel Munthe.
20-04-1931: L. van Everdingen over *Rococo-Italië* van Maurits Wagenvoort.
26-04-1931: Herman Robbers over *Droomspel des levens* van Nico van Suchtelen. Tekst in het *LM*.
03-05-1931: Sam Goudsmit over *De wijdere wereld* van Augusta de Wit.
05-05-1931: Ritter over *De weg terug* van Erich Maria Remarque.
11-05-1931: Ritter over *Dromen* van Emmy van Lokhorst.
17-05-1931: Jo de Wit over *David Golder* van Irene Nemirovski.
25-05-1931: Ritter en Ina Boudier-Bakker: Herdenking van Johan de Meester († 17 mei).
31-05-1931: Herman Poort over *Kinderen van deze tijd* van Henriette Roland Holst-van der Schalk.
07-06-1931: Eugène van Herpen (pseudoniem van Maurits J. Vles) over *Het verre paradijs* van Lida Vergouw.
08-06-1931: E. d'Oliveira over *Zwerftochten in de Jordaan* van Is. Querido.
14-06-1931: Henri van Booven over *Twee meisjes en ik* van A.H. Nijhoff.
21-06-1931: H.B.F. Westerouen van Meeteren over *Psychologie van de angst* van R.P. van Calcar.
22-06-1931: Openingsplechtigheid van het Congres van de PEN-club in de Ridderzaal te Den Haag. Verslag van Ritter.
22-06-1931: Ritter over zijn zojuist verschenen boek *De donkere poort*.
28-06-1931: E. d'Oliveira over *Etzel Andergast* van Jakob Wassermann. Tekst in *AR*.
05-07-1931: J. Greshoff: De Nederlander en het boek.

06-07-1931: Ritter over *Een eiland in de Zuidzee* van Arthur van Schendel.
11-07-1931: T. Goedewaagen over *Geheimnis des Westens* van [D.S.] Merezjkovski.
19-07-1931: Herman Robbers over *Het wonder der liefde* van C. en M. Scharten-Antink. Tekst in het *LM*.
20-07-1931: Ritter over *Die Heilung durch den Geist* van Stefan Zweig.
26-07-1931: Johan Koning over *De zeeduivel* van Lowell Thomas.
02-08-1931: M. Moresco: Twee boeken over de Journalistiek. *De vrijheidszoeker* van Maurits Wagenvoort en *Journalistieke geheimen* van Ritter. Tekst in het *AR*.
03-08-1931: H. van Malsen over *Letterkundige studiën* van J. Koopmans.
04-08-1931: E. Belinfante-Belinfante over *Puck van Holten* van Cissy van Marxveldt. Haar lezing was wegens onweer niet hoorbaar. Zij mocht hem opnieuw uitspreken op 3 september.
09-08-1931: Roel Houwink over *Roes* van J. Anker Larsen.
16-08-1931: D.A.M. Binnendijk over *Hampton Court* van Menno ter Braak.
17-08-1931: Gustav Czopp: Zomerspelen [Openluchtspelen].
23-08-1931: Eva Raedt-de Canter: Moeilijkheden voor vertalers in het Nederlands. Tekst in *Het leven een raadsel*, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Eva Raedt de Canter, bezorgd door Jan J. van Herpen..
30-08-1931: Ivans: Detective-romans.
31-08-1931: Ritter over *Lessen in charleston* van Constant van Wessem.
01-09-1931: J.E. van der Pot: De vrouw en het tijdschrift.
03-09-1931: E. Belinfante-Belinfante over *Puck van Holten* van Cissy van Marxveldt. Zie 4 augustus.
06-09-1931: Herman de Man over *Alma met de vlassen haren* van Stijn Streuvels.
13-09-1931: Menno ter Braak over *Point counter point* van Aldous Huxley.
14-09-1931: Ritter over het tweede deel van zijn *De donkere poort*, voorafgegaan door een korte herdenkingsrede over Sir Hall Caine.
20-09-1931: Eugène van Herpen (pseudoniem van Maurits J. Vles) over *Incident in Lohwinkel* van Vicki Baum. Afgekeurd door de Radio-Omroep Contrôle-Commissie?
22-09-1931: Ritter speelt Socrates in het hoorspel ‘De straf zaak Socrates’.
27-09-1931: Herman Robbers over *Joden zonder geld* van Michael Gold. Tekst in het *LM*.
28-09-1931: Ritter: Dichtbundels die aan de orde zijn (*Alleenspraak* van Chris de Graaf, *Spelevaart* van C.J. Kelk en ... van Anton van Duinkerken).
04-10-1931: Ritter: De figuur van de essayist J. de Gruyter.

11-10-1931: Albert Helman over *Het leven dat wij droomden* van Maurice Roelants. Zie ook 15 februari 1932.
12-10-1931: Ritter: Oude zeden en gewoonten in Nederland, naar aanleiding van een reeks [tien] geschriften over folklore.
15-10-1931: J.W.F. Werumeus Buning over *Anna Pavlova* van Ernst Krauss.
18-10-1931: Sam Goudsmit leest voor uit zijn *Ter bruiloft*.
25-10-1931: E. d'Oliveira over *Warum verliess Goethe Friederike* van Theodor Reik en enige daarmee verwante literatuur. Korte inhoud in het *AR*.
26-10-1931: Sam. Goudsmit over *Van armen en rijken* van Is. Querido.
01-11-1931: Ritter: Perkherdenking met medewerking van Corry Kummer-Heerema, zang en Egbert Veen, piano. Avond zang van A. Diepenbrock, Gebenedijde stonde, D. de Lange en Ommekeer, D. de Lange. [Jacques Perk overleed op 1 november 1881].
08-11-1931: Herman Robbers over *De vertelster weerspiegeld* van Ritter over Ina Boudier-Bakker. Tekst in het *LM*.
09-11-1931: P. Valkhoff: Werken van Rabelais.
15-11-1931: J.R.Th. Campert over *De zonden van Laurian Ostar* van Willy Corsari. [Zie ook 28 maart 1932].
22-11-1931: Eugène van Herpen (pseudoniem van Maurits J. Vles): Heijermans-herdenking [Herman Heijermans stierf op 22 november 1924].
23-11-1931: Ritter over de *Nieuwe geïllustreerde wereldgeschiedenis* van Jan Romein.
26-11-1931: Johan Koning over *Zonderlinge reizen* van Joh. Luger en Jo Spier, *Mensen in het huwelijk* van Anna van Gogh-Kaulbach en *Kathrien wordt soldaat* van Adrienne Thomas.
29-11-1931: Tjebbo Franken over *Het leven* van Richard Cabot.
06-12-1931: Sinterklaas [Ritter] en Zwarte Piet [A.D. Hildebrand] bezoeken het Boekenhalfuur en worden te woord gestaan door Corry Dommering die de geschenken zal aannemen.
07-12-1931: Ritter over *De druivenplukkers* van A. den Doolaard, *Eric* van Gerard Walschap en *Om de macht* van Ralph Springer [R besprak alleen Den Doolaard. Zie 10 januari 1932 en 25 april 1932].
08-12-1931: Mevr. C.M. Ritter-Landré: Welke boeken kiezen wij voor onze kinderen?
10-12-1931: Gustav Czopp: Een nieuwe uitgave van *De drie musketiers*.
13-12-1931: H.A. Ritter over *Herinneringen en overpeinzingen* van M.W.F. Treub. Korte inhoud van de tekst in het *AR*.
17-12-1931: Ritter over *Pijp en Gijn* van Fr. v.d. Vrande.
20-12-1931: Urbain van de Voorde: Ruusbroec.
21-12-1931: Ritter over *David Drenth* van Elisabeth Zernike.

27-12-1931: J. Greshoff over de nagelaten gedichten van Karel van de Woestijne.

03-01-1932: H. Cramer over *In 24 uur* van L. Bromfield.
04-01-1932: Ritter over *De goede moordenaar* van Antoon Coolen.
10-01-1932: Arn. Saalborn over *Eric* van Gerard Walschap [zie 7 december 1931].
17-01-1932: Eugène van Herpen [pseudoniem van Maurits J. Vles] over *De rode lach* van L.N. Andrejev.
18-01-1932: Ritter over *Rembrandt* van Theun de Vries.
24-01-1932: Roel Houwink over *Vertrapten* van Ritter.
31-01-1932: J. Fransen over *Nachtvlucht* van Antoine de Saint- Exupéry.
01-02-1932: Ritter over *De stille plantage* van Albert Helman.
07-02-1932: Joh. Raatgever over *Schijnwerpers* van G.S. Viereck.
15-02-1932: Herman Robbers over *Het leven dat wij droomden* van Maurice Roelants [zie ook 11 oktober 1931]. Tekst in het *LM*.
21-02-1932: Sam Goudsmit over *Jonker Johnny* van M.J. Brusse.
29-02-1932: Theun de Vries: Overzicht van de stand van de dichtkunst van deze tijd.
06-03-1932: Siegfried van Praag over *De vrouw met de twee gezichten* van François Pauwels.
14-03-1932: Herman Poort over *Guido Gezelle* van Henriette Roland Holst.
20-03-1932: H.G. Cannegieter over *Komedianten trokken voorbij* van Joh. Fabricius. [De bespreking is door de Radio-omroep Contrôle-Commissie ontraden en Ritter heeft hem niet door laten gaan. Hij hield zelf een causerie. Waarover weten we niet]. Tekst van JF in het *AR*.
27-03-1932: E. d'Oliveira.
28-03-1932: Antonie Donker over *De zonden van Laurian Ostar* van Willy Corsari. [Zie ook 15 november 1931].
03-04-1932: E. d'Oliveira.
10-04-1932: H.A. Ritter over *Koning Willem I der Nederlanden* van H.Th. Colenbrander.
11-04-1932: N.J. Beversen over *Rob Roy* van Walter Scott.
17-04-1932: Eva Raedt-de Canter over *De stenen poort* van Paula Grogger. Tekst in *AR*.
24-04-1932: Herman de Man *De harp van St. Franciscus* van Felix Timmermans.
25-04-1932: Ritter over *Om de macht* van Ralph Springer. [Zie ook 7 december 1931].
08-05-1932: Eugène van Herpen [pseudoniem van Maurits J. Vles] over *Muzikale confetti* van Leo Ott.

09-05-1932: J.P. Fockema Andreae, ingeleid door Ritter: De Nederlandse Boekenweek.
15-05-1932: Henri Borel over *Javaanse dansen* van Th.D. van Lelyveld.
22-05-1932: Ritter over *De appel van Eva* van Jo van Ammers- Küller.
23-05-1932: Johan Koning over *Harlekijntje* van Alie van Wijhe- Smeding.
05-06-1932: Ritter over *De kleine wereld* van Herman de Man.
06-06-1932: Karel Wasch over *Aan het overzetveer* van Marie Schmitz.
12-06-1932: Max B. Teipe over *Het taaie ongerief* van Theo Thijssen. [Hier heeft Ritter (ook?) een In Memoriam L.S. Simons van de Wereldbibliotheek uitgesproken].
19-06-1932: George Kettmann Jr. over *Plasland* van Kees van Bruggen [en mogelijk een In Memoriam Frederik van Eeden († 16 juni) en/of een In Memoriam René de Clercq († 12 juni), teksten die Ritter door ziekte niet kon uitspreken?].
20-06-1932: Roel Houwink over *De wetenschap van het leven* van H.G. Wells.
26-06-1932: Cornelis Veth over *Jan Steen* van C.J. Kelk.
03-07-1932: Jan H. Eekhout over *De wonderlijke weg* van A.J.D. van Oosten.
04-07-1932: Joannes Reddingius over *Weerklank* van Gabriel Smit.
10-07-1932: Jan Walch over *De stille straat* van Michael Osorgin.
17-07-1932: J. Greshoff over *Lijmen* van Willem Elsschot.
18-07-1932: Ritter over *De wilden van Europa* van A. den Doolaard.

Ritter op 20 juli 1932 aan Henri van Booven: ‘Dezer dagen heb ik het beleefd, dat er door een fenomenale vergissing twee sprekers op een dag zouden optreden in mijn rubriek.’

24-07-1932: Heinrich Petermeyer over *Van arbeider tot astronoom* van Bruno H. Bürgel.
26-07-1932: Ritter over *Het wordend huwelijk* van F.M. Wibaut en Mevr. Wibaut-Berdenis van Berlekom.
31-07-1932: Adolf J.J. Schnaar: Jong-Russische letterkunde.
01-08-1932: J. Fransen over *Captain O.K.* van Luc Durtain. Tekst in het *AR*.
07-08-1932: Herman Robbers: Verspreid proza nagelaten door Aart van der Leeuw. Tekst in het *LM*.
14-08-1932: Henri van Booven: Oosterse boeken van de laatste tijd [o.a. *Rubber* van M. Szekely-Lulofs en *De jacht op de vlinder* van Marianne Philips].
15-08-1932: J.C. Bloem: Het werk van J. Greshoff.

24-08-1932: Anna van Gogh-Kaulbach over *Een oud boek van mensen en dieren* van Axel Munthe.
28-08-1932: Albertine Draayer-de Haas over *Rembrandt* van H. van Loon.
29-08-1932: Ritter over *Gespräche mit Mussolini* van Emil Ludwig.
04-09-1932: C.J. Kelk: Constant van Wessems laatste werken.
11-09-1932: Herman Poort over *Een dag in oktober* van Sigurd Hoel.
12-09-1932: Herman Robbers over *Een meisje wacht* van John Galsworthy. Tekst in het *LM*.
19-09-1932: Everard Bouws over *Démasqué der schoonheid* van Menno ter Braak.
25-09-1932: Simon B. Stokvis over *Juan in Amerika* van Eric Linklater.
26-09-1932: Ritter interviewt Carel Scharten over diens jongste boek. [Het vraaggesprek is niet doorgegaan. R. besprak het/een? boek van Carel Scharten. Zie ook 14 mei 1933].
02-10-1932: J. Fransen over een Molière-hoorspel-reeks.
09-10-1932: Constant van Wessem: Moderne roman-biografie.
10-10-1932: E. d'Oliveira over *Querelles de famille* van Georges Duhamel.
16-10-1932: Ritter over *De jeugd getuigt, zo zijn wij* van Frank Matzke.
23-10-1932: J. Greshoff over *Jan Compagnie* van Arthur van Schendel.
24-10-1932: Dirk Coster over *Carrière* van Robert Neumann. [Is niet doorgegaan. Ritter had een vraaggesprek met Emil Ludwig. De vragen en antwoorden bevinden zich in het *AR*].
30-10-1932: Herman Robbers over *Offers* van Top Naeff. Tekst in het *LM*.
06-11-1932: Victor E. van Vriesland: Het boek en de lezer. Tekst in het *AR*.
07-11-1932: Dirk Coster over *Carrière* van Robert Neumann.
13-11-1932: Ritter: Letterkundig kannibalisme (de verwarring in onze letterkundige kritiek van tegenwoordig).
20-11-1932: Ritter over *Het verboden rijk* van J. Slauerhoff en met vooraf een In Memoriam Carry van Bruggen [† 16 november].
21-11-1932: H.G. Cannegieter over *Huwelijk* van Eva Raedt-de Canter. Tekst in het *AR*.
27-11-1932: Johan Koning: Boekenrevue voor het Sinterklaas feest [o.a. *De Haven* van Leo Ott en *Wouter* van Helma Wolf-Catz].
05-12-1932: J.W. Eelssema over *De schone voleinding* van Antoon Coolen.
11-12-1932: Sam Goudsmit over *De jood van Rome* van Lion Feuchtwanger.
18-12-1932: Ritter over *Het volk Gods* van Israël Querido.
19-12-1932: Herman Robbers over *De uitvinder* van Nine van der Schaaf. Tekst in het *LM*.

01-01-1933: Ritter over *Melodie der verten* van Johan Fabricius.
02-01-1933: Jan Campert: De poëzie van A. van Collem.

08-01-1933: Ritter over *De zieke* van A.H. van der Feen.
15-01-1933: D. Cohen over *De Vriendt kehrt heim* van Arnold Zweig.
16-01-1933: Roel Houwink over *Wat nu, kleine man* van Hans Fallada.
22-01-1933: Ritter over *De witte stilte* van A. den Doolaard.
29-01-1933: Ritter over *Moeder, waarom leven wij?* van Lode Zielens.
30-01-1933: J. Greshoff: Nieuwe Noord- en Zuidnederlandse poëzie [o.a. *Verzen* van S. Vestdijk].
05-02-1933: Ritter over *Ann Vickers* van Sinclair Lewis.
12-02-1933: Ritter over *Cabaret der plaatsvervangers* van Siegfried van Praag.
13-02-1933: Herman Robbers over *Mijn dubbel leven* van Ferdynand Goetel. Tekst in het *LM*.
19-02-1933: Ritter over *De kleine parade* van Henriëtte van Eyk.
26-02-1933: C.A. Schilp: Toneeloverzicht.
27-02-1933: Ritter over *Het antwoord* van K.H.R. de Josselin de Jong.
05-03-1933: Jan Engelman over *Tussen vuur en maan* van A. Roland Holst.
12-03-1933: Ritter over *Maria en haar timmerman* van Herman de Man.
13-03-1933: Henri Borel over *Gods goochelaartjes* van Augusta de Wit.
19-03-1933: Ritter over *Carrière* van Ferenc Körmendi.
26-03-1933: Herman Poort over *Verloren volk* van Johan Theunisz.
27-03-1933: Constant van Wessem over *Marie Antoinette* van Stefan Zweig.
02-04-1933: Ritter: Recente boeken over Willem van Oranje.
10-04-1933: W.L. Boldingh-Goemans over *Herinneringen, deel 2* van Geertruida Carelsen.
16-04-1933: Ritter over *Maria Lecina* van J.W.F. Werumeus Buning.
23-04-1933: Ritter: Nogmaals Willem van Oranje-literatuur.
24-04-1933: E. d'Oliveira over *Het euvel Gods* van Albert Helman.
30-04-1933: Martin J. Premsela over André Maurois.
01-05-1933: Ritter: De Nederlandse Boekenweek.
14-05-1933: Ritter: Samenspraak met Carel Scharten. Zie 29 september 1932.
21-05-1933: Ritter: Adolf Hitler als literator [R op 27 juni 1933 aan de Ned. Keurboekerij: 'Ik ben in het geheel geen vereerder van Hitler, hetgeen ik duidelijk heb laten blijken in mijn rede over "Mein Kampf" en hetgeen U steeds in mijn blad (*UD*) kunt lezen.'].
22-05-1933: Herman Robbers over *Uitstel van executie* van Jeanne van Schaik-Willing. Tekst in het *LM*.
28-05-1933: Ritter over *De vuistslag* van Constant van Wessem.
04-06-1933: Sam Goudsmit over *In de strik* van Ed. de Nève [pseudoniem van Jean Lenglet].
05-06-1933: Anthonie Donker: Het werk van Heinrich Hauser.

11-06-1933: Roel Houwink over *Redding* van Herman Robbers.
18-06-1933: Ritter over *De wil der goden* van P.H. van Moerkerken en over Joannes Reddingius, die 19 juni zestig jaar werd.
19-06-1933: Herman Robbers: De hedendaagse prozaliteratuur en -kritiek in Nederland. Tekst in het *LM*.
25-06-1933: Ritter over *Koning Lear op klompen* van J. Anker Larsen.
02-07-1933: Ritter over *Een blik vooruit* van Franklin D. Roosevelt.
03-07-1933: E. d'Oliveira over *Selbstbetrachtungen* van Jakob Wassermann.
09-07-1933: Jan Greshoff: Literatuur en literatuuronderwijs [over boeken van W.L.M.E. van Leeuwen].
16-07-1933: Ritter over *Herman Gorter* van Henriette Roland Holst-van der Schalk.
17-07-1933: Ina Boudier-Bakker over *Het huis in de hitte* van Annie Salomons.
23-07-1933: A.G. van Hamel over *Bloeiende wildernis* van John Galsworthy.
30-07-1933: H.G. Cannegieter over *Het Joodse bruidje* van Sani van Bussum.
31-07-1933: Henri van Booven over zijn boek *Leven en werken van Louis Couperus*.
06-08-1933: Ritter: De Godzoekende landloper Maarten Matisse en zijn boek *Een zwerver van zee tot zee*.
13-08-1933: Ritter: Boeken voor de vakantie [o.a. *IJsland* van Prof. van Hamel, *Een stuk leven* van Maurits Wagenvoort en De Stoppelaar over vogels.
14-08-1933: Herman Robbers over *De blinde en de lamme* van Melis Stoke. Tekst in het *LM*.
20-08-1933: Ritter: Literatuur over het nieuwe Duitsland. Pro en contra [o.a. *Jasper Leynsen* van H. van Malsen?]
27-08-1933: Theun de Vries: Stand en uitzicht der hedendaagse Friese letteren.
28-08-1933: Ritter over *De man zonder uniform* van Willy Corsari.
03-09-1933: H. Marsman over zijn boek *De dood van Angèle Degroux*.
10-09-1933: Ritter over *Carnaval* van C. en M. Scharten-Antink.
17-09-1933: Ritter: Hoe oriënteer ik mij? [Over de nieuwe drukken van de *Winkler Prins Encyclopedie* en de *Oosthoek Encyclopedie*]. Tekst in het *LM*.
24-09-1933: Ritter over *Dr. H. Colijn, een levensbeeld* van J.C. Rulmann.
25-09-1933: Herman Robbers: Karakter en literatuur. Tekst in het *LM*.
01-10-1933: Ritter over *Jaren van beslissing* van Oswald Spengler.

08-10-1933: Ritter interviewt D. Hans, voorzitter van de Nederlandse Journalistenkring over het gouden jubileum van de vereniging [en bespreekt het boek *Journalistiek* van Hans].
15-10-1933: Ritter: Hoe ons land verschijnt in de recente buitenlandse literatuur (Carel Capek, Henri Asselin). Tekst in het *LM*.
22-10-1933: Roel Houwink over *Waren wij kinderen?* van Fré Domisse.
29-10-1933: Ritter over *Wij vlogen naar Indië* van A. Viruly. Tekst in het *LM*.
05-11-1933: Ritter: Literatuur en levenswerkelijkheid. Beschouwing n.a.v. enige nieuwe romans. [*Dr. Dumay verliest...* van Menno ter Braak en *De dood van Angèle Degroux* van H. Marsman].
19-11-1933: Ritter over *Een stoombootje in de mist* van Herman de Man. Tekst in het *LM*.
26-11-1933: Herman Robbers over *De herberg met het hoefijzer* van A. den Doolaard. Tekst in het *LM*.
03-12-1933: Ritter over *De ijzeren greep* van Alie van Wijhe- Smeding.
17-12-1933: Ritter over *Radioleven* van W. Vogt. Tekst in het *LM*.
18-12-1933: G.A. Dudok over *Over the river* van John Galsworthy.
31-12-1933: Ritter over *Amsterdam* van J.C.E. Sand en Piet Bakker.

07-01-1934: Jan Greshoff over *De waterman* van Arthur van Schendel.
14-01-1934: Ritter over *Waarom niet?* van Albert Helman.
21-01-1934: A.G. van Hamel over *Op Skalholt* van Gudmundur Kamban.
26-01-1934: Ritter spreekt voor de PHOHI (Philips' Omroep Holland-Indië).
28-01-1934: Ritter over *Pijp en toebak* van Felix Timmermans.
04-02-1934: Ritter over *Moeder* [bloemlezing] van W.L. Boldingh-Goemans.
11-02-1934: Ritter over *Mitja's liefde* van Iwan Boenin. Tekst in het *LM*.
25-02-1934: Ritter over *De andere wereld* van M.H. Székely- Lulofs.
04-03-1934: Ritter over *Works of art* van Sinclair Lewis. [Het boek verscheen op 2 maart vertaald als *Kunst en zaken*]. Tekst in het *LM*.
18-03-1934: Herman Robbers over *Straat Magellanes* van Johan van der Woude. Tekst in het *LM*.
20-03-1934: Ritter moet tussen 20 maart en 19 april een rede gehouden hebben over de dood van koningin Emma.
01-04-1934: Ritter over *Leeuwen hongeren in Napels* van Johan Fabricius.
08-04-1934: Urbain van de Voorde: Het nieuwste Vlaamse proza.
15-04-1934: Ritter: Literaire boeken over auto's.
22-04-1934: Ritter over *Erfgenamen* van Ferenc Körmendi.
29-04-1934: Ritter: Trouw aan Oranje [over het boek *Nederland en Oranje één* onder redactie van M.J. Leendertse.

06-05-1934: Anthonie Donker: Nieuwe Vlaamse poëzie van Van Nijlen en Elsschot.
13-05-1934: Ritter over *Zegen der goedheid* van Antoon Coolen. Tekst in het *LM*.
20-05-1934: Ritter over *Jozef Kerkhovens derde bestaan* van Jakob Wassermann. Tekst in het *LM*.
27-05-1934: Ritter over *De kleine Madonna* van Hervey Allen [zie ook 13 augustus].
03-06-1934: Herman Robbers over *Wind in de zeilen* van W.L.I. Leclercq. Tekst in het *LM*.
10-06-1934: Ritter over *Ik verwacht het geluk* van Alie van Wijhe-Smeding.
17-06-1934: Ritter over *Eroïca* van Theun de Vries.
24-06-1934: Ritter over *De wereld in wording* van H.G. Wells.
01-07-1934: Herman Robbers over *Baccarat* van C.J. Kelk. Tekst in het *LM*.
08-07-1934: Ritter over *Tussen tijd en eeuwigheid* van Henriette Roland Holst-van der Schalk.
15-07-1934: Ritter: De Indische roman in deze tijd [o.a. over *Rubber* van M. Székely-Lulofs en *Batavia-Singapore* van Mia Cevanu (= mevr. Drucker]. Tekst in het *LM*.
21-07-1934: Ritter spreekt voor de PHOHI (Philips' Omroep Holland-Indië).
22-07-1934: Ritter: Zullen wij lezen in onze vakantie en zo ja, wàt zullen we lezen? [o.a. *Het leven begint bij veertig* van Pitkin]. Tekst in het *LM*.
29-07-1934: Ritter over *De geschiedenis van de Nederlandse stam* van P. Geyl.
05-08-1934: Ritter over de *Verzamelde gedichten* van Jan Greshoff.
12-08-1934: H.M. Merkelbach over Henri Duvernois.
13-08-1934: Ritter over *De kleine Madonna* van Hervey Allen [Voor Brussel Vlaams. Zie ook 27 mei].
19-08-1934: Ritter: Modern proza. [Werk van F. Bordewijk. Zie ook 9 oktober 1938].
25-08-1934: Frans Coenen over *Ons Anneke* van Eva Raedt-de Canter.
02-09-1934: Ritter over *Porta nigra* van H. Marsman.
09-09-1934: Ritter over *Erasmus van Rotterdam* van Stefan Zweig.
16-09-1934: Ritter over *Nieuwe Caesar* van Alfred Neumann.
23-09-1934: Ritter over *Orient-express* van A. den Doolaard.
30-09-1934: Ritter over *De cockpit* van W. van Veenendaal.
07-10-1934: Ritter over *Willem Kloos, de mens, de dichter, de kritikus* van K.H. de Raaf.
14-10-1934: Ritter: Een kijkje op de boekenmarkt.
21-10-1934: Ritter over *De nood des tijds* van W.J. Aalders. Tekst in het *LM*.

28-10-1934: Ritter over *Zuiderzee* van Jef Last. Tekst in het *LM*.
05-11-1934: Ritter over *Herinneringen van een domme jongen* van Arthur van Schendel.
11-11-1934: Ritter: Interview met Ferenc Körmendi. Het vraaggesprek zal in de Duitse taal worden gevoerd, maar de Duitse volzinnen zullen telkens in het Nederlands worden vertaald. Tekst in het *AR*.
18-11-1934: Adriaan van der Horst: Herman Heijermansherdenking [† 22 november 1924].
25-11-1934: Ritter: Boekenparade. Een bezoek aan de boekwinkel. [Hij begon met een gelukwens aan Augusta de Wit die zeventig jaar werd]. Tekst in het *LM*.
02-12-1934: Ritter over *De dans om de galg* van Johan Fabricius. Tekst in het *LM*.
09-12-1934: Herman Robbers over *Sofie Blank* van Jeanne van Schaik-Willing. Tekst in het *LM*.
16-12-1934: Ritter: Boekenparade II.
23-12-1934: Ritter: De nieuwste Kerstliteratuur.
30-12-1934: Ritter over *Dorp aan de rivier* van Antoon Coolen.
06-01-1935: Ritter over *Het leven op aarde* van J. Slauerhoff.
13-01-1935: Ritter over *De zoeker* van Th. Gerlings.
20-01-1935: Ritter over *Hindenburg* van Emil Ludwig.
27-01-1935: Herman de Man over *Woeker* van Ritter.
03-02-1935: Ritter over *Kinderen en mensen* van K.H.R. de Josselin de Jong [en een gelukwens aan de 60- jarige W.L. Boldingh-Goemans]. Tekst in het *LM*.
10-02-1935: Ritter over *Vreemdelingen* van Sándor Márai met een inleiding van Ferenc Körmendi. Tekst in het *LM*.
17-02-1935: Ritter over *Orkaan bij nacht* van Albert Helman.
24-02-1935: Ritter over *Dingen op komst* van S.P. van Oss. Tekst in het *LM*.
03-03-1935: Ritter over *Julie de Lespinasse* van Siegfried van Praag.
10-03-1935: Ritter over *Alberti en de vrijheid* van Cora Sandel. Tekst in het *LM*.
17-03-1935: Ritter over *In drie dagen naar Australië* van K.D. Parmentier.
24-03-1935: Ritter over *Via Bodenbach* van Ferenc Körmendi. Tekst in het *LM*.
31-03-1935: Ritter: Daar is een Boekenweek.
07-04-1935: Ritter over *Schaduw der bergen* van Anthonie Donker [en een felicitatie aan de 60-jarige Ina Boudier- Bakker en een gedicht van H. Marsman over de ramp van het vliegtuig De Leeuwerik, zie Jan J. van Herpen: ‘Onbekend gedicht van H. Marsman teruggevonden’ in *Literatuur* van november-december 1984]. Tekst in het *LM* waar

zich ook een Duitse radiolezing bevindt over het (in het Duits vertaalde?) boek. De datum van uitzending is onbekend.

21-04-1935: Pasen. Ritter over de geestelijke liederen van H. Hasper en *Palestina* van Frans Scholten.

28-04-1935: Anthonie Donker over *Het kind in de poëzie* van Dirk Coster.

05-05-1935: Ritter over *Grote dichters*, een bundel verzameld door Herman Gorter. Tekst in het *LM*.

12-05-1935: Ritter: Nieuwe luchtvaartboeken [o.a. *Mannen in leer* van A.F. Koenraads]. Tekst in het *LM*.

19-05-1935: Adriaan van der Horst: Victor Hugo als toneel schrijver.

26-05-1935: Ritter: Parade van voorjaarsuitgaven. Tekst in het *LM*.

02-06-1935: Ritter over *Het land van herkomst* van E. du Perron. Tekst in het *LM*.

09-06-1935: Ritter over *De terugkeer van Christus* van Karel Larssen [Carl Larson?]. Tekst in het *LM*.

16-06-1935: Ritter over *Bartje* van Anne de Vries.

23-06-1935: Ritter over *Maria Stuart* van Stefan Zweig. Tekst in het *LM*.

30-06-1935: Ritter over *Tussen twee dromen* van Alie van Wijhe- Smeding.

07-07-1935: Ritter: Tweede boekenparade. Tekst in het *LM*.

14-07-1935: Ritter over *Kerels in Grandel* van Walter Brandligt. Tekst in het *LM*.

21-07-1935: Ritter: Vakantieliteratuur. Twee teksten met deze datum in het *LM*.

28-07-1935: Ritter: De verzamelde verzen van J.H. Leopold. Tekst in het *LM*.

04-08-1935: Max B. Teipe: Beschouwingen over de dichter S. Vestdijk.

11-08-1935: Jan Walch: Volkshumor in Nederland.

01-09-1935: Ritter: De humor in de literatuur van de laatste tijd. [over *Sightseeing car* van Luc. Willink, *Verlof* van Melis Stoke en *De man die op Greta Garbo verliefd werd* van Jozef Maria Frank]. Tekst in het *LM*.

25-08-1935: Ritter: Oranjeboeken [over *De hechte band tussen vorstenhuis en vaderland* onder redactie van M.J. Leendertse en *Koningin Wilhelmina* van D. Hans]. Tekst in het *LM*.

08-09-1935: Ritter over *Crisis*, een bundel met bijdragen van H. Colijn, J.R. Slotemaker de Bruïne, D.J. de Geer e.a. Tekst in het *LM* zonder de eerste bladzijde.

15-09-1935: Ritter: Boeken over Abessinië [*Dwars door Abessinië* van B.Ph. van Harinxma thoe Sloten en *Abessinië, land en volk* van Kurt Lubinski]. Tekst in het *LM*.

22-09-1935: Ritter: Najaarsuitgaven. Tekst in het *LM*.

29-09-1935: Ritter: Najaarsboeken II. Tekst in het *LM*.
06-10-1935: Ritter over *Vrouw Jacob* van Ina Boudier-Bakker. Tekst in het *LM*.
13-10-1935: Ritter over *In de schaduwen van morgen* van J. Huizinga.
20-10-1935: Ritter over *Een huis in de rij* van Top Naeff. Tekst in het *LM*.
27-10-1935: Ritter over *Een Hollands drama* van Arthur van Schendel. Tekst in het *LM*.
04-11-1935: Ritter over *Eenzame tweelingbroer* van Hervey Allen.
10-11-1935: Ritter over *Een eenzaam zingen de bossen* van Trygve Gulbranssen.
17-11-1935: Annie Salomons over *Kaïn en Abel* van Ritter.
24-11-1935: Ritter: Bezoek aan de boekwinkel. Tekst in het *LM*.
01-12-1935: Ritter: Bezoek aan de boekwinkel. Tekst in het *LM*.
08-12-1935: Ritter over *Macht over Granvell* van Johan van der Woude. [Hij begon met een In Memoriam Frans Erens († 5 december) en sprak ook over een Multatuli- tentoonstelling]. Tekst in het *LM*.
15-12-1935: Ritter over *Wier* van Jan Th. R. Campert. [JC verweet R. in een open brief in *Den Gulden Winckel* dat hij een tegengesteld oordeel over zijn boek in het *UD* van 7 december en voor de microfoon gaf. R. antwoordde er op 8 maart 1936 in zijn AVRO-boekbespreking op. Er bevindt zich ook een brief van JC aan R. in het *AR*].
22-12-1935: Ritter: Het Kerstverhaal door de eeuwen heen. [*Een Kerstlied in proza* van Charles Dickens en *Kerstverhalen* van Antoon Coolen]. Tekst in het *LM*.
29-12-1935: Ritter over *Inleiding tot de Bijbel* van H.Th. Obbink. Tekst in het *LM*.

05-01-1936: Ritter over *Oranje en de Opstand der Nederlanders* van Maurits Dekker. Tekst in het *LM*.
12-01-1936: Ritter over *Kortsluiting* van Jan Walch. Tekst in het *LM*.
19-01-1936: Ritter over *Ferdinand en Isabella* van Herman Kesten. Tekst in het *LM*.
26-01-1936: Ritter over *De ijsmuur* van B.J. Westerbeek van Eerteen. Tekst in het *LM*.
02-02-1936: G.A. Dudok over *The life and letters of John Galsworthy* van H.V. Marrot.
09-02-1936: Ritter over *'t Kan hier nooit gebeuren* van Sinclair Lewis. Tekst in het *LM*.
16-02-1936: Ritter over *De Medici* van J.L. Pierson. Tekst in het *LM*.
23-02-1936: Ritter: Boeken over de tocht van Hr.Ms. K XVIII. Tekst in het *LM*.

01-03-1936: J. Fransen over *Les destinées sentimentales* van Jacques Chardonne.
08-03-1936: Ritter over *Burgers in nood* van H.M. van Randwijk. Tekst in het *LM*.
15-03-1936: Ritter over *De ziel van Anna Kadar* van Mihaly Földi. Tekst in het *LM*.
22-03-1936: Ritter *Het groene licht* en *Obsessie* van Lloyd C. Douglas. *HGL* is vertaald door R, bij *O*, vertaald door H.H.J. Maas, schreef hij een inleiding. Tekst in het *LM*.
29-03-1936: Ritter interviewt Johan Tersteeg over de Boekenweek. Tekst in het *LM*.
12-04-1936: Ritter: De figuur van Aart van der Leeuw. Tekst in het *LM*.
19-04-1936: Ritter over *Zij die zondigen* van Ferenc Körmendi. Tekst in het *LM*.
26-04-1936: Ritter over *Elf jaar* van Sigrid Undset.
03-05-1936: Ritter over *Japan, gisteren, vandaag, morgen* van Edgar Laitha. Tekst in het *LM*.
10-05-1936: Ritter over *De barre winter van '90* van Herman de Man. Tekst in het *LM*.
17-05-1936: Ritter: Het proza en de poëzie van Hein Boeken. Tekst in het *LM*.
24-05-1936: Ritter over *Levensbouw* van F.M. Wibaut. Tekst in het *LM*.
31-05-1936: Ritter over de gedichtenbundel *Najaarsvruchten* van Reinier van Genderen Stort [die enkele gedichten voorlas]. Tekst in het *LM*.
07-06-1936: Ritter over *Winden waaien om de rotsen* van Trygve Gulbranssen. Tekst in het *LM*.
14-06-1936: Ritter over *Kaiserreich* van Alfred Neumann. Tekst in het *LM*.
21-06-1936: A. Hulshof, directeur van de Universiteitsbibliotheek in Utrecht, over de tentoonstelling 'De moderne letterkunde en het Utrechtse lustrum'. Tekst in het *LM*.
28-06-1936: Ritter over *Stiefmoeder aarde* van Theun de Vries. Het *LM* bezit een tekst van R over het boek, die waarschijnlijk niet voor de radio geschreven is.
07-07-1936: Ritter over *Avonturiers* van Arthur van Schendel. Tekst in het *LM*.
12-07-1936: Ritter over *Het leven van Vincent van Gogh* van Irving Stone. Tekst in het *LM*.
19-07-1936: Ritter over *Erasmus in de spiegel van zijn brieven* (met een Woord Vooraf van J. Huizinga) en *Erasmus begrepen uit de geest der Renaissance* van B. de Ligt. Tekst in het *LM*.
26-07-1936: G.A. Dudok: Op de tachtigste verjaardag van Bernard Shaw.

02-08-1936: Ritter: Vakantieliteratuur.
09-08-1936: Ritter over *Een liefde in Kennemerland* van M.C. van Zeggelen. Tekst in het *LM*.
16-08-1936: Max B. Teipe over *Het ontoegankelijke hart* van Joh. Theunisz. Tekst in het *LM*.
23-08-1936: Ritter over *Das Buch vom persönlichen Leben* van Herman Keyserling. Aantekeningen in het *LM*.
30-08-1936: Ritter: Vakantieliteratuur.
06-09-1936: Ritter over *De ijzeren wil* van Ellen Glasgow.
13-09-1936: Ritter: Moeten wij een kans geven aan de oudere literatuur? (Over de Salamanderreeks). Tekst in het *LM*.
20-09-1936: Ritter over *De Wereldoorlog 1914-1918* van Gudmund Schnitler.
27-09-1936: Ritter over *Elias of het gevecht met de nachtegalen* van Maurice Gilliams.
04-10-1936: Ritter: De letterkundige figuur van Joseph Roth.
11-10-1936: Ritter over *De rijke man* van Arthur van Schendel. R. heeft een In Memoriam J.J. Slauerhoff uitge- sproken.
18-10-1936: Ritter over *De rijke man* van Arthur van Schendel.
25-10-1936: Ritter: Actuele Nederlandse literatuur (*Stien* van Annie Slot en *Henri van de overkant* van Marianne Philips).
01-11-1936: Ritter over *En de aarde draait* van Gladys Hasty Carroll. Een weergave van de inhoud bevindt zich in het *LM*.
08-11-1936: Ritter over *Kunstgeschiedenis der Nederlanden* onder redactie van H.E. van Gelder.
15-11-1936: Ritter: Actuele Nederlandse literatuur.
22-11-1936: Ritter over *De weg tot elkander* van Trygve Gulbranssen.
29-11-1936: Ritter over *Prins Bernhard, het vorstelijk Huis von Lippe-Biesterfeld* en over het eeuwfeest van *De Gids*.
06-12-1936: Ritter over *Scheepswerf de Kroonprinces* van Herman de Man en *De Sansculotten* van Jo van Ammers- Küller.
13-12-1936: Ritter over *Het zout der aarde* van Joseph Wittlin.
20-12-1936: Ritter: Kerstliteratuur (o.a. over *Kerstklanken* van Selliger Elout).
27-12-1936: Ritter over *Een vluchteling kruist zijn spoor* van Aksel Sandemose en *Het Groot-Nederlands boerenboek* onder redactie van Anne de Vries. Tekst in het *LM*.

03-01-1937: Ritter: Oranje-literatuur.
10-01-1937: Ritter over *De grote verwildering* van A. den Doolaard.

17-01-1937: Ritter over *De roep der Kerk* van W.J. Aalders. Tekst in het *LM*.
24-01-1937: Ritter over *De drie gebroeders* van Antoon Coolen.
07-02-1937: Ritter over *Mary Ward* van Ida Friederike Coudenhove.
14-02-1937: Ritter over *Oranje en Alva's tyranniek bewind* van Maurits Dekker. Papieren in het *LM*.
21-02-1937: Ritter over Vondels volledige dichtwerken en oorspronkelijk proza.
28-02-1937: Ritter over Multatuli's geboortedag op 2 maart 1820 en over *Als de stad roept...* van Vilhelm Moberg. Tekst van de herdenking in het *LM*.
07-03-1937: Annie Salomons over *De goede herder* van Ritter.
14-03-1937: D.A.M. Binnendijk: In Memoriam Albert Verwey († 8 maart 1937) (de opname is bewaard: HA-002731) en Ritter over *De geschiedenis van mijn vader* van Daphne du Maurier. Teksten in het *LM*.
18-03-1937: Anthonie Donker over de uitslag van AVRO's declamatoriumwedstrijd ter opening van Studio I. R. leidt hem in op de plaat, nieuw toen.
28-03-1937: Ritter: Paasliteratuur.
04-04-1937: Ritter over *De man die de duivel doodde* van Aquilino Ribeiro.
11-04-1937: Ritter over *Dictator* van Clarence Day.
18-04-1937: Ritter over *Jacques Offenbach und das Paris seiner Zeit* van S. Kracauer.
25-04-1937: Ritter over *Drie kameraden* van E.M. Remarque.
02-05-1937: Ritter over *Nederlandse luchtvaarders* van L.C. graaf van Limburg Stirum.
09-05-1937: Ritter over *Witte orchideeën* van Sigrid Undset.
16-05-1937: Ritter over *Opkomst* van Helma Wolf-Catz en *Duizend eilanden* van Bep Vuyk.
23-05-1937: Ritter over *Spanje* van L.H. Grondijs. Tekst in het *LM*.
30-05-1937: Ritter over *Ik, Ibn Sina* van P.H. van der Hoog.
06-06-1937: Ritter over *De pelgrimstocht der mensheid* van J.W. Berkelbach van den Sprenkel.
13-06-1937: Ritter over *Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet* van J.W.F. Werumeus Buning.
20-06-1937: Ritter over *Der Nil* van Emil Ludwig. Hij sprak ook over de Van der Hoogt- en de Wijnaends Franken prijs.
27-06-1937: Ritter: Actuele boeken over Nederlandse historische figuren.

04-07-1937: Ritter: Enige moderne dichtbundels getoetst aan de beschouwingen over de poëzie in het nieuwe boek van J.D. Bierens de Haan *Gewesten van kunst en schoonheid*.
09-07-1937: Ritter: Vakantieliteratuur. Tekst in het *LM*.
11-07-1937: Ritter over *De rode straten van Damascus* van Johan H. Doorn.
18-07-1937: Ritter over *Marie of hoor ook de wederpartij* van Herman de Man.
25-07-1937: Ritter over *Verscheurde Christenheid* van Anton van Duinkerken. In het *LM* bevindt zich een niet-radio lezing van R. over het boek.
01-08-1937: Ritter over *Timboel* van Henriëtte Cohen Tervaert-Zeverijn.
08-08-1937: Ritter over *Van oude en nieuwe Christenen* van Menno ter Braak. In het *LM* bevindt zich een niet-radiolezing van R. over het boek.
22-08-1937: Johan van der Woude over *Schaduwen* van Filip de Pilleceyn, *Vrouwen* door Louis de Bourbon en *De ontmoeting* van Jos Panhuysen.
29-08-1937: Ritter over *Kapitein Aart Luteyn* van Herman de Man.
05-09-1937: Ritter over *Een spel van grote kinderen* van Jef Hinderdael. R. schreef een Voorwoord in het boek.
12-09-1937: Ritter over *Vertellen*, een bundel verhalen van Raymond Brulez, M. Matthijs, Filip de Pilleceyn, Willem Putman, M. Roelants en Lode Zielens.
19-09-1937: Ritter over *De Statenbijbel en zijn voorgangers* van C.C. de Bruin en *De geïllustreerde bijbel* van W. Vogelsang en H.Th. Obbink. Hier hebben R. en Ina Boudier-Bakker (ook?) een In Memoriam Herman Robbers († 15 september) gehouden. De opname van dat van IBB is bewaard als HA-002797.
26-09-1937: Ritter over *Penibel journaal* van Anthonie Donker.
03-10-1937: Ritter over *Naar de eeuwige sneeuw van tropisch Nederland* van A.H. Colijn.
10-10-1937: Ritter over *Palestina op de tweesprong* van Laszló Faragó.
17-10-1937: Ritter over *Vrouwen aan het roer* van Winifred Holtby.
24-10-1937: Ritter over *Een hofdame uit de 18de eeuw* van Marie C. van Zeggelen.
31-10-1937: Ritter over *Het boze gerucht* van A.M. de Jong.
07-11-1937: Ritter over *Terug tot het leven* van Erich Ebermayer.
14-11-1937: Ritter: De Vondelherdenking. Tekst in het *LM*.
21-11-1937: Ritter over *Kinderen die over zijn* van Anke Servaes en *Salka Valka* van Halldor Laxnes. Tekst AS in het *AR*.
28-11-1937: Ritter over *Speelgoed* van H.C. Branner.

03-12-1937: Ritter: Boeken over de schoonheid van ons land. O.a. het Verkade-album *Onze grote rivieren*.
05-12-1937: Ritter over *De grauwe vogels* van Arthur van Schendel.
12-12-1937: Ritter over *Het vijfde zegel* van S. Vestdijk.
19-12-1937: Ritter: Het sprookje en de Kerstsfeer. O.a. *De vloed komt op*, een publicatie van de Oxfordgroep.
26-12-1937: Ritter over *Philips II* van Hermann Kesten.

02-01-1938: Ritter *De koets* van Herman de Man.
09-01-1938: Ritter: Enige jonge auteurs. O.a. *Jan* van Johan Winkler.
16-01-1938: Ritter over *Tussen Zuiderkruis en Poolster* van Ben van Eysselsteijn.
23-01-1938: Ritter over *Paulus, de dichter Gods* van Teixeira de Pascoaes. R. sprak aan het begin de Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen toe, die in de Rotterdamse Gemeentebibliotheek bijeen waren. De radio werd er quasi toevallig aangezet en het was een verrassing. Hij heeft waarschijnlijk ook gesproken over J.H. Gunning J.Hzn, die tachtig jaar werd.
30-01-1938: Ritter over *Grote man in kleine stad* van G. le Maire. Tekst in het *AR* onder I. Maire.
06-02-1938: Ritter: Oranje-literatuur.
13-02-1938: Ritter over *Dew citadel* van A.J. Cronin en over *Patent geneesmiddel* van Per Olafson [pseudoniem van C. de Dood].
20-02-1938: Ritter: Vraaggesprek met J.J. Loopstra over de actuele Friese letterkunde.
27-02-1938: Ritter over *Een sprookje op aarde* van Siegfried E. van Praag.
06-03-1938: Ritter over *Oblomoff* van I.A. Gontsjarov.
13-03-1938: Ritter over *Wentelende wieken* van Stuart Cloete en *De drie dwazen* van Jozef Weyand.
18-03-1938: Ritter: Overzicht van de voorjaarsliteratuur. O.a. over *De vreemdeling in uwe poorten* van Eva Raedt-de Canter.
20-03-1938: Ritter over *Pensioen* van Willem Elsschot.
27-03-1938: Ritter over *Weer roept de overzij* van Sigurd Elkjaer en *Leven zonder ballast* van Ronald Fangen. In het *LM* bevinden zich gegevens over SE en een tekst over diens boek.
03-04-1938: Ritter: De Boekenweek en een In Memoriam Willem Kloos († 31 maart).
17-04-1938: Ritter: Boeken voor Pasen. O.a. over een boek van M.J.A. de Vrijer.
24-04-1938: Ritter over *Gejaagd door de wind* van Margaret Mitchell.
08-05-1938: Ritter over *De komedie komt* van Johannes Buch- holtz.

15-05-1938: Ritter over het Verzameld Werk van H. Marsman.
22-05-1938: Ritter over *Geschiedenis van Nederland onder de regering van Koningin Wilhelmina* van H. Brugmans.
29-05-1938: Ritter over *Aan dood water* van K. Norel. Kort oordeel in het *AR*.
05-06-1938: Ritter over *De mens Job spreekt tot God* van Peter Lippert.
12-06-1938: Ritter over *Liefde en dood op Bali* van Vicki Baum.
19-06-1938: Ritter over *Erflaters van onze beschaving* van Jan en Annie Romein.
23-06-1938: Ritter over *De Nederlandse volkskarakters* van P.J. Meertens en Anne de Vries.
26-06-1938: Ritter: Schrijvers in opkomst. O.a. over *Roelie* van Willem Kramer en *Want morgen sterven wij* van Kees Andriesse.
03-07-1938: Ritter over *Op de drempel van het leven* van Gladys Hast Carroll en *Zij was en bleef een vreemde* van Nora K. Smith.
10-07-1938: Ritter over *Shakespeare en zijn tijd* van A.G. van Hamel en *Jubileum-cahier de 40 jaren* van J. Kuppers. Vooraf een In Memoriam Alie van Wijhe-Smeding († 5 juli).
17-07-1938: Ritter over *Brandend braambos* van Sigrid Undset. Tekst in het *LM*.
24-07-1938: Ritter over *In alle ernst* en *Ikaros bekeerd* van Jan Greshoff.
31-07-1938: Johan van der Woude over *Narcissus op vrijersvoeten* van S. Vestdijk.
07-08-1938: Ritter over *Aert Luteyn de andere* van Herman de Man.
14-08-1938: Ritter over *Oranje en de geboorte der Nederlanden* van Maurits Dekker.
21-08-1938: Ritter over *Zuid-Afrika* van W.G.N. van der Steen en over *Afrikaanse Versameling*, opgestel deur Uys Krige, inleiding deur Dirk Coster.
28-08-1938: Ritter over *Dertig jaar domineese* van M.J. de Vrijer-Struys.
04-09-1938: Ritter: Kroningsliteratuur. Tekst in het *AR*.
06-09-1938: Nationaal Programma ter herdenking van het 40-jarig regeringsjubileum van H.M. de Koningin. 8.00 uur v.m.: ‘De zin van de nationale hoogtijdag’, een woord ter inleiding van Dr. P.H. Ritter Jr.
09-09-1938: Een doctorsbul, het geschenk van de dankbare wetenschap. H.M. de Koningin promoveert in de aula van de Universiteit van Amsterdam tot ere-doctor in de economie. Dr. P.H. Ritter Jr. vertelt voor de microfoon wat er gebeurt. Opnamen in het Historisch Archief.
11-09-1938: Ritter: De figuur van [Friedrich Markus] Huebner. De causerie werd van tevoren op platen opgenomen maar is niet bewaard.

18-09-1938: Ritter over *Warden, een koning* van Jan H. Eekhout.
25-09-1938: Er was geen Boekenhalfuur omdat van 2.15-3.45 uur de VPRO zijn 12½-jarig bestaan vierde. Mogelijk is aan R. het vervallen van zijn rubriek niet meegedeeld of is hij dat vergeten, want in het *LM* bevindt zich een bespreking van *Verworpen Christendom* van Henri Bruning met erboven de aantekening: Uw toehoorders erop wijzen dat u volgende week om ½8 begint.
27-09-1938: Ritter over *Het heden, de toekomst en wij* van P.W. Scharroo.
02-10-1938: Ritter over *Voor het Gemenebest* van H. Colijn.
09-10-1938: Ritter over *Karakter* van F. Bordewijk. In het *LM* bevindt zich een lezing van R. over het boek.
16-10-1938: Ritter over *De getrouwen* van Jo van Ammers-Küller.
23-10-1938: Ritter: De figuur van Nico van Suchtelen, die zestig jaar wordt. Tekst in het *LM*.
30-10-1938: Ritter over *De wereld een dansfeest* van Arthur van Schendel.
06-11-1938: Ritter over *Piet Heijn* van Willem de Geus.
13-11-1938: Ritter over *Vergeef ons onze zonden* van J.M. Selleger-Elout en *Mensen in de zomernacht* van Sillanpää.
20-11-1938: Ritter: Een overzicht van de najaarsuitgaven.
27-11-1938: Ritter: Tweede overzicht van de najaarsuitgaven. O.a. *Senta Meloni* van Josine Reuling.
04-12-1938: Ritter: Wederom een overzicht van de najaarsuitgaven. O.a. *Laatste waarheid* van Jef Last en *Op den Dam Nr.1* van Ro van Oven.
11-12-1938: Ritter over *De politie der wildernis* van R.C. Fetherstonhaugh.
18-12-1938: Roel Houwink over *Vredenhof* van Ritter. Van 18-12 moet ook een vraaggesprek met J.B. Priestly zijn, HA-002954.
25-12-1938: Ritter: Kerstliteratuur. O.a. *Vanwaar? waartoe? waarheen?* van F.J. Voorthuis en *Preekbundel* van G. Wuite. Tekst FJV in het *AR*.

01-01-1939: Ritter over *De nadagen van Pilatus* van S. Vestdijk en enkele woorden over Anna van Gogh-Kaulbach, die zeventig jaar werd.
08-01-1939: Ritter over *Een man zonder karakter* van Roel Houwink en over *Het goede leven* van R. van Genderen Stort.
15-01-1939: Ritter: Oorspronkelijk dichtwerk van Albert Verwey.
22-01-1939: Ritter over *Homo ludens* van J. Huizinga.
29-01-1939: Ritter over *Herberg in 't misverstand* van Antoon Coolen.
05-02-1939: Ritter over *Mensen aan het meer* van D.Th. Jaarsma.
12-02-1939: Ritter over *Het rad der fortuin* van Theun de Vries.
19-02-1939: Ritter over *De populieren fluisteren* van Lode van der Schelde.

26-02-1939: Ritter: Ter gelegenheid van de Boekenweek over ‘De waarde van het boek’.
28-02-1939: F. Bordewijk over de Boekenweek. HA-004566.
05-03-1939: Ritter over *Mensen zonder geld* van Jan Mens. Zie ook 8 juli 1951. N.A. Donkersloot en A.M. de Jong over de Boekenweek, HA-002873.
12-03-1939: Ritter over *Erflaters van onze beschaving* van Jan en Annie Romein.
19-03-1939: Ritter over *Hilde* van Anne de Vries.
26-03-1939: Ritter: Over onze letterkundige kritiek.
02-04-1939: Ritter over *Christianus Sextus* van Johan Falkber get.
09-04-1939: Ritter over *Over de drempel* van Willem Kramer en *De waterburg* van Leo Meert.
16-04-1939: Ritter over *12 burgemeesters* van M. Sluyser en Fred. Thomas.
23-04-1939: Ritter over *Van Socrates tot Bergson* van W. Durant.
30-04-1939: Ritter over *Rebecca* van Daphne du Maurier.
14-05-1939: Ritter over *De bruiloft der zeven zigeuners* van A. den Doolaard.
21-5-1939: Ritter over *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid* van H.J. Kruls en H. Staring.
28-05-1939: A.G. van Hamel over *Vrije mannen* van Halldòr Laxness.
04-06-1939: Ritter: Jongere Nederlandse prozakunst.
11-06-1939: Ritter over *Wij wonen op een eiland* van F. le Maire.
13-06-1939: Ritter: De figuur van Willibrordus. Tekst in het *LM*.
18-06-1939: Ritter over *Het tweede boek der Marginalia* van Dirk Coster.
25-06-1939: Ritter over *Oranje en Stuart* van P. Geyl.
02-07-1939: Ritter: Jonge auteurs.
09-07-1939: Ritter over *Anders en eender* van Arthur van Schendel.
16-07-1939: Ritter over *Mijn land en mijn volk* van Lin Yutang.
23-07-1939: Ritter over *De president* van Edm. Nicolas.
30-07-1939: Ritter over *Zó zie ik de wereld* van Herbert Gezork.
06-08-1939: Ritter over *Gij en de menigte* van Kurt Baschwitz.
13-08-1939: Ritter over *Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet* [deel 2?] van J.W.F. Werumeus Buning.
20-08-1939: Max B. Teipe over *De hoorn der Schelde* van Ritter.
27-08-1939: Ritter: Literatuur over de spoorwegen.
03-09-1939: Ritter: Een letterkundig standaardwerk.

03-09-1939: De Tweede Wereldoorlog begint.

10-09-1939: Ritter: Margot Scharten-Antink zestig jaar.

12-09-1939: Nederland en Indië in de crisis! Gesprek tussen G.A. van Bovene (voor de NIROM in Batavia) en Ritter (in Hilversum). Directe uitzending.
17-09-1939: Ritter: De 100-jarige *Camera Obscura* van Hildebrand.
24-09-1939: Ritter over *Tropendokter* van N. Vermeer.
01-10-1939: Verschijnselen van deze tijd. Inleiding tot deze serie lezingen en eerste lezing door Ritter: De oorlog en de moderne berichtgeving. Op de volgende zondagen gastsprekers. Tekst van R. in het *LM*.
01-10-1939: Ritter over *Aan de grote weg* van Ina Boudier- Bakker.
08-10-1939: Ritter over *De wateren werden stil* van Aldous Huxley.
15-10-1939: Ritter over *De zeven tuinen* van Arthur van Schen del.
22-10-1939: Ritter: Jongere schrijvers. O.a. over *De kringloop der ziel* van Jozef Rulof.
29-10-1939: Ritter over *Maarten Storm* van Tonnis Brongers.
05-11-1939: Ritter over *Mustapha of de tragedie van het geweten* van A.M. de Jong en *Rondom een balling* van R. van Genderen Stort.
12-11-1939: Ritter over *Wie volgt* van Anke Servaes, *Jan Willem* van A. Médant en *Waar de meren bruisen* van Unto Seppanen.
19-11-1939: Ritter over *De dolinge van Ulysse* van Coornhert.
24-11-1939: Ritter: Overzicht van de najaarsuitgaven. 24-11 of 1-12: *De olde jager* van J.J. Uilenburg.
26-11-1939: Ritter over *Van republiek tot koninkrijk* van H. Brugmans en *O Absalom* van Howard Spring.
01-12-1939: Ritter: Overzicht van de najaarsuitgaven.
03-12-1939: Ritter: Twee boeken over schilderkunst en literatuur. O.a. de Paletserie van uitgever Becht.
10-12-1939: Ritter over *Het spionnetje* van G.P. Smis. Tekst in *Boekennieuws* februari van de Wereldbibliotheek.
17-12-1939: Ritter: Kerstliteratuur.
24-12-1939: Ritter over *Zonen van de Paardekop* van Herman de Man.
31-12-1939: Ritter over *Sint Sebastiaan* van S. Vestdijk.

07-01-1940: Ritter over *Harmonika* van Albert Kuyle.
13-01-1940: Ritter over *Onrustig is ons hart* van Diet Kramer.
21-01-1940: Ritter over *Het vergeten gezicht* van Albert Helman.
22-01-1940: Ritter: Eigen karakter – eigen taal. Tekst in het *LM*.
28-01-1940: Ritter: De nieuwste uitgave van de toneelspelen van Joost van den Vondel.
04-02-1940: Ritter over *Uren met Andersen* van Ina Boudier-Bakker.
11-02-1940: Ritter: De Kalevala. Hiervan is een bewerking in het Nederlands verschenen door Maya Tamminen. Hij vergist zich. De bewer-

king is uit 1928. Hij bedoelt de nieuwe vertaling van J.H. Eekhout uit 1938, zoals ook blijkt uit zijn bespreking in het *UD* van 31 januari 1940.

18-02-1940: Ritter over *Het orkest der overheid*, samengesteld door J.H. de Goede jr.

25-02-1940: Ritter over *Wrakhout* van K. van der Geest.

03-03-1940: Ritter: De figuur van A. Roothaert.

10-03-1940: Ritter: Nieuwe stromingen in onze literatuur. Het werk van de jongsten. O.a. over *Criterium* van A.F. Kamp?

24-03-1940: Ritter over *Hiëronymus, de dichter der vriendschap* van Teixeira de Pascoaes.

31-03-1940: Ritter over *Levenswijsheid met een glimlach* van Lin Yutang en een gelukwens aan J.K. Rensburg die zeventig jaar werd. Of is de uitzending door een interland-voetbalwedstrijd niet doorgegaan?

07-04-1940: Ritter: Nieuwe Nederlandse dichtkunst. O.a. een bundel van Henrik Scholte.

14-04-1940: Ritter: Boeken over Finland. Welhaast zeker *Finland, zoals ik het zag...* van G.J. van Heuven Goedhart.

21-04-1940: Ritter over de nieuwe uitgave van *Mei* van Herman Gorter.

28-04-1940: Ritter over *De lange lente* van Sally Salminen.

05-05-1940: Ritter: Enkele jonge proza-auteurs. Over *De vlammende heide* van Evert Zandstra en *De Gouden Reael* van Jan Mens. Tekst in het *LM*.

10-05-1940: Oorlog in Nederland.

02-06-1940: Ritter over *De freule* van Theun de Vries.

13-06-1940: Ritter: Schoonheid en zedelijkheid getoetst aan een essay van Friedrich von Schiller. Het essay is ‘Anmut und Würde’, ‘Bevalligheid en waarheid’. Tekst in het *LM*.

23-06-1940: Ritter over *Van een oud stadspompje* van J.H. de Groot.

14-07-1940: Ritter over *Ridderverhalen uit de middeleeuwen* verzorgd door J.A.N. Knuttel en J.W. Verkruisen. Tekst in het *LM*.

04-08-1940: Ritter over *Bartje zoekt het geluk* van Anne de Vries. Tekst in het *LM*.

13-08-1940: Ritter: De afbeeldingen op onze zomerpostzegels. Over E.J. Potgieter. De tekst staat in de *Radiobode* van 16 augustus en bevindt zich in het *LM*.

25-08-1940: Ritter herdenkt A.C.W. Staring († 18 augustus 1840). Tekst in het *LM*.

15-09-1940: Ritter: Het dier in de literatuur. Over *Jody en het hertejong* van Marjorie Kinnan Rawlings en *De zwarte hengst* van Ditha Holesch.

De tekst staat in de *Radiobode* van 20 september 1940 en bevindt zich in het *LM*.

06-10-1940: Ritter over *Vijf portretten van Nederlanders* van C. Busken Huet. Tekst in het *LM*.

Op 7 oktober wordt Ritter door de Duitsers van huis gehaald en vier jaar gegijzeld.

Van 5 juli 1940 af mocht dagelijks één van de vier grote omroepen AVRO, KRO, NCRV en VARA (en nu en dan de VPRO) van 15.00-16.00 uur uitzenden naar Nederlands Oost-Indië. In die programma's heeft Ritter op de volgende dagen gesproken:

28-07-1940: Wat in Nederland gelezen wordt. Tekst in het *LM*.

17-08-1940: De herdenking van A.C.W. Staring, zie 25 augustus, met voordracht van enkele van diens gedichten door Anny Schuitema. Tekst in het *LM*.

25-08-1940: Wat Nederland leest. Veelzeggend is dat in deze tekst één van de aan de orde gestelde boeken *Het Wilhelmus* van Leonard Huizinga was. Maar Ritter is blijkbaar toch voor mogelijke consequenties terug gedeinsd, want door de bespreking van dat boek staat in het typoscript een streep. Wel noemt hij *Jacht op Bonaparte* van Constant van Wessem. Tekst in het *LM*.

26-09-1940: Wat Nederland leest. Tekst in het *LM*, evenals een ongedateerde tekst over *De blauwe sirene* van Eduard Veterman.

02-07-1945: Ritter: Uitgaven van De Bezige Bij.

20-01-1946: Ritter: Literaire beschouwing. [Over Lodewijk van Deyssel, Herman Gorter, Albert Verwey, A. Roland Holst en Gerard den Brabander]. Tekst in het *AR* en in Jan J. van Herpen: *Al wat in boeken steekt*.

27-01-1946: Ritter [waarschijnlijk (ook?) over *Arnhem. voor en tijdens de oorlog* van Johan van der Woude].

03-02-1946: Jan Engelman over *Het atrium der Vestalinnen* van Bertus Aafjes.

10-02-1946: A.L. Constandse over Ernest Hemingway. [C. werd ziek en Ritter spreekt over *Drie getuigen* van Sjoerd Leiker. Tekst in het *LM*. Mogelijk sprak C. op 17 maart].

17-02-1946: Ritter over *Het tweede plan* van Anton van Duinker ken. Tekst in het *AR*.

24-02-1946: Spreker: Bertus Aafjes.
03-03-1946: Ritter over *M. Maris* van W. Arondéus.
10-03-1946: Bertus Aafjes over *Sintels* van Jacques Bloem.
14-03-1946: Ritter: Ouderen en Jongeren, de vlucht van de jeugd in het avontuur.
17-03-1946: Ritter over *De komende Europese mens* van Prof. Schubart.
23-03-1946: Jaap Romijn over *Zonruiter* van Niek Verhaagen. Tekst in het *AR*.
31-03-1946: Ritter over *Punt van uitgang* van J. Romijn.
07-04-1946: C.J. Kelk over *De vrijheid gaat in het rood gekleed* van Theun de Vries.
14-04-1946: Ritter over *Stormnest* van A.C. van Kampen.
21-04-1946: Ritter: Een vraaggesprek met de nestor onzer literatuur Lodewijk van Deyssel. Inleidende tekst in het *AR*.
28-04-1946: M.B. Teipe: Henriette Roland Holst in de spiegel der literatuurbeschouwing.
05-05-1946: Ritter: De bevrijding en het letterkundig aspect. Tekst in het *AR*.
10-05-1946: Ritter is verslaggever bij de erepromotie van Winston Churchill in Leiden.
12-05-1946: Jan Engelman: Picasso en de letterkundigen.
19-05-1946: Ritter over [?] *Gebed om een goed einde* van Maurice Roelants.
26-05-1946: Ritter: De dichter Gerrit Achterberg.

30-05-1946: Ritter: Literaire beschouwing.
02-06-1946: Max B. Teipe: Schrijver en publiek. Tekst in het *AR*.
09-06-1946: Ritter over *Phoenix* van F. Schmidt-Degener. Tekst in het *AR*.
16-06-1946: Jan Engelman over *De poort van Ishtar* van F. Schmidt-Degener.
23-06-1946: Ritter over *Andermaal schuldig* van I.G. van Maasdijk. Tekst in het *AR*.
25-06-1946: Anny Schuitema draagt voor uit werk van C.C.S. Crone. Inleiding: Ritter. Tekst van R. in het *AR* en in *Al wat in boeken steekt*. HA-012291 C. leest voor uit *Muziek over 't water*.
30-06-1946: C.C.S. Crone over *De Lindeboom* van Jan Derks. Tekst in het *AR*.
05-07-1946: Ritter: Boekbespreking.
07-07-1946: Ritter over *Het grote schaakspel* van Philip Gibbs.
14-07-1946: T.V. Toussaint van Boelaere: De stand der Vlaamse literatuur. Inleidende tekst van R. in het *AR* en in *Al wat in boeken steekt.*

16-07-1946: Ritter en G.H. Wallagh: Reportage van de erepromotie van Prins Bernhard tot doctor in de rechtswetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.
21-07-1946: Ritter over *Balans van Nederland* van G. van der Leeuw en over Maurits Dekker die vijftig jaar werd. Tekst in het *AR*.
28-07-1946: G.A. Dudok over Bernard Shaw die negentig jaar werd. De opname is bewaard als HA-001825.
04-08-1946: Ritter over *Veuve Vesuvius* van F. Bordewijk.
11-08-1946: Max B. Teipe over *Sla de wolven, herder* van Theun de Vries.
18-08-1946: Ritter over *De verre einder* van Hans van Haaren, *Oorlogskinderen* van Anke Servaes en *Doortocht* van Bert Voeten.
25-08-1946: Sjoerd Leiker: Twee jonge Groningse dichters: Koos Schuur en Ab Visser.
01-09-1946: Ritter over *Dichters om Oranje* van Anton van Duinkerken. Tekst (gedeeltelijk?) in het *AR*,
08-09-1946: M.B. Teipe over *Karaktertrekken der Nederlandse Letterkunde* van Anthonie Donker.
15-09-1946: Ritter: Streekromans. Inplaats daarvan heeft hij een In Memoriam Arthur van Schendel uitgesproken.
16-09-1946: Ritter: Boekenschouw. O.a. over *Kleine Hein* van G.H. Vocks. Tekst in het *AR*.
22-09-1946: Hans van Haaren over *De pianola* van C. Stutterheim.
29-09-1946: Ritter over *Bouwen van woning tot stad* van A. Komter, Arthur Staal e.a.
03-10-1946: Ritter over Stijn Streuvels die 75 jaar werd. In de rubriek ‘Echo van de dag’ (dinsdag- en donderdagavond aansluitend op het Nieuws. De rubriek stond van 1 oktober 1946 tot 1 april 1947 onder leiding van R. en Herman Jonker. Op welke data R. zelf sprak is niet meer na te gaan, met uitzondering van 3 en 10 oktober en 7 november 1946. Verder kennen we uit AVRO-Jaarverslag 1947 drie van zijn onderwerpen: ‘Première studentenfilm “Ze jaren”’, ‘Indië kwestie onder studenten’ en ‘Boekenweek’).
04-10-1946: Ritter: Boekenschouw.
06-10-1946: J.C. Bloem: J. Slauerhoff 5 oktober 1936 overleden.
13-10-1946: F. Langen: De dichteres Hella S. Haasse.
20-10-1946: Ritter over *Napoleon* van P. Geyl.
24-10-1946: De vrouw in de wereldliteratuur: Nausikaä uit Homerus’ Odyssee, een hoorspel. Verteller: Ritter.
25-10-1946: Ons volk in zijn dichters. Cola Debrot, H.G. Hoekstra, D.A.M. Binnendijk, W.F. Hermans. Samen stelling: Anny Schuitema. Voordracht: Han Surink. Inleiding: Ritter.

27-10-1946: Martin J. Premsela over *Fabels* van La Fontaine in de vertaling van Jan Prins. Tekst in het *AR*.
01-11-1946: Ons volk in zijn dichters. *Vooronderzoek* van Victor E. van Vriesland. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
03-11-1946: G.H. Streuman: Opvoeding tot schoonheid.
07-11-1946: De vrouw in de wereldliteratuur. Niobe uit het zesde boek van Ovidius. Niobe: Vera Bondam. Verteller: Ritter.
08-11-1946: Ons volk in zijn dichters. *Verzen 1940* van P.N. van Eyck. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Vera Bondam. Inleiding: Ritter.
10-11-1946: Ritter over *Het oude huis* van Arthur van Schendel.
15-11-1946: Ons volk in zijn dichters. *Uit de diepte* en *Tijdgedichten* van H. Roland Holst. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
17-11-1946: Emmy van Lokhorst over *Dreiging* van Helma Wolff-Catz en *Zeemeerminnen* van Bertus Aafjes. De lezing is verzet naar 1 december. Ritter spreekt een In Memoriam Herman de Man († 14 november) uit.
22-11-1946: Ons volk in zijn dichters. *Oude en nieuwe geuzenliederen* van Yge Foppema. Samenstelling en voor dracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
24-11-1946: J.L. Walch: Toneelbeschouwing.
26-11-1946: Ritter: Boekenschouw.
29-11-1946: Ons volk in zijn dichters. *Het doornen zeel* van Gerard Diels. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Sophie Stein. Inleiding: Ritter. Tekst van de gedichten in het *AR*.
01-12-1946: Emmy van Lokhorst over *Dreiging* van Helma Wolff-Catz en *Zeemeerminnen* van Bertus Aafjes. Tekst in het *AR*.
06-12-1946: Ons volk in zijn dichters. *Odysseus' terugkeer* van Bert Voeten en *Gedichten* van J.J. Doeser. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
08-12-1946: Ritter: Verschillende nieuwe uitgaven.
13-12-1946: Ons volk in zijn dichters. Vervallen. Ritter sprak een In Memoriam Jan Walch († 12 december) uit.
15-12-1946: Ritter: Verschillende nieuwe uitgaven.
20-12-1946: Ons volk in zijn dichters. *Onderaards* van J.C. van Schagen en *Energie* van Gerrit Achterberg. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
22-12-1946: Ritter: Kerstliteratuur.

27-12-1946: Ons volk in zijn dichters. *Aanvaarding* van Herman Koolhoven. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Nell Knoop. Inleiding: Ritter.
29-12-1946: Jan Spierdijk: Het werk van H.J. Scheepmaker en Han G. Hoekstra.

03-01-1947: Ons volk in zijn dichters. *Tobias met de engel* van A. van Duinkerken. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
05-01-1947: Ritter: Jean Paul Sartre als romancier.
10-01-1947: Ons volk in zijn dichters. *Klinkende boeien* van François Pauwels. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Rien van Noppen. Inleiding: Ritter. Tekst van R. in het *AR* en in *Al wat in boeken steekt*.
12-01-1947: Hans van Haaren over *Amor fati* van Abel J. Herzberg.
17-01-1947: Ons volk in zijn dichters. *Rijmsilhouette van Amsterdam* van Henk Fedder. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
19-01-1947: Ritter over *Rembrandt* van Jan Mens.
24-01-1947: Ritter: Boekenschouw. Waarschijnlijk o.a. *Officieren tegen Hitler*.
26-01-1947: Max B. Teipe over *Ons geluk* van Gerard Walschap.
31-01-1947: Ons volk in zijn dichters. *Zeven eeuwen Italiaanse Poëzie* van R. Valkhoff en *De klank van het houweel*, Sonnetten van Michel Angelo, van C.M. Ritter-Landré. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
02-02-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven. O.a. [?] *En het leven was goed* van Meta Donker. Tekst in het *AR* map Stenvert. En [?] vraaggesprek over Jean Paul Sartre.
07-02-1947: Ons volk in zijn dichters. *Karillon van November* van Hanno van Wagenvoorden. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Ank van der Moer. Inleiding: Ritter.
09-02-1947: Jan Spierdijk over *Time must have a stop* van Aldous Huxely.
14-02-1947: Ons volk in zijn dichters. *Het Sterrenbeeld* van Anthonie Donker. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Tekst in het *LM*.
16-02-1947: Ritter: Multatuliherdenking en over *Arc de triom- phe* van E.M. Remarque. Tekst van 1 (gedeeltelijk) en van 2 in het *LM*.
21-02-1947: Ritter: Boekenschouw.
23-02-1947: Barend de Goede over *Onpersoonlijke herinneringen* van Frans Coenen. Brief van BdG aan R. over de lezing in het *AR*.

28-02-1947: Ons volk in zijn dichters. *Wordend kristal* van Garmt Stuiveling. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
02-03-1947: Ritter over *De overnachting* van Jeanne van Schaik-Willing en S. Vestdijk.

07-03-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verboden verzen* van J.W.F. Werumeus Buning. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Aline Markus. Inleiding: Ritter.
09-03-1947: Hans van Haaren: De criminele roman en het detectiveverhaal.
14-03-1947: Ritter: Boekenschouw.
16-03-1947: Ritter over *Sprookjes* van Godfried Bomans.
21-03-1947: Ons volk in zijn dichters. *Van verlies en dood* van H.A. Gomperts, *De djin* van Jules de Leeuwe, *Het bezige hart* van J.M. Linthorst Homan-Staal, *Een handvol verzen* van Anton Eijkens en *Gedichten* van Leo Vroman. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
23-03-1947: Max B. Teipe over *Stomme getuigen* van S. Vestdijk.
28-03-1947: Ons volk in zijn dichters. *Stukwerk* van Niek Verhaagen en [?] *Bodem* van Til Brugman. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Han Surink. Inleiding: Ritter.
30-03-1947: Ritter over *Het verjaagde water* van A. den Doolaard.
06-04-1947: Jan Mens: Drie boeken over Amsterdam.
11-04-1947: Ons volk in zijn dichters. *Witte vrouwendans* van Olaf J. de Landell. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
13-04-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
14-04-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
18-04-1947: Ritter: Boekenschouw.
20-04-1947: Jan Spierdijk over *Hiroshima, de atoombom in de praktijk* van John Hersey.
25-04-1947: Ons volk in zijn dichters. *Sonnetten en andere verzen* van Jan Spierdijk. Samenstelling en voor dracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
27-04-1947: Ritter over *Gods geuzen* van Jan de Hartog.
02-05-1947: Ons volk in zijn dichters. *Herfst, hoos en hagel* van Koos Schuur. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Johan Fiolet. Inleiding: Ritter.
04-05-1947: Ritter: De figuur van Jacq. Bloem.

09-05-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van J.C. Bloem, die zestig jaar werd. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Tekst in het *AR*.
11-05-1947: J.G. Talma-Schilthuis; De Engelse schrijfster Elisabeth Bowen.
18-05-1947: P. Geyl: Hooft als historieschrijver.
23-05-1947: Ons volk in zijn dichters. *Mystiek brevier* van Stephanus Axters. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
25-05-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
30-05-1947: Ons volk in zijn dichters. *En Jezus schreef in 't zand* van G. Achterberg. Samenstelling en voor dracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
01-06-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
03-06-1947: Ritter: Sociale vraagstukken.
06-06-1947: Ons volk in zijn dichters. *Pan in de stad* van Eddy Evenhuis. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Henk Rigters. Inleiding: Ritter.
08-06-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
13-06-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van H. Marsman. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
15-06-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven. In één van zijn uitzendingen in juni moet hij gesproken hebben over *Juultje* van H.J. v.d. Lubben, *Hollanders koersen zuid* van Joh. H. Bouman, *De vreedzame strijd* van J.B.Th. Spaan en *Verzet om Dordt* van K. van Loon.
20-06-1947: Ritter: Boekenschouw.
22-06-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
23-06-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
27-06-1947: Ons volk in zijn dichters. *Tovertuin* van Hendrik de Vries. Samenstelling en voordracht: Anny Schui tema. Inleiding: Ritter.
29-06-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
04-07-1947: Ons volk in zijn dichters. *Schoolmeesterschap* van Jan Boer, *Etgroen* van Siem Bosma, *Gedichten* van Ton ter Horst, *Rust* van Ans van Proosdij-Peetoom en *Bottende knoppen* van Jan de Wit. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
06-07-1947: Ritter: De figuur Dirk Coster zestig jaar oud.
07-07-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
11-07-1947: Ons volk in zijn dichters. *Het bezegeld hart* van Jan Engelman. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Aline Merkus. Inleiding: Ritter.
13-07-1947: Ritter over *De burger-koning* van David de Jong.

16-07-1947: Ons volk in zijn dichters. *Nagelaten werk* van Frans Bastiaanse. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
20-07-1947: Jan Engelman: De nieuwste poëzie van P.N. van Eyck.
25-07-1947: Ritter: Boekenschouw.
27-07-1947: Ritter over *Gespiegeld kerkeglas* van M.A.A.J. Rijksen en *Rembrandt's Nachtwacht in nieuwe luister* van Ton Koot met medewerking van D.C. Roëll, A.F.E. van Schendel, G. Reuter en H.A. Mertens.
01-08-1947: Ons volk in zijn dichters. *Het gedenken* van H.J. Scheepmaker. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
03-08-1947: Ritter over *Een debat over de Franse Geest* van Jan Meyers.
04-08-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Vraaggesprek met W.H. baron Taets van Amerongen, burgemeester van Oudenrijn, over De Niwin-stempeltocht in zuidwest Utrecht.
08-08-1947: Ons volk in zijn dichters. *Vluchthaven* van E.G. van Heusden. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Han Surink. Inleiding: Ritter.
10-08-1947: Ritter: Zojuist verschenen proza van Geerten Gossaert.
14-08-1947: Ritter: Vraaggesprek met Thomas Mann.
15-08-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verleden verzen* en *Verworven verten* van Cor Huisman. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
17-08-1947: Willem Vogt: Gisteren was onze dichter jarig. De AVRO over Ritter 65 jaar. Tekst in het *AR*. En: P. Sterkman over *Plato en zijn betekenis voor onze tijd* van H. Groot.
18-08-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
22-08-1947: Ritter: Boekenschouw.
24-08-1947: Ritter over *Het onverbreekbaar zegel* van H. van Grevelingen.
29-08-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van L.Th. Lehman. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Gedichten in het *AR*.
31-08-1947: Hans van Haaren: Het bijzondere boek.
01-09-1947: Ritter: 'Wij willen Holland hoog opstoten in de vaart der volken' van Lodewijk van Deyssel. Uitzending in het Nationaal Programma ter gelegenheid van de verjaardag van koningin Wilhelmina.
05-09-1947: Ons volk in zijn dichters. *Milennium* van Ab Visser. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Frits van Dijk. Inleiding: Ritter.
07-09-1947: Ritter over *Een oud lied* van C. de Dood.

12-09-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten III* van H.W.J.M. Keuls. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
14-09-1947: Ritter: De figuur van Oscar Wilde in verband met de opvoering van *Lady Windermere's waaier* van Wilde in de AVRO-studio op 20 september.
15-09-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
19-09-1947: Ritter: Boekenschouw.
21-09-1947: Ritter: In Memoriam Anke Servaes. Jan Spierdijk over de Engelse schrijver Rex Warner.
26-09-1947: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van Bertus Aafjes. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
28-09-1947: Max B. Teipe over *Willem Royaards* van Top Naeff.
29-09-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? P.N. van Eyck zestig jaar.
03-10-1947: Ons volk in zijn dichters. *Klein t(er)reurpel* van Jan G. Elburg. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Paul Deen. Inleiding: Ritter. En/of R. over prinses Juliana die regentes werd.
05-10-1947: Ritter over *Wegen en overwegen* van Elisabeth Mulder.
10-10-1947: Ons volk in zijn dichters. *Gedichten* van P.N. van Eyck. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
12-10-1947: Ritter over de *Verzamelde werken* (Proza) van J. Slauerhoff.
13-10-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
17-10-1947: Ritter: Boekenschouw. O.a. over Robert Kertész Semmelweis.
19-10-1947: Jan Mens over *De grijze hoeve* van J.P. Zomers-Vermeer.
24-10-1947: Ons volk in zijn dichters. *De roos van Jericho* van Martin Leopold. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
26-10-1947: Ritter over *En de akker is de wereld* van Dola de Jongh.
27-10-1947: Wat gaat er om in de wereld?
31-10-1947: Ons volk in zijn dichters. *Twee werelden* van Bert Voeten. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Vera Bondam. Inleiding: Ritter.
02-11-1947: H.G. Cannegieter over *Moederschap en vrouwenheerschappij* van Maurits Uyldert.
06-11-1947: Ritter: Aspecten van het jeugdvraagstuk.
07-11-1947: Ons volk in zijn dichters. *De vogel Phoenix* van M. Vasalis. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
09-11-1947: Ritter over *De vuuraanbidders* van S. Vestdijk. Welhaast zeker noemde R. hier *De avonden* van Simon van 't Reve, dat de Reina Prinsen Geerligsprijs gekregen had.

10-11-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
14-11-1947: Ons volk in zijn dichters. *Het vaderland* van Adriaan Morriën. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Paul Deen. Inleiding: Ritter.
16-11-1947: Ritter over *Een weekdag in juni* van Ferenc Körmendi.
21-11-1947: Ons volk in zijn dichters. *Levend barnsteen* van Victor Westhoff. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
23-11-1947: Max B. Teipe over *Thuishaven* van M. Revis.
24-11-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
28-11-1947: Ritter: Boekenschouw.
30-11-1947: Ritter: Nieuwe uitgaven.
07-12-1947: Jan Spierdijk: De figuur van Jo Boer.
08-12-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
12-12-1947: Ons volk in zijn dichters. *Buiten schot* van Ida M. Gerhardt. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Tekst in *AR*.
14-12-1947: Ritter over *De avonden* van Simon van 't Reve.
18-12-1947: Ritter over de tentoonstelling Witsen en zijn vriendenkring in het Stedelijk Museum te Amsterdam.
19-12-1947: Ritter: Boekenschouw.
21-12-1947: G.H. Streurman de Rilkebiografie van F.W. van Heerikhuizen.
22-12-1947: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
25-12-1947: Ritter: Bezinning op Kestmis. Tekst in het *AR*.
28-12-1947: Ritter over *Mozes* van Per Olafson [pseudoniem van C. de Dood].

02-01-1948: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* (Brahman 1 en 2) van Andreas dèr Mouw. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
04-01-1948: Ritter over *Symcha, de knaap van Worms* van Sam Goudsmit.
05-01-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over een artikel van Hella S. Haasse in het tijdschrift 'Het Woord'.
09-01-1948: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van Jan Campert. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
11-01-1948: Samuel Goudsmit over *De leugen* en *De man zonder hoofd* van Ab Visser.
16-01-1948: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van Jan Prins. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Marie Gilhuys-Sasbach. Inleiding: Ritter.

18-01-1948: Ritter over *Het kleine rijk* van Antoon Coolen.
19-01-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
23-01-1948: Ons volk in zijn dichters. Jan Vermeulen over het *Verzameld werk* van Gerrit Achterberg.
25-01-1948: Ritter over *Het verloren weekeind* van Charles Jackson.
30-01-1948: Ons volk in zijn dichters. *Onderweg* en *Tegen de wereld* van A. Roland Holst. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Mogelijk is deze uitzending niet doorgegaan of door een ander onderwerp vervangen. Zie 5 maart.
01-02-1948: Ritter: In memoriam Gandhi. Wm. S.B. Klooster [pseudoniem Willem Brandt]: Indië in de literatuur. Over *Hariati* van Inah Ratoe en *De nieuwe wereld* van Philippe Ross.
02-02-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
05-02-1948: Ritter: Achtergronden van de interne [internationale?] politiek. Het omroepersrapport noemde het ‘De wereld onder hypnose’.
06-02-1948: Ons volk in zijn dichters. *Indonesische nachten* van Willem Brandt. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
08-02-1948: Ritter over *Tot het bittere einde* van H.B. Gisevius.
13-02-1948: Ons volk in zijn dichters. *De blinde passagier* van Bert Voeten. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Ank van der Moer. Inleiding: Ritter. Mogelijk is deze uitzending niet doorgegaan. Zie 12 maart.
14-02-1948: Samuel Goudsmit over *Spel zonder inzet* van H. van Grevelingen.
16-02-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
19-02-1948: Van vier tot vijf, een radioprogramma in een notedop samengesteld door Emile Kellenaers met steeds een hoorspel. Ritter: In kort bestek.
20-02-1948: Ons volk in zijn dichters. *Gestelten en seizoenen* en *Beeld in spiegel* van Charles B. Timmer. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
22-02-1948: Ritter: De betekenis van het boek naar aanleiding van de Boekenweek.
27-02-1948: Ritter: Boekenschouw. O.a. *Staties* van H. de Geus.
29-02-1948: Ritter over *De smidse* van Arturo Barea.
01-03-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
04-03-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
04-03-1948: Ritter: Spreekt uw eigen taal.

05-03-1948: Ons volk in zijn dichters. *Onderweg* en *Tegen de wereld* van A. Roland Holst. Samenstelling en voor dracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Alle gedichten in het *AR*. Zie ook 30 januari.
07-03-1948: Ritter over *Willem van Oranje* van Dirk Coster.
12-03-1948: Ons volk in zijn dichters. *De blinde passagier* van Bert Voeten. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Atie Crok. Inleiding: Ritter. Zie ook 13 februari.
14-03-1948: Jan Spierdijk over *Gaslicht* van F. Bordewijk.
15-03-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
18-03-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
19-03-1948: Ons volk in zijn dichters. *Klein witboek* van Top Naeff. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
21-03-1948: Ritter over Top Naeff en haar zeventigste verjaardag.
28-03-1948: Samuel Goudsmit over *Twee negerjongens* van Richard Wight.
30-03-1948: Ritter over Willem Kloos, die op 31 maart 1938 overleed. Voordracht: Anny Schuitema. Tekst in het *LM*.
01-04-1948. Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
02-04-1948: Ons volk in zijn dichters. *Van de armen, Achter de taal* en *Van bedreiging tot bevrijding* van Is. P. de Voooys. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
04-04-1948: Antoon Coolen: De nieuwe Dickens-uitgave.
09-04-1948: Ritter: Boekenschouw. O.a. *Het humanisme* van P. van Overzee.
11-04-1948: Ritter over *Het hart zoekt een noodhaven* van Edgvist Dagmar.
15-04-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
18-04-1948: Hans van Haaren over *Stalingrad* van Theodor Plievier. Tekst in het *AR*.
23-04-1948: Ons volk in zijn dichters. *Salvis titulis*. Samen stelling: Anny Schuitema. Voordracht: Han Surink. Inleiding: Ritter.
24-04-1948: Ritter over *Noorderlicht* van F. Bordewijk.
29-04-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
30-04-1948: Ons volk in zijn dichters. *Dichters om Oranje* van Anton van Duinkerken. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Zie ook 1 september 1946.
02-05-1948: Max B. Teipe over *Omnibus* van Albert Helman.
04-05-1948: Ritter: Een licht in de duisternis.
09-05-1948: Ritter over *Troebel water* van Hans Nesna.
10-05-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
13-05-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
14-05-1948: Ons volk in zijn dichters. *De einder* van Anthonie Donker. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

16-05-1948: Jan Spierdijk over *Vertoog en ontboezeming* van Ritter.
21-05-1948: Ons volk in zijn dichters. H.W.J.M. Keuls 65 jaar. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
23-05-1948: Ritter: A. Roland Holst zestig jaar.
24-05-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over Prof. Borgese: *Luik* [?], Russland und die Weltregierung (in *Die neue Rundschau*).
27-05-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
28-05-1948: Ons volk in zijn dichters. A. Roland Holst zestig jaar. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
30-05-1948: Ritter over *Bewolkt bestaan* van Cola Debrot.
04-06-1948: Ons volk in zijn dichters. *Dingtaal* van H.A. Gomperts. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Rien van Noppen. Inleiding: Ritter.
06-06-1948: Jan Spierdijk over *Melancholie der verzonken jaren* van Jo Boer.
07-06-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
10-06-1948: Tussen vier en vijf. Ritter: In kort bestek.
11-06-1948: Ons volk in zijn dichters. *Gedichten* van Frans Muller. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
13-06-1948: Ritter over *Wonderlijke ontmoetingen* van Herman de Man.
18-06-1948: Ritter: Boekenschouw.
20-06-1948: J.G. Talma-Schilthuis over *Grootse morgenstond* van Osbert Sitwell.
21-06-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
24-06-1948: Tussen vier en vijf. Ritter over *De wereld voor vijftig jaar* van H.G. Cannegieter.
25-06-1948: Ons volk in zijn dichter. *De Kustlijn* en *Uitzicht op zee* van W. Hussem. Inleiding: Ritter.
27-06-1948: Ritter over *Zeepbellen in de orkaan* van A. Marja. Het Historisch Archief heeft de stem van Marja op HA-006556.
29-06-1948: Ritter: De kunst van wetgeving. Een vraaggesprek met J.P. Fockema Andreae.
02-07-1948: Ons volk in zijn dichters. *Nocturne* van Albert Redeker. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Elise Homans. Inleiding: Ritter. Tekst in het *AR*.
04-07-1948: Ritter over *Het AVRO Jubileumboek* van W. Vogt. De AVRO bestaat 25 jaar.
05-07-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
08-07-1948: Van vier tot vijf. Ritter over *Eens op Java en Sumatra* van Mary Pos.

09-07-1948: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten* van J. Slauerhoff. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
11-07-1948: Ritter over *Vaderland in de verte* van Annie Romein-Verschoor.
15-07-1948: Ritter: Een paar sprookjes van de jonge auteur Van de Water.
16-07-1948: Ons volk in zijn dichters. *De keuze* van A. Marja. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Alex Faassen. Inleiding: Ritter.
18-07-1948: Ritter over *50 Jaar*, gedenkboek bij het regerings- jubileum van de koningin.
23-07-1948: Ons volk in zijn dichters. *Tussen Euphraat en Tigris* van Jacoba Eggink. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
25-07-1948: Max B. Teipe over *Gedichten* van Jan Greshoff.
30-07-1948: Ritter: Boekenschouw.
01-08-1948: Ritter over *De liefde is een genade* van Jean Fougère.
02-08-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
06-08-1948: Ons volk in zijn dichters. *Rijmen van de Roef* van Epicurist. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Tekst in het *AR*.
08-08-1946: Ritter: De oude figuur van kapitein Marryat.
13-08-1946: Ons volk in zijn dichters. *Kruistocht der bedelaars* van Freek van Leeuwen. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Frits van Dijk. Inleiding: Ritter.
15-08-1948: Ritter over *De redding van Fré Bolderhey* van S. Vestdijk.
16-08-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
20-08-1948: Ons volk in zijn dichters. *Petit fours* van Henk Fedder. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
22-08-1948: Hans van Haaren over *Een helderziende in huis* van Henriëtte Barbe.
27-08-1948: Ritter: Boekenschouw. O.a.: W.L.M.E. van Leeuwen: *Honderd jaar Nederland*.
29-08-1948: A. Marja over *Schoonheid of eigenbelang* van Fokke Sierksma. Tekst in het *AR*.
03-09-1948: Ons volk in zijn dichters. *Egel en faun* van C.J. Kelk. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
05-09-1948: Ritter over *Het jongste verleden* van P.J. Oud.
10-09-1948: Ons volk in zijn dichters. *De dood* van Theun de Vries. Samenstelling: Anny Schuitema. Voordracht: Rien van Noppen. Inleiding: Ritter.
12-09-1948: Ritter over de Memoires van Winston Churchill.

13-09-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Uit het omroepersrapport: 1 minuut te laat begonnen. R bleek bij de studiokapper te zijn.
16-09-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek over Frans Mijnssen, wiens toneelspel *De verloofden* als hoorspel wordt uitgezonden.
17-09-1948: Ons volk in zijn dichters. *Thanatos aan banden* van S. Vestdijk. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
19-09-1948: Samuel Goudsmit over *Het verdwenen ghetto* van Jaap Meyer.
24-09-1948: Ritter: Boekenschouw.
26-09-1948: Ritter over *Tot het hart der mensheid* van G. Knuttel Wzn.
27-09-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? *De crisis van de intellectueel* van A.E. Loen in *Wending*.
30-09-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
01-10-1948: Ons volk in zijn dichters. *Verzamelde gedichten IV Wegen en Wolken* van H.W.J.M. Keuls. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
03-10-1948: P. Sterkman over *De toekomst der religie* van S. Vestdijk.
08-10-1948: Ons volk in zijn dichters. *Silhouetten* van M. Mok. Voordracht: Vera Bondam. Samenstelling: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
10-10-1948: Ritter over *Er waren er zes* van Alfred Neumann. Wegens ziekte van R van te voren op platen opgenomen.
11-10-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
14-10-1948: Tussen vier en vijf. Ritter: In kort bestek.
15-10-1948: Ons volk in zijn dichters. *In de webbe der tijden* van Henriette Roland Holst. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
17-10-1948: Niet Jan Spierdijk, zoals aangekondigd, maar Ritter: Bespiegelingen over aforismen van Maurits Dekker en verjaarswens voor S. Vestdijk.
22-10-1948: Ritter: Boekenschouw. Waarschijnlijk o.a. over François Pauwels.
24-10-1948: Ritter over *Tsjechische suite* van Antoon Coolen.
25-10-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Waarschijnlijk over de ongehuwde moeder, zie Van Duijl in het *AR*.
28-10-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
29-10-1948: Ons volk in zijn dichters. *Het koningsgraf* van Bertus Aafjes. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
31-10-1948: Ritter: De figuur van Nico van Suchtelen naar aanleiding van diens zeventigste verjaardag.
05-11-1948: Ons volk in zijn dichters. *Tondalus Visioen* van Anthonie Donker. Voordracht: Aline Markus. Samenstelling: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Tekst in het *AR*.

08-11-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
11-11-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
12-11-1948: Ons volk in zijn dichters. *Na de reis* van Ab Visser. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
14-11-1948: Ritter over *De oude sprookjes* van J. Riemens-Reurslag.
19-11-1948: Ritter: Boekenschouw. Waarschijnlijk over (o.a.?) *The Goebbels Diaries* van L.P. Lochner.
21-11-1948: Han van Haaren over *De blinde weerelt* van Jan Mens en *Pastorale 1943* van S. Vestdijk.
22-11-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
25-11-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
26-11-1948: Ons volk in zijn dichters. *De psalmen van Quevedo* van Gerard Diels. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Mogelijk is de uitzending niet doorgegaan, zie 31 december 1948.
28-11-1948: A. Marja over *De schat in de Sierra Madre* van B. Traven.
03-12-1948: Ritter: Boekenschouw.
05-12-1948: Ritter over *Vreemde macht en vrijheid* van Cor Bruijn.
06-12-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
09-12-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
10-12-1948: Ons volk in zijn dichters. Ritter over het werk van Jan Greshoff. Tekst in het *AR*.
12-12-1948: Ritter over *Claudia, het verhaal van een gelukkig huwelijk* van Rose Franken.
17-12-1948: Ritter: Boekenschouw. *Italiaanse volkssprookjes* van G. Basile (bew. Rein Valkhoff), *Een jaarkring der legenden* en *Ik heb gezondigd* [?] van A.G. van Hamel, *West* van Jo Spier en Piet Bakker, *Ik be- waakte Roosevelt* van Michael F. Reilly en *Het geval Ingegerd Bremmsen* van Dagmar Edquist.
19-12-1948: Samuel Goudsmit over *De Friese postkoets* van Theun de Vries.
20-12-1948: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
23-12-1948: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
26-12-1948: Ritter over *Voorbijgaande schaduwen* van Arthur van Schendel.
31-12-1948: Ons volk in zijn dichters. *De psalmen van Quevodo* van Gerard Diels. Samenstelling: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter. Zie ook 26 november 1948).

02-01-1949: Barend de Goede over *Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman* van L.C. Suttorp.

03-01-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
06-01-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
07-01-1949: Ritter: Boekenschouw.
09-01-1949: Ritter over *De Griekse wereld* van W. Durant.
14-01-1949: Ritter: Overzicht van de nieuwste Nederlandse poëzie.
16-01-1949: Ritter over *Van moeder op dochter* van W.H. Posthumus-van der Goot.
17-01-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
20-01-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
21-01-1949: Ritter: Overzicht van de nieuwste Nederlandse poëzie.
23-01-1949: Ritter: Samuel Goudsmit 65 jaar.
28-01-1949: Ritter: Boekenschouw.
30-01-1949: Ritter over *Als de katoen rijpt* van Gwen Bristow.
31-01-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
03-02-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
04-02-1949: Ritter: Slotoverzicht modernste poëzie.
06-02-1949: Hans van Haaren over *De zelfkant der onschuld* van Tanet Taylor Coldwell.
11-02-1949: Ritter: Boekenschouw. Geerten Gossaert 65 jaar.
13-02-1949: Ritter over *Eenzaam avontuur* van Anna Blaman. Tekst in het *AR*?
14-02-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
17-02-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek over een novellenbundel van W.F. Hermans.
18-02-1949: Ons volk in zijn dichters. Ritter: Overzicht der nieuwste poëzie. Voordracht: Anny Schuitema.
20-02-1949: Elisabeth Augustin over *Doktor Faustus* van Thomas Mann.
25-02-1949: Ons volk in zijn dichters. Ritter: Overzicht der nieuwste poëzie. Voordracht: Anny Schuitema.
27-02-1949: Ritter over *Lely, de bedwinger der Zuiderzee* van K. Jansma.
28-02-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
03-03-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
04-03-1949: Ritter: Boekenschouw. Over H. Roland Holst tachtig jaar.
06-03-1949: Ritter over *Beeld en spiegelbeeld* van Jo Boer.
11-03-1949: Ons volk in zijn dichters. *Orpheus en Euridice* van Anthonie Donker. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
13-03-1949: Ritter over *Sprookjes* van Antoon Coolen.
14-03-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
17-03-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
18-03-1949: Ons volk in zijn dichters. Overzicht van de nieuwste poëzie. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

20-03-1949: Ritter over *Geschiedenis van de Nederlandse stam* van P. Geyl. Tekst in het *LM*.
25-03-1949: Ritter: Boekenschouw.
27-03-1949: Ritter over de Memoires van Winston Churchill.
28-03-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
31-03-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
01-04-1949: Ons volk in zijn dichters. Overzicht van de nieuwste poëzie. Samenstelling: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
03-04-1949: Ritter over *Strijd zonder einde* van M. Mok.
08-04-1949: Ons volk in zijn dichters. Overzicht van de nieuwste poëzie. Samenstelling: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
11-04-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
14-04-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
22-04-1949: Ritter: Boekenschouw. O.a. *De laatste phase* van ?
24-04-1949: Ritter: Het boek over koningin Juliana. Moet welhaast zijn: *Koningin Juliana, officieel gedenkboek*.
25-04-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
28-04-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
29-04-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
30-04-1949: Ritter: Een krans van verzen en melodieën om de Oranjeboom. Voordracht: Vera Bondam en Harry van Oss. Muzikale omlijsting: Ype Höweler. (In het Nationaal Programma ter gelegenheid van de ver jaardag van koningin Juliana).
01-05-1949: Ritter over *Kruis of munt* van Jo Boer. Tekst in het *AR*.
03-05-1949: Grammofoonmuziek met als intermezzo het gedicht van de dag. Een blijmoedig vers omspeeld door muziek. Volgens het omroepersrapport moet Ritter het gedicht (gekozen en?) voorgelezen hebben.
06-05-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
08-05-1949: E. Hoornik over *Egyptische brieven* van Bertus Aafjes.
09-05-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
12-05-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
13-05-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
20-05-1949: Ritter: Boekenschouw. O.a. *Christina de Pisan* van W.L. Boldingh-Goemans.
22-05-1949: Ritter over *Dostojewsky* van Henri Troyat.
26-05-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
27-05-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

29-05-1949: Ritter over *Herfst* van Hans van Haaren.
03-06-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
05-06-1949: Ritter over *Onderdrukking en verzet*, gedenkboek.
09-06-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
10-06-1949: Ritter: Boekenschouw. O.a. over Inayat Khan.
17-06-1949: Ons volk in zijn dichters. *De lyrische schoolmeester* van Bertus Aafjes. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
19-06-1949: Hans van Haaren over: De schoonheid van het Nederlandse landschap in woord en beeld.
20-06-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
23-06-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek over film en toneel.
24-06-1949: Ons volk in zijn dichters. Jacob Israël de Haan dertig jaar geleden overleden. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
26-06-1949: Max B. Teipe: Schrijvers van heden, een nieuwe serie beschouwingen over bekende Nederlandse auteurs.
29-06-1949: Ritter: Het Nederlands landschap in de poëzie. Voordracht: Sonja Later. Piano: Anthon van der Horst. Uitzending in het Nationaal Programma ter gelegenheid van de verjaardag van prins Bernhard.
01-07-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
03-07-1949: Ritter over *Ontmoeting met de andere* van Inez van Dullemen. Tekst in het *AR*.
04-07-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over het meinummer van *De Nieuwe Stem*.
07-07-1949: Ritter: Feest in Hollands Huis. Uitzending in het Nationaal Programma ter gelegenheid van de koperen bruiloft van koningin Juliana en Prins Bernhard.
08-07-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
10-07-1949: C.C.S. Crone: Literaire buitelingen. Over Godfried Bomans en S. Carmiggelt.
15-07-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
17-07-1949: Ritter over *Charlotte von Stein* van Top Naeff.
18-07-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
22-07-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
24-07-1949: Ritter: Enige jonge schrijvers.

29-07-1949: Ons volk in zijn dichters. *Dance for you* en *I hear America singing* van Michel van der Plas. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
31-07-1949: Ritter over *Wegen der vrijheid* van J.P. Sartre. Tekst in het *AR*.
01-08-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
05-08-1949: Ritter: Boekenschouw.
07-08-1949: Ritter over *Gevecht om genade* van Jan Gerhard Toonder.
12-08-1949: Ritter: Boekenschouw.
14-08-1949: Elisabeth Augustin: Duitse literatuur na de bevrijding. Tekst in het *AR*.
15-08-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
19-08-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
21-08-1949: Ed Hoornik over *Zwart en wit* van Gerard Walschap.
26-08-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
29-08-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
01-09-1949: Ritter: Een rede van Paul Valéry, voordracht en toelichting.
02-09-1949: Ons volk in zijn dichters. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
04-09-1949: Ritter over *De vreemdeling* van A. Camus.
09-09-1949: Ritter: Boekenschouw. Waarschijnlijk (o.a. ?) over *Het hart achter de toga* van H. Menkman.
11-09-1949: Ritter over *De eenzame* van Aar van de Werfhorst.
12-09-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over een boek over Rusland en het Westen.
15-09-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
16-09-1949: Ons volk in zijn dichter. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
18-09-1949: Max B. Teipe over *De lont* van Lucie Veldhuyzen-Marchal.
20-09-1949: In het ochtendprogramma: Ritter draagt voor ‘Chrysanten’ van C.S. Adama van Scheltema. Tekst in het *AR*,
22-09-1949: In het ochtendprogramma: Ritter draagt voor ‘In den morgen’ van C.S. Adama van Scheltema. Tekst in het *AR*.
23-09-1949: Ons volk in zijn dichters. Lodewijk van Deyssel 85 jaar. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
25-09-1949: Ritter over *Het eiberschild* van F. Bordewijk. Tekst in het *AR*.
26-09-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
29-09-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
30-09-1949: Ons volk in zijn dichters. *Religieuze poëzie* van Dirk Coster en Anton Deering. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

02-10-1949: Jan Spierdijk over *Het merkteken* van Maurits Dekker.
07-10-1949: Ons volk in zijn dichters. *De wende* van Alfred Koumans. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
09-10-1949: Ritter over *Wegbereiders der Renaissance* van F. Gaupp.
10-10-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over een boek van Alfred Sutmann.
13-10-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
14-10-1949: Ons volk in zijn dichters. *Drievoudig verweer* van Victor E. van Vriesland. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
16-10-1949: Ritter over *Claudia en David* van Rose Franken.
21-10-1949: Ritter: Boekenschouw.
23-10-1949: Ritter over *Als de dauw hangt komt er regen* van Margit Söderholm.
24-10-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over M.J. Grandpré Molière 25 jaar hoogleraar.
27-10-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
28-10-1949: Ons volk in zijn dichters. *In den beginne* van Bertus Aafjes. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
30-10-1949: Ritter over *Het woud der verwachting* van Hella S. Haasse. Reactie van HSH in het *AR*.
03-11-1949: Van vier tot vijf. Ondertitel: Programma voor de jeugd. Ritter: Gesproken brief aan mijn kleinkinderen.
04-11-1949: Ons volk in zijn dichters. *Schimmen uit het Plutonium* van Mathias Kemp. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
06-11-1949: Hans van Haaren over *Het goede inzicht* van Jan Mens.
07-11-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over *In dienst van mijn volk* van Chaim Weizmann.
10-11-1949: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
11-11-1949: Ons volk in zijn dichters. Poëzie van Leo Rikmenspoel. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
13-11-1949: Ritter over *Ik was een Russisch meisje* van Tanya Matthews-Swetlova.
18-11-1949: Ritter: Boekenschouw.
20-11-1949: Herman Heijermans-herdenking. Ritter: Heijermans als literator. A. den Hertog: Heijermans in zijn betekenis voor het toneel. Hierna wordt als hoorspel ‘De opgaande zon’ uitgezonden.
21-11-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?

25-11-1949: Ons volk in zijn dichters. *Schip in nood* van Frouwien van der Vooren-Kuyper. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
27-11-1949: H.Ch.G.J. van der Mandere over *De wereldmacht in het Witte Huis* van Harry Hopkins. Tekst in het *AR*.
02-12-1949: Ritter: Boekenschouw. Tekst in het *AR*.
04-12-1949: Max B. Teipe over *De jonge leeuwen* van Irwin Shaw. Tekst in het *AR*.
05-12-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Over de Indonesische kwestie.
09-12-1949: Ons volk in zijn dichters. *De reis van Sinte Brandaan* van Bertus Aafjes. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
18-12-1949: Ritter over *Fontana Marina* van Kees van Bruggen.
19-12-1949: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
23-12-1949: Ons volk in zijn dichters. Henriette Roland Holst-van der Schalk tachtig jaar. Voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
25-12-1949: Ritter over *De grote geus* van Johan Fabricius. Tekst in het *AR*.
30-12-1949: Ritter: Boekenschouw.

01-01-1950: Ritter over *De witte veren* van Jeanne van Schaik-Willing. Tekst in het *AR*.
02-01-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Prof. Bardjejev over Rusland in een aflevering van *Forum*.
05-01-1950: De beweeglijke wereld. Is Amerika's politiek-economische steun aan Europa in Europa's belang en als blijvend te beschouwen? Een gesprek rond de tafel tussen A.N.J. den Hollander, B.C. Slotemaker, E.E. Menten en H.Ch.G.J. van der Mandere. Inleider: Ritter.
06-01-1950: Ons volk in zijn dichters. *Als ik koning was* van Michel van der Plas. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
08-01-1950: Henk Fedder over *De wereld gaat bewegen* van Ernst Wiechert. Tekst in het *AR*.
13-01-1950: Ons volk in zijn dichters. *Sneeuwwitje* van Gerrit Achterberg. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
15-01-1950: Ritter over *De tranen der acacia's* van Willem Frederik Hermans.
16-01-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
19-01-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
19-01-1950: De bewegende wereld. De betekenis van de Sovjet-Unie in de huidige wereld-constellatie. Een gesprek rond te tafel tussen J.J. Bo-

asson, J.H. Cohen Stuart en H.Ch.G.J. van der Mandere. Inleider: Ritter.

20-01-1950: Ons volk in zijn dichters. *Gedichten vroegere en latere* van L. Vroman. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter

22-01-1950: Ritter over *Het huis met de groene boom* van Kelwin Lindemann.

29-01-1950: A. Marja over *De angst bedankt* van D. Opsomer.

30-01-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?

02-02-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.

02-02-1950: De beweeglijke wereld. Kan Duitsland worden opgenomen in een Westeuropese gemeenschap? (en zo ja, op welke wijze?). Een gesprek rond de tafel tussen P.J. Bouman, H. Plessner, J. van Galen en H.Ch. G.J. van der Mandere. Inleiding: Ritter.

03-02-1950: Ons volk in zijn dichters. *Bekentenis in Toledo* van Cola Debrot. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

05-02-1950: Ritter over *Kruisvaarders* van Stephan Heim.

10-02-1950: Ons volk in zijn dichters. *Het moederland* van Nes Tergast. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

12-02-1950: Ritter over *Dolly van Arnhem* van H. Laman Trip-de Beaufort.

13-02-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?

16-02-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.

16-02-1950: De beweeglijke wereld. Moet de gang van zaken in China als een uitsluitend Russisch communistische overwinning worden beschouwd, die ook op verder Zuidoost-Azië zal terugslaan? Een gesprek rond de tafel tussen Ch.J.I.M. Welter, W.J. Leyds, A. Constandse en H.Ch.G.J. van der Mandere. Inleiding: Ritter.

17-02-1950: Ons volk in zijn dichters. *Toonladder* van Louis de Moor. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

19-02-1950: Ritter over *Het feestelijk herdenken* van Marie Schmitz en over de Boekenweek.

24-02-1950: Ritter: Boekenschouw.

26-02-1950: Elisabeth Augustin over *Die Geschlagenen* van Hans Werner Richter.

27-02-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?

02-03-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.

03-03-1950: Ons volk in zijn dichters. *Herwaarts* van P.N. van Eyck. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.

05-03-1950: J.A. Meijers over *De kellner en de levenden* van S. Vestdijk. Tekst in het *AR* en in *Het boek van nu*.

10-03-1950: Ons volk in zijn dichters. *Amorosa* van Victor le Chaste. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
12-03-1950: Ritter over *1984* van George Orwell.
13-03-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld?
16-03-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
17-03-1950: Ons volk in zijn dichters. *Twintig sonnetten, Het geïrriteerde lied* en *De laarzen der Mohikanen* van C. Buddingh'. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
19-03-1950: Samuel Goudsmit over *Mijn roemrijke broeders* van Howard Fast.
24-03-1950: Ritter: Boekenschouw.
26-03-1950: Ritter over een nieuwe uitgave van *Ferdinand Huyck* van Jacob van Lennep.
27-03-1950: Ritter: Wat gaat er om in de wereld? Tekst in het *AR*.
30-03-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
30-03-1950: De geest van onze tijd. Mens en machine, een gesprek rond de tafel over de gevaren der technocratie, tussen F.L. Polak, E. Hijmans en D.J. van Lennep. Inleider: Ritter. Op deze dag was Ritter ook gastomroeper bij het dansorkest De Skymasters.
31-03-1950: Ons volk in zijn dichters. *De lof der liefde* van Maurice Roelants. Samenstelling en voordracht: Anny Schuitema. Inleiding: Ritter.
02-04-1950: H.G. Cannegieter over *Gezegend is het land* van Cor van K. van der Geest.
09-04-1950: Ritter over *Het leven is niet zo moeilijk* van Cor van Meerlandt.
13-04-1950: Van vier tot vijf. Ritter: In kort bestek.
13-04-1950: De geest van onze tijd. Het probleem der overbevolking en landverhuizing. Een gesprek rond de tafel tussen H.D. Louwes, E. de Vries en T. Plomp. Inleider: Ritter.

Zijn artikelen in de *Radiobode*:

28-02-1930: [?] Inleiding voor J.J. Slauerhoffs bespreking van 'De nieuwste poëzie van A. Roland Holst'.
12-09-1930: Inleiding tot *De klop op de deur* van Ina Boudier-Bakker.
03-10-1930: [?] Inleiding voor Herman Robbers' bespreking van *Schuim en as* van J.J. Slauerhoff.
11-09-1931: P.H. Ritter Jr. *De donkere poort*, deel 2.
26-06-1932: Beroemde schrijvers voor de A.V.R.O.-microfoon. Het P.E.N.-congres en zijn uitzending. Literair Europa in Den Haag bijeen.
19-03-1933: Inleiding tot *Carrière* van Ferenc Kormendi.

19-03-1933: Inleiding tot *De donkere poort* van P.H. Ritter Jr.
20-04-1934: Inleiding tot *Erfgenamen* van Ferenc Körmendi.
23-06-1940: Inleiding tot *Van een oud stadspompje* van H.J. de Groot.
16-08-1940: Een criticus en poëet van formaat. Everardus Johannes Potgieter: voorbeeld van den evenwichtigen stoeren Nederlander.
20-09-1940: De betekenis van het dier in de literatuur.
03-02-1946: Een persoonlijk woord tot mijn luisteraars.
17-08-1947: Een persoonlijk woord tot mijn luisteraars [hij werd 65 jaar].
20-11-1949: Herman Heijermans Herdenking.
12-03-1950: De Geest van onze tijd. Drie radioconferenties over sociale vraagstukken.
16-04-1950: Ina Boudier-Bakker 75 jaar.
28-05-1950: De geest van onze tijd. Nabeschouwing over de Conferenties.
04-06-1950: Thomas Mann 75 jaar.
18-06-1950: Inleiding tot *Ik herinner mij* van Eleanor Roosevelt.
25-06-1950: Annie Salomons 65 jaar.
09-07-1950: Marie van Zeggelen tachtig jaar.
17-12-1950: Eugénie Grandet: conflict tussen Idee en Realiteit. Hoorspel naar Balzac' drama.
08-04-1951: Op reportage voor 'Helicon'.
22-04-1951: Vlaamse auteur Walschap: in zijn werk en thuis.
05-04-1953: 'De Bezoeker' van Ed. Hoornik. Moderne toneelkunst voor de televisie.
13-05-1956: Mijmeringen om een oud stadje [Thorn]. Dr. P.H. Ritter bracht er een bezoek.
22-09-1957: Drs. Max B. Teipe [Ritters opvolger bij de AVRO].

Bijlage 10: Ritters bijdragen aan 'Rijnbendes blijmoedig maandblad' (1928-1937)

(Redactie: Herman de Man)

09-1928: Likeuren I.
10-1928: Likeuren II.
02-1929: De winterkoningen.
09-1929: Een dichterlijk sybariet.
01-1930: Het woordenboek der drinkgeneugten.
07-1930: Schuim.
07-1931: Het mysterie der onthechten.
05-1932: De verstrooide professor.
11-1933: Wijn en welsprekendheid.
07-1937: De heldendaden van Dr. Klap.

Likeuren I en II, De winterkoningen, Een dichterlijk sybariet en Schuim zijn opgenomen in het in 1930 verschijnend boekje *Het gobelijn der dagelijkse vreugden*. Het mysterie der onthechten is opgemomen in de in 1931 verschijnende bundel *Vertrapten*.

Bijlage 11: Ritters bijdragen aan 'De Nederlandsche Bibliographie' (1935-1940)

02-1935: Wat gaan wij doen?, Mevrouw Boldingh-Goemans, Literaire smaak.

03-1935: De Boekenweek, Het boek en zijn lezer, Ina Boudier-Bakker, H. Marsman over het literair aspect van heden, Siegfried E. van Praag: *Julie de Lespinasse*.

04-1935: Roel Houwink, Het boek en zijn lezer, Anthonie Donker: *Schaduw der bergen*, Ferenc Körmendi: *Via Bodenbach*, Arnold Hagenbach: *Piloot Tex*, Jef Last: *Voor de mast*, M. van Blankenstein: *Wereldgeschiedenis, het jaar 1934*.

05-1935: Bij Alie van Wijhe-Smeding, Bij J. Slauerhoff, Ed. de Neve: *Muziek voorop*, F. Bordewijk: *De laatste eer*, Herman Gorter: *De grote dichters*, A. Viruly: *Alles O.K.!... Draaien*, Napoleon en Marie Louise.

06-1935: Bij Albert Verwey, Lectuur voor de vacantie, Alfred Neumann: *Nieuwe Caesar*, E. du Perron: *Het land van herkomst*, G. Gongrijp: *De blanke tijger*, Pamela Wynne: *Veronica de gouvernante*, Clare Lennart: *Avon- tuur*, J.B. de Gou: *Buziau*, Frank Scholten: *Palestina*, N. Casteret: *Tien jaren onder de grond*.

07-1935: Nog eens: succesboeken, Ina Boudier-Bakker, Elisabeth Augustin: *De uitgestotene*.

08-1935: Wat lezen onze kinderen, en hoe lezen zij?, Elisabeth Zernike: *Vriendschappen*, Elisabeth Augustin: *De uitgestotene*, Jan van As: *Lawine*, Jean Guehenno: *Nu ik 40 ben*, G.K. Chesterton: *Orthodoxie*.

09-1935: Bij Reinier van Genderen Stort, De romanschrijver en zijn publiek, De hechte band, Menno ter Braak: *Het tweede gezicht*, A.F. Koenraads: *Mannen in leer*.

10-1935: Hoe brengen wij de mensen terug tot het boek?, Bij J. Huizinga, Teleki Szikra: *Cirkelgang*.
11-1935: Het intellect en onze literatuur, Bij Jo van Ammers-Küller, Ina Boudier-Bakker: *Vrouw Jacob*, Arthur van Schendel: *Een Hollands drama*, Reinier van Genderen Stort: *Sprokkelingen*, J. Huizinga: *In de schaduw van morgen*.
12-1935: Lezen op Kerstmis, Johan van der Woude: *Macht over Granvell*, Lloyd Douglas: *Het groene licht*, Hermann Kesser: *Opstand in de mens*, K.F. Proost: *De ontwikkeling der literatuur in Sowjet-Rusland*.
01-1936: De stand van het boek in het nieuwe jaar, Bij Marie Gevers, W.L. Brusse: *Patient*.
02-1936: De omstreken van het boek.
03-1936: De Boekenweek, Elisabeth Augustin: *Volk zonder jeugd*.
04-1936: Na de Boekenweek, Mihaly Földi: *De ziel van Anna Kádár*, Ferenc Körmendi: *Zij die zondigen*.
05-1936: Bij Antoon Coolen, Bij Siegfried E. van Praag: *Madame de Pompadour*, Sigrid Undset: *Elf jaar*.
06-1936: De radio en het boek, Bij Siegfried E. van Praag, F.M. Wibaut: *Levensbouw*.
07-1936: Vacantie en lectuur, Clare Lennart: *Mallemolen*, M.H. Szekely-Lulofs: *De hongertocht*, C. Borstlap: *Een schip vaart uit*, Lloyd C. Douglas: *Obsessie*, Johan W. Schotman: *Naar open water*, Hans Ruim: *Narren en apostelen*.
08-1936: Wat blijft en wat vergaat?, G.M.H. Veeneklaas: *Doktoren op mars*, H.G. Wells: *De wereld in wording*, J. Steinberg: *Maria Spiridonowa in strijd met tsaar en Sowjet*, P.M. Cornford: *Voor en na Socrates*.
09-1936: Bij Johan van der Woude, Letterkunde en journalistiek, Konrad Heiden: *Adolf Hitler*, Alexis Carrel: *De onbekende mens*, Martin Koje: *Het leerboek des levens*.
10-1936: J. Slauerhoff overleden, Marianne Philips: *Henri van de overkant*, Johan Fabricius: *Flipje*, Gladys Hasty Carroll: *En de aarde draait*, Gore Graham: *Oorlog en vrede in de Sovjet-Unie*, Th. van Schelven: *Psychologie van het kind*, Emily Loweman: *Egoland*.
11-1936: De goede Sint met zijn uitbundige gaven, Arthur van Schendel: *De rijke man*, Frans Coenen: *Onpersoonlijke herinneringen*.
12-1936: Kerstmis en het boek, Ina Boudier-Bakker: *Paul*, Trygve Gullbranssen: *De weg tot elkander*.
01-1937: Binnenlandse en buitenlandse boeken, Fenna de Meyïer: *Doolhof*, Antoon Coolen: *De drie gebroeders*.

02-1937: De invloed van lectuur op de mens, Antoon Coolen: *De drie gebroeders*, Salvador Hertog: *De wilde schuit*, Wies Defresne: *Klanten*.
03-1937: Bij Anne de Vries, Vondel herdacht.
04-1937: En eeuwig zingen de boeken, Bij Helma Wolf-Catz, Beb Vuyk: *Duizend eilanden*,
05-1937: Bij J.W.F. Werumeus Buning.
06-1937: Wat zal ik gaan lezen in de vacantie?, H.J. de Groot: *De vrolijke wetenschap*.
07-1937: Het prentenboek voor grote mensen, Historische figuren, Siegfried E. van Praag: *Minnares in ongenade*, Jan Derks: *Journaal van een dode*.
08-1937: De propaganda van het boek, L.H. Grondijs: *Spanje*, J.D. Bierens de Haan: *In gewesten van kunst en schoonheid*.
09-1937: Bij Anton van Duinkerken, Herman de Man: *Kapitein Aart Luteyn*, Anthonie Donker: *Penibel journaal*.
10-1937: Herman Robbers overleden, Fré Domisse: *Het licht op de drempel*, Jeanne Reyneke van Stuwe: *De seizoenen der ziel*.
11-1937: De boekenstroom, J. Slauerhoff: *De opstand van Guadalajara*, Arthur van Schendel: *De grauwe vogels*.
12-1937: Bij de Kerstman, Anke Servaes: *Kinderen, die over zijn*, P.C. Boutens: *Homeros' Odyssee*, Jan Greshoff: *Gedichten*.
01-1938: Albert Helman: *'s Mensen heen- en terugweg*.
02-1938: De blijde gebeurtenis en de actuele Oranje-literatuur, De vloed komt op, Johan van der Woude: *Spel in Positano*, H.C. Branner: *Speelgoed*.
03-1938: De Boekenweek, Bij A.M. de Jong, Willem Hessels: *Het randgebied*, Willem van Iependaal: *De vink op de waslijn*, Roel Houwink: *Erotiek en Evangelie*.
04-1938: Herinneringen aan de Boekenweek, Willem Kloos overleden, Top Naeff, Herman de Man: *De koets*, I.A. Gont- sjarov: *Oblomov*, Vlaanderen roept, Rilke in Holland, J. Saks: *Eduard Douwes Dekker*, N. Japikse: *Geschiedenis van het Huis Oranje*.
05-1938: De spelling en de literatuur, Stuart Cloete: *Wentelende wielen*, M.J.A. de Vrijer: *Het ingekeerde leven*.
06-1938: De beschaamde muze, Alie van Wijhe-Smeding: *Bruggenbouwers*, Upton Sinclair: *De handen ineen*, Jan en Annie Romein: *Erflaters van onze beschaving*, N.Tj. Swierstra: *De vaderlandse geschiedenis in een notedop*.
07-1938: Ben van Eysselsteijn over de film 'Veertig jaren', W.B. Huddleston Slater: *Ja, ik wil*, H.J. Schim van der Loef: *Het voortplantingsleven van de mens*.

08-1938: Het kroningsjubileum en zijn literatuur, Herman de Man: *Aart Luteyn de andere*, Peter van Steen: *Revue der dagen*, J. Greshoff: *In alle ernst*, Emil Ludwig: *Roosevelt*, Aloysius Roche: *Heiligen van dichtbij*, A. den Doolaard: *Het hakenkruis over Europa*. Korte aankondiging van Herman de Man: Zonen van de Paardekop.

09-1938: Kunst is geen regeringszaak, Oranje-literatuur, P. Geyl: *Geschiedenis van de Nederlandse stam*.

10-1938: De bibliograaf over het boek, Aeg. W. Timmerman: *Tim's herinneringen*, Andreas Latzko: *De man aan de oever*.

11-1938: Figuren der najaars-literatuur, F.V. Toussaint van Boelaere: *Literair scheepsjournaal*, C.K. Chesterton: *Wat mankeert de wereld*, Jaap Kunst: *Het levende lied van Nederland*, W.M.J. Koenraadt en Max van Poll: *Handboek der maatschappijleer*.

12-1938: Aan welke eisen moet Kerstlectuur voldoen, F. Bordewijk: *Karakter*, Roel Houwink: *Een man zonder karakter*, Willem Elsschot: *Het been*, Reinier van Genderen Stort: *Het goede leven*.

01-1939: Boekbeoordeling, Anke Servaes: *Moeder Liesbeth*, Jo Boer: *Catharina en de magnolia's*, A.A. van Schelven: *Van hoepelrok en pruikentooi*.

02-1939: De Boekenweek, Arthur van Schendel: *De wereld een dansfeest*, Antoon Coolen: *Herberg In 't Misverstand*, Brieven van grote Nederlanders, P.W. Scharroo: *Het heden, de toekomst en wij*.

03-1939: S. Vestdijk: *De nadagen van Pilatus*, B. van Noort: *De letterkundige inleiding*.

05-1939: Bij A. den Doolaard, Daphne du Maurier: *Rebecca*.

06-1939: A.C.J. de Vrankrijker: *Vier eeuwen Nederlands studentenleven*.

07-1939: Het boek en het seizoen, Hans Ruin: *Gegroet, Europa!*, H. Marsman: *Menno ter Braak*.

08-1939: Samen lezen, J.G. Kruyt: *De Holland, Zaandijk-New York v.v.*

09-1939: De *Camera Obscura*, Helma Wolf-Catz: *Windvlagen*, Jan en Annie Romein: *Erflaters van onze beschaving*, W.J. Aalders: *Enkeling en gemeenschap*.

10-1939: Blijven lezen, Jubileum Mevrouw Scharten-Antink, Ina Boudier-Bakker: *Aan de grote weg*, K. van der Geest: *Wrakhout*, Hermann Rauschning: *De nihilistische revolutie*.

11-1939: Het is nu de tijd, Howard Spring: *O, Absalom!*, Arthur van Schendel: *De zeven tuinen*, Carla Simons: *Ik wil leven*, Albert Kuyle: *Harmonica*, R. van Genderen Stort: *Rondom een balling*, Erik Hazelhoff Roelfzema: *Rendez-vous in San Francisco*, Gustav Czopp: *De wereld kreeg radio*, H. Brugmans: *Van republiek tot koninkrijk*, A. Cohen: *Hoe de oorlog van 1939 ontstond*, Rinke Tolman: *Een wereld*

van schoonheid, Wat leeft en groeit, *Weg met de staketselen* [AVRO-causerieën], Wat zegt de jeugd ervan?

12-1939: Kerstliteratuur, De Nobelprijs, Willem van Iependaal: *De dans om de rinkelbom*, Jef Last: *Kruisgang der jeugd*, H.Ch.G.J. van der Mandere: *Een dynamische tijd*, G.C.E. Crone: *Onze schepen in de Gouden Eeuw*.

01-1940: Ebbe, B. Wielenga: *De Bijbel*, Bernhard Hegardt: *Religie en geestelijke oefening*.

02-1940: De Boekenweek, P. van Paassen: *De dagen onzer jaren*.

03-1940: Finland in vlammen, Sally Salminen: *De lange lente*, Ludwig Renn: *Hoe het begon*.

04-1940: Bij A. Roothaert, Gilbert Frankau: *'s Konings rok*, W.W. Reys: *Nederland zoals het was – zoals het is*, W. Banning: *Een weg opwaarts*.

05-1940: Laat ons in deze tijd veel lezen, Willy Waterman: *Amerika filmt*, Herman de Man: *Heilig Pietje de Booy*, N. Földi: *De vrouw van deze eeuw*, Marika Stiernstedt: *Olga Andrejevna*, A.H. Tammsaare: *Wargamäe*, J. Hui- zinga: *Patriotisme en nationalisme*, J. Brouwer: *Johanna de Waanzinnige*, Jeanne Stephani-Cherbuliez: *Bouwen aan de jeugd*, Dante Alighieri: *De monarchie*.

07-1940: Over een groeiend talent en een spannend boek, Bij Anne de Vries, Frans Delbeke: *Tussen twee werelden*, Theun de Vries: *De freule*, Frederic Prokosch: *Nacht der schamelen*, Johannes Kirschweng: *De zware eis*, H. Marsman: *Tempel en kruis*, Leslie D. Weatherhead: *Psychologie ten dienste van de ziel*, C.G. Jung: *Zielsproblemen van deze tijd*, A.M. Meerloo: *Homo militans*, C.H. Geudeker: *Beet!*, R. Kuitert: *Leer uzelf beter Nederlands*.

09-1940: Onze toeverlaat, J.W. Ooms: *De watermolen*, J. Gerhard Toonder: *Uitvaart*, Gabriël Scott: *Waarom?*, Jonathan Swift: *Gullivers reizen*, Jean de la Varende: *De strijder Gods*, F. van der Meer: *Geschiedenis ener kathedraal*, J.H. Carp: *Spinoza*.

10-1940: Bij Jo van Ammers-Küller, F.E. Sillanpää: *Het zachtmoedig erfdeel*, Huib Luns: *Schilderen met olieverf*, H. Hanselmann: *Hij- en zij-problemen*, H.J. Pos: *Bergson*.

Bijlage 12: Ritters bijdragen aan 'Het boek van nu' (1947-1961)

Hij is van het eerste nummer (september 1947) tot zijn dood (april 1962) redacteur)

09-1947: Floris B. Bakels: *Verbeelding als wapen*. Eric van der Steen: *De grote vakantie*.
10-1947: In gesprek met S. Vestdijk, o.a. over *De vuuraanbidders*. In Memoriam Anke Servaes.
11-1947: In gesprek met M. Vasalis, o.a. over *De vogel Phoenix*.
12-1947: In gesprek met M.A. Reinalda (commissaris van de koningin in Utrecht en voorzitter van de Rijkscommissie voor papiertoewijzing).
01-1948: Andries Bleeker (= Frans Mijnssen): *Het lied van verlangen*.
02-1948: De Boekenweek. Antoon Coolen de oudere: *Helvoirt aan de Lei*.
03-1948: Bij Antoon Coolen.
06-1948: J.A. Dèr Mouw: *Verzamelde werken*.
09-1948: Herman de Man: *Wonderlijke ontmoetingen*.
10-1948: Dirk Coster: *Het leven en sterven van Willem van Oranje*.
11-1948: Bij Cor Bruijn.
12-1948: Over Jan Greshoff. Antoon Coolen: *Sprookjes voor grote mensen*.
03-1949: S. de Vries Jr.: *Ruiters op de ethergolven*.
04-1949: Jan Mens: *De blinde weerelt*.
05-1949: De roep om het blijde boek. P.H. van Moerkerken: *De gedachte der tijden*. Noodzakelijke rechtzetting (R. verdedigt Ina Boudier-Bakker tegen een aanval in de *NRC*).
06-1949: J. Snethlage: *Herinneringen en perspectieven*.
09-1949: Vertalingen. A.J. Noël de Gaulle: *Carnaval der desperado's*.
11-1949: Amoene van Haersolte: *De komeet en het harlekijntje*.
12-1949: Henriëtte Roland Holst-van der Schalk: *Het vuur brandde voort*.
02-1950: Mr. A. de Roos, J.B. Knipping, G. Bolkestein en Lou Lichtveld: *De sociale positie van de kunstenaar en andere problemen*.

03-1950: Albert Helman: *Afdaling in de vulkaan*.
04-1950: Ina Boudier-Bakker vijfenzeventig jaar.
06-1950: Hans Redeker: *De dagen der artistieke vertwijfeling*.
07-1950: Virgil Gheorghiu: *Het vijfentwintigste uur*.
08-1950: Lodewijk van Deyssel: *Aantekeningen bij lectuur*.
09-1950: W.L.M.E. van Leeuwen: *Drift en bezinning*.
11-1950: Bij Theun de Vries.
12-1950: Robert Crottet: *Betoverde bossen*.
01-1951: Valeer van Kerkhove: *De weerlozen*.
02-1951: Ter inleiding van de Boekenweek. Josepha Mendels: *Als wind en rook*.
03-1951: S. Vestdijk: *De glanzende kiemcel*. De muze voor het lapje.
04-1951: Hugo Claus: *De Metsiers*.
05-1951: Multatuli aan de aanvang van mijn leven.
06-1951: Herman Teirlinck: *Mijnheer J.B. Serjanszoon* en *Johan Doxa*. Rondom Van het Reve (over de beslissing van de staatssecretaris van O. K. en W. om de auteur geen reisbeurs te geven). Bij Rico Bulthuis.
07-1951: Frits Kuiper: *Israël en de Gojiem*.
08-1951: Een Vlaams-Hollandse schrijversontmoeting in de abdij van Tongerloo. Al pratende met Elisabeth Zernike.
09-1951: Maria Dermoût: *Nog pas gisteren*. Jaap Romijn: *Niemand heeft gelijk*.
10-1951: Bert Schierbeek: *Het boek ik*,
11-1951: In Memoriam Gerard van Eckeren (Radiorede, voor de AVRO-microfoon op 26 okt. 1951). Anton van Duinkerken: *Mensen en meningen*.
12-1951: Ritter en G. Stuiveling introduceren twee nieuwe redacteuren: Top Naeff en Pierre H. Dubois.
01-1952: G.H. 's-Gravesande zeventig jaar.
02-1952: Over de Boekenweek. Robert Crottet: *Maoeno*.
03-1952: Pierre H. Dubois: *Een houding in de tijd*.
04-1952: Eduard Hoornik: *Het menselijk bestaan*.
05-1952: H. Brugmans: *Schets ener Europese samenleving*. De honderdste Salamander.
07-1952: Nescio zeventig jaar.
08-1952: De *Camera Obscura*. Jacques den Haan: *Het eiland der sirenen*.
10-1952: Belangstelling voor de Nederlandse literatuur in het buitenland.
12-1952: Pierre H. Dubois: *Een vinger op de lippen*.
02-1953: De Boekenweek. S. Vestdijk: *Op afbetaling*.
03-1953: Top Naeff vijfenzeventig jaar.

04-1953: Jeanne van Schaik-Willing: *Odysseus weent*.
06-1953: Samuel Goudsmit: *De gouden kroon van Beieren*.
08-1953: Anthonie Donker: *De bevreemding*.
09-1953: A. Alberts: *De bomen*. Fred. Thomas: *Een liefde in Staphorst*.
10-1953: J. Romein: *Carillon der tijden*.
11-1953: Marie Schmitz zeventig jaar.
02-1954: In Memoriam Frans Mijnssen (uitgesproken voor de AVRO-microfoon). In Memoriam Samuel Goudsmit.
04-1954: *Nationale Snipperdag*, een gemeenschappelijke aflevering van de Nederlandse negen letterkundige en algemeen-culturele tijdschriften.
06-1954: Een gesprek met Henriëtte L.T.-de Beaufort.
08-1954: Theun de Vries: *Pan onder de mensen*.
12-1954: P. Geyl: *Historicus in de tijd*.
01-1955: Ina Boudier-Bakker: *Vier grote Oranjes*.
02-1955: Leon Uris: *Gezworen kameraden*.
03-1955: Ina Boudier-Bakker: *Kleine kruisvaart*. L. Booy: *Durf te spreken*.
05-1955: A. Querido e.a.: *Emanuel Querido*. Joost Mendes: *Herinnering aan een stad*. Het gouden feest der Wereldbibliotheek.
06-1955: Het Pocketbook.
10-1955: Alfred Kossmann: *De linkerhand*.
11-1954: Jeanne van Schaik-Willing: *Ondanks alles*.
12-1955: De 50-jarige Vereniging van Letterkundigen. Jan Engelman: *Tweemaal Apollo*.
01-1956: De Atlantis-reeks van A.A.M. Stols. Hans Edinga: *Het zomerhuis*, Bertus Meyer: *Een bekentenis*, Jan Padroli: *Zelfkant*, Jan Hardenberg: *De laatste eenzaamheid*.
03-1956: Over gewestelijke gespecialiseerde literatuur in Gelderland, Drenthe en Limburg.
05-1956: Annie Surink-Groen: *Kamer 4*.
06-1956: Frans Coenens *Verzameld Werk*.
11-1956: Elleston Trevor: *Tussen vuur en water*, P.J. Bouman: *Anton Philips*, In Memoriam Dirk Coster.
01-1957: S. Vestdijk: *Zuiverende kroniek*, J.W. Schulte Nordholt: *Het volk dat in de duisternis wandelt*.
03-1957: Mijn boek van vroeger en nu. Zeven auteurs vertellen over het boek.
04-1957: H. Wielek: *Vrije tijd vriend of vijand*.
05-1957: Annie Salomons: *Herinneringen aan de oude tijd*.
06-1957: Jan Radinger: *Kantoren en priëlen*.
09-1957: S. Vestdijk: *De beker van de min*.

11-1957: In Memoriam S.G. van Looy. S.J. Fockema Andreae: *Een mensenleven in Nederland*.
02-1958: Jan Mens: *Godt alleen d'Ere*. Louis Couperus: *Verzamelde werken*.
03-1958: Nogmaals Louis Couperus: *Verzamelde werken*.
06-1958: Leo Rikmenspoel: *Homo sapiens*, Jeanne Montupet: *De rode bron*.
08-1958: K.F. Proost: *Frans Coenen*.
09-1958: G.H.M. van Huet: *Met en tegen de tijd*.
10-1958: Frits Huël: *Piramiden slopen*.
11-1958: In Memoriam Geerten Gossaert (C. Gerretson), Alex de Haas: *De minstreel van de mesthoop*.
12-1958: Cees Nooteboom: *De verliefde gevangene*, Homerus, vertaald door Aegidius W. Timmerman.
01-1959: W. Drees: *Van mei tot mei*, Elleston Trevor: *Wachters van de nacht*.
02-1959: P. Geyl: *Studies en strijdschriften*.
04-1959: H.P. van den Aardweg: *Madame dokter*.
06-1959: Bertus Aafjes: *De wereld is een wonder*.
07-1959: Tj. Sinus Visser: *Zwaluw en pijlriet*.
09-1959: Henriëtte L.T. de Beaufort: *Rondom de kroon*, P. Geyl: *Franse figuren*.
10-1959: Leon M. Uris: *Exodus*.
11-1959: Jan van Gelder: *De terugkeer van Odysseus*, Frits Huël: *Het bedolven prieel*.
12-1959: Marie Schmitz: *Zonder pardon*.
01-1960: Ina Boudier-Bakker: *De eeuwige andere*.
02-1960: M. Revis: *Spoorzoekers*.
03-1960: Martien Blondel: *Wij zijn mensen*.
04-1960: De 25ste Boekenweek. G.T. di Lampedusa: *De tijgerkat*.
05-1960: Maps Valk: *Mijn vriendin Jacoba*.
06-1960: Helma Wolf-Catz: *Diepzee*, Ka-Tçetnik: *135633, Daniella*.
07-1960: Jan Engelman zestig jaar. Inez van Dullemen: *De schaduw van de regen*.
08-1960: C.J. Ooms-Vinckers: *De vlam die niet verteert*.
09-1960: P. Geyl: *Nederlandse figuren*.
10-1960: H.P.L. Wiessing: *Bewegend portret*.
11-1960: *Ferdinand Huyck* opnieuw uitgegeven, John Toland: *De slag in de Ardennen*.
12-1960: Anthony van Kampen: *Plesman, portret van een luchtreder*.
01-1961: F. Bordewijk: *Centrum van stilte*.
02-1961: L.J. van Holk: *De rebellerende mens*.

03-1961: Quentin Reynolds, Zwy Aldouby en Ephraim Katz: *Adolf Eichmann, gezant des doods*.
06-1961: Rinke Tolman zeventig jaar.
07-1961: Henriëtte L.T. de Beaufort: *Gisteren en vandaag*.

Ook Ritters vrouw, C.M. Ritter-Landré, schreef af en toe in *Het Boek van Nu*.

Over Ritter in *Het Boek van Nu*:

01-1949: C. Gerretson: *Vertoog en ontboezeming*.
04-1950: Ferdinand Langen: *Heneltje-Blauw*.
07-1952: Top Naeff: *Sentimentele aardrijkskunde*.
02-1956: G. Stuiveling: *Ontmoetingen met schrijvers*.
09-1957: G. Stuiveling: Bij de 75ste verjaardag van Dr. P.H. Ritter.
04-1962: Redactie: Dr. P.H. Ritter Jr. ter nagedachtenis.

Bijlage 13: Ritters bijdragen aan het 'Nederlands studieblad' en 'Weten' (1951-1953)

Hij werd in 1938 redacteur van het *Nederlandsch Studieblad* (een uitgave van de Numij, Nederlandsche Uitgevers Maatschappij NV in Leiden) en was hoofdredacteur van 1951 tot 1954. Van 1952 af heette het blad *Weten*.

08-1951: Het studeren in een nieuw licht.
09-1951: Een vraaggesprek met Dr. A. Plesman, president-directeur van de KLM.
09-1951: Actuele vraagstukken.
10-1951: Een onderhoud met Willem Vogt over de televisie.
11-1951: Een vraaggesprek met Prof. Minnaert, de sterrenkundige.
11-1951: Bespreking van *Azië in vlammen* van E. van der Vlugt.
11-1951: Het gesprek in het algemeen.
12-1951: Kerst-gedachten.
12-1951: Bespreking van *Wat leert U de zielkunde?* van P.A. Hoogwerf en M. Knoop.
12-1951: Uw gezelschap waard zijn.
02-1952: De Boekenweek, een vraaggesprek met de heer Chr. Leeflang, voorzitter van de Commissie voor Propaganda van het Nederlandse Boek.
02-1952: Een koning vertelt (Gedenkschriften van de hertog van Windsor).
03-1952: Een onderhoud met Ir. F.Q. den Hollander, directeur van de Nederlandsee Spoorwegen.
04-1952: Een onderhoud met Jhr. W. Boreel, directeur der Vereniging voor Vreemdelingenverkeer.
04-1952: Bespreking van *Inleiding tot het toneel* van Manuel van Loggem.
04-1952: In de 'Pruttelkamer'.

05-1952: Persoonlijke ontwikkeling.
06-1952: Verdorring des geestes.
07-1952: De problemen van morgen, pratende met Prof. Fred. L. Polak.

WETEN

08-1952: Publiciteit en Volksopvoeding.
09-1952: Publiciteit en Volksopvoeding.
09-1952: De nieuwe Dickens uitgave.
10-1952: Publiciteit en Volksopvoeding.
10-1952: Bespreking van *Wat is dat?* De encyclopaedie voor jongeren.
10-1952: Bespreking van *School-tests* van Dr Luning Prak.
12-1952: Onze verdediging. Een vraaggesprek met Generaal Kruls over de militaire gereedheid van Nederland.
01-1953: “Weten” in 1953.
01-1953: Het Lot der Mensheid. Een onderhoud met Prof. Dr. E.J. Slijper.
02-1953: Laat dat roken! (dit opstel is als radiorede uitgesproken voor de A.V.R.O.-microfoon).
04-1953: Weten.
05-1953: Nieuwe beschouwingen over de massa-mens.
07-1953: Weten en Wetenschap.
08-1953: Weten en Levensverdieping.
09-1953: Bespreking van *Problemen van het mens zijn* van E.A.D.E. Carp.
10-1953: Bespreking van *Het vraagstuk der begaafdheid* van G. Révész.
11-1953: Bespreking van *Oud worden en jong blijven* van J.G. Sleeswijk.
12-1953: Bespreking van *Verloren tronen* van L. Aletrino.

Bijlage 14: Ritters andere artikelen en lezingen

Op 2 november 1907 schreef hij aan Frans Mijnssen: ‘Goddank is het mij door eene onverwachte uitkomst mogelijk geworden, het courantengeschrijf te matigen. Ik heb ik den laatsten tijd om der lieven kopeken wille, artikeltjes gefabriceerd (Goddank onder schuilnaam) waar ik mij diep voor schaam.’ Het is niet bekend voor welke krant hij schreef en wat zijn schuilnaam was. In 1925 interviewde G.H. ’s-Gravesande hem in *Den Gulden Winckel* en schreef: ‘Ik wist hem te winnen voor *Het Vaderland*, waarin hij een rubriek “Ontmoetingen” schreef. Dat was het begin van zijne literaire werkzaamheid en deze soms literair-didactische, soms zuiver literaire (ik herinner me een zeer fijn stukje proza van een kolonie reigers in een groep boomen), soms louter journalistieke bijdragen, die, helaas, in een dagblad – begraafplaats van veel goed werk – verspreid liggen, brachten hem ertoe feuilletons te schrijven voor verschillende kranten.

1910: Bespreking van *Lichte Lijnen* van Johan de Meester in *Ontwaking en Nieuw Leven* I-II.
1910: ‘Huishuren, huisvesting, kleinhandelaarsprijzen en lonen in de belangrijkste industriesteden van België’ in *Maandschrift voor het Centraal Bureau voor de Statistiek*, 5de jrg., afl. 8.
1911: [Of is het van Ritters vader?] De Génestet in *Eigen Haard*.
1911: ‘De Huidige Wetgeving op den Kinderarbeid’ in *Maandschrift voor het Centraal Bureau voor de Statistiek*, 6de jrg., afl. 12.
15-04-1911: Nr. 1 van *De Haagsche Spectator* (onder redactie van Rudolf Atele (= Dr. P.H. Ritter Jr.).
15-05-1911: Nr. 2 van *De Haagsche Spectator* [Het tijdschrift is hierna niet meer verschenen].
1912: ‘Lodewijk van Deyssel’ in *Mannen en Vrouwen van Betekenis*, deel XLII, afl. 2.
1912: ‘Verwachting en herinnering’ in *Ons Tijdschrift*, 17de jrg.

1913: ‘Lof der lijdelijkheid’ in *Ons Tijdschrift*, 18de jrg.
1914: ‘Gedachten over Proza en Poëzie’ in *Ons Tijdschrift*, 19de jrg.
1914: ‘Een syntheticus?’ in *Ons Tijdschrift*, 19de jrg.
1914: ‘Causerie over het reizen’ in *Groot Nederland*, deel II.
1915-1916: ‘Wederkeerige erkenning van hoogeschooldiploma’s’ in *Dietsche Stemmen*, jrg. 1.
1916: ‘Hollands deel aan Vlaanderens strijd’ in *De Nieuwe Gids*.
1916: ‘Hollands deel aan Vlaanderens strijd’ in *De Nieuwe Gids*.
1916: ‘Hollands deel aan Vlaanderens strijd’ in *De Nieuwe Gids.*
21-03-1916: Lezing De Vrouw en het Mileu voor de Ned. Bond voor Vrouwenkiesrecht, afdeling ’s-Gravenhage [geen tekst bewaard].
1616-1917: ‘Het Nut in België’ in *Nutswerk*.
1916-1917: ‘Het Nut in de overzeese landen’ in *Nutswerk*.
1917: Causerie over modern fetichisme in *De Gids*.
1918: Bespreking van *Opgang* van P.N. van Eyck in *De Gids*.
1918: Bespreking van *Donker geluk* van Jo de Wit in *De Gids*.
1918: Een leven van kleur en gratie, causerie over vrouwenfiguren uit het Frans gezelschapsleven in *Nederland*.
1919: Bespreking van *De liefde die overwint* van Anna van Gogh-Kaulbach in *De Gids*.
1919: Bespreking van *Lenoor Sonnevelt* van Emmy van Lokhorst in *De Gids*.
1920: Bespreking van *Zondvloed* van Kees van Bruggen in *De Gids*.
1920: Bezoek bij Henri Barbusse in *Eigen Haard*.
1920: De kunst van het reizen [fragment uit het boek met die titel] in *Eigen Haard*.
08-10-1921: ‘Vacantie-verrassing’ in *De Nieuwe Kroniek*.
1922: ‘Träumen in Zeeland’ in Dr. H. Braum: *Holland-Oesterreich; Streislichter auf die Eigenkultur Hollands und Oesterreichs; und ihre gegenseitigen Kulturbeziehungen* (Wien, Verlag Zeitschrift Deutsches Vaterland, 1922) Onderschrift: ‘Diese stimmungsvollen Proben holländi- schen Sprachzaubers sind dem reizvollen Büchlein “Zeeuw- sche Mijmeringen”, Verlag C.A.J. van Dishoeck, Bussum 1921, entnommen”. [De tekst is in het Nederlands en begint met het kopje ‘Aan den Oever der Mijmering’. Laatste woorden: ‘en hoort ge niets dan den adem van den wind die door de pluimen der gewassen strijkt’].
1924: Over Lodewijk van Deyssels 60ste verjaardag in *De Witte Mier*.
± 17-05-1924: Lezing voor de Amsterdamse Kunstkring ‘Voor Allen’ in de ‘Vrije Gemeente’ in Amsterdam op een bijeenkomst ter herdenking van C.S. Adama van Scheltema [geen tekst bewaard].

17-09-1924: Over Lodewijk van Deyssels 60ste verjaardag in *De Vrijheid*.
1924: Carnavalsviering in *Ons Eigen Tijdschrift*.
1924: Stichtse gepeinzen in *)ns Eigen Tijdschrift*.
1924: De verhouding tussen schrijver en uitgever in *Haagsch Maandblad*.
1925: Onderwijs aan volwassenen in *Haagsch Maandblad*.
1925: A.J. de Mare, conservator aan de Kon. Bibliotheek in *Bibliotheekleven*.
1927: Hervorming der huwelijkswetgeving (contra Ritter, pro P.J. Oud) in *Haagsch Maandblad*.
03-1928: 'Keyserlings vonnis' in *Nu*.
1928: Noto Soeroto in *Hollandsche Revue*.
1929: Bespreking van *Lente* van Sigrid Undset in *Hollandsche Revue*.
1929: Bespreking van *Simson* van Isr. Querido in *Hollandsche Revue*.
1929: Stembus en bewind in *Haagsch Maandblad*.
03(?)-1929: Verweer tegen H. Marsman in *De Vrije Bladen*.
1930: Bespreking van *Het fregatschip Johanna Maria* van Arthur van Schendel in *Hollandsche Revue*.
1930: Romeo en Julia (fragment) in *Nederland*.
1931: Louis Couperus in *De Schakelaar*.
1931: Bespreking van Troelstra's *Gedenkschriften* in *Leiding*.
11-1931: 'Jacques Perk's verwanten' in *De Nieuwe Gids*.
1932: 'Letterkunde en omroep' in het *Radio-Jaarboek 1932*.
1934: De weg naar de orde (prof. Gerretsons geneesmiddel tegen parlementaire weerspannigheid in de brochure 'Koninklijk Kabinet of Dictatuur').
14-04-1934: Lezing over Arthur van Schendel tijdens een tentoonstelling over de auteur van Boekhandel Bolle in Rotterdam [geen tekst bewaard].
26-04-1934: Vraaggesprek met Ferenc Körmendi in *De Telegraaf*.
1934: Lezing over de invloed van de crisis op de literatuur voor 'eene literaire vereeniging in de Vechtstreek'.
1935: De Nieuwe Gids en de midden-generatie in *De Nieuwe Gids*.
1935: 'De radio en de Literatuur' in *Rondom het Boek, 1935*.
06-1935: 'De invloed van de radio op de geestelijke volksgezondheid', lezing voor de deelnemers aan de 15e Sociale Ontwikkelingsweek in Utrecht.
05-06-1935: Lezing 'Radio en Bibliotheken' voor de Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken en van de Nederlandsche Vereeniging van Bibliothecarissen in Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht [Verslag in het orgaan *Bibliotheekleven*, 21ste jrg., 1936].

14-12-1935: Bespreking van *De 5 en de misdaad* van C.M. Ritter-Landré.
1936: Radio en Bibliotheken in *Bibliotheekleven*.
1936: 'Over Slauerhoff' in *Groot Nederland*, deel II.
03-1936: 'Boeken die waard zijn gelezen te worden' [over: *Encyclopaedie voor Jongeren, Klaar voor Onder Water, Alles wel K XVIII, Jong Nederland pak aan, Neerlands Roem in heden en verleden, De IJsmuur* door B.J. Westerbeek van Eerten, *800 M onder den Zeespiegel* door William Beebe en *Een Hollandsch Drama* door Arthur van Schendel] in *Contact*, maandblad voor de Nederlandse jeugd.
25-06-1936: In Memoriam Frans Coenen in *De Telegraaf*.
11-1936: In Memoriam J.J. Slauerhoff in *Groot Nederland*.
1937: Artikel over P.F. van Hoorn in *De Schaakwereld*.
1937: 'De cultureele beteekenis van de radio' in *Volksontwikkeling*, maandblad van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
06-07-1937: 'Dirk Coster vijftig jaar' in *De Telegraaf*.
1937: 'Amsterdamse Straatmuziek' in *Volk bij den weg* onder redactie van Roel Houwink.
1937: In Memoriam Albert Verwey in *Neerlandia*.
1938: De betekenis van onze woning voor ons zieleleven in *In de Driehoek* (bijdragen op het gebied van volkshuisvesting en stedebouw in binnen en buitenland, onder redactie van Drs. H.A. Bomer, A.H. Bredero, dr P.H. Ritter Junior en Drs. E. van Wessem, uitgave van Bredero's Bouw Bedrijf NB).
1938: Maria van Pallaes in *In de Driehoek*.
1938: Rede van overdracht in *In de Driehoek*.
1938: Oude verlangens en nieuwe vormen in *In de Driehoek*.
1938: 'In Memoriam Frans Coenen' in *Groot Nederland*, deel I.
08-01-1938: 'Hoe wordt ons bier bereid? Een bezoek aan de Amstel-Brouwerij te Amsterdam' in *Het Leven*.
1939: De Dam-bebouwing in *In de Driehoek*.
1939: Het nieuwe stadhuis in Amsterdam in *De Driehoek*.
1939: Nog iets over het stadhuis van Amsterdam in *De Driehoek*.
1939: De Nederlandse onafhankelijkheid is een axioma in *Haagsch Maandblad*.
29-09-1939: 'Verschijnselen van deze tijd' in de *Radiobode*.
25-10-1939: 'Gereformeerd Gymnasium jong, na vijftigjaar. Herinneringen van een oudleerling' in *De Telegraaf*. 27-07-1940: 'De laatste bewoners' in de *Wereldkroniek*.
1940: Marsman, zoals ik hem kende in *Criterium*.
23-11-1940: 'Het microfoon en de zenuwen' in de *Wereldkroniek*.
17-12-1948: 'De Radio en de Hoogtijdag' in *De Omroeper*.

1949: Algemene beschouwingen over het probleem der letterkundige kritiek in *Syllabus* van de Stichting Studium Generale aan de Technische Hogeschool te Delft, Delft sche Uitgevers Maatschappij, niet in de handel.
06-1949: Bespreking van *Herinneringen en Perspectieven* van Dr. J. Snethlage in ....
09-1949: Bespreking van *Kruis of Munt* van Jo Boer en van *Ontmoeting met de andere* van Inez van Dullemen in *Persbelangen* [stencil].
25-11-1950: 'Enquête over de jonge Nederlandse poëzie' [ook opgenomen in Schrijversprentenboek deel 10] in *Elseviers Weekblad*.
02-02-1952: 'Herinneringen aan Lodewijk van Deyssel' in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*.
18-06-1952: Lezing 'Literatuur en landschap (een psychologische beschouwing)' op de Jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden.
1953: 'Radio, Taal en Zegging' in het *Jaarverslag* van Radio Nederland Wereldomroep.
25-10-1953: Jan Bootz [Boots], de man die z'n mond wist te houden in *Het Hele Westland*.
1955: 'Bij het kroonjaar van Ina Boudier-Bakker' in *Ina Boudier-Bakker tachtig jaar, een album amicorum*.
28-07-1956: 'Gevecht met de tijd' in *Elseviers Weekblad*.
17-08-1957: Het fin-de-siècle in Amsterdam. Jeugdherinnering in *De Telegraaf*.
?-06-1960: 'Annie Salomons: Knapste onthulster van het menselijk karakter in onze literatuur' in het *Utrechts Nieuwsblad*.
06-1960: 'Annie Salomons' in *Maatstaf*.

Datum niet te vinden:
Drankzuchtige Letterkunde? Welhaast zeker uit ± 1928-1931 toen hij voor *Rynbendes Blijmoedig Maandblad* schreef. Volgens een aantekening bovenaan geplaatst in *De Blauwe Vaan*.
1934: Volgens een giro-afrekening van 24-12-1934 moet hij een artikel geschreven hebben voor *Reizen & Trekken*. Verhaal van Ritter in *De Prins* van Kerst 1937?
Bezieling en schablone in *De Omroeper*?
1950?: Muizen en mensen (bespreking van de film naar het boek van John Steinbeck) (handschrift).
'Kerstmis in Buchenwald' ± januari 1950 in *Het Nieuwsblad* (Zeist)

443

Inleiding van *Het groene licht* van Lloyd C. Douglas, vertaald door H.H.J. Maas onder toezicht en met een inleiding van Dr. P.H. Ritter Jr., uitgave van J. Philip Kruseman in ’s-Gravenhage.

Er bevindt zich in het *AR* een manuscript met de beginzin: ‘Ik zal U vanavond iets meedeelen omtrent mijn ervaringen als radiospreker’.

Ritter was voorts redacteur van *Vox Medicorum* (1935-1938), het *Liberale Weekblad* (1936-1940 en 1945-1946), het *Nederlandsch Talenblad* (1938), *Het Moderne Bedrijfsleven* (1938), *Caroussel* (een luchtig orgaan van litterair-journalistiek karakter, waarvan maar één aflevering op 2 juli 1945 verscheen), supervisor van *Keesings Historisch Archief* (1945-1951) en hoofdredacteur van Persbelangen & Persassociatie (1947-1958).

Bijlage 15: Geschriften over Ritter en zijn werk

1911: G. van Hulzen over *Kleine Prozastukken* in *Het Boek in 1911*.
1911: Henri van Calker over *Kleine Prozastukken* in *Bibliografisch Jaarboek*.
05-10-1911: Is. Querido over *Kleine Prozastukken* in het *Algemeen Handelsblad*.
23-10-1911: X over *Kleine Prozastukken* in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.
11-1911: A. Aletrino over *Kleine Prozastukken* in *De Nieuwe Gids*.
15-02-1912: H. van Loon over *Kleine Prozastukken* in *Den Gulden Winckel*.
05-1912: H[erman] R[obbers] over *Kleine Prozastukken* in *Elsevier's Geillustreerd Maandschrift*.
06-1912: G.F. Haspels over *Kleine Prozastukken* in *Onze Eeuw*.
21-07-1912: F. Erens over *Kleine Kleine Prozastukken* in *De Amsterdammer*.
15-10-1919: L.B. van Gravestein: 'Onze schrijvers. Mr. P.H. Ritter Jr.' (vraaggesprek) in *Den Gulden Winckel*.
01-1920: Herman Robbers over *Zeeuwsche Mijmeringen* in *Elsevier's Geillustreerd Maandschrift*.
19-03-1921: C.A.B. van Herwerden over *De Kunst van het Reizen* in *De Amsterdammer*.
13-08-1921: Frans Coenen: 'De balk en de splinter' in *De Nieuwe Kroniek*.
08-10-1921: Frans Coenen: Naschrift bij Ritters artikel 'Vacantie-verrassing' in *De Nieuwe Kroniek*.
1922: Herman Robbers in *De Nederlandsche Literatuur na 1880* over Ritter.
1922: Dr. H. Braum over *Zeeuwsche Mijmeringen* in *Deutsches Vaterland*.
1922: F[rans] C[oenen] over *De Legende van het Juweel* in *Groot Nederland*.

03-04-1922: ‘Collega Ritter treffend gehuldigd! Standbeeld voor den Hoofdredacteur van het “Utrechtsch Prov.- en Sted. Dagblad”’ [april-grap] in *Het Leven*.
17-07-1922: Tekening van L.J. Jordaan: ‘Don Quichotte van Utrecht. De Ritter van de Droevige Figuur!’ in *Het Leven*.
28-12-1922: ‘Roman of essay’ door Roel Houwink in *De Nieuwe Kroniek* [over Ritters in het *UD* van 17-12-1922 aan de orde gestelde vraag ‘Waar ligt de toekomst van onze litteratuur?’].
1923?: D.Th. J[aarsma] over *Karakters* in *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*.
1923: D.Th. Jaarsma over *De Legende van het Juweel* in *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*.
11-01-1923: Nico Rost over Ritters vraag (zie 28-12-1922) in *De Nieuwe Kroniek*.
25-01-1923: Opnieuw Roel Houwink in *De Nieuwe Kroniek*.
29-?-1923: Isr. Querido over *Karakters* in het *Algemeen Handelsblad*.
12-01-1924: Isr. Querido over *De IJlende Reis* in het *Algemeen Handelsblad*.
03-1924: Frans Coenen over *Karakters* in *Groot Nederland*.
18-10-1924: Isr. Querido over *Het Gracieus Avontuur* in het *Algemeen Handelsblad*.
28-10-1924?: Isr. Querido over *De Legende van het Juweel* in het *Algemeen Handelsblad*.
11-1924: Herman Robbers over *De Kunst van het Reizen*, *De IJlende Reis* en *Het Gracieus Avontuur* in *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*.
1925: G.H. Pannekoek jr. [= G.H. ’s-Gravesande]: ‘Al pratende met mr. P.H. Ritter jr.’ in *Den Gulden Winckel*.
1925: J. Greshoff en J. de Vries in *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* over Ritter.
23-02-1926: X over ‘Literaire kliekgeest’ [over Ritter die werk van sociaaldemokratische auteurs verdedigt] in *Het Volk*.
26-10-1926: Albert Kuyle: ‘Dr. Ritter in de spoorwegkiosk’ in *De Nieuwe Eeuw*.
1927: Frans Coenen over *De Lusten en Lasten der Redeneerkunst* in *Groot Nederland*.
02-1929: H. Marsman: ‘De Schommelstoel der Historie’ in *De Vrije Bladen*.
03(?)-1929: H. Marsman: ‘Voorloopig slotwoord’ na een ‘Verweer’ door Ritter in *De Vrije Bladen*.
10-03-1929: Herman de Man over *De Kritische Reis* [geen tekst aanwezig] voor de KRO.

17-08-1929: Herman Middendorp over *De Kritische Reis* in *De Groene Amsterdammer*.
28-05-1931: J.J. Slauerhoff over *Het Gobelijn der dagelijksche vreugden* in de *Nieuwe Arnhemsche Courant*.
02-08-1931: M. Moresco over *Journalistieke Geheimen* [tekst in *AR*] voor de AVRO.
05-09-1931: E. Elias over *De Donkere Poort* in *De Groene Amsterdammer*.
08-11-1931: Herman Robbers over *De Vertelster Weerspiegeld* voor de AVRO.
24-01-1932: Roel Houwink over *Vertrapten* voor de AVRO [geen tekst aanwezig].
24-04-1932: Henri Borel: 'Een Boek van de Onderwereld' [over *Vertrapten*] in *Het Vaderland*.
25-06-1932: E. Elias over *Vertrapten* in *De Groene Amsterdammer*.
11-1932: Antoon Voorstadt [= Jan Greshoff]: 'De Radio en de Schoone Letteren' in *Den Gulden Winckel*.
12-11-1932: L. Kappeyne v.d. Coppello-Wijgers: 'De crisis en ons cultureele leven. Haar invloed op de literatuur' [o.a. over Ritter] in *Eigen Haard*.
1932: Roel Houwink: 'Een vlijmende cultuurkritiek' [over *Vertrapten*] in *De Stem*.
16-09-1933: Dr. F.M. Wibaut over 'Twee huwelijksboeken' [over o.a. *De Drang der Zinnen in onzen tijd*] in *De Groene Amsterdammer*.
1933: d.Br. over *De Drang der Zinnen in onzen tijd* in *Opwaartsche Wegen*.
12-01-1934: X: 'Dr. P. Ritter' [over Ritters vertrek bij het *UD*] in *De Maasbode*.
1933?: Ds. P. de Haas over *De Drang der Zinnen in onzen Tijd* in het *Utrechtsch Predikbeurtenblad*.
01-02-1934: 'Ad Interim' door W. Graadt van Roggen [over Ritters afscheid van het *UD*] in het *Utrechtsch Dagblad*.
15-09-1934: X over 'Het duet van Mussert en Wijnkoop' [over *Over Mussert* en *Over Wijnkoop*] in *Eigen Haard*.
17-11-1934: Gerard van Eckeren over *Woeker* in *Eigen Haard*.
15-12-1934: v[an] D[een?] over *Woeker* in de *Maasbode*.
29-12-1934: E[mmy] v[an] L[okhorst] over *Woeker* in *De Groene Amsterdammer*.
12-01-1935: Jan Greshoff over *Het Welkom Schandaal* in de *Arnhemsche Courant*.
8-1935: X over *Kaïn en Abel* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
27-01-1935: Herman de Man over *Het Welkom Schandaal* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.

09-1935: X over *De Luchtheld* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
17-11-1935: Annie Salomons over *Kaïn en Abel* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
02-1936: B. van Noort over *Kaïn en Abel* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
08-03-1936: Menno ter Braak over *Kaïn en Abel* in *Het Vaderland*.
06-1936: Max B. Teipe over *Drift en Bezinning* van W.L.M.E. van Leeuwen [ook over Ritter] in de *Nederlandsche Bibliographie*.
08-1936: D.P. v. H. over *Over Joh. de Heer* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
12-1936: Jan Greshoff over *Kaïn en Abel* in *Groot Nederland*.
11-12-1936: L[ien] L[uderiks?]: 'A.V.R.O.-medewerkers in het nieuwe huis' in de *Radiobode*.
02-1937: N.G. (= Jeanne Kloos) over *De Goede Herder* in *De Nieuwe Gids*.
21-02-1937: Ernst Groenevelt over *De Goede Herder* in *De Avondpost*.
07-03-1937: Annie Salomons over *De Goede Herder* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
03-04-1937: Johan van der Woude: 'Het Boek voor de Radio en de boekbespreker als publiek bezit' in *De Waag*.
08-1937: B. van Noort van *De Goede Herder* in de *Nederlandsche Bibliographie.*
1938: X interviewt Ritter in *Wiering's Weekbladen*.
06-1938: Bespreking van *De Zwerver met de Tooverfluit* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
08-1938: M.P. Zaalberg over *Moeder en Kind* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
06-08-1938: S. Vestdijk over *De Zwerver met de Tooverfluit* in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. [Ook in *Muiterij tegen het etmaal I*].
27-08-1938: Johan van der Woude: 'Vraaggesprek met Ritter' in het *Gronings Dagblad*.
09-1938: H. v.d. Z. over *Wisselend Getij* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
16-09-1938: Rl. over *Wisselend Getij* in *De Nederlander*.
18-12-1938: Roel Houwink over *Vredenhof* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
08-04-1939: Jan Greshoff: `Rede, radio en radiorede' in het *Hollandsch Weekblad*.
20-08-1939: Max B. Teipe over *De Hoorn der Schelde* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
16-09-1939: E. du Perron: 'P.H. Ritter over Literaire Critiek' in het *Bataviaasch Nieuwsblad*.
17-08-1947: [W. Vogt]: 'Dr P.H. Ritter 65 jaar' in de *Radiobode*.

25-10-1947: Lodewijk van Deyssel over Ritters 65ste verjaardag in *Elseviers Weekblad*.
25-10-1947: W.L.M.E. van Leeuwen: ‘Bij de vijfenzestigste verjaardag van P.H. Ritter Jr.’ in het *Hengelosch Dagblad*.
02-11-1947: [W. Vogt?] ‘A.V.R.O. medewerker gehuldigd’ in de *Radiobode*.
16-05-1948: Jan Spierdijk over *Vertoog en Ontboezeming* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
22-08-1948: Van Eckeren over Ritter in de *NRC*.
18-09-1948: Jan Greshoff over *Vertoog en Ontboezeming* in de *Nieuwe Courant*.
02-10-1948: Ben van Eysselsteijn over *Vertoog en Ontboezeming* in de *Haagsche Courant*.
06-11-1948: Hans Roest over Ritter in *De Maasbode*.
± 02-1949: Vraaggesprek met Ritter in *’t Amusantje* of *Het amusante weekblad*.
1950?: Dr. J. Karsemeyer over *De Kunst van het Schrijven* in het *Nederlands Studieblad*.
1950: X interviewt Ritter [typoscript in het *AR*] in ?.
28-05-1950: Ed. Hoornik over *Hemeltje-Blauw* [geen tekst aanwezig] voor de AVRO.
1950: F.P. Huygens over *Vertoog en Ontboezeming* in het *Critisch Bulletin*.
09-09-1950: Jan Greshoff over *Hemeltje-Blauw* in de *Nieuwe Courant*.
08-1952: W. Aves: ‘Ritter de Ridder’ in ?
31-08-1952: Antoon Coolen over *Sentimentele Aardrijkskunde* voor de AVRO.
02-08-1953: Chandu: ‘Onder de loupe’ [karakterschets opgemaakt uit Ritters handschrift] in de *Radiobode*.
20-12-1955: ‘Wat doen zij met de Kerst? Dr. P.H. Ritter Jr.’ in de *Radiobode*.
03-08-1957: J[an] Sp[ierdijk]: ‘Dr. P.H. Ritter Jr. neemt afscheid na 1250 Boekenhalfuren’ in *De Telegraaf*.
11-08-1957: R. [D. Repko]: ‘Dr. P.H. Ritter Jr. 75 jaar’ in de *Radiobode*.
16-08-1957: Clinge Doorenbos: ‘Dr. P.H. Ritter Junior’ in *De Telegraaf*.
18-08-1957: Jhr. Th. Röell [voorzitter AVRO]: ‘Ritter 75 jaar’ voor de AVRO.
09-1957: Garmt Stuiveling (mede namens de andere redactieleden): ‘Bij de 75ste verjaardag van Dr. P.H. Ritter’ in *Het Boek van Nu*.
28-09-1957: Prof. Dr. C. Gerretson: ‘Henri Ritter’ in *De Telegraaf* [Ook in C. Gerretson: *Verzamelde Werken*, deel 1].

04-1962: [Garmt Stuiveling?]: ‘Dr. P.H. Ritter Jr. ter nagedachtenis’ in *Het Boek van Nu*.
13-04-1962: Jacques den Haan: ‘In memoriam Dr. P.H. Ritter’ in het *Utrechts Nieuwsblad.*
14-04-1962: [Jan Spierdijk?]: ‘Dr. Ritter: lang en vruchtbaar leven’ in *De Telegraaf.*
14-04-1962: W. Vogt: ‘Dr. Ritter jr. was de eerste radioboekbespreker’ in *De Telegraaf.*
14-04-1962: Ben van Eijsselsteyn over het overlijden van Ritter in de *Haagsche Courant*.
28-04-1962: H. de Greeve over het overlijden van Ritter in *De Linie*.
29-04-1962: M.B. Teipe over het overlijden van Ritter in de *Radiobode*.
04-1962: ?: ‘In Memoriam Dr. P.H. Ritter Jr.’ in ?
04-1962: ?: ‘Dr. P.H. Ritter jr.: “een leidsman des volks”’ in ?.
04-1962: ?: ‘In memoriam Dr. P.H. Ritter’ en Jacques den Haan: ‘Dr. P.H. Ritter jr, rusteloos werker, meesterlijk schrijver’ in ?.
06-1962: Dr. P.H. Schaap: ‘Bij het verscheiden van Dr. P.H. Ritter Jr.’ in *Het Pennoen*.
1964: Max B. Teipe: ‘Levensbericht Pierre Henri Ritter’ in het *Jaarboek* van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden.
1970: Wouter Paap: *Literair leven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen* [o.a. over Ritter].
1973: Gabriël Smit: ‘P.H. Ritter jr., estheet, aristocraat, wijsgeer’ in *Historie en perspectieven, 50 jaar AVRO*. 1979: Jo Juda in zijn boek *Jantje Paganini* over Ritter als gijzelaar.
07-07-1980: J.M.Ph. Uitman over Ritter (brief aan Jan van Herpen) (opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
04-09-1980: Mr. R.P.H. Ritter (zoon): ‘Mijn vader’ (vraaggesprek met Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*.
1980: Michel van der Plas over Ritter (in een brief aan Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
28-11-1980: C.A. Schilp over Ritter (radio-opname, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
24-12-1980: Jan Spierdijk: ‘Dr. P.H. Ritter jr. Herinnering aan een leermeester’ in *De Telegraaf.*
1981: C.L. Ritter (zoon): ‘Mijn vader’ (brief aan Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
1981: Jan Hijmen Picard (kleinzoon): ‘Herinneringen aan opa Pierre Henri Ritter’ (brief aan Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).

02-07-1981: A. Goedegebuure (oud-secretaris van Ritter in een vraaggesprek met Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
31-07-1981: Martin Ros: 'P.H. Ritter Jr.: Een AVRO-toeter als emanciperende boekbespreker' in *Boekblad*.
05-08-1981: Jo Juda over Ritter als medegijzelaar (vraaggesprek met Jan van Herpen, opgenomen in *Al wat in boeken steekt*).
08-05-1982: Hans van Straten: 'Utrechter Cor Schilp, oudste nog actieve journalist van Nederland' [ook over Ritter] in het *Utrechts Nieuwsblad*.
04-06-1982: Adriaan van Dis: 'De Boekprediker' in *NRC Handelsblad*.
16-08-1982: Rian van Kuppenveld: 'Legendarische boekbespreker werd honderd jaar geleden geboren. P.H. Ritter Jr, een omstreden monument' in het *Utrechts Nieuwsblad*.
02-1984: J. van Staveren: 'Een Hoofdstuk uit de Utrechtse Journalistiek' [ook over Ritter] in *Oud-Utrecht*.
02-10-1985: Cor Schilp: 'Driekwart eeuw in een ommezien. Journalistieke Herinneringen' in het *Utrechts Nieuwsblad*.
17-10-1985: Cor Schilp: 'Driekwart eeuw in een ommezien. Journalistieke Herinneringen' in het *Utrechts Nieuwsblad*.
27-11-1985: Cor Schilp: 'Driekwart eeuw in een ommezien. Journalistieke Herinneringen' in het *Utrechts Nieuwsblad*.
14-08-1986: Rudie Kagie: 'De oudste journalist van Nederland. Een goed handschrift als absoluut vereiste' [over C.A. Schilp en Ritter] en *NRC Handelsblad*.
10-01-1987: Martin van Amerongen: 'Vondel op video' [ook over Ritter] in *NRC Handelsblad*.
?: Dr. J. Karsemeyer over *De Kunst van het Schrijven* in het *Nederlands Studieblad*.
?: Bespreking door Helma Wolf-Catz van *Vredenhof* in de *Nederlandsche Bibliographie*.
?: 'Boekbespreking voor de radio. Discussie met Dr. Ritter'.
?: G.K. Krop: 'Radio-Stethoscoop' [over Ritter] in *De Groene Amsterdammer*.
?: E. du Perron over *Het Welkom Schandaal*.
?: 'In memoriam Dr. P.H. Ritter jr.'
02-1949: Vraaggesprek met Ritter in *'t Amusantje* of *Het Amusante Weekblad*.
?: Karel Dillen In Memoriam Ritter in *Dietschland-Europa*.

In het Letterkundig Museum bevindt zich een radiotekst van N. A. Donkersloot uit 1952 over Ritters boek *Sentimentele aardrijkskunde* (1952).

451

Mogelijk de bespreking voor een V.P.R.O.- Boekenprogramma op 10 of 24 oktober 1952.

Zie voor de boeken en artikelen over Ritter door Jan J. van Herpen de Literatuurlijst.

Bijlage 16: De uitgegeven briefwisselingen van Ritter

Hij droeg de zee en de verte aan zich mee, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – J. J. Slauerhoff (1930-1936), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Utrecht, HES Uitgevers, 1985).

De Oude Heer in Den Haag, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Willem en Jeanne Kloos (1916-1949), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen en met een Nawoord door Harry G.M. Prick Utrecht, HES Uitgevers, 1986).

Een toegenegen vriend, al ben ik wellicht lastig, de briefwisseling Dr. P. H. Ritter Jr. – Herman de Man (1928-1946), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Utrecht, HES Uitgevers, 1986).

De meest Delftse Delftenaar, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Dirk Coster (1920-1956), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen en met een Nawoord door Theun de Vries (Utrecht, HES Uitgevers, 1987).

De Markies onzer Letteren, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Lodewijk van Deyssel, (1902-1951, bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Utrecht, HES Uitgevers, 1988).

Een schrijver in geen perkje passend, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Jan Greshoff (1910-1953), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen en met een Nawoord door Pierre H. Dubois (Leiden, Dimensie, 1991).

Een geest die iets te zeggen had, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Frans Coenen (1916-1936), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Leiden, Dimensie, 1992).

Gastheer van de kunst, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Frans Mijnssen (1904-1951), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Hilversum, 2001).

453

Een kunstgevoelig man, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Herman Robbers (1905-1935), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Hilversum, 2001).

Een zich over het leven verwonderende vrouw, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Clare Lennart (1933-1960, bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Hilversum, 2002).

Het leven een raadsel, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Eva Raedt-de Canter (1931-1918), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Nijmegen, 2002).

Een waarlijk zeer markante geest, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter – Menno ter Braak (1930-1936), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Hilversum, 2002).

Brieven van Brodeck, de briefwisseling Dr. P.H. Ritter Jr. – Rein van Genderen Stort (1905-1940), bezorgd en van aantekeningen voorzien door Jan J. van Herpen (Hilversum, 2003).

In voorbereiding is Ritters briefwisseling met F.C. Gerretson (‘Gij zijt een wonderlijk bouwsel’).

Bijlage 17: Brieven van en aan Ritter in het Letterkundig Museum

Aan Ritter:

K.J.L. Alberdingk Thijm, B. Bakker, Ina Boudier-Bakker, H. de Beaufort, J. den Beer Poortugaal, L. de Bourbon, W. Brandt, Uitgeverij Brusse, H. Catz, F. Coenen, A. Coolen, D. Coster, M.G. Coster-van Kranendonk, M. Croiset, C. Dinaux, C.A.J. van Dishoeck, A. Donker, J. Engelman, Joh. Fabricius, Forum, R. van Genderen Stort, C. Gerretson, G.H. 's-Gravesande, Den Gulden Winckel, H. Haasse, A. ten Have, F. Hess, D. Hoek, R. Houwink, G.E. Huffnagel, A.M. de Jong, K. de Josselin de Jong, J. Juda, A. van Gogh-Kaulbach, W. Kloos, *Kroniek van Kunst en Kultuur*, Olaf J. de Landell, E. van Lokhorst, L. Meert, J. Mens, Uitgeverij Meulenhoff, C.J. Meyer, L. Meyer, P. Minderaa, H. Mooy, niet-letterkundigen (± 700), R. van Oven, Fr. Pauwels, M. Philips, C. Pieneman, Lucy Plasschaert, H. Platteel, M. Pos, S.E. van Praag, A. Prins, H.M. van Randwijk, M. Roelants, J. Romijn, A. Salomons, N. v.d. Schaaf, H. Scheepens, F. Smit Kleine, J. Spierdijk, A.A.M. Stols, G. Stuiveling, N. van Suchtelen, Uitgeverij Sijthoff, A. Verschoor, V.E. van Vriesland, Wereldbibliotheek, J. Willing, J. v.d. Woude en E. Zernike.

Van Ritter:

C.S. Adama van Scheltema (8-6-25), Van As (18-10-11), Bert Bakker (7 1953-1960), Frans Bastiaanse (7 1915-1938), Anna Blaman (20-6-1947), Ina Boudier-Bakker (2 1959-1960), L. de Bourbon (4 1947-1952), L. Braat (4 1936), P. Brachin (2-6-55), Uitgeverij Brusse (47 1925-1937), B. Canter (1 ongedateerd), Dirk Coster (28), C.C.S. Crone (23-8-1948), Maria Dermoût (8-3-56), C.A.J. van Dishoeck (28 1906-1948), N. Donkersloot (9 1923-1958), A. van Duinkerken (21 1937-1961), Jan Engelman (5 1948-1960), M. Esser (19-11-46), P.N. van Eyck (3 1935-1953), Van Gelder (3 1951-1956), F.C. Gerretson (8-3-1940), Mevr. T. Gerretson (29-10-58), G.H. 's-Gravesande (13 1917-1945), J. Greshoff (52, 1910-1952), Jan de

Gruyter (2 1928), Mej. Van Herwerden (21-3-1921), D. Hoek (59 1909-1960), Roel Houwink (18 1926-1937), A.J. van Huffel (15-9-34), Willem Kloos (7 1919-1935), W.A. Kramers (2 1931-1932), Leidse Onderwijsinstellingen (28-9-1944), Van der Lek (1-7-1960), C. Lennart (20-2-1960), Jac. van Looy (2 1915-1925), A. Marja (3 1948-1950), J. de Meester (30-4-1908), Moeder (7 1907), W. Moll (2 1924-1950), Henriëtte Mooy (20 1923-1944), Frans Mijnssen (307 1904-1951), Top Naeff (9-4-1953), niet-letterkundigen (145), J.F. van Nugteren (16-3-1940), Harry Prick (2 1953), Arij Prins (2 1915), K.F. Proost (16-9-1920), Querido (2 1936-1953), Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe (22 1934-1949), C.W. Ritter (9-1-1934), Isa Ritter (14-7-1961), C.M. Ritter-Landré (150 1943-1944), Herman Robbers (88 1905-1935), J. Romijn (4 1950-1951), K. Roodenburg (9-9-1939), N. Sandbergen (2 1933), J.C. van Schagen (22-4-1947), Marie Schmitz (8-8-1924), J. Siedenburg (10-1-1952), F. Smit Kleine (12 1916-1929), A.A.M. Stols (5 1937-1940), Ben Stroman (3 1953), Garmt Stuiveling (6-12-1951), Nico van Suchtelen (5 1933-1947), J.B. Tielrooy (3 1928-1952), Den Uyl (8-5-1923), H. Vogel (2 1915-1916), Theun de Vries (3 1925-1957), Victor van Vriesland (9 1946-1953), Wereldbibliotheek (38 1928-1958), Constant van Wessem (7 1919-1933), H. Wiessing (6 1909-1928), J.C. Winterink (2 1937-1956) en E. Zandstra (19-4-1940).

Bijlage 18: De stem van Ritter in het Historisch Archief van de radio

Installatie van de jury voor de declamatoriumprijsvraag ter gelegenheid van de inwijding van de nieuwe AVRO-studio 1. Stemmen: G. de Clercq, voorzitter van de AVRO en Ritter. Datum: 24 januari 1937. Tijdsduur: 6 min. 30 sec. HA 002707.

Koningin Wilhelmina promoveert tot eredoctor in de economie aan de Amsterdamse universiteit. Stemmen: Prof. Dr. Mr. H. Frijda (promotor), de koningin en Ritter. Datum: 9 september 1938. Tijdsduur: 1 uur. HA 00033.

De Nederlandse Boekenweek. Zitting van de Literaire koffietafel. Stemmen: E. Boekman (wethouder van Amsterdam), N.A. Donkersloot, A.M. de Jong en Ritter. Datum: 5 maart 1939. Tijdsduur: 10 min. 56 sec. HA 002873.

Huldiging Eduard Verkade bij zijn afscheid van het toneel na veertig jaar. Stemmen: Eduard Verkade, Paul Huf, de Engelse ambassadeur en A. de Roos (wethouder van Amsterdam). Vraaggesprek met Eduard Verkade door Ritter. Datum: 28 mei 1947. Tijdsduur: 26 min 30 sec. HA 002013.

Toespraak door W. Vogt, directeur van de AVRO ter gelegenheid van de 65ste verjaardag van Ritter, die zelf niet spreekt. Datum: 17 augustus 1947. Tijdsduur: 7 min. HA 001882.

Vraaggesprek met Thomas Mann door Ritter. Datum: 13 augustus 1947. Tijdsduur: 4 min. HA 002037.

457

De afscheidsreceptie van Ritter. Stemmen: Jhr. Th. Roëll (voorzitter van de AVRO), W. Drees (minister-president), J.H. Matla (Vereniging van Persbureaus), F. Bakels (Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond), G. Stuiveling, Annie Salomons en Ritter. Ceremoniemeester: Jan van Herpen. Datum: 28 september 1957. Tijdsduur: 1 uur. HA 004155.

De laatste uitzending van Ritter. Onderwerp: Waardoor ik mij liet leiden. Datum: 29 september 1957. Tijdsduur: 24 min. 55 sec. HA 004156.

In Memoriam F.C. Gerretson door Ritter. Datum: 2 november 1958. Tijdsduur: 19 min. HA 004310.

Vijftig jaar AVRO, een programma met vele sprekers, o.a. Ritter. Datum: 11 juli 1973. Tijdsduur: 48 min. 47 sec. HA 030014.

Bijlage 19: Het leven van Pierre Henri Ritter in het kort

16-08-1882: Hij wordt geboren in Utrecht (Maliebaan 49) als zoon van Dr. Pierre Henri Ritter (Remonstrants predikant) en Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine Gowthorpe.

plm. 1888: Hij gaat naar 'de school van Laméris' = 4de School voor jongens op het Schoolplein in Utrecht.

1891: Hij verhuist met zijn ouders naar Amsterdam (Vondelstraat 25 en daarna Vondelstraat 15) waar zijn vader hoofdredacteur wordt van het dagblad *Het Nieuws van den Dag*. Hij gaat naar de Spieghelschool in de Marnixstraat.

1894: Hij gaat naar het Gymnasium van Amsterdam.

11-1901: Aeg. Timmerman stuurt Ritters schets 'Het Ongeluk' naar Lodewijk van Deyssel, die antwoordt, dat het stukje 'van een zeldzame aanleg' doet blijken.

17-06-1903: Hij doet eindexamen-α aan het Gereformeerd Gymnasium in Amsterdam.

28-06-1905: Hij doet kandidaatsexamen Rechten aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Hij publiceert in *De XXe Eeuw*.

08-1905 – 09-1906: Hij woont een jaar op kamers in Bunnik. Begin van de vriendschap met Carel Gerretson.

10-1906: Zijn ouders verhuizen naar Utrecht (Wilhelminapark 42), waar zijn vader hoogleraar wordt in de geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metafysica en de zielkunde.

02-01-1907 – 02-04-1907: Hij logeert in Arcachon (bij Bordeaux) als gast van Jan Blancke en Dora Blancke-Perk, zuster van Jacques Perk.

Zomer 1907: Hij logeert bij zijn vriend Frits Reitsma in Noordwolde (Friesland).

1908-1910: Hij publiceert in *Europa*.

22-06-1909: Hij wordt lid van de Vereniging van Letterkundigen.

08-07-1909: Hij doet doctoraalexamen Rechten aan de Rijksuniversiteit van Utrecht.
14-12-1909: Hij promoveert op stellingen.
01-03-1910: Hij wordt tijdelijk geplaatst op het Centraal Bureau voor de Statistiek in Den Haag en publiceert twee keer in het *Maandschrift* van het Bureau.
01-06-1910: Hij wordt adjunctcommies op het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel.
15-04-1911: *De Haagsche Spectator*, een maandblad onder zijn redactie, verschijnt. Het haalt slechts twee afleveringen: april en mei.
10-06-1911: Zijn boek *Kleine Prozastukken* verschijnt onder het pseudoniem Rudolf Atele.
02-08-1911: Hij huwt in Den Haag met Cornélie Marguérite Landré (geboren in Utrecht op 27-06-1884), onderwijzeres.
09-1911: Hij wordt secretaris van de Commissie tot Herziening van het Mijnreglement en vertoeft enkele weken in Zuid-Limburg.
22-02-1912: Zijn dochter Isaline Jeanne Françoise Marie Alexine wordt geboren. Hij wordt 2e secretaris van de Mijnraad.
1914: Hij is begaan met stromingen in de Vlaamse Beweging.
09-03-1916: Hij wordt benoemd tot commies op het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel.
1916: Hij wordt chef van de 3e afdeling van de Provinciale Griffie in Zeeland en gaat in Middelburg wonen.
06-1917: Hij wordt lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.
01-09-1918: Hij wordt hoofdredacteur van het *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, waarin hij driestartikelen, gemeenteraadsverslagen en de Letterkundige Kroniek schrijft. Hij wordt lid van de Nederlandse Journalisten Kring.
20-09-1918: Zijn zoon Pierre Henri (naamsverandering op 06-11-1937 in Rutger Pieter Hendrik) wordt geboren.
15-08-1922: Zijn zoon Corneille Louis wordt geboren.
03-12-1925: Hij houdt zijn eerste radiocauserie voor de Hilversumse Draadloze Omroep.
28-02-1928: Hij wordt redacteur van de Boekenhalfuren bij de AVRO.
23-02-1929: Hij publiceert in het *Utrechts Dagblad* opzienbarende documenten, die hij voor authentiek houdt, maar die vervalsingen blijken te zijn: zg. stafbesprekingen tussen België en Frankrijk waaruit zou blijken dat bij een conflict met Duitsland ook Nederlands grondgebied bezet zou worden.
1930: Hij neemt thuis een secretaris. Van dit jaar af bevinden zich in zijn archief carbondoorslagen van zijn brieven.

01-02-1934: Hij krijgt eervol ontslag bij het *Utrechts Dagblad*. Hij gaat meer werk voor de AVRO verrichten.
07-10-1940: Hij wordt door de Duitsers tot september 1944 gegijzeld in Buchenwald en Sint-Michielsgestel.
25-10-1947: Zijn 65e verjaardag wordt met een receptie en een diner gevierd in het Utrechtse hotel Pays Bas. Hij wordt benoemd tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.
28-09-1957: Zijn afscheidsreceptie in de AVRO-studio vindt plaats.
29-09-1957: Hij houdt zijn afscheidscauserie voor de AVRO.
13-04-1962: Hij overlijdt in het herstellings- en verplegingsoord ‘Unicum’ te Houten. Op 18-03-1965 overlijdt zijn vrouw in Zwolle.

Bijlage 20: Literatuur

Abeling, Joris: *Interviews uit Nederland* (Amsterdam, 1994).

Amerongen, M. van: 'Zwans en fopperij', 'Troebelwatervisschers' en 'Diplomaticus' in *Vrij Nederland* van 17 en 24 december 1983 en 7 januari 1984.

Amsterdam, Gids met platen (1883, in 1971 als facsimile herdrukt te Bussum).

Arnoldussen, Paul: 'Uitspannningen (1850-1967)' in *Het Parool* van 18 september 1993.

Asser, Eli: *Wie maakt me los – verslag van een oorlogsdag* (Soesterberg, 2001).

Augustin, Elisabeth: 'Persoonlijke en onpersoonlijke herinneringen aan dr P.H. Ritter Jr.' in *Kruispunt*, juni 1983.

Blok, D.P. e.a.: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem, 1981-1982).

Braak, Menno ter: *Verzameld Werk* (Amsterdam, 1950-1951).

Braak, Menno ter/E. du Perron: *Briefwisseling 1930-1940* (Amsterdam, 1962-1967).

Braat, J. e.a.: *Honderd Jaar Rijksmuseum 1885-1985* (Weesp, 1985).

Buning, J.W.F. Werumeus: *Verzamelde Gedichten* (Amsterdam, 1970).

Dunk, H.W. von der: *Vluchten voor de Groote Oorlog* (Amsterdam, 1988).

Engelman, Jan: *Verzamelde Gedichten* (Amsterdam, 1972).

Gericke, Frank: *Conservatieve Gedichten* (Bussum, 1927).

Gilse-Hooijer, Ada van: *Pijper contra Van Gilse* (Utrecht, 1963).

Gerretson, C.: *Verzamelde Werken* (Baarn, 1973-1987).

Gossaert, Geerten: *Experimenten* (Bussum, 1981, 16de druk).

Haje, C.F.: *De Geheime Correspondentie van Abraham de Wicquefort met den Franschen minister De Lionne* (1901).

Haje, C.F.: 'Ter herinnering aan Henri Dunant' in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1930.

Haje, C.F.: *Een gedenkzuil der 19e eeuw: het Roode Kruis* (Amsterdam, 1890).

Herpen, Jan J. van: *Al wat in boeken steekt*, dertig jaar radiowerk van Dr. P.H. Ritter Jr. bij de AVRO (Zutphen, 1982).
Herpen, Jan J. van: 'Dr. P.H. Ritter Jr., een legendarische boekenwurm' in *Televizier* van 19 maart 1982.
Herpen, Jan J. van: 'Lodewijk van Deyssel en de radio' in *Juffrouw Ida*, jrg. 8, nr. 2, 1982.
Herpen, Jan J. van: 'Handschrift van Mathilde Thomas teruggevonden' in *Spiegel der Letteren*, 24ste jrg., 1982.
Herpen, Jan J. van: 'Winteravondlezingen in "De Bijenkorf"' in *Amstelodamum* van juli-augustus 1982.
Herpen, Jan J. van: 'Jan van Herpen herdenkt Ritter' in *Televizier* van 19 maart 1982.
Herpen, Jan J. van en P. van Hees: 'Geerten Gossaert niet het enige dichterspseudoniem van Prof. Dr. F.C. Gerretson' in *De Nieuwe Taalgids*, jrg. 1983.
Herpen, Jan J. van: 'Vestdijk wijst de weg naar zijn woning' in de *Vestdijkkroniek* van juni 1984, nr. 34.
Herpen, Jan J. van: 'Onbekend gedicht van H. Marsman teruggevonden' in *Literatuur* van november-december 1984.
Herpen, Jan J. van: 'Nieuwe gegevens over Multatuli's laatste levensdagen' in *Over Multatuli*, 12/1984.
Herpen, Jan J. van: 'Archief van Dr. P.H. Ritter Jr. (1882-1962)' in *Handschriften en Oude Drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek*, catalogus bij de tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit.
Herpen, J.J. van: 'Pierre Henri Ritter Jr.' in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel II.
Herpen, Jan J. van: 'De drukgeschiedenis van "Kleine Prozastukken" door Rudolf Atele, het eerste boek van Dr. P.H. Ritter Jr. in 1911 uitgegeven door Meindert Boogaerdt' in *Uitgelezen Boeken* van 3 maart 1985.
Herpen, Jan J. van: 'Zeven dichters en een Hilversumse prijs vraag in 1936' in *Literatuur* van juli-augustus 1985.
Herpen, Jan J. van: 'Een lijdensweg in staties, de Multatuli prijsvraag 1931-1935' in *Over Multatuli*, 15/1985.
Herpen, Jan J. van: 'Dr. P.H. Ritter Jr. over Jacobus van Looy' in de *Van Looy-kroniek* nr. 3 van augustus 1986.
Herpen, Jan J. van: 'Dr. P.H. Ritter Jr. correspondeerde met heel letterkundig Nederland' in *Televizier-AVRObode* van 13 september 1986.

Herpen, Jan J. van en Gerben Wynia: ‘Dr. P.H. Ritter Jr. bespreekt “De Avonden”’ in *Het Oog in ’t Zeil* van oktober- december 1986.
Herpen, Jan J. van: *Ritter en Ter Braak in de etalage van Boucher* (Hilversum, 1987).
Herpen, Jan. J. van: ‘De briefwisseling Ritter-Herman de Man’ in *De Vier Waarden* van 9 mei 1987.
Herpen, Jan J. van: ‘Ritter en Ter Braak in de etalage van Boucher’ in *Het Oog in ’t Zeil* van februari 1988.
Herpen, Jan van: ‘Toevoegingen aan mijn boek Een toegenegen vriend, al ben ik wellicht lastig’ in *De Vier Waarden* van maart 1988.
Herpen, Jan J. van: ‘Een hartelijke brief van P.H. Ritter Jr. aan Dirk Coster’ in *Juffrouw Ida*, van april 1988.
Herpen, Jan J. van: *Drie sonnetten van Pierre Henri Ritter* (Hilversum, 1988).
Herpen, Jan J. van: ‘Multatuliana in het Archief van Prof. Dr. P.H. Ritter senior’ in *Over Multatuli* 23 (1989).
Herpen, Jan J. van: ‘De ordening van het Archief Ritter’ in *Oud-Utrecht* van mei 1990.
Herpen, Jan J. van: ‘Het ontslag van Dr. P.H. Ritter bij het Utrechts Dagblad’ in *Oud-Utrecht* van juni 1990.
Herpen, Jan J. van: *Een literaire rel met Menno ter Braak* (Hilversum, 1993).
Herpen:, Jan J. van: *Klein Memoriaal, herinneringen aan een jeugd in Amsterdam van Dr. P.H. Ritter Jr.* (Hilversum, 1994).
Herpen, Jan J. van: ‘Radiolezing van Vestdijk in 1946’ in de *Vestdijkkroniek*, juni-september 1994.
Herpen, Jan J. van: *De AVRO* (12 delen, Hilversum, 1997-2000).
Hes, J.A.: *In de ban van het beeld* (Assen, 1972).
Hesiodus: *Werken en Dagen* vertaald door W. Kassies (Leiden, 1989).
Historie en Kroniek van het Concertgebouw en het Concertgebouworkest (Zutphen, 1988).
Hoogland, R.A.: *Kroniek van Utrecht*, beknopte geschiedenis van de Domstad in jaartallen (Utrecht/Antwerpen, 1978).
Jaarboek der Rijksuniversiteit [Utrecht] 1906-1907.
Jaarboek 1963-1964 van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.
Keizer, Madelon de: *De gijzelaars van Sint Michielsgestel* (Alphen aan den Rijn, 1979).
Korteweg, Anton & Wilt Idema: *Vinger Gods, wat zijt gij groot* (Amsterdam, 1978).
Kuipers, Reinold: *Gerezen wit* (Amsterdam, 1990).
Jong, L. de: *De Bezetting* (Amsterdam, 1973).

Jong, L. de: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, Amsterdam, 1995).
Meyers, Jan: *Mussert Een politiek leven* (Amsterdam, 1984).
Multatuli: *Volledig Werk* (Amsterdam, 1973-1995).
Noske, Willem en Wouter Paap: *Geschiedenis van het Utrechts Symfonie Orkest* (Utrecht, z.j.).
E. du Perron: *Brieven* (Amsterdam, 1984).
Plas, Michel van der: *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek, Biografie van Anton van Duinkerken* (z.p., 2000).
Prakke, H.J.: *De Groepskrantjes der opkomende voorhoede* (Assen, 1956).
Presser, J.: *Ondergang* (Den Haag, 1965).
Prick, Harry G.M.: *In de zekerheid van eigen heerlijkheid* (Amsterdam, 1997).
Reijnders, Servé: *De oprichting en werkzaamheden van de Radio-Omroep-Controle-Commissie* (scriptie).
Ritter, P.H.: *De Monadenleer van Leibniz* (Leiden, 1882).
Ritter Jr., P.H.: 'Aan den Stichter van het Roode Kruis op zijn 70sten jaardag' in *L'Etranger*, orgaan van de Société d'études et des correspondances internationales, 1898.
Ritter Jr., P.H.: 'Ontmoetingen op Beekvliet' in *Gedenkboek Gijzelaarskamp Beekvliet St. Michielsgestel* (Schiedam, z.j.).
Ritter, R.P.H.: *Mijn vader de Utrechter* (onuitgegeven typoscript).
Rogier, L.J.: *Herdenken en herzien* (Bilthoven, 1974).
Rombach, J.H.: 'Nederlandse Rodekruisfiguren 4' in *Universeel +*, het tijdschrift van het Belgische Rode Kruis in Vlaanderen, november-december 1978.
Ruiter, Peter de: 'A.M. Hammacher als kunstcriticus' in *Jong Holland*, nr. 4 jaargang 8, 1992.
Ruiter, Peter de: *A.M. Hammacher Kunst als levensessentie* (Baarn, 2000).
Salamanderboek 1934-1984, Het met bijdragen van C.J. Aarts, A. den Doolaard, Kees Fens, Piet Grijs en Jan Kuijper (Amsterdam, 1984).
Scheffer, H.J.: *De dagbladonderneming* (Amsterdam/Oxford/New York, 1986).
Schneider, Maarten (in samenwerking met Joan Hemels): *De Nederlandse krant 1618-1978)* (Baarn, 1979, 4de druk).
Schuursma, R.L.: *Het onaannemelijke tractaat* (Utrecht, 1975).
Seumeren, Harry van: 'Laat bruin maar trekken' in *de Volkskrant* van 29 april 1995.
Smeding, F.: 'Alie van Wijhe-Smeding' in het *Jaarboek der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1940-1941.

Smit Kleine-Fastré, Anne: *Prof. Dr. P.H. Ritter herdacht* (Overdruk uit *Het Weekblad voor Indië*, 1913).
Speyer, Herman: 'De geheime honderdjes van 1944' in de *NRC* van 20 september 1993
Straten, Hans van: *De Omgevallen Boekenkast* (Amsterdam, 1987).
Stuiveling, Garmt: *Het korte leven van Jacques Perk* (Amsterdam, 1974, 3e druk).
Stuiveling, Garmt e.a.: *Acht over Gorter* (Amsterdam, 1978).
Stuiveling, Garmt: *Een eeuw Nederlandse letteren* (Amsterdam, 1982, 5e druk).
Teipe, Max B.: 'Pierre Henri Ritter' in het *Jaarboek der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1963-1964.
Terpstra, Hermina G.: *De Jaargangen 1907 en 1908 van het tijdschrift Europa* (scriptie Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Neerlandistiek, scriptie-archief afd. DNL, nr. 1212).
Thys, Walter: *De Kroniek van Tak* (Amsterdam/Antwerpen, 1956).
Timmerman, Aegidius W.: *Tim's herinneringen* (Amsterdam, 1983).
Vestdijk, S.: *De leugen is onze moeder* (Den Haag, 1965).
Vestdijk, S.: *Verzamelde Gedichten*, verzorgd en geannoteerd door Martin Hartkamp (Amsterdam/'s-Gravenhage, 1987).
Vries, Leonard de: *Dank U, meneer Edison* (Bussum, 1977).
Vries, Leonard de: *Uit Het Leven gegrepen* (Bussum, 1978).
Vries, Leonard de: *Amsterdam* (Amsterdam, 1975).
Wyck, Jhr. B.H.C.K. van der: *In Memoriam Prof. Dr. P.H. Ritter* (Overgedrukt uit het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*).
Wijfjes, Huub: *Radio onder restrictie, Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam, 1988).
Wijnman, H.F.: *Historische Gids van Amsterdam* (Amsterdam, 1971).
Zee, Sytze van der: *De gouden hoek van Buchenwald* (Alphen aan den Rijn, 1982).

In 1988 verscheen bij de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht: *Inventaris van het Archief van Dr. Pierre Henri Ritter Jr. (1882-1962)*, samengesteld door J.J. van Herpen en K. van der Horst.

Colofon

Op 31 maart 2009 verscheen in digitale vorm op de website van Uitgeverij Flanor (www.uitgeverijflanor.nl) van de hand van Jan J. van Herpen *Met bestendig jeukende pen* – in de (gedeeltelijk onvoltooide) staat waarin zij verkeerde bij het overlijden van de auteur. Deze documentaire biografie van dr. P.H. Ritter Jr. verscheen tegelijkertijd in een eenmalige oplage van 25 exemplaren. In het voorjaar van 2006 heeft Van Herpen de hier gepubliceerde tekst voor het laatst bewerkt. Hij is daarna niet meer toegekomen aan het maken van een personen- en zakenindex, noch aan het verzamelen van illustraties en evenmin heeft een laatste correctie op vorm, inhoud en presentatie plaats kunnen vinden. Aan het ontbreken van een index meent de uitgever tegemoet te komen door de volledige tekst van *Met bestendig jeukende pen* volledig doorzoekbaar beschikbaar te stellen op haar website.

Ook in gedeeltelijk onvoltooide staat is deze studie de kroon op het literair-historische werk van Jan J. van Herpen. Na zijn pensionering bij de AVRO in 1982 (na een dienstverband van 42 jaar) heeft Van Herpen de laatste vijfentwintig jaar van zijn leven in dienst gesteld van de geschiedschrijving van de Nederlandse omroep in het algemeen en die van ‘zijn’ omroepvereniging, de AVRO, in het bijzonder. Dr. P.H. Ritter Jr. was de man die sinds de jaren dertig van de twintigste eeuw op het snijvlak van omroep en literatuur het invloedrijkst gebleken is wat betreft de verspreiding van Nederlandse en buitenlandse literatuur via het – toen moderne – medium ‘radio’. Van Herpen heeft zich, gelijk een ‘Eckermann’, opgeworpen als Ritters biograaf en geschiedschrijver. Zo heeft hij het in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek bewaarde Archief-Ritter, met meer dan 60.000 brieven van en aan literatoren, toegankelijk gemaakt. Mede op basis daarvan concipieerde hij *Met bestendig jeukende pen*. Uitgeverij Flanor is er trots op haar ‘pater intellectualis’ te eren met deze postume publicatie.

Jan J. van Herpen (1994)

Met bestendig jeukende pen

Dit boek van Jan J. van Herpen (31 maart 1920 – 29 januari 2008) is geen biografie van dr. P.H. Ritter Jr. in de zin van een ‘klassieke’ levensbeschrijving van jaar tot jaar. Het heeft daarentegen een documentair karakter en het is een themabiografie met *capita selecta* over leven en werk.

ISBN 978-90-73202-71-9 Uitgeverij Flanor www.uitgeverijflanor.nl